

Ғаббас ҚАБЫШҰЛЫ

**ҒИБРАТТЫ
ҒҰМЫР**

Екі кітап

**ЯРКАЯ
ЖИЗНЬ**

Две книги

**ӘНУАР
СӨЗІ**

**СЛОВО
АНУАРА**

ӘНУАР ТУРАЛЫ СӨЗ

СЛОВО ОБ АНУАРЕ

*Автор-құрастырушы және жауапты редактор
- Ғаббас ҚАБЫШҰЛЫ -
автор-составитель и ответственный редактор*

**«Тоғанай Т»
Алматы
2015**

ӘОЖ 94 (574)
КБЖ 63.3(5Қаз)-8
Қ 13

*Кітап «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша,
Алматы облысының әкімі Амандық Баталовтың
қолдауымен жарық көрді.*

Қабышұлы Ғ.
Қ 13 Ғибратты ғұмыр-Яркая жизнь / Ғаббас Қабышұлы. –
Алматы: «Тоғанай Т», 2015. – 600 + ... бет жапсырма.

ISBN 978-601-7409-88-3

Тарихи тұлға Әнуар ӘЛІМЖАНОВТЫҢ туғанына 85 жыл толуына арналған бұл ЕКІ КІТАПТЫҢ негізі – Әнекеңнің Сөздері және оның талантына тәнті қауым өкілдерінің Әнекең туралы Сөздері.

Автор-құрастырушы және баспа ұжымы кітаптың шығуына мүдделі болған Алматы облысының әкімі Баталов Амандық мырзаға риясыз көңіл алғысын айтып, облысқа тың табыстар тілейді!

* * *

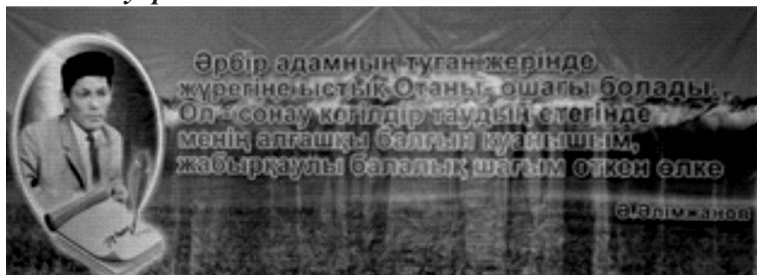
Основной настоящего сборника, посвященного 85-летию рождения Исторической личности Ануара АЛИМЖАНОВА, являются ДВЕ КНИГИ – Слово Ануара и Слово об Ануаре поклонников его таланта.

Автор-составитель сборника и коллектив издательства благодарны акиму Алматинской области господину Баталову Амандыкову за содействие в выпуске книг и искренне желают области дальнейшего процветания!

ӘОЖ 94 (574)
КБЖ 63.3(5Қаз)-8

ISBN 978-601-7409-88-3

© Қабышұлы Ғ., 2015
© «Тоғанай Т», 2015

БІРІНШІ КІТАП

ПЕРВАЯ КНИГА

ӘНУАР СӨЗІ

СЛОВО АНУАРА

Әдебиет туралы

Әдебиет – адамзат мәдениетінің негізі және ақыл-ой қоймасы.

Әдебиет – адамзат тарихының мұрағаты.

Әдебиет – халықтың жады, оның өткендегі ғажап игіліктерінің, алдағы асқаралы мақсаттарының жаршысы.

Әдебиет – барша өнердің нәрі.

О литературе

Литература – это кладовая мудрости и основа человеческой культуры.

Литература – это хранилище человеческой истории.

Литература – это память народа о прошлом и она же соучастник его высоких устремлений и неудержимой мечты о будущем.

Литература – это хлеб всех искусств.

Аль-ФАРАБИ

...Я шел по его следу спустя тысячелетия. В морозный декабрьский день стоял у скалы Бисутин, где на огромной высоте выбит клинописный текст и высечены рельефы в честь побед ахеманидского царя Дария I Гистана (522-468 гг. до н.э.).

Колючий ветер обжигал лицо. Иной мир лежал вокруг. Но быть может, в те далекие времена, когда здесь проходил Абу Наср Мухаммед аль-Фараби, ветры были так же холодны, как и теперь? Он, великий странник, не мог не пройти здесь, не мог не побывать в Хамадане – ведь Бисутин стоит между Хамаданом и Джемем...

Ныне древние караванные тропы позабыты, заброшены.

Я вынужден был прервать свое первое путешествие по следам великого мыслителя, затеянное спустя тысячу лет после его смерти, в Хамадане, и вновь продолжать его с другого конца: с Каира и Александрии.

Побывал на раскопках Карфагена, оттуда перебрался в Дамаск, Хоме, Халеб, который европейцы называют Алеппой. Прошел по Латакии, бродил по Пальмире, скитался по развалинам Баальбека.

Из Бейрута перебрался в Иерусалим, Амман, затем в Багдад, Басру и Мосул. В молчании взирал на арку Хисроу, на храмы, статуи и развалины эль-Хатры, Вавилона, Ниневии, Немруда, стоял в тени адамова дерева у слияния Тигра и Ефрата, совершил прогулку по острову Синдбада, скитался по долинам и горам Великой Северной реки и уж затем – когда были пройдены все дороги и города, где, по моим интуитивным предположениям, не мог не побывать этот величайший философ и мыслитель древности в годы своей зрелости и старости, – вновь вернулся к берегам Тигра в древнюю, но по сей день прекрасную, прохладную Самарру, где в те далекие времена находилась резиденция халифа аль-Муктадира, в чей дворец вместе с караваном даров и вместе с рабами-тюрьками в пору своей юности прибыл Абу Наср Мухаммед аль-Фараби...

Ведь ничто не вечно в этом мире, кроме любви, кроме поисков истины...

(Из послесловия романа «Возвращение Учителя».)

* * *

Почти целый этаж красивого здания Государственного банка Пакистана, расположенного в Карачи, отведен

Слово Ануара

под библиотеку. Большая библиотека. Богатая древними рукописями о культуре Востока. Уникальные книги хранятся под стеклом. А стены огромного читального зала превращены в полотна. На них картины. Нет ни копий, ни репродукции этих картин, – хотя каждая из них по художественному исполнению и по философскому звучанию, пожалуй, не уступает самым выдающимся творениям живописи, хранящимся в самых знаменитых музеях. Художник писал их прямо на стене. Вот одна из них. Она занимает всю стену: около четырех метров в высоту и десяти в ширину. Смотришь на нее, то забываешь о её размерах, словно теряешь ощущение времени и пространства. Чувствуешь лишь величие и красоту – духовную красоту людей, которым человечество обязано многим, очень многим в своей жизни. Кажется, что сюда, в этот зал, бесшумно вошли и теперь стоят перед тобой все великие сыны человечества. Начиная от Гераклита и Гомера, аль-Идриса и от Рудаки до Эйнштейна и Жолио-Кюри...

Их взгляд и задумчив и обращен к каждому из нас. Каждый из них озабочен одним вопросом: как человечество сегодня использует то богатство разума, которое оставлено ими в наследство?

Птолемей и Коперник, Аристотель и Бируни, Авиценна и Руми – все величайшие умы Запада и Востока, гениальные сыны человечества, жившие в разные времена, в разные эпохи, по воле выдающегося пакистанского художника Салыка АИНА собрались в этом зале.

В самом центре картины, слегка опираясь на домбру, стоит уроженец моей степи – Абу Наср Мухаммед аль-Фараби!

– Он, как никто другой, сочетал в себе дар поэта и философа, естествоиспытателя, математика, медика и музыканта, он первым распределил науку по категориям и дал основу современной музыкальной теории. А главное – все ученые Востока, начиная с Авиценны, называли

его своим Учителем, – сказал мне автор этой уникальной картины. – Здесь, в нашей библиотеке, хранятся его комментарии к трудам Аристотеля, Птолемея и Эвклида, его труды по музыке.

(Из статьи «Великий Мухаммед из Отрара».)

* * *

...На протяжении 70-х годов казахские писатели с большим или меньшим успехом «работали» на восстановление исторической памяти народа, – но на какие трудности натыкались! Чуть ли не в каждом докладе ЦК Компартии Казахстана порицали писателей за это. Когда мы готовили к печати в малой серии «Библиотека поэта» сборник «Поэты Казахстана», куда вошли и стихи Шакарима, то действовали чуть ли не конспиративными методами; тогдашний президент АН КазССР Ш. Есенов поплатился президентским креслом за издание трактатов уроженца казахской степи Абунасыра Мухаммеда аль-Фараби (870-950).

(Из статьи «Сомкнув начало и концы».)

Ш О К А Н

...Как блестящий метеор, промелькнул над нивой востоковедения потомок казахских ханов и в то же время офицер русской армии Шокан Шынгысович Уалиханов. Русские ориенталисты единогласно признали в его лице феноменальное явление и ожидали от него великих и важных открытий о судьбе тюркских народов. Так писал о нем академик Н. Веселовский.

И он сделал эти открытия, совершив беспримерный научный подвиг и, по словам Н. Веселовского, «...приоткрыв таинственную завесу» над Центральной Азией в те мрачные времена, когда замкнутость азиатских границ, жестокость правителей Джунгарии, Коканда, Бухары и Кашгара наглухо закрыли все тропы и дороги для европейских ученых.

...О нем говорят и пишут историки, пишут географы

Слово Ануара

и путешественники, лигвисты и философы, археологи, этнографы и исследователи литературы.

Но ничто из написанного о нем не характеризует его столь полно и ярко, как труды его самого, его строки об истории родной земли, записи о прошлом Азии, настоящем и будущем своего народа, во имя свободы и равенства которого он жил, трудился. Он совершал трудные путешествия, чтобы выяснить тайны гибели великой культуры прошлого Центральной Азии и узнать причины бедствий, постигших его современников на многие века.

...Написанное о нем самом составило бы гораздо больше. О нем пишут потому, что нельзя не восторгаться его деяниями, его жизнью, его подвигами. И еще потому, что в памяти людей, в истории науки он навсегда остался молодым, пламенным патриотом своего Отечества.

Шокану – быть! И народу его жить вечно!

(1965 год. Из статьи «Шокану – быть!»)

А Б А Й

...Мыслитель-демократ, писатель-просветитель, поэт и композитор Абай выступал мужественным выразителем дум и чаяний своего народа, глашатаем борьбы за свободу и дружбу народов, за просвещение и равноправие. Свои мысли и думы он с большой глубиной излагал в стихах...

Несмотря на «волчье время» и «волчьи законы», своей творческой деятельностью Абай сумел выдвинуться в первые ряды борцов за народное счастье, за культурный прогресс...

Во имя осуществления этой великой задачи он ведет беспощадную борьбу с устоями прошлого, выступает в своих произведениях против насилия, жестокости. Он страстно желает, чтобы народ сам осознал причины своего несчастья.

Под огонь его сатиры попадает и недоучившаяся

молодежь, которая, не умея найти для себя полезного дела в жизни, превращается в деляг и интриганов.

«Назидания» (беседы с читателем) Абая носят философско-критический характер, в них он предстает и гневным судьей «сильных мира», и умным советчиком народа, и печальником его. Эти «Назидания», как говорил Леонид Леонов, являются «как бы напутствием поэта своему народу в начале его исторического пути», на которое имел право лишь великий поэт и мыслитель своего народа. Поэтому так дороги нам творения Абая, который никогда не утратят своей свежести, своей умной красоты.

...Понятно, какое огромное значение имеет перевод произведений Абая на другие языки народов Советского Союза и, в особенности, на русский язык. Ведь с русского языка осуществляются переводы произведений всех лучших поэтов и писателей прошлого и настоящего России на иностранные языки.

Трудно переоценить работу, проделанную нашими литераторами-переводчиками в этой области. За последние пятнадцать лет в Москве трижды были изданы избранные произведения Абая в русском переводе. Последнее, наиболее полное издание его сочинений, вышло в Гослитиздате в конце прошлого года.

Задача переводчиков произведений Абая заключалась не только (и не столько) в том, чтобы дословно перевести казахский текст на русский язык. Русский читатель хочет иметь такой перевод, который соответствовал бы художественным достоинствам, оригинала. Понятно, что переводчик должен глубоко понимать мастерство оригинала, знать эпоху, в которую появилось то или иное стихотворение, уметь «войти в мир» его автора. Именно потому говорят, что переводчик в стихах – не раб, а соперник поэта...

В одном из своих назиданий, Абай пишет: «Есть хорошие казахские пословицы, но есть и такие, которые ниже не только божеской, но и человеческой справедливости».

Слово Ануара

Это же можно сказать и о переводах (его произведений). Есть хорошие, удачные, умелые переводы, но есть и такие, которые не только не передают, но даже искажают смысл произведений великого поэта.

...Разве не могут наши казахстанские поэты, как Л. Кривошеков, В. Гордиенко, Н. Титов, Ф. Моргун, Л. Скалковский и другие заняться переводами произведений Абая? Ведь им гораздо легче достичь точности в переводе, чем московским литераторам. Они могут в процессе работы общаться с казахскими поэтами и писателями, советоваться с ними, выясняя те или иные достоинства поэзии и прозы Абая, и совместно выполнять благородную задачу по созданию правдивого перевода произведений великого гуманиста.

(Отрывок из статьи «О переводах произведений Абая».)

ЫБЫРАЙ

«Кел, балалар, оқылық...». Осылай басталған өсиет өлеңді әліппені алғаш ашқан қазақ баласының бірден жаттап алғаны сөзсіз. Ол бастауыш мектеп шәкіртінің әліппесінде жазулы болмаса да, мұғалімдер ауызша айтып, жазып беріп жаттатқан. Мен орыс класында болсам да, қазақ класындағы жолдасым Токтар Бейісқұловтың дәптерінен көшіріп алып, өзімше орысшалап, орыс жолдастарыма оқып бергім келді, бірақ орыс тіліне аударма алмадым, алайда қарасөзбен айтып жүрдім.

Аса көрнекті педагог ғалым, жазушы, аудармашы, этнограф, аңыз әңгіме-хиссаларды жинаушы болған Ыбырай ата Алтынсариннің бұл өлеңі мені де оқуға, білімге құмарттырды.

Ыбырай төрт жасында әкесінен айрылып, атасының – атақты би Балқожаның қолында өсіп, тоғыз жасында Орынбор қаласының орыс-қазақ мектебіне беріліп, оны үздік бітіріп шыққан. Халқының біліміне, тарихына ой жібере қызмет істеп жүріп, Орынбордағы шекара комиссиясының төрағасы, белгілі шығыстанушы ғалым

В. Григорьевпен танысқан, көп әңгімелескен, достасқан. Оның бай кітапханасынан мол нәр алған.

Туып-өскен Торғай өңіріне қайтып оралып тілмәштік қызмет атқаруға кіріскен Ыбырайдың түпкі мақсаты халқына білім тарату болған. Торғай қаласында ашылған мектепке мұғалімдікке орналасса да, ол жұмысына көңілі толмаған. Орынбордың мектебі «қазақ-орыс мектебі» делінсе де, сабақ татар тілінде жүргізілгеніндей, мұнда да оқу бағдарламасы татар тілінде екен. Сол кезеңде қазақ даласына татар ағартушылары, діндарлары көп келіп, татар тілі басым болды ғой. Ол Ыбырайдың намысына тиген. Өз төтесінен таза қазақ мектебін ашуды ойластырған Ыбекең ойлағаны бірден іске аспасын біліп, жан-жақты дайындықты біртіндеп бастаған. Алғашқыда балаларды өзінің үйінде оқыта жүріп, қазақ кластарының оқу бағдарламасын жазуға кірісіпті. Орыстың озық ойлы ғалым-педагогы, әйгілі шығыстанушы Н. Ильминскиймен хат жазысып, педагогика жайында пікірлескен. Сөйтіп, екі-үш жылдан соң ашқан қазақ мектебінің тарихымызда «Ыбырай мектебі» болып қалғанын білесіздер.

Ы. Алтынсарин ағартушы ұстаз ғана болып қалмады. «Қазақ хрестоматиясын» жазып, оны орыс тілінде кітап етіп шығарумен қатар, ол ауыз әдебиетімізді, тарихты зерттеуге көп үлес қосты. Сондай-ақ, халқымыздың әлеуметтік хал-ахуалына назар аударып, қарапайым еңбек адамдарының патшалық чиновниктер мен жергілікті шولاқ белсенділерден зорлық-қорлық көріп жүргенін ашық айтып, батыл жазды да. Торғай облысының әскери губернаторына хат жолдап, қоғамдағы әділетсіздіктерді жоюға қолынан келетін шараларды қолдануға шақырды. «...Жергілікті әкімдер халықты қанауда. Соны айтқаным үшін тіпті кейбір ағайындарым да соңыма түсіп, қуғандай бастады» депті. Қаншама ғайбат сөз естісе де, қаншама қуғын көрсе де, Ыбырай қоғам қайраткері ретіндегі іс-қимылын тоқтатпаған. Біз бұл тарихи тұлғамыздың педагог-ұстаздық, әдебиетшілік қызметін жан-жақты

Слово Ануара

насихаттауға кірістік, ғылыми-зерттеу еңбектер жазылып жатыр. Алайда, меніңше, Қоғам қайраткері ретіндегі тарихи рөлін толық көрсетіп беруіміз жеткіліксіз. Жас ыбырайтанушылар осыны ескеруге тиіс.

(Жас ақын-жазушылардың 1971-жылы Алматыда өткізілген кеңесінде сөйлеген сөзінен.)

Мухтар АУЭЗОВ

...Пока еще много нас – тех, кто жил и работал вместе с ним и был свидетелем его славной и нелегкой жизни, кто слушал его лекции, учился у него, и мы передадим память о нем последующим поколениям, а его книги раскроют их сердца для восприятия идеалов прекрасного. Его духовная жизнь не умрет, как не умирает Сократ. Сократ жил в Платоне, а Платон жил в Аристотеле так же, как Аристотель жил в Абу Насыре аль-Фараби, а сам Фараби жил в Авиценне. Такова логика жизни, такова преемственность поколений. Фараби жил в Ауэзове так же, как Ауэзов живет в нас.

Его жизнь уже становится легендой – легендой, очищенной временем. Герои его книг, словно живые, сопровождают нас, напоминая о прекращающемся противоборства Зла и Добра, красоты и уродства. Да и сам Ауэзов словно и сегодня сидит вместе с нами и с тихой улыбкой молча взирает на наши дела...

В спокойствии и уверенности Мухтара Ауэзова, в его неторопливых суждениях, во взгляде его внимательных глаз всегда угадывался образ народного мудреца – доброго и строгого, взвешивающего каждое слово, – такого, каким он нам видится сквозь строки народных легенд и сказки.

1977 г.

(Из статьи «Уроки Мухтара Ауэзова».)

ЛЕГЕНДА О ДОМБРЕ

Как бывало часто, в этот теплый майский вечер к нам собрались земляки.

Настежь раскрыв окна, Зауре включила приемник и долго «искала музыку», пока, наконец, выразительная, задушевная мелодия не заполнила комнату. Отложив свои дела, мы собрались на диване и слушали, затаив дыхание. Каждый из нас находился под властью, которую иногда музыка имеет над человеком. Прошло несколько минут, кто-то тихо произнёс: «Это на домбре»...

Музыкант играл так виртуозно, что невозможно было поверить, что так может звучать обыкновенная домбра, древний и незатейливый музыкальный инструмент, состоящий из двух жильных струн и деревянного остова.

– Произведения Брамса передавались в исполнении домбриста Аубакирова, – объявил диктор, окончательно рассеяв наши сомнения.

– Наш Малгаждар выступал! – возбужденно крикнул Нурин, паренёк со скуластым, широким лицом и с волосами дегтярной черноты, студент университета.

– Он из нашего края. С долины Жунгарских ворот.

– Это не тот, которого сразу же после поступления на учебу послали в Бухарест на фестиваль?

– Он самый!

– Какой талантливый! Где он научился так играть? – Зауре выключила приемник.

– На это я не могу ответить. Малгаждар в соседнем ауле, ну, аулы у нас, вы знаете, расположены вдали друг от друга, в глубоких ущельях гор, так что знать всё о человеке, жившем по другую сторону перевала трудно, – оправдывался Нурин. – Но я могу рассказать о том, как я впервые познакомился с ним.

...Несколько лет назад, в марте, когда в склонах тает снег, а на вершинах перевала хозяйничает весенняя вьюга, нам объявили, что в районном центре состоится

Слово Ануара

комсомольская конференция. В тот же день на собрании я был избран делегатом.

После окончания конференции, которая проходила в небольшом зале Андреевского клуба, начался концерт художественной самодеятельности школьников, прибывших из сел и аулов.

Одна за другой появляются на сцене группы девочек и мальчиков. Они поют, читают стихи, танцуют.

Затем идут сольные номера. На сцене чернобровый загорелый мальчик: в истрепанной тюбетейке, в коричневой рубашке, подпоясанной ремешком. В руках он держит грубую, самодельную домбру. Осилив смущение, он уверенно выходит к краю сцены и садится на стул.

Наступает тишина. Рука, опускаясь, ударяет по струнам, затем ещё и ещё.

Пальцы бегают с такой быстротой, что сидящим кажется – рука мальчика без движения лежит на струнах, которые откуда-то доносят звуки степной песни. Песня растёт, ширится и неожиданно где-то пропадает, затем появляется вновь и превращается в клич, слышится топот коней...

Все замерли, не отрывая взгляда от смуглого мальчика в тюбетейке. Левая рука мальчика бежит вверх по струнам. Топот все громче, сильнее, вот слышится ржание коня, невидимая петля охватила её шею, ржание прервалось, ликует охотник. Замерли руки – топот утих и в следующий момент куланы мчатся прочь. Торжествующий голос охотника срывается, слышится стон... Последнее злобное ржание кулана. Степь опустела. Медленно летит печальная песня смерти и, кажется, блекнут краски полей, опускается ночь...

Мальчик кончил, снова тишина. Потом все рукоплещут, музыкант встает, но зал не умолкает до тех пор, пока он снова не берется за домбру.

Я знал содержание той песни, которую он исполнял. Это была легенда о домбре, которую на протяжении многих веков бережно хранила взыскательная народная память.

Многие старики нашего аула помнят эту легенду и часто рассказывают нам.

...Когда-то, очень давно жил жестокий хан – владелец необъятных степей казахских. Он любил лишь единственного сына своего. Наследник хана развлекался охотой на куланов, которых в то время было много в наших краях.

Однажды далеко в безлюдной степи юноша настиг косяк и погнался за ним, куланы стремительно понеслись к горам. Лишь один хромой самец отстал от косяка. Охотник, перегнав его, помчался дальше. Косяк шел впереди всадника. А хромой самец – позади.

Неожиданно лошадь всадника запнулась и вместе с седоком упала наземь. Хромой самец бросился на них и ударом копыта разбил голову ханского сына.

Хан не знал о смерти сына, он ждал вестей о его охоте. Но вестей не было. Встревоженный отец послал отряды на поиски сына и объявил: «Кто с хорошей вестью придет, тот будет озолочён, а кто печальную весть донесёт, тот будет обезглавлен».

Труп ханского сына был найден, отряды вернулись, но никто не осмелился сказать правду. У кого ни спрашивал свирепый хан, все молчали. Он бросал жигитов в темницы, но все по-прежнему молчали – им была дорога жизнь. Озверевший хан приказал отрезать язык каждого из них. И в это время во дворе появился худой старик с домброй. Он был слеп. Подойдя к стражникам, старик потребовал, чтобы его повели к хану.

Хан печально сидел на троне, поглощенный думой о сыне, когда перед ним предстал худой старик.

– С чем ты пришёл, слепец? – спросил он. Старик молча опустил на колени перед тираном и сказал:

– Слушай, повелитель, моя домбра расскажет тебе правду о сыне твоём.

Песня домбры воссоздала образ сына хана, гордого, надменного, сильного молодца. Вот, он окинув взором

Слово Ануара

степь, увидел куланов и помчался за ними... Но что это? Мелодия резко изменилась и, кажется, всадник падает.

Чем дальше играл слепой музыкант, тем бледнее становился хан.

– О чём ты повествуешь, несчастный! – тихо и грозно произносит он.

– Осмелюсь передать тебе то, чём рассказала домбра моя. Она говорит, что твой сын получил смерть от хромого кулана!

– Стража, взять его! – Взбешённый хан поднимается с трона.

Старик схвачен, но он стоит, гордо подняв седую голову.

– О, всесильный повелитель, где твоя честь, слово о том, что будет казнён тот, кто первым передаст тебе печальную весть о сыне? Ведь не я. А домбра рассказала правду о смерти.

– Немедленно разорвите эти жалкие струны и залейте горячим свинцом проклятую домбру! – закричал хан и упал с трона...

– Так кончается легенда. – Нурин умолк.

– А дальше что, – Зауре перебила его раздумье, – как вы познакомились с Малгаждаром?

– Я узнал, что этот мальчик живёт в соседнем ауле Екпинды и что зовут его Малгаждар.

* * *

На вершине лохматого кургана, возле аула Тонкерис, стояла юрта из белого войлока, а внизу наспех сооружались другие. Сотни конных и пеших собирались сегодня сюда из разных колхозов по случаю окончания весеннего сева и выгона скота на джайляу.

...Ожидалось много интересных зрелищ – скачки, бега, кыз-куу, тартыс (единоборство на коне), казахша-курес... Но босоногого мальчишку в грязной рубашонке и кожаных штанишках интересовало совсем другое – здесь перед белой юртой, в полдень должен состояться айтыс местных акынов, отличных домбристов. Двадцать километров

прошагал он по пыльной дороге, чтобы услышать их песни, их игру на домбре.

Мальчик ползком подбирался ближе к юрте и спрятался под кудрявым кустом таволги. Детей сюда не пускали, чтобы они не мешали взрослым.

Из юрты вышли акыны Абусадык и Калиакпар. Окруженные толпой, они уселись друг против друга на большом ярком ковре. Айтыс начался.

Забыв обо всём, мальчик вышел из укрытия. Никто гне заметил его.

Мастерство акынов было одинаково, колхозы «Екпинды» и «Бирлестик», о которых пели оны, тоже были равны. Айтыс окончился «вничью».

Певцы встали. И в это время кто-то заметил мальчишку, который, стоя на коленях возле одного из акынов, старался достать его домбру.

– Откуда ты, и не стыдно тебе среди старших, беги прочь!

– Не гони его! – сказал акын. – На, мой мальчик, возьми эту домбру. Твоя любовь к песне говорит о том, что ты будешь музыкантом.

Он отдал свою домбру и вместе с другими вошел в юрту. Мальчик с минуту стоял молча. Затем, крепко прижимая подарок к груди, побежал в степь.

Укрывшись среди густых зарослей ковыля, куда не проникал шум тоя, он начал осматривать домбру, осторожно притронулся к струнам и тихо играл какую-то мелодию.

Неожиданно совсем близко раздался топот коней. Мальчик вздрогнул и престал играть. Мимо него стремительно проскакал всадник, с улюлюканием и свистом проскакали второй и третий. Это были участники жигитовки. Четвёртый джигит, стараясь перерезать путь передним, направил своего коня прямо к этому месту, где сидел юный домбрист. Мальчик вскочил, чтобы дать дорогу.

Слово Ануара

Увидев человека, неожиданно появившегося впереди, конь шарахнулся в сторону, всадник вывалился из седла, но быстро встал.

– Почему ты пугаешь коня?! Из-за тебя я приз проиграл!
– Он грозно двинулся на мальчика. Тот, как-бы защищаясь, поднял вверх домбру. Джигит вырвал ее из слабых рук мальчика, бросил на землю и ударил ногой. Домбра была разбита...

Поздно ночью, голодный и усталый, юный домбрист возвращался домой по безлюдной дороге.

В руке мальчика был свёрток, где лежали обломки домбры... Это был Малгаждар.

Он рано потерял отца, а мать – Глипа, как и многие другие женщины-казашки того времени, провела свое детство и юность возлей байской юрты, возле колыбели байского сынка. А затем, с приходом новой жизни, начала торопливо изучать алфавит, но уже «затвердевшая» память отказывала и она окончила свою учёбу, едва научившись читать.

Мать знала, что Малгаждар любит музыку и пристально следила за его успехами, работая в колхозе. Ей хотелось, чтобы её сын сполна поучил всё, что несла с собой новая жизнь...

Вернувшись домой, Малгаждар всю ночь просидел над изломанным инструментом. К утру домбра была сделана заново и мальчик сыграл на ней песню рассвета.

С тех пор Малгаждар не расставался с домброй. Его можно было видеть и сидящим в кругу старцев аула, и в кругу мальчиков и девочек на школьной сцене. Он умел на лету схватывать и запоминать новые песни и кюи.

И дома, и в школе, и во всём ауле любили слушать его игру на домбре. Но он не верил в свои способности. Ему казалось, что он играет плохо, не сможет стать настоящим музыкантом. Эти мысли привели к тому, что он окончив десятилетку в колхозе «Екпенды» Андреевского района, Талды-Курганской области, подал заявление не в

консерваторию, а на филологический факультет Казахского университета.

Но друзья, заставившие его пойти в консерваторию и сыграть перед доцентом, помогли ему найти своё призвание. Здесь, на отделении национальных инструментов, Малгаждар начал изучать любимый предмет – музыку.

В Алма-Ате он впервые увидел и услышал оркестр Курмангазы, Перед тысячной аудиторией выступали домбристы, они исполняли «Вальс-фантазию» Глинки, Как зачарованный слушал Малгаждар чудную мелодию.

Прошло немного времени и Малгаждар, как лучший студент-домбрист, был включён в состав оркестра имени Курмангазы. Это произошло после тех выступлений оркестра перед слушателями Москвы и Ленинграда. Каунаса и Риги, Вильнюса и Минска, которые принесли оркестру всесоюзную известность.

Осенью 1953 года молодёжная группа оркестра едет в Бухарест и принимает участие в IY Всемирном фестивале молодёжи и студентов. В концертных залах и на площадках летних театров, переполненных представителями молодёжи всего мира, молодые казахские музыканты исполняли творения замечательных композиторов: Моцарта и Бетховена, Брамса, Глинки и Мусоргского, Хо Лу-тина, Курмангазы.

Играл оркестр народа, музыкальная культура которого за короткий срок своей новой истории прошла путь от самодельной домбры, одиноко и глухо звучащей в старой юрте, до симфонического оркестра оперного театра.

На фестивале звучали кюи Курмангазы, рассказывая собравшимся о судьбах казахского народа, пронося запах просторов диких степей Казахстана по паркам и аллеям Бухареста, перекликаясь с песнями различных стран и народов...

За яркость и проникновенность исполнения, оркестр народных инструментов получил первую премию...

Когда в Казахской консерватории узнали о том, что

Слово Ануара

нужно послать на предстоящий молодёжный фестиваль в Варшаву самого лучшего домбриста, который впервые в истории должен солировать на древнем казахском инструменте перед представителями молодёжи всего земного шара и показать силу музыкального искусства своего народа, то все назвали имя студента-выпускника Малгаждара Аубакирова. Теперь Малгаждару предстояло не только отлично закончить учебу, но и с честью пройти отбор на всех турах в Алма-Ате и Москве, прежде чем попасть в Варшаву.

...Возле фонтана перед Большим театром в Москве я долго ждал его. В тот день Малгаждар должен был выступить перед комиссией последнего тура по отбору на фестиваль.

Еще издали, перебегая улицу, он радостно кричал:

– Прошёл! Прошёл единогласно! – в правой руке он держал футляр с домброй, в левой – крепко сжимал вышитую бисером тюбетейку.

Мы долго бродили по городу. Малгаждар был взволнован.

– Знаете, я счастлив, очень счастлив, но только немного страшновато, – говорил он.

– Ведь я должен оправдать большую надежду своих друзей и товарищей, от имени которых еду на фестиваль.

(«Ленинская смена» газеті, 1955 г.)

ҚОҢЫРАУ ТЕҢІЗ

Жерошақтағы шалқыған оттың жалынында, қызған шоқ пен сөніп бара жатқан қоламтаның табында сезім баурайтын әлде бір ғажайып сыр бар сияқты. Осыдан ба, ошақ басында адам әңгімешіл болып кетеді. Міне, біз де отты қоршап ап, ел жайында, жер жайында, уақыт туралы сыр шертісіп отырмыз. Кеше шырпысы мол ағашты жағада түнеген едік. Бүгін маңайдағы шағыл құмнан басқа дәнеңе жоқ. Мал таптап кеткен ескі қоныстан аздап тезек жинаған болдық. Сатырлаған ұшқын, лапылдаған жалын да білінбейді, өлеусіреп қана маздаған қызыл шоқтың лебіне телміріп отырмыз.

– Тақтай-ағаш жаңқаларын ала шығалық деп айтпадым ба? Катерде де орын жететін еді. Енді мына жабайы тезектің ащы түтініне қақалып, балық сорпасы піскенше ертегіні ермек қылып отырасыздар, – деп біздің «аспазымыз», Серебрянкадағы темір-бетон полигонының прорабы Рина Чеснякова күңкілдеп жүр.

– Әй, Ринка-ай, сенің жабайы дегенің қиянат енді. Тезектің жылу мен жарық энергиясының әу бастағы жабайы көзі болғаны рас. Бірақ оның қызуы әлі күнге шырпы жалынынан сорлы болған емес. Сатыр-сұтырға үйреніп қалғансың ғой, көрмеймісің, өзіңнің мінезің де тасыр. – Аласа бойлы өзін байсалды ұстап, байыппен сөйлеуге тырысатын құрылыс мастері Лида Чайдаева Ринаны осылай шымши қағытты.

– Шопандардың айтуынша, тезектің қызуына ет балбырап әдемі піседі дейді ғой, – деп Қазақ университетінің студенті, биолог Виктор Инюшин де сөзге араласты. – Мен өткен практикада шопандармен көп уақыт дәмдес болдым, шынында еттің сырбаз пісетініне көзім жетті.

– Ойбай, сен шопандарды айтасың, тіпті Шыңғысханның өзі де от басында қақталып отырғанды жақсы көретін бопты дейді ғой.

– Сен де Шыңғысханнан алысқа ұзап кетпеген екенсің.

Слово Ануара

Мынау жау алғырдың масасы да сол Шыңғысхан заманынан қалғандай талап өлтіріп бара жатыр, – деп әлі де сөзден тартына қоймаған Рина құрылысшы Алеша Черенцовтың сөзін бөліп жіберді.

– Сені жақсы көргені де. Тәтті болғаның ғой.

– Тәттісін тәтті енді. Жігіттердің бәрі қашады... – Лида жымың етіп күліп қойды. – Соның кесірінен де теңін таба алмай жүрген жоқ па.

– Балық сорпасынан құр қаламын демесең, тыныш отыр, – деді Рина оған.

Лида бұл айтыста өзін жеңіп шыққанға санап, орнынан маңғаз көтерілді де, білегіне шелекті іле салып, толқыны жарды ұрғылап жатқан теңізге беттеді.

Ошақ басындағы әңгіме қайтадан өткен-кеткенге ойысты.

– Айтпақшы, монғол қолбасшысының соңғы мекені осы арадан қашық болмаса керек. Қара Ертістің бойындағы Қандысу деген өзеннің жағасында дейді ғой. – Ұзақ ойдан кенет оянғандай ақын Леонид Кривошеков топ ортамызға бір сөз тастады. – Қандысу деген сөздің мәнісі не екен?

– Не мәнісі болушы еді, – деймін мен. – Шыңғысхан өзінің Сүбітай деген батырын осы арадан Батысқа аттандырыпты, осы арадан оның жауынгерлері қазақ пен орыс жерін басып өткен, осы арадан оның қанды жорығы басталған. Өзенді де Қандысу атаған. Бұл жер – көне тархтың куәсі. Жұрттың айтуынша, «Зайсан» деген де монғол сөзі болса керек, «алланың рахымы» мағынасында дей ме, немене.

– Осы туралы аңыз да бар, – деді жас шамасынан біздің ішіміздегі ең кексе кісі Михаил Васильевич Инюшин.

Бұл адамның «Молодая гвардия» баспасынан шыққан «Сибирь-Ертіс» атты кітабымен Алматыда жүргенде танысқан едім. Михаил Васильевичтің қиын-күрделі өміріне қызыққаным соншалық, оны бір көруді армандаған болатынмын. Қабылдай ма, қабылдамай ма деп те қауіптендім. Менен басқа да журналист ағайындар аз мазалады деймісің оны.

Кездесу басқадай әсер қалдырды. Әңгімеміз жай, қарапайым нәрседен басталып кетті.

Менің командировкамның мақсатымен таныспай жатып-ақ, ол кісі теңізде саяхаттап қайтуды ұсынды. «Теңізді көр, сосын не жазатыныңды өзің таңдап аларсың. Мен де бірінші рет жолға шығайын деп отырмын. Жұмыс көп, қол тимейді деген сияқты, сәті енді түсіп отырғанын көрдің ғой. Күннің сәл суықтығы, аспанды торлаған бұлт кедергі болмас. Шторм басталған жағдайда қойнаулардың біріне кіріп кетіп, ауа райының шырайын күтеміз де».

Михаил Васильевич етжеңді, сылбыр қимылдайтын, бірақ қарапайым, жайдары адам. Кеш болысымен-ақ қалтасынан шақшасын суырып алып, от басындағы адамдарды түгел айналып шығатын. «Тайгамен» беттеріңді сылап алыңдар, мұның иісінен шыбын атаулының бәрі қашады», – деп қояды. Сосын отқа жақындау жерден орын теуіп, қисая кетеді де, жұрттың әңгімесіне құлақ түреді.

Мен оның әрбір қимылын бағып отырғанымда, сонау өткен уақыттағы қазақ жерін аралап жүріп, менің ата-бабаларымызға ғылым, табиғат ғажайыбын түсінуді, жер қазынасын ашуды, мәдениетін көркейтуді үйреткен орыстың ориенталист-ғалымдары есіме түседі. Сол бір адамдар мен Михаил Васильевичтің арасындағы өте бір ұқсастықты сезінемін. Оның тұлғасынан қазіргі орыстың құрылысшы-ғалымының бейнесін, өмірлік үлкен тәжірибесі бар ақыл-иесін тапқандаймын. Өткендегі атақты орыс ғалымдарының кітаптарынан олардың қазақ халқына достығын, адал көңілді жанашырлық сезімдерін аңғаратын едім. Михаил Васильевичтің кітабы менің алдымда, көптің алдында жатыр. Ол – сонау шексіз көсілген теңіз туралы кітап. Су тілеген қомағай да жомарт жердің үстінде шалқыған көк теңіз жайында.

Михаил Васильевичтің өмірі туралы әр нәрсені білгім кеп, қаншама құмартқаныммен, ол әңгімені басқа жаққа бұра берді. Қазір де Зайсанның өткен тарихын ақтара бастады.

Слово Ануара

– Баяғыда бір қатты жұт болыпты дейді. Қай кез екенін кім білсін, әйтеуір, Шыңғысхан заманында болса керек. Моңғолдар малы қырылып, күн көрісі әбден қиындаған соң қорек іздеп осы Зайсан көліне тоқтапты. Қыстай балық аулап, қажак-құжак тамағын тауып жазға жетіпті. Көлдін Зайсан аталғаны да содан дейді. Ал кержақтар аңызында «Сыңғырлаған қоңырау көл» аталып жүр.

– Онысы несі екен?

– Ескі әдет-ғұрып діншілдерінің атағаны да. Дауыл тұрғанда көл бетінде үйдей толқындар қақтығысып жатады. Сол ұлар-шудың кезінде қоңырау сыңғыры секілді құлаққа үн келеді. Бұл құмның әсері болар, мына сол жақ жағалаудың бәрі шағыл-шағыл құм ғой. Теңіз дауыл құшағына кіргенде, оның түбінен тастан соғылған қала қалқып шығады екен, ол қалада шіркеу көп көрінеді, сыңғырлаған соның үні болса керек дейді-міс деп әлдекім ойдан соға салған. Сол сәтте жалғыз-жалғыздан көл ортасына жүзіп барған адам қалаға жетеді, одан әрі о дүниедей жұмақтың төрінен орын алмақ деп поптар да халықты сендіріп баққан.

– Теңіз астында жоқ боп кеткен Зайсанға әлі тыныштық бермей отырсыз ба? – деп Рина тазалаған балықты бақырға салып отырып тағыда күңк етті.

– Ойпырай, мынауыңыз қатқан сорпа болды ғой, нағыз балықшының кәсібі екен де! – Катердің механигі Игорь Ермольевич алақанын ысқылап, тамсанып қойды.

– Енді қалай, бұл дәм сонау алыстан Алешканы да айдап әкеп отырған жоқ па?!

Алеша Черенцов Кременчуг ГЭС-інен келіп отыр. Бұрын осындағы плотина құрылысында істеген, мына теңізді қолымен жасасқандардың бірі. Құрылыс аяқталған соң Кременчугке ауысқан екен, енді, міне, демалыс алып, көк теңізді көріп қайтуға әдейілеп келген жайы бар.

Теңіз шынында да ғажайып.

Күздің салқын да жауынды бозала таңында біз Серебрянқадан аттандық. Өскемен ГЭС-інен басталатын әйдік су қоймасының жағалауымен екі-үш шақырым

өткенде құз-жартаспен таласқан алып плотинаны көрдік. Құрылысшылар төрт сатылы үлкен шлюз жасауда.

Плотина етегі, ГЭС-тің қуатты агрегаттары, жоғары вольтті электр сымдары, көзге Эйфель мұнарасын елестететін алып бағаналар шың басына өрмелеп барып, күзгі таңның қорғасындай ауыр бұлттарына еніп жатты.

Сексен метрлік плотина биігіне көтерілгенімізде, табиғаттың әсерлі суреттеріне кездестік. Таулар суға шөгіп барады. Қарағай жапқан адырлы шыңдар теңізге шомылған ертедегі алып мақұлықтың жотасына ұқсайды.

Михаил Васильевич палубада тұр. Пенжағының өңірін ашып тастаған, суықтан сескенетін түрі жоқ. Қарсыдан соққан екпінді жел оның сирек шашын желпіп-желпіп өтеді. Серебрянкадан бізге ере шыққан дәрігер Раиса Гусейнова:

– Сіз неғып тұрсыз, суық тиеді ғой, – деп қаютадан айғай салды. Михзаил Васильевич оны естіген жоқ. Қажуды білмейтін қажырлы құрылысшыны бұл сәт тәтті сезім баураған сияқты. Теңізді жасаған өзі. Енді сол теңіздің үп еткен желкемінен, бүркіп өткен толқын тамшыларынан ығыссын ба?!

Ол ой үстінде. Не ойлап тұрғанын кім білсін. Асау өзенді ауыздықтап, бір емес, сан құрылысты қолынан өткерген, құрылысшы әулетінің бүкіл бір ұрпағын тәрбиелеп шығарған адамда қандай арман болады екен?.

– Сонау тұмсықты көрдіндер ме? Бұрын ол арада пристань болушы еді. Тұтас тау сілемі су астында қалып барады. Теңіз болса, көтеріліп келеді. Осы аймақтың жер қыртысына 53 миллиард тонна салмақ түседі. – Михаил Васильевич әлі де қиял қанатында. Көкжиекке көз тіккен күйі әңгімесін жалғастырып кетті. – Теңіз Ертіс өзенінің деңгейін құрғақшылық жылдары да бірқалыпта ұстауға мүмкіндік туғызады, оның үстіне келешек салынбақ каналдардың жұмысын да ретке келтіреді. Ең әуелі қазақ халқына армандай болған «Ертіс-Қарағанды» каналына зор пайдасын тигізбек.

Теңіз енді кеңейе түсті. Сай-сала мен қойнауларды

Слово Ануара

көмкеріп, көгілдір тақтаға айналып барады. Таулар артта, көз ұшында қалды. Көкті торлаған қара бұлт ескі тулақтай жұлым-жұлым боп кетті. Маңдайдан күн күлімдеді. Теңіз тыншыды, катердағы жұрт қыбырлап шуаққа шығып, палубаға, каюта шатырына жайғасып бастаған.

Жаға қылаңдап қана көрінеді. Анда-санда жиекке шұқшиып кеп үзіліп қалған ескі жолдың сүрлеуі алыстан бұлдырайды. Кеше ғана арлы– берлі сапырылысқан машиналарды, егін даласын, жалпақ шабындықты елестеткендей. Әр тұстан ағаш басы қылтияды. Теңіз түбінен көтерілген қалың қамыс қалқып барады. Оның маңында бір топ дала үйрегі, шүрегейлер ұшып жүр. Кейде қопа арасынан қылтың етіп бірқазанның сорайған тұмсығы көрініп қалады.

Ауыл-селолар баяғыда жаңа қонысқа көшіп кеткен. Көз ұшындағы қолтықта иірілген табын сиырлар ескі өрісін іздеп келіп, таба алмай, теңізге үрке қарап тұрғандай.

– Иә, ескіден қалған із жоқ, бәрі су астында. Қазіргі соққан самал ерекше. Ауа райының өзгергенін де осыдан біл, – де қояды Иван Ермольевич. – Теңіз өз құдыретін таныта бастады. Тіпті сонау ішкі Қытай мен Монғолиядан Обьтің құяр сағасына дейін жүк тасуға болады. Құрылысшылардың қандай шлюз салып жатқанын көрдің ғой. Пароход түгіл корабльдеріңді де өткізе алады. Сен бұл туралы ұмытпай жаз.

...Тағы да қоналқы. Тағы да от басындағы ұзақ әңгіме, жалықтырмайтын әңгіме. Әсіресе Михаил Васильевичтің әңгімесі бәрінен де қызғылықты.

– Шетелде біздікінен биік плотина бар ма екен осы? – деп Лида балалық әуестікпен сұрай бастады. Мұндайда:

– Бар, – деп Михаил Васильевич асықпай жауап береді.
– Дүниедегі ең биік плотина Швейцарияда, биіктігі екі жүз сексен метр.

– Ойпырай, ә!

– Әзірге солай. Кавказда мұнан да мықты плотина тұрғызамыз, биіктігі жөнінен дүние жүзінде бірінші орын

алатын Тәжікстандағы үш жүз он метрлік Вахш плотинасы болмақ. Ал Швейцариядағы қанша биік болғанымен шағын өзен, тар шатқалдың аузындағы бөген ғана ғой.

Мұны естіген Лида жымыып күледі. Қуаныштан күледі. Біздің құрылысшылардан оза қоятын ешкімнің болмағаны ғой деген сенімі мол.

Біздің катер Зайсанды бетке ұстап әлі сызып келеді. Қалқыған қамыс. Қалықтаған құс жиі-жиі ұшыраса береді. Жағада жеңіл машинамен де, жүк автомобилімен де қаптап жүрген аңшылар. Иван Ермольевич те су астында қалған жер атын, қыстақ пен ауыл орнын айтып тауысатын емес.

Түс әлетінде жарты сағаттай жағада аялдама жасадық. Жар басында жарбиып балшық үй тұр. Иесі әлі көше қоймапты.

– Жаман кепесімен су түбіне бірге шөгейін деп жүрген жан ба?! Бұ неге кетпейді, – деп Михаил Васильевич қынжылып жатыр.

Қожайыны «Жаңа тұрмыс» совхозының бақташысы Мамырхан қарт боп шықты. Шабан атын төпеп кеп біздің катерді таңырқап біраз тұрды.

– Ата-ау, көшпей отырғаныңыз қалай? Көлігіңіз жоқ па, әлде жаңа қоныстан үй бермей қойды ма? – деймін мен.

– Көлік-сайман деген анау тұрған емес пе. Кеткім келсе, артып алам да жүре берем. Ал жаңа қоныстан жаңа баспана тимеді дейтін адамның қоры мен емес.

– Теңізден қорықпайсыз ба?

– Бұ қайдан келген теңіз өзі? Оны жасаған кім? Бұл ара кір жуып, кіндік кескен қара орманым, ата-бабамның сүйегі осы жерде жатыр. Ғасыр бойы Ертіс қана аққан сылдырап бұл өңірден. Балам, сен төменнен, теңіз шыққан жақтан өрлеп келесің ғой, мұны жасаған кім өзі, айтпаймысың былай?...

– Осынау жастар. Ал ең мықтысы, бас құрылысшы ана кісі, – деп Михаил Васильевичті нұсқадым. Қарт оған тесіле, ұзақ үнілді.

– Өзің қай рудансың?

Слово Ануара

– Болатшы.

– Е-е... Жетісу бойынан болдың ғой... Жөн, жөн... Сен де араласқан шығарсың-ау.

– Әрине, орысымыз бар, қазағымыз бар, бәріміз бірге жасадық.

– Оларың жақсы екен, – деді отағасы жанары күлімдеп.

– Ой, аллай, бұ адам неткен құдыретті, неткен ұлы еді. – Қарт әуелі таңданған шырай білдірді, артынан жүзі жылып, қайтадан сөзіне көшті. – Балам, анау теңіз тәңірісіне айта бар, мен үшін қам жемей-ақ қойсын, шалды құдай алмайды де. Тек мына ескі досыммен қоштасып, бір-ақ аттанғым келеді. Өмірімнің көбін осы үйде өткіздім, қашан көзден ғайып болғанша қимайды екенсің, құрғырды...

Біз теңізді бес күн бойы шарладық. Қамысты Қара Ертістің бойымен өрлеп, Тополев мүйісінен бір-ақ шықтық. Михаил Васильевич салынып жатқан жаңа поселкенің жайын білуге аудан орталығы Зайсанға барып қайтты. Теңіз Тополев мүйісін де алқымдап қалыпты. Жұрт асығуда. Пристань басы қаптаған катер, баржа мен қайықтар. Бұрынғы балық комбинаты да жұмысын тоқтатқан. Шаң басқан жүк машиналары қылқиған тар мойнақпен жұмысшыларды жаңа орынға толассыз тасып жүр.

Бірнеше күн сапарлас болған таныс көздермен де осы поселкеде қоштастық. Виктор мен оның курстасы, тұйық та момақан қыз Тамара Гарнова өз экспедицияларын іздеуге аттанды. Рина мен Лида әлдебір жаңа құрылысқа асығып барады.

Қайтар бағытта жол тез өнді. Әркім өз ойымен әлек, теңіз сан адамды сан қилы толғандырады.

– Өңір екі-ақ жылдың ішінде өзгеріп кетіпті, – дейді ақын Леонид Кривошеков. Бұл аймақ – оның туып-өскен Отаны. Осы Алтайда, Турғысын өзенінің жағасында балалық шағын өткізген. Туған жер туралы ақынның поэма жазбақ ойы бар.

Михаил Васильевич өзінің баласындай, жақынындай

болған достарынан айрылып қалғанын өкінішпен, күрсіне еске алады.

Мен ой үстінде отырмын. Көз алдымнан Мамырхан қарттың мейірімді жүзі елестеп өтеді. Аңыздағы «сыңғырлаған қоңырау» үні құлағыма келгендей. Тізе қоса, бірге тұрып, бірге жүрген үлкен ғалым, еңбегімен, ісімен атағы шыққан, Социалистік Еңбек Ері, республика Компартиясы Орталық Комитетінің мүшесі Михаил Васильевич Инюшин туралы ойлап отырмын. Тың игеруде, домна салып, асау Ертісті ауыздықтауда бізге теңдессіз көмек көрсеткен осы Михаил Васильевич сияқты өмірдің ыстық-суығын басынан өткерген қажымас коммунистер емес пе! Алтай бейнесін, шатқалында тағысы өріп, қойнауында батпан-батпан алтын-күміс сақтаған Алтайды, менің ата-бабам жырға қосқан сұлу Алтай бейнесін өзгерткен, гүлдендірген осылар ғой. Бұл Алтай адам әулетін әуелден-ақ сұлулығымен, байлығымен өзіне тартқан болатын. Бүгін де туған республикамыздың інжу-маржаны. Оның орталығы Өскемен де күн санап өсіп, жаңарып келеді, ескі атаулы су түбіне шөгіп барады, теңізбен бірге қала да, дала да жасаырып, өңін өзгертті.

Теңіз сені күтіп отыр, оның қоңыраудай сыңғырлаған сазды үні сені шақырады.

Бұл теңізді әзірге «Бұқтарма» деп атап жүр. Кейбір журналистердің асығыс жазылған мақалаларында осылай болып кете беруі де мүмкін. Тіпті орталау мектептің географиялық оқу құралында: плотина Бұқтарманың арнасына салынған, теңіз де осы өзеннің қапталын қуалап барады деп қате түсінік беріліпті. Серебрянка мектебінің жас бүлдіршіні бұл жолдарды оқығанда таңқалды. Өйткені ол теңіздің Серебрянкадан Тарбағатайға дейін созылатынын, Бұқтарманың онда «алты аласы, бес бересі жоқтығын» біледі. Мүмкін, теңіз қожайындары дүниеге келген жаңа алыптың есімін «Қоңырау теңіз» деп атар. Бұл ескі аңызды жаңғыртудан туған ой емес, сол теңіздің болашағын жасайтын қажырлы құрылысшыларды,

Слово Ануара

арманшыл да қиялшыл ұрпағымызды өзі шақырып тұрса деген тілек қой. Оның үстіне осы теңізді орнатқан құдыретті адам туралы ақын көңіліндегі жазылмыш поэманың әсем ырғақты болуына осы есім лайықты сияқты.

(«Лениншіл жас» газеті, 1961 ж.)

СҰЛУЛЫҚ ПАРАСАТЫ

Науаи проспекті Ахунбабаев алаңымен тоғысатын жерде, шыны мен бетоннан салынған зәулім үйлердің жанында, дөң басында, ғасырлардың шаңы басқан атамзаманғы Көкелташ медресесі тұр. Онда терезе деген жоқ. Шілтерлі терезелер ғана бар. Есіктері тарс бекітулі. Қабырғалары міз бақпайды. Жұрт оған жолай қоймайды. Құрылысшылар да тимепті. Тұра берсін. Ол – IV-ғасырдағы сәулет өнерінің ескерткіші, өткен күндердің, халықтың өткен өмірінің көне көзі, жаңалыққа ұмтылған көзі ашықтардың бәрін мынау медресе, мешіттердің имамдары аяусыз қуғынға салған шақтың, осынау иығыңнан зілдей басқан ауыр күмбездің аясында молдалар сол кездегі шөл дала мен Орта Азия сахарасы тұрғындарының қолы жетерлік жалғыз кітап – Құранның сүрелерін ерекше жексұрындықпен сәбилердің миына тесіп құйғандай болған заманның ескерткіші. Ал Көкелташ алдындағы алаңға сонау ежелгі заманда жұрт жиылып, алланың рахматына шүкіршілік еткен, тәңірінің тыныс алып жатқан жұлдызды көк аспанына қол созғаны үшін «діннен безген» Ұлықбекті жазаға тартқан. Исләм мейрамдарында олар құран оқып тұрып, тәңірге тіл тигізген ғалымдар мен бұзақы ақындарды – Фараби мен Авиценнаны, Атаи мен Науаидың кітаптарын отқа жаққан.

Қызылды-жасылды бояулары құбыла құлпырып, дуылдап тұрған алаң. Ташкент проспектілері мен көшелері афальт пен бетон жамылған. Соны көмкеріп тұрған үйлер биік-ақ. Медресенің іргесінде – Кітап сарайы. Онда өзбек, тәжік, қазақ, татар, түркмен, орыс, қарақалпақ, қырғыз – еліміздің

Әнуар сөзі

барлық халықтарының тілдерінде ағылшын, француз, араб, неміс, болгар және үнді жазушыларының кітаптары бар. Өнер мен ғылым, Жер мен космос, елдер мен халықтар туралы кітаптар... Рудаки мен Омар Хайям өлеңдері...

Медіресенің тозығы жеткен. Құран да ұмыт бола бастаған...

Орта Азия қалаларының дуалдармен қоршалған тар көшелерін бір кездерде баса-көктеп, билеп-төстеген исләм уағызшылары мен саудагерлердің, қанішер жендеттердің қанды батпақ іздерін уақыт шіркін жойып жіберіпті. Орта Азияның бас шаһары енді сан ғасырдың жұлым шоқпытын жұлып тастап, кеудесін кере дүр сілкінгендей.

Халық ақындары Атаи мен Науаидың өлеңдері сақталып қалған. Ұлықбектің «Жұлдыз кестесі» тұр.

Көне Шаш (Ташкенттің бұрынғы аты) мыңдаған жылдар бойғы жаугершілік пен соғыс өртінің түтініне тұншығып, сұрықсыз күн кешкен еді. Ал жаңа Ташкенттің жасы қырықта ғана. Бірақ біздің тұсымызда өткен сол бір онжылдықтар баяғы ғасырға бергісіз, қала келбетінде де, бүкіл республика жүзінде анағұрлым жарқын, жайдары із қалдырыпты.

Көкелташ – ғазелдердің жолдарына исләм шапағаты тікен болып қадалған көне замандағы шаһардың қалдығы. Медресенің түнерген жарларында нәзік, әсем сырлар ғана қара түнектің халық санасы мен дарынын тұншықтыра алмайтынын айтып бар дауыспен паш еткендей еді. Сол бояулар Көкелташты салған адамдардың асқан шеберлігін жырға қосып тұрғандай еді.

Сөйтіп, міне Ахунбабаев алаңы – республиканың тұңғыш президентінің есіміндегі алаң. Кітап сарайының қасында – студенттер жатақханасы. Өзбекстанның болашақ ғалымдары, құрылысшылары, артистері, жазушылары мен суретшілері тұрады. Республикада қазір мыңдаған мектептер, жүздеген техникумдар мен училищелер, ондаған жоғары оқу орындары, ондаған сарайлар мен музейлер, өзіне тән академия бар.

Слово Ануара

Өзбек елінде жүз отыз бес ғылыми-зерттеу институты мен мекемелер бар. Мен солардың ең жасы – өсімдік химиясы институтында болдым. Мұндай институт әзірше Совет Одағында біреу. Ол жақында ғана ашылған. Оның директоры (сонымен бірге институтты тұңғыш ұйымдастырушы) – еліміздің аса ірі химиктерінің бірі, ССР Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі Сабыр Юнусов, Сабыр Юнусұлы балалар үйінде тәрбиеленген, университетті бітіріп, ғылым докторы болып шыққан. Қазір ол он бір лабораториясы, екі жүз қырық ғалымы – биологтары, химиктері, физиктері, фармацевтері, технологтары бар – өсімдіктің химиялық қасиеттерін зерттеп жатқан институтты басқарады.

Өзбекстанда өсімдіктер дүниесі өте бай. Мұнда (дәл осы институтқа осы заманғы ғылымның барлық салалары жинақталғаны сияқты) Одағымыздың күллі табиғат үйектері жинақталған. Биологтар өсімдіктің қажетті түрін іздеп табады да, химиктер оларды зерттеп, жасаған қорытындысын фармакологтарға тапсырады, ал бұлар табылған алколоидтердің тірі организмге жасайтын әсерін зерттейді... ұзақ және қауырт тәжірибелердің қорытындысы технологтарға, физиктерге жіберіледі. Институт коллективі басқа ғылыми мекемелердің клиникалық сынақ жасауы үшін қазіргі медицина аса мұқтаж болып отырған он бір түрлі дәрі дайындап берді. Осында советтік медицинаның тарихында тұңғыш рет строфантин алудың әдісі ойлап табылды. Биыл, республиканың мүшелді жылында, тұңғыш рет советтік строфантин жасала бастайды!

Бірақ, Өзбек ССР Ғылым академиясының өсімдік химиясы институтының ғалымдары ашқан жаңалықтар тек медицинада ғана емес, сондай-ақ ауыл шаруашылығында, өнеркәсіпте, мал шаруашылығында, ол ол ма, тіпті.. сурет өнерінде де қолданылады. Ғалымдар өсімдік майын зерттей келе, ежелгі заманнан бері келе жатқан осынау сурет өнерінде революция жасауға шамасы келетін – қазіргі суреткерлеріміз қолданып жүрген бояулардың

Әнуар сөзі

сапасын түбірінен өзгертіп жіберетін жаңа құрал тапты. Бәлкім мұның өзі де жаңалық болмас. Бәлкім, Леонардо да Винчидің, Рафаэль мен Рембрандтың мәңгі өшпес суреттері осынау бояулармен жасалған болар, ал одан да көне замандарда дәл осындай сырларды Орта Азияның сәулетшілері мен суретшілері үйлердің кемерлерін әшекейлегенде пайдаланған болар (көне Үргеніш пен Түркістандағы мавзолейдің XIV-ғасырдан бері сақталып келе жатқан әшекей-айшықтарының сыр бояуы неден жасалғанын ғалымдар әлі күнге дейін таба алмай жүргені жұртқа мәлім емес пе), солай бола тұрса да, өзбек химиктерінің ашқан жаңалығы оның құнын кемітпейді.

Мен Көкелташтың алаң жақтағы қабырғасының маңдайшасындағы аса шебер жасалған ғажайып ашық көгілдір шаршыларға көз алмай қарап тұрмын. Осы кристалды көгілдір сырлардың сыры қандай? Ғалымдар сол сырды толық аша алар ма екен? Бұл сұраққа жауап күтіп отырғандар көп. Орта Азия мен Қазақстанның аса көрнекті суретшісі, қыл қалам мен сыр бояудың сиқыршысы Орал аға да жауап күтеді. Осы алаңға келместен бұрын мен академик-суретші Орал Таңсықбаевтың жана картиналарымен таныстым Орал аға – сертіне берік адам. Ол қазақтар мен өзбектердің жерлері туралы өзінің эпикалық-тарихи поэмасын әлі де жазып жатыр екен. «Қызылқұмда», «Ән», «Көгілдір ойпат» – оның жаңа суреттерінің аттары осындай. Оның табиғатқа тіл бітіретін, тірілтетін, жандандыратын ғажайып қасиеті, сарқылмас құмарлығы бар. Жеріміз толы героика мен мұңды одан артық ешікім де тап баса алмайды. Мені осы алаңға оның суреттерінен және ғұлама Айбектің әңгімелерінен алған әсерлерім әкелді.

Өзбек әдебиетінің төрағасы республиканың жас ақындары мен жазушыларының – Өлмес Омарбектовтың, Гүлчехраның, Ұчкын Назаровтың, Джонрид Абуллахоновтың, Саяйара Пулаттың... есімдерін бір жапырақ қағазға тізіп жазды да: «Көрдініз бе, ұрпағымыз қандай мол, қандай сенімді ұрпақ!» деп күлімсіреді.

Слово Ануара

Шағын әңгімеміз аяқталғаннан кейін мен қоштасып жүргелі тұр едім, Айбек аға миығынан күліп, көзін қысты да, жұмыс үстелінің тұсында ілулі тұрған картинаны нұсқады. Картина маған таныс емес еді. Шынылы жақтауда белгісіз бір суретшінің шығармасы гүл жайнап тұр. Шебер айшықтармен әшекелейленген, ашық көгілдір бояумен сырланған, ежелгі Шығыс дәстүрінде салынған зәулім үй көгілдір аспан аясындағы сарғыш құмда төбесі көк тіреп қасқая қарап тұр. Бұл үй салу шеберлігі жағынан басқа ешбір сәулет нұсқаларына ұқсамайтын аса бір ұлы шеберліктің, өзіне тән өрнектің үлгісі тәрізді, әлде бір ежелгі патшалықтың алтын сарайларына мегзейді.

– Бұл неғылған үй? – деп сұрадым мен, бұдан бес жыл бұрын Айбек ағаның жұмыс кабинетінің табалдырығын алғаш аттап басқанымда.

– Сен үңіле қара да ойланып көр, – деді Айбек аға.

Бірақ, қанша ойлансам да таба алмадым. Сонда ол күліп жіберді де, маған қарап:

– Шіркін-ау, бұл сіздің қазақтың үйі ғой, – деді, – Түркстандағы ақын мавзолейі ғой. Сонымен бірге бұл XV-ғасырдан бастап күллі қазақ хандарының пантеоны болған. Бірақ, мәселе онда емес. Ең бастысы – бұл халық өнерінің, оның ұлттық сәулет өнерінің гәуһәр қарқарасы. Тек бір қынжылатын нәрсе, осы дүниелік азып-тозып барады, оның үстіне, жұрт та шетінен омырып алып, аса құнды нәрселерін талан-таражға салып жатыр.

Содан бері, Айбек ағаның үйінде болған сайын, ол менен: «Қалай, қайтадан қалпына келтіріп жатыр ма?» деп сұрайды.

– Жоқ, – деймін мен, – тек жарылған жерлерін балшықпен сылап қойыпты.

Бірақ, бұл жолы ол мұндай сұрақ берген жоқ, басқа нәрсені сұрады:

– Ал Айша-бибінің мазары қалай? Ол үлкендігі жағынан Көкелташтан кем емес еді, сұлулығы жағынан ең жақсы ескерткіштердің көбінен асып түсетін.

Әнуар сөзі

– Оның тұқымы құрыған, – дедім мен. Өткен жылы мен чехтың бір журналисін қазақтың ежелгі сәулет өнерінің енді қайтып қайталанбайтын нұсқасын көрсетейін деп, Жамбылдың аржағындағы далаға алып барғанмын. Күзгі шақ еді. Біз уәделі жерге зорға жеттік. Бірақ, мавзолей орнында жоқ екен. Аңқау басым оны қастерлеп сақтап, қорғап жүрген шығармыз деп ойлаған едім. Бүкіл мазардан мұжылған іргесі ғана қалыпты. Қалған қыштарын самсвал машина бір жаққа тиеп әкетіп бара жатыр екен. Мынау өңірді, даланы, оның тағдырын да, өнерін де білмейтін кейбір адамдардың айтатынындай, баяғы тазқалпында жалаңаш та жадау болып құлазып қалыпты. Осыдан бірнеше жыл бұрын ақын және ғалым Мәшһүр-Жүсіп Көпеевтің Павлодар облысындағы мавзолейі де осылайша қиратылған еді.

Жел бетімді осып барады. Мен ләм-мем деместен жерден көгілдір мәрмәр тасты алдым да қонағыма ұсындым. Не айтайын мен оған? Ғафу өтінемін бе? Не үшін? Халқымның озық өнер үлгісін мақтан еткім келгені үшін бе? Жазғырармын ба? Кімді жазғырамын? Ұлт өнерінің атамзаманғы туындысы Алматыда абстракционистер әшкереленіп жатқан кезде жер бетінен жым-жылас болды.

Айбек аға орнынан үн-түнсіз тұрды.

– Қандай тамаша өрнек, қандай тамаша өнер, қандай тамаша сыр бояу құрыды! – деді қария, ұзақ аурудан пайда болған мүкісінен кекештене қырылдай сөйлеп. Ол маған зілді жүзбен қарады да:

– Қазақстандағы барлық ескілікті ескерткіштердің суреттерін жіберші. Маған керек еді. Біз өткен заманның өнерін құрметтегенде, сол туралы әңгіме қозғағанда кейбіреулер мұны «келмеске кеткен кер заманды көксейді» деп ойлайды. Бізде ондайлар да бар. Олар өздерін қорғауды қажет етпейтін нәрселерді қорғаушымыз деп есептейді. Шынтуайтқа келгенде, олар – нағыз топастар. Біреудің мінін іздеп отырып, өздерінің саңылақын толтырмақ болады. Бірақ, заманға рахмет, бәрі де сабасына түсті ғой.

Слово Ануара

– Сен, дегенмен, маған солардың суреттерін жібер, – деді ол, біраздан кейін саябыр тауып. Мен оның өтінішін орындай алмайтынымды алдын ала білсем де, «жарайды» деп уәде бердім. Оның өтінішін орындай алмайтын себебім: біздің Қазақстанда ескі мұраларды суретке түсіріп, көпшілікке тарату – салтқа айналмаған нәрсе. Ал туристер болса, – тарих пен тарихи ескерткіштерді сүйетіндері – Қазақстанға келгенде осы ескерткіштерді әрқайсысы өзі түсіріп алып кетеді. Мұндай ескерткіштерден қалғаны екеу-ақ, олар: Қозы Көрпеш – Баян сұлудың сегіз ғасыр бойына сақталып келген мавзолейі мен Түркістандағы ақын Ахмет Йассауидің мавзолейі.

Айбекпен жолыққаннан кейін Пірімқұл Қадыров және Әділ Якубов деген жазушылармен бірге Сергей Петрович Бородиннің ежелгі Орта Азияның ескі күміс ақшасы, қолбасылары туралы, хандар мен ханзадалардың қызойнақ қылықтары туралы, Ұлықбектің ақсүйек шонжарлармен қиын-қыстау замандағы күресі туралы көңілді де, ойлы әңгімелерін тыңдадық.

Әруақыттағыдай, бұл жолы да орыстың үлкен жазушысы, Орта Азия халықтарының тарихын жетік білетін, оны жанындай сүйетін, аса парасатты, ізгі ақылгөй адамның әңгімесі бізді баурап алып, хош иісті кофені ұрттап қойып, ұзақ отырып қалдық. Өзбекстанның екінші бір аса ірі жазушысы Абдулла Қаһар тәрізді, Сергей Петрович үйінің есігі де жастар үшін әруақытта ашық. Олардың жұмыс кабинеттері бәрінен бұрын жас әдебиетші қауымның штаб-квартирі сияқты. Жастардың қайсысына болсын я Сергей ағаға, я Абдулла ағаға ақыл сұрап қай уақытта болса да келе беруге рұхсат. Оларды ағалары әруақыт жылы шыраймен қарсы алады. Бәлкім, содан болар, Ташкенттің жас жазушылары әдебиеттің осы екі ақсақалын аса қадір тұтады.

Сергей Петровичтің әңгімелері әруақытта көпке ой салады. Міне, қазір де ол бізге көне замандағы күміс ақша туралы (ол ежелгі мемлекеттер ақшаларының басқа ешбір

жерден табылмайтын мол коллекциясын жинаған), Шығыс сәулетшілерінің өнері, өрнектер, айшықтар, бедерлер, әлі сыры ашылмаған тамаша бояулар туралы қызықты деректер айтып берді...

Бояулар. Контрастар. Бұлар жайында институтта да сөз болды, суретші Орал Таңсықбаев та, жазушы және ақын Айбек те, жазушы-тарихшы Сергей Бородин де осы жайлы әңгімеледі.

Кереғарлық. Осы бір кереғар құбылыстар жеріміздің бедерінде ғана емес, өміріміздің өзінде де мол-ақ. Мен алаңда тұрмын. Міне, жаңа штрих – алаңда нағыз осы заманғы жаңа бір үй салыныпты. Оның бөлмелерінде Орта Азия далалары мен шөлдерінде жаңа суландыру жүйелері мен каналдар, теңіз жасау жобасын сызатын институттың қызметкерлері қоныстой өткізіп жатыр.

Ол үй Көкелташтан едәуір ілгерірек салынған. Бірақ дөңнің етегіне салынғандықтан, шатырының бұрышы мереке қарсаңында жаңғыртылып, тазартылып, жуылып, жаңа сырмен боялып жайнай түскен медресе күмбезіне тиіп тұрған тәрізді. Дөңді өрлей, Көкелташтың салтанатты қақпасына апаратын жап-жаңа гранит баспалдақ бар. Дегенмен басында төрт ғасыр бойы тапжылмай тұрған, бір кезде айналасындағы лашықтардың төбесінен қарап, өзінше алып болып көрінген медресе қазір мынау аппақ зәулім үйлердің мысы басып, өкінішпен өткен ғұмырынан ұялып, мықшыып, жасып қалған тәрізді.

Бояулар. Мен Көкелташтың сымбатына, бедерлері мен бояуларына жақынырақ барып үңіле қарадым. Олар Ахмет Йассауи мавзолейінің, Самарқандағы Регистан алаңында тұрған Ұлықбек медресесінің бедер-мәнерлері мен сыр-бояуын есіме салды. Олар дана түркпен Махтұмқұлы оқыған Хиуа медресесінің айшықтары тәрізді, сонымен бірге Бұқардағы бір сарайға да ұқсайды, аңызға қарағанда, осы сарайда «ақындардың Адам атасы» атанған Рудакидің екі көзін ойып алыпты. Мен Айбек пен Сергей Петрович Бородиннің сөздерін салғастырып тұр едім, кенет Рудаки

Слово Ануара

мен Әбу-Әлі Ибн-Сина да, Омар Хайям мен Жәми де, Бируни мен Мұхамбет Ибн-Мұса Хорезми де, түркпен Молланепес пен қарақалпақ Бердақ та, өзбек Әлішер Науаи мен қазақ Махамбет те, ғұлама тәжік Садриддин Айни да әліппені (қаныпезер ұстаздарынан таяқ жей жүре) дәл осындай медреселерде үйренді-ау деген ой келді. Ал қазір ол ақындардың, ғалымдар мен ойшылдардың есімдерін халық мақтанышпен атайды. Демек, бұл медреселер мен мешіттердің, мазарлардың тарихында да іліп алар бірденелер болса керек. Қара түнектің қойнауында жалт еткен жақсылық ұшқындары да болған-ау. Осы ескілік көздері бір кездерде Шығыстың ұлы ақындары мен ойшыларына пана болған. Осынау сыр бояулар мен әшекей айшықтарға дарынды адамдардың еңбегі сіңген, олар өз өнерлерінің нұсқасы кейінгі ұрпақтарға өзінің барша ұлылығымен жетсе екен деп көкसेген. Сәулетшілердің, осы өрнектер мен сырларды ойлап табушылардың ішінде Шығысқа тән Рафаэльдер, Рембрандтар, Рублевтер болған. Осы сыр бояулар, ғимарат кемерлеріндегі өрнек-әшекейлер құпиялары арқылы олар біздің бабаларымыздың еңбегі мен таланты жайлы сыр шертеді. Бүгінгі Шығыс поэзиясының Рудакиден басталғаны тәрізді, ол аз болса, бүгінгі «Восход» кемесі сонау, зеңгір ғарышқа ежелгі бабаларымыз адырнадан атқан сұр жебенің бағытымен зымырап бара жатқаны тәрізді, бүгінгі Орта Азияның ұлы өнері де мына көкелташтардың өрнектері мен сыр бояуларынан басталған.

Бүгінгі Көкелташ бізге де осындай ойлар силады.

Алматы -Ташкент – Алматы.

(«Қазақ әдебиеті» газеті, 1964-жыл.)

**НЕЛЬЗЯ ВКУСЫ
ПЕРЕВОДИТЬ В ПРИНЦИПЫ!**

Один из биографов Моцарта как-то сказал: что «если говорить всю правду о жизни Моцарта, это повредит его славе и сведет на нет его авторитет».

Поэтому, начиная разговор о работе студии «Казахфильм», ее истории, обо всем, что здесь делается, нужно уделять внимание на главному, не нужно копаться в тех мелочах, которые происходят здесь, ибо эти мелочи могут помешать деловому разговору.

В докладе были поставлены серьезные вопросы, хотя об этих проблемах не впервые говорят на собраниях коллектива «Казахфильм» – о национальном и интернациональном в киноискусстве, о взаимной работе режиссеров и сценаристов и о качестве фильмов. Об этих серьезных проблемах не впервые говорят с трибуны, не впервые говорит о них и Шакен Айманов. Но вот что странно. Каждый раз собираемся, слушаем доклады и выступления, намечаем здесь же меры к устранению этих недостатков, но в действительности все остается попрежнему из года в год.

В конце концов работа киностудии решается, направляется, на мой взгляд, финансовой стороной, т. е. дирекцией. С коммерческой точки зрения решаются все вопросы развития нашего киноискусства и решает их один человек – хозяйственник, т. е. руководитель студии.

В свое время я полгода работал здесь главным редактором и потому мои высказывания основаны на моих наблюдениях.

Тогда же мы решили проверить всю работу студии, проверял работу и Госконтроль, он вскрыл много безобразий, недостатков в студии, все факты были записаны, но ничего не было предпринято. На экране снова появлялись сырые материалы. Антихудожественные фильмы типа «И в шутку, и всерьез». О качестве кинокартин и тогда много

Слово Ануара

говорилось, но ничего существенного предпринято не было.

Голоса: Правильно!

Недели полторы назад я был в Мадрасе и видел, что там в декаду выпускают по две-три кинокартины. Они просто штампуют их.

Тоже делается, иногда, и у нас, мы тоже штампуют, хотя выпускаем всего лишь картины в год, например, по сценариям Галиева.

Василий Архипович знает как он принимал галиевские картины. Принимал и утверждал он один, игнорируя всякую критику, вопреки решениям редсовета и худсовета и в то же время нашей редакционной коллегии стоило огромных усилий и трудов внести исправления в сценарии «Сказ и матери» и запуск в производство сценариев «Меня зовут Кожа», «Следы уходят вдаль»...

Были попытки и исправить новеллы Галиева, но директор этого не позволил. Удалось лишь переписать музыку...

Остальное все осталось как было и пошло по экранам. А новеллы эти оскорбительны для всех.

Вчера в докладе Шакен Айманов, касаясь вопроса о национальном характере сказал, что русские и казахские инженеры не одинаковые. И что нужно показывать их по-разному. По моему это очень вульгарное понимание национального характера. Инженеры наши одинаковы. Мы сидели на одной школьной скамье, учились по одним учебникам...

Национальное нужно искать гораздо глубже, в серьезных вещах.

В Центральном музее Казахстана под стеклянными колпаками хранятся разные кирпичики, камни, подобранные на свалке и выдаваемые за произведения материальной культуры Казахстана и в то же время в другом конце республики сносятся величайшие памятники культуры... Вот в чем страшное противоречие, вот что мы говорим

и что мы делаем. Национальное и интернациональное в искусстве это большой теоретический вопрос и о них нужно говорить с хорошей подготовкой.

Когда выступают наши солидные люди как Шакен Айманов, то хотят они или не хотят, все равно они несут самую большую ответственность за развитие казахского искусства, и не только киноискусства, но и театрального искусства.

Наша беда в том, что М.Ауэзов рано умер, у нас нет авторитетного аксакала, который бы своим голосом говорил по-настоящему вдумчиво, достаточно авторитетно и каждый раз относился бы к своим словам с величайшей осторожностью и величайшей требовательностью. Когда М. Ауэзов был жив, ему стоило сказать одно слово и спор прекращался. В литературе и искусстве авторитеты нужны и важны. И люди, наделенные уважением народа, должны стоять на своем месте и должны иметь смелость всегда проверять свои слова на фактах, а не выступать с докладами, составленными по чужим мнениям. Ибо им дано великое право говорить от имени родного искусства, от имени всех представителей родной культуры и в то же время быть защитниками, пропагандистами этой культуры. Вот с этой точки зрения, видимо, надо говорить и о взаимосвязи писателей, сценаристов, режиссеров, учитывая интересы всех.

Год назад у нас было модно на любом собрании глагольствовать о том, как трудно писать сценарий. В частности, любил говорить об этом и т.Пястолов и каждый раз повторял одно и то же: «даже Ауэзов не смог написать сценарий». Причем говорилось это без всякого уважения к памяти писателя. Но ведь известно всем, что Ауэзов и не собирался их писать. К тому же это не дает права кому-то ни было склонять святое для нас имя без всякого повода. Я сказал об этом тогда же тов.Пястолову. Затем пошли разговоры о том, что не каждый литератор может быть сценаристом.

Слово Ануара

Нет, уважаемые, каждый писатель, каждый литератор, как творческое лицо, должен и может писать для кино, а руководители студии должны считаться с его мнением и не строить десять барьеров на его пути, в которых перевариваются сценарии – в сценарном отделе, на художественном Совете, в Государственном Комитете кинематографии и т.д. – это непреодолимые барьеры. И пока один добросовестно берет их, другой, пользуясь директорским жезлом, без всяких барьеров дает брак.

Давайте не будем себя обманывать. «Казахфильм» выпускает три фильма в год. На этих трех сценариях сидят с ложкой: дирекция, редколлегия, Государственный Комитет по кинематографии Союза, Комитет по кинематографии Казахстана, Союз кинематографистов, то есть, три картины на 300 всяких творческих работников! Конечно. Комитет по кинематографии у себя обязан обсудить очередной сценарий; чтобы показать свою работу, редколлегия тоже обязана обсудить, тоже должна показать свою работу, киностудия должна и обязана показать свою работу...

Итак один сценарий перелопачивается, перекраивается десятки раз в соответствии со вкусом того или иного работника или в соответствии со сложившейся обстановкой между деятелями кино и сценаристом, а от этого страдает киноискусство.

Нужно упорядочить эти инстанции. У нас всегда бывают какие-то инстанции, но в данном случае речь идет об искусстве интернациональном, об искусстве, которое всегда должно быть на высоте требований художественного вкуса не одного, а многих народов.

Если люди работают, думают и стремятся создать что-то хорошее, представляют, скажем, сценарий, то его иногда так встретят в «Казахфильме», что в следующий раз он не рискнет переступить порог.

Надо, мне кажется, с доверием относиться к молодым работникам, поправлять их, но обязательно так, чтобы это было учебой, воспитанием.

Я хотел сказать о причинах моего ухода из киностудии. Меня поразила обстановка, в которой пришлось работать. Кроме того я убедился, что «Казахфильм» не выпускает картины на казахском языке. А при таком положении не может даже ставиться вопрос о подготовке национальных кадров актеров, сценаристов и режиссеров. А талантливых казахских актеров старого поколения лишь калечат насильно заставляя читать русской текст (*аплодисменты*).

Голоса: Правильно!

– Почему так делалось? Да потому, видите ли, что директор не знал казахского языка, он не мог проверить, что говорится в фильме, о чем идет речь?

Я спрашивал: зачем так делать? Снимать картину по-русски, когда играют казахские актеры? А потом переводить этот фильм на казахский язык? Директор отвечал, что иначе запрещается делать. Я спрашивал, кто запрещает? Сначала он ответил, что в Москве запретили, потом сказал, что здесь в ЦК партии, а когда проверили, ничего подобного, никто не запрещал этого, т.е. никто не запрещал нам говорить на казахском языке и снимать фильмы на казахском языке.

Потом уже Василий Архипович сознался, что ему трудно контролировать.

Выходит так, что кроме директора никто не имеет право контроля, а я даже как главный редактор, а режиссер, как режиссер лишены всякого доверия. Это было оскорбительно для меня. Я не думал, что на пятидесятом году Советской власти представители казахской творческой интеллигенции все еще не завоевали доверия и уважения к себе.

Ну я и ушел, я видел, что просто ничего не получается. Меня не уволили, я просто оставил ползарплаты и ушел.

Я говорю это, товарищи, к тому, что в киностудии не все благополучно с подготовкой кадров. Сценарии в студии обсуждаются только на русском языке. Работать без доверия трудно. И многие здесь с высшим специальным

Слово Ануара

образованием работают на подсобных работах, самостоятельно ничего не делают...

Вот в этих вопросах, по-моему, и надо разобраться в первую очередь.

Надо брать какую-то одну проблему, что-то конкретное и по-деловому решать. Получалось так, что в Союзе кинематографистов СССР недостаточно занимался студией «Казахфильм», только давал указания, что надо координировать работу, что надо делать работу сообща. Но ничего не делалось...

Теперь несколько слов для справки.

Вот товарищ Айманов критиковал сценарий «Комиссар степного края».

Вы, Шакен Кенжетевич, не читали сценария. Но правильно отметили, что там просто готовый комиссар. Действительно так. Мы брали прототипов главного героя действительно готового комиссара. Он берет мандат и организует отряд, добывает оружие и т.д.

А вы, товарищ Айманов, предлагали мне свое кредо – показать как Алиби Жангильдин побывал везде и вернулся в Казахстан. Это был бы интересный, но приключенческий фильм, не имеющий отношение к революции. Жизнь Жангильдина настолько богата, что можно создавать десятки разного жанра фильмов. Но, во-первых, мы не писали о Жангильдине. Фильм лишь посвящается ему. Во-вторых, если бы мы последовали вашему совету, то пришлось бы создавать фильм типа «Женщины Востока», это занимательный фильм. Меня это не устраивает. У меня есть тоже свои права и замыслы. Мы взяли один поход и вложили в две серии. Почему же я должен делать то, что нравится режиссеру, а не брать то, что я вижу лучше сам. Нельзя вкусы переводить в принципы. И на этом основании развивать бешеную, огульную критику еще заведомо не готового сценария. А вы сейчас дали на читку гостям черновик первого варианта сценария для усиления этой критики.

Это противоречит элементарным правилам этики и литературной критики.

Другое дело советоваться, говорить и приходиться к общему выводу. Но если ваша работа не нравится мне, а моя работа не нравится вам, то такое содружество получается не совсем основанным на совести.

Вы, товарищ Айманов, – уважаемый человек, ответственный за все наше искусство, так что вы должны говорить с величайшей ответственностью за наше искусство, требовательно относиться к каждому своему слову. Только тогда, когда мы все станем честными патриотами нашего искусства, можно подтянуть киностудию «Казахфильм».

А у нас есть, у нас созданы фильмы, которые стали эталонами на пути развития нашего искусства. Эти фильмы созданы за последние два года (*аплодисменты*).

(Выступление на совещаний коллектива киностудии «Қазақфильм», 1964 г.)

Я – СЫН КАЗАХА!

Есть истина, простая и вечная: где бы ни находился человек, какое бы великолепие природы ни раскрывалось перед ним, он всегда и везде с сыновней нежностью будет вспоминать тот уголок, тот край земли, где родился, где впервые услышал голос матери и песни своего народа, ощутил запах дыма, прохладу ветра, бездонность неба и шагнул навстречу своей тревоге – будущему. В этом смысле мы все однолюбы. Нам всегда до боли дорог родной уголок: будь то раскаленная пустыня, скалистые горы, тенистые леса, зеленые луга или одинокий, крохотный островок в безбрежье моря...

Быть может, все это оттого, что у порога той хижины, где ты родился, лежат все истоки твоего огромного, священного понятия о родине, о матери, о народе своем.

Ведь если человеку не дороги воспоминания детства,

Слово Ануара

если он не любит свой край, равнодушен к судьбе своей страны, своего народа, то как же он может понять страдания и радость других и считать себя защитником Добра на земле?

Я не мыслю свою жизнь вне родной земли, вне интересов моего народа.

Народ мой с незапамятных времен называет себя казахом. Под этим именем его знали великий поэт Азии Фирдоуси и создатель Лаврентьевской летописи на Руси. Но в историю человечества он вошел под другими именами. В старинных энциклопедиях и словарях вы можете встретить названия племен и народностей, затерянных в джунглях Цейлона и в песках Сахары, но не найдете упоминания о казахам.

Старинные книги Европы со времен Марко Поло говорят о гуннах, о туранах и команах, о половцах и кипчаках, о киргиз-кайсаках. И только самый дотошный ученый, посвятивший себя изучению истории народов Востока, может знать, что во всех этих случаях речь идет о предках казахам. Эта путаница происходила в эпоху, когда в литературе Востока все европейские народы выводились под одним именем – франки.

Русский ориенталист Алексей Левшин в своем двухтомнике «Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей», изданном в Петербурге еще в 1832 году, одним из первых среди европейских историков пытался внести ясность в литературу о казахам.

«Слово кайсак или касак есть испорченное имя казак, которого древность, как уверяют некоторые восточные писатели, восходит далее Рождество Христова, – пишет Алексей Левшин. – Не будем входить в разыскание, справедливо или несправедливо сие мнение, но скажем, что название казак, перешедшее в средних веках и ко многим отраслям Русского племени, принадлежит киргиз-кайсацким ордам с начала их существования, и что они себя донныне иначе не называют, как казакми (казак). Под сим же именем известны они персиянам, бухарцам,

хивинцам и прочим народам Азии. Китайцы, смягчая начальную букву К, говорят хасаки. До XVIII столетия и в России не знали киргиз-кайсаков»... – с этих слов Алексей Левшин начинает второй том своих «Описаний...», а далее дает четкое разграничение киргизов и казахов как народов, родственных по языку, но весьма отличающихся по сложности своей истории. Но не Левшин, не другие востоковеды России и Европы восстановили правду о народах Средней Азии, в частности о казахах, а Великая Октябрьская революция.

С 1917 года народ наш занял свое место в истории человечества под своим собственным именем. Его лучшие сыны, такие, как большевик-ленинец Алиби Жангельдин и полководец – предводитель восстания степняков в 1916 году – Амангельды Иманов, стояли во главе революционных боев в Казахстане.

Революция стала для казахов началом эпохи Возрождения, как и для всех народов бывшей колониальной окраины России.

Канули в вечность обескровливающие междоусобные войны внутри страны и битвы с любителями богатств нашей земли, приводившими свои полчища извне под лозунгом: «Разделяй и властвуй».

В 1920 году была создана Казахская республика, которая на равных правах вошла в состав СССР.

Впервые за многие столетия, опираясь на помощь братских народов, мы начали развивать и укреплять свое государство, утолять свою жажду к просвещению, к науке.

Побеждая нищету, неграмотность и отсталость, мы старались за десятилетие наверстать то, что было упущено за тяжкие века, и за короткий срок, минуя целую историческую эпоху – капитализм, – начали строить социалистическое общество.

Коммунисты проводили культурную революцию с учетом жизненных традиций каждой нации, бережно относясь к классическому наследию народа и закономерно

Слово Ануара

развивая те духовные богатства, которые были созданы на местах на протяжении минувших столетий. Самые популярные в степи поэты, певцы, музыканты, такие знаменитые акыны – степные барды, как Жамбыл Жабаев и Кенен Азирбаев, первыми приветствовали новую власть и, как хранители древних поэтических традиций нации, стали в ряды основателей казахской советской литературы вместе с выдающимися поэтами и писателями Сакеном Сейфуллиным, Ильясом Джансугуровым, Беимбетом Майлиным...

У колыбели только что зарождающегося национального театра стали замечательный ученый, писатель и драматург нашего века Мухтар Ауэзов, выдающийся казахский режиссер Жумат Шанин и непревзойденный актер казахской сцены, народный артист Советского Союза Калибек Куанышбаев.

Первый национальный театр казахов покорила сердца самых взыскательных зрителей, а в 1936 году спектакли наших актеров в Москве и Ленинграде получили блестящую оценку в советской и зарубежной печати. Это было первое выступление наших актеров-самородков, вышедших из степных кочевий и аулов, на сценах знаменитых театров России. Их искусство изумило многих. Это было сенсацией.

В сентябре того же 1936 года в числе первых тринадцати выдающихся мастеров искусства всего многонационального Советского Союза дочь сапожника из бедного аула Балтабай, двадцатитрехлетняя певица Куляш Байсеитова была удостоена звания народной артистки СССР. Талант ее был удивителен, неиссякаем, неповторим, людей пленяла ее простота и искренность на сцене и в жизни. С ее именем связана целая эпоха в развитии оперного искусства казахов, музыкальной культуры моей родной республики.

Развивая и укрепляя свое искусство и науку, народ стремился перенять все лучшее из сокровищницы мировой культуры. Казахи уже на своем родном языке познакомились с требованиями Данте и Шекспира, Гете и Пушкина,

Льва Толстого и Бальзака, Рабиндраната Тагора и Романа Роллана...

Развитие науки и техники, развитие общественной мысли в наше время стало настолько стремительным, что сейчас все народы страны преодолевают за короткий срок такой путь развития в своем социальном и культурном обновлении, который раньше был немислим за века. Поэтому, видимо, полные горечи стихи мудрого Абая:

***В душу взглядишь глубже, сам с собою побудь,
Я для тебя загадка, я и мой путь.
Знай, потомок, дорогой я для тебя стал,
Против тысяч сражался – не обессудь! –***

Написанные всего лишь за двадцать лет до Октябрьской революции, мы воспринимаем сегодня как отголосок далекой древности. А ведь Абай умер в начале XX века, в 1904 году, и писал о своем времени, о мраке невежества и произвола, царивших на казахской земле до ленинских декретов.

Сейчас на нашей земле не осталось и следа от тех мрачных дней.

Сейчас в науке и искусстве, в сельском хозяйстве и промышленности республики трудится поколение людей, родившихся и выросших в советское время. Они учатся в высших учебных заведениях, они – хозяева десятков научно-исследовательских институтов, им принадлежит Казахская академия наук, Высокогорная станция космических лучей. Институт ядерной физики, Институт астро-ботаники, обсерватория, заводы и фабрики.

Конечно, социализм, по мысли Маркса, не превратит каждого ребенка в Рафаэля, но он позволяет каждому из наших детей, который несет в себе задатки Рафаэля, аль-Фараби или Абая, полностью развить свое дарование. Он пробудил к жизни талант моего народа, ускорил его развитие, обогатил его жизнь, помог расцвету его дарований.

Среди нового поколения наших ученых немало людей, чьим трудом и талантом гордимся мы сегодня.

Слово Ануара

Это люди разносторонней культуры, с широкими познаниями в различных областях науки, и в том числе в области истории своего народа, национального искусства и литературы. Они сыновья казахов, и я горжусь своими современниками как сын казаха!

1972 г.

О, АМЕРИКА!

I

В нашем распоряжении, как сообщила стюардесса, было ровно семьдесят пять минут. Слишком много времени для того, чтобы взглянуть на витрины, которыми обставлены проходы транзитного зала аэропорта имени де Голля и слишком мало для того, чтобы выехать за пределы порта и совершить экскурсию по Парижу. И потому, как только эскалатор мягко втолкнул нас в зал, волей-неволей пришлось сесть за стойку, заказать чашку кофе и, как, говорится, поглазеть на своих спутников.

Бросалось в глаза то, что группа наших соотечественников-колхозников с Украины держалась особняком, словно боясь отдалиться друг от друга. Молча и настроенно оглядев зал, они уселив в мягкие кресла тут же у выхода на посадку. По всему было видно, что они впервые решились на столь дальнее путешествие. Они летели в Канаду, чтобы навестить своих родственников. Пожилая женщина ни на минуту не выпускала из рук пучек черенков смородины, корни которых были аккуратно завернуты в тряпочку куда была вложена горсть земли. Двое мужчин все же не усидели на месте и, успокоив своих заволновавшихся подруг, пошли полюбоваться витринами, набитыми японскими транзисторами, американскими джинсами, французскими духами, электронными часами из Голландии...

Другую группу составляло несколько деловых людей из

внешторга. Они, ни на минуту не выпуская из рук своих «дипломаток», двинулись вглубь торговых рядов главным образом обращая внимание на цены и о чем-то оживленно споря, затем вернувшись назад, подошли к стойке бара и взяв по банке пива начали обсуждать вопрос о влиянии энергетического кризиса на цены товаров в международных аэропортах.

Фрида Анатольевна Лурье – работник иностранной комиссии Союза писателей, знаток современной американской литературы, уже успела познакомиться с ними и сообщая, что они направляются в штаты со специальной миссией, что это та самая делегация, которая должна подписать контракты и взять лицензию на производство у нас, в Союзе жевательных резинок и кока-колы...

Так прошли первые минуты ожидания. Интерес к окружающим пропал. Все остальные пассажиры были иностранцы – американцы и англичане. Одни возвращались домой, другие, возможно, были туристами. Кто-то летел по важным делам, кто-то к знакомым, кто-то в поисках развлечений, а кто-то в поисках удачи...

Да стоит ли гадать – кто, куда и зачем нынче летит. На любых аэровокзалах мира ныне пассажиров невпроворот. Люди куда-то спешат, чего-то ищут, что-то везут... Нынешний век стал наиболее транспортабельным, тысячи тысячи людей мчатся по воздуху и не меньше, а больше людей куда-то едут по железным дорогам, плывут по морям и океанам.

Однажды мне случайно пришлось лететь на самолете с полуголодными, оттого мрачными, молчаливыми людьми, в глазах которых воедино слились страх, надежда и ожидание. Их было много, человек сорок и все они выполняли волю одного, стремившегося держаться в тени, человека, который вез их из пакистана в Лондон. Они отдали ему свои последние рупии, потому что человек обещал устроить их на работу в Лондоне... При пересадке в одном из аэропортов они, схватив

Слово Ануара

свои узелки, продрогшие, голодные прижимались к стенке, они боялись каждого взгляда, опускали глаза и чувствовали себя словно в мышеловка, тоска, печаль, страх обреченного таились в их взгляде...

А в другой раз я попал чуть ли не в самое пекло, когда в одном из азиатских аэропортов устраивалась облава на контрабандистов...

Одним словом, мир велик, но он ныне, кажется, стал очень тесен. И в воздухе, и на земле, и в небе сходятся людские дороги. И у каждого из этих людей, которые сейчас то заполняют этот зал, то покидают его, внимательно прислушиваясь к командам стюардесс, свои заботы, своя печаль и своя радость. И если их объединяет что-то, то это всеобщее желание жить в мире с друг другом...

В зал хлынула новая волна пассажиров. Шумливых, веселых, длинноволосых и бесцеремонных парней и девушек и аккуратно одетых старушек. Видать прибыли из теплых краев. Иначе в эти поздние, дождливые осенние дни уже давно бы сменили свои босоножки, тапочки, не держали бы в руках легких, летних зонтов от солнца.

Впрочем, я тоже одет не по сезону, хотя еще утром, когда мы из Москвы мчались в аэропорт Шереметьево дул холодный ветер и редкие колючие снежинки-предвестники зимы – бились в стекло кабины. Но в те утренние часы я не думал о том, как одет. Важно было не опоздать на самолет. А если сказать точнее, то я даже не предполагал, что именно сегодня начну свою новую поездку в Америку, потому что у меня еще не было визы. Ее не было и сегодня утром и я спокойно завтракал в гостинице. Но с тех пор не прошло и четырех часов, а я вот, сижу в аэропорту Парижа и ожидая дозаправки самолета.

Впрочем, уже просят занять свои места в самолете. Пожилая женщина, крепко прижав к груди черенки смородины, ступает на эскалатор. А наши попутчики из внешторга громкими криками торопят товарища, ушедшего далеко вглубь сувенирных киосков.

...Внизу под облаками остается Париж, сквозь разрывы туч видно, что Европа уже позади, уже наплывают берега, а вот и сам Атлантический океан. Приходилось плавать и по Тихому, и по Индийскому, и по этой самой Атлантике. Воспоинается, как в тот год Африки, и еще в 1961-м более месяца пришлось бороздить Атлантику по западному берегу Черного континента, где тогда шли решающие бои африканских народов за национальную независимость, на теплоходе. Дважды был шторм. Настоящий, девятибальный и длившийся более суток. В памяти осталось: каюта, по полу катятся два лимона и бутылка содовой. Мой сосед по каюте пожилой, полный мужчина с взлохмаченными волосами в испачканном костюме сидит крепко схватившись за перила. Лицо бледное, в глазах мучительная боль «...пожалуйста, товарищ, я хочу на палубу... Лучше в море броситься... Я не могу больше...» А я не могу вникнуть в смысл его слов. Лежу привязав себя к койке, чтобы не бросало из стороны в сторону. Отчаянно пытаюсь не думать о качке и представить себе, что я лежу в люльке и кто-то убаюкивает меня. Но тщетно, наш маленький кораблик словно щепка на громадных океанских волнах, то падает вниз, то его снова бросает вверх. Ощущение от морской болезни такое, что навряд ли можно передать его словами... Но все это, как я уже говорил, случилось давно, когда я впервые открывал для себя страны Средиземноморья и Африку. Сегодня же пересекаю океан по воздуху, лечу в Америку.

Собственно, поездка эта совершилась, помимо моей воли. И дело тут не в том, что я не собирался в Америку, а в том, что каждый раз я откладывал свою поездку на более позднее время и потому считал, что сроки уже упущены и навряд ли мне дадут визу. Два дня назад я еще находился в Алматы где проходили Дни башкирской литературы. Позвонили из Москвы.

– Билеты вам куплены три дня назад, но визы еще нет, – сказали в инкомиссии. – Вас приглашает американское посольства. Очевидно там и решится вопрос о визе.

Слово Ануара

Посол был в отъезде. Принимала супруга Временного Поверенного в делах США в Советском Союзе – госпожа Метлок. О том, что в посольстве намерены поговорить со мной, я знал раньше. Во время выставки американской фотографии в Алматы, у меня на работе побывал один из сотрудников посольства и тщательно пытался выяснить – знаю ли я тех людей, которые от имени Ассоциации негритянских профессоров Америки приглашают выступить с лекциями о материальной культуре и истории Средней Азии и Казахстана в университетах и колледжах США?

Я не знал их. Быть может во время встреч в университетах Дели, Калькутты, Тегерана и Дакки, где мне приходилось выступать во время своих поездок, я и встречался с кем-нибудь из них. Ведь там не раз мы встречались и с американскими профессорами. Но имен я их не помню. Проверка продолжалась и прием в посольстве был предназначен для этой же цели.

Обед. Кофе. Виски. Хозяйка умела создавать непринужденную обстановку. Мы из одной комнаты переходили в другую. Незаметно менялись собеседники. Задав очередной, как бы случайный вопрос, собеседник удалялся, рядом оказывался другой молодой сотрудник посольства. И опять-таки весь смысл вопросов сводился к одному – насколько хорошо я знаком с теми, кто меня приглашает, есть ли у меня друзья в Америке и о чем я собираюсь говорить в своих лекциях. Почему я не поехал раньше? Ведь были приглашения и в 1973 и в 74, и в 75 годах. Не больше всех их интересовал автор первого приглашения и я полностью познакомил их с этим письмом, полученным мною почти одновременно с извещением из библиотеки Колумбийского университета о том, что их заинтересовала книга «Джемшидова чаша» и они перевели из нее отдельные статьи. Вот что говорилось в письме, присланном из Нью-Йоркского объединения университетов в ноябре 1973 года.

«Дорогой мистер Алимжанов!

...Меня заинтересовало ваше творчество, ваша деятельность и потому появилось большое желание встретиться с вами лично и устроить вашу персональную встречу с нашими студентами. Одним словом, я готов организовать ваш визит в Соединенные Штаты для чтения лекций перед учащимися колледжа. Это новый колледж (организован в 1970 году), его студенты весьма любознательны.

Конечно, помимо этого вы сможете выступить и перед студентами других университетов в Штатах.

Надеюсь, что вы отнесетесь к моему предложению весьма положительно.

Ответьте мне как только получите это послание, чтобы своевременно принять меры по подготовке визита.

С уважением Эдвард С.Мейнард, президент и профессор Ассоциации негритянских профессоров Америки».

– Вы раньше встречались с Мейнардом?

– Лично с ним не знаком...

Нарушены были все регламенты приема. За беседой мы просидели более двух часов. Были взаимно любезны, вежливы и предупредительны. И все же в конце концов я решил еще раз спросить – будет ли виза и когда?

– Не беспокойтесь. Виза будет – ответила госпожа Метлок.

– Но билеты взяты на самолет, который улетает завтра утром.

– Не беспокойтесь, – повторила госпожа Метлок на прощание и вдруг с чисто женской заботливостью сказала:

– Пожалуйста, когда будете в Штатах носите свой кошелек во внутреннем кармане. Так безопаснее и еще... избегайте встреч с незнакомыми людьми.

Я вернулся в гостиницу вечером так и не получив визы и потому был уверен, что на утренний самолет все равно

Слово Ануара

не успею. Но все вышло по иному. Утром ровно в девять часов паспортистка иностранной комиссии, которой всегда достается львиная доля нервотрепки во время отправки наших писателей в зарубежные страны – Людмила Ивановна Цветкова снова была в посольстве. Виза взята. В девять тридцать вернулась из МИДа, а без пяти десять я выехал из гостиницы. Оставалось ровно полтора часа до взлета самолета.

Так началось мое путешествие в Америку и началось оно не с Нью-Йорка, как намечалось ранее, а с Вашингтона, куда мы прилетели в тот же день вечером. Благо день становится очень длинным когда летишь с Востока на Запад.

Вместе с товарищами с Украины, которым предстояло продолжить путь в Канаду, мы быстро прошли паспортную проверку и уже готовы были расстаться, когда офицер-таможенник вырвал из рук старушки черенки смородины. Старушка тихо плакала. Из далекого колхоза, из собственного сада взяла она эти черенки с горстью родной земли, везла как священный символ родины, везла через всю Европу, через Париж, через океан и вот на тебе. Офицер бесцеремонно высыпал землю в урну и молча выбросил черенки в мусорный ящик. Это было неожиданно для всей группы, летевшей вместе с Украины. Они молча сели в автобус, который должен был доставить их к канадскому самолету.

К этому времени представители внешторга уже встретились со своими опекунами, а мы с Лурье разыскали в аэропорту одного из сотрудников нашего посольства – Геннадия Ивановича Федосова.

– Я вам помогу устроиться в гостиницу, – сказал он устало. – Подождите немного... Сегодня у нас тяжелый день. Самолетом, на котором вы прилетели мы отправляем на родину тело товарища. Его убили на днях... При выходе из магазина, недалеко от нашего посольства, в центре Вашингтона, Степанов его фамилия...

Поздней ночью мы устроились в отеле «Пик Ли», что на Пятнадцатой авеню, почти в самом центре американской столицы, недалеко от здания советского посольства.

Прежде чем выдать ключи от номера, портье любезно предупредил: закрывать двери на все замки. Не открывать двери на стук, не узнав кто к вам стучит, быть осторожным в лифте. Не садиться в лифт с незнакомым человеком.

Улыбнувшись он добавил: «за сохранность ваших вещей администрация гостиницы ответственность не несет». Поблагодарив его за советы, которые напомнили мне вчерашние напутствия госпожи Метлок, я сел в лифт.

Наконец, остался один и почувствовав усталость опустил в кресло. Мне казалось, что день был длинным, длинным, очень серым и грустным. Лишь неумное любопытство заставило меня включить телевизор.

Работали все каналы и я остановил свой выбор на том, на котором попеременно с рекламой передавали обзор события. Как бы соревнуясь меж собой, с экрана выступили супруги Форда и Картера. Наступал рассвет 27 октября 1976 года. Предвыборная компания была в разгаре. Спустя несколько дней Америка должна была избрать нового президента...

Так прошли первые часы пребывания на американской земле.

II

Видимо, это присуще каждому человеку – обостренное внимание ко всему, что ты увидел впервые шагнув по чужой земле, по чужому городу. Особенно если эта земля – Америка, если этот город Вашингтон.

Собственно любознательность присуща всем людям. Без стремления к повседневному познанию жизни, без ежедневного хотя бы и не очень значительного открытия, жизнь человека была бы не интересной.

Скажу откровенно: у меня не было предвзятости от прочитанного и услышанного об Америке, а было простое

Слово Ануара

человеческое желание все увидеть своими глазами, постараться что-то понять, попытаться найти общий язык со студентами, перед которыми мне предстояло выступать. Но встречи со студентами состоятся в Нью-Йорке, а Вашингтон – это начало знакомства с США. Не собираясь искать факты – антиподы, тем более не собираясь что-либо писать о городах Америки (у нас о них написано столь великое множество статей, очерков, книг начиная от книг М.Горького и В.Маяковского до В.Коротича и до ежедневных репортажей наших журналистов) и, почувствовав себя обыкновенным туристом, глазеющим на все и вся, рано утром мы выбрались из гостиницы.

Прямая улица, невысокие дома. Прохладно. Машины в каком-то известном только для них ритме не проезжают, а с жутковатым урчанием как стаи бульдогов проскакивают мимо. Редкие пешеходы молчаливы, озабочены и насторожены.

Двое пожилых, продрогших людей, плотно застегнув куртки, навесив на грудь плакаты угрюмо и молча стоят, прислонившись к стене соседнего здания. «Требуем восстановить на работе! Мы – журналисты. Нас уволили за несогласие с политикой» – написано у них на груди. Оказалось, что стена у которой они стояли – это стена редакции газеты «Вашингтон пост...».

В течение двух суток моего пребывания в Вашингтоне, они почти не покидали своего поста. Каждый раз выходя из гостиницы или возвращаясь, я видел их отрешенные лица. Они как бы дополняли настороженно-серую, а точнее угрюмую картину Пятнадцатой улицы, где как и на других улицах, окна были наглухо закрыты и зашторены. Вдоль улиц, уткнувшись и обочины, застыли чьи-то машины. Редкие пешеходы не обращали никакого внимания на двух бастующих журналистов.

Параллельно с 15-й улицей, через квартал, шла другая, Главная улица столицы Америки – Пятое авеню. Быть может она и вовсе не главная, но я называю ее так, потому

что она берет свое начало прямо у сквера перед парадным подъездом Белого Дома.

Недалеко от Белого Дома располагалось наше посольство.

Выслушав очередное предостережение, уже от наших товарищей, работающих в столице Америки и, выйдя из посольства, я, естественно решил прогуляться по скверу перед Белым Домом.

Белый Дом в те дни был закрыт. Там ждали нового хозяина, считали дни оставшиеся до выборов.

Сквер как сквер. Фонтаны, скамейки, клумбы, газоны. Лишь на одной из скамеек сидят трое мрачных парней. В руках тонкие длинные, белые сигареты (через день я уже знал, что эти сигаретки начинены наркотиками и что каждая из них стоит четыре долларов). В тот день, 27 октября, после обеда в сквере произошла драка. Группа белых молодчиков подъехала на машинах и жестоко избивала трех негров. Вероятно тех, что сидели на скамейке.

Любопытства ради заглянул в церквушку, расположенную у самого начала улицы и построенную тем же архитектором, которому принадлежит проект Белого Дома. Тишина. Полумрак. Немногочисленные прихожане предались чтению священного писания. Бесшумно ступая возвращаюсь назад. Прямо против выхода, на тротуаре большая труба, заклеенная очень своеобразным обращением. Вопросы одинаково звучат и для малышей, и для подростков, и для их родителей:

«Если ты решил пойти учиться, то должен подумать:

Понравится ли школа, в которую ты решил поступить?

Понравится ли тебе учитель?

Хватит ли терпения и средств, чтобы окончить школу?

А окончив ее сможешь ли ты поступить и продолжить учебу в колледже? Найдутся ли средства?

Но если ты все же решил учиться, то сумеешь ли найти работу после учебы?

Подумай!»

Слово Ануара

Да, тут есть над чем подумать. Знакомясь с Вашингтоном, совершая прогулки по обеим берегам древней индейской реки Потомак, медленно проезжая по красивым, но почти безлюдным аллеям и скверам (говорят: ходить одному не безопасно) я ловлю себя на том, что пристально вглядываюсь в лица редких прохожих. О чем они думают, что их заботит?.. Кто они?

Вспоминаю слова своих зарубежных друзей: «О жизни в вашей стране можно наглядно судить по лицам ваших людей в метро, в автобусах, просто на улице. Спокойны, приветливы, порой беззаботны, порой озабочены, но часто веселы, деловиты, любят шутки, много читают... У всех своя работа. Открытые лица!» Много раз я слышал такие слова, но прежде никогда не задумывался над ними. Никогда не придавал значения разговорам о том, что по характеру и по лицам людей можно определить жизнь целой страны, определить степень ее благополучия. Лет десять назад, в Калькутте, ветеран бенгальской компартии, крупнейший романист, маленький сухощавый старичек с дукавыми глазами, оптимист-жизнелюб Гопал Халдар пригласил меня в свою маленькую квартиру где стояли старенький стол, ржавая кровать с циновкой и полки книг. Угощая горячим чаем из жестяной кружки, он со смехом говорил, как один из богачей Калькутты решил съездить в Советский Союз.

– Понравилось ему у нас? – спросил я.

– Нет, – со смехом ответил Халдар. – Он жил в роскошном номере гостиницы «Украина», но ему в постель не подавали чая. Таксист говорил с ним, как равный... Ему там не понравилось – от души смеялся Гопал Халдар. – Он сказал, что «в Советском Союзе нельзя жить богачам. Там все равны и у всех есть работа, и потому они потеряли уважение к господам... Они озабочены лишь тем, что своими рассказами о Советском Союзе он помогает нам, коммунистам... – улыбался Гопал Халдар.

Так чем же озабочены люди здесь, в Вашингтоне?

«Ищу работу» – надпись на груди прохожего.

Мимо него идет группа парней и девушек. Идет в обнимку. Шумные, беззаботные, взирают на витрины, заполненные товарами. Вчерашние цены перечеркнуты, сегодня все стало дороже.

Раскошные магазины, раскошные лимузины. Красивый город, зеленый город Вашингтон. Отовсюду виден белый обелиск очень смахивающий на длинного великана-куклуксклановца. Это сходство обостряется еще и тем, что на самом верху обелиска есть окошечко, напоминающее глаз человека.

Слившись с толпой туристов, входим в здание Капитолия. Построенный более ста лет назад на высоком холме, откуда видна большая часть Вашингтона, Капитолий стал прекрасным памятником архитектуры в стиле классицизма. Архитекторы У.Торнтон, Б.Латроб и Т.Уолтер не только создали Капитолий, но и участвовали в планировке города. Кстати, один из них, а именно Б.Латроб вместе с Дж.Хобаном спроектировал и Белый Дом – резиденцию американских президентов. Он же, Б.Латроб создал и проект протестантской церквушки о которой уже шла речь.

Когда отдыхают конгрессмены и нет заседаний в Капитолий, за небольшую плату допускаются туристы и под строгим наблюдением полицейских смотрителей знакомятся с его прохладными залами, знаменитыми картинами, покупают значки и буклеты посвященные 200-летию Америки.

Уже полдень. Стало теплее, больше людей на улицах, мы обходим Капитолий и останавливаемся там, откуда крутые ступени ведут к подножью холма, открывая перед нами живописные очертания столицы. Туристы шелкают фотоаппаратами.

Прислонившись к гранитным перилам стоят двое парней. На рубашках портреты Картера. Они из Вирджинии.

– Будете голосовать за господина Картера? – я показываю на портрет.

Слово Ануара

– С какой стати. Я не голосовал в прошлый раз. Не собираюсь и на этот. Мне все равно. Мне наплевать кто будет президентом. А этот портрет мне нравится. Загадочная улыбка, не правда ли? – отвечает один из них.

– И Форд, и Картер думают о себе, а не о стране. Впрочем так и надо, – говорит другой.

– Но Форд обещает вести борьбу с бандитизмом и наркоманией, – вмешивается в разговор пожилой мужчина.

– То же самое говорит и Картер, – парирует первый парень.

– У нас свободная страна. Каждый волен свободно думать и говорить о чем хочет. Все могут все делать и все иметь..., – вспыхнул пожилой мужчина.

– Что верно, то верно, нигде нет лучшего государства, чем наше и все же мне наплевать на то, о чем говорят или чего хотят Картер и Форд, – не то в шутку, не то всерьез говорит первый парень. – А ты матай отсюда, чего пристал?!

Пожилой человек нервно пожав плечавми удаляется прочь.

...Машины, машины, машины. Мы тоже мчимся в машине. Магомед Османов – наш дагестанец – не первый год работающий в Вашингтоне, предложил свой «Ягуар» и любезно согласился быть нашим гидом. Мы едем мимо здания Пентагона, затем он показывает где ЦРУ. Любопытно все же. Вновь пересекаем Потомак и направляемся к Арлингтонским холмам, на Арлингтонское кладбище. Еще вчера мы намеревались попасть сюда, но удалось лишь сегодня, на второй день пребывания в Вашингтоне.

Ровные зеленые лужайки, зеленые холмы усеяны маленькими белоснежными крестами. На фоне чистой зелени, словно огромный версисстый ковер, укрывшей здесь все и воя, в тени могучих деревьев, наполненных пением птиц, эти маленькие белые крестики производят странное впечатление. Они словно естественные ростки, появившиеся из этой, абсолютно не тронутой на вид, земной дерницы.

Легкие, белые крестики и на могилах братьев Кеннеди. Кресты в ряд и кресты в разброс, каменные кресты прошлого века и нынешнего, кресты на местах захоронения погибших в Корее, во Вьетнаме, в Лаосе...

Мертвые все равны, мертвых не осуждают. Но это память для живых. Чьи интересы защищали солдаты США, похороненные на холмах Арлингтона? Сколько чужой крови – крови детей, стариков и женщин пролито теми, кто ныне покоится здесь, на берегу древней индейской реки Потомак? Похоже, что Арлингтонские холмы почти каждый день навечно принимают в свои объятия тела американских солдат, погибших на чужбине, за чуждые им интересы. Ведь небезизвестный журналист-обозреватель американских газет Джозеф Харш как-то констатировал, что США уже после второй мировой войны 225 раз использовали свои вооруженные силы или прибегали к угрозе их использования...

Задумчивы старые деревья-великаны на Арлингтоно, чистые лужайки, чистые тропинки змеятся по холмам. Одна из них привела нас к могиле неизвестного солдата как раз в то время, когда шла смена караула.

Резкие выкрики начальника караула, повороты и полуобороты молодых солдат, притоптывание каблуками, прихлопывание ладонью о приклады, снова полуоборот с вытянутой рукой – словом целая система команд и упражнений. Ритуал серьезный, но, честное слово, никак не можешь отогнать от себя чувство присутствия на комическом спектакле с участием оловянных солдатиков. И все это происходит у вечного огня, рядом с гранитным мемориалом на котором начертано: «Здесь покоится прах солдата, имя которого известно только богу». В комплекс мемориала входит и музей, похожий на небольшую часть, где хранятся образцы за участие в войне в Корее, во Вьетнаме всех орденов и медалей и знаков воинского отличия США, а также дорогие дары Тайланда, Филиппин, Иордании, Саудовской Аравии, Южной Кореи и других

Слово Ануара

государств в честь 200-летия Соединенных Штатов Америки.

...Пора было завершать свое знакомство с Вашингтоном. Надо было спешить в Нью-Йорк. Но прежде я решил встретиться с Джорджем Морфи – ветераном компартии США, одним из основателей газеты «Афро-Американ», о котором я слышал прежде не раз от ныне покойного, выдающегося американского публициста Джозефа Норта и от своих негритянских друзей из США. Мы встретились с ним в маленькой уютной, уединенной комнате за чашкой кофе. Передо мной сидел усталый добродушный человек в старом поношенном костюме, ничем не отличающийся от обычного рядового рабочего, только искритый, лукавый, с доброй смешинкой взгляд выдавал в нем человека неиссякаемой энергии и оптимизма. Он сообщил, что на днях ему исполнилось семьдесят один год и что он впервые беседует с сыном казаха, хотя в Советском Союзе бывал и очень любит москвичей и ленинградцев за их искренность и доброту. Вся жизнь его была отдана партии, его родной газете и борьбе за права американских негров, пуэрториканцев, индейцев.

Я не знал с чего начать беседу и, по привычке, протянул ему казахстанские сигареты. Он внимательно, с видом знатока осмотрел пачку; вытащил и понюхал сигарету.

– Хороший табак. Но я привык к своей трубке. У каждого своя привычка – кто любит сигареты, кто трубку, а иные мои друзья-негры, кладут тертый табак за губу, – сказал он попыхивая трубкой.

– У нас тоже встречаются люди, употребляющие тертый табак. Но называют такой табак «насыбай»...

Началась непринужденная беседа. Мы находили много общего в быту индейцев, афро-американцев (так он называл тех, чьи предки были выходцами из Африки) и казахов. Воспоминали о предстоящих выборах президента, о жизни безработных.

– А Дюбуа бывал в Казахстане, Уильям Дюбуа? – вдруг спросил он.

– Нет. Но я встречался с ним в Ташкенте и Москве.

Джордж Морфи стал внимателен:

– Расскажите об этих встречах. Расскажите об афро-азиатском движении писателей. Я читал ваш доклад на конференции. Его текст передал мне Элтон Феко. Все это интересно. У нас мало знают о том, что творится в мире. И еще, я слышал, что вы дружите с Алексом Ла Гумой...

Беседа затянулась надолго. Он осторожно, как бы к слову вставлял рассказы о жизни Дюбуа и Поля Робсона, Генри Уинстона, перешел к рассказам о негритянской литературе Америки, поинтересовался историей казахской культуры – так что мы засиделись, не заметив, что уже наступил вечер. Продолжали нашу беседу в гостинице, где я и задал ему волновавший меня вопрос:

– Первые мои лекции должны состояться в филиале Нью-Йоркского университета, в Хостос-колледже. Не смогли бы вы что-либо посоветовать по этому поводу? По моим сведениям в Хостос-колледже в основном учатся студенты мексиканского, пуэрториканского и негритянского происхождения.

– Держитесь свободно, непринужденно. Не обращайтесь на те вещи, которые могут шокировать вас... И первую лекцию начинайте с азов – о себе, о своем народе, его истории и культуре. Ведь наши студенты ничего или почти ничего не знают о вашей стране... Или начните свою лекцию с рассказа о ваших встречах с Дюбуа. Говорите им вообще об истории Ближнего и Среднего Востока, о материальной культуре Средней Азии и Казахстана.

...Часы приближались к одиннадцати, я решил проводить гостя. Но в дверях он остановил меня и замахал обеими руками.

– Что вы? Вам нельзя ни на шаг выходить из гостиницы в такое время. Вы не знаете Америки. Вас могут убить за углом, ограбить. А мне что? Я старый человек. На мой старый замусоленный пиджак не позарятся, да к тому же я в своем родном городе... До свидания! Я буду знать о

Слово Ануара

ваших лекциях и попрошу друзей чтобы помогли вам.

Прощаясь с Джорджем Морфи я не знал, что на следующий же день он пошлет мне письмо вдогонку и о том, что это письмо я получу лишь через месяц, за день до отъезда из Америки на родину и что это его письмо объяснит мне причину столь внимательного и дружелюбного отношения ко мне со стороны встречавших меня людей и в Нью-Йорке, и в городах Калифорнии – Сан-Франциско и Лос-Анжелесе, и в Бостоне. Вот оно это письмо.

Дорогой Ануар!

Как я могу отблагодарить Вас за прекрасный вечер, который конечно, был успешно проведен с помощью творческого мастерства переводчика...

Я стал еще более счастливым, потому что в лице Вас я обрел еще одного брата в моей постоянно растущей семье братьев и сестер из Советского Союза.

Вы можете быть уверенным, что я благоразумно использую литературную мудрость, которую Вы позволили мне разделить с Вами. Я написал в Калифорнию, сообщил, что Вы приедете на Западное побережье через несколько дней, и поторопил друзей собраться вместе, чтобы обменяться своими мыслями, идеями и иметь дружественную беседу с Вами.

Я надеюсь, что буду в состоянии до того, как закатится моя луна, навестить Вашу чудесную страну, увижу Вашу жену и Ваших детей, и с Вами, как с гидом, надеюсь более глубоко изучить великое культурное наследие казахского народа, которое Вы и Ваши коллеги изучаете не только для того, чтобы обогатить культуру советского народа, но и культуру народов всего мира, ибо Вы боретесь за мир, за красоту, за взаимопонимание и сотрудничество.

Я хочу, чтобы для Вас поездка в нашу страну была полезной, значительной, не смотря на все непредвиденные проблемы, и желаю благополучного возвращения домой. Еще раз благодарю Вас за чудесный

Әнуар сөзі

вечер, наполненный рассказом о сокровищах мудрости казахского народа.

До свидания! Джордж Б.Морфи, Ир.

III

Прибыв из Вашингтона в Нью-Йорк в аэропорт Лагардиа, мы сразу же попали в объятия нашего давнего знакомого, прекрасного негритянского художника и писателя, друга нашей страны Элтена Факса. Старые кепи на голове, толстый потрепанный пиджак и растоптанные кеды на ногах, – он выглядел совсем иначе, чем прежде.

– О, пусть вас не шокирует мой вид. Нью-Йорк есть Нью-Йорк. В такой одежде безопаснее, – говорил он торопливо усаживая нас в такси.

– А теперь я хочу заявить официально, – обратился он ко мне, когда мы уселись в машину. – Никаких протестов и отказов! Будете жить у меня, дома. Нью-Йорк не Алма-Ата и не Москва. Здесь не только гулять свободно по улицам, но и жить в гостинице не безопасно. Неделю проживешь у меня. Для адаптации. Твои лекции в филиале Нью-Йоркского университета Хостос-колледже начнутся через три дня. А до этого я покажу тебе тот Нью-Йорк, который не всегда может увидеть бедный человек. Я живу в Куинсе, а Хостос-колледж расположен в Бронксе. На первые лекции буду сопровождать сам. Ну, вот и договорились, – продолжал он не давая вставить хотя бы слово.

– Итак с завтрашнего утра начинается твое знакомства с Нью-Йорком, – улыбнулся он, – а сейчас скорее домой. Нас ждет Бетти! Кстати, тебе не разрешена встреча со сотрудниками Калумбийского университета.

– А кто же не разрешает?

Элтон Фэкс молча пожал плечами.

Минут через тридцать мы добрались к небольшому серому дому, похожему на десятки таких же зданий вокруг, в одном из таких тупиков Куинса. Квартира Элтона Фэкса была расположено на третьем этаже. Маленькие узкие

Слово Ануара

окна с железными решетками. Две небольшие комнатки, передняя, которая служит одновременно и столовой, и залом, а при необходимости и спальней.

Конечно же оставаться здесь – создавать неудобства хозяевам... но и Фэкс и Бетти столь горячо и искренно настаивают на своем, что уехать от них значило обидеть этих добрых, честных, гостеприимных людей.

Когда-то Элтон Фэкс жил в Гарлеме. Квартира, в которой он живет нынче, это самое главное, чего добился своим честным трудом за долгие годы жизни этот талантливый художник и писатель, известный не только в Америке, но и во многих странах мира. Плата за квартиру не стабильна. Она все время дорожает. И хотя их только двое и работают оба, Элтону и Бетти приходится жить строго по-спартански. Никаких лишних вещей. Даже столы самые дешевые, складные.

В мое расположение Элтон Фэкс представил свой кабинет-комнату, наполненную картотеками, рисунками и книгами.

На ужин мы собрались в передней, которая на время стала гостиной. Здесь же старый телевизор.

Идет фильм-боевик в перебивку с рекламой японских машин фирмы «Тойото». По другому каналу передают репортаж с места убийства. По третьему – фильм о гангстерах и реклама губной помады, следующий канал – беседа о сексе...

Поздно. Элтон выключает телевизор. А рано утром веселый жизнерадостный Элтон будит и подтрунивает: – Хе-хе! Если будете спать каждый день так долго, то мало что увидите. Ведь уже десятый час...

– Бетти, а Бетти! Скорее завтрак! Мы должны ехать. Машина готово!..

– Теперь я сам шофер. Здесь арендовать машину дешевле, чем ездить в такси, – улыбается Фэкс.

– Я полностью в вашей власти. Кажется вы собрались показать самое, самое...

– О, кэй! – Он сразу становится серьезен. – Я должен выполнить свое обещание. Начнем с Гарлема. Но для этого нужно проехать через мост на Манхэттэн. Здесь много мостов, но только на одном не берут плату за проезд. Утром и вечером после работы там образуются пробки... За переезд через другие мосты надо платить 75 центов. А раньше было 15 центов. Ныне все дорожает.

– А куда идут эти деньги.

– Куда же? В карман кампании... Здесь вам не Москва и не Алма-Ата – повторяет он. – Если где-то удастся припарковаться – плати, хочешь проехать через мост в другой район – плати, хочешь показаться врачу – плати. Плати наличными, – прищелкивает он пальцами и включает приемник. Передают рекламы. Фэкс снова крутит ручку приемника.

– У вас все свое. Америка великая страна. Вот попытайтесь сейчас узнать, что же все-таки сегодня происходит в мире. Черта с два! Объективно ничего не узнаете. Ну и хрен с ним, с миром. Превыше всего Америка! – все же юмора и жизнерадостности, враждебного оптимизма Элтону Факсу, несмотря на то, что ему идет седьмой десяток, не занимать. Если бы не знать его возраста, то трудно было бы определить сколько ему лет. То ли за сорок, то ли за пятьдесят...

Он остановил машину сразу же, как только минул Манхэттэн, мы подехали к границам Гарлема.

– Здесь машина будет в безопасности. Дальше пойдем пешком, надо почувствовать, что такое Гарлем. У вас нет таких уголков. В Советском Союзе, где бы я ни бывал – в Средней Азии, Казахстана, России, в деревнях, в аулах и городах – я не видел там ни нищих, ни голодных, ни безработных. Вы счастливы, – он стал серьезен, сосредоточен.

...Выйдя на пустынную улицу, Элтон стал еще более озабочен. Молча повел нас мимо огромных зданий, скорее похожих на тюрьмы, чем на жилые дома. Было холодно. У

Слово Ануара

захламленных поездов кое где стояли молчаливые люди. Иные из них жгли бумагу или дощечки в железных бочках или прямо на тротуаре, чтобы согреться, иные сидели закутавшись в рваные одеяла и одежды.

Разбитые окна, законченные стены. Следы пожаров. Мрачные, усталые лица голодных людей. Иногда тупой, иногда болезненный взгляд. Среди тряпья и бумаг лежат двое. То ли живые, то ли мертвые? Никому нет дела.

Элтон подводит нас к одному из подъездов. В глубине, под изломанной лестницей, стоят трое парней. Станный запах. Запах наркотиков, – запах «травки».

– Это я, Элтон Факс! А это мои друзья! – кричит он, а когда прошли немного дальше, объяснил:

– На всякий случай. Чтобы не трогали нас. Здесь нет полицейских. Здесь все или почти все безработные и голодные. В этих домах нет лифтов, нет отопления. Царство голода и холода, а летом здесь вонь и жара, болезни, здесь немало преступников. Иногда сюда врываются полицейские, убивают одного, двух и уезжают. Не газеты не пишут об этом. Радио и телевидение тоже не видят...

За нами увязался мальчик-негр. Он идет следом. Я оглядываюсь и стараюсь заговорить с ним. Но Элтон предупреждает: «нельзя». Он забирает из моих рук дипломатку и несет сам.

– Скажи своим ребятам! Я – Элтон Фэкс. Я раньше жил здесь, а это мои гости, – говорит он мальчишке. Малыш исчез...

Пустая, холодная, притаившаяся улица. Зияющие окна. Старики сидят за углом, грея руки у костра.

– Дети Гарлема. У них нет детства, – говорит Элтон, объясняя свой поступок. – Мальчик может схватить у прохожего сумку или портфель. Он убежит, а если попытаете догнать то из подъездов выйдут парни и тогда никто не знает, чем все кончится... Безработицы и бесправие рождают бандитизм... Нужны хлеб и работа, а не болтовня о свободе, о правах... Впрочем сейчас нам много обещают

и Форд, и Картер. Маккарти уже сошел с дистанции не выдержал конкуренции. В ораторстве соревнуются Форд и Картер. Картер дает большие обещания.

– А вы за кого будете голосовать?

– Голосуй, не голосуй, ничего не изменится, – отвечает Элтон.

На углу квартала он неожиданно предлагает спуститься вниз, в метро. Странно. Никаких надземных залов или входов, как в наших метро, здесь нет.

Вход похож на железный люк. Входы в метро здесь именуют «дырками». В часы «пик» к таким «дыркам», и их в Нью-Йорке около четырехсот семидесяти, длинными очередями устремляются люди. Троллейбусов в Нью-Йорке нет. Автобусы идут с перебоями, а в часы «пик» сотни, тысячи машин создают пробки. Город по утрам и вечерам на какое-то время задыхается от уличной тесноты и люди волей-неволей спускаются в метро.

Все в речетках. Мрачно, грязно до невероятности. Кассир в железной будке. Даете полдоллара, получаете металлический жетон. У двери и у окошечка кассы два здоровенных полицейских. Белый и черный. Белый, лениво листая свой блокнот, говорит по автомату: «Приступил час назад. Ничего особенного за это время не произошло. Лишь одна баба бросилась под поезд, сломала ногу. Ее увезли. Один черный парнул другого ножом...».

Билеты куплены. Жетон опущен в щелку турникета. Через ржавую скрипучую железную дверку проходим на платформу. Запах–невероятный. Людей мало. Каждый стоит в настороженном одиночестве. Даже под землей ощущаешь, что находишься в районе Гарлема. На станциях, примыкающих к Гарлему, всегда меньше людей, чем на других остановках.

Со скрипом и визгом подходит поезд.

Таких грязных вагонов, видимо, больше нигде не встретишь. Они живописны, если считать живописью надписи красками, ножом, мазутом, чернилами, мелом,

Слово Ануара

которыми они покрыты снаружи и изнутри. Как говорится, нет живого места. Такой откровенной похабщины тоже навряд ли где сыщешь. Рисунки один откровеннее другого.

Впрочем, что рисунки, когда все киоски Америки, все ее книжные магазины переполнены такой же «литературой». Бум парнобизнеса.

Кажется, дальше уже некуда...

На стенах внутри вагона надписи, содержание которых не выразишь вслух. Исписаны даже потолки. На одной из стен наклеены портреты пяти первых президентов США и красуется надпись-плакат: «Спасибо вам за то, что вы создали Америку такой великой и прекрасной!».

...Женщина возвращается из ночного вояжа. Толстый слой губной помады. Растегнутое пальто. Вся фигура на виду. Плотно натянутые длинные сапоги, прозрачные плавки, короткая кофта. Она одиноко стоит под портретами президентов, то и дело с жалкой улыбкой поглядывая на обросших парней, поочередно раскуривающих тонкую длинную сигаретку – «травку». Несколько мрачных мужчин в другом углу. Двое женщин постарше, настороженно с подозрением поглядывают на юнцов. Полицейский с растегнутой кобурой и с резиновой дубинкой в руках стоит в углу за дверью, исподлобья осматривая всех.

Постепенно вагон наполняется. Выходим на Тайм-сквер, там, где разветвляются Бродвей. Пятое авеню и 42-я улица.

– Нет я вас не поведу по Бродвею и по 42-стрит. У вас и так достаточно будет времени, чтобы без меня полюбоваться с их сутенерами, карманщиками и гадалками, массажными кабинетами, такси-герлз и прочими чудесами... Сегодня я буду знакомить вас только с черной Америкой, а это не только Гарлем...

Через внутренний двор огромного здания, он вводит нас в подъезд, поднимаемся на лифте.

Двеконатки, заваленные газетами, плакатами, бумагой... Стучит машинка. Трое юношей колдуют над фотографиями, один правит рукопись. Здесь работает комитет активистов

национального антиимпериалистического движения за солидарность с национально-освободительным движением африканских народов. На стенах портреты Лумумбы, Уильяма Дюбуа, Поля Робсона, Хо Ши Мина, Агустинью Нето, Че Гевари. Плакат палестинцев...

– Что принесешь? Какие новости? Почему долго тебя не было видно? – набрасываются ребята на Элтона.

– Вот она новость! – показывает Фэкс на меня. – Приехал читать лекции в наших вузах. Даю вам полчаса на его «обработку». Он из Советского Союза, из Казахстана. Прибыл по приглашению Ассоциации Черных профессоров Америки! – вновь заулыбался он.

– Казахстан. Байконур. Мы слышали у вас хороший урожай. Освоили степи.

– Долго ли будете у нас?

– Бывали ли в Африке?

– Читали ли труды Дюбуа, стихи Нето? – вопросы, вопросы, вопросы. Веселые, деловые ребята.

Вопросам нет конца. Но Фэкс неумолим. Кончилось время. Все вместе фотографируемся на память. Ребята показывают материалы очередного номера своего журнала, посвященного борьбе народа Анголы за свою независимость.

Мы вновь возвращаемся в Гарлем, но уже с другого конца. Здесь не менее, а быть может, более мрачное, чем на тех улицах, по которым мы ходили часа два-три назад. Опять следы пожарищ. Старые ржавые стены. Окна без стекол, воюду на окнах развешано белье. Тот же колючий взгляд людей. Они гневны. Их гневит и то, что ты ходишь здесь, совершая экскурсию, чтобы удовлетворить свое любопытство. «Так смотри же, чужак! Смотри на обездоленных и униженных в этой богатой и великой Америке!».

...Гарлем входит в один из верхних районов Манхэттена и занимает площадь около трех миль. По официальной статистике 1976 года, здесь проживает 270 000 негров.

Слово Ануара

Это кварталы отверженных. Сюда не приходят те, кто живет за чертой Гарлема, ибо здесь, как и во всей Америке, существует невидимый барьер, стена отчуждения между белыми и черными, между богатыми и бедными. Здесь нет полицейских, но они пристально следят за жильцами Гарлема. Свое редкое появление здесь они тоже держат в тайне. Врываются неожиданно с карательными целями. А рядом с Гарлемом, через улицу или через дом, а то и в соседнем доме живут другие – люди из другого мира, другого сославия и других интересов. Многие из них могут быть и не очень-то богатыми, но все равно они другие. Потому что они не негры, они не патомки рабов, завезенных из Африки, на них нет клейма обездоленности, отверженности, на них нет проклятия бедноты. Но в то же время проклятье нищеты и бесправия сопутствует здесь не только неграм, но и пуэрториканцам, всем испаноязычным, прибывшим, а точнее сказать, в большинстве своем завезенным сюда из стран Латинской Америки.

Их тоже завозили когда-то сюда, но не как рабов, а как дешевую рабочую силу. В основном они живут на Бедфорт-Стайвесант в Бруклине. Никто не считал сколько человек в Гарлеме и в Бедфорт-Стайвесант умирают в день от голода, болезней, поножовщины. Никто не скажет вам сколько неграмотных людей, сколько калек «существует» в них. Среди них самый высокий процент безработных и бездомных. Потому понятны их отчужденность, их гнев...

...Покинув Гарлем, мы едем в библиотеку для негритянских детей в район Кунис. Эта библиотека является одновременно и школой и спортивным залом, и местом различных представлений для детей.

Это своеобразное детское учреждение создано и содержится на взносы и пожертвования негритянской прогрессивной интеллигенции. Оно носит имя знаменитого американского поэта-негра Ленгстона Хьюза. Директор Ялойд Хоуп – человек умный и преданный делу

просвещения людей, окончил два вуза, инженер-строитель и филолог.

Мы с Фридой Анатольевной Лурье оказались первыми советскими гражданами заглянувшими сюда:

– Стремимся привить детям и подросткам вкус к хорошей книге, воспитать в них любовь к людям, к добру. Но это не легкая задача, когда живешь в обществе насилия, когда кино и книги, телевидение и театры посвящены одному «богу» – сексу, когда пропагандируется культ денег, культ силы, когда невозможно найти в стране издателя, который мог бы выпустить книги для детей о любви к природе, сказки для детей, добрые народные сказки...

– Я не был в Советском Союзе, но однажды здесь видел вашу выставку, ваши книги для детей. Это чудесные произведения о добре и зле, я видел один наш телевизионный фильм – экранизацию литературного произведения. То, что делается у вас – это чистый родник гуманизма по сравнению с тем, что творится у нас. Но вашу литературу здесь невозможно достать. У нас большая библиотека, но в ней нет книг советских авторов, у нас невозможно увидеть советские фильмы...

– Не все негритянские дети имеют возможность поступить в школу, – продолжает Ллойд Хоуп. – Но даже из поступивших в школу, лишь десять человек из тысячи завершают учебу, а из десяти лишь один может найти работу. По статистике безработных нервов у нас считается всего лишь 40 процентов, а фактически 80%. Негру, да и вообще цветному в Америке, трудно поступить в вузы, особенно на медицинский факультет. Если негр или пуэториканец, метис или мексиканец даже найдут деньги для оплаты учебы, то и тогда им будет сложно поступить на желанный факультет, их искусственно переведут на другой факультет.

– Вглядитесь повнимательнее: у нас полицейское государство. И наши правители хотят создать такие же полицейские государства всюду, где так же, как и здесь,

Слово Ануара

процветали бы проституция и парнобизнес, садизм и наркомания. Так легче держать людей подальше от политики. Детям, начиная со школьной скамьи, вдалбливают мысль о том, что Америка лучшая страна в мире. Так легче управлять людьми. Мы хотим уберечь наших детей от всего этого, хотим чтобы они выросли хорошими людьми. Но это трудно.

Посмотрите, что сегодня идет в кинотеатрах: парнография, секс, садизм... «Глубокое горло», «Дьявол вселившийся и в нас»... «Коллекционирует убитых» – это название фильмов, «Власть – это насилие» – это тоже кино. Недавно перед телеэкраном убили наемную актрису-негритянку, чтобы показать настоящую смерть. А в одной из больниц вспорили нитку на животе ребенка, когда узнали, что отцу ребенка нечем платить за операцию... Свобода садизма, свобода насилия, процветает бандитизм... Тысячи бездомных, безработных... Частые кризисы городов тоже в первую очередь отражаются на судьбах негритянского населения. В первую очередь с работы выгоняют их...

Когда в 1975 году правители города внезапно объявили Нью-Йорк «банкротом». То для «нормализации бюджета» в огромных масштабах сократили службы социального обеспечения. Это беспощадное сокращение было направлено, в первую очередь, против негров и пуэрториканцев. Но не только против них. Нет. Оно носило остро классовый характер и было направлено против всех бедных людей, среди которых, конечно же, все девяносто процентов те же негры и пуэрториканцы. Это было ответом банкиров на «негритянские бунты» в Гарлеме, которые состоялись там после убийства Мартина Лютера Кинга в 1968 году. Под видом «нормализации бюджета» закрыли большинство негритянских школ, прекратили выдачу пособий...

– Что-то должно же измениться наконец, – продолжает Ллойд Хоуп. – Так не может продолжаться вечно. Картер обещает многое исправить, обещает бороться с

безработицей, бандитизмом, обещает строить новые дома, чтобы решать жилищные проблемы...

– Ты хороший оптимист, – говорит Фэкс.

– Сам учишь людей оптимизму, – парирует Ллойд Хоуп.

– Что верно, то верно. Без веры жить нельзя. Будем пока надеждой сыты...

Ноябрь, 1973 г.

* * *

...Время быстротечно. Кажется, что совсем недавно состоялась моя поездка в Соединенные Штаты Америки по приглашению Ассоциации негритянских профессоров США для выступления перед студентами. Но прошло уже три года. И, хотя за много лет до этой поездки и после нее мне приходилось бывать на различных континентах и во многих странах, выступать перед студентами Калькутского, Делийского, Тегеранского университетов и в том числе перед славистами старейшего в Германии Филипс-университета в г.Гамбурге, в ФРГ, участвовать в различных дискуссиях с писателями, бывать на международных литературных форумах – впечатления от поездки в США, от встречи со студентами Америки четко отложились в памяти, несмотря на эти напластования событий и времени.

Особенно мне запомнилась первая лекция в Хостос-колледже, филиала Нью-Йоркского университета.

...Незнакомая аудитория, незнакомые студенты.

Профессор Эрхард Мейнард – один из инициаторов моей поездки в США, представляет учащимся. Волнуется Элтон Фэкс, мой старый друг, известный негритянский художник и писатель, в доме которого я прожил первую неделю во время своего пребывания в Нью-Йорке. Волнуется Фрида Анатольевна Лурье – работник Иностранной комиссии Союза писателей СССР, взявшая на себя не легкое время синхронного переводчика моих лекций.

Под любопытствующие взгляды я прошел к небольшой трибуне, чтобы начать, обговоренную заранее лекцию на

Слово Ануара

тему «Материальная культура народов Советской Средней Азии и Казахстана», но начать ее было не легко. Первый же вопрос, заданный сходу, нарушил мои планы.

– Вы советский, значит вы русский?

– Нет, я казах. Советский Союз – многонациональное государство.

– Кто такие казахи и где расположен Казахстан?

– А у вас разрешается говорить и писать на родном языке? Есть ли ученые казахи?..

Честно говоря такие вопросы удивили меня. Лишь некоторое время спустя, я обнаружил, к удивлению, что общеобразовательный, а вернее кругозор американских студентов вообще-то гораздо ниже наших учащихся старших классов, хотя в своей узкоспециальной сфере они, быть может и не уступают нашим студентам.

Но как бы там ни было мне пришлось начинать свои лекции с азов – рассказать об истории своего народа в прошлом и настоящем, о наших городах, о нашей культуре, о подвиге нашего народа в годы революции, в годы войны и во время освоения целины, о нашей земле с которой проложена дорога в Космос Юрием Гагариным.

И первая, и вторая, и третья лекции превращались в своеобразную беседу. Каждый мой ответ рождал десятки других вопросов.

– Много ли у вас безработных?

– Их нет.

– Быть этого не может...

– Сколько платить у вас за учебу, за лечение? Помогают ли престарелым?

– У нас бесплатное обучение и бесплатное медицинское обслуживание. Это гарантировано нашей Конституцией. Гарантированное пенсионное обеспечение...

Ответы удивляли, вызывали споры, порой даже перепалку между студентами.

Контакт был установлен, все больше и больше проявляя интерес к жизни наших людей, нашей страны, студенты

с доверием и вниманием слушали рассказы о советской стране, о нашей истории, культуре и литературе.

Чувство дружелюбия, желание побольше узнать о жизни нашей страны я ощущал не только в студенческих аудиториях, но и во время встреч с писателями, с людьми различных профессий во время своего пребывания и в Нью-Йорке, и в Вашингтоне, в Лос-Анжелесе и Сан-Франциско, в Бостоне.

– Если бы люди умели любить и понимать друг друга, если бы они жили по законам Разума и Доброты, то это было бы великое благо для всего человечества, для всей земли, – говорил пастор унитарной церкви в Бостоне Альберт Вильямс-младший, когда мы гостили у него дома.

– Мы еще не научились радоваться успехам других, – заявил один из собеседников, когда известная американская писательница и журналистка Бэл Кауфман – внучка Шолом Алейхема устроила прием в нашу честь. Собеседник произнес эти слова после того, как любезно сообщил о том, что «московское радио передало информацию о небывало большом сборе зерна в Казахстане».

– Хлеб всегда был радостью для всех, – ответил я.

– Не только о хлебе речь, – парировал он. – Как говорят русские: «Не хлебом единым жив человек». Я говорю о взаимопонимании людей, когда спокойствие и мирный труд стали бы радостью для всех.

На следующий день студенты и преподаватели колледжа, узнавшие из крохотной информации в «Нью-Йорк таймсе» о победе хлеборобов Казахстана, стремились выразить свое восхищение успехами моих земляков.

Я был счастлив тем, что в Америке встретил немало друзей Советского Союза, которые искренне радовались нашим успехам, будь то в области науки, строительства, промышленности, культуры или в сельском хозяйстве.

Как гражданин Советского Союза я был взволнован и горд, принимая дружеские поздравления с «хорошим хлебным годом» от ветерана коммунистического движения

Слово Ануара

в Соединенных Штатах, бессменного члена «Афро-Американского бюро» прогрессивных деятелей культуры – Джорджа Морфи, с которым мне посчастливилось встретиться и провести несколько часов приятной беседы в Вашингтоне; от профессора Герберта Аптекара, который несмотря на преследования властей продолжает открыто читать лекции по марксизму в Хостос-колледже. Кстати, выставив свою кандидатуру в сенаторы от штата Нью-Йорк как коммунист, он на выборах 1976 года получил сто пятьдесят тысяч голосов избирателей.

– Я не ожидал такого успеха. Авторитет партии растет, а ваши успехи содействуют этому, – сказал взволнованный Герберт Аптекар на следующий день после выбора. – Теперь я уже большая политическая фигура, – улыбнулся он. – Теперь уж наш Хостос-колледж по-настоящему станет красным филиалом Нью-Йоркского университета. Мы открываем кафедру марксизма. А тебе – еще раз мои поздравления. Я сегодня познакомился с материалами вашей сессии Верховного Совета. Хорошие итоги! Хороший хлебный год! Хороший старт пятилетки!

Сопровождая в поездке по Сан-Франциско и Беркли, Майк Девидов – автор книги «Города без кризисов» старался не только рассказать о жизни в Америке, показать все контрасты своего родного города, но и с жадностью расспрашивал о новостях литературы и культуры у нас.

У него много друзей в нашей стране, обретенных во время его работы корреспондентом газеты американских коммунистов в Советском Союзе.

Каждая лекция об истории и философии Востока, о культуре и искусстве Средней Азии, споры об отношении к истории Древнего Востока, о событиях на Ближнем Востоке, о литературе... всегда кончались вопросами собеседников о нашей сегодняшней жизни, о борьбе простых людей земли за взаимопонимание и мир.

Особенно запомнились мне беседы с ветеранами рабочего движения Америки, с людьми, которые в

голодные двадцатые и тридцатые годы в России, на Волге, организовали в США сбор средств в помощь голодающим.

Запоминались встреча с Джесикой Смит, которая в двадцатые годы была одним из организаторов фонда помощи голодающим на Волге. Она распространяла в Америке призывы Нексе, Эйнштейна, Барбюса, Горького и передовой интеллигенции Запада о помощи пролетариям России. Отец у ней был выдающимся художником, она же всю жизнь посвятила борьбе за лучшее будущее рабочих Америки, за равенство черных и белых, она всю жизнь шла рядом с мужем-ветераном коммунистического движения Америки и бессменным казначеем партии американских коммунистов.

В 1975 году Джесика Смит исполнилось 80 лет. Советское правительство наградило ее орденом «Дружбы народов». Она продолжает борьбу – отдает свое время, свой опыт и знания делу партии, воспитывая молодых коммунистов, являясь бессменным редактором журнала «Нью Уорлд ревью».

Запоминалась встреча с Люситой Вильямс – женой и соратником известного революционера Альберта Риса Вильямса – автора книги «Путешествие в революцию», участницей народного восстания в Мексике, одним из организаторов фонда помощи голодающим в России.

Люсита Вильямс видела и слушала Ленина, она автор книги о своем друге Джоне Риде и своем муже Альберта Рисе Вильямсе.

Люсита – одна из легендарных борцов за права американских индейцев...

Джесика Смит живет в Нью-Йорке, Люсита Вильямс в Бостоне.

Я запомнил их добрые материнские улыбки. Мне показалось, что они с каким-то нежным любопытством вглядывались в меня, им хотелось больше слушать, слушать о новостях жизни нашего Союза, чем рассказывать о себе, о своей жизни.

Слово Ануара

– А что можно рассказать о себе? Наша жизнь началась вместе с революцией, любая революция всегда начинается с лозунгов о мире и хлебе... – говорила Люсита. – У вас сейчас есть все. И духовно вы богаче Америки во сто крат. Это я говорю... – подчеркнула Люсита.

– Забота о мире – это главное для людей, – говорила Джесика Смит словно продолжая мысли Люситы и подтверждая вечную истину о Добре.

Но я бы был не искренен, если бы в этих коротких заметках говорил лишь о том, что приятно порадовало меня как человека впервые попавшего в США из Советского Союза. Ведь встречи со студентами, мое путешествие по стране проходили в те дни, в тот месяц, когда Америка избирала нового президента, когда Картер не скупясь на обещания выступал перед избирателями, когда еще не утихли ожесточенные вылазки обездоленных обитателей негритянских гетто, направившие пронзительно яркий свет на удручающие язвы американского общества; когда новую силу обретала агония наркомании, преступности, порнографии, «сексуальной революции».

Человек, родившийся и воспитанный в другом социальном обществе, в другой стране, я в те дни часто не мог отвязаться от мысли о том, что попал в нравственно разлагающуюся среду, где господствует эгоизм, жестокость и насилие, управляемые огромным, всемогущим, но невидимым механизмом стремящимся одурманить, оглупить людей, чтобы для них не существовало никаких понятий кроме «богатой Америки». Ощущая все это, я осознавал, что было бы нечестно с моей стороны обвинять американских студентов в том, что основная их масса не имеет ни малейшего представления о том, когда и как произошло Великая Октябрьская социалистическая революция и ничего не знают о масштабах второй мировой войны.

Нельзя, видимо, упрекать их и в том, что они не знают, что Советский Союз – это могучее многонациональное

государство... Право же, винить за это их не стоит. Ибо они с детства воспитаны так, что слова «социальная справедливость», «социализм» для них абсолютно неприемлемые понятия. С детства им твердят одно: нет лучшей страны чем «богатая Америка», что каждый может стать миллионером. А для этого все методы хороши. Дерзай!

Но парадокс заключается в том, что пропагандистская машина, которая ничего или почти ничего не говорящая о жизни, труде и быте советских народов в то же время планомерно раздувает; вернее разрабатывает миф о некоем страшном обществе, где «человек лишен всех прав» и эта страшная страна готова поглотить Америку. Я был очевидцем, как это миф обрел небывалые масштабы за два дня до избрания нового президента – Картера. А за день до выборов по всей Америке шел телевизионный фильм «об угрозе» красных с моря. И картина эта была так искусно скомпанована под документальную, что не сведущим становилось страшно за США. Ведь она, Америка, находится меж двумя океанами и с обеих океанов могут внезапно напасть на нее и поглатить эти красные вампиры...

И вот теперь спустя три года, я ясно осознаю, что то было начало нынешней компании начатой теми, кто твердил о «правах человека», по сей день вооружает полпотовцев и чилийских генералов.

И все же. Человеку присуще помнить доброе. Я навсегда запомнил лица студентов внимательно слушающих рассказы о СССР и о Казахстане, стремящихся больше узнать и глубже понять нас. Я запомнил мудрые слова и добрые лица своих, пожилых по годам, мудрых по опыту жизни и по борьбе друзей – друзей нашей страны. И я рад, что смог хоть в какой-то мере ощутить душевную близость со многими простыми людьми Америки, которые стремятся внести свою лепту в укрепление нашей дружбы.

(Из путевых заметок. Ноябрь, 1976 г.)

Слово Ануара

«ӘДЕБИЕТ – РУХАНИ ШИПАГЕР»

Қазақ жазушысының одиссеясы

Кеңес Одағы құрамындағы Қазақстанның Жазушылар одағын басқаратын Әнуар Әлімжанов мырзаның өткен жылғы күзде бізде, Америка Құрама Штаттарында, болып қайтқанынан сіздер біздің баспасөз арқылы хабардарсыздар. Оның биылғы жаңа сапарының мақсаты: қазіргі америка әдебиетінің мән-жайын білу, ой-пікір алысу, өзара қарым-қатнас орнату және жазушыларымызбен кездесу, танысу екен. Әлімжанов мырза, уақытының, сапар кестесінің шектеулі болғанына қарамастан, біздің тілшімізбен сұхбат жасауға келісіп, ұжымымызды риза етті.

Әрине, біздің ең әуелі білгіміз келгені белгілі жазушының өмірі, шығармашылық жолы, Қазақстанның мәдениеті, сондай-ақ, америка әдебиеті туралы пікірі болды. Сұхбатымыз Кеңес Жазушылар одағының Халықаралық әдеби байланыс бөлімінің хатшысы, америка әдебиетін зерттеумен шұғылданушы маман Фрида Лурьенің аудармашылық қызмет көрсетуімен өтті. Лурье ханым – Кеңес Одағына қонаққа шақырылған біздің жазушыларымыздың да ежелгі тілмәші, ол сұхбаттасушылардың сөз-сөйлем мәнерін, білдірген пікірлерін түзеу-күзеусіз толық жеткізіп беруге ерекше шебер.

Енді тілшіміздің сұрағымен басталған сұхбатқа назар аударыңыздар.

– Өміріңізден сыр шертуіңізді өтінеміз! Жазушы болғаныңызға себеп не?

– Бұл дүниеге 1930-жылы келіппін. Шағын деревняда, қазақтар «ауыл» дейді, Қарлығаш деп аталады, таудың бөктерінде, сонда өстім. Ол тұс біздің ел үшін де, басқа елдер үшін де небір қиыншылықтар белең алған кезең еді ғой. Бізде 1929 -1933-жылдары қатты ашаршылық болды.

Менің бір жасымда шешем қайтыс болып, әкеммен қалдым. Содан кейін апам, әкемнің шешесі, қолына алып, басқа немерелерімен бірге өсірді. Жалғыз сиыры, үй іргесінде көкөніс өсіретін аздаған жері болды, – сонымен және ағаш шебері әкемнің табысымен жан сақтап жүрдік.

Ауыл мектебінде оқыдым, бірақ дұрыстап білім ала алмайтынымды аңғарып, төртінші сыныптан кейін басқа ауылдың мектебіне қашып кеттім, ол мектеп мақтаулы болатын. Бірақ мені одан қайтарып алып, өз ауылымыздан шығармайтын болды. Апам мен әкем: «Ешбір таныс-туысы жоқ ауылда қаңғырып қалады» дескен ғой. Көп ұзамай әкемнен айрылдым. Білім іздеп тағыда қаштым. Менің сапарқұмарлығым ауылдан қашудан басталған шығар, сірә. Сөйтіп, ауылымыздың тұсынан күнде ары-бері өтіп жататын пойыздардың біріне отыра салып, бір үлкен қалаға жетіп, түсіп қалдым. Ресейдің Кузнецк деген қаласы екен. Біреулер мені ұстап алып, жетімдер мектебіне тапсырды. Онда жағдайым тіпті қиындай бастаған соң қайтадан ауылыма қаштым.

Күнкөрістің қамымен колхоз жұмысына кірістім. Пошташы, бақташы, сүт тасушы болдым.

Жетінші сыныптан кейін педагогикалық училищеге оқуға түстім. Сауатымды байқап, бірден екінші курсқа алды. Соны ақтау үшін жанымды сала оқыдым. Музыкалық үйірмеге қатыстым, қабырға газетінің редакция алқасына мүше болдым.

Училищені бітіргеннен кейін Алматыға барып, білім жолына түстім. Мемлекеттік университеттің журналшылар факультетіне алындым. Бұрынғы оны-мұны жазуымды жалғастырдым. Өйтуіме бірден-бір себепші сол кезде кафедрада қызмет істейтін болашақ ұстазым Мұхтар Әуезов болды. Дәріс оқуы ерекше тартымды, ғажап дарынды адам екен.

Университетті бітіріп, бірер жыл жергілікті республикалық гезет редакциясында қызмет істеп, Мәскеуге, «Литературная газетаға» жұмысқа

Слово Ануара

шақырылғанда, редакцияда отырып жұмыс істеуден гөрі тілші болуды жөн көрдім. Ол таңдадым дұрыс болды, тілшіліктің арқасында еліміздің барша аймақтарын, әсіресе Орта Азияны көп шарладым. Шет елдерге де шыға бастадым. Кейде редакцияның тапсырмаларынан тыс қызық та тың жәйттерге назар аударып, зерттеу мақала жазатын болдым. Ұжым онымды түсініп, бірде толық қолдап, бірде сақтандыра шектеп те отырды.

1970-ші жылы Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының 1-хатшысы болып, ол міндетті қатарынан екі мерзім атқардым. 1971-ші жылы Кеңестік Жазушылар одағы басқармасының хатшысы болып қосымша сайландым.

– Қазақ жазушылары қандай тақырыптарда жазады?

– Барлық елдердегідей, қазақ әдебиеті де жан-жақты даму жолында. Республикамыздың географиясы қаншама кең болса, әдебиеттегі тақырыптар да соншама мол. Арамызда негізгі назарын кейіпкерлерінің ішкі жан–күйіне, мінез-құлқына аударатын дарынды жас жазушыларымыз баршылық. Оларға дүниежүзілік тенденциялар әсер етеді. Жеке адамның өмір мен махаббатқа көзқарасы терең зерттелуде. Жастардың ішінен «қазақтың Достоевскийі», «Даланың Достоевскийі» атанып жүрген Дулат Исабековті атай аламын,– оның соңғы қысқа әңгімелер жинағы жақында орыс тілінде жарық көрмек.

Жас жазушыларымызда өз халқымыздың және бүкіл адамзаттың, цивилизацияның тарихына ден қойып, өткен оқиғаларды зерттеу арқылы өзімізді тануға, танытуға жаңа көзқарас, тың талпыныс бар. Кез-келген әдебиетті пайдалы және өнімді деу үшін оның адамдардың өздерін өздері ұғуға қосқан үлесі болуы керек. Бүкіл тарих пен әрбір қоғам арасын барлай, бағамдай алатын, адам мен адамды, заман мен заманды салыстыра суреттейтін әдебиет – нағыз әдебиет. Революцияға дейін менің халқым туралы көптеген зерттеу еңбек жазылса да, бізді «қазақ» деп атамаған. Сондықтан қазіргі қазақ әдебиетінің алдында денсаулық сақшысы – шипагердей болу деген мақсат тұр.

Көне де жаңа тарихымызды кездейсоқ қоспалардан, жалған мағұлматтардан тазартып, елімізді, халқымызды рухани жаңартып, биікке көтеруіміз керек.

– Революцияға дейінгі мен кейінгі заманның қарама-қайшылықтары қазақ мәдениетінде сезілді ме, әдебиеттеріңізде айтулы тақырып болды ма?

– Ескі мен жаңа өмірдің өзара байланыстары да, өзгешеліктері де біздің әдебиетке елеулі тақырып болған уақыт өтсе де, ұмыт қалдырған жоқпыз. Заман талабына орай ізденістер әлі де болып жатыр. Керексіз ескіліктен бір күнде құтылу мүмкін емес. Ал қай тақырып қалай жазылса да, қазақ әдебиеті халқымыздың көне эпостық дәстүрлерінен қол үзген жоқ және үзбейді де. Жалпы мәдениетіміздің, оның ішінде көркем әдебиетіміздің бүгінгі жаңалықтарының, жетістіктерінің бастауы сонда. Ертеде, басқа халықтардай, біздің халқымыздың да белгілібір бөлігі сауатсыз болған кезде, ауыз әдебиетіміз өте маңызды болды, ал қазірде біз – сауатты елміз, көзіміз ашық, көңіліміз кең, әлем әдебиетінің озық туындыларын оқып жүрміз, міне, осыны ескеру керек. Қазақта «елу жылда ел жаңа, жүз жылда – қазан» деген мақал бар. Біз феодализмнен социализмге тез өттік, бұл жолда әдебиетіміз бен өнеріміздің серпілісті қызметі айтарлықтай прогрессивті болды.

Кенестік одақтас республикалардың әдебиет тарихы әрқелкі. Тәжік, армян мен грузин әдебиетінің мыңжылдық тарихы бар, олардың көне мәдениетімен салыстырғанда орыс әдебиеті тым жас, он бірінші ғасырдан басталды. Демек, әрбір халықтың әдебиеті – жеке жатқан қазына, ал қазірде олар тоғысып, бірін бірі байытып, ортақ қазынаға айналуға деуге болар. Біз өз елдерінің мәдени-әдеби дәстүрлерін дамытқан Хэмингуэй, Колдуэл, Фолкнер сияқты бүкіләлемдік тұлғаларды танып, оларды оқудамыз. Рас, бізде де кейбіреулер сыртқа ұмтыла берсек, еліктей берсек, ішкі байлығымыздан – халқымызды әдеби құндылықтарын азайтып, тіпті жоғалтып аламыз дейді, ондай пайым дұрыс емес. Біз басқа әдебиеттердің озық сипаттарынан үлгі ала

Слово Ануара

білсек, рухани өміріміздің көкжиегі кеңі түсетін болады. Өкінішке қарай, кей кезде бізге сырттағы әлдебіреулердің салқыны тиеді. Анау Солженицын сияқтылар өзінің өресі жетпеске желіге ұмтылып, мысалы, біздің де тарихымызға жала жауып жүр.

Мәдениет дегенде Эйнштейн есіме түседі. Оның салыстырмалылық жайында айтқаны бар еді ғой. Мысалы, мен қыздарымның осында келіп, Таймс Сквер жаққа баруын қаламас едім. Мен оларды Метрополитен Мұражайына апарар едім.

Мен біраз жер көрдім, ел көрдім, бәрінің де тірлігінен хабардармын. Сонда кейде мені тіксінткен жәйттер болды, ол – сананың саудаға түсе бастағаны. Адамды жақсылық қана емес, жаманшылық та таңдандырады, мен соған куә болып жүрмін. Кейбір елде порнография белең ала бастапты. Біз ондайдан аулақпыз. Біздің елде порнографияға, жалпы «еркіндікпен» есерлік, қатыгездік жасауға заңды тиым салынған, ол, меніңше, – дұрыс шешім.

Қашанда мәдениетке бірөлшемді баға беру мүмкін емес. Американдар бізге, біз оларға мәдениетіміздің сыр-сипатын бірден түсіндіре алмаймыз, себебін түсіну, түсіндіру қиын. Мен бүгінге дейін қырық елде болдым. Мен – коммунистпін, алайда, екі елдің саяси ұстанымы екібасқа болса да, мен АҚШ-тың гуманизмге бай ел екенін мойындаймын. Мұнда адамгершілігі үлгілі адамдарды кездестірдім, оларды ішімнен «Дон Кихоттар» деп қойдым. Олардың бары қандай жақсы! Оларсыз айқын да жарқын болашақты елестету қиын.

Бізде де шешілмеген мәселелер бар, келеңсіз көріністер орын алып жатады, бірақ адамгершілікке кенде емеспіз. Қазақстандықтардың шеттен келгендерді күліп қарсы алмауы, көкірегін ашып тастамауы мүмкін, өйткені өткен аласапыран өмірі оларды тұйықтады. Алайда біз кешегі тірліктің қателіктеріне көз жұмып, іштен тынып жүрген жоқпыз. Бәрін де ашып айтып, анық жазып келеміз. Моральдік жағдайымызды жақсартуды ертеңгі

ұрпағымызға қалдырмай, бүгінгі өзіміз мойнымызға алып жүрміз.

– **Қазақстан Жазушылар одағы жас жазушыларға қандай қамқорлық жасауда?**

– Жауапты өзімнің білетініме қарай қайтарайын. Одақтың басшылары, қызметкерлері жер-жерде жиі болады. Жергілікті ұйымдары арқылы жас жазушылардың кездесулерін, әдебиет үйірмелерін ұйымдастырады. Дарынды жастарды іріктеп, астанамыз Алматыда жылда өтізіліп тұратын мәжіліске шақырады, одақтық конференцияларға жібереді. Қолжазбаларын оқып, өздерімен жете танысып, әңгіме-өлеңдерін баспасөзге, ал жинақтарын баспаларға тапсырамыз. Одақ жас таланттардың өзіміздегі, не Мәскеудегі әдеби оқу орындарына түсуіне көмек көрсетеді. Оларға Әдеби қорымыз қаржылай жәрдем жасап, кітап жазу жоспарына орай баруға тиіс жерлерге шығармашылық командировка да береді. Жұртшылықтан жақсы баға алған жас авторларға одақтық «Шығармашылық үйлерге» дем алуға, кейде шет елге барып келуіне жолдам беріледі. Әдеби қор дегеніміз Жазушылар одағына мүшелердің қаламақысы есебінен жұмыс істейді де, жастардан қамқорлығын аямайды.

Қазақстанда жас жазушылардың арнаулы әдеби журналы бар, таралымы 300 мың дана. Кеңес Одағында тек жастардың шығармалары жарық көретін журналдардың ең белгілісі – 6 миллионнан астам таралымы бар «Юность», бас редакторы – көрнекті жазушы Борис Полевой.

Дарынды жас жазушыларымыздың туындылары орыс тіліне, басқа тілдерге де іріктеліп аударылады. Жастарымыз жан-жақты ізденуде. Олар әлеми әдебиет жетістіктерінен әсіресе теледидар бағдарламалары арқылы мол хабардар. Ал республикалық, бүкілодақтық конференцияларға қатысқанда атақты аға жазушылармен кездесіп, әңгімелесіп, пікір алысып, тәжірибе жинақтайды.

Әрине, мен салыстырмалылық деп отырсам да, өз басым шынайы таланттылардың қай-айсысында болсын өзіндік

Слово Ануара

қолтанба, өзіндік деңгей бар, біріне бірі ұқсай бермейді деп білем. Біздің мәдениетте, әдебиетте нағыз дарындыларды табу жөнінде ұстаным бар. Гәзет-журналдарымыз: «Біз талантты іздеудеміз!» деген айдармен мақала, сұхбат жариялап тұрады. Ал әдеби сынымыз жас дарынның өсуіне, қалыптасуына, қаламының төселуіне қамқорлық жасап келеді.

Біздің негізгі сыншыларымыз – ойлы, білікті оқырмандарымыз. Олардың сыны қатаң да әділ, адал. Қашан болсын алыс-жақын сапардан оралғанымда мені сол достарымның хаттары қарсы алады. Бұл жолы да үстелімде үйілген хат жатары сөзсіз.

(Американың «New world. Review» («Жаңа өмір. Шолу») журналында 1977-жылы (№5) жарияланған сұхбат. Ағылшын тілінен Әзиз Ғаббасұлы ҚАБЫШЕВ қазақшалады.)

ПИСЬМА БАУБЕКА

В годы тяжелых испытаний проявляются не только физические, но и духовные силы народа. Так было в минувшую войну, когда наша страна подвергалась нападению фашистов, к тому времени уже захвативших Западную Европу. Фашизм выступал не только злейшим врагом культуры, – уничтожал тысячелетние памятники человеческой цивилизации, сжигал на кострах древние манускрипты, – он возмечтал об уничтожении целых народов. Не счесть людей, погибших в концентрационных лагерях; сотни тысяч матерей, миллионы детей были задушены в газовых камерах. И среди них, среди этих миллионов погиб, быть может, еще не успев раскрыть свой талант, будущий Шопен или Шаляпин, Эйнштейн или Королев...

Но фашизм не смог, да и не мог победить нас, потому что он чужд духу человечности в человек, потому что он

враг свободы, палач разума. В битве с ним в полную меру раскрывается талант, закаляется воля человека-борца, человека-творца, ибо во время таких жестоких испытаний остро ощущается необходимость и слова, и дела тех, в кого Природа заложила искру таланта певца, поэта, ученого, писателя, конструктора или полководца.

Примеров тому тысячи. И один из них – Баубек Булкишев, юнлша из Казахстана, проявивший себя не только как бесстрашный жизнь и все замечательные творения культуры человечества.

Нет, он не писал стихов. В минуты затишья, перед очередной атакой, между жесточайшими рукопашными схватками он взглядывался в израненные леса и поля, в обожженные хлебные нивы, в далекие звезды, вчитывался в страницы любимых книг и, утоляя неистребимую потребность поделиться своими мыслями со сверстниками, при свете луны или коптилки в землянке писал письма в «Комсомольскую правду».

Впервые я прочитал эти письма в студенческие годы, и на то была воля случая. Я уже заканчивал учебу в КазГУ им. С.М.Кирова. Написал две дипломные работы. Первая называлась «Казахская тематика в русской журналистике 30-х годов XVIII века», вторая – «Казахская тема в русской литературе XIX века». Но обе работы были отвергнуты на кафедре журналистики. Не нашлось научного руководителя. Нигилизм по отношению к собственной истории тогда, в начале пятидесятых годов, был еще велик.

– О чем ты пишешь? Ведь в прошлом веке в русской историографии не было даже слова «казах», – сказали мне и посоветовали написать новую дипломную на тему «Проблемы нравственного воспитания на страницах «Комсомольской правды».

Наступала весна 1954 года. Начиналось освоение целины. На страницах «Комсомолки» шли интереснейшие дискуссии на молодежные темы. А я копался в старых подшивках.

И вот однажды, листая пожелтевшие страницы

Слово Ануара

«Комсомолки» военных лет, я встретился с Баубеком Булкишевым. Прочитав одно его письмо, я кинулся искать другие. Потом старался найти что-либо о нем самом.

Письма-исповеди, письма, проникнутые ненавистью к войне, к фашизму, письма, звучащие гимном красоте, любви и дружбе, потрясли меня. Но какова же сила их воздействия на людей была тогда, в дни войны?!

Вся его «публицистика», заключенная в письмах с фронта, сродни поэзии, ибо истинно художественная, истинно талантливая публикация, основанная на знании жизни и на любви к истине, проникновенна, эмоциональна, если хотите, философична не меньше, чем поэзия.

В этих письмах мы видим самого Баубека – юного, жизнерадостного, способного «в одном мгновенье видеть вечность, огромный мир – в зерне песка, в единой горсти – бесконечность, и небо – в чашечке цветка» (У.Блейк).

– Мы искали «Комсомолку» со статьями Баубека, передавали из рук в руки, из окопа в окоп, наклеивали на стены в землянках с надписью «Товарищ, прочти!», рассказывал фронтовик-писатель Саурбек Бакбергенов.

Талант Баубека впервые раскрылся в окопах, на передовой. «Комсомолка» ждала его письма.

Одно, другое, третье.

Письма остались недописанными, песня недопетой, юный мечтатель погиб от пули фашиста. Его талант не успел раскрыться в полную силу.

Но он остался в памяти своих однополчан, в памяти солдат, в памяти своих читателей; остался в нашей памяти молодым, юным солдатом, рыцарем Добро и Справедливости.

С тех пор, как я впервые прочитал письма Баубека и написал статью о нем, прошли годы и годы. И вот книга. Книга писем Баубека и рассказы о Баубеке. Она собрана и создана журналистом Сеилханом Аскарковым.

Люди, бережно хранящие память о наших предшественниках, содействующие восстановлению

Әнуар сөзі

истины о них и стремящиеся передать ее потомкам, достойны высокого уважения. В полной мере относится это и к С.Аскарову – неутомимому труженику, талантливому исследователю. По документам и по живым рассказам современников воссоздал он для нас образы наших легендарных героинь Маншук Маметовой и Алии Молдагуловой, а теперь – Баубека Булкишева.

Такие книги нужны нам всем и всем людям особенно сейчас, когда вновь тревогой наполняются сердца, когда идет упорная битва народов за мир, когда то на Ближнем Востоке, то в Южной Атлантике начинают грохотать пушки, когда над нашей планетой нависли темные тучи войны. Такие книги нужны твоим и моим детям и их сверстникам, для которых подвиг Баубека, как и подвиг Маншук и Алии – поучительные уроки жизни.

Декабрь, 1983 г.

ОЙЫМЫЗ ОРТАҚ, ТІЛ – БАСҚА

Біздің өткен тарихымыз көне эпостарда, аңыздар мен хикаяларда, ертегілер мен дастандарда өзінің сырлы бояуын қалдырып, мәңгі құлпырып, жан сезімімізге әмәнда әсер етіп тұр.

Кейбір халықтар өздерінің сөз асылын ауыздан ауызға, ұрпақтан ұрпаққа таратып қалдырса, кейбіреулері қағаз, кітап бетіне түсірген.

Алайда Гомердің «Одиссеясы» да, Үндінің «Рамаяна» эпосы да, Фирдоусидің «Шахнамасы» да, қырғыздың «Манас» эпосы да, қазақ пен өзбекке бірдей ортақ «Алпамыс» эпосы да, ежелгі батырлар жайлы романтикалық басқа да дастандардың бәрі мыңдаған жылдар бойы халық санасының асыл қойнауларында сақталып келіп, тек XIX ғасырдың соңғы шенінде және XX ғасырдың басында ғана кітап болып шықты. Сондай-ақ Африка халықтарының ертегілері мен аңыз, хикаялары да соңғы кезде ғана, олар

Слово Ануара

өздерінің тәуелсіздігі мен бостандығы үшін шайқасқа шыққан уақыттан бері ғана қағаз бетіне түсірілді. Осынау дарын туындыларының, халық даналығының асқақ шығармаларының бәрі де қай халықтың болсын рухы мен адамгершілігінің айнасы болып табылады.

Осынау даналық туындылардың бәрінде де адамды Саналылыққа, Ізгілікке баулу, Әділет пен Адалдыққа үндеу бар. Олардың бәріне ортақ нәрсе – Адалдық пен Арамдықтың мәңгі-бақи шайқаста болатыны туралы ой, олар бәрі де Саналылық пен Ақиқатқа шақырады. Шаһризаданың қанішер падишаһтың алдында мың да бір түн тапжылмай отырып осынау адамгершілік заңын қаһармандықпен қорғағанын естеріңізге түсіріңіздерші.

Әрбір адам өзінің тіршілік және адамгершілік принциптерін өзінің дүние танымы мен алға қойған мұраттарына сай қалыптастыратыны, сөйтіп өз отбасында, достарының ортасында, қоғам өмірінде белгілі бір позиция белгілеп алатыны кімге де болса мәлім.

Ал әдебиетшіге келетін болсақ, оның өз позициясы үшін жауапкершілігі бәрінен де күшті, өйткені ол солай еткісі келе ме, әлде жоқ па, бірақ өз ырқынсыз өзінің оқырмандарына, өзінің халқына тікелей эстетикалық, моральдық және идеологиялық ықпал жасайды. Егер жазушы өз халқына, өз заманына қызмет еткісі, адамдардың бостандығы мен теңдігі үшін бүгінгі таңда шайқасып жатқандардың сапына тұрғысы келетін болса, оның жазушы ретіндегі принциптері де, мақсаттары да өз ұлтының, өз халқының мақсат-мұраттарынан ажыраспас бірлікте болуға тиіс. Кемеңгер Махатма Ганди; егер адам өзінің отбасын жақсы көретін болса, ол өзінің ауылын да жақсы көреді, ал өзінің ауылын жақсы көрсе, ол өзінің елін де жақсы көреді, ал өз елін жақсы көрмеген адам адамзатты да жақсы көре алмайды деген болатын. Әдебиетші жайында да дәл осыны айту керек. Егер ол өз елінің мұраттарын өзіне жат санаса, мейлі ол ақын болсын, немесе прозашы болсын, басқа халықтарды сүйемін деп айта алмайды, өзін гуманистпін,

адам баласының асқақ адамгершілік принциптерінің абайы, қорғаушысымын деп айта алмайды. Өз елінің мүдделерін, өз халқының арман-қиялын жете түсініп, жанымен берілу ғана емес, сонымен қатар басқалардың да қуанышы мен қасіретін жанымен ұққанда ғана әдебиетші адамгершіліктің асқақ принциптеріне қызмет етемін, Ізгілік жағында шайқасуға әруақытта дайынмын деп өз арының алдында айта алады. Жақсы ұрандарды ұйқас, ырғаққа келтіріп оңай жазып тастауға, қасірет, жапа шеккендерді жақтап жалынды сөз сөйлеп шығуға, ал содан кейін отыра қалып, шым-шытыр оқиғалар мен өткір әсерлерді ұнататындардың тапсырмасы бойынша, белгілі мөлшердегі ақыға бола аузына келгенін жазуға да, әлде қайдағы «құйрығы жоқ, жалы жоқ» эксперименттер жасауға, схиоластикалық жалаң айтыс ашуға болады... Бірақ мұның өзі жазушының адамгершілік принциптері, азаматтық борышы жайлы біздің ұғымымызбен үш қайнаса сорпасы қосыла ма? Әрине, жоқ! Мәселен мен, қанша талаптанғаныммен, өздеріңізге мәлім Герберт Маркузенің нағыз ақиқат деп нандыруға тырысатын пікірлерімен келісе алмаймын, өйткені ол: адам деген өзі үшін ғана өмір сүруі керек, бүкіл қоғамның азаттығы үшін күрес жүрген кезде адамның жеке адамгершілік бейнесі, жеке басының бостандығы елеусіз қалады дейді. Ол тіпті азаматтық ар, адамның патриотизмі деген ұғымдардың өзін теріске шығарады. Бірақ тарих тәжірибесін мойындамайтын өз замандастарының тағдыры өз жанын ешуақытта тебіrentпейтін, оңы қайсысы, солы қайсысы оның бәріне қолын бір-ақ сілтейтін адам қалай қарай бағыт алса да – құздан құлап өле ме, немесе оның тасы өрге домалай ма, оның бәріне мейлі деп қарайтын тек қана өз басым ешкімге тәуелсіз болсам болды, ешкім ақыл айтып басымды қатырмаса, өз бетіммен, өз сезім-түйсігімді еркімше дамыта берсем болды дейГІНДЕР Ғана осылай жаза алады. Ондай пиғылы бар ма, жоқ па, қалайда Маркузе осынау пікірлері арқылы тарихтың объективтік заңдарымен санаспай, басқаларды өзіне құл етуге тырысушыларға,

Слово Ануара

Вьетнам қалалары мен селоларын напалммен өртеп, жойып жатқандарға қызмет етеді. Маркузенің ойынша олар да мораль, бас бостандығы туралы өз ұғымдарын қорғап жатқан көрінеді-міс.

Нәсілшілермен отаршылдардың адамның бас бостандығы мен теңдігі жөніндегі ұғымдары қандай екенін Вьетнам мен Араб жазушылары, отаршылардың қудалауынан, нәсілшілердің қанды тырнағынан зорға құтылып, шет елде жүріп өз халқының бостандығы жолындағы күресті одан әрі жүргізе беру үшін Оңтүстік Африкадан кетуге мәжбүр болған біздің қаламдас досымыз Алекс ла Гума менен гөрі жақсырақ әңгімелеп беретіні даусыз.

Азия мен Африка елдері тәңірілерінің алтын сарайларында ақындар мен жыраулардың отырған кезі де болды. Олардың кейбіреулері өздері пір тұтқан әміршілерін мадақтап жырлар жазып, үлде мен бұлдеге оранса, ал Рудаки сияқты ардагерлер екі көзін ойып алып, өзін қудалауға салғанына қарамастан, өз жұртын Сана мен білімге шақырды. Сондықтан да болар, халықтар өз ұлдары мен қыздарын жомарт дарыны мен асқан ақылдылығы үшін ғана емес, СОНЫМЕН Қатар ешнәрседен қорықпайтын батырлығы, ешнәрсеге сатылмайтын адалдығы мен табандылығы, өз халқының адамгершілік принциптері мен өз көзқарасын ешнәрсеге айырбастамайтын қайтпас қайсарлығы үшін де ұлы перзентім деп атайды. Бұл пікірімізді әлем цивилизациясы тарихынан жүздеген деректер алып дәлелдеуімізге болады. Мен мұндай дәлелдерді өз халқымның, қазақ халқының тарихынан да атап көрсете аламын. Мәселен, ұлы ақын Махамбет басын жаулар шауып алғанға дейін халық бостандығы мен өз жерінің арман-намысы үшін қаруымен де, қаламымен де шайқасып өтті...

Пакистан ақыны Файз Ахмад Файз да, үнді жазушылары Гопал Халдар, Саджад Захир, Мүлк Радж Ананд та осыдан он жыл бұрын осы қалаға келіп, бізбен тұңғыш дидарласты. Олар бүгін де бізбен бірге. Олардың осынау он жыл ішінде

Әнуар сөзі

өздерінің асқақ адамгершілігі мен өз халықтарының мүддесі үшін қалай күрескені туралы тамаша кітаптар жазып шығуға болар еді.

Бұдан он жыл бұрын осы мінбеден Африканың ұлы перзенті Уильям Дюбуа шығып сөйлеген болатын. Біз оның асқақ мұраттарымызды адал сақтап, қорғай білуімізге, бірлігіміз бен ынтымағымызды одан әрі нығайта беруімізге, азаматтық және интернационалдық борышымызға адал болуымызға шақырған жалынды сөздерін өз құлағымызбен естідік. Қазір ол арамызда жоқ. Адамзаттың ең ардақты мақсат-мұраттары жолында күреске өзінің бүкіл таланты мен күш-жігерін сарп етіп, ол дүние салды. Қуғын-сүргінде, абақты мен зындан да оның жігерін жасыта алған жоқ, өйткені ол өз күресінің адалдығына, өзінің рухани және адамгершілік принциптерінің дұрыстығына көзі жеткен адам еді.

Дюбуаның сөздерін естеріңізге сала отырып, өз ісінің дұрыстығына берік сенім болғанда ғана, бүгінгі таңда аяқ басқан сайын кездесіп қалатын мыңдаған қайшылықтардың түйінін дұрыс түсініп, дұрыс шеше білгенде ғана, өз халқының арман-мұраттарын жүзеге асыруды мақсат етіп тұтынғанда ғана жазушы өзінің рухани позициясында акырына дейін мызғымай тұра алатындығын, өзі тандап алған жолмен бұлжымай алға басып, көздеген мақсатына жететінін айтқым келеді. Бұл ақиқат көне заманның кітаптарында ғана емес, бүгінгі өмір шындығында да даусыз дәделденіп отыр.

(Азия мен Африка еодері жазушыларының Ташкентте өткен симпозиумында сөйлеген сөзінің ықшамдалған нұсқасы. 1983-жыл. «Қазақ әдебиеті» газеті.)

Два великих поэта казахского народа Абай Кунанбаев и Жамбыл Жабаев были почти сверстниками. Они родились в разных уголках необъятной степи в середине прошлого века. Абай был сыном богача, а Жамбыл – бедного кочевника. Они не знали друг друга, не были знакомы, но в историю родной культуры они вошли как талантливейшие сыновья своего народа. И если Абай стал Пушкиным для своего родного народа, если его считают родоначальником современного казахского литературного языка, если он первым из поэтов Азии открыл для своих соотечественников поэзию Европы XIX века, то Жамбыла называют великим бардом из племени народных певцов – поэтов-сказителей и жырау-импровизаторов казахской степи (акынов).

Абай умер накануне революции 1905 года, Жамбыл был очевидцем победного шага Октября, свидетелем торжества советских народов над немецким фашизмом.

Почти сто лет прожил Жамбыл (1846-1945), и из них более восьмидесяти были отданы поэзии. Народ донес до сегодняшнего дня песню, созданную им еще в 1862 году, когда Жамбылу было всего лишь шестнадцать лет. Она называется «Жалоба».

В сорок лет он был уже победителем многих поэтических состязаний, и слава его, перешагнув родные края, пошла по всей казахской степи.

Его друзья по поэзии, его сверстники и единомышленники называли Жамбыла акыном-бунтарем.

Жамбыл стал певцом народа, выразителем его дум и чаяний, хотя и был неграмотен, не умел разгадывать тайны букв. Он жил в эпоху, когда в степи почти не было книг, когда всеильным было устное поэтическое слово – доступное, понятное и ясное для всех.

Стихи жырау увидели свет лишь после Великой Октябрьской революции, когда его родной народ, разорвав цепи рабства, совершил скачок от жестокости колониализма

и феодального гнета к светлым дням равенства и прогресса.

Его судьба оказалась намного счастливее судьбы Абая. Он увидел осуществленными мечты многих поколений певцов своей земли.

«Новый мир вернул мне молодость, жизнь началась для меня снова», – говорил он, когда ему было уже за семьдесят.

Из мира фольклора, обогащенного вековыми традициями казахской устной поэзии, неповторимый мастер импровизации, великий поэт-самородок пришел в современную литературу – в литературу двадцатого века.

Он создавал гимны героям нового мира, воспел свободного человека, славил трудовые свершения молодой страны. Не было, пожалуй, ни одного значительного события для страны, на которое акын не откликнулся бы поэтическим словом.

Девяносто пять лет было Жамбылу, когда фашистские полчища напали на СССР, и в первые же дни войны его гневный голос услышали со страниц «Правды».

В том же тяжелом 1941 году на весь мир прозвучала знаменитое послание нашего жырау в блокадный Ленинград: «Ленинградцы, дети мои! Ленинградцы, гордость моя!..».

Всю долгую жизнь акына можно определить одним прекрасным словом – Вдохновение. Это Вдохновение было гневным, когда он пел о жестокости феодалов и царских карателей, о безумстве гитлеровских палачей. Это Вдохновение было гордым и жизнеутверждающим, когда он пел о братстве народов, о дружбе людей, о новой жизни, когда речь шла о героях, мудрых и сильных сыновьях народа.

Прекрасный портрет его создал советский писатель Николай Тихонов в своих воспоминаниях:

«И вдруг явился он! Именно не вошел, не встал со стула, а явился, раздвинул толпу членов президиума с такой легкостью, как будто соскочил с коня и еще сохраняет инерцию бешеного движения. Он не пошел на трибуну, а,

Слово Ануара

озирая зал, притаившийся и восторженно-настороженный, развел руки... Он пел, полузакрыв глаза, и только ноздри его раздувались, точно вдыхали горькие и прекрасные запахи степей.

О чем он пел? Не хотелось слушать никакого перевода, потому что никакой перевод не мог передать опьяняющей силы и правды этого вдохновения. Эта удивительная, свободная песня проникала в глубь нашего существа, и раз слышавший ее, не мог уже забыть этот голос, повелительный и нежный, смешливый и грозный. Это было чудо, это был Джамбул – «отец певцов».

Он, этот старец, был носителем вдохновенной мудрости своего народа. Он жил в народе так же, как народ жил в нем самом. Вот почему вполне оправданно прозвучали его слова: «Джамбул – это имя простое мое, народ – настоящее имя мое!».

И народ любил его, гордился им, почитал его старость. Вся страна следила за каждым поэтическим шагом акына. «Песня о большом караване», «Песня о братстве народов», «Москва», «Советским гвардейцам», «Приказ родины», «Клятва под знаменем» и десятки других произведений со страниц «Правды» переводились на многие языки мира. Его жизнью, его талантом восторгались датчанин Андерсен-Нексе и француз Ромен Роллан, сын таджиков и персов Абулкасим Лахути, к нему шли письма со всех континентов; через его поэзию мир как бы приобщался к новой жизни в Стране Советов и открывал для себя казахский народ.

И когда спустя пятнадцать лет после его смерти мне, молодому писателю, довелось совершать путешествие по Африке, произошел такой случай в Гвинее во время беседы с молодыми коллегами. Они спросили, кто я и откуда. Я ответил, что из Казахстана. Собеседники задумались, и вдруг один из них, просветлев, стукнул себя ладонью по лбу и закричал: «Дчамбул! Дчамбул!». Наш Жамбыл олицетворял для него целый народ, огромную страну!

Әнуар сөзі

Вот почему сегодня мы с гордостью называем Жамбыл ата певцом дружбы народов и с полным правом говорим о его причастности к нашему сегодня.

1985 г. (АПН.)

«ИНТЕРНАЦИОНАЛ» КОНГО ЖАҒАЛАУЫНДА

8-14 август күндері Конго Халық Республикасының астанасы Браззавиль қаласында дамушы елдердегі әдебиеттің өсу проблемалары, ұлттық және әлеуметтік азаттық үшін күрестегі жазушының ролі жөнінде Азия, Африка және Европадағы социалистік елдер жас жазушыларының халықаралық V кездесуі болып өтті. Оған Совет Одағынан Әнуар Әлімжанов бастаған жас ақын-жазушылар делегациясы қатысты. Оның құрамында: О.Кочетков, Г.Сафиева, В.Рамзес бар.

Конференцияға (кездесуге) қатысушы жас ақындар мен жазушылар Оңтүстік Африка, Таяу Шығыс пен Латын Америкасы елдерінде және планетаның өзге де «отты» нүктелеріндегі халықаралық империализмнің тіміскі әрекеттеріне, жүргізіп отырған арандату саясаттарына наразылықтарын білдірді.

Кездесудің салтанатты жабылу рәсімінде Азия және Африка жазушылары Ассоциациясының жұмысына белсене қатынасқандары үшін Конго Халық Республикасының оңтүстік африкалық жазушысы Алекс-Ла Гума мен совет жазушысы Әнуар Әлімжановқа халықаралық сыйлықтар берілді.

Әнуар ӘЛІМЖАНОВ:

Экватордан әрі, Африкада суының молдығы жағынан Амазонкадан ғана кем түсетін жер шарындағы ең ұлы өзендердің бірі – Конго жағалауындағы Конго Халық Республикасының астанасы Браззавильде 8-14 август күндері аралығында Азия, Африка және Европадағы

Слово Ануара

социалистік елдер жас жазушыларының халықаралық V-і кездесуі өтті. Кездесуге қатысушылар бірнеше күн бойы екі ұлы континенттегі ұлт әдебиеттерінің көкейкесті мәселелерін талқылады, сондай-ақ жазушылардың ұлт-азаттық күрестегі орны мен ролі және Азия мен Африка құрылықтарындағы кітаптардың басылуы мен таралуын әңгімеледі.

Бұл жас жазушылардың Африка жеріндегі алғашқы бас қосуы еді. Сондықтан да ол «тарихи» деп аталынды. Оның тарихи болуында өзіндік сыр бар. Өйткені, жас жазушылардың осы кездесуі жастар мен студенттердің Москвада өткен Бүкілдүниежүзілік фестивалі мен Совет Одағының ядролық сынақтың барлық түріне қарсы біржақты мораториясы туралы мәлімдемесінен кейінгі халықаралық бірінші пікірлесуі болды.

Бұл кездесудің және бір маңыздылығын, мәнділігін кездесу өткен сол күндерде, сол сағаттарда Конгоның оңтүстігінде, дәл қапталында, яғни Оңтүстік Африка Республикасында халықтардың расизмге, апартеидке қарсы жүргізіп жатқан жанпидалық күресін күшейте түскендей болды. Ол шайқасқа қатысушы жап-жас қыз небір тосқауылдарға қарамастан Бразавильге келіп, оңтүстікафрикалық әріптестерінің атынан жалынды сөз сөйледі. Мен оның шын аты-жөнін атай алмаймын. Бірақ, оның лақап атын естеріңізде сақтаңыздар: Ребекка Матлоу. Оның мінбеде айтылған сөздері ашу-ызаға толы еді. Сондықтан шығар, ол өз халқының теңдік пен бостандық жолындағы әлденеше ғасырлық күрес тарихын, сан жетпес құрбан дықты еске салғандай болды...

Шешендердің сөздерінде Африканың жарқын болашағы үшін өмірлерін сарп еткен осы құрылықтың Патрис Лумумба, Кваме Нкрума, Аугустино Нето секілді ұлы перзенттерінің есімдері жиі аталды. Жас жазушылар өздерінен бұрынғы ұлы күрескерлердің еңбектеріне сүйене отырып, өткеннің тәжірибесі әр кез бүгін мен болашаққа негіз болатынын, әдебиет пен өнердегі озық

дәстүрлердің сабақтастығы өмірдің өзге саласындағы өзгерістер тәрізді етене табиғи болып келетінін атап көрсетті. Екі құрылықтың жас әдебиетшілері кездесудің бірінші мәжілісін «Интернационалмен» бастап, одан соң мәжілісті «Интернационалды» салтанатты түрде шырқап аяқтауы Азия мен Африка жазушылары Ассоциациясының жұмысына ширек ғасырдан астам уақыт қатысып жүрген мені зор әсерге бөледі.

Африка мен Азия жазушылары Ассоциациясының Бас секретары Алекс Ла Гума бастаған Конго мен Заирдың, Ауғанстан мен Қытайдың, Камерун мен Гананың, ОАР мен Анголаның, Шри Ланка мен Индияның, Палестина мен Монгол Халық Республикасының, Жапония мен Сирияның, Йемен Халық Демократиялық Республикасы мен Корей Халық Демократиялық Республикасының, Вьетнам мен Болгарияның, Польша мен Герман Демократиялық Республикасының, Кения мен Тунистің және басқа да көптеген елдердің жас жазушылары пролетарлық гимнді Африканың көне әрі ұлы өзені, ел ризығына айналған Конгоның жағалауында шабыттана шырқады.

Күрескер-жазушы, жауынгер-жазушы, коммунист-жазушы Алекс Ла Гуманың жастарға арнап сөйлеген сөзі жарқын да өткір, өршіл ашу-ызаға толы болды. Кездесудің жұмысын қорыта келе ол Африка халықтарының тарихи және таптық сана сезімінің өсе түскенін тағы да айтты.

Браззавильдегі кездесуге қатысқан Азия мен Африка жас жазушыларын, аға әріптестеріндей, өз елі өміріндегі таза кәсіптік немесе өткір әлеуметтік, саяси экономикалық проблемалар ғана толғандырып қоймайды, сонымен қатар, Оңтүстік Африка мен Таяу Шығыстағы, Сальвадор мен Никарагуадағы және планетамыздағы барлық «отты нүктелердің» тағдыры толғандыратынын көрсетті. Кездесуге қатысушылар әлемнің барлық жас жазушыларына арнаған Үндеуінде: «Демократия мен гуманизмге, теңдік пен бостандық, принциптеріне қарсы болған фашизм идеологиясы тәрізді неоколониализмнің

Слово Ануара

де, расизмнің де, сионизмнің де, апартендтің де сипаты жат» екендігін атады.

«...Ядролық соғыс қаупі бізді ерекше мазасыздандырады, – делінген Үндеуде, – Совет Одағы тағыда саяси көрегендік пен гуманизмді танытып, ядролық сынақ өткізуді тоқтату туралы біржақты шешім қабылдап отыр...».

«...Біздерге, жастарға, әлем тағдыры алдындағы үлкен жауапкершілік жүктелуде, – делінген Үндеуде, – бұл күндері бізге өз мұраттарымызды сақтап қалу үшін бұрынғыдан да гөрі белсенділік, топтасқандық қимыл қажет! Хиросима мен Нагасаки трагедиясы қайталанбасын!».

30 август, 1985 жыл.

АЛМАТЫДА НЕ БОЛДЫ?

Қазақстан астанасында тыныштық орнады. Жоғары оқу орындары мен техникумдарда бұрынғысынша сабақ жүріп жатыр. Коммунистер кәсіпорындарда, жұмысшылар ортасында әңгіме өткізуде. Қазақ, орыс, украиндардан тұратын жасақшы отрядтары көшелер мен алаңдарда күзетте жүр. Дегенмен, бәрі де арнасына түсті деуге әлі ерте.

Адамдардың білгісі келетіні: 17-18 декабрьде Алматыда не болғаны және ол оқиғаның себебі.

Бері де Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің кезекті пленумы өткен күннің ертеңінде басталды. Пленум шешімдерін республика жұртшылығының басым кепшілігі негізді де заңды деп қабылдады деп сеніммен айтуға болады. Сөйткенмен, кейбіреулердің азғыру, алдап-арбау және қорқыту арқылы өмір тәжірибесі жоқ, саяси сауаты төмен жастарды көшелер мен алаңдарға алып шығуға қолдары жетті. Өмірдің өзі әлдеқашан сызып, лақтырып тастаған, тарихтың ең тұнжыр қойнауынан суырып алынған ұлтшылдық ұрандар пайда болды. Бұл күнгі топқа бұзақылар, маскүнемдер, қоғамымызға

жат пиғылды адамдар қосылды. Темір таяқпен, таспен қаруланған бұзақылар жолдарындағы кісілерді ұрып-соғып, машиналарды аударып, өртеді, алаң маңындағы магазиндердің, жатақханалардың, басқа да қоғамдық үйлердің терезелерін қиратты.

Осындай күрделі жағдайда заң қорғау органдарының қызметкерлері шыдамдылық көрсетті. Олар, өздеріне соққы тиіп жатса да, көпе-көрінеу арандатуға жол бермеді. Милиционерлер мен жасақшылар отрядтары сорақылықты ақырында тиды.

Қазір, біраз күн өткеннен кейін, фактілерді саралай отырып, адамдар арасында, ұлттар арасында салқындық тудыру үшін арандатушылық жасалғанын бұрынғыдан да анығырақ түсінесің. Социализмнің ең қымбат, ең қасиетті жеңісі – халықтар достығы мен бірлігін ірітуге әрекет жасалды.

Қазақ халқы басқа халықтармен достықтың бағасын әрқашан терең түсіне білген. Ол осыдан 255 жыл бұрын Россияға аз еркімен қосылғысы келетінін мәлімдеген еді. Сол кездің өзінде, XVII ғасырдың аяғы мен XVIII ғасырдың басында, тек ақыл-ойы, таланты, әділдігі, ерлігімен ғана емес, ханға да, сұлтанға да бас имеген қайсарлығымен даңқы шыққан, халықтың сүйікті ұлы, даланың дархан жыршысы, жүзге таяу жасаған Бұхар жырау бізге орыстармен ой-ниет тазалығымызды, рухани туыстығымызды сақтау керектігін өсиет етіп өткен еді. Ол тарихи өсиет біздің есімізде, бүкіл халықтың есінде.

Патшалар мен хандардың үстемдігі кезінде, Россиядағыдай, Қазақстан халқы да қатал езгіде болғанын, Сібірмен қатар бізге де Россияның орта–лығынан бейбастақтыққа бас имеген, бостандық сүйгіш ой иелерінің жер аударылғанын қалайша ұмытуға болады? Естершіңізге түсіріңіздерші, сол уақытта бізде Украинаның ұлы kobзары Тарас Шевченко да, поляк Адольф Янушкевич те, орыс әдебиетінің кемеңгері Федор Достоевский де айдауда болған жоқ па? Сол жылдары, Сібірге жер аударғандай, бізге де, орыс халқының ғана емес, басқа да халықтардың жүздеген,

Слово Ануара

мындаған перзентін жер аударған-ды. Олардың көпшілігі Қазақстанда тұрақтап қалды, бұл жер олардың ұрпақтарының отанына айналды. Сол уақыттың өзінде, өткен ғасырларда күнкөрістен таршылық көрген орыс деревнясының, татар және башқұрт селоларының босқындары бізден пана тапты, талғажау мен баспана іздеген ұйғырлар да, дұңғандар да бізге жетті... Демек, Қазақстан кездейсоқ, бір-ақ күнде интернационалды бола қалған жоқ.

Ешбір халың бос кеңістікте өмір сүре алмайды. Оның тарихы басқа халықтардың тарихымен өзектесіп, туысып жатады, өйткені тілі, мәдениеті бірін бірі байытпайынша, бір-біріне әсер етпейінше, өзара түсінісіп болмайынша ешқандай дамудың болуы мүмкін емес. Бұл жөнінде біздің ұлы ағартушы демократтарымыз Шоқан Уәлиханов пен Абай, Ыбырай Алтынсарин сан мәрте айтқан. Олар қазақтардың тарихы мен мәдениеті барлық туысқан халықтардың, әсіресе орыс халқының тарихы және мәдениетімен тығыз байланысты екенін де сан рет атап көрсеткен-ді.

Біздің интернационализм фашизммен шайқаста қатал сыннан өтті. Қазақ халқының ұл-қыздарының ерлігі мен қаһармандығы жайында жыр да, аңыз да туды, ондаған кітап жазылды, фильмдер түсірілді. Сол жылдары біздің ауылдың әйелдері бір уыс талқаны мен бір кесе сүтін алдымен Россиядан, Украина мен Белоруссиядан эвакуацияланған балалардың аузына тосқаны менің есімде.

Біздің бауырластық, достық сол шайқаста шындалған, ңанымызбен бекіген, тарихта суарылған. Біз рухани бірліктеміз, идеямыз да, мақсат– мүддеміз де бір...

Совет өкіметі жылдарында СССР халықтарының интернационалдық қатарында менің республикам қалай гүлденді десеңізші! Менің өлкем мешеуліктен бүгінде бүкіл әлемге мен мұңдалап тұрған әлеуметтік-экономикалық асқарға тарихи секіріс жасады. Менің бабаларым қазақ даласы космостық гаваньға, ұшан-теңіз астықты алқапқа айналады деп, бізде жоғары дамыған өндіріс пен алдыңғы қатарлы ғылым болады деп армандап

па еді? Бұл арман: орыс, қазақ, украин, неміс және еліміздің басқа да халықтарының тату-тәтті творчестволың еңбегінің арнасында шындыққа айналды.

Түрксіб, Қазақстан Магниткасы, Байңоңыр – бұлар біздің тек ортақ жеңістеріміз ғана емес, сонымен бірге біздің шын мәніндегі өміршең достығымыздың символы. Қазақтар тек совет халқының туысқандық семьясында ғана өз мемлекетіне ие болды, ұлттық даму үшін барлық мүмкіндіктерге қолы жетті.

Мен бұның барлығын жазып отырып: «Иә, мұның бәрі рас. Мұның бәрі сан рет айтылған да, жазылған да. Бірақ, «17– 18 декабрь оқиғаларының демдеушілері біздің қасиетті дүниемізге неге дақ түсіргісі келді?» деген ауыр ойдан арыла алар емеспін.

Зұлымдықтың түбірі қайда?

Есіме тағыда соңғы жылдардағы оқиғалар түседі, сол кездегі біз өмір сүрген ахуал – бірінші кезекке көрсеткіштер, цифрлар шығып, адамдардың жылдар бойы сол цифрлардың келеңкесінде қалған кезі жадымда жаңғырығады. Парақорлық, жемқорлық ендеп кетті, екіжүзділік етек алды. Қолына билік тиген адамдар мінберден бір сөз айтып, өмірде басқаша істеді. Тамыр-таныстық, жағымпаздық, жарамсақтық артельдік, ауылдық, аудандық, облыстық және республикалық ауқымда көсемшілдік туғызды. Төменнен көтерілетін сын соңғы ондаған жылдарда Қазақстанда мүлде өшіп кетті. Сын айтуға батылы барғандардың жайы оңбайтын болды. Мұның бәрі адамдардың енжарлығын, бойкүйездігін туғызып, мансапқорлық, көзбояушылық сияқты келеңсіздіктерді өршітті. Республикада, әсіресе, жасөспірімдер арасындағы бұзақылықпен, маскүнемдікпен, нашакорлықпен қатаң күрес жүргізілмеді.

Міне, осының бәрін тәртіпсіздікті ұйымдастырушылар пайдаланып кетті. Осы орайда заңды сұрақ туады: көшелер мен алаңдарда есіргендердің не істегілері келді, нені талап етті? Сол күні, 17-декабрьде, партия және совет органдарының, қоғамдық 9йымдардың қызметкерлері

Слово Ануара

Әсыныс жасап, мінберге шыққысы келгендер шығып, талабын айтуын өтінді, жағдайды байыппен, парасатпен шешуге шақырды. Сонда осы дәрекі сойқанды «жастар атынан» қоздырушылар мінберге неге шықпады? Олар қайда қалды? Өз басын қорғаштап, бұғып қалды. Балаусаларды ессіздікке айдап салды да, бой тасалады. Өз балаларын ұлтшылдық батпағына, есерсоқтыққа айдап салған ұлт «қамқоршыларының сиқы! Олар бәрімізге қымбат достық туралы, бейбіт те бақытты өмір туралы мұраттарымызға қол жұмсағысы келді.

Дегенмен. мінберге көтерілгендер де болды. Мысалы, гастрономда істейтін әйел. Ол өзі туралы, пәтер алуды ұзақ тосқанын айтты. Содан кейін кенет: «Қазақстанға басшы неге басқа жақтан жіберілді?», – деп айқай салды. Оған бұл басшының кім екені және қайда істегені, оны Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті пленумының мүшелері бірауыздан сайлағаны, пленум мүшелерінің жартысына жуығы қазақтар екені айтылды.

Алматыдағы оқиғаны ұйымдастырушылардың кім екенін білетін сәт туатынына мен сенемін, шүбәсіз сенемін. Қазір, бұрынғы қай кезеңге қарағанда да, шындық керек, тек шындық керек. Республикада тұратын қазақтар мен басқа да халықтардың арасына баспалап келіп, сенімсіздік ұрығын сепкісі келгендердің түрін де, аты-жөнін де жұртшылық білуге тиіс! Балаларымызды кімдердің алдағанын білетін күн келеді. Оларды студенттік жатақханалардан алдап-сулап алып шығып, қолдарына саяси сауатсыз транспоранттар үстатып, өздері бассауғалап қалғандарды әлі біпетін боламыз.

Бұл күндер – идеялық-саяси жағынан көзімізді ашып, істің шын жайын пайымдауға жеткізіп, санамызды аршыған күндер болды. Біз жастарымызға адамгершілік тәрбие беру жұмысымызды жалаң фактілермен, достық мысалдарын тізімдеумен, қайсыбір табыстарымызды лепіре айтумен шектелген жылдардағы қателіктерімізден ащы сабақ алудамыз.

Әнуар сөзі

Зерде – бұлталаққа көнбейтін нәрсе, ол табыс атаулыны жалтырауық орамға бөлеп дәріптеуді де, халықтар достығымыздың қасиетті діңін құртша біртіндеп кеміру фактілерін де, барлық іс-әрекеттерді де өз қалыбында сақтайды.

Соңғы жылдары интернационалдық тәрбие жұмысының жай-күйіне алаңдаушылық нышаны көрінген жоқ. Қоғамдағы адами қарым-қатнаста табиғилық, шыншылдық ада болды. Жоқты бар деп, ойдағыны іске асты деп «жауырды жаба тоқымдауға» аузым бармайды.

Өркенді еңбегімен, рухани кеңпейілдігімен, достыққа адалдығымен бауырластарының: орыс пен украинның, латыш пен өзбектің, тәжік пен армянның... сеніміне бөленген біздің жастарымыз туралы, халқымыз туралы теріс пікір тумаса екен деймін.

Иә, бүгін бізге, қазақстандықтарға, оңай болып тұрған жоқ. Экономикалық дамудағы тоқырау, паракорлық, қызмет бабын теріс пайдаланушылық, толып жатқан басқа да сұрықсыз құбылыстар Алматыда орын алған оқиғаға себепші болды.

Менің, қазақтың, Совет Одағындағы барлық республикаларда қаламдас дос-жолдастарымтарым жеткілікті, мен оны мақтан етемін. Олар да бүгінгі күні біз туралы, біздің достығымыз туралы өз сөздерін айтсын. Өйткені ол сөз бәрімізге аса қажет. Біз шындықтың қатал мектебінен, реализм мектебінен өтудеміз. Бұл шындық барлығымыздың, бүкіл Қазақстан тұрғындарының, мейлі, олар қай ұлттың адамдары болсын, біздің бұрынғы қай кездегіден де біртұтас екендігімізді айтуға шақырады.

Біздің ортақ үйімізде өрт шығаруға әрекет жасалды, бірақ бұндай әрекетке енді жол жоқ! Біз ондайға жол бермейміз! Оған біздің бірлігіміз кепіл. Оған біздің Ұлы революциямыздың жеңістері куә.

(«Литературная газета», 1-январь, 1987 г. «Қазақ әдебиеті» гәзеті, 9-январь, 1987 ж.)

Мы часто пользуемся емкими понятиями и категориями, не вдаваясь особенно в глубину их смысла, не вникая в суть. Для нас, писателей, к примеру, слова «дружба народов – дружба литератур» звучат обыденно, привычно, как констатация непреложной истины, словно она существует издревле. А между тем это понятие очень молодо. Я до сих пор помню, как в конце пятидесятих годов Мухтар Ауэзов горько сетовал на то, что в мрачные времена царизма, когда Тарас Шевченко отбывал ссылку в Казахстане, во всей обширной степи не нашлось ни одного казаха, который по таланту, по духу и по убеждениям мог бы стать близким другом великого Кобзаря.

Конечно, мудрых пахарей, талантливых поэтов и в ту эпоху в степи было немало. Но разве проводники идеи «разделяй и властвуй» могли допустить, чтобы какой-то степной грамотей или песенник общался с опальным поэтом из Малороссии? А тем более чтобы они дружили!

И все же XIX век дал нам весьма знаменательный для истории взаимоотношений казахского и русского народов пример. Тесная, глубоко человеческая дружба связывала Федора Достоевского и Шокана Уалиханова. История дружбы народов начинается с истории дружбы отдельных людей...

Первые попытки установить военный союз между казахами и русскими были предприняты еще в начале XVIII века, но лишь в 1731 году многие старшины и батыры от имени народа подписали акт о добровольном присоединении Казахстана к России.

С тех давних пор, еще задолго до революции, на землях Казахии обрело смысл подлинной гуманности и братства слово «тамыр». «Тамыр» в переводе с казахского означает «корень»: он начал «прорастать» у нас в XVIII веке, когда на берегах дальних и ближних рек, в Прииртышье, Прибалхашье и Приаралье, в Жетысу– Семиречье и

Тургайских степях появились первые русские переселенцы – безземельные крестьяне, бежавшие от крепостничества. И как ни старались царские каратели и степные феодалы раздуть, разжечь межнациональный антагонизм, пришельцы, испытывавшие на себе самодурство русских помещиков, и степняки, исстрадавшиеся от нагаек баев и султанов, с сочувствием и пониманием отнеслись друг к другу. Они братались, становились людьми одного корня – тамырами.

Деятнадцатый век знаменуется активным и пристальным изучением передовыми русскими учеными и писателями истории и культуры казахов. В тридцатых годах XIX века в Петербурге увидел свет труд А. Левшина «Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей», там же была издана первая грамматика казахского языка. Вместе с этим укреплению духовного родства русских и казахов содействует творчество Абая Кунанбаева (1845-1904 гг.) – поэта, мыслителя, философа. Благодаря гению Абая поэзия Пушкина и Лермонтова впервые на азиатском континенте прозвучала в казахской степи, на казахском языке.

Ибрай Алтынсарин, Абай и Шокан Уалиханов совместно с представителями передовой интеллигенции России сыграли решающую роль в укреплении духовного единства русских и казахов. Вспомним такой факт: с 1906 по 1913 год, во времена столыпинской реакции, стремясь ослабить накал классовой борьбы в деревнях, царское правительство развернуло кампанию по переселению русских крестьян в степь и насильно изъяло у казахской бедноты несколько миллионов гектаров плодородных земель, чтобы передать их русским. Но царским сатрапам и казахским ханам не удалось достичь своей главной цели – натравить один народ на другой. И русская, и казахская беднота сумела отличить, кто враг, а кто надежный друг.

И потому в 1916 году, когда казахский народ под руководством Амангельды Иманова и Алиби Жангельдина

Слово Ануара

поднял восстание против местных богачей и царских карателей, то русские крестьяне не только ковали для них оружие, но и вместе с ними шли на битву за свободу. Их борьба слилась с Великой Октябрьской социалистической революцией.

Тамырство было животворным и долговечным настолько, что я, родившийся в 1930 году, увидел, ощутил его величие и святость в свои детские годы – в жестокую пору Великой Отечественной войны, когда русские и казахи делили между собой последний кусок хлеба.

Тамыры становились роднее и ближе, чем братья. И как горько от мысли, что мы не всегда умеем дорожить этим исторически сложившимся единством. Еще в недалекие времена по необдуманным директивам «об укрупнении колхозов», «о стирании граней между городом и деревней» началось выселение крестьян с хуторов, из деревень и аулов, где они жили веками, на «центральные усадьбы». Заглохли родники, зачахли сады, закрылись сотни начальных школ, у которых были свои традиции трудового и интернационального воспитания, свои уроки истории аула, села, края, уроки нравственности и исторической памяти. Зарастают тропы в горах, ущельях, долинах рек и в степи, по которым ученики совершали экскурсии со своим деревенским или аульным учителем.

Я не знаю, насколько мы выиграли экономически, начав борьбу против малых аулов и деревень, но, думается, духовные и нравственные потери весьма велики. Была нарушена естественная, традиционная культурная модель русского села и казахского аула. Нынче дети встречаются только в интернатах, да и то в разных – детей казахских чабанов селят отдельно. Так с детства у них появляется отчужденность, порой и ущербность, ибо растут они обособленно – отара отца и интернат со строгим режимом – в полудеревне-полугороде. И здесь уже не до «гармоничного развития» ребенка или «интернационального воспитания молодежи», о которых у вас сейчас так страстно и много говорят с трибун.

Взаимопонимание имеет глубоко социальную, философскую и нравственную основу, его корни прорастают из доверия людей друг к другу, из стремления народов к духовному общению, из обоюдного уважения к языку, культуре, привычкам и традициям. Оно требует постоянного такта и чуткости во взаимоотношениях представителей разных наций. Эту мысль особенно настойчиво подчеркивал В. И. Ленин в своих выступлениях по национальному вопросу. Но, к сожалению, и в период волонтаризма, и в застойные годы в казахстанских газетах проводился абсурдный эксперимент (это случилось в пору, когда в партийных органах существовало «двоевластие» – сельские и промышленные райкомы и обкомы). Суть эксперимента в том, что материал, написанный казахским журналистом, должен переводиться на русский, а написанный русским журналистом – на казахский. Но так как ни один русский журналист не владел казахским, то все газетчики коренной национальности оказались в роли переводчиков, творческая основа в национальной журналистике была сведена на нет.

Были и другие факты. Высшим проявлением интернационализма считалось, например, унифицирование исконных названий мест, хотя каждое такое название имело свой глубокий смысл, связанный с конкретными событиями в жизни народа. Изучение истории Казахской республики, изучение родного языка в школах было запущено до крайности. Так постепенно заглашалась память, историческая правда.

Одним словом, за последние десятилетия, еще со времен освоения целины, когда ради расширения площадей пахотной земли в степи сносились древние мавзолеи и захоронения, и до XXVII съезда партии, а точнее, до январского Пленума ЦК КПСС нынешнего года никто у нас – ни руководители республики, ни общественные институты не старались понять суть искусства взаимного общения людей, действовали, игнорируя всякие принципы

Слово Ануара

и традиции во взаимоотношениях наших народов. В них, в этих проверенных жизнью традициях, наша сила, и потому мы не должны поддаваться механическому, чисто арифметическому подходу в решении возникающих проблем. Надо помнить, что не национальная принадлежность партийного руководителя, преподавателя вуза или начальника цеха решают дело, а его способности, знания, талант, опыт. Арифметика – великая наука, она – основа цивилизации, но она губительна, если ею мерить искусство, культуру, литературу, межнациональные отношения.

В середине шестидесятых годов у нас в республике произошел настоящий демографический взрыв. Вот где нужна была арифметика. Для открытия дополнительных школ, для учета мест в техникумах и вузах. Но никто тогда не обратил внимания на этот факт. Ни комсомол, ни Министерство просвещения республики. Спихнулись сейчас, после известных событий в декабре минувшего года. Чьей-то умелой рукой на площадь были выведены в основном те, кто родился в середине шестидесятых. На их глазах закрывались сотни начальных школ, и они были вынуждены уходить в интернаты, жить обособленно, а потом нередко за взятки или по покровительству «своих» поступать в техникумы и вузы. Как выяснилось, теперь в Казахстане очень низкий уровень качества преподавания в школах, и в вузах – не лучше. Самое больное место – медицинское обслуживание. А между тем еще совсем недавно мы все восхваляли «наши успехи». Не только партработники, но и поэты соревновались в славословии и лести руководству, вознося их заслуги до небес. Потеря нравственных принципов давала свободу вседозволенности, хамству по отношению к подчиненным, угодничеству перед начальством, оголтелому цинизму в поступках, во взаимоотношениях с людьми. Процветали коррупция и очковтирательство. И не до культуры тогда было, не до искусства взаимопонимания, не до соблюдения

такта в межнациональных отношениях, не до воспитания молодежи, которую тоже начали делить на «своих» и «чужих». Все, что позднее было вскрыто сегодняшним партийным руководством республики.

После статьи о событиях в Алма-Ате, опубликованной в «Литературной газете», я получил немало писем с Украины, из Белоруссии, Прибалтики, Закавказья, от зарубежных друзей, от советских коллег по перу. Почти в каждом из них искренняя тревога и горечь за случившееся, каждое письмо – это рассказ о совместном подвиге советских людей в дни войны и в дни мира, рассказ об историях и традициях дружбы наших народов, о чуткости, внимании к языку, обычаям, истории друг друга. Клеймят родофильство (особенно в письмах казахских авторов), национальную ограниченность и чванство, которые беспощадно обличал еще Абай.

«Если государство воспитало меня в детдоме, то я, воспитал для него девятерых детей-интернационалистов. Надеюсь, что все они будут честно трудиться. Ты прав, написал о местном вождизме. В наших школах директора как диктаторы...», – пишет учитель из города Туркестана Сагит Шакиров.

«...Мы стояли насмерть, защищая друг друга, нашу советскую землю, великую Родину. Своим друзьям я обязан тем, что жив до сегодняшнего дня. В дружбе наша жизнь, в братстве народов. Об этом говорили Абай и Шокан...», – пишет бывший партизан из отряда Медведева, кокшетауец Б. Нурбаев.

«То, что произошло в Алма-Ате, вызвано отсутствием идеологического воспитания... Надо питать среду обновленными препаратами... брать примеры революционного времени – эпохи Ленина... Ваша республика расцвела, но расцвел и протекционизм, как и всюду. Вы проморгали суфлеров. Виновата не молодежь, а конкретные люди», – подчеркивает Владимир Павлович Бабарыкин из Лисичанска.

Слово Ануара

«То, что произошло, – это не результат Пленума ЦК Компартии Казахстана, а результат того, что было все эти годы», – говорит безымянный автор из Чимкента.

Шофер, отец четверых детей Салим Рахиленов из Целинограда пишет: «Я хочу знать всю правду. Нужно, необходимо доверительно говорить с молодежью, говорить о дружбе, кровью скрепленной, на примере жизни отцов. Говорить им только правду, убеждать. «Жизнь моя – заложница моей чести», – говорят казахи. Не надо унижать молодежь, оскорблять ее недоверием. Надо делать все сообща, интернационально, доверительно...».

Трогательно, с огромной любовью и уважением к своим друзьям казахам, которые делили с ним кусок хлеба в голодные годы детства, о своих коллегах, бывших фронтовиках, о наставниках студенчества в Карагандинском университете, об истории братства русских, украинцев и казахов повествует в письме Николай Танасьевич Мочернюк, старший преподаватель кафедры высшей математики.

«Знание чужого языка и культуры делает человека равноправным с этим народом, он чувствует себя вольно, и если заботы и борьба этого народа ему по сердцу, то он никогда не сможет остаться в стороне. Такова природа человека, – подчеркивает Николай Танасьевич. – Все то, что я пишу, это мысли читателя, влюбленного в жизнь и литературу – высшую форму отражения жизни, считающего, что историко-литературные произведения должны, кроме многих других функций, работать для целей воспитания братской дружбы народов – главного богатства человечества».

Среди звонков по моему домашнему телефону, как и среди писем, были один-два таких, от которых отдавало холодом и смрадом давно минувших дней. «Вы защищаете своих. Тех, кто вышел на площадь, надо было расстрелять на месте, и вас вместе с ними...», – говорила пожилая (по голосу) женщина, назвавшаяся «дочерью верненского

казака». «...Вы предали интересы казахов, и вы должны в течение 24 часов вместе с семьей убраться из Алма-Аты в Россию, иначе вы приговорены...», – звучало с другой стороны. Так что зло не ходит в одиночку. Шовинизм и национализм порождают и дополняют друг друга. Эти два клыкастых урода всегда идут рядом. Бытовая разновидность этих явлений стремится быть вне истории. А ведь гуманистическая сущность человека – в его исторической памяти, в знании прошлого! Завет прошлого на всех один – верность лучшим идеалам отцов и дедов, единству и дружбе, завоеванной и скрепленной кровью поколений на протяжении веков.

От зла ограждают воспитанием духовности, а не наказанием. Воспитание же кнутом чаще всего ужесточает души. Вот почему ныне начали вспоминать о милосердии, о необходимости доходить до причин зла, чтобы обезвредить его. Мне думается, что комсомольские руководители нашей республики сейчас ставят силу страха, силу наказания выше, чем силу убеждения и воспитания на фактах жизни, на примерах истории. Иначе ничем нельзя объяснить, что число наказанных (исключенных из вузов и техникумов, из комсомола, получивших взыскания) перевалило уже далеко за две тысячи. Об этом недавно было сказано со страниц «Комсомольской правды» (18 июля 1987 г.) первым секретарем ЦК Комсомола Казахстана С. Кондыбаевым. Но ведь это не простые цифры. За каждой из них – судьба, будущее молодого человека. Не всякая болезнь нуждается в скальпеле. Наказывать необходимо главных виновников трагических событий, надо поименно назвать каждого организатора. Вот главное, что необходимо сделать.

Дружба конкретна, так же как конкретен и опыт литературы. Мудрецы и философы Востока называли литературу «наукой жить». Так что, когда мы затрагиваем проблемы взаимоотношения литератур в прошлом, да и в современном мире, нам никак нельзя обходиться без опыта собственной жизни, собственной истории и,

Слово Ануара

конечно же, невозможно обойтись без Ленина, без учета классового характера литературы и искусства. Понятие «Дружба народов – дружба литератур» предполагает путь от частного к общему, а не наоборот. Иначе говоря, мы должны вести речь о конкретных фактах истории и их значимости для нас, о конкретных людях и их деятельности, направленной на усиление искусства взаимопонимания между народами. В этом смысле чрезвычайно поучителен опыт дружбы Мухтара Ауэзова и Каныша Сатбаева с учеными, писателями, общественными деятелями России и других республик нашей страны.

Вспомните, как В. И. Ленин вручал мандат чрезвычайного комиссара Степного (Киргизского) края Алиби Жангельдину, выражая тем самым свою беспредельную веру в честность, нравственную чистоту, интернационализм и революционную стойкость сына казаха-степняка, а значит, и всего казахского народа. Уместно вспомнить и письмо В. И. Ленина рыбакам Арала, когда голод охватил все Поволжье, почти всю Россию, и рыбаки из казахских аулов, выполняя просьбу Ильича, приложили все силы, чтобы быстрее и больше отправить рыбы голодающим. А как русские рабочие помогали нам строить Турксиб, Караганду, Балхаш! Надо воспитывать историческую память не на статистике и демагогии, а на живых примерах. Конечно, художник не всесилен. Но он обязан поднимать в своих произведениях проблемы единства народов, брать в союзники память, чтобы способствовать: росту исторического и патриотического сознания, чувству интернационализм. Ведь художник, если он истинный патриот, не только голос и слух своего народа, но и его беспокойная совесть. В этом я говорю, опираясь на Ленинской мысль о том, что надо искать то, что сближает народы, а не то, что их и разделяет.

В письме одного из моих корреспондентов есть такие строчки: «... что же вы, дорогой писатель, пишете, что казахи добровольно присоединились к России? Ведь Россия была

«тюрьмой народов». Так не уж-то казахи сами добровольно полезли в эту тюрьму?..». Не в тюрьму стремились народы, а к объединению сил во имя будущего. Она, эта тюрьма, до основа была разрушена Великой Октябрьской социалистической революцией, семидесятилетие которой мы нынче отмечаем.

Мы построили новый, социалистический мир. Обновляем, совершенствуем его. Кровью многих поколений борцов за свободу и единство народов сцементирован фундамент нашей великой Отчизны, об этом нельзя забывать сегодня, здесь – корень братства народов, дружба наших культур.

Стремление к взаимопониманию – величайшее наследие человеческого рода. Мы должны беречь и развивать его.

(«Литературная газета», 1987 г.)

ПРАВДА О ЖАНАОЗЕНЕ

Я только что вернулся из Жанаозена – Новоузеня. С места горячих событий последних дней. И в первую очередь мне хотелось бы сказать вот о чем: речь идет не о каких-то национальных раздорах, тут нет раздоров никаких. Речь идет о социальной неустроенности людей; о том, что на месте нет никакой власти; о том, что попираются права людей: на труд, на образование, на жилье. Эти вопросы поднимались не раз самими местными жителями Жанаозен и Ескиозен (Староузен). Они, оказывается, ставили эти вопросы перед областной партконференцией, писали письма в Алматы, писали в Москву, – съезду народных депутатов СССР. Но никаких мер не принималось. Редко приезжало начальство, оно занималось окриками, и все оставалось по-прежнему. Таким образом, люди были доведены до отчаяния, и началось выступление. И говорить о том, что это были хулиганские выступления с самого начала, никак нельзя.

Действительно, была танцплощадка, действительно,

Слово Ануара

было кафе «Степные зори», но дело в том, что рядом с кафе находится видеотека, открытая торгашами, спекулянтами – хозяевами Жанаозен, которые имеют власть над городом, которые содержат город и которые владеют всеми товарами – и дефицитами и недефицитами, диктуют торговле. Они завезли всякие видеокассеты: это секс, это о наркоманах, в общем-то, обнаженная порнография, и туда затаскивают девушек местной национальности, которые приехали в город за продуктами, издеваются над ними.

Было насилие над жителями поселков, над дочерьми и сыновьями местных старых людей, – вот все это и довело до предела.

И, конечно, вот эта вспышка на танцплощадке, она и не первая, это уже какая-то спичка, какой-то огонек, попавший в пороховую бочку. Но говорить о дальнейшем хулиганстве никоим образом нельзя. Люди организованно выходят на улицу с плакатами, лозунгами: «Мы хотим работы!», «Дайте нам хлеба и воды!». Лозунг о жилье, о социальной справедливости. И никто из вышедших на улицу не напал ни на чьи-то кафе, конторы. Никаких погромов в городе не было. Однако были введены туда войска, введен комендантский час. Но прежде, чем ввести комендантский час, население должно было быть информировано. О нем знают военные, находящиеся в этом городе, знает горком партии, а население не уведомлено. Радиоточки в городе нет.

А что касается Ескиозен – 25 километров от Жанаозена – поселок, где около 10 тысяч жителей, там нет ни одного телефона, не говоря уже о других – медпункте, о бане, о точках бытослуживаний. Даже не завозится вода в эти дни, дороги не контролируются, и в этом случае, в любой час, может быть любая провокация, но она списывается за счет этих самых «хулиганствующей» молодежи, якобы наркоманах, якобы пьяниц. Да там их не было. Никто и не грабил магазин, не пил водки. И вот эта социальная неустроенность привела к такой вспышке. Тут замешаны

все: казахи, русские, чеченцы, ингуши и другие. Тут нельзя отделить, что это межнациональная вражда. Это просто коррумпированная верхушка торгашей, взяточников довели Жанаозен до такого состояния. И не только этот город. Уже это распространяется в Ералиево, Ескиозен, – потому что снабжение одно, в одних и тех же руках.

Что касается местной власти, они слышали: съезд народных депутатов, некоторые видели по телевизору, о том, что власть народа, советская власть, на местах. Но когда в том же Ескиозене поселковый совет не может даже за 15 лет добиться одного телефонного аппарата, одной линии, чтобы, к примеру, вызвать скорую помощь, так о какой власти может идти речь?! Это игнорирование всех прав живущего там коренного населения, и вот это привело к чрезвычайным обстоятельствам.

Мы, группа писателей, решили побывать в Жанаозене, чтобы из первоисточника узнать причины события. Как нам сообщили, время от времени появляются демонстранты по несколько сот человек, не нарушают никаких правил. Но в то время, как они появляются, начинаются митинги, городское начальство, вместо того, чтобы выслушать их мнения, обращается к военным, а те дают приказ и вооруженные солдаты разгоняют демонстрацию. А демонстранты, я еще раз подчеркиваю, не знали о комендантском часе, о пропусках.

Мы прибыли в г. Шевченко и попытались выехать в Жанаозен, но нам сказали, что «туда нельзя, мы не отвечаем за ваши жизни, город на осадном положении, невозможно туда добраться». Мы все-таки попросили горком партии, нам выделили машину и мы поехали. Ни одного человека, никаких постов, вплоть до самого Жанаозена и даже а самом Жанаозене мы не обнаружили. А чрезвычайные обстоятельства обнаружили тогда, когда подъезжали к горкому партии. Здание горкома окружено плотной стеной военных: около тысяч, а то и больше, вооруженных людей. Получается вопрос: от кого защищаться? Вместо того,

Слово Ануара

чтобы идти в народ, говорить с народом, это получается самозащита от народа. От его требований, от его нужд.

Не выполняя требований, не выделяя то, что им положено по праву, по труду, заставляя их выпрашивать даже питьевую воду, чтобы в день завезли не одну, а две бочки, по большому счету, обманывая народ, местная власть добивалась того, чтобы коренные жители стали изгоями, пасынками на своей собственной земле. Это положение уже переросло всякие границы, превратилось в цепную реакцию. Тут, чтобы остановить это, нужны конкретные гарантии, даже сроки, когда будет исправлено все это. И не надо говорить о каких-то межнациональных вещах. Если кто-то уезжает, то, честно говоря, это люди, имеющие свои квартиры и где-то на Кавказе и здесь. Действительно, жилищные условия местного населения абсолютно неприемлемы, тогда как много приезжих людей имеют просторные квартиры, имеют автомашины, весь дефицит у них в руках, – это, конечно, раздражает местных. Очевидно, местные воротилы, местная коррупция заодно с приезжающими, то есть, «длиннорублевыми».

В Жанаозене, как нам объяснили, не верят местным: милиции, прокурору, вообще – правоохранительным органам. И в этом смысле нужны решительные и быстрые меры, чтобы добиться доверия народа. Сейчас главное – завоевать доверие, сделать что-то. Ну, скажем: подвоз воды, продуктов. В городе дело дошло до того, что продукты выдавались на семью талонами на работающего. В семье, скажем, семь человек, а работающих – двое, а на одного работающего 500 грамм сахара на неделю. И эти 500 они не могут получить вовремя, не говоря о мясе и обо всем другом.

На бюро горкома партии выяснилось, что строительных материалов под рукой нет, они вывозятся за море, за Каспийское море, на ту сторону, как и другие товары первой необходимости, на них нашивают ярлыки и

продают втридорога. То есть, эта социальная запущенность уже невероятных пределов.

Конечно же, здесь речь не идет о чем-нибудь другом, скажем, о роскоши, речь идет просто о выживании, об элементарных условиях местных людей труда. Вместо этого, имеет место издевательство над людьми. Например, сыновья уезжают в армию, исполнять свой гражданский долг, прибывают, отслужив срок, а их обратно не прописывают и не дают работу. Что это?! Как это называть?!

Вообще, сейчас в Жанаозене не менее двух тысяч человек безработных. Это – демобилизованные из армии, выпускники школ, техникумов, которым не дают работы. Как нам сказали местные аксакалы, здесь взятки решают все, а закон, порядок – в стороне. В это мне не хотелось верить, но пришлось убедиться.

Бригада писателей наших, нас было четверо: Абдижамил Нурпеисов, Зейнолла Кабдолов, Абиш Кекильбаев и я. Мы для Жанаозена везли необходимые лекарства, медицинские приборы, всего восемь ящиков и мы не знали что куда девать. Бесконтрольность настолько, что мы вынуждены были обратиться в горком партии Шевченко, просили их созвониться, чтобы отправить в Жанаозен.

В этом краю, кроме социальных проблем, множество экологических проблем. В пустыне расположены небольшие рабочие поселки. Рядом вовсе открытые рудники. Проезжая по этой территории, человек чувствует себя в сонном состоянии. Кругом – сера, отравляющие газы. Степь забита нефтекачалками. Из этого края, из этой богатой земли выбивают все богатство.

Рядом со старыми поселками строятся вахтенные города, в которых работают люди из других городов, приезжают на две недели, получают очень большие заработки и уезжают. А местное население, потомственные нефтяники, выключены из этой сферы. И вот это все, разумеется, не может не превратиться в такую взрывоопасную ситуацию.

На опыте всех этих событий наше правительство,

Слово Ануара

правоохранительные органы республиканского значения должны очень осторожно, очень чутко подойти к этим проблемам. И не говорить, что все это от хулиганов, от наркоманов. Нет там таких хулиганов! Нет там таких наркоманов! Молодежь требует работы, жилья, элементарных человеческих прав, и они справедливо требуют! И если в этом видеть хулиганство, то я не знаю, как им дальше существовать?..

Говорить можно очень много, но прежде всего о нерешенных социальных проблемах. Очевидна запущенность, я подчеркиваю, преступная запущенность, особенно за два-три последних года, когда сменили кадры. Новые кадры, которые переброшены по каким-то неизвестным причинам, может быть, знакомые, свои, друзья, товарищи, родственники вышестоящих, не знают местных людей, местных условий. Они без конца кричат на людей, пугают. Видимо, они думают, что не они обязаны служить народу, а народ – им.

Здесь хотелось бы добавить о том, что Жанаозен спланирован очень продуманно, за что местные жители благодарны бывшему первому секретарю горкома партии, о нем отзываются с огромной теплотой. Он ныне работает генеральным директором, по-моему, «Мангышлакнефти». Он приезжал в Жанаозен в решающий момент, и благодаря ему кровопролитие было остановлено. Одно из требований народа: вернуть его к ним или поставить во главе города такого же бескорыстного, честного человека!

И еще одно: сейчас могу сказать, что в горкоме партии, возможно, люди и работают нормально, но первый секретарь там недавний, неопытный, и ситуацией городской комитет партии в Жанаозене не владеет.

Следующее. В самом Жанаозене за последние три года оказались три громадных туберкулезных больницы. Со всей республики всех туббольных почему-то начали свозить туда. То есть, сама обстановка: экологическая, психологическая, социальная предельно накалена, и плюс к

этому всех больных туберкулезом – в Жанаозен! Народ там требует немедленно закрыть хотя бы две из трех больниц. По-моему, министерство здравоохранения уже поняло это – мы там встречали работников министерства, которые занимаются данным вопросом.

Сейчас нужно немедленно наладить торговлю, это первое условие, чтобы работали продовольственные магазины, чтобы вовремя подвозилась питьевая вода. Мы ходили в массы, беседовали, старались понять их желания, а также слушали их требования к руководителям местной власти. Мы поняли друг друга. Мы им обещали довести их положение вышестоящим органам правления, и мы выполнили свое слово. Один из вышедших на митинг аксакалов при беседе с нами, с Абишем и мною, сказал: «Скажите начальству, доведите нашу правду, и скажите, пускай не стреляют в демократию!». Очень правильные слова! Вот из этого нужно исходить и решать вопросы по-настоящему, а не ссылаться на всякие придуманные причины. Прежде чем давать идеологию, надо обеспечить людей работой, особенно молодежь, нужно открывать техникумы по специальности, чтобы они, местные традиционные нефтяники, имели не только квалификацию чернорабочего, но и обретали новые специальности, чтобы они, особенно молодежь, могла заменить этих, работающих вахтенным методом. Новых своих кадров необходимо было готовить давно, чтобы молодые люди не просто ходили по улице, а где-то имели свои, хотя бы небольшие заработки, чтобы помогали семье, чтобы почувствовали свою необходимость людям, свою нужность. Надо это учесть и предпринимать скорейшие меры, иначе нынешняя проблема будет осложняться и усугубляться.

1989 год, июль.

...Әскери адамдарды мен де силаймын. Десем де, жана алдымызда сөйлеген генерал-лейтенантқа қайран қалып тұрмын (ол генерал – полигон бастығы А. Ильенко, – F. Қ.). Оның не дегенін бәріңіз де естідіңіздер. **Сіз, генерал, халықтың алдына келдіңіз. Маршалдың бұйрығы – бірбасқа, халықтың талабы – бірбасқа. Халық полигонды жабуды, бұл жақтан әкетуді талап етіп отыр!**

Бүгінгі жиында көптеген баяндама жасалды, бірақ негізгі сұрақ әлі естілген жоқ. Ол не сұрақ? Ол: полигон орналасқан жер қабаттары мұқият тексерілді ме? Қырық жыл бойғы сынаудың зардабы қандай?

Сынау басталған кезде бәрі де бұлыңғыр болды. Не екенін түсіну мүмкін емес-ті. Академик Сайым Балмұханов жаңа айтып өткендей, бұл жерде мындаған, миллиондаған тажал жасырын жатыр. Олар жер бетіне шыққанда не күй кешеміз? Біздің бала-немерелеріміз, арғы ұрпақтарымыз ол тажалдан аман қала ала ма? Біз оларға не қалдырмақпыз? Уланған ауа, уланған топырақ, уланған су. Таза қайнарларымызды ластадық, олардың маңын залалды батпақ пен шілікке айналдырдық. Төңірегіміз тажалға толы. Қазақстанның халі, міне, осылайша қатерлі.

Атүсті қарағанға барша жақсылық, жаңалық, әлемнің ақыл-ой түйіні Қазақстанда және оның атын шығарған ғарышта сияктанары сөзсіз, ал шындығында қарадүрсін дүмбілездік, сиыспайтын қарама-қайшылық осында. Біз, бір жағынан, өз тірлігіміздің түп-тамырына балта шауып, жан-жануар, өсімдік атаулыны құртудамыз, екінші жағынан: ғылымды дамыту, қару-жарақты күшейту керек, себебі бізге төніп тұрған қауіп бар дейміз. Бұл менің өз ойым ғана болар, алайда мен шет елдерді аралап жүрген отыз жыл ішінде талай жәйтті көрдім, сан мың адаммен кездестім, сөйлестім, бейбітшіліктің сөз жүзінде емес, іс жүзінде не екенін сезіндім. Ядролық қару ұясының кнопкасын бірінші

болып басуға құлшынулы есуас дәл қазір жоқ. Ондайлар табылады деуге сенгім келмейді, бірақ, кім біледі, табылуы мүмкін, тарихта кездейсоқтық болмай тұрмайды.

Ядролық қаруға тиым салу жөніндегі қозғалыс тек бүгінгі, немесе сайлау алдандағы науқан емес. Оған жаңа жарнаманың қажеті шамалы. Бұл күрестің басында Альберт Эйнштейндей ұлы ғалымдар, Николай Тихонов пен Александр Корнейчуктей кеңестік көрнекті қоғам қайраткерлері тұрды. Бізден Қаныш Сәтбаев пен Мұхтар Әуезов шықты. Олар 1952-53 жылдары өз еңбектеріндегі, пікірлеріндегі «ұлшылдық» үшін ғана емес, жеріміздегі ядролық қауіп туралы айтқан сөздері үшін де қуғындалды. Сәтбаев пен Әуезов Семей өңіріндегі ядролық сынауларға қарсы ойларын Мәскеу университетіндегі кездесулерде, жазушылармен жүздескенде, Алматыда ғалымдар алдында сөйлегендерінде айтып жүрді. Ал біз соны естен шығардық, бәрін бір өзіміз бастағандаймыз. Біз – басталған әңгімені жалғастырушы ғанамыз. Атом бомбасы алғаш жарылған күндері дүниеге келген ұрпақ мұны білгей, күресті шарықтау шегіне жеткізгей! Мына жиынның мақсаты сол, басқаша болуы мүмкін емес!

Егер әскери топтар мен мамандар, Мәскеудегі Мемлекеттік жоспарлау комитеті бұл полигонға шексіз мол қаржы жұмсалғандықтан енді оны басқа жаққа көшіру мүмкін емес десе, ол сөз дәлел бола алмайды!

Қазақстан бұл жылдары әлденеше миллиард пұт астық берді. Тұрба бойлап ағылған мұнай мен газ өз алдына. Өндірілген уран мен алтын және басқасы ше? Олардың пәлен миллион сом өтемі қайда?

Бізге тауқымет тарттырып келе жатқан қияметтер полигонсыз да жетіп артылып жатыр. Екібастұз мұржаларынан ұшқан, қысқасы: Алтай мен Монғолия арасын басып жатқан улы күл-түтін соны айғақтайды. Бұл аралықты қазақтың қасіретті жері, тылсым жер деп атау бекер емес. Ондай аймақ осында да, жаңа айтқанымдай, Маңғыстауда да бар. Сондықтан қазақ жері полигоннан

Слово Ануара

азат етілуі керек, миллиондаған гектар жері, әбден залалданса да, иесіне қайтарылуы керек!

Біз халықты радиациямен уладық, қазынасын бір тиын да төлеместен тонадық. Мұны не деу керек?!

Жаңа алдарыңызда бір әйел адам сөйледі. Ол көпшілікке көріну үшін келген жоқ. Отанды қорғаушы ұлдарының ертеңіне алаңдап сөйледі. Бәріміз түсінер шындықты айтты.

Бізге нақты іс қажет, оны жиыншылдыққа айналдырмайық. «Невада» қорын құра отырып, алдымен басқа елді меңземейік, өзімізге дейін жасалған істі ұмытпайық. Бұл медальдің бір беті десем, екінші бетінде «Неваданың» мәнін көрсеткім келеді. Мен былтырғы желтоқсан айын Америкада өткіздім. Ал АҚШ сенаторы Мюллен Берлих осыдан бір ай бұрын Алматыға келді. Жанында президенттің совет-американ арақатнасы жөніндегі кеңсе бастығы бар. Сенатордың өтінуімен екеуіміз кездесіп, әңгімеміз үш сағатқа созылды.

АҚШ-тың КСРО-дағы елшісі Метлак та Алматыда болды. Колбин жолдас біздің қозғалыс ашқанымызды үш рет қайталап айтса да, елші елең етпеді. Содан соң «Казахстанская правда» гәзеті редакциясында өткізілген кездесуде қозғалысымыз туралы тағы айтқанымызда, ол «естідім» дегеннен басқа дәнеңе демеді.

Ал сенатор маған: «Егер бір республика бір мемлекеттің атын тұтас алып алса, сен қалай ойлайсың, ол үшін ақы төлеуі керек емес пе?» деп әзіл айтты. Ол мәселеге министрдің көзімен қарады. «Жарайды, егер ол төлемесе, басқадан талап етуге бола ма? Бұл өзгенің еншісіне қол сұғу емес пе? Мен сендердің полигондарың мен біздің полигонды салыстырмаймын, өйткім келмейді» деді. Онысы біз құрмақ қордың «Невада» аталуына байланысты сұрағыма қайтарған жауабы еді. Одан соң ол былай деді: «Мен Невада полигоны туралы айтып берейін. Невада жерінің құрылымы сенатта 15 жыл, иә, қатарынан 15 жыл бүкіл ұсақ-түйегіне дейін зерттелді. Жер қыртысы қандай? Қай жағдайда төзімділігі қалай болатыны талданды,

Әнуар сөзі

оған барлық ғалымдар, мамандар қатысты. Атом-электр стансаларының қалдығын не істеу керектігі де 15 жыл әңгіме болды. Сөйтіп, Невада штатында сынау жүргізуге де, қалдықтарды көмуге де болатынына көз жеткіздік. Біздің полигонның алдағы 500 жылда айналасына залал келтірмейтіні анықталды. Ал Семей полигоны 5 жылға да кепілдік бере алмайды. Себебі: бұл полигон салынған кезде Чернобыль оқиғасы сияқты ештеңе болған жоқ, беймәлім жағдайда салынды. Әрине, ондайды болжап білу мүмкін емес және ол үшін ғалымдарды кінәлау –ағаттық. Сондықтан полигонда бәрі де ойдағыдай деу – жергілікті жұртты қорлаушылық, мазақ етушілік».

Мен мына биік мінберге қазақ әдебиетінің және бейбітшілікті қорғау жөніндегі Қазақ комитетінің өкілі ретінде шықтым. Сіздерге бір тілегім бар. Қазір бізде демократия негізінде қор дегеніміз бірінен соң бірі құрылып, істен сөз озып, жиынқұмарлық өрістеп кетті. Бұған идеология қызметкерлері, аудандық, облыстық, Орталық партия комитеттеріндегі кадрларымыз кінәлі. Идеологияны басқаруға, бағыттауға болады. Қоғамдық қозғалыстардың да негізгі ұйтқысы – идеология.

Әлбетте, ядролық жарылыстарға қарсы күрес толастамауға тиіс десек, күресті нығайтуға тиіс қор ұйымдастыру, оның есеп-шотын ашу да дұрыс, тек ол қорға жиналатын ақшаны жұмсаудың жоспарын алдан ала жасау керек. Таза мақсатқа жиналған қаржы таза қолда болуға тиіс! Керісінше болса, денсаулығынан айрылған халықтың, бәрінен жұрдай болған халықтың енді қалтасын қағу адамгершілікке мүлде жатпайды! Мемлекет өз алдына, сан-сапалақ құрылымдар қорға қол жая бастады. Штат ашуға, жарнама жасауға қажет деседі. Өйтпес бұрын ойлан: сен ең алдымен патриот емессің бе? Олай болса, егер біз үшін, адамгершілік мұраттар үшін күреске шықтың екен, онда арамдыққа жол берме!

Мұның бәрінің тоқ етері не дейсіздер ғой? Тоқ етері:

Слово Ануара

қалай болғанда да, қаншама қымбатқа түссе де, полигонды жабу керек, әкету керек! Полигонның құрбандықтарына бас иетін уақыт болды. Олардың саны қазірдің өзінде мыңдаған, ал келешекте қанша боларын кім біледі? Полигон қазірдің өзінде адамзаттың алжасқанына ескерткіш болды, ажал апанына айналды. Жарияланар үндеуде, қабылданар шешімде бұл баса айтылсын.

(Семей қаласында 1989-жылы 17-19-шілдеде «Қазақ ССР-ның Семей қаласы мен Семей облысындағы экологиялық жағдай және тұрғындардың денсаулығы» тақырыбында өткізілген халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда сөйлеген сөзінен).

* * *

Әнекеңнің: **«Таза мақсатқа жиналған қаржы таза қолда болуға тиіс! Керісінше болса, денсаулығынан айрылған халықтың, бәрінен жұрдай болған халықтың енді қалтасын қағу адамгершілікке мүлде жатпайды!»** деген пікірін мен пайғамбарлық болжам дер едім, өйткені өзінің жаны таза Әнекең басқаның да, жалпы адами әрекет атаулының да таза болуын қалайтын. Ол атом сынауларынан зардап шеккен Семей облысының, Ертіс бойының (Шығыс Қазақстан мен Павлодардың) жұртшылығына жәрдем беру үшін қаржы жинайтын арнаулы Қордың ашылуын қолдады, бірақ оның таза қолға тимей, **«...халықтың қалтасын қағу...»** боларын сол мезетте-ақ сезді. Өкінішке қарай, сезімі алдамады.

Мен Жазушылар одағы басқармасының 2-хатшысы кезімде, 1994 және 1995 жылдары, Семейде ресми іссапармен екі мәрте болдым. Екеуінде де бейтаныс жігіттер бір қағаз папканы ұсынып, онда Олжас Сүлейменов басқарған «Невада-Семипалатинск» қозғалысының Арнаулы қорындағы жемқорлық туралы акт барын, оны алып, республикалық гәзетке шығарттыруымды өтінді. «Біздің сөзімізді мұнда елемейді» десті. Мен: «Жігіттер, бұған мені киліктірмеңдер, ренжімеңдер, өздерің айналысыңдар» деп қабыл алмадым. Кейінде ол

акті бойынша жазылған мақалалар тәуелсіз гәзеттерде жарияланды. Сонда айтылғандай, «Невада-Семей» қоғамдық қозғалысы полигоннан қасірет тартқан халыққа көмек Қорын ашып, оған жиналған 14 миллиард доллар шамасы қаржыны түрлі салтанатты жиналыстарға, қонақасыларға, шет елдерге сапарға жұмсап, қалғанын өзара бөліске салған да, Машкевич, Шодиев, Ибрагимов миллиардер болып шыға берген. Басқаларының да құр қалмағандары өзінен өзі түсінікті.

Республика прокуратурасына Қордағы қитұрқылар туралы дабыл-хат түсіп, Бас прокурор Жармахан Тұяқбаевтың тапсыруымен Қаржы министрлігінің Бақылау-тексеру комиссиясы тексеріп, 1993-жылғы қараша айында 135 бет акті жасапты, бірақ ол акт жауып тасталыпты. Ал «ақын Олжас оны білмеді, қоластындағыларға сенді», деген сөздің бекер екені, тексеру басталғанда О. Сүлейменовтің президент Н. Назарбаевқа: «Бізді тексеріп, жұмыс істетпей, игі ісімізге кедергі келтіріп жатыр, тексеруді тоқтаттыруыңызды өтінем» деген хаты бары мәлім болды. Әрине, Олжастың білгені, ортақтас болғаны, аталған жемқорлардың миллиардер болып шығуларына жол ашқаны сөзсіз. Құшақтасқан досым да емес, қырқысқан қасым да емес Олжасқа ешқашан жамандық ойлаған жоқпын, ойламаймын да. Оның жемқорларға көзір болғанына қатты ренжіп, атом сынаулары салдарынан көз жұмғандардың аруағына, мүгедек болып тірі жүргендердің өздеріне обал жасағанына налып, оған орыс тілінде (16. 07. 2009 ж.) және қазақ тілінде (25. 05. 2012 ж.) хат жаздым. Ол кезде ол Римде, Парижде тұрған (қызмет бабымен). «Алматыға келгеніңде хабарлас, кездесейік, әңгімелесейік» дедім. Өзінің әдрісін таба алмадым да, оны үнемі қолпаштап жүрген Гүлжан Ерғалиеваға («Свобода слова» гәзетінің бас редакторы) жолдап, ары қарай жеткізуін аманат еттім. Гүлжанмен телефон арқылы хабарласқанымда ол: «аға, хатыңыз кетті» деді. Бірақ Олжастан ешқандай хабар-ошар болған жоқ.

Слово Ануара

ПОЛИГОН ДОЛЖЕН БЫТЬ ЗАКРЫТ!

(Отрывок)

Хоть я и уважаю армейских деятелей, но здесь генерал-лейтенант (*начальник полигона А.Ильенко – Г.К.*) подействовал на меня удручающе. Мы все слышали, что он сказал. Но, генерал, поймите же – вы предстали перед народом. Приказ Маршала – это одно, требование народа – это совсем другое. Народ требует закрытия полигона!

Сегодня были заслушано множество докладов, но главный вопрос так и не был озвучен. Это вопрос о состоянии нашей земли после сорока лет испытаний. Были ли проведены исследования слоев почвы? Какова величина ущерба?

В самом начале испытаний картина была очень мутной. Мы не обладали нужными знаниями. Как подчеркнул академик Саим Балмуханов, земля сейчас сосредоточила в себе целый скоп опасностей. Что мы сможем предпринять, когда все это оголится и выйдет на поверхность? Какие вопросы выживания встанут перед нашими потомками? Неужели мы оставим им в наследство лишь отравленную почву, отравленную воду и такой же воздух? Чистые ручьи и плодородная земля превращены в опасную зону. Наша природа в очень печальном состоянии. Наш Казахстан в опасности.

На первый взгляд, кажется, что все новое, прогрессивное и передовое собрано в Казахстане – но, на самом деле, в этом и кроется глубочайшее противоречие. С одной стороны, мы видим, что подвергаем собственные жизни большому риску, уничтожаем флору и фауну. С другой стороны, нас убеждают, что именно такими методами развиваются обороноспособность государства и наука. Быть может, это мнение присуще только мне – но за 30 лет путешествий по разным странам Земли я был свидетелем многих событий и встречался, беседовал с огромным количеством людей – и убедился, что движение за мир

действительно справляется со своей миссией. В нынешний момент нет человека, сумасшедшего достаточно, чтобы нажать «красную кнопку». Хотелось бы верить, что и в будущем таких безумцев не будет – но история полна случайностей, произойти может всякое.

Движения за запрет ядерного оружия не просто злостный фанатизм, и не предвыборная уловка. Оно не нуждается в рекламе. У истоков движения стояли великие ученые вроде Альберта Эйнштейна, знаменательные общественные деятели Страны Советов вроде Николая Тихонова и Александра Корнейчука. Наши Каньш Сатбаев и Мухтар Ауэзов в том числе. В 1952-53 годах последние были преследуемы не только за выдуманную «националистичность» их произведений и трудов, но и за высказывания против ядерных испытаний на нашей земле. Сатбаев и Ауэзов открыто озвучивали свои позиции по этому поводу на встречах в московских университетах, при обмене мнениями с писателями и учеными. А сейчас мы представляем все так, будто это движение – достижение наших рук и наших умов. Мы только продолжатели. Но сейчас мы все и те, кто родился уже в дни испытаний атомных бомб, должны довести это дело до конца! И цель нашего заседания именно в этом!

И если военные круги или эксперты или Комитет государственного планирования Союза скажут, что не может перенести или закрыть полигон по той причине, что на его содержание было уже потрачено слишком много средств – знайте, это не оправдание!

Казахстан за эти годы дал несколько миллиардов пудов зерна. Не забудем и о нефти и газе, текущих по несметному количеству трубопроводов. А как же добытый уран и золото, и много другое? Все это богатство нашей земли уже сторицей окупило любые расходы!

Нам хватает бед и кроме этого полигона. Например, промежуток между Алтаем и Монголией буквально задыхается от дыма и копоти, которые летят с заводов

Слово Ануара

Экибастуза. Не будет преувеличением назвать этот регион особенным для нас, казахов. Так же, впрочем, как и Мангистау. Поэтому наша земля должна быть освобождена от полигона, и миллионы гектаров уже отравленной – но все же нашей, родной – земли должны быть возвращены хозяевам!

Народ был отравлен радиацией, казна была безвозмездно опустошена – как это можно назвать?

Сегодня перед нами выступала одна женщина. Она пришла не «на мир поглядеть и себя показать», она пришла оттого, что переживает за будущее своих сыновей – защитников родины. Она сказала правду, которую мы все поняли и приняли.

Нам нужны действия, а не словесные баталии. Не нужно превращать все это в собрание ради собрания. Создавая фонд «Невада» мы должны решать свои, а не чужие проблемы. Не нужно забывать уже сделанное до нас с вами.

Хотелось бы немного рассказать об этой Неваде. Прошлый декабрь я провел в Америке. А американский сенатор Мюллен Берлих в прошлом месяце посетил Алматы в сопровождении советника президента США по советско-американским отношениям. По просьбе сенатора мы встретились, и наш разговор затянулся на три часа.

Посол США в СССР Метлак тоже был в Алматы. Когда товарищ Колбин три раза упомянул о том, что мы инициировали наше движение, посол никак не отреагировал. И позже, на встрече в редакции «Казахстанской правды», на очередное сообщение об этом движении он ответил лишь сухим: «Я в курсе».

Сенатор, в свою очередь, пошутил в разговоре со мной – «Как вы думаете, если некая страна использует частное имя части другой страны – должны ли они платить за это?». Это было ответом на мой вопрос о наших планах основать фонд «Невада». «Я не буду сравнивать наш полигон и ваш полигон – это неприемлемо, – сказал он, и пояснил, – Строение почвы территории штата

исследовалось и обсуждалось в Сенате на протяжении 15 лет. С привлечением лучших специалистов были проведены расчеты поведения почвы при различных воздействиях. 15 лет обсуждались вопросы хранения остатков топлива атомных электростанций. Сенат был убежден, что в Неваде можно и проводить испытания, и хранить ядерные отходы. Заверено, что полигон не будет загрязнять окружающие территории в течение 500 лет. А Семипалатинский объект не даст таких гарантий и на 5 лет. Причина в том, что в те времена, когда строился ваш полигон, таких бедствий, как Чернобыльское, не было – он строился в полном неведении. Разумеется, катастрофы непредсказуемы, и глупо было бы винить ученых в недалекости. Но именно поэтому делать вид, что полигон не таит опасностей и полностью подконтролен – преступно, да, преступно по отношению к местному населению».

Я предстал перед вами на этой трибуне как уполномоченный казахской литературы и Казахского комитета защиты мира, и хочу выразить одну просьбу. Сейчас на волне демократизации создаются всякого рода фонды – один за другим, и часто просто слова заменяют реальные действия, заметна страсть к собраниям. В этом повинны работники идеологии, кадры районного, областного и Центрального комитетов партии. Но ведь идеология управляема и направляема. Идеология – база всех социальных движений.

И, если мы хотим, чтобы борьба против ядерных взрывов не затухла, организация фонда и открытие расчетного счета – это правильный шаг, но необходимо заранее выработать план расхода средств на этом счету. Деньги на правое дело должны так же право расходоваться. Верхом цинизма было бы простое наглое выбивание денег из народа, и без того хлебнувшего горя. Нельзя допустить нецелевое расходование! Средства должны быть в чистых руках!...». Государство и всякого рода организации уже начали делить эти деньги,

Слово Ануара

оправдываясь тем, что, дескать, фонду нужна реклама и нужен штат и прочее. Перед подобными действиями нужно крепко задуматься – разве вы, в первую очередь, не патриоты? Если да, то пресекайте такие низкие попытки – ради нас с вами, во имя общечеловеческих ценностей и идеалов!

В общем, полигон непременно должен быть закрыт, сколько бы это ни стоило – закрыт, перемещен – не важно, но уже настала пора отдать дань жертвам этого чудовища, символа безумства человека, памятника неразумности! Число жертв сегодня исчисляется тысячами, а сколько их будет в будущем... Это требование должно буквально трубить во всех наших призывах и резолюциях!..

(Из выступления Ануара Турлыбековича на международной научно-практической конференции «Экологическое состояние и здоровье жителей города Семипалатинска и Семипалатинской области Казахской ССР», которая прошла 17-19 июля 1989 г. в областном центре.)

* * *

По поводу мнения Ануара: «...**Деньги на правое дело должны так же правильно расходоваться. Верхом цинизма было бы простое наглое выбивание денег из народа, и без того хлебнувшего горя. Нельзя допустить нецелевое расходование! Средства должны быть в чистых руках!..**» я считаю уместным сказать следующее.

В 1994 и 1995 годах я побывал в городе Семей по служебным делам Союза писателей. Оба раза ко мне подходили незнакомые жигиты, предлагали мне картонную папку со словами: «Здесь акт КРУ Минфина республики о коррупциях в спецфонде акционерного общества движения «Невада-Семипалатинск», возглавляемого Олжасом Сулейменовым. Возьмите, помогите опубликовать его в республиканской газете, здесь не хотят нас слушать. Акт был напечатан на страницах газеты «Бірлесу – Единение», но на маленькую газету наши господа не обратили

времения». На что я ответил: «Жигиты, не обижайтесь на меня, я не хочу вмешиваться в это дело, занимайтесь сами».

Спустя некоторое время в независимых газетах были опубликованы статьи, написанные на основе того акта. Оказывается, в прокуратуру республики поступил сигнал о махинациях в АО «Невада-Семипалатинск» и генпрокурор Жармахан Туякбаев поручил Минфину проверить его, в результате чего был составлен акт в 135 страницах (ноябрь, 1993 г.). В одной статье говорится, что спецфонд под девизом помощи пострадавшим от атомных взрывов Семипалатинского полигона сумел собрать почти 14 миллиардов долларов и это огромные средства были израсходованы на торжественные собрания, угощения гостей-друзей, подарки, сувениры, поездки за рубеж и в конце поделены между своими. Миллиардеры: Шодиев, Машкевич, Ибрагимов «выпорхнули» из этого спецфонда. Разумеется, все довольны. А семипалатинцам – ни гроша. Акт КРУ попадает под сукно. Высказывание А. Алимжанова о «наглом выбивании денег из народа» и о необходимости «чистых рук» оказалось просто пророческим.

Я более десяти лет работал вместе с Олжасом в аппарате Союза писателей, были в хороших отношениях. Но когда я читал об операциях в спецфонде возглавляемого им движения у меня это вызвало недоумение, боль пострадавшее от полигона населения. Я написал Олжасу письма (16. 07. 2009 и 25. 05. 2012 гг.) с просьбой встретиться, обсудить ситуацию по приезду в Алматы. В те годы он по службе жил в Риме, в Париже. Не зная его адреса я попросил Гульжан Ергалиеву (гл. ред. газеты «Свобода слова») отправить мои письма по электронной почте (Олжас постоянно выступал на страницах этой газеты, давал интервью). Позже Гульжан сказала, что письма отправлены, однако, никакого ответа я не дождался.

В июне 1988 года в Алма-Ате по инициативе председателя Казахского комитета защиты мира писателя Ануара Алимжанова состоялась международная встреча ученых и писателей за «круглым столом» на тему: «Интеллигенция и мир». Участники встречи заявили о своей поддержке Байкальского экологического форума. Во время острого, заинтересованного, основанного на конкретных фактах диалога они особо подчеркнули мысль о том, что запрещение ядерных испытаний, предотвращение атомной войны, так же, как и экологической катастрофы, грозящей нашей планете, невозможно без объединения усилий ученых и писателей, деятелей культуры – всей интеллигенции, без создания международной ассоциации, способной вести активную борьбу не только за уничтожение ядерного и химического оружия, но и за сохранность и чистоту наших озер и рек, против отравления воздуха, земли и воды химикатами, вредными выбросами.

И вот, спустя год, участники международного движения вновь встретились за «круглым столом» с активистами движения за мир и экологию в Алма-Ате и Балхаше. Сегодня мы публикуем итоговый документ-обращение этой встречи.

Мы, писатели и ученые – сторонники международного Байкальского движения борющиеся за спасение и сохранение чистоты и природной красоты Арала, Байкала, Балхаша, Волги, Севана (СССР), Бивы (Япония), Мичигана (США), Хубсугула (Монголия), собравшиеся в г. Алма-Ате, выражаем особое удовлетворение тем, что нам была предоставлена возможность поближе ознакомиться с экологической обстановкой, складывающейся в озере Балхаш и прилегающих к нему регионах. В этом мы видим реальный результат и необратимость перестройки и гласности, демократизации и гуманизации советского общества.

Одобрям и горячо поддерживаем усилия общественности Казахстана, направленные на запрещение ядерных испытаний, предотвращение загрязнения воздуха, земли, воды химикатами и вредными выбросами, охрану и умножение богатство флоры и фауны своего края. Они еще больше убеждают нас в том, что борьба за мир – это есть сегодня борьба за все живое на Земле, за самого человека, за полноту его духовной жизни, за то, чтобы он во всем утверждал добро и справедливость, оставил мир будущим поколениям еще более красивым, еще более богатым.

Только так, ни как не иначе может человек спасти и самого себя, и свой народ, и свой край, и всеобщий мир на Земле. Эта борьба ныне, как никогда, требует более активной мобилизации имеющегося творческого и экономического потенциала человечества. Оно осуществимо лишь при совместном и согласованном действии всех народов и стран, людей всех профессий. Особую роль в этом может сыграть интеллигенция.

Новый виток времени связан не только с гласностью и перестройкой в СССР, но и с новым походом к проблеме защиты и укрепления мира, углубления взаимного доверия со стороны всех без исключения народов Земли. Люди планеты ясно осознали, что в нашей жизни все взаимосвязано, что не только в пепле ядерной войны может погибнуть наша планета, мы становимся самоубийцами в результате жестокой эксплуатации природных богатств, загрязнения и отравления собственной среды обитания. Экологическая катастрофа, как и ядерная, угрожает всему живому на Земле. Понятие «борьба за мир» нынче оберло глубоко философский и трагический смысл – это битва за выживание.

Вот почему мы, писатели и ученые Японии, МНР, США и различных республик Советского Союза, собираемся на Байкальский экологический форум, обращаемся в секретариат Ассоциации афро-азиатских писателей с просьбой посвятить одно из заседаний бюро ААПА

Слово Ануара

экологическим проблемам Азиатского региона, в частности Средней Азии и Казахстана с учетом проблем, связанных с катастрофой, постигшей Арал, и продолжающимися ядерными испытаниями. И то, и другое оказывают отрицательное влияние на экологию всего континента.

Глобальные масштабы реальной угрозы природе, порождаемые не всегда правильно обдуманной практической деятельностью людей и стихийными силами, заставляют нас еще теснее спланироваться и чутко реагировать на экологическое бедствие и неурядицы на любом участке земного шара.

Мы предлагаем объявить Арал, Байкал, Балхаш, Биву, Севан, Хубсугул породненными озерами.

Глубоко сознавая всю серьезность сложившейся в мире экологической обстановки, обязуемся сами и призываем других сделать все, чтобы добиться эффективно воздействия международной ассоциации, способной вести активную борьбу за коллективное выживание и спасение всего живого вокруг нас. Настало время всесторонне взвешенных решений и решительных действий.

Юкио КУРИХАРА, Нобуюки НАКОМОТО, Ясуки ФУКУСИМА, Инуко КАВАНА, Норко ИСИДА, Тидзуко ТАТЭБАЯСИ, Хиромо МАЭДА, Хироси КАЙХАРА, Райко МОТОХАСИ (все – Япония), Карэн КОЛЛИГАН ТЭЙЛОР (США), Ц.БАЛДОРЖ, Б.ЦЭДЭНДАМБА (оба – Монголия), Ануар АЛИМЖАНОВ, Абиш КЕКИЛЬБАЕВ, Андрей РУМЯНЦЕВ, Владас БРАЗЮНАС, Пирмат ШЕРМУХАМЕДОВ, Михаил АСЛАНОВ (все – СССР).

1989 г.

УСЛЫШАТЬ И ПОНЯТЬ ДРУГ ДРУГА

Природа мстит нам за каждую победу над ней. Уничтожая природу, загрязняя, отправляя окружающую среду, мы убиваем себя. Экология мира и экология души нерасторжимы.

– Как в новых условиях меняется представление о роли вашей общественной организации в современном мире?

С этого вопроса начал наш корреспондент беседу с председателем Казахского комитета защиты мира, известным писателем, лауреатом Международной премии имени Дж.Неру и Международной литературной премии Народной Республики Конго Ануаром АЛИМЖАНОВЫМ:

– Борьба за мир сегодня приобретает новые формы. Советский комитет защиты мира проводит конгрессы, конференции, семинары, организует марши, походы и круизы мира, другие антивоенные мероприятия. Недавно проведена советско-американская конференция «Новое мышление в ядерный век – социальные изобретения для третьего тысячелетия», прошла 38-я Пагушоская конференция ученых на тему «Глобальные проблемы и всеобщая безопасность»; 5-я информационная встреча представителей антивоенных организаций и движений; встреча в Вене генералов и адмиралов в отставке из стран НАТО и Варшавского Договора; международный круиз по Днепру; регата мира на Балтийском море... И во всех этих акциях принимают участие и казахстанцы, активисты Казахского комитета защиты мира.

К испытанным формам – маршам мира – прибавляются просветительская деятельность, нравственное воспитание, экологическое движение.

– Вот вы сказали об экологическом движении – почему эти проблемы лежат в сфере интересов вашей организации?

– По-моему, очевидно для всех, что экология мира

Слово Ануара

и экология души нерасторжимы. Наше отношение к окружающей среде определяется нашими моральными и нравственными принципами. Миру угрожает не только ядерное оружие, мы становимся самоубийцами и потому, что хищнически грабили и грабим природные ресурсы, жестоко расправляемся с матерью-природой.

Казахский комитет защиты мира принял решение о составлении экологических карт городов, наиболее неблагополученных в экологическом отношении: Алма-Аты, Актюбинска, Гурьева, Уральска, Павлодара, Джамбула, Чимкента, Усть-Каменогорска, Кзыл-Орды... При Алма-Атинском отделении Советского комитета и Фонда мира создана экологическая комиссия по оценке молочных продуктов, которыми обеспечивается столица республики. В нынешнем году на эти цели выделено 35 тысяч рублей. Комиссию возглавляет заведующий кафедрой КазГУ доктор биологических наук, профессор В.И.Фурсов.

Наше стремление составить экологическую карту городов подкрепляются усилиями ученых, научно-исследовательских институтов и, конечно же, областными комитетами нашего общества – они активно работают в Павлодаре, Чимкенте, Семипалатинске и других городах.

– Хотелось бы узнать вашу точку зрения на проблему засекречивания информации, связанной с экологией. Скажем, когда случилась чернобыльская авария, в лаборатории радиобиологии киевского Института ботаники опечатали счетчики, объяснив: то, что произошло в Чернобыле, совершенно секретно. А ведь ученые могли дать населению информацию, рекомендации, как вести себя... А много ли мы знаем об обстановке в районах, прилегающих к полигону в Семипалатинске? Ведь все засекречивалось...

– Конечно, экология и секретность несовместимы! Секретность наносит вред, поскольку скрывает проблемы, не дает возможности научной общественности принять

участие в их решении. Неинформированность рождает слухи, самые нелепые, страх... К примеру, в августе прошлого года началось уничтожение ракет средней и меньшей дальности близ Сарыозека, в местечке Жельдыкара. Люди встревожились... Но информированность убедила местное население в том, что экологически вредных последствий нет. Я сам присутствовал при взрыве ракет, когда буквально через 20-25 минут мы были в воронках, брали на память куски оплавленного металла – то, что осталось от ракеты...

Мудро поступило руководство республики, своевременно создав компетентную правительственную комиссию ученых, врачей и должностных лиц для контроля над экологическим состоянием в районе ядерных испытаний. Ядерные испытания ведутся в Казахстане тридцать с лишним лет. Это не могло совершенно не сказаться на здоровье как природы так и людей. Отсутствие гласности здесь неприемлемо, потому что предстоит относящихся и к медицине, и к психологии, и к радиологии, другим отраслям знаний.\

Казахский комитет защиты мира, как и другие общественные организации подобного рода, систематически добивается принятия закона не только о запрещении ядерных испытаний, но и наземного расположения ядерных реакторов атомных станций, запрещения ядерного и химического оружия.

Совершая в конце прошлого года поездку по различным штатам Америки во главе делегации советской общественности, я беседовал с председателями церкви, преподавателями и студентами вузов, школьниками и учителями, вождями индейских племен, выступал на встречах перед рабочими Чикагского сталелитейного завода, строителями дорог в штате Нью-Мексико. И почувствовал, что наш мораторий на атомные испытания, который длился более чем полтора года, в самом начале не вызвал ответной реакции американской стороны потому,

Слово Ануара

что Америка тогда еще не верила в силу контроля над испытаниями, испытывала к нам недоверие...

Великая заслуга нашего моратория в том, что мы впервые за всю нашу историю завоевали доверие всех людей Земли, заставили поверить в искренность наших устремлений к миру.

Крупнейший американский журнал «Тайм» объявил нынешний год годом «Планеты Земля». Суммировав плоды своего изучения экологического состояния нашей планеты, крупнейшие ученые мира пришли к однозначному выводу: «Земля в опасности!».

– В наши дни человек является полноправным партнером природы в глобальном преобразовании Земли. Следовательно, речь идет о совместной эволюции природы, человека и биосферы?

– Понятие «экология» включает в себя физическую, материальную и духовную, культурную среду обитания. Наша духовная жизнь, попавшая в тиски тоталитарной идеологии в тридцатые годы и вернувшаяся к ней после очень короткого перерыва в шестидесятые, послужила созданию в стране исключительно административно-командного подхода не только к экономике, но и к развитию культуры и искусства. Порой отрицалась даже творческая самостоятельность и саморазвитие талантов. Так появились термины об отмирании национальной традиций, от собственного исторического опыта. Сегодня к народу начала возвращаться его историческая память. Медленно, но неуклонно перестройка меняет нашу жизнь. Путь к истине всегда труден, дорога к правде нелегка. Демократия с трудом, но пробивает себе дорогу. Мы с жадностью вкушаем правду. И вспоминаем строки Шакерима: «На всей земле, омытой кровью, чтоб Правда вечною была!».

– То есть происходит возвращение к естественному руслу?..

– Природа, история поставили Казахстан в положение

своеобразного буфера между Востоком и Западом. Нам народу было написано жить в братстве со всеми народами и быть «связным» культуры Запада и Востока. Казахи раньше других народов, населяющих Среднюю Азию и вообще Азию, приобщились к русской культуре – почти на целый век. Письмо татьяны из «Евгения Онегина» еще в середине прошлого века пелось в нашей степи как народная песня. Перевел и переложил его на музыку великий Абай. Имен русских писателей еще не знали, а родство было. И европейская поэзия – Байрон, Гете – входила к нам через посредство русской. Как лучшие творения Востока входили через арабов, персов, китайцев...

В застойные годы был нанесен ущерб национальной памяти: естественное равновесие национального и интернационального было нарушено. Показное неуважение к памяти и наследию соседствовало со здравницами, созданием документальных и недокументальных полотен в честь вождей застоя. И за всем этим забывалось то, что мы называем теперь «ячеловеческим» фактором, доставалось и литературе, и общественной жизни в целом...

Вот лишь несколько фактов, говорящих о том, в какую пропасть затянули нас годы застоя: СССР находится на 29-м месте по количеству музеев, на 25-м – по уровню образования населения... Понятие «интеллигентность» стало еще больше расходиться с понятием «образованность». Социальные и нравственные последствия застоя неизбежно вели к бездуховности, гражданской пассивности, национальной ограниченности. Словом, экология мира, культуры взаимосвязаны и едины...

– И что же, прожитые десятилетия нужно отнести только ко времени потерь?

– Это было бы несправедливо! Развитие культуры, искусства нельзя остановить или вовсе прекратить. Казахская литература занималась осмыслением исторического прошлого своего народа, ибо никакая литература не может считаться полноценной, пока она

Слово Ануара

не осмыслит художественно решающие этапы истории народа. Именно в те годы появились лучшие произведения Г.Мусрепова, А.Тажигаева, С.Мауленова, И.Есенберлина, А.Нурпеисова... Если говорить о художественных ценностях, созданных поколением, к которому принадлежу и я, то назову глубоко философскую поэзию Мукагали Макатаева – это одна из ярких личностей в казахской поэзии второй половины XX века.

– Можно ли вас понять так, что вы снимаете с литературы всякую ответственность за происшедшее в годы застоя?

– Наоборот! Вина культуры в том, что она слишком послушно отдала себя в власть официозной струи, рождая у неискушенного читателя представление, будто казахским писателям и поэтам, кинодеятелям было чуть ли не поручено славословить вождей. А это подрывало веру народа в силу и искренность художественного слова. И все-таки истинная литература была и остается на стороне Правды.

– В своих выступлениях да и в сегодняшней беседе вы называете Казахстан своеобразным буфером между Востоком и Западом. Что это – географическое сравнение?..

– Нет, я вкладываю в это понятие нечто гораздо большее. Да, Казахстан расположен на стыке двух континентов – Европы и Азии. Мне думается, здесь также проходит грань всего разумного и бездумного. Почти год длился пожар в Тенгизе – горели нефть, газ, горели богатства недр казахстанской земли. Мы своими силами оказались бессильны потушить этот пожар. Помогали умирять огонь, конечно же за баснословные цены, канадские специалисты.

Нынче там работают вахтовики из городов России, Азербайджана, Венгрии, Чехословакии, ГДР. А рядом в том же районе без работы потомственные нефтяники, которые добывали нефть Кульсары, эмбинскую нефть. И в предвоенные, и в послевоенные годы их деды, их отцы

и они сами, добывая нефть, умножили государственную казну. Но те аулы остались такими же, какими были полвека назад. Об условиях жизни, благоустройстве этих аулов было много разговоров и обещаний перед нынешними выборами. Возможно, как-то изменится там жизнь, должна измениться – ведь по всей стране идут революционные перемены. А Министерство нефтяной и газовой промышленности СССР, забирая миллионы, похоже, только любитесь здешней экзотикой! А как же с постройкой школ, больниц, клубов? Нельзя, чтобы Казахстан оставался только базой для сырья...

И еще одна грань разумного и бездумного. Объединенными усилиями всех республик Средней Азии и Казахстана за две пятилетки придушили Арал, увлекшись у нас – рисом, в Узбекистане – хлопком...

– *Когда заходила речь о спасении Арала, даже ученые АН Казахской ССР в качестве главного довода приводили такой: «Если послушать защитников природы, так по всей Земле нужно ставить заборы. А народу нужен рис, хлопок!..».*

– В результате убили не только море, но умертвили земли, лежавшие у этого моря.

Мы хотим Правды, идем по пути к Правде. Казахский комитет защиты мира обращается в Верховный Совет СССР и обратился в ООН с просьбой о создании международной парламентской комиссии международной общественности с тем, чтобы наконец уяснить, каковы же запасы смерти под землей в Казахстане и в Неваде и не скажутся ли они на наших детях и внуках.

– *Движение за, мир с самого начала объединяло людей различных профессий, взглядов, вероисповеданий. Изменилось ли что-то сейчас в этом плане?*

– Мы поддерживаем усилия всех людей доброй воли, борющихся за мир, за сохранение священного дара жизни на Земле. В том числе поддерживаем и усилия церкви, мечети в их миротворческой деятельности. Одним из главных вкладчиков в Фонд мира являются наша церковь, наша

Слово Ануара

мечеть. И казий Казахстанский ходжа Ратбек, и епископ Евсевий являются членами правления Казахского комитета защиты мира, и, конечно же, наш комитет всегда стремится оказать им содействие в их миротворческой деятельности. Недавно епископ Алма-Атинский и Казахстанский Евсевий обратился с просьбой передать находящийся в столичном парке имени 28 гвардейцев-панфиловцев Вознесенский собор Алма-Атинской епархии с тем, чтобы проводить там концерты духовной музыки с благотворительной целью. Думаю, просьба владыки достойна внимания.

– Слово «тамыр» известно, пожалуй, каждому, кто живет в Казахстане.

– Оно появилось еще задолго до революции и обрело смысл подлинной гумманности и братства. «Тамыр» в переводе с казахского означает «корень». Он начал у нас произрастать еще в ХУІІІ веке, когда на берегах дальних и ближних рек, в Прииртышье, в Жетысу – Семиречье и Тургайских степях появились первые русские поселенцы – безземельные крестьяне, бежавшие от крепостничества.

Тамырство было животворным и долговечным настолько, что я, родившийся в 1930 году, увидел, ощутил его величие и святость в свои детские годы – в жестокую пору Великой Отечественной войны, когда не только русские и казахи, но и сосланные в наши края корейцы и немцы, чеченцы, ингуши, турки делили между собой последний кусок хлеба.

И так горько от мысли, что мы не всегда умеем дорожить этим исторически сложившимся единством. Еще в недалекие времена по необдуманном директивам об «укреплении колхозов», о стирании граней между городом и деревней началось выселение крестьян из хуторов, из деревень и аулов, где они жили веками, на «центральные усадьбы». Заглохли родники, зачахли сады, закрылись сотни начальных школ, у которых были свои уроки истории родного аула, села, края. Уроки нравственности и исторической памяти.

Зарастают тропы в горах, ущельях, долинах рек и в степи, по которым ученики совершали экскурсии со своим деревенским или аульным учителем.

Я не знаю, насколько мы выиграли экономически, начав борьбу против малых аулов и деревень, но, думается, духовные и нравственные потери весьма велики. Была нарушена естественная, традиционная модель русского села и казахского аула... На мой взгляд, сейчас нужно прежде всего осознать две вещи: во-первых, то, что корни национальных проблем лежат в социальной сфере и лечение нужно начинать именно с устранения ее противоречий, а во-вторых, нельзя мешать естественному течению жизни, подстегивая его или, наоборот, тормозя.

– Впервые в этом году широко праздновался «Наурыз»...

– Сколько бы лет ни прошло – сто, тысячи – люди возвращаются к истокам. «Наурыз» – это праздник духовного самоочищения перед матерью-природой. Он зародился примерно две, а то и три тысячи лет назад, когда люди еще не знали религии, а поклонялись природе. В поисках начала празднования весеннего равноденствия многие современные выдающиеся ученые, археологи, историки, кстати, как и историк древности Страбон, пришли к единому мнению, что священные дворцы на территории нынешнего Ирана, которые когда-то разрушили и сжег Александр Македонский, те дворцы, которые потом историками были названы Персиполь, это было не что иное, как город для свершения ритуала празднования весеннего равноденствия – Наурыза. Эти дворцы строились царями Дарием и Ксерксом и служили ареной для поколения матери-природе. В день весеннего равноденствия к этому великому городу стекались караваны из всех стран. Их сопровождали представители всех племен и народов великой в те времена державы Ахеменидов. Прекращались все войны. Посланцы всех народов являлись туда с дарами природы своих окраин. Первое, что видели приехавшие, –

Слово Ануара

изображения могучих быков и львов на барельефах стен. Быки и львы были символами противостояния дня и ночи, символами могущества и богатства земли.

Среди посланцев были и представители сакских племен Жетысу, пришедших с дарами. Их изображения и сегодня можно увидеть на барельефах – их можно отличить по одежде, по островерхому треуху, по орнаменту на одежде. Я видел эти изображения на стенах не только Персиполя, но и Ниневии и Немруда – древнейших столиц Месопотамии, где приходилось бывать не однажды.

Народы стремятся сейчас восстановить древнюю память, оборванную временем, сберечь и возродить те традиции, которые зовут к миру и дружбе, бережному отношению к природе и отрицают распри, утверждают почтение к матери-Земле.

Беседу вел **В.ЮРЬЕВ.**

г.Алма-Ата. «Каз.правда», июнь, 1989 г.

АТОМ КҮЛІНЕ КӨМІЛІП ҚАЛМАЙЫҚ!

Үзінді

...Атомдықсынаулар көпшіліктің қарсылығын нәтижесінде біраз уақыт тоқтатылды да, кейін қайтадан жүргізілді. АҚШ-та, Хиросима мен Нагасакиге тастағандарынан тыс, бір мың сексеннен аса жарылыс жасалды. Кеңес Одағында – 715, Францияда – 180, Ұлыбританияда қырықтан аса, Қытайда отыздан аса жарылыс жасалды.

Кеңес Одағында жасалған 715 жарылыстың 467-сі Қазақстанның Дегелең деген жерінде болды, оның 124-і – жер бетінде, 343-і – жер астында.

Мен – қазақ, қазақтың ұлы ретінде сіздерге мынаны айтуға тиіспін: бұл жарылыстардың бәрі біздің жеріміздің қасиетті өңірінде, біздің бүкіл көркем өнеріміз бен әдебиетіміз әспеттеп келе жатқан Қозы мен Баян махаббаты жайындағы көне дастан туған жерде жасалды. Ол өңір –

Әнуар сөзі

біздің халқымыз, мәдениетіміз үшін ең қасиетті де киелі жер. Орыс Лев Толстойдың Ясная Полянасы, шотланд Роберт Бернстің, ағылшын Байронның кіндік қаны тамған өлкесіндей. Байронның өлеңдері өткен ғасырдың соңында бүкіл Азия көлемінде тұңғыш рет сол өңірде, 467 жарылыс болған жерде қазақ тілінде оқылды. Байрон мен Пушкин өлеңдерін қазақ тіліне қазақтың ұлттық мәдениетінің алып тұлғасы ұлы Абай ақынымыз аударды. Абай кейін 467 дүмпу болған сол өңірде туып-өсіп, сонда көз жұмды. Біздің атақты жазушымыз, романдары, хикаялары мен әңгімелері ағылшын оқырмандарына әбден мәлім Мұхтар Әуезов те – сол өңірдің түлегі. Әлемге әйгілі геологымыз Қаныш Сәтбаев Семей қаласында оқып, білім алды. Орыстың ұлы жазушысы Федор Достоевский мен қазақтың ғұламасы, саяхатшы Шоқан Уәлихановтың ғажап достығы сонда басталды.

Кереғарлықсыз өмір бар ма, өкінішке қарай, толстойшыл атақты ақынымыз Шәкәрім Шыңғыс тауының Дегелең, Абыралы бетінде НКВД қарақшысының қолынан қаза тапты. Оны атып өлтірді. Шәкәрімнің бар-жоқ кінәсі хат жазысып тұрған ұстазы Лев Толстойша қиянатсыз өмірді аңсады, қара күштің қорлық-зорлығына қарсы тұрды, халықты әділдікке, татулыққа, ауызбірлікке шақырды. Ол Қазан төңкерісінің тәтті ұрандарына сенді, қолдады, бірақ, қазақ ауылдарын қатыгездікпен коллективизациялау басталғанда жаны түршігіп, әділдіктен түңіліп, тауға кетіп қалып, жападан-жалғыз тірлік етуге кірісті. Амал не, НКВД тіміскелеп тауып алды.

Құрметті достар, сіздердің назарларыңызды халқымның тарихында болған бұл жәйттерге аударып тұрған себебім: біз бүгін мұнда Кесапат атаулыны айыптауға жиналдык. Иә, Кесапатты! Ал ол сан түрлі. Атом жарылысы біздің Дегелеңде, немесе Абыралыда, немесе мұхиттардың аралдарында, Қытай шөлінде, не Муруроада жасала ма, бәрібір, ол менің тауқыметті көп тартқан халқымның жүрегін сығымдайды. Себебі: жарылыстың маңайдағы

Слово Ануара

бүкіл тіршілікке қауіп-қатер екенін біледі, басынан кешті. 467 жарылыстың әрқайсысы біздің жеріміз бен суымызды улады, адамдарымызды қасіретке ұшыратты, тіпті ана құрсағындағы нәрестелерді мүгедек қылды.

467 жарылыстың әрқайсысы менің халқымның мәдени бесігінде, аяулы өңірінде оның келісімінсіз жасалып, намысын аяқасты етті...

Мұншама ашынып сөйлеп, көрген жәбірімізді алдарыңызға жайып салып тұрғанда көкейіме мына сұрақтар оралды:

Осыншама зұлмат-сұмдық Ресейде, Лев Толстойдың отанында, оның Ясная Полянасында болуы мүмкін бе? Шекспир, немесе Диккенс, Бернс, немесе Байрон туып-өскен жерлерде ше? Бұл сұраққа өзім жауап берейін: Жок! Мүмкін емес! Ал қазақ мәдениетінің бесігі болған жерде жарылыс жасау – жиырмасыншы ғасырда үш рет: 1904 – 1905-жылдарғы, 20-жылдарғы тауқыметке және отызыншы жылдарғы қасақана жасалған аштыққа ұшыратылған халықты ақыл-есінен тағы бір тандыру...

Мырзалар, мені дұрыс түсінгейсіздер! Мен ядролық қаруларды пәлен жерде сынауға болады, түглен жерде сынауға болмайды деп тұрған жоқпын. Ол қаруларды қай жерде болсын сынау – адамгершілікке жат, адамзатқа қарсы іс!

Сөз ыңғайына қарай айта тұрайын: әлгібір әзірде мен атаған жазушы Әуезов пен ғалым Сәтбаев радиация улаған сол жерлерде 50– жылдары бірнеше рет болды, жерлестерінің хал-ахуалын біліп, әңгіме-сөздерімен жұбатып бақты және, әрине, онымен тынбай, тоталитарлық жүйеге қарсылық білдірді. Олар сол үшін «ұлтшыл» деген жалған айыпқа ұшырап, қуғын көрді, ақырында қатерлі ісік сырқатынан қайтыс болды...

Сонымен, біз жарқабақта тұрмыз. «Қырғиқабақ» соғыс артта қалды, Батыс пен Шығысты аңдыстырған Берлин дуалы құлады. Алайда, бейбітшіліктің ядролық қуатпен қорғала алмайтынына (оған Чернобыль қасіреті мысал)

Әнуар сөзі

көзіміз мың рет жетсе де, ядролық қаруларды сынауды ешқашан ақтауға болмаса да, жарылыстардың әлі де жүргізіліп жатқаны ақылға симамайды.

Біріккен Ұлттар Ұйымы келесі 1991-жылдың қаңтарында ядролық қару-жарақ мәселесін талқылайды, соның алдында мына біз ядролық қаруы бар елдердің үкіметтерін Ақылсана дауысын тыңдауға мәжбүр етуге тиіспіз!

(Әнуардің Лондонда: Ядролық қарусыздану ұлттық комитеті конференциясында (Си-эн-Ди. 10. 11. 1990) және Ұлыбританияның Қауымдар палатасында (13. 11. 1990) сөйлеген сөздерінен. Тарихи деректер Қауымдар палатасының мінбері екінің бірі шыға бермейтін, ашық та ақиқат ой-пікірлер тоғысатын халықаралық мәртебелі жер екенін айғақтайды. Әнуар – сол биік мінберге КСРО көлемінде бұрын-соңды шыққан жалғыз тұлға, – F. Қ.)

ЧТОБ НЕ ОСТАТЬСЯ ПОД АТОМНЫМ ПЕПЛОМ

Отрывок

...Под влиянием общественности на какое-то время атомные испытания прекращались, а затем продолжались вновь. В США уже произведено более одной тысячи восьмидесяти ядерных взрывов, не считая Хиросимы и Нагасаки, в Советском Союзе – 715. Франция провела 180 взрывов, в Великобритании произведено более сорока, в Китае – более тридцати раз...

Из 715-и испытаний, проведенных в Советском Союзе 467 взрывов совершено в местечке Дегелен в Казахстане, из них – 124 наземных и 343 – подземных. Как казах – сын казаха, я должен сказать здесь, что все эти взрывы проводились в священном уголке нашей земли, где родилась древнейшая легенда о прекрасной любви Козы и Баян, воспетой во всех жанрах нашего искусства и литературы... Этот уголок земли является святыней нашего народа,

Слово Ануара

нашей культуры, как и Ясная Поляна Льва Толстого для русских, как и тот уголок Шотландии, где родился Роберт Бернс, – для шотландцев, как места, связанные с именем Байрона для англичан. Кстати, стихи Байрона впервые во всей Центральной и Средней Азии прозвучали на казахском языке в последней четверти прошлого века именно там, где ныне находится полигон и проведены 467 ядерных взрывов. Байрона и Пушкина на казахский язык переводил наш великий поэт Абай, без которого немыслима казахская национальная культура. Он родился, жил и умер там, где произведены эти 467 взрывов. В тех местах родился и наш знаменитый писатель Мухтар Ауэзов, чьи романы, повести и рассказы известны английским читателям. Вместе с ним там же, в Семипалатинске учился и выдающийся советский геолог, академик Каныш Сатпаев. В Семипалатинске зародилась истинно братская дружба великого русского писателя Федора Достоевского с казахским ученым – путешественником Шоканом Уалихановым и, наконец, там же в Шингиских горах близ Дегелена и Абралы, где расположен полигон, в начале тридцатых годов агенты НКВД подстрелили, а затем добили выдающегося поэта-толстовца Шакарима, вся вина которого заключалась в том, что он ненавидел зло и насилие и, как и его учитель Лев Толстой, проповедовал ненасильственный мир, призывал людей к гражданскому согласию. Поверив в благородство лозунгов, он поддержал Октябрьскую революцию, но, увидев, с какой жестокостью насаждается коллективизация в казахских аулах, потрясенный, он ушел в горы, стал отшельником. Но пуля ищеек из НКВД настигла его.

Дорогие друзья, я задерживаю ваше внимание на этих фактах из истории моего народа потому, что мы собрались здесь осудить Зло. Но Зло многолико. Для моего многострадального народа любой атомный взрыв, где-бы он не происходил – у нас в Дегелене или Абралы, или где-то на острове в океане, или в пустыне Китая, или в Муруроа – болью отдается в сердцах. Потому что он знает, какие

страдания причиняют эти взрывы всему живому, всей окружающей среде. Каждый из 467 взрывов отравлял наши родники и реки, калечил людей, калечил детей в утробах матерей.

Каждый из 467 взрывов был попранием чести и достоинства моего народа, ибо они проводились на его земле без его согласия, проводились в колыбели его культуры...

Акцентируя не только на практической, физической, но и на моральной, нравственной стороне дела, мне хочется спросить:

Допустимо ли подобное в самой России, на родине Льва Толстого в Ясной Поляне? Допустимо ли такое на земле, где родился Шекспир или Диккенс, Бернс или Байрон? Я отвечу сам: конечно, нет! Это невозможно. А отсюда вытекает, что испытания в колыбели казахской культуры – это глумление над исторической памятью народа, который в двадцатом веке уже трижды испытал геноцид: в 1904-1905 годах, в 20-х, а затем в тридцатых годах из-за искусственно созданного голода...

Хочу быть правильно понятым, господа! Я говорю обо всем этом не потому, что где-то можно, а где-то нельзя испытывать ядерное оружие. Любое испытание оружия безнравственно, античеловечно, где бы оно не проходило. Логика требует, чтобы я добавил к сказанному и о том, что и писатель Ауэзов, и ученый Сатпаев, о которых я упоминал, не раз бывали в зараженных радиацией регионах еще в 50-е годы, пытаюсь как-то облегчить участь своих земляков, пытаюсь еще тогда, в пору тоталитарного режима выразить свой протест. За это они подверглись гонениям по сфабрикованным обвинениям в «национализме», а после они погибли от раковых опухолей...

И вот мы по-прежнему стоим у края пропасти. И хотя уходит в прошлое «холодная война», хотя рухнула Берлинская стена – символ конфронтации Запада и Востока, – хотя мы уже тысячекратно убедились, что безопасность

Слово Ануара

не может быть ядерной (трагический пример тому – Чернобыль), хотя нет уже никаких оправданий испытаниям ядерного оружия – вопреки всем законам логики взрывы продолжаются.

Мы должны заставить правительства стран–обладателей ядерного оружия прислушаться к голосу Разума, во время предстоящего в январе 1991 года обсуждения этой проблемы в ООН.

(Статья составлена из выступлений Ануара в Лондоне, на ежегодной конференции Национального комитета за ядерное разоружение (Си-эн-Ди) 10.11.1990 г. и с трибуны Палаты общин парламента Великобритании 13.11.1990г. Известно, что эта высокая трибуна представляется не каждому, а только деятелям, пользующимся большим международным авторитетом. Ануар Турлыбекович – единственный из вчерашнего СССР, удостоенный этой чести, – Г. К.)

«ТАҢЫМЫЗ» АРАЙЛЫ БОЛСЫН!

Сәлеметсіздер ме? Мен – жаңадан ашылып, бүгін, қазір жұмысын бастайтын «Таң» телеарнасының көркемдік жетекшісі Әнуар Әлімжановпын. Иә, «Таң». Қазекем: таң алдында, таң атарда, таңсәріде дейді ғой. Таңның әрбір адам, әрбір халық үшін қастерлі уақыт екенін: тірліктің, яғни үлкен– кіші істердің, оқиғалардың, қуаныш пен реніштің, жаңалықтың бастауы, беташары екенін білесіздер. Біздің арнамызда да сондай сипат болады.

Бұл телеарнаның негізі – сіздерге адал қызмет істеуге құлшынған шағын ұжымның жүзеге асар мақсат-мүддесі, ой-арманы. Коммерциялық телеарна көбейіп бара жатқан қазіргі кезеңде ұжымның жұмысы оңай болмасы анық, алайда біз олардан қалыспай, тіпті танымдық хабарларды әлдеқайда көп ұсынуға тырысамыз.

Біз қазақ елінің, қазақ жерінің тарихын, мұндағы

Әнуар сөзі

ежелгі қазақ пен орыстың ғана емес, бертінде қоныстанған ассириліктер мен курдтар сияқты ұлыстардың да өмір жолын, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын баяндаймыз.

Өзекті әңгімеміздің бірі Наурыз болады. Соңғы жылдары ғана айтып жүрген Наурыз біздің жыл санауымызға дейін тойланған. Біз жаңа телеарнамыздың символы еткен Алтын адамның сол тойлардың қайсыбіріне қатысқаны күмәнсіз дей аламын. Наурыз алғашқыда Парсы әлемінде, Персиполисте, тойланған. Персиполис – Иранның «Тахт Джамшид» деп аталған көне қаласының грекше аты. Бізше – «Жәмшидтің тағы». Дала кезген аңыздардың айтуынша, Жәмшид патша сан халықты біріктіріп, 700 жыл бойы тату-тәтті етіп, сауық-сайранмен басқарыпты.

«Таң» әйгілі «Жібек жолы» туралы мүмкіндігінше жан-жақты, кең көлемді мағлұмат беретін болады. «Жібек жолы» қазақ жерін басып өткен, демек, ол туралы айтарымыз аз болмайды.

Сонымен, жаңа арна жұмысы мәнді, тартымды болады деп ойлаймын. «Таңымыз арайлы болсын! Мақсаттас баршамыздың жолымыз болсын!

1991 жыл.

ЗАСИЯЙ ВСЕМИ ЦВЕТАМИ, «ТАҢ»!

Здравствуйте! Я – Ануар Алимжанов, художественный руководитель нового телеканала «Таң»:

Таң – по-казахски – предвестник утра, начало нового дня, и каждый новый день для любого человека, любого народа начинается с маленьких и больших событий, открытий, радостей и трудностей. И вот в этой кипучести жизни появляются новшества, и одно из них мы сегодня предлагаем вам, нашим телезрителям.

Этот телеканал имеет свои функции и задачи, а насколько с ними справится небольшой коллектив, который затратил немало труда чтобы служить вам, будет зависеть от многих

Слово Ануара

вещей. Сейчас, в пору коммерческого телевидения, когда массовая культура охватила все телеэкраны, мы имеем целью охватить и ее, и мы попытаемся подать ее вместе с просветительской программой. Будем рассказывать о людях, народах, истории, впервые очередь о истории казахской земли и всех народов, живущих на ней – не только казахов и русских, но и малых народов, таких, как ассирийцы и курды, – об истории отдельных фактов, традиций и праздников, которые были давно забыты. Например, того же Наурыза, о котором мы сейчас вспомнили, спустя столько лет. В самом же деле, Наурыз праздновался еще до нашей эры. И тот Золотой человек, которого вы видите на эмблеме нашего канала, скорее всего, участвовал в одном из таких празднеств, которое проводилось не здесь, а в Персиполисе. Персиполис – это греческое название древнего иранского города, который назывался Тахт Джамшит, то есть «трон Джамшида», легендарного Джамшида, который, как говорят, царствовал 700 лет без войн и раздора, объединяя все народы только в песнях и танцах.

В наших передачах мы расскажем и о Шелковом пути, который проходил по казахской земле. В общем, я уверен, мы будем сочетать полезное и приятное.

Доброго начала всем нам!

1991 год.

(Бір күні сағат 10 шамасында Әнекең келіп, хал-ахуал сұрасып болғаннан кейін маған бірнеше бет қолжазбаны ұсынып: «Мыналарды машинкадан тезірек өткіздіріп бере гой! Үш дана керек» деді. Үкімет құзырынан тыс халықтық «Таң» телеарнасының жарғысы мен бағдарламасы екенін айтты. «Құттықтаймын!» дедім, шын қуанып. Әнуар әдетінше ақырын ғана сыл-сылқ күлді де: «Мұны сенің бір пысық қарындасың президентке алып баратын болды. Басқамыз жолай алмадық. Қасқыр қарындасың құптатып, бекіттіріп шықса, сонда ғана құттықтауыңа болады»

Әнуар сөзі

деді де, бес-алты адам бас қосып, тәуелсіз телеарна ашуды қолға алғандарын, оның жарғысы мен бағдарламасын өзі жазып, уақытша ұжымда талқылағандарын, биліктің президентке дейінгі жолынан аман-есен өткендерін айтты. Әнекеңнің қазақ және орыс тілдеріндегі мына жолдау-құттықтаулары – арнаның беташарында сөйлеген сөздері. Арнаның бейнетаспасынан алынды, – *ҒАББАС.)*

САМОЕ БОЛЕЗНЕННОЕ – ПОТЕРЯ ИДЕАЛОВ

О нашем творческом Союзе

Деградация природы из-за хищнического воздействия человека, разрушение экономического уклада, выпестованного тоталитарной идеологией за семьдесят лет, рабский труд для одних и райская жизнь для тех, кто стоял у власти или хотя бы был причастен к ней. Взятничество, клановость, организация подпольных групп и мафии и, как результат, – разрушение вековых моральных устоев, лучших национальных традиций, падение нравственных критериев, цинизм, двуликость, приведшие наше агонизирующее общество к замедленному и оттого мучительно-болезненному распаду. Рушится последняя, укутанная привлекательно-социалистическими лозунгами, колониальная система.

Но что же самое тягостное, самое страшное для нас в этой ситуации, на этом переломном этапе истории? Распад системы? Нет. Он естественен, данная система изжила себя.

Кризис экономический? Да, он тяжел, но одолим во всякие времена.

Самое болезненное, особенно для людей творчества – это потеря идеалов, потеря веры, кризис духа.

Быть может, сказанное менее или более справедливо лишь как обобщенно-абстрактное восприятие происходящего

Слово Ануара

в огромном, разноликом обществе, как наша страна, в целом. Наверное оно так и есть, ибо полный распад и разложение Союза писателей республики, его отчуждение от своей главной задачи – проблемы развития литературы – даже при всем желании невозможно соотнести на счет тех революционных преобразований, которые проходят в стране. Потому что они, эти преобразования, думается, оказывают или должны оказывать не негативное, а позитивное воздействие на нашу творческую среду, на нашу интеллигенцию. Они зовут к концентрированию интеллектуальных и творческих возможностей каждого из нас.

Судите сами: мы наконец-то избавились от строго идеологизированной ангажированности литературы, когда иные поэты и прозаики строили свою карьеру, соревнуясь в славословии с трибун по адресу «вождей», на поэмах и кинофильмах о миллиарде пудов зерна, о строительстве плотин, о взятии Космоса, на воспевании дружбы «великих марксистов». Одним словом, наш творческий потенциал ныне раскован. Но безответственной свободы не бывает. Особенно для литературы и для литератора. Для нас ныне главный критерий творчества – высокая нравственность, включающая в себя и моральные принципы гражданской чести и честности. Если добавить к сказанному, что благодаря перестройке началось духовное возрождение народа, что идет процесс восстановления исторической памяти, что перед нами во всем своем величии встают запрещенные, забытые образы великих сынов народа – батыров, полководцев и государственных деятелей, стоявших на страже казахской земли, казахской государственности на протяжении многих веков и, если прибавить к этому то, что впервые за многие годы перед нами раскрываются страницы книг выдающихся деятелей науки и культуры, замученных и загубленных в застенках и, наконец, сказать о том, что началось возрождение языка нации, возвращение благородных традиций народа

– то станет ясно, что бездействие союза литераторов республики в этот переломный период, его безликость вселяют в нас не только беспокойство, но и оправданную тревогу. Отрицательное воздействие на молодую поросль литературы оказывают и бесконечные распри в Совете старейшин. Это искусственное, надуманное объединение, созданное внутри союза, по всем данным служит лишь для потворствования деления писателей по возрастным, родовым, жузовским признакам.

Конечно, сказать, что Союз писателей абсолютно бездействовал в период между съездами нельзя. За это время мы были свидетелями не одного спектакля, разыгравшегося на сцене Дома литераторов: с театральными трехкратными поцелуями руководства союза с последним заместителем центра, с клятвенными обещаниями создать книги-мемуары о ветеранах и построить просторные хоромы для творчества на берегу Иссык-Куля, обеспечить жильем каждого, открыть или присвоить государственное издательство и многое другое. Обещаний не счесть. Кроме того, здесь же время от времени проходили митинги и избирались всемирные президенты различных движений. Но за все это время мы ни разу не услышали серьезного разговора о проблемах развития нашей литературы, о ее возвращенных сокровищах... Так что причин для беспокойства у нас немало.

Тревога эта усугубляется и тем, что в этот решающий период в жизни казахского народа, когда был избран первый в истории Президент республики и принята первая Декларация о суверенитете Казахстана, когда Казахстан, как суверенное государство, в составе Союза, с честью и достоинством выходит на мировую арену, наш родной коллектив писателей, руководство нашего объединения своей беспомощностью и безликостью не смогли объединить интеллектуальные и творческие силы нации и тем самым омрачили праздник возрождения национальной культуры. Я говорю об этом с болью потому, что Союз

Слово Ануара

писателей республики – это основной штаб нашей национальной интеллигенции, а литература – хлеб всех искусств. Через литературу проходит связь прошлого с настоящим и будущим.

Я говорю об этом потому, что Путь к истине лежит через Познание, но чтобы вступить на этот путь нужно познать самого себя, все беды своего круга.

18.06.91 г.

МҰСТАФА ШОҚАЙ!.. ОЛ КІМ?

Иә, ол кім?.. Аты шулы адамдардың бірі ме, әлде тарихи тұлға ма?

Саяси қайраткер ме, әлде жолбике ме?

Отанын сатқан опасыз ба, не шын мәніндегі Азамат па?

Көз аштырмаған саяси қуғын-сүргіннің, азамат соғысы алапатының, 1920–1923 және 1929–1933 жылдары аярылықпен жасалған ашаршылықтың азабын тартып, тарихи тұрағынан тысқары жерлерді: Түркияны, Қытайды, Иранды, Ауғанстанды, Монғолияны, Шығыс араб елдерін, Европа мен Американы паналауға мәжбүр болған түркістандықтар (жиырмасыншы ғасырдың 30-шы жылдарына дейін Ресейде Қазақстан мен Орта Азияның мұсылман жұртын осылай атаған-ды) тайлы-таяқтысы қалмай, 1990–1991– жылдардың өларасында Шоқайұлы Мұстафаның дүниеге келуінің 100 жылдығын һәм дүние кешуінің 50 жылдығын атап өтті, сөйтіп, барша Түркістан ұлттарының тәуелсіз мемлекет, өз ықтияры өзіндегі ел болуын көкसेген жанды өздерінің Көсемі, Батыры, Ақиқат жаршысы, Орта Азия мен Қазақстан халқының Бостандығы мен Теңдігінің жан аямас жоқшысы тұтып, оның рухына бас иді.

Қысқасы бүгін, қайта құрылу күндері, өзіміз орындауға ұмтылып отырған идеяларды ол сонау 1917– жылы ұсынған

болатын. Сол себептен де оған: «түрікшіл», «исламшыл», «ұлтшыл», «әлемдік буржуазияның жансызы» деген айдар тағылып, ізіне НКВД тыңшылары түсті. Оның еңбектеріне ғана емес, тіпті есімін атауға қатаң тыйым салынды, абайсызда аты аузына түсе қалған адам ізім-ғайым жоғалатын.

Сонда жаңа құрылыстың жандайшаптары құты қаша қорыққан Ол кім еді, қандай жан еді?

Әлде ол күндердің күнінде еліміздің саяси һәм экономикалық берекесіздікке ұшырайтынын, әрі біздің ұлы арманымыздың – «нұрлы болашақ – социализмге» сеніміміздің әлі-ақ жаназасына қатысатынымызды қалт жібермей білген көріпкел, сәуегей, киелі жан ба еді?

Жоқ, ол сұңғыла ойшыл, сарапшыл ғалым, қайыспас дара күрескер, дәулескер шешен (бұған оның француз компартиясы қайраткерлерімен атышулы айтысы айғақ) еді. Ол «Ақиқаттан ардақты ештеңе жоқ» дейтін қарапайым Дала заңының ұлы да ұлағатты ұстанымынан қия баспаған, жаным – арымның садағасы деген азамат еді.

Кез келген төңкерістің Бостандық пен Зорлық сияқты екі тамыры барын жете пайымдаған Ол зорлыққа қарсы тұрды. Большевизмнің империялық саясатына қарсы тұрды, Ресейдің өзінің қарамағындағы, яғни отарындағы халықтарды қорлайтын жәдігөйлік-нәсілдік кемсітушілігіне қарсы тұрды. Ол билікке, қатыгездігін қара жер бұрын-соңды көрмеген тоталитарлық тәртіпке, халықтардың тарихын, дәстүрін, әдет-ғұрпын, мәдениетін, тілі мен сан ғасырлық тұрмыс салтын табан асты еткен сыңаржақ идеологияға қарсы шықты.

Осы орайда большевиктік тәртіптің темірден қаланған қабырғасына қажымай-талмай жападан-жалғыз қарсы шабатындай қайрат-жігерді ол қайдан алды деген де сұрақ туады. Оның көзсіз ерлігін әуейілік деудің еш қисыны жоқ. Ол бастан-аяқ саналы күрес жүргізген, Орта Азия мен Қазақстан халықтарының жиырмасыншы ғасырдан 20, 30,40-жылдардағы тұрмыс-тіршілігінің ащы шындығына

Слово Ануара

«салауатты Европаның» көзін ашты, құр сөзге салынбай, партиялық баспасөздің бетіндегі деректерге сүйене отырып ашты: аса қатаң цензура қойылғанына қарамастан, «Правда» мен жергілікті партиялық газеттерден, «За партию» журналының жазғандарынан қатыгез болмыстың бірен-саран шынайы көріністері елес беріп қалатын.

Әйтсе де, оған қайрат дарытқан қайнарлардың қайда жатқанын пайымдау үшін, оның ғұмырын жаңылмай әңгімелеу үшін, тындырған ісінің мәнін жан-жақты ұғыну үшін халық тарихының қатпарларына үңілу керек, басқа лаж жоқ, себебі осы тарихты кейінгі ұрпақ: балаларымыз бен немерелерімізді айтпаған күнде, біздің өзіміздің білуіміз шала-шарпы...

Сондықтан да тарихқа үңілу керек, оны таразылау керек, өйткені тарих жолы – адамның жолы, ал адамның басына, халықтың басына түскен тауқымет оның маңдайалды ұлдарының тағдырынан тасқа басылған таңбадай айқын көрінген...

Сонымен тарих сөйлесін...

Плутархтың («Фибратнамасында») айтуынша, біздің дәуірімізге дейінгі төрт жүзінші жылдары билік жүргізген Иранның кіші Кир мен Артаксеркс Мнемон сынды екі падишасының анасы Парисатида бірде «патшамен емін-еркін сөйлескісі келген жан жібектей майда сөз табуға тиіс» деген екен.

1465-жылы қазақ мемлекетінің шаңырағын қайта көтеріп, кереге-уығын бекітіп, қуатты держава жасаған тарихи тұлға – Қасым хан.

(Өткен ғасырдағы орыс тарихшылары «Батыс Азия» кітабында: «қырғыз-қайсақтар – Азиялық Ресейдегі ең көп халық, сонымен бірге түркі тілділердің ішіндегі ең шоқтығы жоғары халық. Олар Еділ, Таңшын мен Обь аралығындағы жерлерді алып жатыр. Оларды V– ғасырдан бері қытайлықтар ауыздарына алып жүр, алайда олар X-ғасырда өздерінің саяси күдіретінен айрылып қалды» деп жазған-ды).

Қасқа жолды Қасым хан қазақ тұрмыс-тіршілігінің басты-басты бес негізін паш етіп, белгілі «Бес жарғысын» жазып, күллі далаға таратты. Ол еңбегі кейінде қағатты сөзге айналған: «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» деп бсталған. Тура сөздің, әділ сөздің құдіреті биік тұғырға солайша қондырылған-ды (одан екі ғасырдан соң атақты Тәуке хан «бес негізді» толықтырып, «Жеті Жарғыны» – «Жеті ақиқат», «Жеті негіз» деп атайды) жазды.

Шындық ешқашан өшпек емес, өлмек емес: Ертіс өңіріндегі жүздеген ауылды қанға бөктірген сұрқия атаман-жендет Ермакты (Жармакты) ұлы өзеннің суына атқан халық кекшілі, жас аңшы, батыр Сәтбектің ерлігі жайлы «Сәтбек батыр» дастаны, міне, төрт ғасырдан астам уақыт жырланып жүр. Сонымен бірге қаскөй Ермактың құрметіне қазақ топырағында ескерткіш тұрғызылғаны да, оның есімі қалаға берілгені де – шындық. Ал Сәтбектің атын атауға, ол туралы дастанды жырлауға өткен ғасырда тыйым салынған болатын, сол тиым бүгінгі күні де күшінде. Мінеки, Тарихтың бұраң-бұлтарыстары осындай.

Әйтсе де шындықты құртуға ешкімнің құдіреті де, құқы да жетпейді: Шындықты патшаның бетіне де, жендеттің бетіне де айтуға да болады. Әсіресе, ар мен абыройыңды асқақ тұтсаң, халқым деп Бостандық пен Әділет іздеген болсақ, онда тек шындықты айтуымыз керек.

Қасым хан жаршылары «Жарғының» қанатты сөздерін жалпақ далаға жайғаннан бері де ықылым замандар өтсе де, «Қазы қара қылды қақ жарар әділ болуға тиіс» делінген бабы да халық жадында сақталып келеді.

Ақиқатты, ар-намысты қорғаудағы батылдық қазақ топырағында қашанда қастерленген. «Жарғының» әр жолы «Ақиқаттың алдында хан да – бір, қара да – бір» деп тұр. Сол себептен қаһарман Қазтуғаннан (XV ғасыр) бастап буырқанған Бұхарға (XVII – XVIII ғасыр) дейінгі жауынгер жыраулар, кейіннен Сүйінбайға (XIX) дейінгі орақ тісті, от тілді ақындар, ұлы билер: Төле, Қазыбек, Әйтекелер (XVII – XVIII ғасыр) тек өмір шындығын,

Слово Ануара

тарих шындығын айтқан. Сондықтан да халықтың құрметі мен сеніміне адал хандар мен сұлтандар ғана емес, ақ жол сілтеген осынау ақылгөйлер де бөленген. Қазақ елі өзінің тәуелсіздігін сақтағанда солай болып келген. Ал Тәуке ханнан кейін билікке таласқан есі шамалы ез хандар іштей қырқысып, сырттан көмек шақырысып, сахараны сорлатып, жатжұрттықтардың көз аштырмай ойран салар орнына айналдырды.

Біреуі оңтүстік-шығыстан, екіншісі терістік-батыстан дос болуға ықылас білдірген екі зор көршісінің қайсысымен уағдаласуды он ойланып, мың толғанған, қайта-қайта саралап, ой елегінен өткізген бабаларымыз ақыры уақыттың ұзын-сонар көшінде қатар адамдарша қол ұстасып бірге жүрерміз деген үмітпен Ресеймен тең хұқылы шарт жасасуға бел буған. Айт-айтпа, осы қазақтардың арғы аталары – қыпшақтар сан ғасырлық тарихтың талай қалтарысында қиын-қыстау күн туғанда, орыс княздеріне, Руське қол ұшын беріп, нығаюына, қуаттануына сан жәрдемдескен... Алайда тарихта талай мәрте қайталанған кепті киген, өз метрополиясынан былайғы жерде отары жоқ Ресей империясы жазалаушы жандаралдардың, казак-орыстардың көмегімен қазақ елін зымияндық қомағайлықпен жұтуға кірісті. Соны көрген Ұлы дала отарлаушыларға қарсы сан рет бұлқынған. Жазалаушылардың алдына кесе көлденең тұрған хас батырларымыз қаншама: Сырым, Кенесары, Наурызбай, Садық, Исатай, Махамбет, Сыбанқұл, Есет, Бекет, Бекболат... XVIII ғасырда Абылай хан, Қытай мен Ресейдің арасында амалдап жүріп, Қазақ елінің намысын жыртып, бұрынғы тәуелсіздігін қайтып әперуге тырысты. Амал не, орыс қаруы басым түсті, XIX ғасырдың жетпісінші жылдарына қарай Түркістан, Шымкент, Әулие-Ата қалаларының бейбіт дуалдарын жермен-жексен еткен жандарал Черняевтің жазалаушы әскері зеңбіректерінің соңғы дүмпуі қазақ елінің XIX ғасырдың 80-жылдарында Ресейдің Шығыстағы ең үлкен, әрі құлақкесті отарына айналғанын әйгіледі. Сөйтіп, Шымкент – Черняевка,

Ақмешіт – Перовск, Кереку – Павлодар, Қызылжар – Петропавл, Алматы – Верный болып аталып кете барды... Ендігі жерде империя әміршілерінің қазақтарды атамекенінен қуып, қырып-жойып көзін құрту, бұл өңірді жаңадан жайғастыру үшін Ресейден қоныс аударғандарды орналастыру жөніндегі ең бір сұрқия жоспарларын жүзеге асыратын кез келген. Олардың отары – алыста жатқан жер емес, Ресейдің ішіне еніп жатқан ел. Сайып келгенде, Ресейдің бір бөлегі болып кеткелі тұрған жер. Ендеше, оны орыстандыру онша қиын болмайды.

Сөйтіп, ішіңе кіріп, сыртыңнан шығатын, неше түрлі кулық пен сұмдыққа барудан тайынбайтын орыс империясы қазақ халқының атын өшіруге бағытталған сойқанын солай бастаған. Менің халқымның мінез-құлқындағы ашық-жарқындық, сәби көңіл аңқаулық сияқты қасиеттері мен кеңпейіл қонақжайлығын отарлаушылар аярлықпен пайдалана білді. Ал «Жеті жарғы» аяқ астында қалды.

XX-ғасыр халықты бұрынғыдан бетер қан қақсатып (1904-1905–жылдар) қырып-жоюдан, тарихи отанынан қуып тастаудан басталған. Қазақ тілі іскерлік байланыстардың барлық саласынан ығыстырылып шығарылды. Өзен-көлдердің жағалауларындағы жеті шақырымдық, кейіннен жетпіс шақырымдық төңіректі: шұрайлы шабындықтар мен жайылымдарды отаршылдар қоныс аударушылар мен казак-орыстарға «Заң жүзінде бекітіп» берді де, байырғы тұрғындарын шөлге, құмға, батпаққа тықсырып тастады. Азғын-алаяқ, жарамсақ-сатқындардың қолтығына субүркіп, бір руды бір руға айдап салды. Ол саясаттарын түсініп, қарсы шыққандарды шахталарға, қорғасын кеніштеріндегі азапты жұмысқа салды, дізе бүкпеген батылдардың басына кесті. Империя бұғауға көнбей бұлқынған өз азаматтарын да кісендеп, қазақ жеріне айдады.

Ақ сөйлеген жанның «сыйы» қылыш пен оқ болды. Қазақтың шындықты айту хұқын ғана емес, өз есіміне шейін тартып алды. «Қазақ» деген сөзді тарих бетінен өшіріп тастауға тырысты. Мұндай жәдігөйлікті екі

Слово Ануара

дүниеде де – жаңасында да, ескісінде де – отаршылдық тарихы білген емес. Қазақтардың талай ғасырдың жүзі малшылықпен қатар егіншілікпен де шұғылданғаны мәлім болса да маңдайымызға көшпенді деген атау жазылды. 1880-жылдың өзінде қазақтардың бір миллион гектардан аса егістігі бары ескерілмеді. Қазақ еліне империялық пиғылды таңуға әрекет жасалса, – бітті, «көшпенді» дей салатын болды. Қуатты славян державасын құру жөніндегі өзінің пиғылын әдіптеуге келгенде А.Солженицын да сол бетпақтық тәсілге жүгінді.

Евро-Азия өңірінің жандармы болуды көкसेген империялық Ресей қазақтардың ғана емес, оған қоса күллі Орта Азия мен Түркістан өлкесінің барша халықтарына өз мүддесін тосқауыл етті. Бұған ресейліктердің өздерінің байлыққа тұнып тұрған ұшы қиырсыз дархан орман-тоғайлы жерін көркейтуге ынтасыздығы да себеп болуы мүмкін. Олар қашанда жат ел мен жат жердің байлықтарына көз тігіп, соларды алуға, барып орнығып қалуға құмартып, құнығып жүрді. Олардың аяғы жеткен жерлерді есептер болсақ, ол заманда, барша жұрттың арасында ресейліктерден асқан көшпенді болмай шығады. Бұл ретте, бір қорлық-зорлыққа тап болмағанда, өзінің ауылынан алысқа табан аударуды керек ете бермейтін қазақ орыс ағасының шаңына ілесе алмай қалған деуге де болар.

XX-ғасырдың басынан бастап, Қазақстанның табиғат байлығын, қойнау қазынасын қарақшылықпен тонау күшейе түсті, алтынын, күмісін, тас көмірін, темір кенін, қалайы-құрышын, мысын, мырышын, мұнайын қазып-сапырып алып, сіңіріп жатты. Тұрғылықты халықты қудалау мүлде асқынды. Елдің қоғамдық құрылымдары түгелдей дерлік құртылды. Іс жүзінде Орта Азия халықтары Ресейдің заңда жазылмаған құлақ кесті құлдарына айналса, ал жері Империя әміршілерінің игілігіне жаратылды.

Түркістандықтар арасында 1905 жылғы төңкеріс саяси қызметке мүмкіндік туғызар ма екен деген үміт ұшқынын тұтатқан еді. Алайда Столыпин реакциясының қатыгездігі

мен қаныпезерлігі бұрынғы күннің өзіне зар қылды. Мына бүгінгі қайта құрылу күндерінде, ішінде А.Солженицын бар, «империяны» сақтап қалуды көксеушілер («столыпиндік бұғалықты» мүлде ұмытып): Япыр-ай, кемеңгерлік еді, көрегендік еді, деп ауыздарының суы құрып, ансап әлек. Аңқау жұртты алдарқатып жүрген столыпиндік реформалар, сайып келгенде, орыс помещигін жерсіз шарулардың ашу-ызасынан, кара табандардың қаһарынан қорғаштаудың қаразы еді. Столыпиннің реформалары осы дүлей күшті ең алдымен қазақ еліне бағыттауға тиіс болды және соған бағыттады да: «Барындар, жерін, малын алындар. Сендердің жауларың – солар. Қуып тастауға өзіміз көмектесеміз, олар сендерге жалшы, құл болуға тиіс» деді. Осы реформаларды Патшалық Ресей төбе көрсете бастаған төңкерістен құтылудың амалы деп білді. Столыпин тұсында түркістандықтар саяси дамудың жұқанасының өзінен жұрдай болды. Мемлекеттік думаға олардың өкілін енгізудің өзінен үзілді-кесілді бас тартты. Сірә, Орта Азия мен Қазақстан халықтарының ар-намысын бұдан өткен қорлау болмас. Сөйтіп, отаршылдық бұғауы құрыш құрсау болып, халықты алқымынан сықты.

Дегенмен, халық империялық өктемдікке де, өздерінің безбүйрек сатқын билеушілеріне де көне салған жоқ, сонымен 1916-жылы халықтың нала-наразылығы сыртқа тепті. Көтеріліс Түркістанды түгел қамтыды. Алайда басын біріктіретін бір орталығы жоқ, оқиғалардың ығытымен өздігінен тұтанған, бытыраңқы көтеріліс қайтадан қанға қақалып, мыңдаған қышлақтар мен ауылдарды өрт жалмады, жүз мыңдаған бейбіт адам атылды, миллиондаған жан атамекенінен босып кетті. Қайткенмен, көтеріліске түрткі болған жәйттердің өзі жемісін бермей қалған жоқ, ұлттық санаткерлердің жас өскіні көктеп, көтеріле бастады. Құлдықтың қиямет-қайым қыспағында, әр әрекетін қалт жібермей аңдыған патша күзетінің астында Түркістанның (мыңдаған жылдардың өн бойында әлемге небір ұлы ғалымдарды берген, Файса дүниеге келмей жатып

Слово Ануара

көптеген цивилизацияның іргесін қалаған құт мекеннің) зиялыларының жаңа дүрмегі өз халықтарының болашағы жолында күш-жігерлерін біріктіру қамын жасады. Олардың бұл бағыттағы алғашқы қадамы Мемлекеттік Думаның тура өз ішіндегі Мұсылман фракциясында (Ресейдің европалық бөлігінің татар, башқұрт, әзірбайжан... мұсылмандарынан құрылған) ұйымдастырылған Саяси бюроға оның мінберін Түркістандағы отаршылдардың бейбастығы туралы Ақиқатты баян ету үшін пайдаланып қалу мақсатын көздеп, түркістан өкілін енгізу еді. Ал осы бюрода Орта Азия мен Қазақстан халықтарының мүддесін алғаш білдірген адам – Мұстафа Шоқайұлы. 24 жастағы Мұстафа бірінші сөзінде-ақ патшалық Ресейдің Орталық Азиядағы отаршылдық саясатын әшкерелеп, Думаны қатты дүрліктірді... («Жас Түркістан», Париж, 1949-50 ж.ж., 20-бет).

Мұстафа Ақмешіттің (Қызылорда) перзенті, атасының арғы тегі қыпшақтардан тарайтын торайғырдың белді ақсүйектеріне жатады. Ол -атақты Торғай датқаның немересі, беделді де бетті Шоқайбектің бел баласы. Нағашы жұрты Хиуаны билеген қазақ хандарының әулетінен өрбиді. Осының өзі-ақ оның ата шаңырағының астында айта қаларлық тәлім– тәрбие алғанын, «Жеті жарғыны» жадына тоқып өскенін айғақтаса керек. Мұстафа ауылында жүріп хат таныпты Әліпті ә дегенде ата-анасынан үйренгенге ұқсайды. Содан кейін Александр Керенскиймен бірге маңдай алды болып (Ташкент гимназиясын тәмәмдап), кейін Петербор университетінің заң факультетін үздік бітіреді.

Соңынан Уақытша үкіметтің басында тұрған сол Керенский Мұстафа Шоқайұлына өз кабинетіндегі министрдің портфелін ұсынады, бірақ Мұстафа бас тартады.

Түріктер елі – Түркістанның тарихын бес саусағындай білген Мұстафа мәдениеттің, саясат пен заң ілімінің дамуына дара көзқарасын түркі ғана емес, сонымен бірге тәжік, орыс, ағылшын, француз, неміс тілдерінде шып-

Әнуар сөзі

шырғасын шығармай баяндап беруге қабілетті еді. Әлбетте оның Мемлекеттік Думадағы Мұсылман фракциясының Саяси бюросында Түркістан халықтарының бірінші, әрі белгілі бірден-бір өкілі болуы заңды еді, өйткені сол кездегі тарихи ахуалдар, оқиғалар барысы жас Мұстафаны осы соқтықпалы соқпаққа салған. Ол Түркістан халықтарының теңдігі мен тәуелсіздігі үшін, оларды қорлық-зорлық пен рухани құлдықтан құтқару үшін аса зор жауапкершілікті арқалауға лайық еді. Болып көрмеген қан шеңгел құрылысқа қарсы ауыр да айрықша күрделі идеологиялық Нәм саяси күреске басын тігуге әзір заңғар тұлға болды. Тағдырдың тарынуымен қазаға ұшыраған есіл ер елі, халқы үшін таңдап алған жолынан тайған емес. «Жарғыда» жазылған көне өсиеттен жаңылған емес. Оның достары – қазақ ұлтының аса көрнекті зиялылары, көш басшылары: Думаның мүшесі болған Әлихан Бөкейханов және Ахмет Байтұрсынов, сондай-ақ Петерборда танысып, дос-жолдас болған басқа марқасқаларымыз да дәл өзіндей қайраткер-күрескерлер еді. Шоқ жұлдыздай шағын ғана сол шоғыр күш патшалықтың Шығыстағы жазалаушы саясатына қаймықпай қарсы тұрды.

Думаның зорлық-зомбылық пен жүгенсіздікті тоқтату шараларын белгілеуіне де, казак-орыстар мен жазалаушылардың 1916-жылғы көтеріліске қатысушыларға көрсеткен айуандығын тексеру үшін тергеу комиссиясын құруға да шешуші ықпал жасаған – Мұстафа Шоқай. Тергеуге бейбіт халыққа жасалған жауыздық жайлы құжаттар мен деректер, тонау, әйелдерді зорлап, өлтіру жайында айғақтар табыстаған да, қиратылған, өртелген, тоналған ауылдардың, қышлақтар мен қалалардың санын көрсетіп, аттарын атап берген де – Мұстафа Шоқай. Құрылтай жиналысындағы Түркістан халықтарының құқын қорғау жөніндегі өкілдер комиссиясына басшылық еткен де – Мұстафа Шоқай. Мұстафа тобы біртұтас Түркістан конференциясының құрамында Түркістан ұлттық автономиясын құруға бел байлаған. Ресейдегі революциялық ахуал: монархияның

Слово Ануара

құлатылуы, 1917-жылғы Ақпан төңкерісі, Уақытша үкіметтің құрылуы оны осындай ойға жетелеген. Алайда сол Уақытша үкіметтің дәл өзі Түркістан халықтарының өзін-өзі билеу құқына ашықтан-ашық қарсы шығып, империялық саясатты жалғастыруды жақтады. Ол туралы Мұстафа Шоқайдан қалған естелік бар: ол Петербордан Түркістанға жүрер алдында өзінің төңкерістен талай уақыт бұрынғы ежелгі танысы Петербор солдат және жұмысшы депутаттары кеңесінің төрағасы, IV Мемлекеттік Думадағы социал-демократтар партиясының жетекшісі Н.С.Чхеидзе оның алғашқы жоспарының жай-жапсарын сұрағанда Мұстафа Түркістанда автономия әперуге күш салатынын, соның әзірлігімен айналысатынын айтқан. Сонда Мұстафаның жауабынан Чхеидзе ыршып түседі: «Жолдас Шоқаев жолдас, отандастарыңызға автономия жайында, құдай үшін дейін, ештеңе айта көрмеңіз, себебі, мәдениеті мен заты мүлде басқа, тілі мен ділі басқа сіздің Түркістан сияқты елдегі автономия – тұп-тура оқшаулыққа бастайтын жол, ал төңкерісшіл демократшыл Ресейден тысқары оқшаулықтан сіздің халыққа пайда жоқ» (*«Жас Түркістан», Мұстафа Шоқай мырзаның рухына, Париж, 1949-1950 ж.ж. 6-бет*).

Қысқасы, «орыстық» Орталық Азияда егеменді автономия құруға, оның үстіне конференция ашуға ырық беру ешкімнің ойы тұр ғой, түсіне кірмеген. Империялық саясат одан әрі жүргізіліп жатты. Бәрі де бәз-баяғы қалпында орталық өкіметтің, тек ендігі жерде большевиктер қолындағы өкіметтің рұқсатымен, әмірімен орындалды. Ташкент пен Верныйда, Бішкек пен Бұхарада, Самарқан мен Ашхабадта ендігі жерде «жаңа төңкерісшіл ұлттық саясат» ұранымен баяғысынша орыс өктемдігі нығайтылып жатты. Ақпан төңкерісінен кейін большевиктер мен солшыл төңкерісшіл социал-демократтар офицер, солдат, көпес пен патша әкімшілігінің шенеуніктерінен тұратын жергілікті орыстар қауымының қолдауына сүйеніп, Ташкентте жаппай қуғын-сүргін ұйымдастырған болатын. Империяға төнген

қауіп-қатер негізінен бұратаналар тарапынан жасалып отыр деп топшылайтын бұл қауым, бұрын қаншама қырғи-қабақ болса да, большевиктерге бет бұрған. Жаппай қуғаны-сүргін Орта Азия мен Қазақстанның барлық шаһарларын шарпыды. Орыстарға қарсылық қайтадан белең алды. Жойқын қысымның күшіне қарсы тұру қамымен мұсылман саяси ұйымдары: ғалымдар ассоциациясы (Үлем жамиғаты) мен Мұсылмандар кеңесі (Шұра-и-Исләми), сондай-ақ қазақ ұлттық «Алашорда» партиясы құрылды. Олар күш біріктіре келе 1917 жылғы наурызда Ташкентте Түркістан мұсылмандарының конгресін шақырып, онда Орталық комитет сайлап, Мұсылман орталығын құрды.

Орталық Түркістанның барлық аймақтарынан өкілдер болып, оның құрамына ұлттық қозғалыстардың Махмұд Бехбуди (Бұхара), Ұбайдолла Қожаев, Асадолла Қожаев (Ташкент), Нәсірхан Төре (Ферғана), Мұхамеджан Тынышбаев (Жетісу), Ораз Сардар (Түркіменстан) және басқа белгілі басшылары кірді. Орталыққа Мұстафа Шоқайұлы басшылық жасады.

Большевиктер 1917-жылғы сәуірде Петерборда өткен өз конференциясында (бұл кезде олар социал-демократиялық партияның фракциясы ретінде қимылдаған) мынадай мәлімдеме жасаған: «Ресейдің құрамына кіретін езілген халықтарға Ресей мемлекетінің құрамында қалу немесе дербес мемлекет болып бөлініп шығу мәселесін өздігінен шешуге құқ берілуі тиіс» («Төңкеріс және ұлттық мәселе». Комакадемия баспасы. Мәскеу, 1930 ж. 3 т. 8-бет). Бұл мәлімдеме 1991-жылғы 17-наурызда Бүкілодақтық талқыға шығарылған сауалды еске сала ма, қалай? Әлде алғашында азапқа салып, содан кейін мазаққа салып, «Тарих екі дүркін қайталанады» деген пікірді қуаттай ма, қалай? Хош, дегенмен талқы туралы тұжырым жасауға асықпайық, оның нәтижесі таяу уақытта таныла қоймас, сондықтан 1917 жылғы сәуір мәлімдемесі немен тынғанын бағамдайық.

Дәл сол конференцияда қабылданған қарарда мынадай жазу бар: «Ресейдің құрамына кіретін барлық ұлттардың

Слово Аңуара

емін-еркін бөлінуге және дербес мемлекет құруға құқы танылуға тиіс. Мұндай құқты жоққа шығару және оны іс жүзінде жүзеге асыруға кепілдік беретін шаралар қолданбау – басып алу немесе жаулап алу саясатына барабар». (Бұл да сонда, 26-бет). Патшалық құқын пұшайман етіп, халықтар құқы туралы бұдан дәл, бұдан айқын, һәм бұдан абзал сөз айту, сірә, қиын шығар!

Осыдан сәл кейінірек большевиктер Ресей мен Шығыстың мұсылман еңбекшілеріне Үндеу жолдады:

«Уақытты өткізіп алмаңдар, ғасырлар бойы жерлеріңізді жаулап алып келгендерді серпіп тастаңыздар! Ендігі жерде күлге айналған жерлеріңізді олардың тонауына жол бермеңіздер! Өз елдеріңіздің қожайыны өздеріңіз болуға тиіссіздер! Тұрмыс-тіршіліктеріңізді Сіздер өздеріңіздің салт-дәстүрлеріңізге сай, өз қалау-ықтиярларыңызға орай құруға тиіссіздер!...» (Бұл да сонда. 26-бет).

Автономия алуды көкसेген түркістандықтардың арман-мүддесін осыдан артық қолдау бола ма! Бостандық деген осы емес пе?

Большевиктер ұранымен көңіл демдеген Мұсылман орталығы енді шыға бастаған өз газеттері «Ұлы Түркістан» мен «Бірлік туында» автономия құруға әзірлік жасауды жаза бастады. «Ұлы Түркістан» Орталықтың Мұстафа Шоқайұлы бастаған мүшелерінің құзырында шығып тұрса, «Бірлік туы» «Алашорда» қазақ ұлттық партиясының органына айналып, оған осы партия басшыларының бірі Міржақып Дулатов редакторлық етті. Орысқа, бұрынғы патша әкімшілігіне және жер-жердегі оның сойылын соғушыларға қарсылықтың күшеюіне байланысты Түркістан ұлттық саяси партиялары тегіс біріге бастады.

Қазан социалистік төңкерісін Түркістан жұрты теңдікке қолым жетті деп зор ілтипатпен, ынта-ықыласпен қарсы алды. Алайда Ташкентте 1917– жылғы 16-қарашада құрылған Түркістан халық комиссарлары кеңесі үміт отын су сепкендей өшірді. Халком кеңесінің 17 мүшесінің ішінде бірде-бір түркістандық болмай шықты. Халком

кеңестің алғашқы мәжілісі ашыларына бір күн қалғанда, оның төрағасы большевик Колесов: «... Жоғарғы органға мұсылмандарды енгізу олардың бірде-бір пролетарлық ұйымы болмағандықтан ғана емес, сонымен қатар жергілікті халықтың оларға көзқарасы әрқилы болып отырғандықтан да мүмкін емес» (*Тағеев Б.Р. «Қан төгіліп, гүл өскен алқапта», Мәскеу, мембаспа, 1927 ж, 68-бет*), – деп мәлімдеді.

Түркістан Советтерінің 3-съезі 1917-жылғы 19-қарашадағы қарарында:

«Қазіргі кезде мұсылмандарды жоғары өлкелік төңкерісшіл өкімет органдарына енгізуге мүлде болмайды», деп тоқ етерін айтты.

Тағы да қорлау! Тағы да Орта Азия мен Қазақстан халықтарының ары мен абыройына күйе жағу! Арада аз ғана уақыт өтісімен большевиктік Орталықтан Сталиннің екпінді үні естілді. Ол былай деді: «Төңкерістің кәзіргі кезеңінде шет аймақтардың бөлінуін талап ету – төңкеріске қарсылық!» (*«Народное хозяйство» журналы, № 9, желтоқсан, 1920, Баку*).

Түркістанның Мұстафа Шоқай бар басшылары «оқшауланушылар» деп жарияланды. «Тұрмыс-тіршіліктеріңізді... өз салт-дәстүрлеріңізге сай, қалауықтиярларыңызға орай құру...» деген бұрынғы ұран-үндеулер жел сөз болып шықты, дәлірек айтқанда, мұның өзін ұлттардың теңдігі мен автономиясы жолындағы айрықша белсенді күрескерлерді анықтап, артынан айдар тағып, айдап тастау үшін аялықпен жасалған арандатушылық деуге болар еді. Алайда Мұстафа Шоқай мен оның үзеңгілес-серіктері бағыттарынан бас тарта қойған жоқ. Қоқанда 1917-жылғы 22-желтоқсанда барлық саяси қозғалыстар мен партиялардың бүкіл түркістандық конгресі өткізіліп, онда Қоқан автономиясының құрылғаны жарияланды. Оның тұңғыш президенті болып Мұхамеджан Тынышбаев сайланды, ал ол кетісімен бірауыздан Мұстафа Шоқай президенттікке сайланды. Қабылданған құжаттарда

Слово Ануара

саяси, ұлттық, мәдени һәм хұқылық дербестік жайында айтылады. Ресеймен экономикалық байланыстар теңдік пен өзара мүдделерді ескеру негізінде құрылуға тиіс делінді. Орынборда 1917-жылғы желтоқсанда «Алашорда» басшысы Әлихан Бөкейханов бастаған қазақ өкіметі құрылды. Сөйтіп, Түркістан жұрты өз тағдырына өздері қожалық ету қамымен өз мемлекеттігін жаңғырту жолында тұңғыш қадам жасауға талпынды. Алайда... Ташкент халық комкеңесі 1918-жылдың қаңтарында «қосарлас мұсылман үкіметін» құртуға шешім қабылдайды. Қолдағы зеңбіректер, пулеметтер есепке алынып, Ташкент гарнизонының қызылгвардияшылары, милиция бөлімдері, қарулы жұмысшы отрядтары, казак-орыс атты әскерлер жасырын да жедел жасақталады. Қаңтардың 5-нен 6-на қараған түнде Қокан мықтап қоршауға алынады да, таң ата шабуыл басталады. Қаланың саны аз, қаруы нашар қорғаушылары қолма-қол талқандалып, тып-типыл етіледі. Жеңгендердің талауында қалған қала тоналады. Адамдарды індете қуып, әйелдерді зорлау, мүлікті тонау басталады, қолға түскендер тергеусіз, сотсыз атылып, куәлер тегіс құртылады. Мыңдаған жанды қала сыртындағы орға апарып атып салады. Ақырында екі жүз мың тұрғынның төрттен бірі ғана аман қалады. Орталықтың келісімінсіз ендігі жерде Түркістанда ешкім де, ешқашан да автономия құруды ойға алмауы үшін осындай шара қолданылған.

«Алашорда» туының астындағы Қазақ автономиясының үкіметі қокандықтардың аяғын құшты. Қокан үкіметінің мүшелері тегіс өлімге кесіліп, ғайыптың күшімен бірен-саран тірі қалғандары абақтыға қамалды. Қаланы қорғаушылардың ішіндегі бір топ білекті жігіттің батылдығы мен батырлығының арқасында Мұстафа Шоқай әрең дегенде отты қоршаудан аман құтылып шығады. Содан ол партизандарға (олар соңынан «басмашылар» аталады) тап болады да, тәуелсіз Грузияға жетеді, мұнда ол Кавказ халықтарының демократияшыл қозғалысына бірден білек сыбана кіріседі.

Ол туралы деректер қандай?.. Аңыз ба, әлде ақиқат па?

Оған тағылған айып не? Жала ма, әлде қолдан жапсырған «жарлық» па?

Ол жөнінде замандас, тағдырлас достары, шетел баспасөзі мен басылымдары не дейді?.. Бізде ше?

Ол жиналыстар мен жиындарда сөз сөйлеп, газеттерде мақала жариялап, Түркістан тауқыметін әңгімелейді. Кавказдағы жағдай жайында Ресей мен Түркістан газеттерінде мақалалар жариялайды. Тифлисте ол Социалистік интернационал делегациясымен жолығып, делегация басшысы Пьер Ренольдемен әңгіме үстінде Орта Азия мен Қазақстандағы саяси ахуалды толық, бүкпесіз баяндап береді. «Ол туралы істің мән-жайын бастан-аяқ біліп, жағдайды байыбына бара баяндайды, – деп кейіннен есіне түсіреді Ренодель. – Ол елінің ең мәдениетті адамдары санатында. Шоқаев бізбен социалист тұрғысынан емес, демократ тұрғысынан сөйлесті, егер Орыс төңкерісіндегі большевиктік төңкеріс өз еліне демократия мен бостандық әперетін болса, ол, сөз жоқ, большевиктік төңкерісті құшақ жая қарсы алар еді», – деп сөзін нақтылай түседі Пьер Ренолде. (Мұстафа Шоқайұлы. «Советтер қол астындағы Түркістан». Англия. Оксфорд, 1986, 31-бет).

Абзал жан, демократ, Орта Азия мен Кавказ халықтары арасындағы мәдени байланыстың негіздерін саралап білетін ғұлама, жалығуды білмейтін ғажайып шаруақор адам, жаратылысында жан баласын жатсынбайтын бауырмал азамат Грузияда болған қысқа мерзімнің ішінде талай пікірлес дос, Түркістан халықтарының теңдік жолындағы тауқыметті күресіне тілеулес тапты, ал Түркістан жұртында Кавказ халықтарының күресіне жанашырларды молайтты.

Қызыл Армия 1920-жылы Грузияға кірген кезде Мұстафа Шоқай Түркия шекарасынан өтіп, одан әрі Берлин асады, бұдан кейін Францияға жетіп, ақырында Париж түбінде тұрақтайды, ол мұнда келе салысымен Орталық

Слово Ануара

Азия халықтарының тақсыретіне назар аударту үшін Версаль конференциясында сөз алады. Сөйтіп, Түркістан халықтарының төңкеріске дейінгі және одан кейінгі тұрмысы туралы ақиқатты үшбу әлемге әйгілейді.

Сол күннен бастап, жиырма жылдан астам уақыт бойы Мұстафа Шоқай алған бетінен қайтпайтын адал, ақ ниетті күрескер ретінде Орталық Азияның тұрғылықты халықтары: өзбек, тәжік, қазақ, қырғыз, түрікпен, қарақалпақ... ағайындардың ар-намысын қорғап, қажырлы жұмыс жүргізді.

Осы жұрттардың көне тарихы, Әбунасыр әл-Фарабидің, Фердоуси мен Рудакидің, Бирунидің, әл Хорезмидің, Әбуғалсананың, Ұлықбек пен Науaidің, Абай мен Мақтымқұлының... бай да баға жетпейтін мәдени һәм ғылыми мұрасы, ғұндар мен құшан империясы, үйсіндердің, қайлы-қыпшақтардың мемлекеттері, түрік қағанаты Парфие, Соғдис пен Бактрис туралы, Шыңғыс пен Батыйдың, Әмір Темір мен Бабырдың заманы туралы, Қасқа жолды Қасым хан мен ұлы Хақназар туралы толғағанда ол «Жарғы» қағидаларын қайта-қайта есіне алған, көне қазақ елінің перзенті ретінде ол «Жарғыдан» жаза басқан емес. Батыс санаткерлерінің, әсіресе олардың ішіндегі Шығыс тарихына және Орталық Азия халықтарының тағдырына ден қойған санаткерлердің арасында Мұстафа Шоқайдың ағартушы-демократ ретіндегі дәрісі асып, аты ауызға ілінеді.

Көз көргендердің айтуынша, ол өз ойын ағылшын мен француз, неміс пен түрік тілдерінде әсерлі де әрлі етіп емін-еркін айта ете білген, Европада жүріп араб тілін үйренген. Ғұлама ғалым, зерек тілгер, басынан сөз асырмайтын батыл, дуалы сөзді танымал публицист Мұстафа мәмлегерлер мен саясаткерлердің де, ғалымдар мен білімдарлардың да сағына күтетін мейманы болған...

Мұстафа Шоқай Түркістан халықтарының тіршілігін әмбеге әйгілейтін журнал-газеттер ұйымдастырып, шығаруға қатысады. Ол Мәскеу, Ташкент, Алматы мен Орынборда басылатын большевиктік газет-журналдардан

алынған нақтылы мысалдар мен деректерге негізделген Советтік Ресей мен Орталық Азия жайлы теориялық мақалаларын, сұңғыла зерттеулерін, тарихи һәм саяси шолуларын Стамбол мен Парижде, Берлин мен Лондонда, Варшавада жариялап жатты. Әйткенмен, оның жаны өзінің төл перзенттері Стамболда шығатын «Жаңа Түркістан», Берлинде шығатын «Жас Түркістан» журналдарының үстінде, алайда Лондонда – ағылшын, Парижде – француз, Варшавада – поляк тілінде шығуын тоқтатпаған Орыс императорлық қоғамының «Азиатское ревю» хабаршыларының жарияланымдарына белсене жәрдем жасайды. Сөйтіп, ол Батыс елдерінде ғана емес, сонымен қатар Түркия, Қытай, Америкада жүрген мұсылман елауғандарының (эмигранттар) айтулы көсеміне айналады. «Ойы мен ісіндегі табан тірер тұғырының беріктігі мен бекемдігі, егде тарта қоймаған жастығына қарамастын, оны елдің батагөйі дәрежесіне дейін көтерді», – деп жазады Түркияның аса көрнекті ғалымы һәм қоғам қайраткері Тахир Шағатай доктор. – Оның мұндай дәрежесін отандастарының әркілы топтары ғана емес, сонымен қатар, ол бастаған қозғалыстың достарымен қоса қастарына дейін қосарласа мойындап отыр. Большевиктік Ресейдің Түркістанда өзі кезіктірген қиындық біткеннің бәрін Мұстафа Шоқай есімімен байланыстыра түсіндіріп көрсетуінің өзі-ақ осы сөзіміздің ең айқын дәлелі. Қысқасы, Мұстафа Шоқайдың аса маңызды майданы – тіпті қас-дұшпандарының бойында өзіне деген құрметтеушілік, тіпті кей кезде ішартушылық сезімін туғызатын асқақ абзалдық қасиетінен айнымау еді». (*«Жас Түркістан»*. *«Мұстафа Шоқай мырзаның рухына»*. *Париж, 1940–50 жс.*).

Ол Ресейде, өз отаны Түркістанда болып жатқан оқиғаларды жіті қадағалап отырды, анда-санда болса да, большевиктердің өздері өз ауыздарымен ашына айтып қалатын Орта Азия мен Қазақстанның тұрғылықты халқына көрсетіліп жатқан тұқырту, зорлық пен қорлық оның қабырғасына қатты бататын. Мәселен, Түркістан халық комиссарлары кеңесінің

Слово Ануара

кезекті төрағаларының бірі К.Сорокин (30-шы жылдары қуғынға ұшыраған) былай деп ашығын айтқан:

«... Мұсылмандардың барын тартып алуда, алып қана қоймай, өздерін өлтіруде. Біздің әскерлер қорғаудың орнына тонап, қанға бөктіруде... үрейі кетіп, берекесі қашқан халық босып жатыр... Мұны істеп отырған партия емес, зәбір-жапаны жасап жатқан Қызыл Армия дейтіндер де шығуы мүмкін. Бірақ осының басында партия тұр ғой... партиядағы жолдастар жағдайды түзету үшін ешбір шара қолданар емес... маскүнемдік пен бейбастақтық белең алған, әлбетте, осының бәрі үшін партия кінәлі. Мұсылман пролетариаты орыстан көмек сұрайды, орыс оған сенбейтінін айтады. Мұсылмандарды түртпектеп, қудалап, түбіне жетуде... Ақ-қарасын ажыратып жатпай, дүние-мүлкін, қатын-баласын құртып жіберіп жатқан біздің отрядтардан мұсылман кедейлерінің соры қайнауда... осыншама қорлы-зорлық көре тұра олардың бізге қандайлық достық сезімде болары айтпаса да түсінікті емес пе? Оларды біз, өзіміз, ұлтшыл етудеміз...» (*Рысқұлов Тұрар, «Төңкеріс және Түркістанның түп-халқы», Мембаспа, Ташкент, 1925 ж. 101–бет*).

Айт-айтпа, өзі Түркістан Компартиясы басшыларының бірі болған, өзі партияның VIII-съезіне делегат болған Иван Гоболин сынды атан жілік большевиктің аузынан: «Маркстік тұрғыдан алғанда, экономикалық жағынан әлсіз қазақтар бәрібір құрып-бітіп жоғалуға тиіс» (*Рысқұлов Тұрар, «Төңкеріс және Түркістанның түп-халқы», Кіріспесі, XII-бет*), деген имансыз сөздер шыққанда, басқа-басқа, ал Мұстафа Шоқай самарқау қала алар ма еді?!

Әлгі «сәуегей» айтқандай, халықты құртып-жойып жатты. Патшалық тұсында басталған құрту саясаты одан әрі жалғастырылып, кәдімгідей жоспарлы түрде мыңдап, миллиондап халықтың көзін жойып жатты. Әлбетте, аштық пен азамат соғысының орыстардың да, украиндардың да, Ресей мен оның шет аймақтарының халықтарының да өмірін миллиондап қиғаны рас. Алайда, дәл осындай

«маркстік тұрғыдан»... «теориялық жағынан негізделген» – «құрып кетуге тиіс» дейтін қатыгез, тарихқа қас, адамзатқа қас сыңаржақ, қасақана ойластырылған үкімді тұтас бір халыққа ешкім шығарған емес. Цивилизация тарихынан мұндай мысалды табу қиын.

«Правда» газетінің 1922-жылғы 20-мамырдағы №111 санында жазылғандай... «1917, 1918, 1919-жылдарда жерлерін тартып алу үшін қырғыздарды (қазақтарды) тірідей өртеді!», «оларды аң аулағандай аулады. Олар өз-өзінен құрып кететіндей күйге жеткізілді», «олардың мал айдауына кедергі келтіру үшін көптеген жер учаскелері басып алынды. Мал айдап өтушілерден айып алу үшін көш жолдарына әдейі омарталар қойылды».

Совет баспасөздері беттерінен тек 1919-жылдың өзінде ғана «Бір миллион жүз он төрт мың қазақтың» қырғынға ұшыратылғанын білген (*бұл да сонда, 77-бет*) Мұстафаның ашу-ызаға булығып, қанша қайғы жұтып, қасірет шеккенін елестетудің өзі қиын.

«Халық жауы», «түрікшіл», «әлемдік буржуазияның тыңшысы», «түрік тыңшысы» деп айдар тағып, НКВД тіміскілері қыр соңынан қалмаған осы ұлы әділетшіл абзал жан, демократ тұлға сол кезеңде атылған, айдалған – тәжік пен өзбектің, түрікпен мен қырғыздың – маңдайалды ұлдары мен қыздарының ішінде өзінің отандастары: қазақ марқасқалары Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов, Халел мен Жанша Досмұхамбетовтер, Жүсіпбек Аймауытов, Мағжан Жұмабаев, Мұхамеджан Тынышбаев, Смағұл Садуақасов, Тұрар Рысқұлов, Қошкелі Кеменгерұлы, Сәкен Сейфуллин, Илияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин... бар, онсыз да ат төбеліндей аз ғалымдардың, жазушылардың, қоғам қайраткерлерінің тізімі тоқтаусыз өсіп бара жатқанына қайтіп көнсін, бұл тізімнің түбі жоқтығына қайтіп төзсін! Халықтың басын кесіп қана қойған жоқ, тілін де, мәдениетін, әдебиетін кесті, оның көне дәстүрлерін қорлады, тарихи зердесінен мәңгіге аластау

Слово Ануара

үшін халықтың өз көне кітаптарын жазған әліптемесін де алмастырды.

Мұстафа алда алапат соғыс болатынын, онда қазақ халқының ұлдары мен қыздары өзінің Ұлы Отанын – Украинаны, Белоруссияны, Ресейді қаһармандықпен, батырлықпен қорғайтынын, сондай-ақ: қуғын-сүргіннің соғыстан кейін де тоқталмайтынын, тіпті Сталин көз жұмғаннан кейін де, 1953 жылы «ұлтшылдығы» айыпталып, Қазақтың жоғары оқу орындарының көптеген студенттерінің, ғалымдардың, жазушылардың сотты болатынын, ұлттық Академияның президенті Қаныш Сәтбаевтың, жазушы-ғалымдар Мұхтар Әуезов, Қажым Жұмалиев, Есмағамбет Ысмайыловтың, тарихшылар: Ермұқан Бекмаханов, Бек Сүлейменовтің... қуғындалатынын болжай алған жоқ...

Мұстафа Шоқай – үлкен ағартушы, Орта Азия мен Қазақстан халықтарының байырғы да бай мәдениеті мен тарихының оғланы, Орталық Азияның ғұлама ғалым-кемеңгерлерінің еңбектерін уағыздаушы болды. Ол, бір сәт те тыным таппай, Батыс әлемін Түркістанмен таныстырып, табыстырып жүрді. «Мұстафаның Париждегі, Лондондағы, Женевадағы және басқа Батыс орталықтарындағы қызметінің сан қырлы да сапалы болғаны соншалық, оны есептеп шығу мүмкін емес», – деп жазады Мемлекеттік думаның бұрынғы мүшесі, Грузияның сыртқы істер министрі А.Шенгелия. -Ол әрбір мүмкіндікті және өзінің «әлемнің аса көрнекті сарабал саясатшыларымен болатын барлық ресми және бейресми пікірлесуге қатысу құқын құр жібермеуге тырысатын», – деп көрсете келіп, А.Шенгелия былай дейді: «Біз құрған «Кавказ, Түркістан және Украина халықтарының достығы» қоғамында оның өзінің орасан зор елінің салмағына лайық орын алуы әбден табиғи нәрсе еді... Мұстафа есімі Түркістанда ғана емес, сонымен бірге бүкіл Совет Одағында қалың қауымға танымал болды, бұған өзіміз, әйтеуір, амалын тауып, сол жақтан алдырып тұрған

газеттер мен кітапшалар дәлел. Айында-жылында бір осында жолы түсе қалған түркістандықтардың Түркістан төңірегіндегі барлық айтыс-тартыстың бір адамнан ғана таралып жатқанын біліп, қатты таңырқағандарын талай көргенім бар...

Мағұматтар бергенде Мұстафа әрдайым аса ыждаһатты болатын, ешнәрсені де дабырайтып көрсетпейтін, қайта өзінің зор жауапкершілігін сезініп, кішірейтуге бейіл тұратын». («Жас Түркістан». Париж. «Мұстафа Шоқай мырзаның рухына». 30-бет).

Өткен ғасырдың сексенінші жылдарынан бастап, жиырмасыншы ғасырдың қырықыншы жылдарына дейін халқының көзі ашылмай, көрген қасіреті туралы Ақиқатты айдай әлемге паш ету жолында жанын да, тәнін де бәйгеге тігіп адал еңбек ету – Мұстафа Шоқайдың өмір мұраты; бойына қуат берген нәр – осылар. Ол ақтық демі біткенше бойында ұлы мұрат пен бәтуәлі іс-әрекет біте қайнасқан жан болып дүние кешті.

Түркістан жанашыры болған бір европалық азаматтан оның неге Мұстафаны жанындай жақсы көретін себебін сұрағанда, ол: «Өйткені Мұстафа Шоқай – бір өзі орасан зор бір елді таныта алатын тұлға. Түркістанның ой-арманы мен мүдде-мұраты оның бойынан тұтас көрініс тауып тұр» деген екен», – деп Тахир Шағатай доктор еске алады. (Бұл да сонда, 28-бет).

«Асқақ абзалдық, мейірман жүрек, достыққа адалдық, бір айтқан әділ сөзінен айнымайтын беріктік – Мұстафа мырзаны сипаттайтын қасиеттер, – деп жазады Украинаның бұрынғы сыртқы істер министрі, профессор А.Шульгин. – Ал оның дәл осындай адамшылық қасиеттерімен қатар, жалпы адамзат мәдениетінің түп қазығына дейін бойлай алатын сирек ұшырасатын зеректігі де бар еді. Жаны да, тәні де түркістандық бола тұра, ол орыс тіршілігін де ерекше жете түсінетін...» (Бұл да сонда, 28-бет).

Орыс әдебиетінің білімдары, Пушкин мен Достоевскийді жоғары бағалаушы, орыс шығыстанушылары: Тураев,

Слово Ануара

Бартольд, Левшин, Миллер, Потанин еңбектерінің байырқалы оқушысы, Ресейдің алдыңғы қатарлы санаткерлерінің абзалдығы мен еркінниеттілігін құрметтеуші Мұстафа Шоқай ешқашан патша жөндеттері мен Қазаннан (Октябрьден) соңғы жаналғыштарды орыс халқы деген емес. Ол қауыздан дәнді ажырата білетін жанды. Ол Түркістанның түп-халқына жасалған озбырлық пен нәсілдік кемсітушіліктің түп-төркіні жаңа орталық басшылыққа алып отырған ежелгі империялық саясатта жатқанын айқын пайымдаған. Көптеген деректер, дау туғызбайтын дәлелдер бұған оның көзін әбден жеткізген...

* * *

М. Шоқай 1941-жылғы 22-маусымда зерттеушілік, ағартушылық, публицистік қызметін кілт доғарды. Себебі: сол күні, гитлершілдер Совет Одағына шабуыл жасасымен ээсшілдер оны дереу тұтқындады. Сол кезде Францияда жүрген орыс елауғандарымен бірге Мұстафа Шоқайды Париж түбіндегі Кемпьян концлагеріне қамаған. Мұстафаның зайыбы Мария Шоқайдың айтуына қарағанда, ол фашистердің ССРО-ға шабуыл жасағанын естіп «қатты қапаланады».

Мұстафаны олар Кемпьянде екі апта ұстап, қалай тез тұтқындаса, дәл солай тез босатып қоя береді.

«Мені кенеттен комендатураға шақырып алып, енді боссың деп жариялады», – дейді ол әйеліне осы оқиға жайында. (*«Жас Түркістан», Париж, 1949 – 1950 ж. 8-бет*). Алайда ол үйінде көп бола алмады, немістер тағыда келіп, оны Германияға алып кетеді. Онда Мұстафа Шоқайды тұтқынға түскен түркістандықтармен жүздестіреді. Гитлершілдер оны өздерінің жағына шығарып алуға тырысып бағады, оның беделін өздерінің насихаттық мақсатына пайдалануға әрекеттенеді. Алайда Мұстафа Шоқай фашизмнің Европаның ғана емес, Ресей мен Түркістанның да барлық халықтарына құлдықтың қара бұғауын салатынын жақсы түсінген-ді. Сондықтан олармен ынтымақтаса, ауыз жаласа алмаса керек. Бүкіл

өмірін Ақиқат жолындағы, Түркістан халықтарының ар-абыройы, теңдігі жолындағы күреске арнаған адам алған бетінен айнымақ емес. Ол өзінің үлкен Отанына адалдығын сақтап қалды, концлагерьлердегі әскери тұтқындармен кездескенде де олардың рухын көтеруге, болашақ жеңіске сенімін шыңдауға күш салады. Ал гитлершілер ондайға енжар қарасын ба.

Сол күндері «... Ол аса сабырлы да салмақты болды, бірақ жүрек өрті саябырлаған жоқ, ол жеке басының хауіпсіздігін ойламады, жақын тұтқан адамдарының камын жеді, соларға көмекке ұмтылды, – деп есіне алады А.Шенгелия. – Ол әскери тұтқындар лагерьлерінің бірінді батылдық көрсетіп, немістер еврей деп ату жазасына кескен ондаған грузинді ажалдан арашалап қалады. Әуелі жанұшыра ұмтылып, ара түсіп, үкімнің орындалуын тоқтатады, содан кейін немістердің қателіктерін дәлелдеп береді...» («Жас Түркістан». Париж, 1949 – 1950 ж.ж. 30-бет).

Ауыртпалық-азабы мол қысқа ғұмырында Мұстафаның жүрегін жылытқан сәттер де болған. Соның бірі қазақтың ұлы әншісі Әміре Қашаубаевпен кездесуі еді. Алғашқы рет олар адал достарының көмегімен түнде Мұстафаның пәтерінде кездескен еді. Мұстафа Әміренің даусына тәнті болды, ол тыңдаған жоқ, елтіді. Әміренің даусысын жұта берді десе болғандай. Туған жерін аңсаған сағынышы тұлабойын қатты сыздатып еді. Әмірені тыңдап, алпыс екі тамыры балқып, сайын сахарасын, оның жұпар иісін, шалқар көлін, асқар тауын жан-тәнімен сезініп, шерін бір тарқатты...

Мұстафа дүниеде Әміренің даусынан асқан әсем де күшті дауыс болған емес деген. Әміренің 1925-жылы Париждегі Бүкіл дүниежүзілік әшекейлік өнер көрмесінде ән салуы Европаның музыка әлемін дүр сілкіндірген тосын оқиға болды. Газеттер ол жайында таңдана да тамсана жазады. Ромен Роллан сынды музыка білгірлері оның даусының дара нақыштары, орындаушылық мәнері жайында сүйсіне пікір білдірді.

Слово Ануара

Тағдыр Мұстафа Шоқайға 1927-жылы Майндағы Франкфуртта тағыда ілтипат білдіріп, Бүкіл дүниежүзілік музыка көрмесінде ән салған Әміремен тағыда жүздестіреді. Мұнда алдын-ала келген Мұстафа мейманханадан нөмір жалдап, Әміремен екеуі сонда жолығады... Советтік тыңшылардың қарауылындағы өзімен бір емес, екі рет жолыққан Әмірені хауіп-қатерден қалай қорғаған құпиясы Мұстафаның өзімен бірге кетті...

Оның қазасына қатысты деректерді салыстырып, елпекшей келгенде, оны өздерімен қызметтес болудан бас тартқаны үшін нацистер өлтірді деген бір ғана пікірге тірелесің. «Буржуазиялық идеологияны әшкерелеушілер», қанша әсірелеп жазғанымен, оны жау қосынына қосудың ешқандай қисыны жоқ, ол Ұлы Отанының патриоты болып өтті. «Әшкерелеушілер» қаншама қайталаса да, атышулы Түркістан жасағына оның ешқандай жанасымы болған жоқ, ол оның ұйымдастырушысы да, мүшесі де болған емес, өйткені Мұстафа Шоқай ол жасақтың пайда болуынан аттай бір жыл бұрын – 1941-жылғы 27-желтоқсанда дүниеден көшкен еді.

Тұрлаусыз оқиғалардың тоғысуы болар ма, сірә, осыдан тура ширек ғасыр өте, 1986-жылғы 16 – 17-желтоқсанда, Алматыда қайта құрылуға, оның еркінниеттілігіне сенген жастар алаңға шықты. Олар бізге орталықтан жаңа билеушінің жіберілуіне наразылық білдіріп, «Әр халықтың өзінің көсемі болсын!», «Қазақстан – қазақстандықтарға!» деген ұрандар алып шықты. Бұл қылықтары үшін олар қатты жазаланды. Алматыға сонау Ауғанстаннан дереу шақыртылып алынған генерал И.Карповтың: «Ал, балғындар, көресілеріңді көріндер!» деген қиқуымен студенттерді темір таяқ пен қырлы сапер күректерімен сабатып, желтоқсанның сары аязында суық судың астына алды, итке талаттырды... алаң қанға боялды.

«Ұлтшылар ұясын» іздеп табу үшін мыңдаған адамдарды алдын ала қамау камерасынан өткізу керек деп өктем мәлімдеме жасаған екінші генерал – ССРО Ішкі істер

министрлігі Қылмысты іздестіру басқармасы бастығының бұрынғы орынбасары – В.Комиссаровтың бұйрығымен адамдарды көшеде, аудиторияларда, жатақханаларда, автобустарда ұстап, ұрып-соға бастайды, ол үшін жауапкершілікті Комиссаров өз мойнына алып: «Жауабын мен берем!» деп қоқиланады.

Қуғын-сүргін қайтадан басталып кетті... Орталықтан келген әділ қазының міндетін СОКП Орталық Комитеті Саяси Бюросының ең бір азғындаған мүшесі Соломенцев атқарды. Олар жаңа билеуші Колбинмен бірігіп, құжат әзірлейді. Егер ертеректе, Мұстафа Шоқайдың заманында, 20, 30, 40 кейіннен 50-жылдарда «жекелеген» немесе «қазақ ұлтшылдарының тобы» туралы сөз қозғалған болса, ендігі жерде Соломенцев пен Колбиннің ұсынысы бойынша Саяси Бюроның өзі «Қазақтың қаныпезерлік ұлтшылдығы» (казахский махровый национализм) туралы қаулы қабылдап, газеттер, радио мен теледидар арқылы айқай-сүрен салды.

Сөйтіп, цивилизация тарихында тұңғыш рет СОКП-ның билік жүргізуші биіктегі тобының құқымен тұтас бір халыққа «ұлтшыл» деген айдар тағылды. Мұны дәлелдейтін дерек, айғақ қажет, осы орайда орталық газеттер мен журналдар дәлелденбеген, расталмаған «айғақтарды да», «деректерді де» қымсынбастан суырып берісті. Мәселен, «Известияның» ұлттық интеллигенцияны келемеж еткендей болған «Тор», «Өзекке тепсең де, – «өзің» сияқты мақалалары шындықтан шалғай кетіп, жалған болып шықты...

Билікшіл Колбин екі жыл бойы жанталасты. Барлық аймақтарда, облыстарда және Алматыда «ұлтшыл-қылмыскерлер» ұсталып, әшкереленіп жатты. Соттардың жұмысы қызып жүре берді: жоғары оқу орындарының профессорлары, оқытушылары, училище мен техникумдардың, мектептердің мұғалімдері, студенттер, шәкірттер, жұмысшы жастар топ-тобымен тергеуге тартылды, партиядан, комсомолдан қуылды. Қаншама жан

Слово Ануара

жазықсыз сотталды! Қайраттар өлім жазасына кесілді!

«Ұлттық саясатты есеп шотқа қағып» жүргізу басталды. Билік өзіне «адал» адамдарды Алматыға азандап жинап, бәз баяғыдағыдай қазақтарға «ақылшы-тәрбиеші» болатын тұтқалы орындарға қонжитты. Халық шаруашылығы институтының «төріне» шығарылған Найденов деген біреу – Колбиннің жандайшабы – тіпті есі дұрыс кісінің ойына келмейтін сорақылық жасап, институтта қазақ тілінде сөйлеуге тыйым салыпты!

Сөйтіп, барша қазақ халқына, оның ұлттық интеллигенциясы мен жасөспірімдеріне көрсоқырлық қиянат жасалды. Көпшілік оны көрді, түсінді, шыдамы таусылып, қарсы қимылға кірісті. Колбин партиялық, советтік, комсомолдық басшылықтағы жанторсықтарына арқа сүйесе де, бас сауғалай алмады. Ақырында келген ізімен тайып тұрды.

Ендігі жерде ондай оқиға қайталанбас, бұл ұзақ жылдарға созылған, қазаққа қарсы ашық та, жасырын да жүргізілген науқанның соңы болар деп үміттенгің келеді, алайда қазірдің өзінде, республиканың жаңа парламенті 1990-жылдың қазан айында Қазақстанның егемендігі туралы Декларация қабылдағаннан беріде де, сол сұмырай уақыттың сызы сезіле береді. Мәселен, А. Асқаровтың соты табандаған төрт жылға созылып отыр. Істің сот залына жетуі мұң екен, қорқытып, күштеп, алдап-арбап жинаған «айыптаулар», «куәлердің көрсетулері» шашылып қала береді. Орталық өкіметтегі көзге көрінбейтін бір мықтының ырқындағы сот та, прокурор да Асқаровтың «ұлтшылдығын» дәлелдей алмай әлек. Жұртшылықтың наразылығына, Қырғызстан мен Қазақстанның халық депутаттарының наразылығына қарамастан, сот тоқталар емес.

Сондай-ақ, кейбір орталық басылымдардың беттерінен күні бүгінге дейін қазақ тілінің мемлекеттілігі туралы заңның қабылдануына байланысты кіжінген дауыстар, ұлттық интеллигенцияның, бүкіл қазақ халқының атына айтылған балағаттаулар естіліп жатыр. Ол ол ма, қазақтың

атамекеніне көз аларту сияқты өлермендік көріне бастады, – империялық өркөкіректік пен кеудемсоқтықтың ызғары әсіресе БЛКЖО Орталық Комитетінің «Молодая гвардия» журналының беттерінен есіп тұрғандай: бұл журнал «қайталай берсең, өтіріктің өзі шындай естілер» дейтін Геббельстік қағидаға сәйкес қарекет жасауда, журналың бас редакторы А.Иванов пен жөйітмасондық жөнінен маман, арандатудың айтулы шебері Г.Назаровтың айтағымен, Н.Кузьмин дегеннің аузымен «Қазақстанда орыстарды ұрып-соғып қуып жатыр...» дегендей есуастық сандырақ айқайлап айтылып, ұлтаралық қақтығысты қоздыруға өршелене ұмтылу бар. «Мәскеуде шығатын «Молодая гвардия» журналын оқығанда, ол Қазақстанда ұлтаралық қатынастарды қасақана ушықтыруды өзінің басты міндетінің бірі етіп алған екен деп, біртүрлі ыңғайсыз күйде қаласың», – деп әділін жазды 1991 жылғы 17 қаңтардағы «Казахстанская правда» газетінде жарияланған «Арандату жанрында» деген мақаласында белгілі сыншы, әрі жазушы, Ф.М.Достоевский шығармашылығының әйгілі зерттеушісі П.Косенко. Н.Кузьминнің де, А.Ивановтың да Қазақстанда туып, өсіп-өнгенін, білім алып, біліктенгенін айту қажет, екеуі де – қазақтарды тарихи топырағынан қуалап, аздырып-тоздырған заманда осында қоныс аударғандардың немесе жазалаушылардың тобында келгендердің тікелей ұрпақтары. Тегінде тұқым қуалайтын бір кінәраттің күші ме екен, әйтеуірб олар қамшы үйіріп, «тоқтат!» деп аттандап шыға келгісі келіп тұратын әпербақандарға ұқсайды, әйтпесе Тіл туралы заңымызға қарсы, Егемендік туралы декларациямызға қарсы соншама безерленіп аттандайтындай құқы кәне?!.

Иә, біраз уақыт өтті, заман өзгерді, адам өзгерді, Қазақпен бірге өмір сүріп жатқан орыс халқы да бүгін басқа. Ал қазақтарға келетін болсақ, ол да – кек сақтамайтын халық. «Рақымды, кешірімді бол, таспен атқанды аспен ат» деген Ұлы Жарғының моральдік-адамгершілік негіздерінде тәрбиеленген халық емес пе!

Слово Аңуара

Мұстафа Шоқай қаламына ілінген қайғы-қасірет келмеске кетіп барады, жан жарасы да жазылып келеді. Жолына Мұстафа Шоқай басын тіккен Ақиқат та халқымен қауышып жатыр. Мұстафа Шоқай арман еткен Теңдік пен Егемендік те есік қағып тұр. Ары мен Абыройы арашаланған халық еңсе жаза бастады. Тарихи зердемізді де тұмша идеологияның тат басып шіріген торынан арши бастадық, – бұл жолда кезінде елінен қуылып, жат жерде азап шеккен ардақты азамат, аса көрнекті демократ, мемлекет қайраткері, заңгер, экономист һәм ойшыл Мұстафа Шоқайдың бізге көрсеткен және көрсете берер қызметі шексіз. «Ұлылық дегеніміз – ұлы құлдық» деген бір сөзтіркес бар. Ол – елінің, халқының азаттығы, теңдігі, егемендігі, жарқын келешегі үшін туып, сол қастерлі, қасиетті іске қалтқысыз берілген, өзінің адами, азаматтық мақсат-мұратының құлы болған, ол жолдағы күреске жанын қиятын хас батыр Адам!

...Халықтардың империялық бұғауға қарсы ұлы да ұзаққа созылған күресте ондаған миллион адамы құрбандыққа ұшыраған XX-ғасыр да мәресіне тақалды. Халықтар ғасырлық құрсаудан құтылып, өздерінің дербестігін жариялап, декларацияларын қабылдап жатыр. Міне, осындай кезеңде империяны көксеушілер сонау «Жарғыда» жазылған Ұлы Ақиқатты түсінуге тиіс, ол Ақиқат мынау:

«Қасындағы басыбайлы құлдарың болғаннан басы азат досың болғаны мың есе артық».

Мұстафа Шоқай жайлы әңгімені аяқтай келе осы бұрылыс-бұлталаңы көп жылдар ішінде түрік тілдес халықтардың арасында ол туралы талай-талай аңыздардың туғанын айтқан ләзім. Оның Батылдығы, Даналығы туралы ел аузында аңыз көп. Мысалы. сонау Францияда жүргенінде жан жолдасы, досы Міржақып Дулатовты құтқару үшін жанын шүберекке түйіп, советтік концлагерьге жасырынып барыпты...

Ал мен ол туралы аңызға емес, тек қана дау туғызбайтын, хатталған құжаттардағы деректерге ғана сүйендім.

Мұстафа Шоқай туралы өсек-лақап та аз емес. Сол тәсілмен оның аруағына күйе жағу, атын өшіру секілді жексұрындық бүгінде де бар. Мәселен, осы таяуда ғана: Қызылорда орыс тілінде шығатын «Путь Ленина» облыстық газеті, іле-шала мәскеулік «Журналист» журналы (№2, 1990 ж.) Мұстафа Шоқайды «Ислам жасақшыларының жетекшісі» деңгейіне дейін өсіріп, оған «фашистік генерал» дәрежесін берді... Ол не? Алдымен айдар тағып, артынан «көзін құртатын» күні кешегі саяси індеттің тиылмағаны ма? Мұстафа Шоқай марқұм болғаннан беріде, міне, елу жылдың жүзі. Сонда ол қай уақытта «генерал» болып, қол бастап жүр? Қалай болғанда да бұл өтірік кімнің аузынан шықса да, оның көздеген мақсаты біреу – халықтың тарихи зердесін қалпына келтіруге кедергі жасау, халықтың атақты перзентінің ісі мен қызметін ақтауға жол бермеу.

Біздің дәуірімізге дейін өмір сүрген ұлы ойшыл Публий Сирдің: «Өлі арыстанға қоян да қожа» деген сөзі қандай көрегендік! Қазекем: «Құлан құдыққа құласа, құлағында құрбақа ойнайды» демеді ме?!

Мұстафа туралы шындықты бастан-аяқ білгісі келген адам оның не туралы жазғанын, нені қорғап, нені мансұқ еткенін, нені армандап, қандай мақсат-мұратты көкसेгенін білгісі келсе, аса көрнекті түрік тарихшы-публицисі Хасан Оралтайдың кітабын оқысын (Стамбол, 1986 ж.). Мұстафа Шоқайдың өміріне арналған зерттеулер неше қайтара Оксфорд баспаларында шықты (соңғы рет 1986 ж.), Берклиде (1960 ж. Калифорния, АҚШ), Кембридже (1957, 1964 ж.ж) жарық көрді, талай мәрте Берлинде, Парижде, Мюнхенде (1950, 1960 ж.ж), Кельнде (1962 ж), Нью-Йоркте (1957) жарияланды...

Біздің елімізде, белгілі-белгісіз себептермен, М. Шоқай еңбектері жарияланған жоқ, ал оны жоққа шығармақшылар, аруаынан аттап кетушілер жеткілікті. Оны «әжуалаған», «әшкерелеген» дүниелерде қисап жоқ. Мұның да сыры түсінікті. Сыңаржақ идеология, империялық бітеукеуделік өзінен басқаша пайымдауға бейімдік білдіргендердің бәрін

Слово Ануара

қатаң жазалайтын. Ұзақ уақыт бойы санамызға басқарушы партияның басындағылар желеп-жебеп келген, мемлекеттік деңгейге жеткізілген жалған сөз мол сіңірілді. Мұндай жағдайда, әлбетте, ұлы Жорес жазғандай:

«Батылдық Шындықты іздеп табуды және жұртқа жеткізуді талап етеді».

Ал Мұстафа Шоқай болса, өзін қандайлық тереңге тығып, тас қамауда ұстаса да, Ақиқаттың, Шындықтың түбіне жетіп, оны жалғанның жарығына шығарып, томағасын сыпырды. Осы ыңғайда екінші бір атақты француз, Мұстафаның досы – Пьер Ренodelьдің мына бір пікірі әділдік тамырын тап басқан сөздер ме деймін:

«Күндердің күнінде, кімге де болса, сенуден қалатын өтірікпен өзін алдаусыратқаннан гөрі өткеннен ой түйіп, сабақ алған әлдеқайда пайдалы емес пе? Осы орайда өзінің жаза баспайтын, жоққа шығаруға жатпайтын мәліметтері мен құжаттарының жиынтығын қолымызға ұстатқан Мұстафа Шоқаев бізге зор ғибрат көрсетіп отыр.

Ол Ақиқат алдында алғысқа лайық».

Оның Абзал да адал есімі еліне мәңгілік оралса екен, елім деп елжіреген жүрегі мен жаны ылайым туған халқымен бірге болса екен!

(«Қазақ әдебиеті» газеті. 1991-жыл.)

МЫ ОСОЗНАЕМ...

...Время распорядилось так, что на мою долю выпала тяжелая участь провести последнее заседание Верховного Совета СССР, вернее, верхней палаты Совета. Я не знаю кто вел и как проходила самая первая сессия Верховного Совета СССР. Вероятно тогда говорили о переустройстве мира, о мировой революции, о покорении времени и пространства, о пятилетках, преобразующих землю и жизнь народа, о том, как мы, перешагнув капитализм, построили социализм.

Но мы, как бы ни старались, не смогли перешагнуть через целую историческую эпоху. Хотя и поздно, но вновь вернулись в лоно капитализма. Быть может даже к его самой дикой форме...

Мы осознаем что потеряно – мы распрощались с тоталитарной державой, унаследовавшей все колонии царской России. И мы не сожалеем об этом. В истории Союза были и победы и поражения. Но все же нельзя не вспоминать о том, что он, этот канувший в прошлое Союз, был построен на священной вере человека в справедливость, на притягательной мечте человека в коммунизм, на убежденности, что мы идем к равенству, братству, свободе и демократии; что мы становимся защитниками интересов всех народов и нации. За эти мечты и убеждения сложили головы миллионы людей...

(Из речи Председателя Совета республик Верховного Совета СССР Ануара Турлыбековича Алимжанова на последнем заседании Совета 26 декабря 1991 года. На этом заседании он ставил свою подпись под актом о распаде СССР, – Г. К.)

ЗАМЕЧАТЕЛЬНЫЙ ПИСАТЕЛЬ-ГРАЖДАНИН *Последняя встреча или уроки И. Есенберлина*

Любое воспоминание о человеке с которым дружил, а тем более о человеке, интересы и жизненные принципы которого не разнились с твоими взглядами на действительность, на историю твоего народа, неминуемо будет носить сугубо личный, субъективный характер. Очевидно поэтому, пытаюсь начать эти строки о выдающемся казахском прозатке Ильясе Есенберлине, я никак не могу избавиться от навязчивой мысли: рассказать о последней встрече с Ильяс-ага. Но все же не решаюсь. Во-первых, потому, что это будет тяжелое воспоминание, во-вторых, оно повлечет за собой рассказ

Слово Ануара

о подробностях событий тех дней осени 1983 года, когда я жил в Москве и по поручению бюро секретариата Союза писателей СССР готовил Ташкентскую конференцию афро-азиатских литераторов... И начав повествование, я не смогу не назвать имена моих коллег-писателей из разных республик и из разных стран, кто в те трагические часы и дни оказался рядом, содействуя привлечению лучших врачей-специалистов, чтобы поставить меня на ноги.

Одним словом это было долгое повествование. И, чтобы предотвратить его, скажу кратко: последняя встреча с Ильяс-ага было в Москве, в травматологическом центре, произошла тогда, когда еще сами врачи не были уверены в том, что я выживу.

Была тяжелая автомобильная катастрофа. Переломы ребер левой стороны груди, левой ноги, трещины в тазобедренной кости. Вся кровь лилась во внутрь. Я не мог говорить. Дыхание поддерживалось точными ударами тонкого шприца в шейную дыхательную артерию и позволяло мне с трудом дышать в течение часа-полтора. Затем все повторилось... Днем и ночью у постели находились не только родные, но и те из друзей, кто находился в Москве.

...Раскрыв глаза, я словно в туманном сне увидел склонившихся над моей койкой лицо Ильяс-ага. Из-за его плеча вглядывался Сагат Ашимбаев. За ними стояли Какимбек Салыков и Роллан Сейсенбаев. Я понял, что Ильяс-ага и Сагат – эти два самых дорогих для меня человека, которые всегда были рядом и оказывали моральную поддержку в самые тяжкие времена после снятия с руководства Союза писателей за «неприемлемую демократичность», так было сказано на секретариате ЦК, когда из отдела ЦК мне было предложено убраться из Алма-Аты. Они прилетели из Алма-Аты, а Какимбек и Роллан привели их сюда в больницу. Какимбека Салыкова до тех пор я знал лишь как поэта, а в те дни познал его огромную человечность.

...Ильяс-ага тихо спрашивал о моем состоянии. Я не мог ответить. Его глаза заволоклись туманом. Сагат смотрел на меня встревоженным взглядом и что-то говорил о врачах. Когда я вновь взглянул в лицо Ильяс-ага, он отвернулся и кулаком вытер свои слезы... Я не знал тогда, что это будет нашей последней встречей. Вот почему воспоминание о том дне влечет меня к повествованию о его человечности и доброте и никак не дает начать рассказ о его творчестве, о его удивительном трудолюбии, об энциклопедичности его знаний истории родного народа, а в то время было не легко заниматься поисками материалов в архивах о казахской истории, о жизни ханов и султанов и сопоставляя факты, анализируя события, вырабатывать свое отношение, свои концепции и взгляды, свою точку зрения на прошлое, вопреки устоявшимся догмам усиленно насаждаемым властями. Помню, как он предложил на обсуждение рукопись своего романа «Хан Кене». Я получил согласие Габита Махмудовича Мусрепова, нашего старейшины, что он будет вести обсуждение. Фойе здания и кабинет первого секретаря Союза писателей были до отказа заполнены читателями и писателями. Но когда настал момент обсуждения, Габит Махмудович, сказав несколько резких слов по поводу рукописи, покинул здание. И я впервые, не имея опыта ведения дискуссии, вынужден был начать обсуждение. Сразу группа литераторов бездоказательно (было заметно, что они не читали рукописи), но яростно выступили против публикации романа. Другие тут же опровергли их. Дискуссия чуть было не закончилась свалкой... А когда роман увидел свет, печать организованно, залпом ударила по нему. Так что у Ильяс-ага была нелегкая судьба в литературе. И те, кто сегодня выдают себя за страдальцев и мучеников, говорят о запрете своих книг, не испытали и сотой доли того морального удара, который пал на долю Ильяс-ага...

О противоречивости времени, о достоинстве человека

Слово Ануара

мы говорили с Ильяс-ага в наших беседах во время долгих вечерних прогулок, которые стали постоянными в начале восьмидесятых годов, прерываясь лишь во времена, когда меня вызывали в Москву и посылали в командировку по делам Ассоциации афро-азиатских писателей.

Мы были знакомы давно, еще с начала шестидесятых годов по совместной работе в студии Казахфильм. Тогда впервые была введена должность главного редактора и, назначенный на эту должность я был отозван из «Литературной газеты». Мы часто встречались и советовались и во время моей бытности главным редактором «Қазақ әдебиеті», но по-настоящему сблизились, несмотря на разницу в возрасте, во время совместной работы в Союзе писателей Казахстана, где он, как второй секретарь, курировал не только деятельность творческих секций, но и отдавал львиную долю своего времени организации и контролю за строительством Дома литераторов, занимался обустройством молодых поэтов и прозаиков. Вместе с ним мы готовили и провели с успехом 125-летие Абая и Жамбыла, конференцию писателей стран Азии и Африки, а заодно впервые в истории отметили 1100-летие Абунасыра Мухаммеда аль-Фараби.

Он по-отцовски любил и переживал за своих детей, за их будущее, особенно за сына. Помню, как однажды он с болью рассказывал о том, что куда-то увезли внука, не сказав ему об этом.

Он был нежен к своей семье, к своим детям, но беспощаден к себе... Неустанная работа, работа без отдыха была стимулом его существования. Как гражданин, как сын своей нации, он не уклонялся с жизненного пути – восстанавливать историческую память своего народа. В семидесятые годы романы Ильяса Есенберлина, как исторические повести и романы Абиша Кекильбаева, а в восьмидесятые годы пьесы и книги Шерхана Муртазаева разрушили запретные зоны для нашей национальной

литературы... И как бывает всегда в таких случаях, первопроходцам достаются первые и основные удары тех, кто защищает привычные устои. Так случилось и с Ильясом Есенберлиным, первым вызывавшим гнев не только идеологические верхов, но и амбициозно настроенных коллег, уверовавших в незыблемость своих заскорузло-консервативных понятий о назначении литературы. Но к этому времени он прошел огромную жизненную закалку, знал как фальсифицируют дела на непокорных, прошел он и тюремные уроки и потому его нельзя было согнуть, заставить отступить от избранного пути. Он был увлечен созданием летописи своего народа.

Его книги охватывают почти пятивековую жизнь казахских ханств. И он первым в национальной литературе протерил столь объемную стезю, осмыслив и художественно воплотив в своих книгах решающие этапы истории. По его тропе ныне, когда народ вернул свою независимость, и пытается утвердить ее, идет другое, более молодое поколение писателей. Они ищут свои пути, свои краски для художественного воплощения истории, и, быть может, кто-то из них создает полотна поярче, но И.Есенберлин останется в истории национальной культуры и литературы как первопроходец, вышедший на еще не исследованную тропу в сложное и опасное время.

Нынче уже невозможно представить казахскую литературу без Ильяса Есенберлина, а анализ и осмысление многовековой истории нации невозможны и неполноценны безвнимательного взгляда в страницы его романов, в которых нельзя не заметить целенаправленности его исследований, его творческого поиска как писателя, плодотворного не только в самой основе замысла, но и в его конечных результатах, в жизненности его концепций. На примере жизни прямых потомков чингизидов хана Абылхаира Первого, образовавшего казахскую государственность в пятнадцатом веке и последующих казахских ханов. Ильяс Есенберлин делает свои философские наброски

Слово Ануара

к понятиям «власть и народ», «правитель и толпа», «тирания и искусство». Анализируя события многовековой истории Великой степи Дешти-Кипчак вплоть до времен Абылайхана и Кенесары Касымова, писатель вырабатывает свою философскую концепцию и обосновывает во многом спорную мораль власти. Он ищет ответы из на те вопросы, которые мы ставим перед собой сегодня, вновь став независимым государством: кто и какими своими деяниями и действиями должен иметь моральное право быть выразителем идеи национального единства?..

Как и куда вести свое государство?

Уроки жизни и подвигов Абылхаира Первого, Касымхана и Хак-Назара, славного Тауке, Абылайхана и Кенесары – что дали эти уроки, чему научили казахов бесконечные битвы против джунгар, а затем и против русских колонизаторов (с 1798 по 1930-е годы было более ста крупных вооруженных восстаний и бунтов, начиная с восстания легендарного Сырыма Датова, Исатая и Махамбета до Амангельды Иманова и голодных бунтов и восстаний против жесткого, запланированного геноцида тридцатых годов и кончая декабрьскими событиями 1986 года, когда казахская молодежь открыто вышла против диктата Москвы и ее последнего наместника в Казахстане).

Национально-освободительное движение в степи не прекращалось никогда. Бывшие кочевники показали себя бесстрашными воинами. Это подтверждают историки прошлого Геродот и Страбон. Великолепными бойцами показали себя казахи и в минувшую мировую войну. Но не имея собственного грозного оружия в девятнадцатом и двадцатом веках, они не сумели устоять против карательных экспедиций типа генерала Черняева...

Да, мы научились воевать, а чтобы быть независимыми еще надо уметь строить – строить заводы и фабрики, машины и компьютеры, уметь строить как корейцы и малазийцы, японцы или тайцы...

Это правда, что царская Россия и тоталитарный режим

нас, как нацию, как народ, очень умело и изошренно держали подальше от станков и техники. Нас отлучали от технических, космических, строительных профессий, держали подальше от дипломатии, не готовили ни политиков, ни государственников, ни военных специалистов, хотя руссификация шла полным ходом. Закрывались даже школы на казахском языке и не было ни одного среднего и высшего учебного заведения, где бы преподавали на казахском. И земля наша и народ наш должны были выполнять одну роль: оставаться сырьевым придатком России – колониальной России, а затем тоталитарного режима. Об этом на основе убедительных фактов писали в своих трудах Турар Рыскулов и Мустафа Шокай. По свидетельству Турара Рыскулова одни «из заслуженных руководителей Октябрьского переворота» Иван Тоболин на заседании Туркестанского ЦИК в 1920 году прямо заявил, что казахи «как экономически слабые с точки зрения марксистов, все равно должны будут вымереть...». И умерщвляли нас вплоть до 1938 года. Погибли миллионы. От голода, от насильственного изъятия всего, что имел казах – юрту и коня – которому было отказано даже в элементарной медицинской помощи. Но убить весь народ невозможно. К тому же нужны были пастухи, чабаны, дешевая рабочая сила...

К началу 1990 года Союз начал распадаться, бывшие, объединенные силой республики начали провозглашать свою независимость. И тут неожиданно со страниц «Казахстанской правды». 28 ноября 1990 года, устами тоже «заслуженного» лидера рабочего движения было сказано: «...мы не ставим вопрос так: вот вам резервация, и все дела. Нет, мы говорим казаху – друг!».

Вот и привалило счастье казахи. Наконец-то сменили гнев на милость. Это уже по-другому звучит, чем у Тоболина. А то ведь я, по-глупости поверив в американскую гуманность и демократию, дважды – в середине семидесятых и в середине восьмидесятых годов по неделе жил в индейских

Слово Ануара

резервациях. Последний раз в каменисто-пустынной, холмистой местности в штате Нью-Мексика, недалеко от городка Санта-фе. Это трудная жизнь, жизнь в загоне скажу я вам. И хорошо, что нас пока не загоняют в такие резервации...

Испытание нервов нации продолжается не только со страниц газет устами «заслуженных...».

Вернув независимость, мы оказались ни с чем: богатства наших недр как и прежде вывозятся, теперь уже по воле наших новоявленных политиков, наживающихся на трагедии народа.

Имея свою нефть, свой газ, – мы берем, покупаем бензин и газ у других. Мы имеем все, не имея ничего.

Мы нищие, утопающие в нефти, в железе и угле, благородных металлах, в зерне... Мы всего лишь скотоводы... безоговорочно исполняющие девизы тоталитарного режима. Одним из которых было: «Казахская молодежь – в чабаны!». Так где уж нам быть «экономически сильными?».

Мы нация больных, потому что и в воздухе, и на земле, и под землей, а значит и на нас самих испытывали все сатанинское оружие – и ядерное, и химическое, и бактериологическое. Все то оружие, которое нынче принадлежит России. И земля наша, и люди наши отравлены, одурманены...

Как и прежде, мы завозим в Казахстан и гвозди, и иглу, и нитки...

Так что вопросы «быть или не быть казахской государственности?»; «Смогут ли казахи стать в один ряд с народами, которые расправив плечи, отбредя достоинство, выйдя из опеки других, вносят свой вклад в развитие мировой цивилизации?»; «Каковы должны быть геополитические аспекты внешней и внутренней политики Казахстана, всех народов Туркестанского края?»; навсегда ли мы похороним идею КТГ (конфедерация Туркестанских государств) или СНТ (союз народов Туркестана?..).

Конечно, все носители таких идей предполагают не

Әнуар сөзі

только экономический, но и военный союз для самозащиты (хотя бы от вновь откармливаемого и пестуемого ныне в России по указу Ельцина, казачества), нисколько не посягая на национальную, политическую и культурную независимость друг друга. Но такой Союз, естественно, вызовет великодержавный гнев не только у России. Ведь великим державам легче, когда малые разделены: «разделяй и властвуй...» – все эти вопросы много раз прямо или косвенно возникают при чтении или подспудно затрагиваются в знаменитой трилогии Ильяса Есенберлина «Кочевники», переведенной на языки многих стран, стали для нас сейчас, как никогда ранее, актуальны и жизненно важны. Уроки истории, о которых поведал нам замечательный писатель-гражданин, весьма поучительны.

12.07.1993 г.

(Это – последняя статья незабвенного Ануара, – Г. К.)

г. Алма-Ата. Казахстан.

25 августа 1965 года

Дорогие друзья из «Литл групп»!

Дорогой товарищ Утпал Дат!

Я получил Ваше писбмо, напомгившее о приятных днях проведенных в Калькутте. Мы были восхищены вашим «Каллолом»! Е. Долматовский на страницах «Литературной газеты» выразил наше общее мнение о спектакле. Вы, вероятно, уже прояли его статью.

Просмотр «Каллола» обогатил наши впечатления об Индии, дал нам возможность ощутить революционный дух народа, его героизм, бесстрашие, его красоту, его стремление к торжеству разума, к равенству и справедливости. Он рассказал нам правду о борьбе индийского народа против колонизаторов. Это прекрасный спектакль! Это то самое произведение искусства, о котором говорят, что оно интернационально, что оно безгранично, понятно всем, волнует всех. Поэтому я был счастлив, когда товарищ Утпал Дат подарил мне – одному из самых рядовых казахских литераторов – рабочи– вариант рукописи «Каллола», который готовится ныне к своему боевому крещению в театре имени Мухтара Ауэзова. С радостью сообщаю вам, что ваша пьеса заинтересовала и другие театры нашей страны.

Хотелось бы чтобы одним мз первых зрителей «Каллола» а нашем театре были бы вы сами, дорогой Утпал Дат! Вы помогли бы нашим режиссерам полнее раскрыть его сути. Кроме того, с Вашего разрешения, я хотел бы написать новый текст – Выступление, эпилог к «Каллолу». Хотелось бы рассказать в нем и о вас самих. Но опять таки все это могло бы быть удачным, если бы Вы, во время своего приезда в Советский Союз, посетили Алма-Ату.

Но как бы тас не было, я уверен, что «Кхайбар» и «Гальбар» из «Каллола», как и наш «Броненосец

Әнуар сөзі

«Потемкин», пройдут по сценам театров многих стран.
Рассказывая людям правду о битве народов за свою
свободу.

Поздравляю всех вас с праздником – юбилеем
«Каллола»!

Да здравствует «Каллол»!

С братским приветом, **Ануар АЛИМЖАНОВ.**

.....

Қалқам ӘНУАР!

Сенің аяулы есіміңді СССР Министрлер Советінің
әдебиет пен өнер саласындағы Лениндік сыйлықтар
жөніндегі Комитеттің осы саласындағы 1966 жылғы
сыйлыққа ұсынылған кандидаттардың ішінен оқыдым. Бұл
хабарға қатты қуандым.

Әнуар, сені біздің халық жақсы біледі. Өзіңді елге
жақсы білдірген, асықпай таныстырған ең алдымен сен,
өзіңсің, өз еңбегің, үлгілі жүріс-тұрысың мен қоғамдық
жемісті жұмыстарың. Сондықтан, сен ең алдымен өзіңе
өзің міндеттісің, оны біліп қой. Одан соң, танып білген
жұртшылыққа, халқыңа, коммунистік партияға міндеттісің.
Бәйгіден келуіңе шын жүректен тілектеспін, бауырым!
Бақытың өсе берсін! Сені құрметпен, сені осы зор сыйлыққа
ұсынған Қазақстан Жазушылар Одағы мен Қазақстан
Журналистер одағына, «Ленинская смена», «Лениншіл
жас» газеттерінің редакциялық коллегияларына рахмет
айтып, осы хатымның бір-бір данасын соларға жібердім.

Тағзым етуші – **Әшімбек БЕКТАСОВ.**

1966 ж. Телефондар: 3-41-44 үй, 2-43-56 қызмет.

.....

ӘНУАР! «Отрар сиы» хикаятыңды оқыдым. Шынайы
сүйіндім. Ғажап шеберлікпен шымыр өріліпті. Бәрекелді!

Мырза ТҮРСЫН-ЗАДЕ.

1966 ж.

.....

Слово Ануара

Дорогой АНУАР!

Прежде всего, выражу свои чувства искренней признательности за Вашу редкостную отзывчивость и весьма ценную поддержку, которые были оказаны мне, при нашей встрече, в августе с.г.

Прошу меня извинить за назойливость, но иного выхода не смог обнаружить. Очень прошу, если возможно, оказать необходимое содействие выходу в свет заметки о нашем великом предке – Каздауысты Казыбеке, которому ныне исполнилось 300 лет со времени рождения.

В связи с приближением Нового года, позвольте, от чистого сердца поздравить Вас уже достигнутыми успехами и пришедшими признаниями и пожелать еще больших успехов и еще большую взаимопонимания ваших читателей и почитателей! Счастья, здоровья всем членам Вашей семьи, расцвета детей!

Как всегда искренне уважающий Вас –

Байтурсын ДАРИШЕВ.

Караганды. 1967 г.

.....

АНУАР!

Наша передача прошла на многие страны. Из ФРГ пришло очень хорошее письмо слушателя.

И еще... Я сделала передачу об Аруне по вашему знаку. Ее записали на трех языках. Дикторы – переводчики, которые поехали в Индию, сказали, что будут эту передачу из Москвы слушать вместе с Аруной. Так что наша встреча с Вами, как видите, не прошла бесследно.

Жаль, что не довелось с Вами встретиться на обратном пути из Индии. Будете в Москве – не проходите мимо.

С благодарностью **Е.Н.**

Москва. 1968 г.

.....

Әнуар сөзі

Уважаемый АНУАР! Я прочел Вашу статью о Коркыт Ата, – замечательно! Убедительно прошу Вас, вышлите мне книгу с фотографией!

О. ГОКИАЙ.

Анкара, Туркия.

26. XII.1969 г.

.....
Дорогой АНУАР! Большому таланту твоему рукоплескал вся Индия. И мы радовались искренно!

**Роберт РОЖДЕСТВЕНСКИЙ,
Андрей ВОЗНЕСЕНСКИЙ.**

1969 ж.

.....
Уланбатор, 3 февраля, 1970 г.

Уважаемый АНУАР АГА!

Благодарю Вас за дружеское письмо, новогодний привет и, главное – за Вашу готовность помочь нашим баян-ульгийцам в публикации их фольклор! Товарищ Соян, которого я поддерживал, его работы по собиранию фольклора наших казахов уже отправил Вам наземной почтой. Машинописный текст своих подготовительных для печати материалов и я надеюсь, что они привлекут внимание ваших фольклористов и будут изданы к 1971 году – юбилейному году МНР.

Если книга Сояна будет издана у Вас, это будет большая радость для наших казахов и вдохновит молодых казахов – собирателей бесценного фольклора своего народа. А общественности аймака покажет, что творчество акынов имеет большую художественную ценность...

В Баян-ульгие организовано отделение союза наших монгольских казахов и я посоветовал тов.Даяну, который это отделение возглавляет – установить самые тесные связи с писателями единокровного Казахстана.

Очень нужно было бы записывать на пленку мелодии песен, былин и кюев наших монгольских казахов. Может быть Союз композиторов Казахстана обратит свое внимание

Слово Ануара

на это. Мне кажется, что записи на магнитофонную ленту помогли бы сохранить народные мелодии наших казахов, особенно старинные, которые уйдут со старцами, их хранителями. Может быть композиторы Казахстана посетят Баян-ульгий наш и заинтересуются этим делом? В Баян-ульгие есть маленькая группа урянхайцев – тюркского народа, который живет там с давних времен, раньше появления казахов в Баян-ульгие. Язык свой они помаленочку забывают и старые свои песни и мелодии тоже. А для истории музыки тюркских народов и их древние мелодии были бы интересны.

У нас к сожалению нет научных работников, знающих казахский и урянхайский языки и интересующихся народным творчеством этих тюркских народностей Монголии. А когда появятся работники – им уже нечего будет собирать. Вам, ученым Казахстана, надо об этом подумать. Силы у Вас есть благодаря кадрам, выросшим за годы Октября и я надеюсь, что просвещенные казахи СССР будут думать об этих проблемах, имеющих касательство и к культуре казахской нации.

По случаю монгольского лунного Нового Года– Белого Пса, который начинается в субботу седьмого января, шлю Вам свои пожелания: он должен быть известен казахским вашим старцам. Я желаю Вам от всего сердца творческого вдохновения и успехов в Вашей работе на радость читателей!

Искреннее Ваш **РИНЧЕН**.

Почт. ящ. 119, Уланбатор, Монголия.

.....
Дорогой АНУАР! Я прочитал твои прекрасные, теплые слова о туркменской литературе и отзыв о творчестве нашего классика Махтумкули в дни твоего пребывания в Индии. Мы очень благодарны тебе!

Берды КЕРБАБАЕВ.

14. X. 1970 г.

(Берды Кербабаев был виднейшим писателем Туркменстана, Герой Социалистического Труда, – Г. К.)

.....
АНУАР, ДРУГ МОЙ! Особо уважающая тебя душа моя широка как проспекты Алматы. Это хорошо известно тебе. Я радуюсь каждому успеху твоему. Выше и выше, Сокол Алатау!

Расул ҒАМЗАТОВ.

1970 жыл.
.....

Көкшеден дұғай-дұғай сәлем!

ӘНУАР, хал-жағдай жақсы ма?

Менен хат аламын деп ойлаған жоқсың, иә? Өйткені біз бұрын хат жазысқан, хабарласып тұрған адамдар емеспіз және де мен қазір ешкіммен хабарласатындай халде жатқан жоқпын, – бұл жағдаяттан қаншалықты хабардар екеніңді білмеймін. Ал сенің өскеніңді де, кітаптарыңды да мен сырттай естіп, біліп жүрмін. Қуаныштымын! Өзі білетін жігіттердің өскеніне, абыройы биіктегеніне, әй, бір оңбаған кісі болмаса, басқа кім қуанбаушы еді?!

Рас, сол қуанышты не хатпен, не ауызба-ауыз айтпағаным болмаса, жүрек түкпірінде мол сақтаулы тұр.

Менің төсек тартып жатқанымға төрт жыл болғаны сенің құлағыңа шалынды ма? Шалынбаса, айтайын, міне, тура төрт жыл, мен ауруханадамын. Алты операция жасаттым. Бәрі сәтсіз. Жүруден қалғаным – төрт жыл. Көп операцияның зардабынан сол аяғым мен сол қолым икемге көп көнбейтін болып алды. Сонымен, бірінші топтағы мүгедек, облыстық дәрежедегі дербес пенсионер – біз боламыз.

Қиын-ау, ә?.. Аянышты-ау, ә?.. Егер мен тартқан азап, көрген бейнет, «үмітсіздер» палатасына шығарылып, апта бойы есім кірмей, өлі мен тірінің арасында жатқаным – бәр-бәрін ең болмаса көзіңнің қиығымен бір шалсаң, бәлкім, жылар да едің...

Сөйтіп, ауруханада тағы жатырмын. Тағы операция дасау

Слово Ануара

керек. Бірақ соған тәуекелім бармайды, жүрегім дауаламайды. Бетім әбден қайтып, зэрзап болып қалыппын. Медсестраның өзіме емес, басқа біреуге укол салуға келе жатқанын көрсем де қатты терлеп қоя беремін. Ал мұндай күйде операция жасатуға бола ма? Әрине, жоқ. Үстел үстінде қаламын ғой. Соны ойлап әуре-сарсаң халде жатқан жайым бар.

Мұндайда адамның жалғызбасты болғанынан дұрысы жоқ екен. «Өлсем, бір өзім» дейсің де қоясың. Өсіп келе жатқан балаларым бар, дәп киетін, ішетін кездерінде әкелерінің бұлайша халде болуы, әй, қиын-ау!..

Сол балаларды ойлағандықтан да мен ауыр халде жатқанмен тек жатқан жоқпын. Шұқылап бірдеңелер жазып жатырмын. Ден сау кезде жалқаулықпен жүре бергеннің азабын енді тарттым. Бұған дейін екі-үш тәуір кітап берсем ғой, бүйтіп алаңдамас едім. Енді сол өкініштің орнын толтырмасам да, қарманып қалмақ ниетім бар... Көп азаппен бір повесть жаздым. «Азап» дегенді көз алдына елестетейін: мен кеудемді көтеріп отыра алмаймын. Тек шалқамнан жатамын. Сол қол, сол аяқ өзіме бағынбайды. Оң аяғымды бүгемін де, діземе жастық қоямын. Балалар фанерден «үстел» жасап берген, соны жастықтың үстіне қоямын. Сөйтіп, шалқамнан жатып жазамын. Қағаз-қарындашым қолымнан сусып түсіп кетсе, оны алып беретін біреу керек.

Жанына ауру батып, осындай халде жатқан адам бірдеңе жазар болса, ол азап па, азап емес пе? Әй, Николай Островскийдің жағдайы менен гөрі жақсырақ болған шығар-ау!..

Қайтсем де, бір дүние тудырдым, әйтеуір. «Жазушы» баспасының жептіс үш жылға жоспарынан көрген боларсың, иә? Әбілмәжінге (директор Жұмабаев қой) көп рахмет, өмірімде үлкен борышкермін, жайымды айтып хат жазып едім, жоспарға іліктіріпті. Жоспарды көрдім, тиражы 12 мың екен. Мен күнде жазып, мазаны алып жүрген адам емеспін ғой, сенен бір өтініш: осының тиражын, қаламақысын дұрыстау етуге көмегіңді тигізесің

Әнуар сөзі

бе? Әбілмәжінге мен айтты демей, өз тарапыңнан көңіл аударған болып құлаққағыс етші, жарай ма?

Әнуар, саған және бір үлкен өтінішім, тілегім бар. Сен маған және бір жақсылық жаса: мені өзің басқарып отырған Жазушылар одағының мүшелігіне қабылдаудың жөнін қарастыр. Бұған дейін әңгімелерімнің екі жинағы: «Сынық шаңғы» (1962 ж.); «Туған күн» (1968 ж.); аударма үш кітап: Нансеннің, Андерсеннің, Усмановтың хикаяттары жарық көрді. Оларға 1973-жылғы жоспардағыны қос. Сонда бір қажетке жарап қалмай ма? Дәл қазіргі жағдайда Одаққа мүше болу мен үшін аса қажет-ақ. Өзің де түсінесің ғой.

Сен маған осындай бір шарафатыңды тигіз. Бұдан бұрын жүзімді салған жерім жоқ. Кімдерге айтасың, ол жағын менен сұрамайсың ғой.

Әнуар, айтарым осы. Реті қалай келеді? Камалға ұқсап, хатыма жауап қайтармай қойма, бір хабарын бер. Рас, үлкен адамдардың қолы тие бермейтіні, ескере қоймайтыны болады. Сен өйтпе. Жағдайымды қысқаша болса да жаздым. Сау күнім болса, бірсәрі, ал қазір... қатарға қашан қосыларым да белгісіз, егер қосыла алсам.

Ал сау-сәлемет бол!

Жақсы күндерде кездеселік деген тілекпен, – **ЕСТАЙ**.

30. XI. 1972 ж.

* * *

Әнекеңнің мұрағатындағы көп хаттардың арасынан Ес-ағаның – Естай Мырзахметұлының – өздеріңізге ұсынылған мына хатын тауып алдым (мәшіңкемен емес, қолмен жазылған). Оқыдым, тебірендім, толқыдым. Өзім көріп білген Ес-ағаның, Әнекеңнің бейнелері көз алдыма келіп, жүрегім сағыныштың жалынын оранды...

Екінші Әнкеңді де еске алдым. Ес-ағаның досы Әнуарбек Дүйсенбиевті. Бойшаң да жалпақ денесіне сай жайсаң жаратылысты жан еді. Көкшедегі Ес-аға мен Алматыдағы «Жазушы» баспасы арасындағы байланысы болды. Ес-ағаның шалқалап жатып жазып, бәйбішесі Гүлекең арқылы поштамен жолдағандарын ол асыға алып,

Слово Ануара

мұқият мәшіңкелетіп, оқып, баспаға апарып тапсыратын.

Ес-ағаның мына хатын қолыма алған сәтте сол ақын ағаның дауысы құлағыма келе қалды. Ол бірде:

*«Әнуарға Әнуар қабақ шытты,
Жіңішкесі жалпақтан болды мықты.*

Сенесің бе, әй, бала, сенбейсің бе:

Тоқпақтайдан таудайы, ойбай, зытты! – деді, зытқан емес, силық алған кісіше рахаттана күліп. Жазушылар одағы ғимаратының алдында ұшыраса қалғанбыз.

– Мұның жұмбақ па, жаңылтпаш па, не деп кеттің? – дедім.

– Болған оқиға! – дейді, күле түсіп.

– Иә, не және қашан, қайда болды?

– «Сені Әнуар Әлімжанов іздеді» деген соң жаңа кабинетіне барып едім, қаршығадай болып шүйіліп:

– Естайдың жағдайын неге айтпай жүрсің? Одаққа мүше емес екен ғой? Бар, документтерін ретте, рекомендацияларды ал, секретариаттың келесі мәжілісінде мүшелікке қабылдау керек. Осы тойғаныңмен бар! – деп қоя берді», – деді, қошқыл жүзінен күлкі арылмаған күйі. Бастық Әнекеңнің әмірін ауырламағаны, қуана құп алғаны еді.

О, фәни!.. Бірінен бірі аяулы бұл үш Аға да ортамызда жоқ...

ФАББАС

.....
Дорогой АНУАР!

Здравствуй!

Как дела, как живешь? Как себя чувствуешь в шапке монаха?

Пишу это письмо вот о чем, Ануар. Мы запланировали твой роман «Стрела Махамбета». Книгу к декаде, видно, не успеем. Но, надеюсь, к концу 73 г. в начале 74 году она выйдет. За перевод хочу взяться сам, хотя до этого не занимался такой сложной работой. Поэтому очень прошу выслать два экз. романа, как на русском, так и на казахском

Әнуар сөзі

языке. Поскольку я знаю казахский язык сносно, может это помочь мне в работе.

Пользуясь случаем хочу передать привет моим друзьям – Тахави, Абдужамилу и другим товарищам.

С искренним приветом твой **Абыл ЯКУБОВ.**

14.IV.-72.

P.S. Посылаю свою книгу, изданную “Сов.писателем». Может найдешь время перелистать ее.

Дорогой АНУАР!

Получил и твое письмо вместе с книгой и твою телеграмму – приглашение. Очень тронута за приглашение. Спасибо, дорогой! Очень жаль, что она чуть-чуть запоздала и я не смог приехать. Но это уже моя вина и вина (как всегда) почты, а не твоя.

Конечно, я чувствовал, что тебе будет нелегко. В наших условиях, условиях аксакализма, тебе, наверное, предстоит еще много трудностей. Но с другой стороны, наверное, только так и закаляются молодые руководители, а главное – ты можешь и делаешь многое для становления настоящих молодых талантов, пусть за счет своего творчества. Так уж устроена жизнь, что кто-то должен нести бремя.

Теперь о делах.

Мы включили твою книгу объемом 16-17 листов. В книгу войдут «Махамбет» и «Отрар». Пусть тебя не смутит, что мы вырываем «Отырар» от других твоих повестей. Мне кажется, так будет лучше. «Отырар» очень популярен у нас, а «Махамбета» я считаю лучшей твоей вещью.

Книга выйдет в конце 73 года, потому что у нас очень плохо с типографией. Но перевод уже начат и я думаю получится хорошая книга. Кстати, черкни пару слов Хамиду. Он у нас директор из-ва и очень поддержал мою идею.

Вот и все, дорогой. У нас все в порядке. Привет от меня, Азада и др.тов. и друзей.

Твой **ЯКУБОВ.**

30.VI. 73.

Слово Ануара

Глубокоуважаемый Ануарбек ТУРЛЫБЕКОВИЧ!

Это несколько необычное письмо продиктовано потребностью принять участие в судьбе М.Макаатаева, яркий поэтический талант которого можно почувствовать даже в очень плохих подстрочниках. Как руководитель творческого семинара ВЛК, я глубоко сожалею о случившемся. Видимо М.Макаатаев трудно адаптировался к московской жизни и, по старому, ужасному обычаю поэтов, искал забвения там, где забвенья нет. Справедливости ради замечу, что на моих семинарах М.Макаатаев вел себя всегда корректно, выступал интересно и содержательно.

Нет надобности объяснять Вам, сколь сложные и противоречивые существа эти поэты. Недаром Платон говорил, что не потерпит их в своем государстве. Однако Маркс прощал Гейне все его чудовищные выходки, считая, что с поэтом надо обращаться осторожно, иначе он огорчится и перестанет сочинять стихи.

Если же говорить о данной, конкретной ситуации, то отчисление М.Макаатаева назревало неотвратимо, так как у государственного учебного заведения и общежития существуют свои твердые законы.

Многоуважаемый Ануарбек Турлубекевич! Я много слышал о Вас, как о человеке мудром, спокойном, рассудительном. Поэтому прошу дать совет: как помочь М.Макаатаеву, чтобы его жизнь и литературная деятельность не пострадали в дальнейшем, как поддержать поэта, стихийная одаренность которого несомненна?

Весьма почтительно **А. П. МЕЖИРОВ.**

*Москва,
XI. 73.*

Уважаемый Александр ПЕТРОВИЧ!

Благодарю за Ваше письмо, за Ваше беспокойстве и за Вашу причастность к судьбе нашего талантливого поэта М.Макаатаева.

Әнуар сөзі

Да, Вы правы, говоря о противоречивости его характера. М.Макаатаев - мой сверстник. Мне не раз приходилось вести «бой» за него еще в то время, когда я не работал в Союзе, нести ответственность за его поведение и устраивать на работу. Он никогда не подводил меня как коллегу. Дав слово не пить в течение 6 месяцев он выполнил это обещание на 200%. Хорошо работал.

И на учебу он поехал после нашего разговора наедине.

Меня не было в Алма-Ате, когда он вернулся из Москвы с наказанием. Но я знаю, что он был в Союзе, заходил к дежурному секретарю и передал мне на словах, что уезжает до весны в аул, где завершит работу над новой книгой и больше не будет подводить свой родной Союз, своих друзей-коллег.

Я верю, что так и будет. И если бы Вы как-то посдействовали переводу его стихов на русский язык, то это было бы самой великолепной поддержкой для него, как поэта.

С признательностью **Ануар АЛИМЖАНОВ.**

5.XII.1973 г.

.....

Перевод текста письма Эдварда С.Мейнарда.

Управление общества колледжей Нью-Йоркского объединения университетов. Ноябрь, 29.1973 г.

М-ру Ануару Алимжанову. Алма-Ата, Казахстан, ССР.

Дорогой м-р АЛИМЖАНОВ!

Мой хороший друг, д-р Елтон С. Фокс, который был участником Афро-Азиатской конференции писателей в Казахстане, рассказал мне о вашей писательской деятельности и передал текст вашей речи. Меня заинтересовало ваше творчество, ваша деятельность и потому появилось большое желание встретиться с вами лично и устроить вашу персональную встречу с нашими студентами. Одним словом я готов организовать ваш визит

Слово Ануара

в Соединенные Штаты для чтения лекции перед учащимися колледжа. Это новый колледж (организован в 1970 г.), его студенты весьма любознательны.

Конечно, помимо этого вы сможете выступить и перед студентами других университетов Штата.

Надеюсь, что вы отнесетесь к моему предложению весьма положительно.

Пожалуйста, ответьте мне как только получите это послание, чтобы своевременно принять надлежащие меры по подготовке визита.

**С уважением Едвард С. МЕЙНАРД,
Президент Ассоциации профессоров
Черных студентов Департамента.**

Д-ру Едварду С. Мейнарду,
Нью-Йорк, Соединенные Штаты Америки.

Глубокоуважаемый м-р Едвард С. МЕЙНАРД!

Я с благодарностью принимаю Ваше приглашение. Весьма Вам признателен за столь большое внимание ко мне. Передаю свои самые искренние приветствия доктору Елтону С. Фоксу, я тронут его вниманием ко мне.

Что касается поездки, то я бы смог выехать в Штаты осенью этого года, в сентябре или октябре если, конечно, данное время будет удобным для Вас.

С уважением, Ануар АЛИМЖАНОВ.

*Алма-Ата, Казахская ССР,
29.01.74 г.*

.....

Из Исламабада.

Алма-Ата, Союз писателей Казахстана.

Дорогой друг АНУАР, все казахские друзья, примите мои поздравления с великим праздником! Ваш пример,

Әнуар сөзі

пример Советского Союза доказал всему миру, как блестяще может развиваться культура и литература в рамках одного многонационального государства в условиях Социалистического равенства. Ваши друзья в Пакистане гордятся вашими успехами. Ваш пример заразителен.

Счастья и успехов вам в пути процветания, большого взлета, мой друг, твоей литературе!

Фаиз Ахмад ФАИЗ.

20. 04. 1974 г.

.....

**Газета «Аль-Баас», Дамаск, 2 декабря 1974 г.,
№3604.**

*Секретарь Союза Советских писателей А.
АЛИМЖАНОВ:*

– Пишу повесть о философе аль-Фараби, который вобрал в себя Восток и Запад.

Ануар Алимжанов – секретарь Союза Советских писателей и председатель Союза казахских писателей – сейчас совершает ознакомительную поездку по ряду арабских стран. А. Алимжанов рассказал (Халдуну Аш-Шамату) о своей поездке, в течение которой он глубоко изучал материал для исторической повести о великом философе аль-Фараби, который родился в Фарабе (Казахстан) и умер в Дамаске. А. Алимжанов – автор повестей и рассказов, романов, первый рассказ которого был опубликован в 1958 году, говорит:

– Я хочу написать книгу об аль-Фараби не только потому, что он великий философ, а также и потому, что я стремлюсь понять то, что он создал, овладеть его наследием. За прошедшие 10 лет я изучал аль-Фараби и отбирал разрозненный материал, относящийся к нему, во многих странах мира – в Индии, Ираке, Сирии».

Слово Ануара

Второй учитель.

– Я чувствую некоторый трепет приступая к написанию о подобной личности ибо он был не просто ученым, философом, а являлся исполином мировой цивилизации.

Писать о философе аль-Фараби – это значит понять его философию, а это трудная ноша, которую я взвалил на себя. Хочу написать об аль-Фараби, о любящем человеке и философе. Но однако, почему бы нам, живущим в современную эпоху не помнить, что для того, чтобы изучить аль-Фараби, недостаточно иметь знания, но и необходима физические силы для длительных путешествий.

Благодаря аль-Фараби Восток познакомился с Аристотелем, Сократом, Платоном и поэтому аль-Фараби был назван его эпохой вторым учителем после Аристотеля. Аль-Фараби писал на арабском языке, но вместе с тем, он был тем, который вобрал в себя цивилизацию Востока и Запада.

Лирико-эпический метод.

А.Алимжанов продолжает:

– Вы спрашиваете о моем литературном пути? Критики называют мой метод лирико-эпическим, но однакo пытаюсь писать в современном стиле, чтобы не отдалить читателя от себя. Мухтар Ауэзов, крупный советский романист, был моим наставником, как и наставником многих других и в том числе киргизского писателя Чиргиса Айтматова. Литературный путь писателя выкристаллизовывается не только в процессе творчества, но также формируется в течение всей его жизни.

Поведение и убеждение.

А. Алимжанов добавил:

– Я не критик, но знаю, что имеют место многочисленные дискуссии о методе социалистического реализма, также как и о других литературных методах. Я воспринимаю этот метод как путь осознания своей человеческой, гражданской

ответственности перед обществом. Этот метод накладывает на писателя не только определенный образ личного поведения, но и наделяет его также идеологическими убеждениями. Но вместе с тем...

Каков бы ни был метод самого писателя, он не должен проявлять неуважение к литературным методам другого народа. Я уважаю свой вкус, но я не отвергаю вкусы других и повторяю еще раз «вместе с тем, вместе с тем...».

Я могу уважать свой вкус, но я не могу порицать вкусы других.

Я могу пахать родную землю, быть сеятелем, но не поджигателем чужих нив и полей. Ведь древо цивилизации имеет общий корень. Аристотель не отделим от своего времени, но в то же время его нельзя отделить от аль-Фараби, аль-Фараби принадлежит своему времени, но он не отделен от нас, ибо путь Разума, истоки Разума питают всех нас – и народ, и культуру.

.....

Бауырым ӘНУАР! Өзінің шығармашылық ісінде жауапкершілікті серік ете білген жазушы кейінгі ұрпақтардың құрметіне бөленеді. Сол сезім сенде мол!

Мұстай КӘРІМ.

1975 ж.

.....

Дорогой ЗУХЕЙР!

От всего сердца поздравляю Вас, Вашу супругу, брата – всех Ваших родных с Новым годом! Желая успеха в работе, творческих удач, а главное – крепкого здоровья Вам и семье!

Пользуясь случаем сообщаю, что все еще тружусь над Фараби. Не хватает времени, чтобы спокойно сесть за стол. Только что вернулся из Америки, где выступил с лекциями в университетах, приходилось не раз рассказывать и о Фараби.

Слово Ануара

Есть ли что-нибудь говое о Фараби, – нашли ли место его захоронения?

С уважением, – **Ануар АЛИМЖАНОВ.**

Алма-Ата.

20.XII.1975 г.

Уважаемый друг АНУАР!

Получил я Ваше милое поздравление с Новым годом. Оно глубоко тронуло меня. Спасибо!

Прошло уже больше года с тех пор, как Вы покинули нас... Очень приятно, что Вы до сих пор не забыли человека, который сопровождал Вас во время поездки в Сирию и который никогда не забудет Вас!

В прошлом году я пригласил жену и сына в Пальмиру. Там мы провели несколько часов. Было очень жарко. Жена была поражена тем, что она увидела. Там мы вспоминали про Вас. Жаль, что Вы не были с нами.

Недавно я читал Вашу статью «Возвращение Учителя» в журнала «Азия и Африка сегодня». Она мне очень понравилась. Я ее показал всем друзьям и сказал: «Вот, смотрите, что пишет Ануар!». Надеюсь ее перевести на арабский язык и опубликовать. Благодаря этой статье я еще раз убедился в значении этого великого Учителя, могилу которого мы с Вами не успели найти. Несколько дне назад моя тетя – она по происхождению персидска – сообщила мнеб что иранские власти просили наших построить памятник в честь аль-Фараби, где он похоронен в Дамаске. Это значит, что его могила ужн обнаружена. Я подробности пока не знаю, но постораюсь узнать.

Наконец не забывайте, что любое время Вы можете быть моим гостем. Это для меня будет честь! Я Вас приглашаю на личный визит, чтобы еще раз наслаждаться красатой Пальмиры. Жен передает Вам привет, а я крепко обнимаю Вас и желаю всего наилучшего! Привеи Вашей семье!

Искренно Ваш **Зухейр БАГДАДИ.**

Дамаск, 23. 02. 1976 г.

.....
Дорогой АНУАР!

Шлю Вам сердечные поздравления праздником мая и с победой, желаю счастливого лета, творчества, радостей!

Передайте мой привет и лучшие пожелания семье и товарищам.

Дружески обнимаю, до встречи!

Ваш **Михаил ЛУКОНИН.**

Москва. 1976 г.

.....
Құрметті ӘНУАР!

Телефонмен сөйлескен соң біраз ойлар айтылып қалады да, хатқа шорқақтық туады екен. Дегенмен, өлең бәрін айтса да, қара сөзбен қосымша жасап бір-екі сөз жазғым келді:

«Ақ көңілі жақсыдан

Аянбай салыс ортаға.

Ақылы, ары тапшыдан,

Қыз сөзін алма қолқаға», –

деп Абай атамыз айтқандай, ақ көңіліңе тілеулес едім, қатерге ұшырағаныңда қасыңда болғаным есте қалды. Қажырлы қайрат білдіріп, есен қалғаның бәрімізді қуантты. Суылдаған жүрек орныққан сияқты. Тек қана докторлардың айтқанын тыңдап, қатарға тез қосылар бол! Тілек осы.

Өлең – жүрек айнасы болса, өлеңдегі тілегім, ойым, құрметім бәрі –пәк. Ел ардақтаған санаулы азаматтардың бірісің, ақын жүрек толғанбай қалмаса керек.

Ойлап тұрсам, таныстығымыз да, жарастығымыз да бұдан әрі молырақ жалғасуға тиісті деймін. Мен өзінді, ниетінді, жүрегінді молырақ көргендеймін. Кітабыңды оқып шықтым. Дәлелі де, мәнері де әдемі екен. Ал негізгі бітімі шындық десек, шындығы мол шығармаңның халыққа берері көп, – онда өз мінезіңнің нышандары лүпілдеп тұр. Әрдайым осылай қуанта бер!

Жуырда Мәскеуге Тұманбай соқты. Кездестік, өзінді әңгіме етті. Маған деген жылы ықыласыңа көп рахмет!

Слово Ануара

Осы денгейден төмендемеуге тырысармын. Көріскенше күн жақсы!

Кәкімбек САЛЫҚОВ.

Мәскеу. 1976 ж.

.....

Дорогой АНУАР!

Большое Вам спасибо за добрые слова, за память, за дружбу. Желаю Вашему сердцу весеннего цветения! Желаю Вам доброго весеннего настроения, творческой энергии, крепкого здоровья и счастья!

Весеннего расцвета и молодой энергии Вашей прекрасной казахской литературе.

Крепко Вас обнимаю! Ваш **Эдуард МЕЖЕЛАЙТИС.**
Вильнюс, 1 мая, 1976 г.

Дорогой АНУАР!

Поздравляю Вас с радостным праздником Весны – праздником Мая! Пусть в Вашем талантливом, добром, умном и человеческом сердце всегда живет и цветет солнечная Весна! Крепко-крепко обнимаю Вас – настоящего друга, человека, писателя!

Всегда Ваш **Эд. МЕЖЕЛАЙТИС.**

Вильнюс, 1.V.77 г.

.....

**Италия, Венеция С-Марка 2516
(Санта Мария дел Жиглио)**

Генеральному секретарю
Исполнительного комитета
Европейского общества культуры
господину Умберто КАМПАЊЕЛО

Уважаемый г-н Умберто Кампаньело!

Я очень признателен за Ваше послание, где Вы извещаете,

Әнуар сөзі

что на заседании Исполкома 5-7 июля нынешнего года я был избран членом Европейского Общества культуры. Воспринимаю этот факт как проявление чувства уважения к советской литературе, представителем которой я являюсь.

С благодарностью принимая приглашение на заседание Исполкома намеченное на 31 октября – 3 ноября я, к великому своему сожалению, вынужден сообщить, что в связи с заранее намеченной поездкой в Соединенные Штаты Америки для встреч и чтения лекций в колледжах и университетах (с 26 октября по 20 ноября) не имею возможности принять участие в работе Исполкома.

С огромным желанием готов быть участником всех последующих мероприятий Общества.

С уважением, **Ануар АЛИМЖАНОВ,**
секретарь правления Союза писателей СССР.

Москва, 22 октября 1976 г.

.....

ВАШИНГТОН. АФРО-АМЕРИКАН.

Октябрь 28, 1976 г.

М-р Ануару АЛИМЖАНОВУ,
секретарю Союза писателей Казахстана

Через посольство СССР.

Вашингтон, Д.С.

Дорогой АНУАР!

Как я могу отблагодарить Вас за прекрасный вечер, который конечно, был успешно проведен с помощью творческого мастерства переводчика...

Я стал еще более счастливым, потому что в лице Вас я обрел еще одного брата в моей постоянно растущей семье братьев и сестер из Советского Союза.

Вы можете быть уверенным, что я благоразумно использую литературную мудрость, которую Вы позволили мне разделить с Вами. Я написал в Калифорнию,

Слово Ануара

сообщил, что Вы приедете на Западное побережье через несколько дней, и поторопил друзей собраться вместе, чтобы обменяться своими мыслями, идеями и иметь дружественную беседу с Вами.

Я надеюсь, что буду в состоянии до того как закатится моя луна, навестить Вашу чудесную страну, увижу Вашу жену и ваших детей, и с Вами, как с гидом, надеюсь более глубоко изучить великое культурное наследие казахского народа, которое Вы и Ваши коллеги изучаете не только для того, чтобы обогатить культуру советского народа, но и культуру народов всего мира, ибо Вы боретесь за мир, за красоту, за взаимопонимание и сотрудничество.

Я хочу, чтобы для Вас поездка в нашу страну была полезной, значительной, не смотря на все непредвиденные проблемы, и желаю благопо-лучного возвращения домой. Еще раз благодарю Вас за чудесный вечер, наполненный рассказом о сокровищах мудрости казахского народа.

До свидания!

Джорж Б.Морфи, Ир.

Ваширтонское газетное объединение.

Перевод с английского Д. А.

.....

ЕЛТОН С.ФЕКС,

ХУДОЖНИК-ПИСАТЕЛЬ-ЛЕКТОР.

БОКС 2188, СТАНЦИЯ АСТОРИЯ,

РАЙОН ДЛИННОГО ОСТРОВА, НЬЮ-ЙОРК 11102

М-ру Ануару АЛИМЖАНОВУ,

первому секретарю Союза писателей

Казахстана, Алма-Ата.

Казахстан. СССР.

Перевод с английского Д.А.

Ноябрь, 20. 1976 г.

Дорогой АНУАР!

Письмо из университета пришло только сегодня утром

и я отправляю его Вам немедленно. Я надеюсь, что он достигнет Вас до того, как Вы и Фрида уедете в Москву, но, очевидно, оно будет отправлено не совсем вовремя.

Несомненно студенты и другие лица, которые видели и слышали Вас надолго запомнят Ваши терпеливые и вдумчивые ответы на их многочисленные вопросы о Вас, о Вашей работе, о замечательной стране, где Вы творите, способствуете ее расцвету и развитию. Вы очевидно будете рады узнать о том, что по просьбе друзей за последнюю неделю я сделал много копии выступления, сделанного Вами на V конференции писателей стран Азии и Африки в Алма-Ате и отправил их Хелен Росен, Оссие Девису и его жене Руби Ди, а также друзьям в Калифорнию.

Будьте уверены, Ануар, что Бетти и я находимся в восхищении от встречи с Вами и Фридой. Ваш приезд к нам означает очень многое для нас в смысле понимания того, чему Вы посвятили свой талант и энергию. Мы тоже хотим и мира, и братства со всеми народами на Земле, мы тоже хотим также знакомить другие народы со своей историей и культурой.

Передайте нашу теплую любовь к Флюре, Раушан, Динаре и маленькому Аскару. Мы желаем всего наилучшего и дальнейшего успеха в вашем труде.

Искренне Ваш: **Елтон С.ФЕКС.**

Дорогие друзья!

Пользуясь тем, что нахожусь в Москве и Фрида Анатолевна может перевести и переслать это письмо, хочу сообщить что моя семья всегда очень тепло вспоминает о Вас – брат Элтон Фекс и о Вас – сестра Бетти.

Как Ваше здоровье, много ли было поездок после нашей последней встречи? Я слышал, что Вы успешно завершили свою новую книгу и что она будет переведена на многие языки. От души поздравляю и жду с нетерпением ее выхода.

Мне же с трудом удалось завершить небольшой роман об

Слово Ануара

аль-Фараби – восточном философе. Книга вышла в Москве и Алма-Ате. Сейчас собираюсь в очередную поездку.

Флюра, Раушан, Динара и Аскар передают Вам свой привет и добрые пожелания.

Счастья и здоровья Вам, дорогие друзья! Привет нашим общим знакомым Джорджу Морфи, профессору Мейнарду!

Ваш брат **АНУАР**.

26 декабря, 1976 г.

.....

**ОБЪЕДИНЕНИЕ ХОСТОС КОЛЛЕДЖА
ПРИ НЬЮ-ЙОРКСКОМ УНИВЕРСИТЕТСКОМ
ГОРОДКЕ**

475, БРОНКС, НЬЮ-ЙОРК 10451 (212) 993-8000

Ноябрь, 10, 1976 г.

М-ру Ануару АЛИМЖАНОВУ

Через м-ра Элтона Фекса, *почтовый адрес 2188,*

станция Астория, район Длинного острова, Нью-Йорк

1102

Дорогой Господин АЛИМЖАНОВ!

Это письмо является попыткой рассказать Вам, как мы высоко ценим Ваш визит в наш колледж. Слова являются беднейшим средством выражения чувств моих студентов и моих личных. Нет вопроса, что весь их опыт, который они имеют от жизни в колледже не превышает всего того, что они постигли за то время, что Вы были с нами.

Литература, культура и история Казахского народа, о которых Вы говорили так красноречиво, показались нам чудесной картиной, воспроизведенной перед нашими глазами. Студенты впоследствии говорили о Вашей скромной манере держаться, которая завоевала их сердце.

Мы также очень рады встречи с Вашим переводчиком, Мисс Мурье, которая проделала значительную работу по выражению не только Ваших слов, но и огромных чувств

вместе с мыслями, которые были Вами высказаны.

Еще раз, мой друг, примите нашу искреннюю благодарность. Казахский народ всегда будет жить в наших сердцах. Теперь эта страна не будет для нас всего лишь далекой землей на карте. Мы теперь многое знаем о ней.

Желаем Вам благополучного возвращения домой и дальнейшего успеха в вашем труде.

Искренне ваш: **Едвард С. МЕЙНАРД,**
Президент и Профессор. Ассоциации
Негритянских профессоров Америки.

(Перевод с английского Д. А.)

.....

Дорогой АНУАР!

Я уже передавал тебе с Абдулхамитом Мархабаевым, что по прочтении «Гонца» я немедленно поставил книгу в перспективный план 1977 года, а теперь, получив твоё согласия на публикацию, собираюсь в мае прислать тебе и договор. Не буду расписывать, как высоко оцениваю это эпическое полотно. История еще скажет тебе спасибо за умную, поэтическую книгу, где воспета песнь дружбе (тогда еще только зарождившейся) казахского и русского народа.

Книга выйдет в серии «Стрела». Серия эта знаменита, книги немедленно переводятся во всем мире.

Хотелось бы, чтобы проиллюстрировал твою книгу хороший казахский художник-реалист. Есть ли такой у тебя на примете?

В начале мая я собираюсь на Родину (мать моя, если помнишь, живет за зоопарком, возле Татарки), соскучился по милой Алма-Ате. Мы договаривались с Абдулхамитом, что приедем группой 3-4 человека, куда войдут писатели-фантасты, и проведем литературный семинар по научной фантастике. Как член Бюро по фантастике и литературе при Союзе писателей СССР. Я такое мероприятие легко

Слово Ануара

организую, нужно только твое письмо на имя Валерия Николаевича Ганичева (кстати, он тебе кланяется).

В общем, реши, когда удобно провести такой семинар (подробности знает Абдулхамит; между прочим его книга «Космический кумыс» поставлена в перспективный план 1978 года).

Мархабаев очень умно и интересно выступил на Всемирном совещании фантастов и приключенцев, куда прилетал по нашему приглашению. У нас на Абдулхамита большие надежды.

Если до мая будешь в Москве, обязательно найди меня: 251-15-00 доб.4-84 2-84 секретарь.

Как видишь, наша летняя короткая встреча принесла хорошие плоды. Надеюсь, в будущем удастся сделать больше для земляков.

Обнимаю тебя, твой **Юрий МЕДВЕДЕВ.**

12 марта, 1976 г.

P.S. У нас выходит большая книга мо заповедниках. Пожалуйста, найди если сможешь. Прошу прислать книгу М.И.Исмагилова «Остров куланов» («Кайнар», 1973). Мы хотим включить в сборник рассказ о Барса-Кельмесе.

.....

5 сентября, 1976 года

Дорогой Ануар ТУРЛЫБЕКОВИЧ!

Позволяю себе обратиться к Вам по следующему вопросу. В г.Алма-Ате давно живет и работает известная писательница и переводчица казахских писателей, товарищ Никольская Анна Борисовна. Она работает непрерывно уже в течение десятков лет и сделала много доброго, сначала работая по подстрочникам, а потом непосредственно с оригинала. Она, например, участвовала в переводе такого классического произведения, как эпопея Мухтара Ауэзова – «Абай».

Она постоянно работала в консультации и давала

Әнуар сөзі

творческие советы казахским и русским писателям, принимала участие в юбилеях казахских классиков.

Как русская писательница, она имеет книги, издававшиеся в Алма-Ата и в Москве, благожелательно оцененные критикой.

Ей уже много лет. Ей трудно жить на обычную пенсию – 120 рублей, так как она серьезно болеет, нуждается в лекарствах, в особом питании. Сейчас она хлопочет о персональной пенсии. Она ее заслуживает всей своей долгой и ответственной работой в Союзе писателей Казахстана, всей литературной и общественной работой.

Я хочу поддержать ее просьбу о персональной пенсии и обращаюсь к Вам, дорогой Ануар Турлубекович, с просьбой, чтобы и Вы со своей стороны посодействовали в этом направлении, хорошо зная товарища Никольскую, А.Б., зная всю работу ее жизни, как писательница и общественницы, как патриота Казахстана, всей душой преданную казахской литературе.

С глубоким уважением, заранее благодарный

Николай ТИХОНОВ.

Москва. 1976 г.

.....

14 сентября, 1976 г.

Уважаемый Ануарбек ТУРЛЫБЕКОВИЧ!

Встреча и беседа с нашим гостем Амантаем Сатаевым всколыхнула во мне давнее желание приблизиться к казахстанскому читателю.

Основные мои научно-литературные интересы связаны с изучением жизни и деятельности Тараса Шевченко в период ссылки, протекавшей, главным образом, на земле Казахстана. Обнаружено много нового, ранее неизвестного. Продолжаю и искать, и находить. Очень хотелось бы, чтобы границы республики не мешали издателям относиться к оренбургскому, уральскому литературоведу-прозаику как к своему, казахстанскому

Слово Ануара

автору. Книга уважаемого Беисова о Шевченко в Казахстане, изданная много лет тому назад, сообщила читателю лишь немногие сведения о поэте Украины; хочется, чтобы доброе дело было продолжено.

Прибегаю к Вашей помощи, понимая, что доброе слово руководителя писательской организации может послужить налаживанию такого сотурдничества.

С искренним уважением **БОЛЬШАКОВ Леонид Наумович,**
член СП СССР, кандидат филологических
наук, и. о. профессора Оренбургского
политехнологического института.

Дом.адрес: 460000, Оренбург, пр.Победы, 9, кв. 25.

Тел.: 7-55-77.

26 января, 1977 г.

г.Москва.

.....

Уважаемый АНУАР АГА!

Сразу вношу ясность – это журналист Ирина Левицкая напоминает Вам о своем существовании. Примите мой скромный труд о Затаевиче.

Надеюсь, вернее – льщу себя надеждой, что Вы пролистаете ею.

«Старая гвардия» не сдаётся и я сейчас заканчиваю работу над повестью о Куляш. Материала документального и личного уйма. Ведь я ее знаю с 1936 г. по день смерти.

Нас сталкивала и моя работа в «Казправде» (с 1936-46г.г.) и в «Вечерке» первой и «Нашей Алма-Ате». И моя выборная должность секретаря правления Дома работников искусств, где Куляш была председателем.

Мне хочется, чтобы книга рассказала шире не только о ней, но и созданом театре – явления, которого не знала музыкальная жизнь планеты.

Была у меня предварительная договоренность в мой последний приезд (1973 г.) с Мангитаевым и директором

Әнуар сөзі

«Жазушы», а теперь растерялась – куда обратиться с рукописью. На расстоянии это так трудно.

Может быть Вы сочтете для себя возможным и нужным – посоветуете мне как поступить?

Не лишне говорить как я буду Вам признательна и благодарна и с каким нетерпением буду ждать Вашего письма.

Мой адрес: 115148 г.Москва, м-148, ул.Нагатинская 20, кв. 6. Тел.: 116-56-59. Ирина Анатольевна ЛЕВИЦКАЯ.

Простите за беспокойства, но поводом для этого письма была не только книга, но и полоса «для киргизии» о Куляш, написанная Вами и О.Мацкевичем.

Уважающая Вас **Ирина.**

P.S. По настоянию Т.Мотыльевой – члена редколлегии «Иностранной литературы», Храбровицкого и Дерновского книга отправлена в тираж, т-те Ромен Роллане. Читать обидно за многочисленные ошибки. В них я не повинена.

1977 г.

.....

Уважаемый Ануар ТУРЛЫБЕКОВИЧ!

Пользуясь тем, что Вы в Москве, обращаюсь к Вам с просьбой скорей неофициального, чем официального характера. Московские эскуланы не могут вылечить мою жену, есть надежда на Алма-Ату. Жена должна провести там сеанс 20-ти дневного лечения, а выяснилось – жить там ей негде. Союзный литфонд развел руками, сказав, что Ваш Дом творчества им не подчинен. Жена вылетает завтра (т.е. 5 июля) – не выручите ли Вы, не позвоните ли в Алма-Ату, чтобы было где ей прожить эти 20 дней?

Буду Вам чрезвычайно, чрезвычайно благодарен.

Уважающий Вас **В.ТЕНДРЯКОВ.**

4 июля, 77 г.

P.S. Фамилия моей жены – Асмолова-Тендрякова Наталия Григорьевна. Мой тел.: 334-59-58 – дачный, в Москве сейчас лишь наскоками. В.Т.

Слово Ануара

.....

Дорогой товарищ Ануар АЛИМЖАНОВ!

День за днем бежит, а я все собираюсь написать к Вам письмо, поблагодарить за эти дни, которые мы прожили вместе в Варшаве и в других городах Польши.

На память этих дней я пересылаю Вам одну из моих повестей, хотя не последнюю, но критики говорят одну из лучших. Содержание: моя поездка польским судном в Африку.

У нас в Варшаве сейчас снег и мороз – 4 градуса. Не знаю как долго будет такая зима, неделю или больше. Интересно какая теперь погода у Вас в Алма-Ате?

Передаю Вам сердечные поздравления. Вам и Вашей семье. Желаю успехов в собственной жизни и в творческих делах.

Всего хорошего, с Новым Годом!

Эдвард КУРОВСК.

Варшава,

8.XII.77.

.....

Здравствуйте, уважаемый Ануар ТУРЛЫБЕКОВИЧ!

Обращаюсь к Вам как к члену редколлегии журнала «Дружба народов» с великой просьбой прочесть мою рукопись. Было великое искушение взять так вот и послать ее Вам, но потом рассудила, что это черезчур уж нахально – обрушить с бухты-барахты человеку на голову 400 с лихом страниц «кирпич». Решила сперва испросить разрешения.

История рукописи такова. После долгих мытарств, проволочек и двух положительных отзывов она включена в план из-ва «Жазушы» на 88 год.

Предлагала я ее «Простору». Ларин было пообещал напечатать, но потом он ушел, а где-то через год мне вернули рукопись по почте с коротенькой невразумительной отпиской, автор которой пожелал остаться неизвестным, укрывшись за

Әнуар сөзі

псевдонимом «редколлегия». Но у меня такое впечатление, что никто из литературных сотрудников журнала и в глаза рукописи не видел, а отписочку мне сочинил технический секретарь. Сужу по литературному уровню.

Тема романа поиски воды в пустыне казахстанскими гидрогеологами, борьба настоящих ученых с карьеристами и приспособленцами, ранимость, незащитность таланта против мощных глоток беззащитных хапуг.

Буду очень рада и признательна, если Вы разрешите представить рукопись на Вашу суд.

С уважением, **В. КОСТИНА.**

*Мой адрес: 480016, Алма-Ата, Красина 24, кв. 50.
Костина Валентина Павловна. Тел.: 33-91-69.
1978 г.*

.....

Дорогой АНУАР!

Почти восемь лет назад ты написал в «Ин.литературе» рецензию на стихи Назрула Ислама. Это, по сути дела, не рецензия, а маленькое предисловие – эссе к его книге, которую я предложил в «Жазушы».

Я извлек эту рецензию из журнала, добавил два-три слова в связи с кончиной Назрула, и, надеюсь, что ты согласишься открыть этой статьей, вступлением книгу, которая готова.

Издательство «Жазушы» отложило ее издание, т.к. в Москве вышел сборник лирики Назрула. Но книга для «Жазушы» шире, в ней представлен Назрул прежде всего как гражданский поэт, и думается, что она находится в полном соответствии с тем, о чем ты пишешь в своей статье.

Прилагаю текст вступления.

Искренно твой **Михаил КУРГАНЦЕВ.**

21.III.78 г.

.....

Слово Ануара

МЕЖДУНАРОДНЫЙ БИОГРАФИЧЕСКИЙ ЦЕНТР

Кембридж СВ 23 AP, Англия, АБЦ/КОПР. 6

США

Дорогой друг АНУАР !

Шестой Международный Конгресс по искусству и связям Кембридж, Массенусете, состоится 9-15 июля 1979 года.

Я с огромным удовольствием посылаю Вам приглашение на этот Международный Конгресс и, я надеюсь, что Вы примете его, послав специально заполненный бланк. Я думаю, Вы согласитесь, что место проведения Конгресса великолепно. Это было предложено и порекомендовано многими моими друзьями. Наш Отель для Конгресса 1979 г. очень удобно расположен в центре всего что может предложить Кембридж и Бостон. Отель находится на берегу красивой реки К Харлес Ривер... Массачусетский технологический институт тоже совсем рядом, равно как и Гирвардский и Бостонский университеты.

Успешно удалось забронировать ряд великолепно оборудованных спальных комнат и подсобных помещений специально для участников Конгресса. Все континенты шире будут представлены на Конгрессе, который откроется перекличкой наций. Состоятся пленарные заседания с выступлениями спикеров с международной репутацией, различные обсуждения, семинары, музыкальные вечера и различные незапрограммированные мероприятия, плюс Галерея Искусств, экспонировавшийся успешно на Пятом Конгрессе в Сан-Франциско, Калифорнии в 1978 г.

И, конечно, как всегда, все будет окружено безопасностью и удобством, что предпочитают все разумные люди в мире. И Вы обретете много друзей.

Шестой Конгресс откроется вечером 9 июля с приглашением на Кембриджский коктейль. Вечер, где моя супруга и я будем приветствовать каждого гостя. Конгресс

Әнуар сөзі

закроется вечером 14 июля. На банкете, на который я пригласил высокоуважаемого Микаэла Викасиса, главу правительства Штата Массачусетс, как главного гостя – спикера, а также двух Кембриджцев – в Англии и Массачусета они встретятся впервые лицом к лицу на этом Конгрессе.

Приложение проинструктирует Вас детально. От Вас требуется лишь заполнить специальный бланк и послать его самолетом. Затем Вам будет гарантировано место.

Я очень хочу услышать Вас и встретиться с Вами лично.

С наилучшим пожеланием, сердечно, – **Ернст КАИ,**
Генеральный директор.

Специальный бланк должен быть заполнен и послан не позднее 28 февраля 1979 года.

.....

Дорогой АНУАРБЕК!

К сожалению, не застал тебя. Хочу сообщить:

1) Твое эссе «Возвращение учителя» полностью идет в №11 журнала «Азия и Африка сегодня» – на «Лит.газету» непохоже.

2) Твой очерк о Палестине весь – с небольшими сокращениями идет в №12 того же журнала.

3) Этот же очерк перепечатывается в №1 иноиздания журнала – на английском и французском языках. За все тебе большое спасибо от редколлегии журнала и от меня лично.

4) Мы хотим опубликовать у нас – на русском, английском и французском языках очерк т. Д. А. Кунаева об Индии, напечатанный в «Жулдуз». Нужно от него – «добро» на опубликование. Помогите нам, пожалуйста!

5) Абильмажин Жумабаев прислал мне договор на книгу стихов Назрула Ислама. Это – Бангладеш, сейчас с этим стоит пождать. Подскажи ему, чтоб отложил Назрула Ислама, а взамен я ему пошлю книгу стихов «Три арабских

Слово Ануара

лирика» – она готова: в ней Муин Бсису (Палестина), Саид Акль (Ливан), Аль-Баяти (Ирак).

Жму руку. Еще раз спасибо! **Михаил КУРГАНЦЕВ.**

22.11.79 г.

.....
3 мая 1979 года

Дорогой АЛЕКС!

Пользуясь поездкой Ануара на Кубу, мы хотели бы информировать Вас о последних событиях. В течение последней недели мы получили несколько писем от Луандино Виейры относительно подготовки Конференции. Ангольский национальный подготовительный комитет, судя по всему, работает с полной нагрузкой. Однако мы до сих пор не получили бланков-приглашений и вряд ли получим их раньше 10 мая. Поэтому нам придется прибегнуть к телеграммам, тем более что ангольские товарищи хотят получить подтверждения от участников к 20 мая.

Предположительная дата заседания уставной комиссии в Москве – 12 июня, а Ануар объяснит Вам, как необходимо Ваше участие. Из Москвы Вы сможете своевременно вылететь в Анголу.

Наша делегация только что вернулась из Индии. Их консультации о возможности перевода нашего центра в Дели пока не дали положительных результатов.

Мы также получили информацию о том, что на недавней сессии Исполкома всеарабского союза писателей полномочия Бсису и, вообще, законность решений Аддис-абемской встречи были подвергнуты сомнению. Возможно, Вам будет направлен какой-то протест по этому поводу.

Прилагаем письмо, поступившее в Ваш адрес от Ассеры Г.М.Т. и копию ответа на него, написанного Мукерджи.

Мы подтверждаем приглашение Бланш приехать и погостить у нас в любое удобное для нее время.

К сожалению, вопрос о переезде Фаиза в Берлин еще

Әнуар сөзі

не решен. Фаиз находится сейчас в Лондоне, мы ждем его снова в Москве на будущей неделе.

Мы будем своевременно сообщать вам обо всех новостях телеграфом либо по телефону.

А пока желаем доброго здоровья и всяческих успехов!

Ваш **А. КОСОРУКОВ.**

P.S. Мы только что узнали, что Кошта Андраде прибудет в Москву для переговоров 10 мая.

.....

Здравствуйтесь, дорогой товарищ АЛИМЖАНОВ А. Т.!

Помните? – Я обещала Вам написать о Чокане Валиханове.

Это было давно. Тогда 1960-1963 гг. Вы часто заходили к нам в «Лен.смены». И однажды чуть не в слезах застали меня и поддержали, ободрили.

А дело в том, что я ушла с середины спектакля и наша добрая Евгения Викторовна Еланчик была возмущена моим поведением. Хотя она и чутовский человек, но не могла понять, что мне болгарки дорог образ Валиханова. А Вы поняли.

И вот МГУ, аспирантура давно позади. Кандидат исторических наук занимается современной проблематикой в Академии общественных наук. Но нет, нет да уходит в XIX век, возвращается в Казахстанской степи.

Очень прошу Вас – прочитайте и скажите: получилось или нет? А хотелось, чтоб получилось.

Теперь в тайне от родных, пишу о Целине и мечтаю снова побывать там, где прошла моя юность, где приобретала гражданскую зрелость.

Евдокия ЦЕНКОВА.

Июль, 1979 г.

.....

Слово Ануара

Дорогой АНУАР!

Спасибо за «Учителя», от души поздравляю Вас с этой книгой!

А Украина Вам тоже вот приготовила подарок – «Сувенір із Отрара».

Примите в знак искреннего чувства уважения и дружбы.

Олесь ГОНЧАР.

Киев,

10.09.79 г.

.....

Дорогой АНУАР!

Сердечно благодарим тебя за повесть «Возвращение учителя», прочли ее и Рима и я. Повесть открыла малоизвестную мне эпоху и личность ученого со всеми бытовыми и историческими подробностями той жизни. Это интересная, полезная и хорошая книга. От души поздравляю и благодарю за внимание.

С наилучшими пожеланиями **Даниил ГРАНИН.**

Ленинград, 18/X.79г.

.....

Уважаемый тов. АЛИМЖАНОВ А. Т.!

Я – режиссер Мосфильма Мкртчян Альберт Саркисович, сделавший приключенческую кинокартину «Земля Санникова».

Сейчас ищу материал для экранизации. Главный редактор фантастики и приключений издательства «Молодая гвардия» Медведев Ю.М. рекомендовал мне Ваш роман «Гонец».

В издательстве к сожалению нет свободной рукописи.

Если Вы не возражаете против экранизации Вашего произведения на Мосфильме, прошу Вас послать мне рукопись по адресу:

Москва, 119285, 2-ой Мосфильмский пер., дом 21, кв.17.

Тел.: 143-35-91

Әнуар сөзі

Если у Вас есть и другие предложения, я с удовольствием посмотрю и их. С уважением, **А. МКРТЧЯН.**

Москва, 18.06.79 г.

.....

Глубокоуважаемый Ануар ТУРЛЫБЕКОВИЧ!

От всей души благодарю Вас за любезное приглашение на конференцию в Алма-Ата, но здоровье мое надломилось и я не смогу приехать. К счастью, я успел написать доклад и послать его Беку Ибраеву. Прошу Вас дать указание причислить мой доклад к материалам конференции и, если возможно, зачитать его на секционном заседании.

В моем нездоровье виноват я сам. Всю зиму и весну я писал книгу «Древняя Русь и Великая степь» (VII-XII вв). И вот надорвался! А ведь я очень хотел посетить Ваш город!

С искренним уважением, – **Л. Н. ГУМИЛЕВ.**

24. VIII. 1980.

P.S. Ответ мой запоздал из за того, что я отдыхал на даче у друга и не был в Москве, «ЛГ».

(Лев Николаевич подписал свое письмо арабским шрифтом, – Г. К.)

.....

Директору издательство «Жазушы»
тов. ЖУМАБАЕВУ А.

Уже не раз, игнорируя элементарные нормы авторского права, без заключения договора и даже не ставя в известность автора, вы выпускали в свет массовым тиражом отдельные мои произведения.

Так было, например, с романом «Гонец» в 1978 году. Вероятно, это было вызвано необходимостью выправить финансовые дела издательства.

Оставляя матрицы романов «Гонец» (на русском) «Стрела Махамбета», «Гонец», «Возвращение учителя» (на

Слово Ануара

казахском) в типографии для дальнейшего использования Вы не сочли нужным уведомить об этом автора.

Сейчас стало известно, что Вы в спешном порядке собираетесь издать «Возвращение учителя» на русском.

Для ясности хотелось бы напомнить, что в свое время рукопись этого произведения пролежала у Вас два года и тогда же Вами было выдвинуто против автора ряд обвинений, а рукопись отвергнута. Копии ваших обвинений были разосланы по московским издательствам. Но, несмотря на это, издательство «Советский писатель» уже дважды опубликовало этот роман.

Учитывая все эти факты, я категорический требую от Вас, как директора, прекратить издание моих произведений во вверенном Вам издательстве на ближайшие годы и снять с производства роман «Возвращение учителя».

С уважением, – **А. АЛИМЖАНОВ.**

27.04.1982 г.

.....

Глубокоуважаемый Ануарбек ТУРЛЫБЕКОВИЧ!

Пишет вам человек, который познакомился с казахами впервые в Сибири (Омская область, Любинский район, Большаковский совхоз) в трудные послевоенные годы. Жили они неподалеку от центральной усадьбы, пасли совхозный скот. Несколько лет подряд были летние засухи и как следствие – неурожай, а с ними хроническое недоедание, которое особенно тяжело было для нас – детей...

Я, тогда мальчишка, на покосе познакомился с Аманом Бакуровым, своим ровесником. Не помню имен его родителей, только помню, как они накормили меня рисовой кашей на молоке, баурсаками с маслом, чаем с карамельками – «подушечками». Это были невиданные лакомства! Однажды дядя Бакуров привез на «дрожках» в нашу многодетную семью мешочек пшеницы, курт, масло. Какая радость для родителей, какой праздник для

нас, малышей! Помню еще, как дядя Бакуров предложил моим родителям отдать меня на время в его семью: «Будет с нами жить, с сыном пасти телят, научится говорить по-нашему...». Но я – старший среди детей – нужен был дома: родители работали. Я и сам понимал это, хоть и хотелось к Аману в товарищи...

До сих пор помню и никогда не забуду благородства дяди Бакурова, рассказывал об этом и своим детям. К сожалению, аул скоро собрался и уехал из той местности.

Память об этом была одной из причин моего приезда в Караганду в 1961 году, после окончания Омского пединститута. Начал работать в КарПИ ассистентом. Встретил дружный коллектив, который принял меня в свой состав.

Никогда не забуду отеческую доброту и, я бы сказал даже, любовь отцовскую прекрасной души человека – ректора С.Б.Баймурзина. До последних своих дней он был наиболее уважаемым членом нашего коллектива. Я многие годы у него учился человеколюбию (после организации второго университета в республике, в 1974 году. С.Б.Баймурзин заведовал кафедрой на его математическом факультете). Память об этом замечательном человеке живет в нашем коллективе.

Никогда не забуду К.М.Махметова, с которым выпало мне счастье работать. Юношей-студентом он ушел на фронт. Панфиловец, был «убит» фашистским снайпером под Москвой. Три пули врага попали в глаз, руку и ногу. Товарищ послушал его сердце – убит. Забрал солдатские документы. Похоронить не удалось – временное отступление. Затем контратака, возвращение на прежние позиции... Осматривают погибших, готовятся хоронить. И тут обнаруживают еле заметное сердцебиение юного снайпера. Госпиталь (а «похоронка» уже полетела в Казахстан!). Через год – без глаза, руки и ноги, с орденом Красной Звезды и медалями – домой. Приехал, а там поминки – годовщина гибели героя (не знали, что «похоронка»

Слово Ануара

ошибочная, что сын и брат – жив). Замечательный педагог-математик, жизнерадостный, веселый, добрый человек! На мой ежедневный вопрос «Как здоровье? Как дела?» неизменный ответ: «Лучше всех!» и – прекрасная улыбка... Счастлив, что проработал с ним 13 лет.

Раны есть раны... Похоронили Кулеке в родном урочище, недалеко от Караганды. А в нашей памяти он живой! И будет жить в моем сердце, в моей памяти...

Кто напишет роман об этом герое, скромном труженике на ниве просвещения? Кто бы взял себя это благородное дело, нужное нам, особенно нашей молодежи? Кто отдаст частицу своей души, своего сердца, своего таланта, чтобы увековечить жизнь этого человека?

Помню и никогда не забуду первого нашего университета Е.А.Букетова – достойного сына казахского народа, ученого, педагога, талантливое писателя! Помню атмосферу братского сотрудничества членов многонационального педагогического коллектива по становлению второго в республике университета. Десять лет работы под его руководством были замечательной школой коллективизма, братства, роста любимого детища – КарГУ. Помню и его безвременную кончину... Пока назван публично только один из виновников его смерти. Жду: кто напишет об этом достойном сыне своего народа? Кто в назидание потомкам заклеит всех, кто приговорил его к безвременной смерти? Ведь должен же быть над ними свершен высший суд – суд народа. Нельзя такие «дела» прощать!

Все мы теряем дорогих людей. Все мы скорбим по ушедшим от нас. Но есть ведь разница в причинах ухода! Наш незабвенный Секе ушел от нас по неумолимой причине: время не остановишь!

Черно-коричневая чума – причина гибели Кулеке. Давно кончилась война, но его смерть – смерть защитника Родины, защитника нашей жизни, защитника достойного будущего нашего, наших потомков!

Безвременно ушел от нас и Евней Арыстанович. Смертельная рана души свела его в могилу. Враг извне укоротил его жизнь. Время не претендовало на его жизнь.

Говорят, что человек живет и после своей физической смерти до тех пор, пока о нем помнят люди. Все три названных мною сына казахского народа живут в наших сердцах, в нашей памяти. Надо, чтобы они жили и в сердцах наших потомков!

Пишу вам, глубокоуважаемый Ануарбек Турлубекович, по трем причинам.

Во-первых, я читал Ваши произведения «Гонец» и «Стрела Махамбета», всегда считал и считаю, что настоящий писатель – душа и ум своего народа! Я считаю настоящих писателей, независимо от того, старше они меня или моложе, своими старшими братьями. И я пишу Вам, как своему старшему брату.

Во-вторых, к этому письму побудили меня размышления над судьбой наших детей и внуков, а значит и Ваша статья в «Литературной газете».

В-третьих, мудрые слова: «Знание чужого языка и культуры делает человека разноправным с этим народом, он чувствует себя вольно и, если заботы и борьба этого народа ему по сердцу, то он никогда не сможет остаться в стороне. Такова природа человека». (Эти слова записал себе давно с рукописного плаката в одной из карагандинских школ, мне сказали, что это слова Абая).

Я прожил и проработал лучшие 26 лет своей жизни в Караганде среди замечательных коллег, товарищей, и друзей, из которых многие и очень многие – казахи. Считаю свое письмо ответом всем тем знакомым за пределами республики, которые часто меня спрашивают, интересуются: «Как Вам работается-живется в Казахстане?».

Все то, что я пишу, – мысли читателя, влюбленного в жизнь и литературу – высшую форму отражения жизни, считающего, что историко-литературные произведения,

Слово Ануара

которые я очень ценю, должны, кроме многих других функций (о которых Вы знаете лучше меня!), «работать» для целей воспитания братской дружбы народов – главного богатства человечества.

Я – математик, никогда не стремился к газетным публикациям, никогда ничего не писал в прессу, но если Вы посчитаете нужным и возможным на данном, особом этапе (и главное, полезным для казахского народа), опубликуйте мое письмо в любом виде, с моей фамилией или без нее.

Не думайте, пожалуйста, что меня побуждает нескромность. Единственная побудительная причина – любовь и уважение к казахскому народу, его самобытной культуре, желание, чтобы он расцветал среди народов нашей многонациональной большой Родины!

С сердечным поклоном –

**Николай Танасьевич МОЧЕРНЮК,
ст. преподаватель кафедры
высшей математики КарГУ.**

г.Караганда, 14.02.84.

Уважаемый Николай Танасьевич!

Благодарен Вам не только за интересное письмо о самом дорогом и святом для челокева – о чувстве родства людей, но и за то, что Вы заранее дали согласие на его публикацию. Не секрет, что читательские письма очень часто затрагивают общественное, жизненно-важные проблемы и, вопреки своему желанию, писатель не может обнародовать их, не имея на то согласия авторов. Но тем не менее любой отзыв – будь то на книгу или на статью, или же на устные выступления – очень полезен, очень дорог для литератора. Это укрепляет в нем чувство ответственности за свою работу, ощущение нужности своего труда для других.

Вы правы, говоря о сегодняшних днях как об «особом этапе», подчеркивая нашу ответственность перед временем. После статьи о событиях в Алма-Ате, опубликованной с

«Литературной газете», я получил немало писем из Вашей родной Украины, Белоруссии, Прибалтики и Закавказья, от зарубежных друзей, от советских коллег по перу. Почти в каждом из них искренняя тревога и горечь за случившееся, каждое письмо – это рассказ о совместном подвиге людей разных национальностей в дни войны и в дни мира, рассказ об истоках и традициях дружбы наших народов, о чуткости, внимании к языку и культуре, к обычаям и истории друг друга и суровое осуждение, даже проклятие в адрес тех, кто, оставаясь с тени (до сих пор никто не решается назвать их имена), спровоцировал события минувшего декабря. Клеймят родофильство (особенно в письмах казахских товарищей), взяточничество, казнокрадство, приписки и очковтирательство, национальную ограниченность и чванство; с презрением пишут о лицемерах и льстецах, о беспринципности не только среди партийных работников, но и в среде творческой и научной интеллигенции.

Я пишу «почти в каждом из них», потому что есть письма – исключения. Исключения были и среди множества телефонных звонков после публикации статьи. Звонили ветераны партии и труда, студенты и ученые, писатели и учителя, домохозяйки... Благодарили, выражали свою солидарность со статьей, рассказывали о себе, о своих казахских или русских друзьях. До сих пор помню слова гражданина, назвавшегося «ученым, сыном человека, репрессированного в 1937 году по ложному доносу»: «По возвращении отец рассказывал, что он выжил только благодаря дружбе. Вокруг него были настоящие коммунисты разных наций, и если бы он был жив сейчас, то посвятил бы себя разоблачению организаторов декабрьских выступлений...».

Среди множества звонков, как и среди писем, были два-три таких, от которых отдавало холодом и смрадом давно минувших дней. «Вы защищаете своих. Тех, кто вышел на площадь Брежнева, надо было расстрелять на месте и вас вместе с ними...», – звучало с одной стороны. «...Вы предали

Слово Ануара

интересы казахов и вы приговорены...» звучало с другой. Так что зло не ходит в одиночку. Махровый шовинизм и чванливый национализм порождают и дополняют друг друга. Эти два клыкастых урода всегда идут рядом, и даже самые добрые и жестокие уроки истории им не идут впрок. Они стремятся быть вне истории, а ведь человечность человека, его сущность – в его исторической памяти, в знании прошлого. А завет прошлого на всех один – верность. Сохранять верность лучшим идеалам отцов и дедов о единстве и дружбе. Ведь она, эта дружба, завоевывалась и закреплялась кровью поколений на протяжении веков...

Вы, Николай Танасьевич, правы, подтверждая единство наших устремлений фактами из далекой и близкой истории. Ленин не раз подчеркивал мысль о том, что нам надо всегда искать истоки добрых начинаний, искать то, что сближает народы, и воспитывать молодежь на конкретных фактах из жизни. Ваше письмо – это факт нашего бытия, наших естественных, межнациональных взаимоотношений. И это побудило меня передать Ваше послание «Ленинской смене».

В завершении хотел бы высказаться вот о чем. В морально-нравственном падении высших кругов нашего республиканского руководства, в коррупции и трайболизме, землячестве и взяточничестве, охватившем высшие сферы нашего общества, нашей Академии наук и центральных алма-атинских вузов и приведших к трагическим событиям, виновна не молодежь. Ее вина лишь в том, что она легко поддавалась провокации. А это – уже пробелы в воспитательной работе, ее запущенность. В этом отчасти виновны и мы с вами, но больше все те же люди, сидевшие на холме власти.

Получается какой-то заколдованный круг. И чтобы как-то вырваться из него, руководители вузов и вузовского комсомола сейчас, как мне кажется, ставят силу страха, силу наказания, выше, чем силу убеждения, силу воспитания на фактах жизни, на фактах истории. Число наказанных

(исключенных из вузов, из комсомола, получивших взыскание) уже перевалило за две тысячи. Об этом недавно было сказано со страниц «Комсомольской правды» устами первого секретаря ЦК ЛКСМ Казахстана С. Кондыбаева.

Слов нет, то что случилось в декабре минувшего года, потрясло всех нас. Это пострашнее, чем грандиозное стихийное бедствие. Во время стихийных бедствий люди проявляют лучшие человеческие качества, свое единства. А декабрьские события вселили в нас тревогу, отчужденность, показали насколько зачерствели, заплесневели наши души. Зараза приспособленчества и потребительства, протекционизма и родофильства очень живуча. Она порождает клановость, вождизм. За четверть века ее микробы обосновались глубоко.

Но ведь любую болезнь лечат не только внушением страха, наказаниями?! Наказывать надо главных виновников, называя их поименно. Таково требование авторов писем.

И еще. Вы, Николай Танасьевич, как преподаватель КарГУ знаете, что университеты во все века во всех странах были и остаются носителями самых высоких нравственных принципов, они являются воспитателями тех, кто несет культуру в массы, кто ведет борьбу за высокие духовные идеалы своего народа, всего человечества. Университетам принадлежит решающая роль в формировании культуры народа, его духовного облика. Какими бы технически грамотными специалистами не становились выпускники университета без общекультурного воспитания, они неполноценны, без знания и понимания уроков истории они однобоки.

Алма-Атинские вузы ныне в глубоком моральном кризисе (оттого, видимо, их руководители и уповают на силу наказания и страха). Так, быть может, преподаватели и студенты нашей рабочей столицы – Караганды – подадут пример нового подхода к делу, нового мышления и внесут свою лепту в нравственное и духовное оздоровление

Слово Ануара

общества, помогут вернуть честь и достоинство вузам Казахстана? Быть может, по примеру ряда университетов страны, можно открыть и в КарГУ кафедру истории и теории культуры, где бы разрабатывались и проблемы межнациональных взаимоотношений на фактах истории нашей Родины! Надо учить студентов думать, учить самостоятельному мышлению...

Но, как бы там ни было, нам сейчас нужно предавать большей гласности такие естественные факты нашей жизни, наших межнациональных взаимоотношений о которых Вы, Николай Танасьевич, рассказали в своем письме. Эти факты – основа уважения и любви к краю, где мы живем, к людям, которые нас окружают.

С самыми добрыми пожеланиями –
Ануар АЛИМЖАНОВ.

10.03.84.
.....

Ардақты ӘНЕКЕ!

Есен-саусыз ба?

Сіздің ақша алмай тер төгетін көп жұмысыңыздың бірі – Мәдениет қоры штаттан тілшіге конкурс жариялапты.

Ортақ іс қой. Тұзы-дәмі келіспесе әурелемейтінімді білесіз ғой, мына жігіт көңіліңізден шығады деп жіберіп отырмын.

Кеш қалмасақ, қанатыңыздың астына алғайсыз.

Құрметпен, **Акселеу СЕЙДІМБЕКОВ.**

10.IX.87.
.....

Уважаемый товарищ А. Алимжанов, Ваша статья не оставила меня равнодушным. Видимо очень серьезен вопрос, если Вам угрожают физической расправой. Угрожают за Вашу интернациональную позицию, за Вашу борьбу со всем тем, что калечит человека духовно. Как бывший следователь, умудренный жизненным опытом, могу Вам сказать только

Әнуар сөзі

одно: – Ваше оружие – это слово! Не укрывайте его чехлом, побольше таких ударов по шовинизму и национализму, побольше таких статей, как «Искусство взаимопонимание». На Вашей стороне миллионы единомышленников. Не бойтесь, но берегите себя!

Желаю Вам новых творческих успехов!

Александр КОУРОВ,
ветеран труда, юрист.

г. Свердловск. 25. 10. 87 г.

.....

Дорогой АНУАР!

Рад был получить от Вас сердечную весточку.

Как всегда, помнится все доброе и полезное, что всегда объединило и соединило нас.

Вы еще молоды и многое у Вас впереди.

Мне сегодня исполнилось 76... Кругленькая дата. Но работаю, как могу... Что еще получится, – не знаю...

Сердечный привет!

Анатолий САФРОНОВ.

Москва. 19.01.1987 г.

.....

Глубокоуважаемый Ануарбек ТУРЛЫБЕКОВИЧ!

Я, Юдин Владимир Александрович, кандидат филологических наук, литературный критик. Читаю в Калининском университете спецкурс «Современный советский исторический роман». Работа над учебным пособием для вузов по исторической теме.

У меня к Вам просьба: прислать один-два своих исторических романов для работы. Сказать несколько слов о своем творчестве, если есть, конечно, желание, время... Буду Вам очень признателен за помощь в работе.

О Вашем творчестве мне приходится часто встречать добрые слова. Вот и недавно прочитал статью профессора М.В.Миокиной в научном сборнике, выпущенном

Слово Ануара

Вологодским пединститутом, там автор высоко оценивает Вашу историческую прозу. Мне хотелось бы лучше познакомиться с Вашими книгами, привлечь к ним своих студентов. Это, как Вы понимаете, очень важное дело по интернациональному воспитанию. Прочитайте при случае мое письмо в редакцию газеты «Советская культура», 1988, 2 февраля, стр. 6.

Всего самого доброго!

С уважением, **ЮДИН Владимир Александрович.**

*170005, г.Калинин,
ул.Горького, 61, кв. 33,
8.02.88.*

.....

5.V. XII. 88. Уфа.

Дорогой Ануар ТУРЛЫБЕКОВИЧ!

Сегодня утром я слушал по радио Ваше интересное выступление, и так хотелось Вас слушать долго-долго, но время неумолимо проходит. А Ваш голос вызвал в моей старой душе воспоминания, которые очень дороги мне. Ваш приезд в Уфу в Дни казахской культуры, так много дорогих мне людей побывало в моем доме, я очень счастлив, что у меня много друзей в Казахстане!

Из «Дружбы народов» мне прислали верстку статьи-письма о дорогом Магжане Жумабаеве с Вашим предисловием. Наконец, спустя почти 20 лет после написания, мое письмо увидит свет, надеюсь достучаться до человеческих сердец. Возможно, мой труд – очень маленький труд, но я его писал с волнением, от всей души, не боясь ничего и никого, по велению своей совести, надеялся, что письмо когда-нибудь будет опубликовано и поможет добрым людям восстановить заслуженное место Магжана в казахской и вообще в советской литературе.

Я чувствую Вашу помощь в этом деле. Поэтому мне очень и очень хочется поблагодарить Вас за это!

Хочу сказать несколько слов о переводе стихов М. Жумабаева на русский язык. Мне кажется, не все здесь удачно. Правда, переводить поэта нетак просто и легко, либо он слишком глубокий, философский поэт, язык настолько красив и богат, что передать его на другой язык – не простое дело.

Смотрите, как удачно и прекрасно переведены строки из стихотворения «Луна»:

*Ты видишь простор бесконечный, степной,
Как шалью, покрытый беспечной травой.
Здесь горы до неба, медовые реки.
Я – сын твой, Отчизна, рожденный тобой!*

Так образно все сказано, что волнует до слез. В этом переводе я сразу почувствовал Магжана, влюбленного в свою природу, в свои родные края! Все это мгновенно передается читателю!..

А такие слова: «вакса», «заочной», «озарило почвы», «верх и низ» и т.д. не передают истинное содержание стиха.

Как-нибудь в будущем в этом же журнале для широкого круга читателей, любителей настоящего поэтического слова, нужно обязательно дать цикл стихов Магжана в хороших переводах, чтобы звенела музыка его слов, чувствовалась глубина каждого его слова.

Ну, безусловно, я надеюсь, что появятся и его книги на русском языке, не только циклы стихов. Мне очень нравится московский переводчик Р. Моран.

Как у Вас дела, дорогой Ануар? Над чем работаете? Пишите старику, ведь письма друзей всегда радость и стимул для творческой жизни!

С приветом и уважением, – Ваш Сайфи КУДАШ.

.....

Слово Ануара

Председателю Совета республик
Верховного Совета СССР
тов. АЛИМЖАНОВУ А. Т.

Уважаемый Ануар ТУРЛЫБЕКОВИЧ!

Мне приятно отметить, что мероприятия, посвященные 850-летию со дня рождения нашего великого земляка, корифея мировой литературы Низами ГЯНДЖЕВИ, прошли в Москве на высоком организационном и духовно-эстетическом уровне. И открытие памятника поэта в столице страны, и трожества в академическом Большом театре оставили неизгладимый след в памяти народа Азербайджана. Мы прекрасно понимаем и высоко ценим Ваш личный вклад в этот большой успех, Спасибо за все!

Президент Азербайджанской Республики –
Аяз МУТАЛИБОВ.

30 октября 1991 года.

.....

КЕМЕРОВО.

ПОЧТА 6001 41 24/12 1645 Серия е-56.

Москва. Кремль. АЛИМЖАНОВУ А. Т.

Уважаемый АНУАРБЕК!

Примите сердечные поздравления с Новым годом, искренне желаю счастья, доброго здоровья, всего самого наилучшего Вам и Вашим близким!

С уважением, – предоблсовета **Аман ТУЛЕЕВ.**

1992 г.

ЕКІНШІ КІТАП

ВТОРАЯ КНИГА

.....
ӘНУАР ТУРАЛЫ СӨЗ

СЛОВО ОБ АНУАРЕ

ДОБРОЕ НАЧАЛО

Отрывок

Молодому прозаику Ануару Алимжанову принадлежат повесть «Светлый родник», несколько сборников очерков, рассказов, репортажей, записки журналиста «Белый друг, желтый друг, черный друг», «Вечные корни». Живая их тема – дружба народов мира, находит ли она свое конкретное выражение в живых, талантливых рассказах, репортажах о съезде писателей стран Азии и Африки в Ташкенте или о Всемирном фестивале молодежи в Москве.

Во всех случаях мы наблюдаем увлекательное, живое повествование обо всем виденном, наблюдаемом, пережитом, написанное на хорошем русском языке, с не чуждыми ему инновационными традициями повествовательной прозы. В очерке «Светлый родник» Алимжанов пользуется манерой свободного очеркового построения сюжетных ситуаций людских взаимоотношений в воспроизведении среды, в которой вращаются его персонажи, в значительной части вымышленные. Особое расположение читателя вызывает острая проблематика. Этой повестью автор по-

Слово об Ануаре

настоящему вторгается в жизнь, поднимая государственно важные, глубоко необходимые, даже обязательные в своем положительном решении, вопросы жизни, труда многих десятков тысяч семей чабанов или отдельных малонаселенных аулов в животноводческих районах не только Казахстана, а и таких республик, как Киргизия, Узбекистан, Таджикистан, Туркмения, и ряд республик нашего Кавказа, областей Сибири.

Глубокая искренность и сознание ответственности писателя в отношении деятельного, активного вмешательства в переустройство остаточных явлений прошлого быта является благодарной миссией автора. Он волнуется за судьбу детей, матерей, отцов в трудовой среде и вызывает нашу горячую солидарность в выражении своих гражданских чувств. Его очерковая повесть поистине становится светлым родником благородных идей, чувств, замыслов нашего молодого современника, живым участием своим вторгающегося в дела грандиозного семилетия.

Мухтар АУЭЗОВ.

1958 жыл.

ЖАЗУШЫ-АЗАМАТ

Үзінді

Әр талантты өз мезгілінде тану қажет. Бұл – бәрінен бұрын сол талантқа үлкен жауапкершілік жүктеу деген сөз. Бұл оның өзі үшін ғана емес, ол еңбек етіп жүрген әдебиеттің жанрына да жүктелетін жұмыс. Әлімжановтың публицистикалық талантының күші неде? Біздің ойымызша, өз ісінің табиғатын жетік білумен бірге алып отырған объектісінің тарихын мұқият зерттейтінінде. Бүгінгісін танумен бірге оның келешегін, бағытын өмір құбылыстарының әр қырынан қатаң бақылау, қай нәрсеге ненің тән екенін ұғыну, ақырында өз ойын логикалық жағынан шыншыл да қарапайым, мұқият қорытуында.

Әнуар туралы сөз

Оның шығармасы оқығанда ойлауға ешкімді зорламайды, бірақ әркім өзі еріксіз ойланады.

Егер осы айтылғандарға шын мәніндегі гуманистің парасатты ақылы мен ыстық сезімін қоссақ, Әнуар Әлімжановтың ешкімге ұқсамайтын қол-таңбасын тануға болады.

Ілияс ОМАРОВ.

1966 жыл.

ТАЛАНТ!

...Вот Вы хорошо написали о Большом Алимжанове недавно в «Литературной газете». А ведь как он вдохновенно любит и своим прошлым (Махамбет), и прошлым хинди (Акбар), и фарси (Рудаки), отнюдь не поступаясь истиной. Вы это не хуже меня знаете. Ведь мы интеллектуально обогащаемся в основном за счет доброжелательного и делового общения. Как, например, приятно и полезно было бы для меня услышать ваши суждения и замечания в смысле художественной подлинности образа. Все это я к тому говорю, что Ануар, талант которого был воспитан на самом современном материале, на ниве журналистики, что Ануар, высокоинтеллектуальный человек, более остро, более тонко, чем кто-либо, чувствует пульс современности и уже, отодвигаясь от послевоенного Жомарта все больше назад, дошел до Махамбета и еще дальше – до «Гонца».

Е. А. БУКЕТОВ.

г. Караганды.

27. X. 1974.

(Из письма академика Евнея Арыстановича зав.отделом критики журнала «Простор» Николаю Степановичу РОВЕНСКОМУ, – Г. К.)

Советтік өміріміздің ұлы заңдылықтарының бір нышаны – бұрын мәдени даму дәрежесі түрлі сатыда болып келген халықтардың бір-бірімен ынтымағының артуы, рухани бірлігінің нығая түсуі, мінездің, салт-сананың жақындасуы. Мұның нақтылы деректерін әр тараптан-ақ аңғаруға болады. Әсіресе, бұл еліміздегі халықтардың орыс тілін меңгеруі тереңдей түскенінен ерекше байқалады. Қазіргі кезде орыс тілін түсініп, сөйлесіп қана қоймай, сол тілде еңбек жазатын өзге халықтар өкілдері көптеп саналады. Орыс тілінде жазу – отанымыздағы, социалистік елдердегі сан миллион кітап оқушыға тікелей жол табу, өнер, ғылым, мәдениеттің қандай саласының да жетістігін әлемдік көлемге тосқауылсыз таныстыру, жаһанның талғампаз жұртшылығының назарына түсу деген сөз... Қазақ жерінің данышпзы ғалымы Әбунасыр әл-Фарабидің барлық туындыларын араб тілінде жазып, жержүзілік даңққа бөленуі кездейсоқ емес. Тамаша тарихи зерттеуін парсы тілінде жазып қалдырған Мұхаммед Хайдар Дулатидың да аты әйгілі болған. Қазақтың ХІХ-ғасырда өмір кешкен ұлы білімпазы Шоқан Уәлиханов еңбектерін орыс тілінде жазғаны да баршамызға белгілі.

Қазіргі кезде Қазақстан қаламгерлерінің бір тобы шығармаларын орыс тілінде жазып жүргенін мәдениеттердің жақындасу процесінің белгісі деп қараймыз. Осы қатарда ауызға алдымен ілінетін тұлға – көрнекті жазушы, публицист, қоғам қайраткері, тартымды хикаяттар мен романдардың авторы Әнуар Әлімжанов. Оның таңдаулы шығармалары тек қазақ әдебиетінің емес, көпұлтты совет әдебиетінің де дамуына елеулі үлес қосып келеді. Әнуар Әлімжанов туындылары елімізден тысқары жерлерде де кеңінен мәлім. Бұған мысалға автордың «Махамбеттің жебесі» романы неміс, француз, чех, словак, мадьяр, жапон, монғол тілдеріне аударылып басылғанын айтсақ та жеткілікті. Бұл қазақ жазушысының шығармалары әлемдік

Әнуар туралы сөз

әдебиет қазынасына қосылғандығын сыпаттаса керек.

Ә. Әлімжановтың жазушылық тағдырының бірсыпыра ғибратты өзгешеліктері бар. Қаламгерлік сапарын елуінші жылдардың орта шенінде газет қызметінде бастаған автордың бүгінде атағын әлем таныған жазушылар санатына қосылуының сырын іздесек, бірнеше мәселені екшеп көрсеткен болар едік. Соның бірі – Әнуардың кейде газет тапсырмасымен, кейде СССР Жазушылар одағының қалауымен көп елдерді аралап, олардың өмірімен, мәдениетімен, тарихымен танысуға мүмкіндік алуы. Ол журналшы ретінде азаттық оты алаулаған Азияның, оянған Африканың Европа мен алыс Американың бірталай мемлекетіне сапар шекті, әсерлерін жолжазба, очерк, публицистикасында баян етті. Өзге көп қасиеттерін айтпағанда, Ә. Әлімжановтың ол туындылары қазақ әдебиетін шет ел тақырыбымен байытқан еді. Азия, Африка халықтарының арғы-бергі тарихындағы елеулі оқиғалар мен есімдер туралы жүйелі қалам тербеу кейіннен жазушының творчестволық өмірбаянындағы зор ерекшелікке айналды...

Келе-келе осы тақырыптар жазушыны табиғи түрде өз елінің де өткеніне көз салдырды. Оның «Күнге бет алған керуен», «Көгілдір таулар», «Отрардан жеткен сый» секілді татымды туындыларында дәл осы мәселе үлкен нысанаға айналған. Автор бұл шығармаларында кең ойлайтын, парасаты биік, қызығулары мол, отаншыл мінезді Асқар, Жомарт сынды алдыңғы қатарлы замандастар бейнесін жасады. Бұл бейнелер тың да сом ойларымен, маңызды іс-әрекеттерімен қазақ әдебиетіне қосылған жаңалық болды.

Халықтың өткен өмірінің диалектикасын іздеу, оны бүгінгі озық ойлы замандастың көзімен бағалау Ә. Әлімжановты күрделі тарихи романдар жазуға алып келген. Қазірде бүкіл советтік әдебиетіміздің айтулы туындыларының қатарына қосылған «Махамбеттің жебесі», «Жаушы», «Ұстаздың оралуы» романдарының әрқайсысы зор ізденістің, ұзақ еңбектің нәтижесі болып

Слово об Ануаре

туғанын көреміз. Ә. Әлімжанов творчествосында әрқайсысы бір белес болған бұл шығармаларға қысқаша тоқталмастан бұрын осылардың бәріне ортақ өрнектерге көңіл аударуымыз ләзім.

Жазушы тарих материалын жеке жалаң пайдаланбайды. Оған өткеннің әңгімелері елдің бұрынғы нағыз шындығын қайта елестетіп көрсету үшін қажет. Ол көне заманның жақсылығы мен жамандығын бүгінгі қауымға маркстік-лениндік дүниетаным тұрғысынан талғап таныстырады. Одан соң автор тарихтың ұшы–қиыры жоқ фактілер нөпірінен ел тағдырында із қалдырған ең елеулілерін, ілгерішіл мәні бәр қымбаттарын ғана екшеп алады, қазіргі адамның санасын, рухын байытарлық құбылыстарды іріктейді. Ақырында ол қазақ тарихы оқиғаларын әлемдік дамудың, әлеуметтік, таптық қайшылықтар мен тартыстардың жалпы заңдылығынан жырақ алып қарамайды. Басқаша айтқанда, жазушы шығармаларында қайталанбас ұлттық өрнектермен қатар, күллі адамзат тарихына ортақ үндестіктер қоса қамтылады. Ә. Әлімжанов кітаптарының жаһандық арнада өз оқушысын тауып, олардың игілігіне айналып жатуының бас себебі осында.

Ә. Әлімжановтың қазақ тарихының мәселелеріне арналған романдарында халқымызды замандар бойында алуан сәтсіздіктер мен қорлықтарға душар етіп келген қырсық – елдің алтыбақан алауыздығы, ауылшылдық, рушылдық дерті екені зор қуатпен таңбаланады. Махамбет сынды әрі батыр, әрі ақынды арманына жеткізбей, қапияда өлтірудің де түп себебі санасы елдік биікке көтерілмеген, ұсақ, дүниеқоңыз пысықтардың пасық мінезіне, қара пиғылына қатысты екені көрінеді.

Суреткердің қырағылығы – әдеби қаһарман етіп алған ақын Махамбеттің өмірінде орын теппесе де болуы мүмкін іс әрекеттерді оның рухына, табиғатына сиймды етіп алғандығы. Қаһарманды осылайша саналы түрде сомдап, бүкілхалықтық бірлік пен татулықтың жаршысы етіп көрсету сарыны – шығарманың басты сипаты.

«Махамбеттің жебесін» қадірлі мүлік қатарына апаратын ізгі идеяның бірі осы.

Бірлік, ынтымақ мәселесі «Жаушы» романында да алғы кезекке шыққан. Автор XVIII-ғасырдың алғашқы жартысында қазақ елінің Жоңғар басқыншыларының зорлығына кіріптар болуының да себептері халықтың басы бірікпей, тозғындап жүруіне, хандардың дарынсыздығына, «бас– басына би болған» мықтысымақтардың көбейіп кеткендігіне байланысты екенін орынды әңгімелейді. Романда ел басына түскен алмағайып ауыр күндерде әлгіндей сырт сәулеті ғана бар, іші нәрсіз басшылардың азаттық үшін күресті ұйымдастыруға мүлде дәрменсіз екендігі ашық бейнеленген. Қоғамның тірегі де, сәні де қарапайым бұқара халық екенін ұтымды көрсете алуы – «Жаушы» романының тартымды тұстарының бірі.

«Жаушы» романының тәрбиелік, танытқыштық мәні өткеннің аса күрделі оқиғаларын шыншылдықпен қайта елестетіп, жұрттың алауыздығы – сор, бірлігі – жеңіс екендігін тарих тәжірибесімен тамаша дәлелдеп, тағлым сабағын тартуында, ар-намыс жолында жан аямаған ардагер ерлердің нұрлы бейнесін жасауында. Сонымен бірге роман қазақ халқы мен орыс халқы арасындағы ынтымақ, одақтық түбірін түсінуге көмектеседі, халықтар достығы қадір тұтар қазына, ырыс екенін ұқтырады

«Ұстаздың оралуы» романында Ә. Әлімжанов сонау X-ғасырда өмір кешкен кемеңгер жерлес ғалымымыз, кезінде «Шығыстың екінші ұстазы» атанған Әбунасыр әл-Фарабидің ғибратты өмірін әңгімелейді. Адамдықтың, жақсылықтың мәңгілік жауы – надандық тұманын сейілту үшін, жамағатшылыққа ең адал, таза даму, көркею жолын іздеп, ақиқатпен, біліммен қаруландыру үшін өмір бойы еңбектенген, өз басының тыныштығы мен бақытын осы мақсатқа құрбан еткен, ғажайып ғалым әл-Фарабидің өшпес өнегесін айту әрі ауыр, әрі құрметті міндет еді. Бір халықтың емес, барша халықтың алдына білім шырағын жаққан, артына таусылмас мол рухани байлық қалдырған

Слово об Ануаре

әл-Фарабидің жарқын тұлғасы романда үлгі аларлық болып шыққан. «Ұстаздың оралуы» өзінің тақырыбы, жанры және идеялық көркемдік шешімдері жағынан бүкіл совет әдебиетіндегі сындарлы туындылар легіне қосылды.

Бұл көрсетілгендерден Ә. Әлімжановтің қазақ әдебиетіне өз тақырыбымен, өзіндік мұрат биігімен келгені, осы қасиеттерімен көркемдік дамуымызға сонылық қосқаны танылса керек. Бейнелеп сөйлесек, қазақ елінің өткендегі тағдыры, шытырман жолы, қуаныштары мен өкініштері жазушының бас тақырыбына айналған деуге болады. Туған елдің өткендегі бұралаң жолдарын бүкіл аумағымен алып көрсету, ол құбылыстарды әлемдік даму заңдылықтары мұнарасынан қарап бағалау қаламгерге мол творчестволық еркіндік, шабытына ұшқыр қанат, мақсатына мәнділік берген. Мұның бәрі оның қазақ әдебиетінде ешкімге ұқсамайтын, өзіне ғана тән дара да сара соқпақ табуына, әрбір шығармасында-ақ отандастар ойын нәрлендірер тың шешім іздеуіне жәрдемдеседі.

Ә. Әлімжановтің қоғамдық қызметі де жазушылық тәжірибесімен сабақтас. Ол соңғы он шақты жыл ішінде Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының бірінші секретары бола жүріп, Азия, Африка жазушылары ынтымағы жұмысына қызу ат салысты. Осы қос құрлық қаламгерлерінің бірлесуіне бағытталған бастамалар мен нақты іс-әрекеттерді қапысыз ұйымдастырушылардың бірі болды. 1973 жылы Алматыда өткен Азия, Африка жазушыларының конференциясына бастан-аяқ жетекшілік етушінің бірі Ә. Әлімжанов екені әмбеге белгілі. Ол халықаралық прогресшіл жазушыларынтымағын күшейтуге көзделген елеулі шаралардың, жиындардың көбінің-ақ бел ортасында жүргенін бәйқамау мүмкін емес. Бұл күнде жер шары жазушы жұртшылығы Ә. Әлімжановты халықаралық әдеби қозғалыстың танылған, ысылған қайраткерлерінің бірі деп атайды. Ол Азия және Африка жазушыларымен байланыстың советтік комитеті төрағасының орынбасары, әрі СССР Жазушылар одағы басқармасының секретары.

Әнуар туралы сөз

Біз жазушының публицистикалық мақалаларының да өте актуальді болып отыратынын айтуымыз керек. Ежелгі қазақ қаласы Отрар, энциклопедияшы ғалым әл-Фараби мұрасы, басқа да бағалы ескерткіштер, ертеден келе жатқан диқаншылық мәдениеті жайында оның өткір, батыл пайымдаулары халқымыздың рухани бейнесін басқа елдерге неғұрлым әділ түсіндіруге көмектескені есімізде.

Жазушының туындылары әр кезде-ақ жұртшылық ілтипатына иілініп, тиісті бағасын алып отырған. Мәселен, оған «Күнге бет алған керуен» повесі үшін Қазақстан Ленин комсомолының сыйлығы берілді, ал «Көгілдір таулар» кітабы Қазақ ССР Мемлекеттік сыйлығына ие болды. «Отырардан жеткен сый» және Азия, Африка елдеріне арналған басқа да шығармалары үшін қаламгерге Дж. Неру атындағы сыйлық берілгені де белгілі.

Әнуар Әлімжанов өзінің елу жылдық мүшел тойына творчестволық қуаты толысқан, суреткерлік һәм қоғамдық қызмет тәжірибесі молыққан, кемелденген шағында келіп отыр. Оның ойы терең, бітімі шебер туындылар жаратуына, өнерін өсіріп, жаңа биікке көтерілуіне, халықтың адал перзенті ретінде әлем жұртшылығы алдында өкілдік алып сөйлеуіне, тарихымызды тыңдарын көтеріп, дәуірдің зәру сұрауларына орай көркемдік жауап айтуына мүмкіндігі мол.

Рахманқұл БЕРДІБАЕВ.

(«Қазақ әдебиеті» газеті, 1980 ж.)

Лидия Августовна Отмар-Штейн – Қазақстандағы азамат соғысына белсене қатысушы және республикамызда әйелдердің коммунистік қозғалысын ұйымдастырушылардың бірі. Ол кезінде Түркістан майданының революциялық-әскери советінің Жетісудағы өкілі, белгілі большевик-жазушы Дм. Фурмановтың хатшысы болған.

Қазақстан өмірі, қазақ халқының әдебиеті мен өнері – менің жанымға жақын дүниелер. Жастық шағым, саяси өмірге араласа бастауым, Коммунистік партия қатарына қабылдануым, ең аяғы, Верныйдағы ақгвардияшылар бүлігі кезіндегі қиынқыстау сын сәттер де Қазақстан атымен тығыз байланысты болды. Мұның бәрі – өз алдына бір өмірбаян, шежіре. Қазіргі әңгіме – қазақ жазушысы Әнуар Әлімжановтің «Отрардан жеткен сый» атты кітабынан алған әсерім.

Кітап өзара байланысты төрт повестен тұрады.

Осы бір талантты, шуақты кітапты оқығанда көз алдыма Қазақстанның жауқазыны жайқалған шетсіз-шекексіз даласы, сол мидай жазық даладағы күннің батуы мен шығуы елестеді. Сонау бір жылдары, 1920 жылы, Ташкенттен Верныйға (қазіргі Алматы) көшкеніміз еске түсті.

Әнуар Әлімжанов кітабының қаһармандары – Асқар мен Жомарт болса, бүгінгі күннің жастары, білімді, парасатты қазақтар. Сонау жиырмасыншы жылы жазушы Дмитрий Фурманов Түркістан майданы революциялық соғыс советінің өкілі ретінде бір топ жолдастарымен Жетісу өлкесіне, бұрын бейтаныс қала Верныйға сапар шеккенде қазақтардың осындай болашағы жайлы ойлап, армандағаны анық.

Алғашқы «Күнге бет алған керуен» повесіндегі бала – Асқар оқырманға өте жақын, жылы әсер қалдырады. Аяйсың да риза боласың. Балалық шағы қиындықпен өткен Асқардың жаны пәк, мінезі өжет, қайсар. Баланың жүрегі

Әнуар туралы сөз

мейірімге, арманға толы. Әкеге деген махаббаты ғажап жалынды, әкеден алған арман-мұраты ғажап асқақ!

Кітапты оқығанда алдымыздан тамаша адамдардың, кейіпкерлердің шоқ жұлдызы жарқырай ашылады. Жетім қыз Ғайни әні, дауысы қандай?!.

Автор кейіпкерлерінің жан-дүние сұлулығын, рухани қуат-күшін, жан-дүниесінің сиқырлы поэзиясын шебер жеткізеді.

Иә, жинақта мұндай жарқын кейіпкерлер көп-ақ.

«Жарыққа, Күнге қарай жүрейік!

Рухы күшті жандар керуенбасы болуға тиіс!» – дейді жазушы.

Қазақ даласының табиғаты Фурмановқа керемет ұнаған. Ол күннің ұясына қонуын да, тау шыңдарының қарлы бастарын да таңдана тамашалайтын. Ол «Бүліншілік» («Мятеж») атты кітабында Қазақстан табиғатының ғажайып сұлулығын құмарлана суреттеді.

Әнуар Өлімжанов шығармасынан оның табиғатты суреттеу, сүю, қадірлеу жайлы толғаныстарын оқығанда Дмитрий Фурмановтың сол бір Қазақстан табиғатын суреттеген, әңгімелеген тұстарын қуана еске алдым, ұқсастық таптым. Бұл – әрі таңданарлық, әрі қуанарлық ерекшелік. Дала қазақтарының әндері жайындағы екі қаламгердің талғам, тебіреністері де үндесіп жатыр. Бір жағынан, Фурмановтың дала қазақтарының ән өнерін терең түсініп, бағалай білгені аңғарылады. Өлімжановтың аталмыш кітабы шыққанға дейін көптеген жылдар бойы мен өз естеліктерімде 1920-жылы Верный сапарында бізбен бірге болған бір жолдаспен Фурмановтың айтысын. пікір таласын келтіріп жүрдім. Оның жайы мынадай еді. Онда: «Қазақтардың әні ештеңені де сездірмейді, ой да, сезім де жоқ, жаттанды бір әуенді үздіксіз қайталай береді. Тегі көзіне ілінгенді тізбелей беретін болар», деген сол бір жолдастың түсінігіне ренжіген Фурманов: «Халық әні халықтың ойы мен жан-дүние сазын жырлайды, халық тағдырын жеткізеді. Қуғын-сүргіндегі адам да қуанышсыз,

Слово об Ануаре

сезімсіз өмір сүре алмайды. Ән деген – қуаныш, тебіреніс қой! Ән, басқа халықтар сияқты, қазақ халқының да халықтық өнері», – деген ойларын көлденең тартып еді. («Казахстан в огне гражданской войны», Казахское государственное издательство, А-А, 1960 г., 245 стр.).

Сол сәтте елу жыл өткеннен кейін Әнуэр Әлімжановтің дала адамдарының әндері жайлы тамаша поэмасын оқимын деп ойламаған едім. Әлімжанов «Отрардан жеткен сыйда»: «Адамға құлшылыққа мойынұсыну - жат сезім. Адам күрескер, ол күресті аңсайды», – деп жазыпты. Адам – күрескер... Бұл туралы сонау 1920-жылы Фурманов та айтқан еді– ау!..

Кітаптын қазақ жерінің көне тарихы жайлы тамаша сыр шертеді. Ғалым Жомарт жер шарының тарихындағы ең бір қайғылы, трагедиялық апаттың бірі Отрардың күйреуі туралы әңгімелейді. Әлімжановтың кейіпкері Жомарт: «Біз ұлы көштің ғана емес, ұлы мәдениеттің де ұрпағымыз!», – дейді. Сөйтіп, қазақтың көне қаласы – мәдениеттің асыл қазынасы Отрар жөнінде сүйсіне әңгімелейді. Отрарда Азияның ең бай кітапханаларының бірі болыпты. Отрарда көзінің тірісінде-ақ «Екінші Аристотель» атанған ғұлама Фараби өмір сүріпті.

«Вокруг света» журналынан Қазақ ССР Ғылым академиясының ұйымдастыруымен Отрар қаласын іздеп қазба жұмыстар, зерттеу шаралары жасалып жатыр дегенді оқығаным бар.

Мен Отрар қазбалары адамзатқа көне қазақ жері жайлы ғылымның жаңа көкжиектерін ашатынына сенемін.

Әнуэр Әлімжанов бұл «Отрардан жеткен сый» кітабында өзінің елін, туып-өскен атамекенін қалтқысыз сүйсіне сезімімен, таланттылықпен жырлапты.

Менің досым, ұстазым, жазушы Дм. Фурманов та бұл кітапқа шексіз қуанышпен риза болар еді-ау деп ойлап қоямын.

Лидия ОТМАР-ШТЕЙН.

Москва қаласы.

(«Қазақ әдебиеті» газеті, 1980 ж.)

«...Прочитав рассказы и повести А. Алимжанова, ты удивляешься тому, как он вникает в судьбы других народов и переживает за них. Это подтверждает великую истину, что других народов любит и уважает, ценит только тот, кто искренно любит свою родину и свой народ. **Ильяс ОМАРОВ, государственный деятель.** «Писатель-Гражданин». 1966 год».

«...И творчество Ануара и его дела неотделимы от тех великих идей гуманизма, во имя которых ведут свою борьбу прогрессивные писатели всего Востока. Я знаю Ануара с весны 1958 года, когда в Ташкенте состоялась наша первая Конференция. Знаю его книгу о поэте Махамбете, знаю как кропотливо собирал материал об аль-Фараби и настойчиво шел по его следам, чтобы написать первый роман об этом великом философе Востока. Он – достойный сын своего народа и талантливый представитель своей национальной культуры! **Фаиз Ахмад ФАИЗ.** Пакистан. 1979.».

«...Ануар участвует в движении афро-азиатских писателей с самого начала. С самого начала своего знакомства я увидел в нем искреннего, доброго, талантливого человека. И не ошибся. Затем я прочитал его повесть «Сувенир из Отрара» на английском языке, повесть, заслуженно удостоенную премии им. Дж. Неру. Позже Ануар познакомил меня с Олжасом Сулейменовым, чьи талантливые стихи я перевел на бенгальский язык. Ануар и Олжас дополняют друг друга, а вместе они прекрасные представители своей национальной культуры. Благодаря им я еще больше полюбил Советский Союз. **Субхас МУКЕРДЖИ.** Индия. 1980.».

«...Ануар относится к числу тех писателей Советского Востока, которые по достоинству завоевали симпатии, уважение и глубокое доверие литераторов бывших колоний, особенно африканского континента, которые ведут борьбу

Слово об Ануаре

за равенство и прогресс своих народов. **Алекс Ла ГУМА.** ЮАР. 1988.».

«...Ануар Турлыбекович признавал, что за время работы в Союзе писателей, год шел за два. Были и недруги, и трения между собратями по перу, и идеологический прессинг. За провосточную ориентацию исследовательских работ журналиста нередко обвинили в национализме. Тем не менее, благодаря искренней заинтересованности и организаторским способностям, ему удалось наладить крепкие связи со многими выдающимися литераторами того времени.

По словам Мухтара Омархановича Ауэзова: «Если Петр I прорубил окно в Европу, то Ануар Алимжанов распахнул другое – в Азию!

Все его произведения проникнуты желанием поднять народное самосознание, национальную гордость. Его перу принадлежат двадцать прозаических книг и множество ярких очерков и репортажей. Кто-то из древних мудрецов сказал: «Земной рай находится в хорошей книге и чистой совести», и это вполне можно отнести к человеку, который руководствовался в жизни принципам: «Дорога к добру верстам непокорна». **Светлана НИКОЛАЕВА, журналистка.** «Колумб публицистики». 1994 год).

«...Ануар Алимжановы был подвижником. Дорожил всем, что касалось нашей истории, культуры и литературы. Именно в те годы, когда он возглавлял наш Союз писателей, казахская литература вслед за произведениями Мухтара Ауэзова и Абдижамиля Нурпеисова широко шагнула на международную арену. **Сатимжан САНБАЕВ, писатель, переводчик.** «Подвижник». 1997 год».

«...На обратном пути в Алматы он не мог остановиться и показать комплекс созданный в память Шокану Уалиханову. Он не хуже любого другого специалиста рассказывал о будущем этого памятника и повторял: «Шокану – быть! И народу его – жить вечно!».

Как-то в 70-ые годы он принес томик стихов «Поэты

Әнуар туралы сөз

Казахстана», изданный с его участием и с большим трудом через ленинградское отделение Союза писателей СССР. Читая эту книгу, вместившую мудрые слова и мысли наших предков от XV до XX веков, невольно обращаешь внимание на переключку времен... Наступил XXI век, наверное, будет правильным прислушаться к мыслям предков, воспринятых и поддержанных Замандасами. Одним из тех, кто боролся за Истину и за духовное возрождение народа, возрождение его национальной гордости, был и остается мой друг Ануар! Так и хочется сказать словами Ануара Алимжанова, сказанные им в адрес Шокана Уалиханова: «Ануару – быть! Ануару – жить вечно!». **Сауык ТАКЕЖАНОВ, академик.** «Чаша Ануара». 1999 г.».

«ЕЛІМ!» ДЕП ЕҢІРЕГЕН...

Мына бір қырыс кабақ құба сұр күн өмірдің аңғал, өлімнің аяр екеніне көзімізді тағы да жеткізіп, жүрекке жара, көңілге нала салып тұр. Ес біліп, етек жиғалы «елім» деп, «шындық» деп шырқыраумен өткен асау жүректің «дегеніме енді жеттім бе» дейтіндей дер шағында кенет тоқтағаны жаныма қатты батты. Қиямет-қайым кезінде де –шың қияға ұмсынған қыран көңілдің аңсарлы биігіне енді самғап шыққан сәтінде қанаты қайырылып, топшысы майырылғаны қабырғаны қайыстырып барады. «Есіл ерім-ай! Асыл арысым-ай!» – деп, талайдан тамсанып, емешегін үзіп келе жатқан Ел шіркіннің де қапияда тарпа бассалған кесел мен дертке қылар қайранының болмағаны, алқымдаған ажалға амал таба алмай, аңырап қалғандығы еңсемізді езіп, тауымызды шағып тұр. Бәлкім, «Елім!» деп еңіреген Ер шіркін мен «Ерім!» деп елжірейтін Ел шіркіннің әуелден маңдайларына жазылғаны осы шығар. Бірін-бірі қия алмай опынуда.

Жә, бұның бәрі – қиналғанның, қимағанның әңгімесі ғой. Әйтпесе, бұл ғасырда, бұл далада бір кісі мағыналы

Слово об Ануаре

өмір сүрсе, ол – өзіңізсіз, Әнеке! Қаршадайдан жетім қалып, әке мен ананың бауырында жатып балбырап ұйықтай алмай, балғын баладәурен кешіп көрмесеніз де, халқымызға әуелі қалтқысыз ұл, сосын қамқор аға бола білдіңіз. «Елім!», – деп соққан жүрегіңіздің лүпілін күллі жарық дүние түгел түсінген-ді. «Әділет! Азаттық! Бостандық!» – деп қиқулаған ұраныңызды күллі әлем естіп, түгел қолдаған-ды. Аспан астында атыңыздың да, аяғыңыздың да жетпеген жері жоқ. Айтқаныңыз, жазғаныңыз әлі талай ұрпақтың көңіліне нұр, көкейіне от дарытары кәміл. Өрелі де, өнегелі ғұмыр кештіңіз. Ұлтыңыздың ұмытқанын есіне, жаңылғанын жадына салып, мәңгүрттік пен аңғырттыққа жем болмауына Сіздей еңбек еткен азамат кем де кем. Қылқандай бозбала басыңызбен Сіз қылтұзаққа түскелі тұрған ұстазыңыз – Мұхтар Әуезовті құрық жетпеске аттандырып, құтқарып жіберген кезіңізден бермен қарай қазақ жұртының басына күн, тағдырына сын түскен қай тұс, қай сағатта да Сіздің жан айқайыңыз алдымен естілді. Ол еңбегіңіз зая кеткен жоқ. Өнеге тұтқан асыл ағаларыңыз бен абзал ұстаздарыңыздың көре алмағанын көрдіңіз, жете алмағанына жеттіңіз. Соңғы үш ғасырдың ішінде мына қара жердің үстінен астына «Артымда азат ел қалды», – деп аттанып бара жатқан азғантай қазақтың бірі – Өзіңізсіз! Атақ пен даңқ та, абырой мен лауазым да таңсық емес Сізге тағдырдың артқан ең үлкен сыйы да осы болды. Ондай дәуренге жетуімізде де Сіз көп сарбаздың бірі емес, аз сардардың бірегейі бола білдіңіз. Әсіресе, күні кешегі Егемендік пен Тәуелсіздік жолындағы саяси сайыстарда нағыз сайыпқырандық таныттыңыз. Сіздің өзіңіздің де, сөзіңіздің де орыны бөлек еді. Оның қадірін бұрын да білетінбіз. Енді біле түсетін шығармыз. Жақсылықтың табалдырықтан аттағаны рас. Бірақ, әлі төрімізге шығып жайғасып үлгері қойған жоқ. Өткелектің бәрінен өтіп болған жоқпыз. «Тар жол, тайғақ кешулердің» де таусылар түрі көрінбейді. Елге Ер керек, Ерге Ел керек болатын

Әнуар туралы сөз

қиын тұс, қилы кезеңдердің талайы әлі алда тосып тұр. Соның қай-қайсысында да Сізді еске алармыз. Опырайып тұрған орыныңызды сипап өкінерміз. Бірақ, кескекті жерде кескілескен келбетіңіз тұрар көз алдымызда. Өр де өжет пікірлеріңіз оралар ойымызға. Тағдыр қимаған ұзақ ғұмырды Сізге тарихтың өзі қиғанына сонда жетер көзіміз. Соны шүкір етерміз де, жер бетінде болып кеткеніңіздің өзіне тағдыр мен тәңірге мың мәртебе: «Тәубе, тәубе!» – десерміз.

Қорғасындай ауыр: «Қош!» – деген сөзге ауызы құрғыр қиысар емес.

Пайғамбардай іс бітіріп жүргенмен, тоқтыншақтың ғұмырындай ғана жасап, тоқтасып үлгере алмай кетіп барасыз. Бұл дүние өтпейтіндей, бұл дәурен таусылмайтындай, ылғи етекте кеңге жайып жүріп, көбіміз Өзіңізбен шеріміз тарқағанша сырласа да алмай қалыппыз. Ол үшін бір-бірімізге: «Кешір! Кеш!» – деселік.

Жаныңыз жанатқа самғағанмен Сөзіңіз, Ойыңыз, Пікіріңіз ақ қағаздың бетінде, қара жердің үстінде қалып барады ғой. Соларды өзіңіздей, көзіңіздей көріп, әлі талай сырласармыз, мәслихаттасармыз.

Өйткені алар асуларымыз қиындап барады. Шығар шыңдарымыз биіктеп барады Қатарларымыз сиреп барады. Қалғандарымыздың ендігі жерде қалай болса солай қағытысып-қашқақтасып жүруге қақымыз жоқ болса керек. Бәріміз түскен ақ жол, оң сапар бір-бірімізге тіптен сергек, тіптен әділ, тіптен үйірсек болуды талап етер түрі бар. Сол бір ұйтқылы істе де Сіздің рухыңыз әрдайым бізбен бірге болады!

Әбіш КЕКІЛБАЕВ.

(1993-жыл, қараша айының 11- күні. «Кеңсай» зираты. Әнекеңді жербесігіне жатқызардағы азалы жиынды ашқанда айтқан жүрексөзі. Исі қазақты қашанда толқытатын, тебірентетін, ойлантатын, иландыратын Ойтоғыс. – F. Қ.)

Ажал атаулының қайсысы адамға оңай тиген. Бәрі де ойламаған, күтпеген жерден келіп, сан соқтырып, сансыратып кетіп жатқан жоқ па?! Бір жылдың о жақ, бұ жағында қазық әдебиеті ең талантты, ең ардақты деген азаматтарынан айырылып қалды. Асқар Сүлейменов, Сырбай Мәуленов, Оралхан Бөкеев, Жұматай Жақыпбаев, Жәнібек Кәрменов, Әди Шәріпов... Енді, міне, Әнуар Әлімжанов.

Әнекенді көрмегеніме екі-үш айдай болып еді. Жоғарғы Кеңестің сессиясы жақында ғана бітті. Сессия біткен соң хабарласармыз деп жүр едім. Енді білдім, ол сырқаттанып жатқан екен. Бұрын апта сайын телефонмен сөйлесіп, бір-екі партия шахмат ойнауға уақыт тауып, күнделікті тіршілік жайлы, саясат жайлы келелі әңгімелердің басын шалып, «шер» тарқатып қоюшы едік. Неге екені белгісіз, бұл жолы хабар үзіліп қалып еді. Аласапыраны молайған мына заманда уақыттың да қалай өтіп бара жатқанын білмей қалып жүрген жоқпыз ба!..

Әй, Әнеке-ай, сұм ажал қораны айналып жүрген аш қасқырдай қапысын тауып Сізге де ауыз салған екен-ау... Кездескен сайын талай-талай сыр ашып жүрсек те, денсаулығыңыз жайлы, өзіңізді мазалап жүрген кесел туралы айтқан емес едіңіз. Біз қайдан білейік, жолыққан сайын жүзіңіз жайдары болатын, жұмыс жоспарыңыз бастан асып жатқанын айтатынсыз...

Әнекең әдебиеттің ең үлкен тұлғаларының бірі еді. Қазақ өнері мен мәдениетінің өркендеуіне, оның дүниежүзілік деңгейде белгілі болуына, өз халқының интеллектуалдық ойлау жүйесінің биіктеуіне Әнуар Әлімжанов қосқан үлестің орны ерекше. Оның қаламынан туған көркем шығармалар тек қазақ елінің ғана емес, бұрынғы барша Кеңес Одағының және дүние жүзі оқырмандарының қолынан қолына көшіп жүрген еді. Оның есімін бұл құрылықта білмейтін адам, беделін мойындамайтын әдебиет өкілі жоқ еді. Мен оның

Әнуар туралы сөз
жеке беделінің зор екенін, тіпті, бейтаныс ортаның өзін бес-он минуттың ішінде өзіне қаратып ала алатын ғажап шешендік өнерінің талай рет куәсі болғаным бар-ды.

Ұшан-теңіз білім мен биік парасат иесі ретінде оны күллі Кеңес үкіметінің интеллигенциясы ерекше силаушы еді...

Қазақ халқының ардагер Ұлы, ең білімді, ең мәдениетті бір Азаматы көз жұмды, елдің бір Ұстыны құлады.

Қазақтан өзіңіз сияқты ұл туғанша тағы біраз уақыт қажет болар, Әнеке...

Қош, әрі аға, әрі дос бола білген Әнекем!

Дулат ИСАБЕКОВ.

(Қаламдас, сырлас болған Інісінің «Кеңсайдағы» қаралы жиында басталған сағыныш лебізі, – Ғ. Қ.)

ЖАЛЫНДАП ШЫҒЫП, ЖАРҚЫРАП ӨТТІ

Соңғы кездескенімізде «бір роман жазып бітірдім, оқисыңдар» деген. Қаншама ойлары, жоспарлары бар еді. Біразын айтқан. Орындалмай қалды-ау! Қаншама айтылмаған ой-білімді, қаншама жұмсалмаған қайрат-жігерді өзімен бірге ала кетті! Өкініш өзекті өртейді. Бірақ, оның орындағаны, атқарғаны, жазғаны аз емес. Бір адамға жетердей-ақ. Әр қазақ өз халқына солай еңбек етсе, қызмет көрсетсе!

Әнуар мынау қиын шақта туған халқына, тәуелсіз мемлекетіне бүгін де керек еді, ертең де керек еді. Амал қанша, тағдыр жазбады. Ол қаны мен жаны нағыз қазақ бола тұра мақалаларын да, әдеби шығармаларын да орыс тілінде жазған Саттар Ерубаев пен Баубек Бұлқышевтің дәстүрлерін жалғастырған. Сол екеуі секілді жалындап шықты.

Әнуардың алғашқы әдеби-көркем шығармалары жастық жалынға, романтикалық шабытқа толы болды. Күн сәулелі, жарқын жанды болып келетін оның кейіпкерлері. Алғашқы

Слово об Ануаре

кейіпкерінің атымен өзінің ұлын да Асқар деп атады. Тұңғыш туындыларының атынан мұны аңғаруға болар еді. («Күнге бет алған керуен», «Көгілдір таулар»). Онда Әнуар екеуіміздің Алматыда бір космонавты қарсы алғанымыз да көрініс тапқан («Отрардан келген базарлық»).

Қазіргі мына еркін заманда ұлт намысын біз қорғаймыз, ұлт санасын біз оятамыз, қазақ тарихын, тағдырын біз бірінші айттық дейтін «батырлар» сыбыр-жыбыр ғана сөйлеп жүргенде, Әнуар Әлімжанов қазақтың қиын тағдырын, қилы тарихын ашып та ашық айтып және бар жұртқа жеткізе айтқан болатын. Әнекең халқының мың жылдық тағдырында қандайлық айқас-шайқастан өткенін, сан қилы тарихында талай қанқұйлы оқиғаларға душар болғанын әу бастан айтып та, жазып та жүрген.

Ол пікірлес, рухтас ағасы Ілияс Есенберлинмен ілесе қазақтардың жоңғарларға қарсы азаттық үшін соғысы, Қазақстан мен Ресейдің арақатынасы туралы романдарын жазды.

Әнуар қаламгер ғана емес, қайраткер еді. Қандай қарымды қаламгер болса, сондай қуатты қайраткер болды. Ол Жазушылар одағын басқарған кезде жұртқа жақсылық жасауға ұмтылған, көп жақсылық та жасаған.

Әнуар жер жүзі елдерін аралаған қазақ екеу болса – бірі, жалғыз болса – өзі еді. Ол Азия мен Африканың көп елдерінде болып, қазақтың кім екенін, қандай болатынын қапысыз танытты.

Камал СМАЙЫЛОВ.

*(Әнекеңді ардақ тұтқан жолдасының ақтық сөзі, –
F.Қ.)*

Әнуар туралы сөз **ҰЛТЖАНДЫ ЕДІ ҒОЙ!**

Қараша айының 6-күні. Әнуар Әлімжанмен телефон арқылы сөйлестім. Ертеңінде Әнуар мені «Достық» жиналыс үйінің бір бөлмесіне шайға шақырды. Сонда отырып, бетпе-бет ұзақ әңгімелестік. Өзінің «Жаушы» және «Қара сұңқар көпірі» дейтін еңбектерін кезінде «Азаттық» радиосы қазақ бөлімі программаларында мен өзім талдап, ұзақ әңгімеге арқау еткенімді айттым. Олардың сол кезде бізге ұнаған басты «советтік» шығармалардың бірі болғанын да айттым. Әнуар Әлімжан: «Сол кездегі цензура – қатал бақылауда солай жазылды. Кең заманда қолға алынғанда басқаша болар еді» деді.

Әнуар Әлімжанның: «қайта құру процесі» Қазақстаннан басқа жақта кең құлаш жайған, бірақ Қазақстанда басталып үлгірмеген кезде орыс тілінде жарияланған бір көлемді мақаласында, отызыншы жылдардағы советтік жасанды ашаршылықта қырылған қазақты тілге тиек ете келіп, «Жақан Сыздықтың «Әли қарттың әңгімесі» дейтін әйгілі толғауын шеттегі қазақтар қайта жариялап үлгірді» дегеніне байланысты «Азаттық» радиосы арқылы сол «Әли қарттың әңгімесін» толық түрде тыңдаушылар назарына бірнеше рет ұсынғанымды, сондай-ақ 1991-жылдың көктемінде «Қазақ әдебиеті» гәзетінде басылған, маған да сілтеме жасалған Мұстафа Шоқай туралы көлемді мақаласын оқығанымды да айттым. Ол мақаланың бұрынғы «советтік» және қазіргі тәуелсіз Қазақстанда Мұстафа Шоқай жөнінде Қазақстан баспасөзінде жарияланған тұңғыш мақала болуымен де ерекше орынға ие екенін ескерттім. Әнуар Әлімжан кейін Мұстафа Шоқай туралы тағы бір көлемді мақала жазып, КГБ полковнигі Серік Шәкібайға, басқа да Мұстафа Шоқай дұшпандарына шындық негізінде нақтылы тойтарыс берді. Әнуар Әлімжанның Мұстафа Шоқай жөнінде сонау кезде байқатқан ұлтжандығы мен батылдығы Қазақстан Жазушылар одағының одан кейінгі басшылары мен бірқатар жазушыларының ойына 1996-жылдан кейін түсті.

Хасан ОРАЛТАЙ.

Алматы, 1994-жыл.

(Автордың 1999-жылы Ыстанбұлда шыққан «Елім-айлап» өткен өмір» кітабынан алынды, – Ф. Қ.)

На одном из собраний в Союзе писателей, где были гости из других творческих организаций, после заседания Габит Мусрепов и я поднялись к первому секретарю СП Ануару Алимжанову. По пути следования я пригласил С. Ходжикова зайти с нами вместе. В кабинете я попросил А. Алимжанова открыть коньяк. Тот удивленно посмотрел на меня и усмехнулся: «От начальства ничего не скроешь, откуда знает, что у меня есть коньяк», достал из шкафчика коньяк, разлил на всех, и мы долго, что говорится, до хрипоты спорили.

В основном диалог шел между Мусреповым и Ходжиковым. Стороны были очень упорны на отстаивании своей позиции, но в итоге нашли общий язык и договорились о дальнейшей совместной работе над этим шедевром национального кино. Люди, хорошо знавшие характер С. Ходжикова и Г. Мусрепова, могут представить себе, какой это был разговор, но важен результат. Творческий коллектив киностудии «Казахфильм» с режиссером Султаном Ходжиковым, директором киностудии тогда был Камал Смаилов, создали замечательный фильм «Кыз Жибек», тепло принятый зрителями во многих странах мира.

Михаил ИСИНАЛИЕВ.

(Из книги «Штрихи к портретам».)

(Михаил Иванович Исиналиев – мемлекет және қоғам қайраткері. Қазақстанның комсомол, партия, дипломатия салаларында еңбек етті. Компартия Орталық комитетінің Мәдениет бөлімін 13 жыл басқарды, 8 жыл Сыртқы істер министріміз болды, «КСРО-ның 1-дәрежелі дипломаты» атанды. Қазақы дұрыс аты-жөні – Хакім Тілегенұлы Есенәлиев, – Ф. Қ.)

Әнуар туралы сөз

НАМЫСТАН ЖАРАЛҒАН

Қазақстанның тың және тыңайған жерлерін игеруді бастарда, 1953-жылы, Кеңес үкіметі, компартиясы, кәсіподағы бірігіп, арнайы қаулы шығарыпты. Онда: Қазақстанның Тың өлкесін игеруге баратындарға он жылға өсімақысыз несие берілсін; егер колхоз-совхоздарда істеп жатқан шаруалар тың өлкесіне баратын болып, ал олар өз колхоз-совхоздарына борышты болса, ол борышы өшірілсін; егер Қазақстанға бара жатқанда шаруалар өздерінің сиырын, шошқасын, тауығын ала кетемін десе, мемлекет есебінен тегін жеткізіліп берілсін, ал егер малын Қазақстанға апармаймын, қалдырып кетемін десе, арнайы анықтама алсын, Қазақстанға барғанында сол анықтама бойынша Қазақ КСР үкіметі оларға сол мөлшерде сиыр, тауық, шошқа беретін болсын; Тың өлкесіне барғандар ең бірінші кезекте баспанамен, немесе соған қажетті құрылыс материалдарымен жабдықталсын, делінген. Қазақстанға басқа республикалардан баратындардың бәріне осылайша көптеген жеңілдік жасауды міндеттеген қаулының соңында бұл шарттар мен жеңілдіктер Қазақстанның тұрғындарына қолданылмасын, делініпті.

Қысқасы: тың игеруге баратын сырттағыларға «коммунизм жасалып», іштегілерге, яғни қазақтарға көңіл аударудың керегі жоқ делінген. Сұмдық емес пе?! Қазақты қорлау ғой?!. Сөйтіп қыстығып жүргенімде бір күні Мәскеуде жазушы Әнуар Әлімжановты кездестіре қалып, қаулының қолыма түскен көшірмесін көрсетіп: «Әнеке-ау, Сіз интернационалистісіз, ал енді көріңіз, міне» дедім.

Әнекең намыстан жаралған қазақ еді ғой, Бүкілодақтық әдебиет институты өткізген кездесуде шырығып сөйлеп, одан кейін гәзетке мақала шығарып, жаңағы қаулының өктемдіктің ең сорақы фактісі болғанын, одан қазақ халқы материалдық та, моральдік те орасан зиян шегерін өткір айтты да, жазды да.

Джавахарлар Неру атындағы халықаралық силықтың лауреаты, әлемге әйгілі публицист-жазушы Әнекең

Слово об Ануаре

сол жылы Лениндік силыққа ұсынылған-ды. СОКП Орталық комитетіндегі сырлас жолдастарымның бірінен ондағы әпербақан шовинистердің Әнуарға қарсы дереу шара қолданып, оның аты-жөнін тізімнен сыздыртып тастағанын естіп: «Кесірім тиіп кетті-ау! Айтуға неге ғана асықтым екен?!» деп қатты өкіндім. Содан бірде Әнекеңнің Мәскеуге келгенін естіп, іздеп мейманханаға барып жолығып, өкінішімді білдіріп, кешірім сұрадым. Әнекең өте қарапайым, кішіпейіл адам еді ғой, балаша бейқам күліп: «Бөке-ау, біз силық үшін туған жоқпыз ғой, шындықты айту үшін тудық қой?! Маған анау албасты қаулыны айтқаның жақсы болды, кештеу болса да, талайдың көзін аштық емес пе?! Ол біздің жеңістеріміздің басы болды, оны жумау обал болады», деп сылқ-сылқ күліп, дастарқан жасады...

Шындықтан жаңылмай өмір сүру бақыт екен!..

Болатхан ТАЙЖАН,
дипломат.

(«Жазбалар». 1966-жыл.)

У АЛИМЖАНОВА – ДРУГОЕ МНЕНИЕ

По утверждению Н. Назарбаева, декабрьские события 1986 года в Алматы: «...разгул групп студенческой и учащейся молодежи, не знающей жизни... Рабочих среди них были «единицы», а в целом дружины трудовых коллективов дали отпор националистам» («Исцеление», журнал «Дружба народов», 1987 г. №9).

Несколько иначе подходит к анализу декабрьских событий его земляк писатель Ануар Алимжанов. Относительно мотивов ущемленных перестройкой идеологов движения он полностью согласился бы с позицией Назарбаева, но в осмыслении поведения молодежи он переносит акцент на объективные причины протеста – с вины на беду. В середине 60-х годов, пишет он, в республике произошел демографический взрыв. За

Әнуар туралы сөз

ним должен был последовать строительно-культурный бум. Но строителям монументальных бань и помпезных особняков было не до школ. «Чьей-то умелой рукой на площадь были выведены в основном те, кто родился в середине 60-х. На их глазах закрывались сотни начальных школ, и они вынуждены были уходить в интернаты, жить обособленно, а потом нередко за взятки или по покровительству «своих» поступать в техникумы и вузы» («Искусство взаимопонимания», «Литературная газета», 14 октября 1987 г.) Естественно, что с такой позиции автору представляется неадекватным масштаб применения наказаний к молодежи: «...число наказанных (исключенных из вузов и техникумов, из комсомола, получивших взыскания) перевалило уже далеко за две тысячи» (там же). Распространение принципов милосердия на сферу национальных конфликтов – злободневная задача. Об этом говорят и письма к автору, и анонимные звонки. «Вы защищаете своих. Тех, кто вышел на площадь, надо бы расстрелять на месте и вас вместе с ними». Опять же не следует думать, что национальность ограждает автора от угрозы расстрела хотя бы со «своей» стороны. «Вы предали интересы казахов, и вы должны в течение 24 часов вместе с семьей убраться из Алма-Аты в Россию, иначе вы приговорены...», – был и такой звонок.

(В Союзе писателей СССР. «Национальные отношения. Необъявленный «Круглый стол». Ноябрь, 1987 год. Отрывок, – Г. К.)

Сөйтіп, анау-мынау емес, партия съезінің өзі ұлтшылдық таңбасын бет-әлпетіме шешек шалғандай етіп басқан соң, тағдыр тасқыны мені жаңқаша ағызып ала жөнелді. Шағынар жерің де жоқ тым құрыса. Мәскеу маңына жуытпайтыны айдан анық. Баспа комитеті төрағасы кезімде Қазақстанның ұсынған Еңбек Қызыл Ту орденін қимаған ол жақ «шоқ-шоқтан» басқа не айтпақ. СОКП Орталық Комитетінің аппаратынан бір партократ телефон шалып: Елеуқенов, сізді Қазақстан Еңбек Қызыл Ту орденіне ұсынған екен, оны «Аз и Я»-ны шығарғаныңыз үшін ала алмайсыз. Орныңызға бір озат жұмысшыны ұсынасыз деді. Сұраған кандидатураны дереу жіберттім. Ол жоғарғы жақтың құқайы онымен тынбады. Енді, міне, 15 жыл бойы әжептәуір істеп жүрген қызметімнен қуылдым. Шағынар жер жоқ дейтінімнің себебі бұл айтылғанмен де шектелмейді.

Шамасы 1967 жыл болуы керек. Қазақстан КП Орталық Комитетінің аппаратына нұсқаушылық қызметке келген кезім. Бір күні «Ақ үйдің» Комсомол көшесі (қазіргі Төле би) жақ төртінші қабатындағы нұсқаушылар отыратын айпарадай үлкен бөлменің есігінен ол кезде «Литературная газета», «Правда» газеттерінің тілшісі болып істеп, публицистикалық қаламының қарымдылығымен елге кеңінен танылып қалған Әнуар Әлімжановтің басы көрінді. Үнемі асығыс жүретін Әнуар атжақты, дөңестеу біткен қыр мұрынды бет әлпетінің жарасымын келістіре түсетін толқынды қалың кара шашын бірер сыйпап қойып, менің қасыма келді. Қолын ұсынып, естілер-естілмес күбірледі. Құттықтағаны болар. Сонсоң бөлмедегілермен бас изесті де, шығуға бет алды. Мен соңынан ере шықтым.

Дәлізде Әнуар, манағыдай емес, дауысын көтере сөйлеп: «ЦК – это законодатель, властитель и каратель в одном лице» деді, мені иығымнан қағып-қағып қойып. Бетіне үңілсем, күлімдеген көзі әншейінгіден өзгеше шатынап,

Әнуар туралы сөз

шоқтай жанып тұр екен. Ішіне сыймаған ойды айтқанда айбаттанып, қайраттанып кететін. Мен аузымды ашқанша, ол: «Жарайды, көріскенеше!» – деп, оң қолын көтеріп жөнеле берді. Әнуардың сол сөзі жадымда жатталып қалыпты. Әсіресе партократия соңыма түскен жылдары есіме орала беретін.

Әнуардың билік хақындағы сол пікіріне шәк келтіру қиын-ды. СОКП – совет қоғамының дем берушісі және ұйымдастырушысы десе де, түптеп келгенде, шексіз билік Орталық партия комитеті сайлаған Генсекте – Бас хатшыда. Нағыз диктаторың, эне, сол болды. «Волю класса... осуществляет диктатор», – деген Ленин. (30-т. 444-б.). Республика партия ұйымын басқарушы – жарты патша. Орталық партия комитеті – директивалық орган. Үкімет, еңбекшілер депутаттары кеңесінің атқару комитеттері, қоғамдық ұйымдар (кәсіподақ, комсомол, т.б.), шаруашылық басшылары жұмысын сол органның сілтемесімен, тиісті нұсқауларын ала отырып істейді. Ол комитеттің қаулы-қарарлары, бетпе-бет не телефонмен берген нұсқаулары (телефонное право) мүлтіксіз орындалуға тиіс.

Орталық комитеттің Идеологиялық хатшы Саттар Нұрмашұлы Имашевтің қабылдауында үш кісі: мен, Әбілмәжін Жұмабаев – «Жазушы» баспасының директоры, баспаның балалар және жасөспірімдер редакциясының бас редакторы Тұманбай Молдағалиев отырмыз.. Хатшы келесі жылдың тақырыптық жоспарын қарау үстінде. Бір кезде «Академик Қаныш Сәтбаев туралы естеліктер жинағы» деген позицияға келгенде, Сәкен: «Бұл жинақты қоя тұрыңдар» деді. Мен қайран қалып: «Саттар Нұрмашевич, келесі жылы даңқты академиктің туғанына 80 жыл толады, сол мерейтойға арналған жинақ қой», дедім. Сөзім ұнамады білем, Сәкен: «Снимите эту позицию. Это я вам говорю, секретарь ЦК!» – деді. Әшейінде сауысқаннан сақ, бір шоқып екі қарайтын Сәкеннің кесімді бұйрығына қарағанда, бұл мәселе өзінен де зор біреудің алдында қаралып, шешім жасалып қойғанға ұқсайды.

Слово об Ануаре

Жалпы Сәкең әмірлік (директива) құқығын абайлап қолданатын. Ісімізге жөнсіз араласа бермейтін. Ал, оның орнына отырғызылған барылдақ хатшы қай мәселені болсын, қиюы келсін-келмесін күшке салып, белінен баса салатын. Әміршінің айтқанын екі етуге құқық жоқ. Саған көрінеу қиянат жасап отырғаны үшін шындыққа жетпекке қуынып, сотқа бере алмайсың. СОКП Жарғысы бойынша арыздануыңа болады, бірақ мені ол құқымнан да жұрдай етті. Тағдырдың дегеніне амалсыз мойын ұсынасың. Және мұндай ахуал жалғыз менің ғана басымда болмаған шығар.

Бәйбішем Жаңылдың подругасы Мақтагүл студент қыздар емтихан қарсаңында даярлықтарының нашарлығын айтып өрепкігенде: «Сендерді қойшы, мені айтсайшы!» дей береді екен. Сондай жүрек суылдатар емтиханның және біреуінің қарсаңында Жаңыл: «Бізді қойшы, Мақтагүл байғұсты айтсаңшы!» депті. Студент қыздар жамырай күледі. Оларға Мақтагүлдің өзі де қосылып: «Әй, антұрған, осы сенің қыршаңқы тілің-ай!» деп құрбысын түйгіштепті. Сол айтқандайын, мені қойшы, республика Жазушылар одағын сегіз жыл басқарып, 1973 жылы Азия және Африка жазушыларының V-конференциясын Алматыда өткізуді ұйымдастырып, одақ үйінінің қасына мәжіліс өткізілетін ғимарат салдыртып, әсіресе ноян публицистикасын үдетіп, көркем прозадағы үздік табысы – «Көгілдір таулар» атты туындысы үшін Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының лауреаты болып, басқа да көрнекті істер атқарып, аты күллі әлемге жайылған азуы алты қарыс Әнуардың өзі кейіндер шарасыздық ахуалға шырмалды. Бір сыни ескертпе сөзі үшін мәртебелі қызметімен қоштасты. Сол күндердің бірінде жолығып, орнынан кетуге өтініш жазуының мәнісін сұрап едім, ол басын шайқады: «Ешқандай өтініш жазғаным жоқ» деді. «Онда, пленум өтіп жатқанда, неге шындығын айтпадың?» – деп тақақтаймын ғой баяғы. Әнуар қолын бір-ақ сілтеді: «Соқабас жүрсем бірсәрі. Бала-шаға бар ғой. Сол пленумда «хатшы өтірік айтып тұр» десем, көресінің көкесін сонда

Әнуар туралы сөз

көрсетпей ме? Қызмет тауып бермек түгіл, қаңғыртып жібермей ме?!».

Мені Орталық Комитет Мұхтар Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтына директорлық қызметке жіберді. Уақытша екенін ішім сезеді. Дегенмен, ұнжырғам түскен жоқ. Онда жай ғылыми қызметкер болып жүріп те күн көре аласың. Оның бер жағында директордың айлығы министрдің 430 сомынан әжептәуір артық, 650 сом екен. Рас, «Қазақ КСР Жоғарғы Советіне депутаттық мандатыңды өтініш жазып тапсыр» дегенде, іштегі бір дауыс: «айтқандарына қасақана көнбе, қайтер екен. Сен үшін арнайы сайлау өткізбейді ғой?» деді. Ал екінші бір дауыс анау жолы Әнуардың күрсіне айтқанын қайталады.

Дұшпандарымның маған істемегені жоқ. Екі жылға толар-толмас уақытта институт директорының сайлауын өткізіп, директорлыққа ғылым докторы ғана лайық деп, Қазақ КСР Ғылым академиясы президиумының арнайы қаулысын шығартып, менің өз кандидатурамды ұсынуыма тыйым салды. Мен ол кезде әлі ғылым кандидаты болатынмын. Шамалы уақыт өткенде Ғылым академиясы президиумның тағы бір қаулысын шығартты да, мен меңгеруші болып отырған Орыс әдебиеті бөлімін жаптырып тастады. Мәскеудің Максим Горький атындағы Дүниежүзі әдебиеті институтында докторлықты ойдағыдай қорғағаным қарамастан, төмендеген қызметімнің өзінің ставкасын кемітіп, еңбекақымды екі есе қысқарттырды. Не істейсің? Заман солай... КазМУ-дан қосымша жарты ставкалық қызмет тауып, күнелте бердім...

Еңсенді түсіртпейтін жастыққа мастық дәурен аяқсып, өрмектің жүзі ауған кезім болса да, мойныма су кеткендей жүнім жығылып жасығаным жоқ. Қаламым мұқалмаса болды деп жүре бердім. Біреулер: төрағалыққа қызықпай, жай қызмет істесеңіз талай дүниені өндіріп жазып тастайды екенсіз дейді. Оған жауабым: әр нәрсенің пайдалы, зиянды жағы бола береді. Кітап әлемінде,

Слово об Ануаре

әдебиет майданында, ғылым өлкесінде еліміздің қаншама асыл азаматтарымен қоян-қолтық танысып, біразымен достасып, саят кешкен нелер ғанибет күндерді өткізгеніме өкінбеймін. Сондай өрісің кеңейген бақытты кезеңдер ғой, «Қайдасыңдар, сол күндер?!» дегізетін. Оның үстіне дос-жарандарымның көбі арамыздан қайтып, келмес сапарға аттанды...

Сол Әнуардың өзі қандай еді. Жер жүзінің атақты жазушыларынан, қоғам және мемлекет қайраткерлерінен Әнуар Әлімжановты білмейтін адам кемде кем еді десем, артық айтқандық болмас. Ол туралы «Әлем таныған Әнуар. Признанный миром Ануар» (2000-жылы), «Біздің Әнуар. Наш Ануар» (2010-жылы) деген тартымды да татымды кітаптардың шығуы сол ақиқатты растай түседі. Кітаптарды құрастырған жазушы әрі саясаткер Ғаббас Қабышұлы бәрімізден озық қажыр-қайрат көрсетті, азаматтық абзал іс істеді.

...Әнуардың Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының бірінші хатшысы кезі. Бір күні қызмет аяғында, сағат кешкі жетілердің шамасы болар, төте телефоным шылдыр ете түсті. Көтерсем, Әнуар екен: – Солтүстік Кореядан келген бетім. «Сарқыт қайда?» -деп жабысасың ғой. Келіп шыққын, – дейді.

Барсам, таныс-бейтаныс екі-үш жігіт отыр екен. Әнуар әсем дастарханды үлкен үстелге ішінде иіріліп қатқан жыланы бар шөлмекті қойды да: «Мынау – соңғы сапардан байғазы, ал ішіндер!» – деді күле сөйлеп. Біз шу ете түстік: «Қой, мынауыңның түрінің өзі зәреңді алады. Шын бірдене татырғың келсе, әбдіренде үйреншікті көкмойын сақтаулы шығар?» – дедік. Біраздан соң әңгімедүкен қызды. Ондайда батырсынып кетесің ғой: «Тәуекел, әпкел, әлгі жыланы барыңды! Алыс елдің сәлемдемесі ғой!» – деп, оны да төңкеріп тастадық. Сол жиынымызды еске алып отырған себебім, Әнуарға бір жағы қалжың сұрақ қойғанмын: «Кезгек желдей кезбесің. Сенің Америкада, Үндістанда, Кубада, Индонезияда, Шри Ланкада, Жапонияда, Қытайда,

Әнуар туралы сөз

Таяу Шығыс пен Еуропаның талай елдерінде болғаныңды білеміз. Сонда осы күнге дейін жиыны неше елдің дәмін таттың? Әнеу күні бірде: «Жер шарында мен шомылмаған теңіз жоқ, сендей қазақтан бір артықшылығым болса, сол» деп едің...

Әнуар өзі де барған елдерінің есебінен жаңылып қалған сияқты. Қолға қағаз-қарындаш алып тізбелей бастадық. Сонда анықтағанымыз: жасы қырықтың қырқасынан енді ғана асқан Әнуар қырық шақты елге сапар шегіп үлгерген екен. Және ол көзін сатқан турист емес, жүрегін жалау етіп, әлемге: «Мен Қазақстаннанмын! Қазақпын!» деп жар салған жылдары ғой. Жас кезімізде жатпай-тұрмай жаттаған мынау өлеңдегі тәрізді:

Сен неткен бақытты едің, келер ұрпақ,

Қараймын елесіңе мен таңырқап.

Жаңғыртып жер сарайын сен келгенде,

Көрпемді мен жатармын қырда қымтап.

Қасым Аманжолов, – студент шағымыздағы кумиріміз, – өзі көре алмай кеткен дүние жерлерін көру келесі ұрпаққа бұйыратынына кәміл сенген. Және көріпкелі бар ақынның айтқаны қолмен қойғандай келді де. Ақын Қасым дәме еткен ұрпақтан суырылып шығып, дүниенің төрт бұрышын түгел аралаған, аралап қана қоймай, «Жер сарайын жаңғыртқан» жас қазақ, көп күттіртпей жаһан сахнасына батыл да белсене шықты. Кім дейтін емес – Әнуар Әлімжанов! Сырттан да, іштен де арбасқандарға өзі Қазақия деп атайтын туған елінің намысын жібермейтіні қайраулы наркескеніміз еді ғой. Нелер елдің мінберінен сөйлегенде кәрі буын көнедей есілетін, өткен тарихтың, бүгінгі күннің көп түйінінің шешімін бес саусағындай білген Әнуар өзінің де, қазағының да парасат қуатын, ақ жүрегін, адал ниетін әлем жұртына паш етті!

Тоталитаризмнің иек қағуымен 1731-жылғы тарихи актіні бұрмалап, Ресей патшалығына өз еркімізбен қосылдық деген қауесетке қаймықпай қарсы шығып, шындығын айтқан, XVIІ-ғасырда біз орыс-қазақ достығына

Слово об Ануаре

қол қойғанбыз деп «Жаушы» романында жар салған басқа ешкім де емес, Әнуар еді ғой!

«Вслед за Богенбаем, Абулхайром и батырами на верность союзу с Россией присягнули тридцать старейшин и поставили свою тамгу под священным Договором, где обязались «содержать себя всегда в постоянной верности русско-казахскому союзу», «...совместно охранять земли от врагов», жить «бессорно», обеспечить безопасность русских караванов, проходящих через казахские степи, вернуть всех пленных и «впредь отнюдь не брать», деп анығын жазды.

Әнуар өзінің прозасында, жалынды публицистикасында қазақ жұрты еш өркениетті елден кем өмір сүрмегенін нақтылы, иланымды етіп бейнеледі, Ресеймен достық келісім жасаған едік, орыс патшалығы бізді бодан етіп табанына салды, мемлекеттілігімізді жойды, қазақты тілінен, ділінен айыруға аз-ақ қалды, деп осы күнгі біздің мына тәуелсіздік жылдары айтып жүрген қағидамыздың алғашқы нұсқасын тоталитаризмнің қаһарынан қаймықпай жасаған да Әнуар болатын. Тіпті Орталық Комитеттің пленумында: – Басқа елдер кезінде отаршыларға арнап орнатылған ескерткіштерді құлатып жатыр, ал Қазақстанда олар қақиып әлі тұр, бұл қалай? – деп бәріміздің ішімізді өртеп жүрген мәселені қасқайып тұрып айызымызды қандырып айтып салғанын да білеміз.

Халқының жауынгерлік тарихын терең ойлы суреткер көзімен бейнелеген Әнуар Әлімжановтың елім деп сокқан жүрегін жарадар етуге тырмысқан жаулары да қарап жатпады. Жүрген жеріне шөп шықпайтын шовинизм біздің жерлестеріміздің арасынан шыққанын қайтерсің. «Молодая гвардия» журналының бас редакторы Анатолий Иванов және «Простор» журналында бөлім меңгерушісі болған Николай Кузьмин өздері жерін жерлеп, суын сулаған, Қазақ университетінде оқытып баулыған Қазақ елін қаралаудан, оны жабайы көшпенді еді деп қорлаудан қымсынбады. Ал Әнуард дегенде, оны атарға оқтары жоқ. Кузьмин «Ночные

Әнуар туралы сөз беседы» деген «естелік эссесінде» («Молодая гвардия» журналы, 1987-жыл, №7 және 8) өзін биік тұғырға қонған қоразша қокитып, Әнуарды сол тұғырдан көзге ілінбейтін кенедей етіп сыпаттауға тырысып бақты.

«С этим Алимжановым меня связывало довольно близкое знакомство. На моих глазах он поднимался от литературного сотрудника областной газеты до признанного идеолога самого оголтелого национализма. Никогда не мог понять, откуда в нем столько злобы? Во всех бедах казахов он винил одних русских. Помню, когда подплывали к Дакару, столице Сенегала, он в иллюминатор увидел несколько белых зданий на берегу и, не сдержавшись, буквально завизжал:

– Вот, учитесь, как надо колонизировать!»

Бейдауа даурықпаға не дерсің!

Әнуар өз ұлтын жан-тәнімен сүйетін. Бірақ басқа халықтарды жек көретін ұлтшыл емес-ті. Әнуар Әлімжанов өзін баулып өсірген орыс әдебиеті мен мәдениетіне ақ сүтін берген анасындай бас иетін. Оның «Мозаика Москвы», «Наш Шолохов», «Интернационализм литературы», «Единство устремлений» атты, тағы басқа еңбектерін оқыған жан бұл айтылғандарды теріс дей алмаса керек. Әнуардың Азия, Африка жазушыларының халықтар достығы және ынтымағы қозғалысының белгілі қайраткерлерінің бірі болғанына кім таласа алады? Сондықтан да кузьминдердің жаласы «Ит үреді, керуен көшедінің» кербін киді. Дәл сол жала мақала жарияланғаннан кейін жыл өтті ме, өтпеді ме, Әнуар Әлімжанов КСРО Жоғарғы Советі Ұлттар кеңесі палатасының төрағасы болып сайланды. Бұл мәртебелі мансапқа ол әділ сайыс барысында қол жеткізді. Обалы не, Мәскеудің зиялы қауымы, Кеңес Жазушылар одағы Әнуар Әлімжановты нағыз патриот, интернационалист деп біліп, қатты силайтын. Әнекеңді шет елдерге жыл құрғатпай жиі жіберткізетін де сол биік беделі болатын.

Ал енді Әнуардың Сенегалға сапары кезіндегі

Слово об Ануаре

«отарласаң осылай отарла» деген репликасына келсек, бұл, бір жағы, орыс достарына қалжың ретінде айтылған наз деп білуіміз керек. Сонымен қатар орыс халқының «в каждой шутке есть доля правды» дейтіні де бар ғой. Репликаны Ресейде барған сайын басын қайқандатып көтеріп жатқан шовинизмге қарсы іште қайнап жүрген пікірдің ұшқыны еді десек ләзім. Қазақстанның бүкіл экономикасының 90 пайызынан астамы орталықтан, Мәскеуден басқарылды. Оның неге апарып соққанының шет жағасы осы эссенің алдыңғы тарауында айтылды да. Ресей бодандығы үш ғасырға жуық созылып, біздің кен байлықтарымызды, мал-жанымызды кеңірдектете пайдаланса да, қазіргі Астанадағы Ақ ордадай, тым құрыса, бір дұшпанкөз ғимарат тұрғызып бермеді ғой. Кузьминдей шовинистің қытығына тиетін шындық сол себепті айтылған деп түсінуіміз керек.

Әнуар қарапайым, мейлінше кішіпейіл, ешкімге залалы жоқ адам болатын. Ол әлдекімдердей танауын аспанға іліп қойып, жұртты менсінбей, жора-жолдастарының бәрінен өзін жоғары санап, бірін надан, бірін «дорақтап», «говнолап» отыратын, не жақсылығына жымысқы арамдық жасаудан тайынбайтын безерлердей емес-ті. Әнуардан ондай мінездің жұрнағы да сезілмейтін. Басшымын деп көкірегін көтермейтін. Сөзі мен ісінде алшақтық болмайтын. Кей жеке жазушының кеудемсоқ кер мінезіне кешіріммен қарайтын.

...Жазушылар Одағы хатшыларының бірі ақын Федор Моргунның кабинетінде атақты орыс жазушысы Иван Петрович Шухов және мен әңгіме-дүкен құрып отырғанбыз. Бір уақытта бөлменің есігін біреу теуіп ашты. Қарасақ, дөй денелі қазақ ақынымыз, ішіп алған мас, келе креслода отырған Шуховтың жағасына жармасты. «Умри, старик!» – деп кіжіңдеп, байғұс шалды жұлқылай бастады. Моргун екеуіміз арашаға түсіп, темірдей қолын қарттың жағасынан әрең айырып алдық. «Жасы үлкен ақсақал кісі емес пе? Неге өйтесің?» дестік. Мас ақын: «сендердің өздерің кім.

Әнуар туралы сөз

сөздерің кім?!» дегендей алая қарап, қолын бір сілтеді де, шығып кетті.

Федор Моргун басын шайқап күрсінді.– Қараптан қарап тек жүрген кісімен байланысады. Әнеу күні осы үйдің дәлізінде келе жатыр едім, менің де жағама жармаса кеткені. «Ты мой колонизатор, да?!» – деп сілкіледі деген Федор түсінбеймін дегендей иығын ырғап, күректей алақанын жайды. Адресін таппады дегені. Моргун – украин ақыны еді. Кейін еліне оралды.

Тентегінді тыйып алмайсың ба деген ретте ол оқиғаны Әнуарға жеткіздім. Ол ішек-сілесі қатып күлді. «Ол ақының мен секретариат мәжілісін өткізіп отырғанда, масайып келіп, түгімді қалдырмай боқтап кетеді. Боқтығына – жауап беріп, аузымды былғап қайтемін. Үндемеймін. Біреулер Жазушылар одағынан шығарайық деді. Одан не табамыз? Түптің түбінде сол ақының сенен қуғын көрген қаһарман атануы үшін бе? Айтпақшы, өзің де жыл құрғатпай кітаптарын шығарып жүрің ғой?».

Мен сөзден ұсталғым келмей:

-Әнуар, шыныңды айтшы, кәні. Жыл сайын Баспа комитетіне «кітабы келесі жылы шығуға тиіс» деп ақын-жазушылардың құлаш-құлаш тізімін түсіресің. Сондағы позицияның бірі де біздің тарапымыздан өшіріліп көрді ме? – дедім.

– Өйткені өзіңнің де артық шу шығарғың келмейді. Не табыскері тарықса, бала-шағасының обалын да ойлайсың. Солай емес пе? – деп Әнуар да беріспеді.

1975 жылы Польшада совет әдебиеті күндері өткізіліп жатқан. Әнуар екеуіміз Варшава қаласы мэриясында кездесе қалдық. Мен КСРО Баспа комитетінің делегациясын басқарып келгенмін. Делегация құрамында Мәскеуден әлгі «Перекидной календарь» дейтіннің редакциясынан қатардағы қызметкері бір орыс жігіт бар-ды.. Мэрияның коридорында Мәскеуден таныс бір баспагер поляк қарсы алдымнан кездесе кетті. Шұрқырасып амандық сұрасқан соң таныс поляк екеуіміз әрқайсымыз өз жөнімізге тарттық.

Слово об Ануаре

Сол поляк кетісімен әлгі календарьлық орыс жігіті: «Сіз СОКП-ның соңғы съезінің шешімдері туралы ләм демедіңіз ғой? – деп маңғазданып, маған өзінше сын ескертпе жасап тұр. Ашу қысып барып өзімді эзер тоқтаттым. «Решения съезда – не для коридорного разговора» дедім. Осыны айтып Әнуарға шағынайын: – Қашанда болса комиссарын қосуды ұмытпайды. Бізге сенбегендері ме?

Әнуар сәл жымиды да: «Е, қайтерсің, жағдай солай. Бірақ арандатуынан сақтануымыз керек. Мен ондай жағдайда үндемей құтыламын» деді.

Күндердің күні Мәскеудің «Украина» меймаханасында ұшырастық. Сонда бір байқағаным, сыртта өзіне байқас болады екен. Артық ет жинамайтын сыптай сымбатты денесі қашан да қалыбында. Ертеңіне қонақ үйдегі бөлмесіне бардым, бірге шығайық деп. Ол шкафты ашып коньяк құйды. Мен бас шайқап едім, өзі тартып жіберді. Маған құйған рюмкадағымен асықпай қолын шайды. Менің таңданғанымды көріп: «Қазір ғой жолға шығамыз. Қалада қилы-қилы кісімен кездесеміз, қолын ұстаймыз. Не пәлекет сондайда жұғып кетуі мүмкін», деді.

Сөзінің жаны бар. Бір тамақсау қазақ жазушысы санитарийі әлі жолға дұрыстап қойылмаған елге барғанда, қасындағылардың ескерткеніне қарамай, көшеде сатылып жатқан шыжғырындыны соғып алады. Содан асқазаны бұзылып, Алматыға келгенде «Жедел көмек» каретасы алып кетіп, инфекциялық ауруханада бір ай емделеді. Ал, Әнуар сақтығының арқасында талай елден дін аман қайтып жүрді.

Күтінгенге кәрілік жоқ. Алпысында да жап-жас көрінуші еді. Тек мадқапыда автоаварияға ұшырап, денсаулығы содан шетінеді ме, қалай... Мәскеуде ауруханада жатқанында барып көңілін сұрадым. Қабырғасы сынып, сынығы өкпесін тесіп өткен. Демігіп сөйлейді. Мұндайда жұбатуға кірісесің ғой. Өзім автопатқа түскенде, бір досым: тірі қалдың, енді көп жасайсың деп еді. Сондай мәнерде бірдене айтуға оңтайлана беріп едім, мүсіркегенді жақтырмай ма,

Әнуар туралы сөз

бастап келе жатқанда сөзімді бөле берді. Қоштасарда бір жазушының қолжазбасын жоспарға енгізуді тапсырды.

– Құп болады, Дикеке! – дедім.

Әнуар жымыды. Афро-Азия жазушыларының конференциясына ондаған шет ел кітаптарын қазақ тіліне аударып басуға, конференция өтетін Республика сарайында кітап көрмесін ұйымдастыруға байланысты хабарласуымыз жиілеп кеткен. Әнекең үнемі бұйрық райда сөйлейді: «Әйту керек, бүйту керек». Не үшін екенін түсіндіріп жатпайды. Қызыл танау қарбаласта сіңбіруге мұршасы жоқ. Сонда ғой, Әнуардың әйт-бүйтіне орай: «Жарайды, Дикеке», дегенім. Әнекең түсінбеді: «Ол не сөз?» – деді. «Сені қатты бағалайтыным осыдан-ақ көрініп тұр: «диктатор» екенінді мойындаймын» дедім...

Бұл жолы, қатты жарақаттанып жатқанында сол қалжыңды есіне түсіріп күлдірейін дегенім ғой.

Көңілден көңіл су ішер. Кузьминдердің шатпағына одақтық баспасөз: «Известия», «Литературная газета», «Огонек», «Юность» сияқты көпшілік арасына көп тараған, халық сүйіп оқитын басылымдар ойдағыдай тойтарыс берді. Соған әжептәуір көтеріліп қалып едік, орыс ағайынның бізге қастық ойламай, достық ойлайтынына. Тек көңілге қаяу түсіргені өзіміздің орыстілді газет, журналдар болды. Кузьминдердің: «Кенді Алтай – орыс жері, қазақтарды мәдениетке баулыған орыстар», деген даурығыуында еш негіз жоқ екенін біле тұра, «Простор», басқа да орыс басылымдарымыздың тырс етпегеніне наразылығын Әнуар талай рет айтты да, жазды да.

Реті келген соң еске сала кетейін, Қазақстандағы орыстілді басылымдар қазаққа қарсы жазылған қиянат мақалаларды не дұрыс, не бұрыс демей үнсіз қалатын бәз-баяғы ескі машығының батпағында әлі де малтығуда.

Былтыр асқан кинорежиссер, Ресей Федерациясы Мемлекеттік Думасының депутаты Станислав Говорухин «Литературная газетада» жариялаған бір мақаласында Қазақстанға Хрущев Ресейдің солтүстік бес облысын сиға

Слово об Ануаре

тартты деп соқты. Мен ойдан шығарылған қауесетке жауап ретінде «Ворошиловский тревогодник» деген памфлет жазып, «Казахстанская правда» газетіне ұсындым. Редакция басшылары басамыз деп уәде беріп, бірақ ізінше айныды. Ақыры орыс тілінде жазылған мақаланы «Қазақ әдебиеті» газетінің басуына тура келді...

Кузьмин «популярный романында» (эссесін солай атапты) «Простордың» өзін, бас редакторы И. Шуховты аямай жерлеген. Сонда да бұл басылымдар үн шығармады. «Үнсіздік сырқаты» (Әнуардың сөзі) созылып бара жатқан соң «Простордың» бұрынғы редколлегия мүшесі, М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының аға ғылыми қызметкері, белгілі сыншы Николай Степанович Ровенский екеуміз бірігіп «Необузданность (О шовинизме и сверхинтернационализме)» деген көлемді жауап мақала жаздық. Өттегене, мақаланы бірде-бір орыс басылымына бастырта алмадық. Сол мақала, араға жиырма жылдай уақыт салып, жуырда ғана жарық көрді. Онда да өзімнің бір жинағымда... Николай Степанович екеуміз Әнуарға мақаланы шыққан соң таныстырармыз деп жүргенбіз. Тағдыр оған жазбады.

«Қойдың қарғысы қасқырға жетпейді» дейді. Сондықтан ба, бейтаныс бір қазақ жігіті үйіме келіп компьютерімнен жаңағы мақаланы флешкаға түсіріп алып кетті. Қарсы болмасаңыз, Говорухин мен «Литературная газетаның» сайтына жіберейік деді. Қуана-қуана келістім.

Мен қолжазбамды баспаға тапсырар алдында «Необузданность» деген, Николай Ровенский екеуміз бірігіп жазған мақаланы тағы да бір рет қарап шықтым. Бір әрпіне тиіскенім жоқ. Сол күйінде басылды. Енді ой түсіп отыр, осы мақаланы бұл эссеге де енгізсе деген. Оған бірнеше дәлелім бар. Кітап тиражы екі мың дана ғана. Бәрі кітапханаларға жіберіледі. Қалың оқырманның қолына түсуі неғайбіл. Бұны бір десек, екіншіден, мақала ескірмеген. Қолды кеш сермегендікке де жатпайды. Онда қазіргі уақытта біздің жиі талқылап, үкіметтің құлағына

Әнуар туралы сөз

жеткізе алмай жүрген көп-көп проблемалар қозғалған. Жасыратыны жоқ, біздің республикамыз кеңес кезінде де, қазір де кітап және кітап ісі жөнінен ТМД елдерінің бірсыпырасынан әжептәуір артта қалып келеді. Тиражы жағынан революцияға дейінгі дәрежеге түсіп қалды. Оның бер жағында кеңес партократиясының қазақ жазушыларын шөміштен қысатын қытымыр саясатын қолдаушылар әлі де табылып қалады. «Необузданность» – «Жүгенсіздік» атты еңбек: Бізде де тіл бар. Ауыздың ішінде жата бермеуге тиіс, дейді.

Әнуар десек, ол өз кезіндегі келеңсіз жайттарды көріп, бүгінгі жайттарды болжай біліп, ашық та батыл жазды. Ешкімнен қаймыққан жоқ. Ешбір биліктің «бұлбұлы» болмады!

Шериаздан ЕЛЕУКЕНОВ,
жазушы, сыншы.

2012 ж.

ӘЗІЛІМІЗ ЖАРАСЫП ЖҮРДІК

Әнуар менен бес жас кіші. Адамның жастық шағында бұл үлкен айырма. Десек те, бұл айырма арасы жыл еткен сайын қысқарып, елуден аса, құдай-тағала тағы да өмір берсе, алпыс пен жетпіс арасында мүлде құрдас болып кететін сияқты. Әнуар екеуміз өткен ғасырдың алпысыншы, жетпісінші жылдарына дейін осындай қатынаста жүрдік. Бірімізге біріміз жас жағынан әлі жақындай қойғанымыз жоқ. Ал білім жағынан ол менен көш ілгері алға кеткен. Мен университетте сабақты өзімнен кішілерден алғанмын – әскер қатарында ұзақ жүріп қалдым ғой. Сол себептен де оларды «ұстаз інілерім» деп атаймын. Әнуар мен үшін осы ұстаздарым қатарында болды.

Десем де, онымен алғаш кездесуім есімде. Ұмытпасам, ол маған «Литературная газетаның» тілшісімін» деп келді. Ол кезде мен бүгінгі академик Қ.И.Сәтбаев атындағы канал

Слово об Ануаре

құрылысына қатысып жүретінмін және Германия тарихы мен неміс халқы өмірінен жазған әңгіме, очерктерімнен 2-3 кітап жарық көріп қалған. Былай қарасаң, авторының өзі қазақ, мамаңдығы, канал құрылысында жүргеннен кейін – гидротехникалық, ал әдебиеттегі тақырыбы неміс халқының өмірі. Газетін таңдандыру үшін төңірегінен ерекше тағдырлы адам іздеген тілші мені тапқан тәрізді. Алайда, ол адамы өзі сияқты филолог екен, ал Еуропада жүргенде басындағы ойын қағазға түсіру мұқтажы туғанда көз алдында неміс халқының ғана өмірі тұрған екен де, соны қағазға түсіре бастаған екен.

Десем де, ол менің газет қызметінен шығып, құрылысқа кетуіме таңқалды да, онда кім болып істеп жүргенімді сұрады.

– Шежіреші... – деймін мен.

– Құрылыстарда ондай қызмет орны бар ма екен?

Мен жоғын, сол себепті ешқандай да қызметін атқармай-ақ құрылыстың барысын барлап, құрылысшылардың тындырған ісін тіркеп қана жүрген адам екенімді айттым.

Осы кездесуден кейін де Әнуар екеуіміз біріміздің қоғамымызды біріміз іздейтіндей жақындасып кеттік деп айта алмаймын. Бұған жас айырмашылығынан басқа дүниеге көзқарастың әртүрлілігі сияқты құбылыстар да себеп болып еді. Мысалы, өз басым батысшыл болатынмын, ал Әнуар – шығысшыл. Мен гуманитарлық ғылымды болсын, техникалық ғылымды болсын дүниеге алғаш келтіріп, оны біздің заманымызға дамытып жеткізген батыстық ғұламалар деп ойлайтынмын да, Әнуар дүниені өркениеттікке жеткізген Шығыс ғұламалары дейді және мұнысын мен үшін сенбеске қоймайтындай қылып дәлелдеп жазатыны сонша, Батысты дәс көтеретін ойымнан сонау алпысыншы жылдардың өзінде-ақ жап-жас Әнуар шығыстың адасып жүрген бір ұлын үйіріне осылай қайтарған болатын.

Адам бойындағы қайраткерлік қасиеті төңірегінен елеңдетпей қоймайды. Байқаймын, ол ылғи орыс тілінде

Әнуар туралы сөз

шығатын «Алма-Атинская правда», «Литературная газета», «Ленинская смена», «Правда» газеттерінде істеп жүрді. Оның үстіне елуінші жылдардың аяқ кезі мен алпысыншы жылдардың бас кезіндегі алғашқы шығармалары да орыс тілінде шықты. Өзімен жақындау араласа келе ойымның дұрыстығына да көзім жетті. Осыдан оны орта, тіпті, жоғарғы білімді де орыс тілінде алған-ау деп ойлайтынмын. Сөйтіп жүріп ол бір уақытта «Қазақ әдебиеті» газетіне редактор болып тағайындалсын.

Осы кезде мен оны нақтылай тани түскен едім. Балалық шағы да жеңіл болмаған жан екен. Әкесі «халық жауы» деген жаламен ұсталып кетіп, шешеден айрылып, еріксіз ерте ержетіп, ауылда тоқты-торым бағады, сиыр фермасынан сүт тасиды, тракторшы да болады...

Екеуіміз бір-бірімізге әбден жақындасып алғаннан кейінгі күндердің бірінде, көшеде жаяулап келе жатқанбыз. Аузымызда әзіл, әңгімеміз Әнуардың соның алдында ғана баспадан шыққан бір кітабы жөнінде болатын. Соны тілге тиек қылып мен:

– Түптің түбінде Алматының бір сәулетгі алаңында саған ескерткіш қойылатын болады, – дедім.

Сол жерде бір орамды түгел алып жатқан төрт қабатты үйдің жанынан өте бергенімізде ол кенеттен мені тоқтатып:

– Маған қойылған ескерткіш бар, – деді.

Мен ол жауаптың не әзіл, не шындық екенін түсіне алмай аңырып тұрып қалдым.

– Аноу мұржаны көрдіңіз бе? – деді ол орамның ортасынан аспанға тік шығарылған мұржаны көрсетіп (ол кезде Алматының көп қабатты үйлеріне жылу орталық қазандық арқылы емес, әр орамға салынған автономиялы өз қазандықтары арқылы берілетін, – Қ. И.). Студент кезімде мен осы қазандық оттықшысының түнгі көмекшісі болып жүрдім. Қазандықты сөндірмеймін, сабағымды да оқимын, сонда ұйықтап ертеңінде оттықшы келгенде университетке қарай жүгіремін. Осы мұржа тұрғанда мен студент жылдарымды ұмытармын ба. Міне, ескерткіш дегеніңіз

Слово об Ануаре

осындай-ақ болар. Осы көшемен жүргенде осынау мұржаға қарап өтемін. Менің мұржам! Нық тұр, жарықтығым!

Сол оттықшы Әнуар 1971 жылы Қазақстан Жазушылары одағына І-ші хатшы болып тағайындалсын. Бұл уақытта мен одақтың проза секциясында істейтінмін. Бір аппараттағы қызметтер екеуімізді бұрынғыдан да жақындата түсті.

Елуінші жылдардың аяқ кезінде дүниеге «Азия-Африка жазушыларының бірлігі» деген халықаралық ұйым келді. Оның Ташкент қаласында өткен алғашқы құрылтайының материалдарын «Литературная газетаның» сол кездегі Қазақстандағы тілшісі, осы Әнуардың жариялап тұрғаны есімде. Енді оның келесі конференциясы Алматыда өтеді деген сөз бар. Бұл жолы Әнуарға жүктелген бірінші міндет Қазақстан Жазушылар одағын соған дайындау болды. Бұл дайындықтың алды –одақтың мәжіліс залын қайта салу міндеті. Басқа шаруаны доғара тұруға тура келді. Әнуардың өзі бас болып одаққа ерте келеміз, кеш тараймыз. Сол күндері Әнуардың одақ аппаратында істейтін біздерге бір-ақ ескертпе жасағаны есімде: «Бәріңнің де кез келген уақытта керек болып қалуларың мүмкін. Сол себепті жұмыс бар ма, жоқ па, әйтеуір орындарыңнан табылып тұрындаршы!» деп өтінгені.

Құрылыс жұмысы сарт та сұрт жүріп жатқан күндері қатаң бұйрық шығарғаннан гөрі қазақтың осы бір қарапайым, ағайындық сөзі бізді қатаң ұйымшылдыққа шақырғандай болды. Ал Әнуардың өзі ертеден кешке дейін құрылыс жұмысын атқарушы мекеме басшыларымен жүргені...

1973-жылдың ортасында дүние жүзінің назары Қазақстанда, оның астанасы Алматыда болды. Онда осы уақытта қазақ жазушысы Әнуар Әлімжановтың басқаруымен Азия-Африка елдері жазушыларының конференциясы өтіп жатқан. Жазып отырған уақытымыздан оза айтатын болсақ, Қазақстан, оның астанасы Алматы, ондағы Қазақстан Жазушылар одағы, оны Әлімжанов басқарған жылдары дүниежүзілік хәм

Әнуар туралы сөз

халықаралық деңгейде жұмыс істей алды. Ал Әнуардан кейін бұл мекеменің жүргізген шаралары облыстық деңгейден аса алмай қалды...

* * *

1974 жылдың қаңтар айының бас кезінде хатшы бикеш келіп маған Әнуардың шақырып жатқанын айтты. Бардым. Көрсеткен креслосына отырдым. Жазушылар одағында Көркем әдебиетті насихаттау Бюросы деген өзінің аппараты, банкте счёты, өз бухгалтері бар шаруашылық есепті мекеме болатын. Міндеті атауы айтып тұрғандай, алайда, оның алдында республика шаруашылықтары және фабрика-зауыт, басқа да мекемелермен шарт жасасу арқылы ақын-жазушылардың кездесуін өткізіп тұру. Сол жазушыларға өздері өтеп келген шарттың есебінен қаламақы төлеу. Әнуар сол Бюроны тіліне тиек етіп сөз бастады.

– Бюро арқылы өтетін кездесулерге қатысқан ба едіңіз?

– Бір рет төрт жазушы Павлодар өңірінде болып қайтқанымыз бар.

– Жұрт қалай қарсы алды?

– Өте жақсы. Әдебиетке шөлдеп қалғандай-ақ төртеуімізді де сұрақ астына алып, ұзақ-ұзақ ұстаған, – дедім.

– Яғни, халыққа керек шаруа екен ғой?

– Иә, – дедім мен. – Авторларға да, оқырманға да керек шаруа сияқты.

– Бізде сол Бюроның құрылғанына жеті жыл болды. Осы уақытта оның директорлық тағына бес адам отырып кетті. Оның үстіне «қаржы қозғалысын бұздыңдар» деп ауданнан бастап республикалық қаржы мекемелерінен комиссиялар қаптап кетті... Осының алтыншы директорлығына өзіңізді лайықты көріп отырмыз...

– Санап отырсам бұрынғы директорлардың бір де бірі толық екі жыл отырмаған екен. Азар болса мен де соншама уақытқа, бір ауысым отырып қайқаятын шығармын. Барайын – дедім...

* * *

Слово об Ануаре

1980 жылы «фашизмге қарсы жүргізілген соғыс жеңісінің 35 жылдығын бірге атап өтейік» деп Тюрингия өлкесі (Шығыс Германия) немістері шақырған соң мамыр айының 5-і күні сол елге қарай жол тартып, 11-мамырда Мәскеуге қайтып келейін. Кетерімде ҚСРО Жазушылар одағының Шетелдермен байланыс бөліміне «11-мамырдың кешкі ұшағына Алматыға билет алып қойыңыздар» деп, құжатым мен ақшамды қалдырғанмын. Ұшақтың Берлин-Мәскеу рейісінен түсісімен Жазушылар одағына келсем, билетім мені күтіп жатыр екен. Тәңірі жарылқағыр, ондағы азаматтар менің тапсырмамды орындап қойыпты. Алғысымды айтып, билетімді қалтама салып, асханаға қарай бет алып бара жатқанымда кенеттен Мұратбеков Сайын ініме жолыға қалайын. «Сіз қайдан келе жүрсіз?», «Сен мұнда неғып жүрсің?» деп қауқылдасып алғанымыздан кейін мен, әрине, сапарымның сырын айттым. Бүгін кешке КСРО Жазушылар одағының Әдебиетшілер үйінде Әнуар Әлімжановтың жасы 50-ге толуына байланысты кездесу өтеді екен. Сайын соны ұйымдастыру мәселесімен Алматыдан арнайы келіп жүргенін айтты. Маған ой келді: «Сайынға кездесіп қалғанымнан кейін Әнуарға арналған салтанатта менің де көрінуім керек». Сол жерде Жазушылар одағына ең жақын деген Аэрокассаға барып билетімді ертеңгі кешкі рейске ауыстырып алайын. Содан кейін ғана Әнуармен жолығысып, амандасып, шұркырасып қалдық.

Әнуармен кездесуге келген мәскеуліктерге Жазушылар үйінің залы лық толды. Әнуар президиумға мені де шақырып еді, ишарамен алғысымды білдіріп залда отыра бердім. Шығыс пен Африка елдерінің қайсысынан өкіл келмеген десеңізші! Әнуар таланты жөнінде солардың бәрі сөйледі. Қара да сөйлеп жатыр, сары да сөйлеп жатыр, қоңқақ мұрын да сөйлеп жатыр, пұшық мұрын да сөйлеп жатыр, жал шашты да сөйлеп жатыр, бұйра шашты да сөйлеп жатыр, тақырбас та сөйлеп жатыр. Бәрі де қаршадай қазақ баласын ауыздарына алып сөйлейді. Олар өз тілдерінде сөйлеп жатса да, маған бәрінің тілі түсінікті сияқты болады. Әрине,

Әнуар туралы сөз

Әнуар шығармалары жөнінде сөйлеп жатыр ғой. Дүниеге Әнуардай талант берген қазақ халқына алғыс айтып сөйлеп жатыр ғой. Осы ойдың өзінен-ақ мына жақта мен отырмын өзімнен-өзім семіріп!

Кездесу аяқтала бергенде көз-қарасымыз кездесіп қалған сәтте Әнуар маған сахнаның ту сыртын нұсқады. Түсіндім. Ол жақта көлемді зал бар. Соған шақырғаны ғой. Бардым. Өлгі президиумда отырғандар мұндағы тағамнан майысқан үлкен үстел төңірегіне жайғасқан екен. ҚСРО Жазушылар одағының басшылары да осында. Жан-жағыма алақтап тұрғанымда мені біреу сыртымнан келіп, қапсыра құшақтап алды. Жалт қарасам, Олжас екен. Өзіміздің Сүлейменов Олжас. Басым оның иығына да жетпей мен тұрмын. Мұндай жерде қашанда еркін жүретін Олжас кенет дауысын көтеріп:

– Товарищи! – деді. Үстелді айнала отырғандар елен етісіп, бізге қарады. – Мы, с моим братом Калмуханом на что похожи? – деп сөзін жалғады.

Отырғандар не дерлерін біле қоймай, залды сәл үнсіздік билеген кезде Әнуардың дауысы санк етті.

– Друзья, перед Вами демонстрируется диаграмма роста казахской-советской литературы за 50 лет! – десін.

Отырғандардың жабыла қол соққан шуы басыла бергенде мен өзімді кеудемнен түртіп «качество», дедім де бір бас жоғары тұрған Олжасты көрсетіп «Количество», дедім. Зал онан сайын гуілдеп, қол соғу енді овацияға айналып кетті. Осындай көңіл– күймен дәмге кірістік...

* * *

1982 жылы республикада Қазақстанның Ресейге қосылуының 250 жылдығы атап өтілмек болған. Ақын-жазушылар, әсіресе, прозашылар аталған датаны тарихи шығармалар ұсынып қарсы алмақ болып жатқан. Сондай ой – «Шоң би» атты роман жазу өзімде де бар болатын. Ал мына «Көркем әдебиетті насихаттау бюросы» деген мекеменің шаруасы адамды оңды-солды бұлтартпай, тек өз қазығында ғана байлап ұстайды екен. Осындай Бюро ҚСРО Жазушылар

Слово об Ануаре

одағында да бар. Оның жұмысын жазушылықтан алыс, көлденең адамдар-ақ атқарып жүр ғой. Ал «Қазақстандағы сондай мекеменің жүгін арқалап жүріп мен романымды жаза алмайды екем» деген ойға келіп, 1981 жылдың 15 мамырында өтініш жазып, бюро директорлығынан кетейін...

Бүгінгі ауыздан түспей жүрген «Мәдени мұра» деген тақырыптың өткен ғасырдың жетпісінші жылдарының ортасында бір көтерілгені бар. Соның арқасында дүниеге «Республикалық ескерткіштерді қорғау Қоғамы» деген мекеме келсін. «Енді ұлан-ғайыр даламызда шашылып жатқан ескерткіштер сияқты халық мұрасын жинап алып, сол арқылы мәдениетімізді көтеру Әнуардың ғана қолынан келеді» деді ме екен, жоғарыдағылар оны 1979 жылы осы мекемені басқаруға ауыстырды.

Ойыма алған «Шоң би» трилогиясының бірінші романын бітіріп, баспаға тапсырғаннан кейін қолым босап, қызмет іздей бастайын.

Сөйтіп жүргенімде әлдеқандай бір жиналыста Әнуарға кездесе кетейін.

– Қалыңыз қалай, Қалеке? – деді амандықтан соң.

– Қалым, былай жаман емес. Ал сен маған 300 сом еңбекақысы (бұл сол кездердегі министрлердің еңбекақысы) бар, күніне үш сағат қана жұмысы бар қызмет тауып берсең, ағаңның халі мүлде жақсарып кетер еді, – деймін.

– Ой, Калеке, ондай қызметті өзіңіз айтқандай айлығымен маған да қарастырып жүріңізші, – деген сөзді өзі айтып, әдетінше өзі күлген Әнуар мәжіліс залына қарай бұрылып жүре берді.

Сатаев Амантай Мәскеудің архив институтын бітірген жалғыз жазушы болатын. Осы жағынан еліміздегі мына қыруар ескерткіштен іс шығаруға оның себеі тиеді деп ойлаған Әнуар оны қайта-қайта шақырып, қоғамның орталық президиумына қызметке алған. Бір күні сол үйге келіп, Әнуардың мені шақырып жатқанын айтты. Бардым.

Әнуар мені күлімсіреп, қолын уқалап тұрып қарсы алды:

– Баяғыдай қызмет таптыңыз ба?

Әнуар туралы сөз

Мен ондайдың ауылының алыс болып тұрғанын айттым.

– Олай болса, бізде бір қызмет бар. Айлығы 150 сом ғана, – деген Әнуар маған үнсіз қарап, сәл бөгелді де сөзін қайта жалғады. – Ал, қызметтің өзі 1,5 сағаттық, – деді тағы да миығынан күліп тұрып, – Оның бір сағаты тура түскі үзіліске келеді, – деді.

Амантай екеуіміз күліп жіберіп едік, оған Әнуардың өзі де қосылды.

Осылай мен тағы да Әнуардың қол астында істейтін болдым...

Әнуар бір күні жұмыс аяғында маған келіп:

– Калеке, – деді. – Бүгін мен сізге өзіңіз бұрын бас сұқпаған бір кафе көрсетейін. Содан кейін сіз маған мен көрмеген кафе көрсететін боласыз.

Мен сөз айтпастан келісіп, бастығымның соңынан ере бердім...

Бұрын мен ол кафеде болдым ба, болмадым ба, оны анықтап жату міндет емес. Ал бастығым шақырғаннан кейін бару – міндет. Кафеде кісі көп емес екен, шеткеріректегі оңаша үстел басына барып отырдық. Сол сәтте келе қалған даяшы қызға Әнуар тиісті тапсырыс берді де, маған бұрылды.

Менің «Егер оңаша кездесіп қалсам...» деп Әнуарға қоймақ сұрағым болатын. Соны осы жерде есіме алдым.

Әлдеқандай мекеменің тұтқасына ие болған кейбіреулер әдетте қызметке өзінің төңірегінен, ең жоқ дегенде руласынан, не жерлесінен адам алады. Ал Әнуар болса, басқаруы өзіне сеніп тапсырылған Жазушылар одағының құрамындағы жалғыз коммерциялық мекемеге директор керек болғанда, ағайын еместігі былай тұрсын, тіпті жерлес те емес, Ертіс жағасының перзентіне – маған қалай тоқтап жүр? Даяшы қыз тапсырысты жеткізгенше мен Әнуарға осы сұрақты қойдым.

– Сіз Германияның бір қаласында комендант болдыңыз ғой?

– Кұдай-ай, 17 мың ғана тұрғыны бар үлкен деревня да қала болып па, – деймін мен.

– Айтыспай тындаңыз, – деді Әнуар. – Миллиард халқы

Слово об Ануаре

бар Қытай да мемлекет, халқы 30-40 мыңнан аспайтын Лихтенштейн де мемлекет. Ал халықаралық масштабта екеуінің де құқығы мен проблемаларын шешу жолдары бірдей. Сол сияқты Сіздің коменданттығыңыз бен Берлин комендантының да мерейлері деңгейлес болуы мүмкін. Содан өзіңіз жөнінде менде бір-ақ ой болды. Тілін білмейтін шет халық арасында істедіңіз ғой. Сол қызметте комендатура атаулылар түгел жабылғанша тапжылмағаныңызға қарағанда командование сіздің жұмысыңызға риза болған. «Ендеше, ол кісі өз қандастары арасында неге жұмыс істей алмайды?», – деген ойым болды. Қателеспегенімді өмір көрсетті...

Әңгімелесіп бір сағаттай ғана отырғаннан кейін үй-үйімізге тарадық...

Содан бері қанша уақыт өткені есімде жоқ, бір күні жұмыс үстелімнің басында бөгіліп қалып отыр едім, жаныма өзінің әдетінше қолдарын уқалап, жұмсақ күлкімен Әнуар келді.

– Ал, Қалеке, мен көрмеген кафе ашу кезегі сізге келді...

– Әнуар, өмірде кімге тәуелді болсам соған не үйде, не түзде дәм татырып жалпақтамау жөнінде антым бар еді. Өзіңді құрметтеймін, талантыңды жоғары бағалаймын, алайда, сенің алдында да антымды бұза алмаймын. Кешір мені! – дедім.

– Уәй, оның жарасы жеңіл!– деді Әнуар. Мен бетіне таңдана қарап қалдым.

Біреудің антын біреу қалай оп-оңай бұза салары десенізіші! Мұның әдісін Әнуар келесі секундта-ақ айтты:

– Мен қазір сізді «қызметтен шығардым» деп бұйрық берейін. Кафеге барайық. «Көди-сөди» уақ әңгімені қозғап қайтайық. Сонан кейін ертең қайтадан «қызметке алдым» деп бұйрық берейін. Сонда сіз екі бұйрықтың арасында маған бағынбайтын тәуелсіз адам болып еркін жүресіз, – деді Әнуар.

Сөз тапқанға қолқа жоқ. Сөзден жеңілген мен орнымнан көтеріле бердім... Иә, Әнуардың сондай жарасымды әзілдері болатын.

Мен жол еркін Әнуарға беріп, соңынан былай ғана ере бердім. Өйткені оның қай кафені көрмегенін мен қайдан

Әнуар туралы сөз

білмекпін. Жә, Әнуар да ұзақ сарылтып көше кезген жоқ. Біраз жүргеннен кейін кездескен бір кафеге кірді. Кірген бетте даяшы жігіт қарсы алды. Оған тапсырыс айттық та отырдық.

– Баяғы Бюроны канша уақыт басқардыңыз? – деп сұрады ол отырысымен.

– Сегіз жарым жыл...

– Өзіңіз барғаннан кейін комиссия дегендер келуді қойды ғой...

– Бұрынғы директорлар ала-қолды болған екен. «Өзім» дегендерге «жолдаманы» («путевканы») көп береді екен де, былайғыларға – аз береді екен. Насихатшылардың алатын қаламақысы сол «жолдамаға» байланысты... Содан аз алғандар дереу «мына жақта қаржы мәселесінің әділ заңы бұзылып жатыр» деп Қаржы мекемелерге өтініш жасайды екен. Ал ол жақтан дереу... комиссия...

– Сіз басқарып отырған жылдары комиссияның аяғы тиылды ғой?

– Өйткені мен ешкімді алапағаным жоқпын. Ақша насихатшыларға тең бөлініп отырылды.

– Партия органдарынан келетін комиссияларды қалай тоқтаттыңыз?

– Әуелі ол жақтан келер комиссияның туу себебін білдім. Көркем әдебиетті насихаттауға баратындар арасынан елге «еркелейтіндер» шығады екен. Жергілікті жерлерден Орталық Комитетке солар жөнінде арыз түседі екен. Міне – комиссия...

– Ал өзіңіз не істедіңіз?

– Ондайларға Бюроның есігін жаптым...

...Ертеңінде жұмысқа сағат онда бардым. Әнуар мені күліп қарсы алды да:

– Сіздің жұмысқа алынғаныңыз жөнінде бұйрық берілді. Кірісе беріңіз! – деді.

– Құп болады! – дедім.

Жалпы, Әнуармен жұмыс істесу бір ғанибет еді.

Қалмұқан ИСАБАЕВ,

жазушы.

2007 ж.

...Енді әр кезде Әнуар туралы күнделік дәптеріме түскен кейбір сөздерге көз жүгіртейін.

19-наурыз, дүйсенбі, 1979-жыл.

Жазушылар одағына бардым. Бірінші хатшы Әнуар Әлімжановпен сөйлестім. Одан Украинаға, Великие Луки, Невель қалаларына барып, әскери романға материал жинап қайтуға бір айға творчестволық командировка сұрадым.

– Тұрсынқұлов (*Жазушылар одағының қаражат жағын басқаратын хатшысы, – автор*) жоқ. Сол келсін. Бір аптадан кейін соғыңыз. Бәлкім, Москва төлейтін етіп бірдеңе жасармыз, – деді Әнуар...

12-қазан, жұма, 1979-жыл.

Сағат күндізгі 3-те Жазушылар одағынан телефон соғып: Бүгін сағат төртжарымда Жазушылар одағы басқармасының пленумы болады. Соған міндетті түрде келіңіз, деп хабарлады.

– Неге асығыс? Не жайында? – деп сұрадым мен.

– Оны келгенде білесіз, телефонмен айтуға балмайды, – деді хабарлаушы.

Не боа қалды екен деп ойлап, айтылған уақытта Жазушылар одағына бардым, Орталық комитеттің идеологиялық жұмыс жөніндегі Жуан хатшысы (жұрт оны «семіз» деуден сескеніп, «Жуан» немесе «Жуан хатшы» деп атайтын) С. Имашев, Мәдениет бөлімінің барлық қызметкерлерін соңынан шұбалта ертіп келген екен. Солардың алдында іркілдек семіз денелі «Жуан хатшы» қол бастаған батырдай қойқаңдайды. Шеп кұрып, қазір Жазушылар одағымен шайқасатындай, олар алдымен Одақтың бірінші хатшысының кабинетін «басып алды». Содан кейін мәжіліс залында отырған пленум мүшелерінің коммунистерін кабинетке шақыртты. Бардық.

– Жолдастар, әңгіме қысқа, – деді Жуан хатшы, Жазушылар одағы бірінші хатшысының үстелінде отырған күйі, орнынан тұрмастан. – Жаңа ғана

Әнуар туралы сөз

Орталық комитеттің бюро мәжілісі болды. Онда Әнуар Әлімжановтың творчестволық кету жөніндегі өтініші қаралып, – осы жерде оң қолының быртыған сұқ саусағын жоғары көтеріп: – Өз өтініші! Өз өтініші! – деп деп екі рет қайталады. – Әлімжанов Қазақстан Жазушылар одағының бірінші хатшысы қызметінен босатылды. Оның орнына бюро Жұбан Молдағалиев жолдасты бекітті. – Осылай деп, кабинетке жиналған коммунистердің бетіне күлімсірей қарады. Оның өтірік күлкісінің аржағында бюроньң шешіміне өзінің өлердей разы екені танылғандай еді. – Қалай қарайсыздар?

Ешкім үндеген жоқ.

– Бюро шешімі дұрыс қой, жолдастар! – Жуан хатшы жұдырығын түйе жоғары көтерді. «Хатшының жұдырық көрсеткен несі екен?» деп ойлаған болар әркім де. Бірақ, хатшы оған мән берген жоқ, сұрау түрінде емес, бұйыра сөйледі.

– Әнуар неге арыз берді екен? – деді қарт жазушы жайлап қана.

Жуан хатшының бетіндегі жалған күлкі жалт бергендей болды. Ашық аспанды бұлт басқандай, өңі сұрланып, түнере қалды.

– Ол әркімнің конституциялық хұқы ғой, – деді ол аузына «конституция» түскеніне қуанғандай, жайбарақаттана ырғалып. Осы бір қуатты сөзді нығарлай айтып, ол қарт жазушыны қаңтарып тастады. – Түсінікті ме сіз ге?

Қаңылтақ денелі қарт жазушы елпілдеп басын изеді.

Жуан хатшы:

– Түсінікті болса, – деп сөзін арықарай жалғай берген кезде артжақтан ащылау бір үн санқ ете қалды:

– Менің сұрағым бар!

– Ол неғылған сұрақ? – деді хатшы қабағын қайта түйіп.

– Сонда Молдағалиев жолдас творчестволық қызметтен біржола босатылатын бола ма? – деді жаңағы дауыс, сұрағын мысқылмен бүркеп.

– Ондай сұрақ болмайды. Коммунистер бірауызды болу

Слово об Ануаре

керек. Қазір бұл мәселені пленумға шығарамыз. Сендердің бірауыздан қостауларың керек. Енді мәжіліс залына барып, орындарыңа отыра беріңдер. Біз қазір барамыз.

(Әзекең үш күннен кейін Жазушылар одағында Әнуарға кездескенін айтады. – Ғаббас.)

– Әнуар, арыз бергенің рас па? – дедім.

– Қайдағы арыз?! – деді ол әдетінше басын шайқай күліп.

– Онда ешқандай арыз бермегеніңді кеше, пленумда неге айтпадың?

– Айтсам, анау Имашев партиядан шығартып жібереді ғой, аға. Партиядан шығара алмаса да, қызмет бермей қаңғытады. Сондықтан үндемедім. «Үндемесен, лайықты қызмет беремін» деп уәде етті.

Мен ойланып қалдым. Ойланатыным: өзімнің де «Қазақ әдебиеті» гәзетінің бас редакторлығынан алынғанда бірнеше ай қызметсіз қалып, қатты қиналғаным ойыма оралды...

Тірі кезінде кісінің бағасы білінбейді. Өлгенде ғана орны үңірейіп қалады. Қадір-қасиеті артынан білінеді. Білінеді де, өкініш өзегіңді өртейді. Онымен тірі кезінде кездескен сәттеріңе мән бермегеніңе өкінесің.

Әнуар өмірден өткенде де осылай болды. Гәзеттерде жарияланған қазанамаларда оның алпыс төрт жасқа дейін жазған кітаптары, атқарған қызметтері аталды. Сегіз роман мен повесть шығарып, бес әңгімелер мен очерктер жинағын жариялапты. Бәрі де орыс тілінде жазылған, артынан қазақшаға аударылған.

Бұл кітаптарды ол үйде отырып ойдан құрастарған жоқ. Оларды жазу үшін қырандай самғап, дүниенің төрт бқырысын түгел кезді. Соңыс пен өшпенділік өртіне қанатымен су сепкен қарлығаштай болып, адамдардың жүрегіне достықтың, татулықтың, бейбітшіліктің асыл ұрығын септі. «Ақ та дос, сары да дос, кара да дос!» деп сайрады. Адамзат арманы «Көгілдір таудан» асып, көсіліп жатқан көк теңіздерді көктей өтті. Қолдарына «Алаулы найза» ұстаған негірлердің азаттық күресін жырлады. Адамдар жүректерінің арасына «Қарасұңқар көпірін»

Әнуар туралы сөз

салды. Қазақтың Отрар тәрізді қшкен ұлы ұаласының өлмес «базарлақтарың» таратты. Мәңгілік ұйқвда жатқан әл-Фараби атын жаңғыртып: «Бұл – біздің бабамыз!» деп барша әлемге мақтанышпен жар салды. Сөйтіп, біздің ұлттық намысымызға «әл-Фараби» деген мiңгi өшпес шырақ жақты. Махамбет сияқты мәңгілік жыршы-батыр атамыз жебесінің әділдік әуенін әлемге естіртті. Өстіп, ол артына «Адамдар жолын» – ақиқаттың өшпес ізін қалдырды.

Гәзеттер мен журналдарда оның жүздеген мақаласы басылған. Орыс тілінде. Ол мақалалардың көпшілігі: ағылшынғ француз, неміс, хинди, жапон, қытай тәлдеріне аударылған. Мақалалары алуан тілдерге аударылып, қазақ халқын дүние жүзіне Әнуардай кең танытқан ешкім жоқ. Орыс тілі арқылы ол өз елін бүкіл дүниенің төрт бұрышына мағлұм қылды. Өз халқының салт-санасын, ұлылығын насихаттады. Асыл адамдарының атын әлемге әйгілі етті...

Әнуар КСРО орден-медальдерінен өзге Джавахарлар Неру, Агостиньо Нето атындағы, «Лотос» халықаралық әдеби силықтарына ие болды. Мұндай бірнеше мәртебелі шет елдер силығына Әлімжановтан басқа ешбір қазақтың қолы жеткен жоқ.

...Иә, Әнуар жер бетінде жоқ. Өзі жоқ, рухы бар, рухани мұрасы – жазған кітап, жариялаған мақала, айтқан сөздері бар. Олар тамшы-тамшы болып, әрбір оқырманының қанында, жүрегінде жүр. Сол тамшылар арқылы Ол Халқының жүрегінде өмір сүреді!

Әзілхан НҰРШАЙЫҚОВ,
жазушы.

(«Естеліктер» жинағы. 2011-жыл.)

Слово об Ануаре

МУХТАР АГА ЧТИЛ АНУАРА

Эссе

Месяца два назад вышла книга «Моя «Ленсмена». В ней немало теплых слов об Алимжанове – в свое время одним из руководителей газеты (ныне «Экспресс К»). Он был ее знаковой фигурой, прославил и без того громкую газету своими очерками. Сегодня родная газета впервые публикует неизвестные снимки Ануара.

...Редкая уникальность отечественной истории второй половины ушедшего века, Ануар был Колумбом публицистики. Достоинно представляя Казахстан и Среднюю Азию в центральной прессе СССР, он так и не отдал пальму первенства никому. Редко у кого газетные публикации плавно переходят в книги. Потрясающая «плодовитость» Ануара была следствием его фанатичной преданности слову. С начала 60-х годов с редким разрывом он публикует в год по книге. Многие из них переведены на различные языки планеты.

Мухтар Омарханович Ауэзов читал Ануара, называл учеником. Коснемся одной молвы. Услышал я ее от писателя Габбаса Кабышулы. Весной 1953 года неутихающая шпиономания отечественного (казахстанского) КГБ вынудила Ауэзова к тайному отъезду из Алматы. Состоялась операция с подложным паспортом на самолет в Москву, где классику вскоре предложили профессорство в МГУ. Судьба Ауэзова круто изменилась, он избежал предполагаемого ареста КГБ. А сообщил ему об этом Ануар, и он же занимался организацией побега. Факт уникальный и, полагаю, требует осмысления.

Ануар – признанный лидер афро-азиатского писательского движения. Лауреат нескольких международных премий государств Азии и Африки. Никто до него и после такого признания не добивался. Один из самых мобильных советских писателей, он объездил весь белый свет. В те времена мало кто такой чести удостоивался.

Әнуар туралы сөз

Непременные спутники таланта – зависть и недоброжелательство коллег. И недостатка в них не было в последние годы. Но борец по темпераменту, Ануар сделал немыслимое. Судьба подарила ему честь от имени народов всего Советского Союза конституционно закрепить гибель державы, советской власти. Что испытал казах Алимжанов, наделенный полномочиями Председателя Совета Республики Съезда народных депутатов СССР, в том 1991 году, когда росчерком мятущегося пера он разрушил то, что столь же конституционно утвердил 70 годами ранее Ленин, создавая мощнейшую в истории империю тоталитаризма?

Ануар прожил 63 года. Возраст пророка мусульман. Затерявшись в дебрях рынка, в ушедшем году без особой помпы прошло его 70-летие.

В хрупком мире, где грань между понятиями добра и зла столь же хрупка, пророчески звучат вещи ануаровские слова: «Белый друг, желтый друг, черный друг».

Так называлась первая его книга. Но не первой и последней станет книга о нем. Время Ануара – впереди...

**Сагимбай КОЗЫБАЕВ,
профессор.**

2001 год.

Я БЛАГОДАРЕН ЕМУ Неопубликованное выступление

Из интервью писателя Мурата Ауэзова с корреспондентом «Радио Азаттык» Жанарой Канафиной (13. 12. 2013 г.):

– Мурат Мухтарович, каким вам запомнился Ануар Турлыбекович? Ведь вы долгое время работали с ним бок о бок.

– Бывают люди, общение с которыми вызывает чувство их историчности. С самого первого этапа работы в газете он

Слово об Ануаре

проявил себя как человек, который очень хорошо чувствует глобальные процессы, происходившие в то время. Я тогда был студентом факультета восточных языков МГУ, входил в движение “Жас тулпар”. На дворе стояли времена, благоприятные для вольнодумия. А мы были патриотами. И формировали наше чувство в большей степени две личности – Ануар Алимжанов и Олжас Сулейменов. Олжас воздействовал на нас эмоционально, а Ануар – через разум и знания. Именно через него мы узнавали о тюрко-индийских связях, имена Бабура и Акбара, династии Великих Моголов. Казахстан читал его “Сувенир из Отрара” и открывал новые пласты в своей истории. Ануар словно взрывал временные, хронологические границы, которые были предписаны идеологическим аппаратом...

В 1965 году мы приехали на встречу в Союз писателей: она, кстати, отражена в архивах КГБ. На этой встрече мы говорили о языке, о культуре, о том, что закрываются казахские газеты, что во всем целинном крае единственная казахская газета – это перевод русскоязычной газеты. И были люди, которые пошли в ЦК КП Казахстана и доложили о нас. Тогда Ануар нас поддержал, сказав во всеуслышание: “Нас мало, но мы в тельняшках”. Никто из писателей нас так не поддержал. Ануар был человеком без полутонов, по жизни он всегда был скорее графиком, четко очерчивал свое отношение в черно-белом цвете. Это была его особенность. Он никогда не был двусмысленным. Отсюда же исключительная требовательность к другим в отношении порядочности и этики.

Сын репрессированного отца, рано познавший тяготы жизни: раннего труда, лишений, он, как никто другой, хорошо знал цену справедливости.

– Ануар Турлыбекович очень любил Африку. Почему?

– Там, в Африке, он искал пути деколонизации своего народа. Но он был не только мыслителем, но и настоящим деятелем своего времени. И слово “общественный деятель”

Әнуар туралы сөз

он наполнил реальным содержанием. Собирая опыт деколонизации, он вовлек туда и Олжаса, и Сатимжана (Санбаев. – Прим. авт.), и весь Союз писателей, и даже Кунаева. Когда Союз писателей во главе с Ануаром затеял Пятую конференцию писателей стран Азии и Африки, Кунаев пошел навстречу, и был выстроен современный конференц-зал Союза писателей, с синхронным переводом. В истории афро-азиатского писательского движения это была самая крупная, яркая и содержательная конференция. Мы, жастулпаровцы, почти на волонтерских началах работали переводчиками. Хотя приехали и переводчики из Москвы. Это событие вдохнуло в Алматы могучую порцию национальной гордости и самосознания.

– Говорят, празднование 1100-летия Аль-Фараби в Казахстане – тоже отчасти заслуга Ануара Алимжанова?

– Накануне этого события завязался спор между Казахстаном и Узбекистаном – где проводить юбилей? И огромную роль в этом споре сыграл востоковед Бабаджан Гафуров, который очень любил Ануара. Алимжанов написал книгу “Возвращение учителя”. А нам с Болатханом Тайжаном поручил собрать книгу, в которой бы были выдержки из трудов Аль-Фараби. Иллюстрации к книге сделал Бек Ибраев. Но... идеологические службы не пропустили книгу, хотя она уже была почти набрана. Нам припомнили наше членство в “Жас тулпаре”. Фактически они запретили труды Аль-Фараби!

– Одно время Ануар Турлыбекович занимал пост председателя Общества защиты памятников культуры. Это было понижение для него?

– Для него это была своего рода ссылка. Я из чувства протеста ушел с ним.

И вот там начиная с 1979 года мы развернули грандиозную деятельность.

Проводили Валихановские чтения. Организовали первую экспедицию из Казахстана по Шелковому пути, начиная с Алаколя, в Каракол, Фрунзе, Ташкент, Самарканд, Бухару,

Слово об Ануаре

Хиву и вышли к Аральскому морю. Кстати, Ануар понимал сохранение памятников культуры в гораздо более широком смысле, не просто в охране нескольких десятков зданий. Например, сохранение куланов Аральского моря, которые были перевезены на побережье Капшагая, – целиком его заслуга.

– А что это за история со спасением Мухтара Омархановича Ауэзова?

– Версий этой истории существует несколько. Но эту я слышал непосредственно от самого Ануара Алимжанова, когда мы с ним были на юбилее в Таджикистане. Эта история произошла в 1952 или 1953 году. Ануар тогда учился на журфаке КазГУ. Среди студентов были те, кто сотрудничал с КГБ. И вот одному из них стало известно о готовящемся аресте Мухтара Ауэзова. И когда Мухтар Омарханович пришел к ним читать лекцию, они передали ему записку. Студенты собрали деньги и купили Ауэзову билет на самолет, воспользовавшись депутатским мандатом Калибека Куанышбаева.

(Под этим интервью в интернете я делал запись, где рекомендовал и Мурату и Жанар прочесть в журнале «Простор» №4 2013 г. мою повесть о подвиге студента Ануара – организатора спасения М. О. Ауэзова от капкана КГБ. Кстати, повесть была переведена с помощью Мурата.

Мурат в этом своем интервью впервые сказал о том, как был спасен Мухтар Омарханулы, и то во множественном числе: «они передали...», «они собрали деньги и купили...». В этом (2013) году был выпущен документальный фильм в Алматы, книга в Москве («ЖЗЛ») – о жизни и творчестве М. О. Ауэзова. Я уверен, что и сценарист фильма и автор книги посоветовались с Муратом, но, к сожалению, об Ануаре ни слова. Авторы говорят: «Версий той истории несколько, ясности нет». Я удивился: неужели Мурат им ничего не сказал об Ануаре?! – Г. К.)

Әнуар туралы сөз «ДОРОГА ЛЮДЕЙ»

Одна из последних книг Алимжанова называется «Дорога людей». Так называли Великий шелковый путь, проходивший и через его родное Жетысу. Ануар Алимжанов в середине прошлого века стал осуществлять ту великую миссию, которую издревле выполнял на Востоке Великий шелковый путь, – соединять людей, крепить связи, из глубины веков идущие в день сегодняшний.

«Не верь тем, кто пишет, что у нас не было культуры строительства, что у нас не было зодчих... Вглядишься в развалины древних городов, лежащих в Кызылкумах...» – пишет он об Отраре. Не верь, вглядишься в историю, вчитайся, узнай...

Узнай Шокана, которого изучают не только те, кого интересует Средняя Азия, не только русские востоковеды, но и англичане, французы, немцы, потому что его труды, его открытия принадлежат и казахской науке, и всему миру.

Узнай Шокана, открывшего Кашгарию и Манас, искренне дружившего с Достоевским. «Шокану – быть! И народу его жить вечно!» – подытоживает в своем очерке Алимжанов.

Узнай Махамбета, поэта-бунтаря, волею обстоятельств оказавшегося в Петербурге в дни восстания декабристов, подружившегося с Владимиром Далем, рассказавшего ему о Курмангазы, гениальном степном композиторе. Так оно все и переплелось в алимжановской «Стреле Махамбета» и стало свидетельством первых встреч двух самобытных культур.

Узнай Абу Наср Мухаммеда аль-Фараби из древнего Отрара – Фараба, которого все ученые Востока, начиная с Авиценны, почитали своим Учителем. Аль-Фараби, создавшего домбру, написавшего комментарии к трудам Аристотеля, Птолемея и Евклида, бессмертные трактаты о музыке, размышлявшего «О душе», «О многом и единственном», «О разуме и понятии», предложившего

Слово об Ануаре

теорию добродетельного государства и просвещенного правителя.

Главными героями Алимжанова в романах «Сувенир из Отрара» и «Возвращение учителя» становятся древний город и великий аль-Фараби. Его Отрар, по образному выражению М. Сыдыкназарова, «стал вневременным образом, пришедшим из прошлых веков и повернутым в будущее».

Ануар Алимжанов, по сути, вернул Казахстану аль-Фараби, в 1973 году организовав в Алматы в рамках V Международной конференции писателей стран Азии и Африки празднование 1100-летия великого ученого.

В одном из интервью Мурата Ауэзова читаем: «Ануар Алимжанов осознанно разбивал предписанные тоталитарным режимом и колониальной системой пространственные и хронологические форматы, в которых замыкалось наше сознание. Он написал ряд исторических рассказов, повестей и положил начало новой казахской литературе исторического жанра. В то же время он мотался по миру, устанавливая контакты с писателями Азии и Африки, искал поддержку для нас в овладении искусством деколонизации сознания и самой реальной жизни. И это ему хорошо удавалось. Пятая конференция писателей стран Азии и Африки была из числа этих осознанных и очень крупных акций».

Потому к словам Мухтара Омархановича о том, что Алимжанов распахнул окно в Азию, современники неизменно добавляют – и в Африку. В те годы шел интенсивный перевод афро-азиатской литературы, укрепились связи с журналом «Лотос», с ведущими издательствами стран Ближнего Востока, Центральной Азии, Индии, где также издавались книги казахских писателей.

Как свидетельствуют знавшие писателя люди, Ануар Алимжанов был прирожденным открывателем, жадным до впечатлений, неутомимым в поисках и гипотезах,

Әнуар туралы сөз

исколесившим весь мир. Однажды восхитившись Алиби Жангильдиным, первым из казахов совершившим кругосветное путешествие и привезшим в казахскую степь первый фотоаппарат, он наматывал свою «кругосветку», о захватывающей цели которой страстно говорит в «Дороге людей»: «Найти и восстановить древние, давно утерянные связи своего родного уголка, своего аула со всем миром и всеми континентами». И он восстанавливает свою Дорогу людей, не жалея на это ни сил, ни энергии, крепя связи в Европе, Азии, Америке, Африке...

В 1990 году Ануар Алимжанов пишет полемическую статью «Сомкнув начало с концами», в которой называет предыдущий год поворотным для казахской культуры, потому что наконец начали выходить отдельными изданиями труды Шакарима и столпов национальной литературы – Аймаутова, Байтурсынова, Жумабаева, Дулатова... Он подробно останавливается на своеобразии личности и творчества каждого из реабилитированных писателей – «могучей кучки» – и страстно ратует за то, чтобы как можно быстрее осуществить перевод их произведений на русский язык.

Переводам на русский Алимжанов всегда уделял особенное внимание, одна из первых его статей в журнале «Социалистический Казахстан» (будущий «Простор») за 1955 год посвящена качеству переводов Абая, сам он переводил произведения Сакена Сейфуллина, Беимбета Майлина. Сатимжан Санбаев вспоминает, как он приветствовал санбаевский перевод «Слов назидания» Абая и «сватал» переводить повесть Сапаргали Бегалина о детстве и юности Чокана. Он справедливо считал перевод связующим мостом на Дороге людей.

«Народ без литературы подобен человеку без языка, – писал Ануар Алимжанов. – Достоинство и культура общества, его интеллект зависят от уважения к таланту, от умения видеть и понимать художественный дар. Нет большего урона для чести и достоинства нации, народа,

Слово об Ануаре

общества в целом, чем торжество посредственности и равнодушие к своим талантам... Народ жив и велик до тех пор, пока он умеет ценить талант, пока он с пониманием относится к благородным устремлениям своих сыновей и бережет память своих великих предков».

Ануар Алимжанов не только умел говорить убедительные слова, но и совершал убедительные поступки, мало заботясь о том, чтобы они стали достоянием истории. Общеизвестно, что Мухтар Ауэзов в 1961 году благословил первую книгу своего ученика. А вот история о спасении классика казахской литературы от второго ареста в апреле 1953 года, когда лауреата Сталинской премии, академика Ауэзова по чужим документам увезли в Москву, где он стал работать на кафедре национальных литератур МГУ, имеет в наши дни немало версий.

«Смелости Ануара, ради меня положившего голову под топор, будет благодарен и аруах мой» – эти слова Ауэзова приводит А. Абишев в своей книге «Шерли шежире» («Трагическая летопись»).

Габбас Кабышулы в книге «Наш Ануар» наконец называет истинных участников этой почти детективной истории – Ануар Алимжанов, трое его университетских друзей и Абдолла Кылышбаев, родной брат Ануара, работавший в КГБ. Это он предупредил об аресте и сумел «одолжить» в семье депутата Верховного Совета СССР, народного артиста Казахстана Калибека Куанышбаева его депутатское удостоверение, по которому Ауэзов и улетел в Москву.

И еще один случай, рассказанный Габбасом Кабышулы. Вышло постановление ЦК КПСС и Совмина СССР об освоении целинных и залежных земель в Казахстане и льготах целинникам, где было указано, что «льготы не распространяются на целинников-казахов» как работающих в своей республике. Узнав об этом от будущего известного дипломата Болатхана Тайжана, Ануар, находившийся в Москве, выступил с требованием убрать злополучное

Әнуар туралы сөз
предложение и добился своего. Однако за это он был немедленно вычеркнут из списка кандидатов на Ленинскую премию в области литературы.

...Всякое случается на Дороге людей. Бывают удивительные встречи, счастье понимания, удачи. Бывают несправедливость, обиды, предательства, заблуждения, неправедный гнев. Бывает забвение и бывает прозрение. «Но главную тайну времен и событий хранят все же сами дороги... Могут умереть люди, города и государства, но не умирает жизнь на дорогах, ибо ничто не властно над вечностью жизни».

Любовь ШАШКОВА,
поэтесса.

«Казахстанская правда».
26.05.2010 г.

НАҒЫЗ ҚАЗАҚ БОЛДЫ!

«... – Жақында оқыған кітабыңыз?»

– Қазақ әдебиетінің тарихында ерекше орыны бар, әдебиетімізді әлемдік дәрежеге көтеруге, дүниежүзі оқырмандарына қазақ ақын-жазушыларын таныстыруға жанын салып қызмет еткен Әнуар Әлімжанов деген ағамыз болды. Өткен жылы туғанына 80 жыл толып еді, бүгінгі қоғам үнсіз қалды. «Махамбеттің жебесі», «Жаушы», «Дороги людей», «Сувенир из отрара», «Көгілдір таулар» деген роман-повестерінің бәрінде халқымыздың рухын көтеру, тәуелсіздік жолындағы балаларымыздың күреспен өткен өмірі баяндалады. Менімен қатар, кейін шыққан ақын-жазушылардың шығармаларын орыс тіліне аудартуға көп қызмет еткен Әнуар Әлімжанов болатын. Сол кісінің «Пілдің төлі» деген әңгімесін және Лондонда 1990 жылы өткен Ядролық қарусыздандыру ұлттық комитетінің конференциясы мен Ұлыбританияның қауымдар палатасында «Атом күліне көміліп қалмайық»

Слово об Ануаре

деген тақырыппен сөйлеген сөзін оқыдым. Әнуар ағамыз орыс тілінде жазатын, бірақ оның үлкен-кіші әр шығармасында қазақы қан, ар мен намыс бұрқырап аспанға атып жататын».

Фариза ОҢҒАРСЫНОВА.

(«Кітап патшалығы» журналының тілшісі Бауыржан Қарағызұлымен сұхбатынан. 2012 ж., – F. Қ.)

ДВАДЦАТЫЙ ВЕК И ДАЛИ ИСТОРИИ

«Связь времен» в публицистике и прозе Ануара

Алимжанова.

(Сокращенный вариант)

...Одна из ранних очерковых книг Ануара Алимжанова называлась «Пятьдесят тысяч миль по воде и суше» (Алма-Ата, 1962). Пятизначными исчислениями пройденных дорог сегодня, пожалуй, никого не увидеть. В современную эпоху стремительно растущих сверхзвуковых авиа-и близсветовых космических скоростей планета как бы сплющилась, уменьшилась в размерах, резко сократились, предельно сжались земные расстояния, привычные еще на рубеже веков. Но и при этом 50 тысяч миль, что значит более 80 тысяч километров, для молодого тогда журналиста все-таки, согласимся, немало. Ведь те первые поездки «из Средней Азии в Центральную Европу», та первая «дорога к экватору» – так озаглавлены разделы книги – были всего лишь началом.

Что же ведет писателя по странам и континентам? Не третируя высокомерно туристической любознательности, естественно присущей человеку незакошнеवेशему, ясно и непредвзято воспринимающему современный мир в многообразии его забот и тревог, драматическом накале трудно разрешимых противоречий, тугом сплетни острого, болезненных проблем, признаем, что она все же не первый и не главный стимул дороги. Разве что названная книга «Пятьдесят тысяч миль...», не в пример

Әнуар туралы сөз

последующим, трuстична в какой-то мере, да и то скорее по форме сложившихся ее путевых очерков, нежели по существу наблюдений, которые вынесены из поездок по Чехословакии, Венгрии, Австрии, путешествий вокруг Турции, Греции, Италии и страны африканского континента – Марокко, Сенегал, Гвинею. Время необходимо внесло в эти наблюдения позднейшие коррективы, но в целом они изначально были не кратковременными и беглыми, а долговечными и емкими. Потому что насыщали их не мгновенные снимки «с натуры», не репортажная скоропись дорожного блокнота. Напряженно пульсирующая мысль прошивает разрозненные штрихи и детали, эпизоды и сцены, из пестрой мозаики фактов собирает выразительный портрет, впечатляющую картину, которые сцементированы единством беспокойных, тревожных раздумий о судьбах людей и народов на многотрудных, сложных путях и перепутьях мировой истории. Отсюда частые погружения автора в близкое или далекое прошлое, с которым соотносится быстроебегущий день современной жизни, настойчивое стремление, проследив связь времен, извлечь в ней неослабные социальные и нравственные уроки. Духовных ли взлетов наций, творческих свершений национальной культуры. Политических ли прозрений выдающихся государственных и общественных деятелей, пламенных борцов за свободу, чей неутомимый труд во благо своей страны способствовал взаимопониманию и сближению народов, закладывал основы добрососедства и мира на планете.

Сквозной мотив этих раздумий, обостренных африканскими впечатлениями и развитых, углубленных впоследствии в зарубежных циклах повестей, рассказов, очерков, которые составили книгу «Синие горы» (Алма-Ата, «Жазушы», 1967), – черный след колониализма в исторических и современных судьбах народов Азии и Африки, самоотвержение и героика их национально-освободительной борьбы. Как не замедлит показать

Слово об Ануаре

ближайшее будущее, эта тема во многом предопределяет круги и творческих интересов Ануара Алимжанова и его большой, разносторонней общественной деятельности...

Свой голос, свою интонацию Ануар Алимжанов искал и находил в своеобразном сплаве проповеднической публицистики и исповедальной лирики, ораторской патетики трибуны и доверительности интимной беседы. И все это – внепременной опоре на свидетельства исторической памяти людей, поколений, народов, без гуманистических или, напротив, антигуманных уроков которой их современное миропонимание, общественное сознание, гражданское чувство были бы не просто существенно неполными, а вконец выхолащенными...

Стоит повторить, напомнить: в то время, когда складывалась книга «Пятьдесят тысяч миль...», исторический объективный, закономерный и неизбежный, но не ставший в силу этого менее трудным и сложным процесс деколонизации еще только набирал силу, и, как бы ни была мажорна симфония рассветного утра, в ней, наряду с радостным предощущением грядущей победы в правой борьбе, слышались и небезмятежные мотивы – печали по жертвам, понесенным невосполнимо, тревоги за завтра, которое могло оказаться и нередко оказывалось не таким безоблачным, как ожидалось. Светлые, прозрачные краски солнечного восхода на глазах густели, как спекшаяся кровь.

Потому так по-разному встречаются «в разных уголках Африки» новый день, и таким несхожим становится он даже для народов-соседей, жизнь и борьба которых под некий общий знаменатель никак не подверстывается. «Солдаты Конго, защищающие идеи Лумумбы и Гизенги,, не выпуская оружия, стоят на страже молодой республики. Повстанцы Алжира готовятся к новому решительному бою с карателями. На рисовых полях и банановых плантациях, на стройках дорог и школ встречаются это утро граждане молодой независимой Ганы и Гвинеи. В жестокой схватке с белыми палачами на улицах городов и сел встречаются это

Әнуар туралы сөз

утро сыны Анголы, для них это был кровавый рассвет. А на одном из африканских островов в эту пору, во двор, огороженный колючей проволокой и обставленный пулеметами, палачи ввели могучего черного старца с рубцами на теле. Ему семьдесят один год. Опираясь на палку, звеня цепями, он медленно шагает, подталкиваемый штыком жандарма. Подняв голову, он подставляет лицо первым лучам солнца. Это вождь народов Кении, выдающийся писатель Африки Джомо Кениата. Это он еще тридцать лет назад заявил колонизаторам, что «африканцам нужны не комиссии, а возврат земель», что африканцы сами должны быть хозяевами своей земли, своей страны».

К колоритной фигуре Джомо Кениаты, первого главы правительства и первого президента независимой Кении, Ануар Алимжанов вернется еще раз в публицистической повести-биографии «Пылающее копье» (1961-1965). Герой и автор в ней как бы заряжают друг друга согласным взглядом на современный мир и мировую культуру, ярмо колониализма и борьбу за свободу...

Характерная особенность авторского восприятия самобытного африканского мира – стремление увидеть и понять его изнутри, не снисходительными, хотя и сочувствующими глазами европейца, пусть даже прогрессивно настроенного, антиколониалистски мыслящего, а полными гнева и скорби глазами человека, который, будучи верным сыном Востока, знает и помнит, что не в столь далеком прошлом колониализм мог стать печальной судьбой и его степного народа. Отсюда полемический вызов – нет, не Европе как таковой, не европейской цивилизации, а европоцентристскому мышлению, в котором угадывается своего рода эгоцентризм высокоразвитой культуры, не сознавшей в гордом своем самонии, что ее пышный расцвет многим обязан той же, что и балгоденствие экономическое, колониальной закваске. «Африка, могучая и щедрая, богатая и в то же время нищая Африка! Ты многое, очень многое дала

Слово об Ануаре

Франции и не только ей. В хваленых (с европейской точки зрения явно «не то слово!» – В.О.) дворцах Парижа и Рима, Брюсселя и Лондона, Мадрида и многих других городов Европы есть и красота твоя и богатство. В шахтах и рудниках Америки и Европы заточен и твой труд, и даже в великих победах Франции на полях сражений есть и твоя доля. Весь мир знает о сенегальских стрелках, о солдатах Африки, погибших за свободу Франции. Об этом помнят все простые люди, об этом знают твои дочери и сыны, поднявшие сегодня знамя борьбы за свободу и честь»...

В публицистическую книгу «Человек без друга беден» вошли статьи, очерки, воспоминания и выступления, относящиеся в основном к 70-80-м годам. Но есть и публикации, датированные 60-м и даже началом 60-х годов, когда складывалась книга «Пятьдесят тысяч миль...». И если между той давней и последней нынешней не сыскать не то чтобы противоречий, но хотя бы несостыкованностей, то это свидетельствует не о чем другом, как о неизменности, постоянстве публицистических координат Ануара Алимжанова, тематических и проблемных ориентиров, заданных писателю и кругом его творческих интересов, пристрастий, увлечений, и ходом событий в стране и мире, очевидцем, участником и летописцем которых он неустанно был на протяжении минувших лет и десятилетий – от памятного рубежа 50-60-х годов до нынешнего конца 80-х.

Герой «Повести о пахаре» – «первый рисовод страны и потомственный пахарь Приаралья», – по всему судья, лицо прототипически реальное, но выписан как корневой народный характер крестьянина, высокой судьбой которого всегда «был труд, упорный, вдумчивый, на совесть». Недаром, действуя безымянно, он лишь однажды назван по имени, причем достаточно распространенному, скорее знаковому имени Ибрай-ага. В большинстве же эпизодов повести он «просто» Человек, «просто» труженик, «которому пятьдесят лет подряд скупая, ревнивая земля на редкость щедро отдавала свои плоды»...

Еще более глубинным взаимопроникновением современности и истории отмечены разрозненные поначалу повести, которые сложились в своеобразную эпическую тетралогию, а в некоторых изданиях даже объединялись в роман под общим названием «Сувенир из Отрара». Первая – «Караван идет к солнцу» – датирована 1959-1960 годами, последняя – «Мост Карасункара» – 1965-1966 годами. Составив вместе с двумя серединными – «Синие горы» и «Сувенир из Отрара» – целостный цикл из четырех частей, они образовали художественное единство крупномасштабного и широкоохватного повествования, в котором на большом временном протяжении прослежена духовная биография поколения, чье сиротское детство пришлось на жестокое лихолетье Отечественной войны, а вступление в жизнь, обретение гражданской зрелости совпало с бурным подъемом общественного самосознания...

Сегодня, по истечении четверти века, отделяющей нас от первой публикации повести, уже нет нужды фантазировать. Заступив место фантастических предсказаний, научное прогнозирование мало-помалу начало отрезвлять мир, обуздывать его безумие тем, что сумело создать точную, математически расчисленную модель ядерной войны, в которой, если она разразится, не будет ни победителей, ни робежденных. «Кто бы ни нанес первый удар, в каком бы районе планеты это ни случилось, произошел бы ответный удар или нет, в любом случае никому не удастся пережить катастрофу. И того, кто нажмет кнопку пускового устройства, ждет такая же судьба, как жителей городов, подвергшихся атаке». Даже малой части накопленного ядерного горючего достаточно для того, чтобы огненные вихри положили конец «разумной жизни на Земле», «конец цивилизации, конец человечеству, конец всему», а наступившие вослед «ядерная ночь» и «ядерная зима» не оставили иллюзий на самосохранение и тем немногим, кто понадеется «пережить огненное торнадо» в подземных бункерах...

Слово об Ануаре

Так что же это за истины, которые так увлеченно и убежденно постигают и утверждают герои повестей? Скажем о них строками из позднейших, написанных в 80-е годы статей Ануара Алимжанова, в которых он обобщал свой многолетний опыт журналиста и писателя. В публицистическом сборнике «Человек без друга беден» эти статьи развивают тему памяти, завяленную уже на первых страницах книги: «Память – это основа разума. Только разум должен управлять миром». И продолженную в статье, давшей название сборнику: «Известно, что самое дорогое и священное из того, что отец передает сыну, дед внуку, одно поколение другому, – это ПАМЯТЬ. Память о былом, об опыте прошлого, о людях, чьи дела и творения умножали друзей и возвышали искусство твоего народа. Одним словом, Память – это сущность человека, без нее невысказана сама жизнь».

От этих формул памяти тянется туго натянутая нить к развернутым суждениям о чувстве истории, о социальном, нравственном, эстетическом значении исторического знания. Приобщение к нему уподоблено пути, который и ведет как раз к постижению истин бытия личного и общественного, национального, народного и общечеловеческого. «Путь к истине» – не случайно назван так писательский «ответ оппоненту», задавшему «довольно-таки странный» вопрос: нужно ли любить историю? «...Историю, – отвечает Ануар Алимжанов, – нужно знать, история – это наша память. Представьте себе человека без памяти (манкурта – сказали бы мы теперь, зная роман Чингиза Айтматова «И дольше века длится день...» – В.О.), человека, который ничего не знает о прошлом, или школьника, который, перейдя во второй класс, забыл все, чему его учили в первом классе. Только память, только знание прошлого, история своего народа делает нас полноценными людьми. Отдавая дань уважения великим гуманистам ушедших веков, вспоминая имена людей, чьи дела и труды содействовали прогрессу

Әнуар туралы сөз

человечества, создавая книги об их жизни, об эпохе, в которой они творили, мы снова и снова подтверждаем свою причастность к духовным сокровищам прошлого, ибо память о прошлом – основа человеческого разума»...

О том и речь в «отрарском» цикле повестей А.Алимжанова. О личностном и народном чувстве истории. Об исторической памяти как фундаментальной первооснове и духовного мира человека, и нравственного климата национального бытия. О том, что в борьбе прогресса и реакции мирвая история никогда не была ничейной землей, не оставалась нейтральной. Вот и «нлиянная история «Отрара», которую жаждет прочесть Жомарт, должна привлечь внимание людей к гибели этого города, «оживить затухающую память о нем...». Ибо «трагические уроки истории всегда предупреждают от ошибок, – утверждает писатель словами Жомарта. – И от того, как трактуется прошлое, вероятно, зависит и судьба будущего. Отрар – прошлое. Он принял на себя самый первый и самый сильный удар Чингисхана. Отрар был подобен стражу, охранявшему все сови земли и народы – от Яксарта до Андалузии. И он стоял насмерть как великий воин добра перед напором зла. Он пал, объятый пламенем, и больше не встал. Засыпаны песком великие каналы Сожжены книги, растоптаны пастбища и дворцы Отрара. Отрар был крупнейшим узлом на «Шелковом пути», он помогал не только развитию торговли Азии с Европой, но и развитию культуры. Спустя два века Отрар сделал попытку подняться из руин, но вновь был растоптан завоевателями»...

В поэтике проповеднического и исповедного «самовыражения» выдержана третья повесть «Сувенир из Отрара». Не надо обладать особой проницательностью, чтобы догадаться, почему возобладавшим компонентом ее структуры стали путевой очерк и историческое эссе. Отправляя Жомарта в путешествие по Индии, Ануар Алимжанов ведет его собственными зарубежными маршрутами и побуждает к раздумьям, подсказанным

Слово об Ануаре

впечатлениями, которые сам вынес оттуда. Таковы разумья о Фатехпуре, древнем городе-памятнике, что стоит на «черной, раскаленной от зноя горе как символ беспредельности человеческого таланта, как память о безрассудстве властолюбивого и кровожадного владыки», о падишахе Акбаре, чье возвышение и падение осмыслены в философском ключе занимающей писателя темы личности в истории, ее правого или неправого воздействия на ход событий и той жесткой цены, которой оплачены ее деяния, лишённые гуманистических оснований. К защите гуманизма, проникающего своими идеалами в развитую в повестях концепцию социального оптимизма истории, и взывает безмолвие обезлюженного Фатехпура, чьи камни «красны от крови убитых поэтов и зодчих, от крови тысячи тысяч рабов, погибших здесь». Грозное предостережение веков минувших векам грядущим!..

Углубляя свою философскую и историческую концепцию в четвертой повести «Мост Карасункара», писатель излюбленным приемом ретроспекции вводит еще одну фигуру: народного бунтаря и предводителя, заступника гонимых и обездоленных Мукан-батыра. Образ его подан опосредованно, через рассказ-воспоминание мудрого старца, верного сарбаза легендарного героя. Однако поэтическая легенда не смещает реальные контуры лиц и событий, но укрупняет и высветляет их как персонифицированное воплощение социальных и нравственных представлений народа о совершенстве человека, идеальных началах жизни. Сродни легенде последовательная, в духе народных же идеалов добра и справедливости, поэтизация смелости и отваги, мужества и геройства, чести и совести, достоинства и благородства. Но и она не в обход правде, признающей в Мукане вождя, который слыл воином, а не правителем, хоть и «считал себя хозяином всех казахских аулов Синьцзяна». Неукоснительная социально-историческая конкретность образа и его обобщенно-символическое звучение, сливаясь

вместе, создают идейно-нравственную полифонию повествования, утверждающего духовное величие нации, национальной истории и культуры.

Столь частое и бурное вторжение истории в современное повествование примечательно с двух точек зрения. Общелитературной, вводящей Ануара Алимжанова в ряд тех писателей, которые первыми уловили и выразили интенсивный рост исторического самосознания народов, отозвавшийся в прозе 60-х годов обостренным интересом к отечественной истории, национальным традициям культуры. И биографической, если иметь в виду своего рода порубежное, переходное значение «отрарского» цикла повестей в писательском творчестве. В том смысле переходное, что, не будучи, строго говоря, повестями историческими, обилием эссеистских выходов в историю они предрекали новые качества последующей прозы Ануара Алимжанова, определившие его как исторического романиста, каковым он по преимуществу оставался с конца 60– годов до конца 70-х, когда один за другим выходили его романы «Стрела Махамбета» (1969), «Гонец» (1974), «Возвращение учителя» (1979).

Обращаясь к этим романам в очередности их создания, приходится удаляться во времена минувшие все глубже и глубже. Сначала – 20-40-е годы XIX века, когда над просторами казахских степей ярко воссияла звезда поэта-воина, предводителя народного антифеодального восстания Махамбета Утемисова. «У нашего народа не было поэта-бунтаря, поэта-трибуна сильнее Махамбета», – говорил о нем Ануар Алимжанов в одной из статей. И разъяснял в другой, написанной еще в преддверии романа: «Махамбет жил и боролся в начале XIX века. Его стихи, его страстное слово, его бунтующая песня объединяли народ на борьбу. Слова Махамбета были не только оружием, но и объединяющим знаменем в битве за свое равенство против ханов и султанов, в борьбе добра против зла. Слова молодого поэта передают неистовость характера, бесстрашие мысли

Слово об Ануаре

Махамбета. Мне кажется, что Махамбет подобен великому венгру Петефи и замечательному турецкому поэту Намыку Кемалю...».

Затем – век ХУІІІ, 20-30-е годы которого знаменовались совместной борьбой казахских племен с опустошительным нашествием джунгарских полчищ, первой победой над прищельцами-завоевателями, одержанной благодаря достигнутому единению народа, поисками союза с Россией и заключением этого союза, обезопасившего – разумеется, не бескорыстно, – казахские степи от постоянной угрозы чужеземной экспансии... А дальше –ІХ-Х века, на рубеже которых жил и творил великий мыслитель ученый-просветитель Фараби. «Он дал свет слепым, это наш учитель», – почитательно, преклоненно, как подобает ученику, отзывался о нем Ибн Сина (Авиценна), один из гениальных умов восточного средневековья. На тюркоязычном Востоке Абу Наср Мухаммед аль-Фараби был первым восприемником древнегреческой философии, прямым наследником Сократа, Платона, Аристотеля. «Великий Мухаммед из Отрар» – так озаглавлена статья о нем Ануара Алимжанова, вполне могло стать, высекая искру романного замысла или укрепившая в замысле, уже созревавшем, – первым из философов на Ближнем и Среднем Востоке пытался «осмыслить политическое и моральное состояние феодального общества, раздираемого социальными противоречиями», ставил «острые политические вопросы эпохи и прежде всего вопрос об отношении государства и общества». Провозглашенная им «теория добродетельного государства и просвещенного правителя имела идеалистическую основу, однако исторически она была шагом вперед в социологической и этической мысли эпохи раннего средневековья. Отстаиваемые Фараби просветительские идеи имели своей целью развитие и распространение научных и философских знаний, при помощи которых, как он полагал, общество станет добродетельным... В эпоху феодального угнетения и

войн Фараби смело выдвигал идеал общества без насилия и порабощения, идеал миролюбивых и дружеских отношений между всеми народами мира...».

Такая сугубо статейная характеристика реального исторического лица, которому суждено будет стать героем повествования, примечательна тем, что, приоткрывая истоки романного замысла, выявляет и самый механизм взаимодействия литературы и истории, мысли художественной и научной. Писатель и ученый постигают одну истину, но идут к ней разными путями познания, отвечающими специфике искусства и науки. Истина же, дорогая обоим, заключается в том, что каждый из великих предшественников, близких или далеких, «по-своему говорит нам об уроках прошлого, о жестоком и гуманном, о добром и злом, о силе разума и величии знания. Каждый из них пополняет нашу память, расширяет наш кругозор и потому, видимо, мы не утруждаем себя вопросом: а была ли у Бируни семья, а у Авиценны – табакерка? Главное – был великий Авиценна, без которого немислима наша история и история наук». Стремление «возвеличить гуманизм, раскрыть сложные пути человеческого знания» движет художественной мыслью, погруженной в глубь веков, и писательскому творчеству, литературе в целом поэтому сродни «историческая достоверность не мелких реалий, а решающих событий».

Так Алимжанов-публицист излагает свою эстетическую программу исторического романиста...

В романе «Гонец», непосредственно обращенном к истокам казахского-русских отношений, предыстории вхождения Казахстана в состав России, Ануар Алимжанов обходится без подобных беллетристических заставок. Роковой для казахской истории «год великих бедствий», в который наинается повествование, требовал реализма не просто зрелого, но сурового, напроць исключяющего святочно наивные, сусальные иллюстрации «на тему».

«Годом великих бедствий» остался в народной

Слово об Ануаре

памяти, сказаниях и песнях народа 1723 год, когда стотысячная армия джунгар, вероломно вторгшаяся на территорию Казахстана, поголовно всех казахов поставила перед угрозой или физического истребления, или беспросветного рабства. В то время, напоминал писатель в авторском вступлении в первом издании романа, китайские политики «поторопились объявить миру, что Казахии больше нет, что казахский народ больше не в силах отстаивать свое достоинство, свои земли». В самом же романе эта опирающаяся на факты истории мысль о подстрекательской роли императорского Китая, натравлявшего на казахов завоевателей-джунгар, нашла непосредственное сюжетное решение в сцене, где сам богдыхан Небесной империи, наставляя и распаяя джунгарского хунтайджи, сулит ему славу кровавого Чингисхана, который только тогда «открыл себе дорогу к богатствам Мараканы и Россий», когда покорил казахские степи. Вожделенная цель, казалось бы, совсем близка: шелковые шатры джунгарских военачальников, сыновей «великого хунтайджи», уже стоят в казахской степи, и враг, «жестокий, как волк, бесчисленный, как саранча», все дальше теснит казахов, изгоняет их аулы из вековых кочевий. Даже малого тихого уголка, «где бы журчал родник и было бы пастбище для скота», не отыскать теперь на опустошенной врагом, обезлюдившей земле. На всей «огромной, объятаой огнем, разорванной в клочья раздорами ханов и султанов земле», – уточняет писатель, и такое уточнение имеет для него принципиальное значение одного из неизменных условий соединения исторической достоверности и художественной правды повествования. Ведь не только китайская артиллерия, которой в ту пору не имели казахи, облегчила джунгарам их неправую победу, но и разобщенность казахских племен и родов, не сумевших достичь единства даже в час смертельной опасности, когда «стон несся по всей казахской земле от Алтая до Едиля. Умирала великая Казахия. Умирал народ, проклиная всех

Әнуар туралы сөз

богов, выдуманных людьми, проклиная небо и землю». Вот почему в словах и напевах песен, что «одна печальнее другой» тихо и скробно неслись над степью, «умножая тоску», звучт и призыв к народному единению, рожденный обострившимся патриотическим самосознанием:

«Что за время? Время тоски... Время тяжких испытаний...

Что за время? Время смут и унижений... Время безвластья и раздоров... Будьте прокляты, ханы!

Что за время? Народ, как стадо, бежит от врага, и пылью октуана степь, словно январской метелью.

Что за время? Время безвластья и страха...

Родина, родные остались позади. Лишь слезы, лишь слезы застилают глаза...

Вернется ли счастье народу, вернется ли прошлое единство? Скажите нам, батыры...».

Типичный образец лексики и стилистики повествования, выдержанного по преимуществу в лирико-публицистическом ключе. Но и при всей обнаженности такого приема ведущей нормой поэтики в романе Ануара Алимжанова выступает все же историческая точность социальных реалий воссозданной эпохи, психологических обоснований выведенных характеров. То и другое приоткрывается нам в патетическом обращении к батырам, которое венчает приведенный отрывок – развернутый перифраз песен-плачей по судьбе народа...

Впрочем, кто сказал, что начало – крутой сшибки идей социального и культурного прогресса и тормозящей его реакции, передовых тенденций общественного развития и охранительской косности, рутины, просветленных порывов духа и сумерек беждуховности, вплоть до воинствующего маркобесия, – надлежит искать лишь на обозримом расстоянии ближайших к нам веков, а не в бездне колодца, в котором, чем глубжев него заглядываешь, тем дальше дно? Именно этот образ Томаса Манна подсказывает мысль, разбуженная нашим читательским сопереживанием непритупленной судьбе Фараби. «Великим скитальцем»

Слово об Ануаре

называет его Ануар Алимжанов в публицистической статье, а в романе «Возвращение учителя, или Повесть о скитаниях Абу Насра Мухаммеда ибн Мухаммеда ибн Тархана ибн Узлаг аль-Фараби ат-Турки» показывает, что дороги странствий великого ученого, гуманиста и просветителя, по миру пролегали не просто через города – Отрар и Бухару, Багдад и Дамаск, Трудмор и Халеб, где он надеялся обрести, но не обретал долгого приюта, а через незримые рубежи исканий духовных, в напряжении которых беспокойный ум и чуткая совесть постигали истины («тайны») исторического бытия людей, народов, цивилизаций и умножали ими познание человеком себя и времени, обогащали сокровищницу мировой науки и культуры.

Легче и проще всего было бы, поражаясь уникальному энциклопедизму знаний Фараби, философа и историка, математика и астронома, врачавателя и музыканта, вывести его в романе всеведущим мудрецом, во всех случаях жизни излагающим безошибочные поучения и пророчества. Однако такие простота и легкость не соблазнили Ануара Алимжанова. Основным приемом повествования на этот раз он избрал внутренний монолог героя, сливающийся с повествовательной речью автора, растворенный в ней. И передающий «поток сознания», в вихревых кружениях которого (от движения мысли по кругу – частые лексические повторы) правда соседствует с заблуждением, правота – с ошибкой, убеждения перемежаются с предубеждениями. Одни остаются в далеком прошлом, как сытое, обеспеченное существование в богатом доме отца, главного военачальника в Отраре, или служба при багдадском дворе, где у Фараби «было много друзей. Они находились рядом, куда он слагал панегирики халифу Багдада, султану Дамаска и, почитая аллаха, поучал других, призывая их к покорности исламу». Другие бурно переживаются в настоящем, едва «царство знаний увлекло его» и «все вокруг опустело, когда он дрезнул усомниться в назиданиях пророка...».

Не что иное как ложная идея отшельнического отречения от докучливой прозы жизни кладет и сюжетное начало повествованию: дабы «подчинить волю разуму и умножить свои знания», человек привязан подавить в себе, «обуздать безумство страсти». Так внушает себе Фараби, пуше всего страшась стать «покорным рабом своих желаний...»...

Даже если и заурядна истина, понятая героем романа, она же далась с ходу, она выстрадана ценой духовных прозрений, в том чимле еретических, склоняющих к «братьям чистоты и друзьям справедливости» их радикальным идеям общинной собственности на землю, всеобщего равенства, просвещения путем пропаганды естественных наук. Что привлекает мыслителя в запретном, преследуемом религиозно-философском учени карматов, объявленных крамольниками и богохульниками во всем арабском халифате?

Ответ – в споре с Кораном, который «не допускает любви, кроме любви к аллаху». Но кто такой аллах, если не «плод мыслей и желаний человека?» Соотнося богоборчество Фараби как героя романа с духовными реалиями эпохи, в которой он жил и творил как исторически подлинная личность, обратимся снова к публицистической статье Ануара Алимжанова «Путь к истине. (Ответ оппоненту)», содержащей такое допущение: «...будучи очевидцем того, как в битве за внедрение ислама уничтожаются древние города Месопотамий», ученый «мог хотя бы интуитивно предполагать», что каждая цивилизация, от древнейших до современных ему, развивается по своим имманентным законам. Мир многообразен и богат своим многообразием, от признания которого всего шаг до утверждения свободы человека. В романе «Возвращение учителя» Фараби как раз и делает такой шаг...

Вчера, сегодня, завтра – ключевые слова, вынесенные в подзаголовок романа «Дорога людей» (1980-1983), не просто временные координаты нового повествования, но его философские и исторические параметры. Многовековое

Слово об Ануаре

прошлое казахского народа, постигнутое художнически в исторических романах Ануара Алимжанова, не нейтрально присутствует в сознании Аскара, который, подобно автору – красноречивая деталь, симптоматичное совпадение! – тоже «проехал и прошел по следам аль-Фараби страны Среднего И Ближнего Востока». «Неведомые страницы» минувших веков для него, ставшего, как прежде Жомарт, ученым-историком, – «священная дорога познания, дорога взаимосближения людей и народов». Так безотказные чувство и память истории, переданные герою, привносят в повествование заглавный, развивающийся и укрупняющийся образ. «Старинные, проложенные в незапамятные времена людские тропы всегда играли главную роль в человеческих взаимоотношениях. Они сближали народы, содействовали их духовному и культурному развитию». Издавна хранили «тайну времен и событий» и были свидетелями и соучастниками «великих потрясений в судьбах людей, царей, народов и государств. Они пережили многое, эти стертые временем, местами обновленные, одетые в асфальт и бетон, как и полагается в космическую эру, где-то обсаженные деревьями, где-то занесенные песками трассы. И если бы им, этим старым людским тропам, удалось передать весь опыт прошлого и сделать один-единственный вывод, то он прозвучал бы примерно так: «Тот, кто проливает чужую кровь, идет по пути захвата земель, чужого добра, тот ускоряет свою гибель». Никакой народ не может стать великим, посягая на свободу и жизнь другого народа. На развалинах чужого государства не воздвигнешь своего». Непререкаемый урок истории, работающий на современность, которая продолжает древние караванные тропы – Дорогу людей, их неустанных «поисков лучшего мира... Движение по этим путям и тропам – основа нашей жизни!».

И писатель, и его герой одинаково далеки от прекраснодушных представлений о прошлом и настоящем сплошь в идиллическом свете. Социальный оптимизм

истории решительно чужд яснолобому бездумью, но глубоко сродни зрелому взгляду на неразрывную связь времен не только как на эстафету добра, но и поле его «вечной битвы» со злом, мировую сцену «любви и коварства»...

В десятилетия, разделившие «отрарские» повести и «Дорогу людей», многие из тех проблем, не говоря уже о кардинальнейшей задаче задач отвести угрозу войны, сохранить мир на планете, получили определение глобальных. То есть таких неотступных, общемирового характера социальных и экономических, политических и идеологических, естественнонаучных и научно-технических, экологических и демографических проблем современности, которые, как отмечает философ И.Т.Фролов, влияют «буквально на все стороны жизни человека и человечества», а нерешенность их создает прямую, непосредственную угрозу для будущего цивилизации, «причем в масштабах, не имеющих себе равных в истории» .

В таком глобальном контексте и понимает писатель сместившееся экологическое равновесие, нарушенную гармонию человека и природы. Как грозный знак их смещений и нарушений возникает в романе апокалипсическое видение гигантского дракона с огромными крыльями, с розовой пастью и длинным хвостом, уходящим за горизонт. «Так длилось минуту-другую, и вот дракон расплылся в могучую черную кляксу и постепенно начал обретать зловещую форму, знакомую людям по Хиросиме и Нагасаки». По счастью, не атомный гриб Всего лишь несметные косяки птиц в дни осеннего перелета. Но почему именно такая образная ассоциация возникает в сознании Аскара?

Да потому, что он из тех людей, на кого природа действует, как «великий исцелитель», кому помогает «дышать спокойнее и глубже», чьему «несуетливому, внимательному взгляду раскрывает... тайны своей красоты.

Слово об Ануаре

Она, как и человек, дорожит добротой и любовью, и чем сильнее любовь, тем щедрее раскрывается ее красота» и в поругании ее видит не иначе как обезображивающее насилие над естеством жизни. В романе оно обретает зримые, выразительные черты «агонии моря», обнажившего дно, «кладбища кораблей» на обезлюдившем берегу, грядущих засух, которые грозят умертвить землю солью и песком, и тогда «будет худо и рисовым чекам, и хлопковым полям, и садам, и даже хлебам на целине». Не «будет» – уже стало хуже некуда. Кошмар действительности превзошел мрачное пророчество Николая Клюева в стихах цикла «Разруха», датированных 1934 годом:

К нам вести горькие пришли,

Что зыбь Арала в мертвой тине...

Столь же важно отметить завидную последовательность позиции, в силу которой верный себе Ануар Алимжанов и в случае с Аралом побуждает своего героя напомнить, что «Аральское море, его берега, междуречье Амурады и Сырдарьи были одними из первых гаваней человеческой цивилизации». Не только их согласным влечением к прошлому вызвано такое напоминание. Если «тайны природы подобны тайнам истории», то, сберегая природные богатства земли, люди должны опираться на закрепленный веками трудовой опыт народа. И такой еще смысловой поворот придает писатель своему сокровенному мотиву исторической памяти, которой во все века «боялись те, кто боялся правды». Но «память народа невозможно уничтожить, ибо это его главное оружие, дающее силу для борьбы и жизни». И потому «чем дальше человек проникает в космос, тем больше он вглядывается в глубь своей истории, пытаясь найти или составить некую схему единства прошлого и настоящего».

Так снова – в который раз – прочерчивается связь времен, сближая многовековую историю земной цивилизации и ее сегодняшней прорыв во вселенную. Или, говоря иначе, опорную твердь, на которой надежно и уверенно должен

Әнуар туралы сөз

стоять современный человек, и занебесную даль, куда проникает своим вопрошающим взором. «Интересно все же, есть ли там, в глубинах этого звездного океана, хотя бы одна планета с разумными существами? Может, они образумили бы нас, – подумалось Аскару, и вдруг в этом глухом ночном безмолвии он услышал далекий голос птицы. Казалось, ее крик еще более усилил напряженную тишину острова, привыкшего к тысячелетнему грохоту морских приборов. Холодно и пристально смотрел на землю мириадоглазый космос».

Как нельзя кстати прокричала птица, вернувшая к реальности замечтавшегося аскара. Ему ли, трезво и здраво мыслящему, не понимать риторической праздности вопроса? Но задавал он его все же неспроста – не досужих словопрений ради, а повторения провозглашенной романом истины, самоочевидность которой и в малой мере не обесценивает ее всеобщего значения. «Нет там планет с разумными существами... Есть космонавты. А если и есть другие разумные существа, то они не пойдут на контакт с нами, ибо земля наша – это шарик, наполненный взрывчаткой, и каждый из нас под атомным прицелом». Говоря по-другому, будем сами решать наши глобальные проблемы, рассчитывая на свои и только свои силы, способности и разум, а не на чудодейства инопланетных пришельцев. Тем более, что они, не без хитроумного расчета на пагубную страсть обывателя к сенсациям, взяли себе в дурную привычку являться к нам в разгар экономических, политических и прочих кризисов, когда усилия передовых умов безраздельно отданы поискам средств, в том числе хирургических, лечения социальных и духовных болезней общества. Отвлекать в такие времена на себя общественное внимание нескромно. И неблагоприятно. Ведь, как верно говорится в романе Ануара Алимжанова, «вселенная заложена в нас самих, и разгадать тайны мироздания возможно лишь тогда, когда мы раскроем секрет собственной жизни, собственной мозговой плазмы, тайны нашей памяти...».

Слово об Ануаре

Упорным стремлением к художническому постижению феномена исторической памяти и сильны публицистика и проза Ануара Алимжанова, чьи статьи и очерки, повести и романы справедливо назвать своеобразными путешествиями вглубь. Многовековой ли истории древней казахской степи, плотно вписанной в мировую историю человечества. Современных ли проблем XX века, от решения которых зависят судьбы людей и поколений, народов и государств.

Владимир ОСКОЦКИЙ,
литературовед, критик.

Москва. 1985 г.

БІЛІМІ ШЕКСІЗ СИЯҚТЫ

1959-жылы «Коммунизм туы» гәзетінің редакциясына журналист-фотограф қызметіне қабылданған күннен бастап өмірімде өзгеріс болды. Менің негізгі мамандығым бухгалтер еді. Өскеменнің құрылыс-кооператив техникумында жұмыс істеп жүргенмін. Өз төтемнен фотограф мамандығын меңгеріп алған болатынмын. Гәзетке техникумның өмірі, жалпы қаланың құрылыстары туралы хабар жазып, фотосурет жіберіп жүрдім. Содан шығар, редакция мені жұмысқа шақырып алды. Редакцияның кітапханасында мен өмірі естімеген кітаптар, ол кезде қаланың киоскілерінде сатылмайтын қазақ гәзет-журналдары бар екен, қолым босай қалғанда соларды оқитын болдым. Бұрын «Айтыс» деген ақ мұқабалы үлкен кітапты, «Тоғыз батыр» деген қоңыр мұқабалы қалың кітапты ғана оқыған болсам, енді: Сәбит Мұқановтың «Жұмбақ» жалау романын, Жамбыл Жабаеттың, Жақан Сыздықовтың, Ғали Ормановтың өлеңдерін, Асқар Токмағамбетовтің сықақтарын, одан кейін Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы» романын, Қасым Аманжоловтың, Жұмағали Саинның... қысқартып айтқанда, қазақ әдебиеті деген теңізде мен де жүздім.

Әнуар туралы сөз

Мен қазағы мен орысы аралас селода туып өстім. Қандай күштің арқасы екенін білмеймін, Вячеслав Михайлович Молотов атындағы колхоздың қарамағындағы селомыз Солдатское деп орысша аталса да, қазақ пен орыстың үлкен-кішісі екі тілде бірдей сөйлейді. Ефим Иванович Данилов деген ұста болды, мен 10-11 жасымда соның дүкеніне барып жүретінмін, көрігін басуға қызығатынмын. Әуелде оны «дядя Ефим» дегенімде, ол жымиып, басымнан сипап: «Хамзаның балақайы, сен мені «Ефим аға» де, немесе жай ғана «аға» де, қазақсың ғой» деді. Ол жұмысы саябыр кезде кітап оқып отыратын. Маған Пушкиннің, Лермонтовтың, Крыловтың кітапшаларын беріп, мені орыс әдебиетімен таныстырған кісі – сол Ефим аға. Ал орыстілді қазақ Әнуар Әлімжановтың 1990-жылы «Жазушы» баспасынан шыққан Үштомдығы мен үшін рухани ғажап байлық болды. Мақалалары, әңгімелері, хикаяттары, романдары жинақталыпты. Бас алмастан оқыдым. Тіл байлығы, ой байлығы қандай!

1958-1960 жылдары қазақ гәзеттерінде «Кәмелеттік аттестатпен – ауылға!» деген ұранды мақала жиі жарияланып, орта мектепті бітірген қазақ балалары мал фермаларына «ерікті жастар бригадасы» деп жіберілетін. Сол тұста Әнуар Әлімжановтың сол науқанға қарсылық білдірген мақаласы болды. Қай гәзетте шыққаны есімде қалмапты, сол мақаласын редакцияның жас журналистері жабыла оқып, «дұрыс!» дестік. Қазақтың балалары қашанға шейін, әке-шешелерінше ауылдан шықпай, мал соңында жүруге тиіс?! Әлімжанов дұрыс айтады: қазақ жастары жоғары білімді ұстаз, дәрігер, құрылысшы, инженер, ұшқыш... болуы керек! Біз осылай деп үн көтеріп, Әлімжановты құптап мақала жазу керек дегенде редакция партия ұйымының хатшысы: «Партияның саясатына қарсылық жасамақшысыңдар ма?! Тыныш жүріңдер! Әлімжановтарыңның айтқаны болмайды, оған партиялық шара қолданылады!» деп шекемізге шертпек берді.

Әлімжановқа не шара қолданылғанын кім білсін,

Слово об Ануаре

бірақ оның кең ойлы, салмақты мақалалары жариялана берді. Мақалалары Үштомдығының үшінші кітабына жинақталған екен, қайсысын оқысаң да, авторының білімдарлығына таңданасың. Көне тарихты ма, шет елдер әдебиетін бе, кеңестік әдебиетті ме, – қайсысын жазса да, бәрін жетік білетіні көрініп тұр! Бізге оқымысты бабамыз әл-Фарабидің кім болғанын жан-жақты танытқан «Возвращение Учителя» романының бір өзі не тұрады?! Абай, Мұстафа Шоқаев, Жүсіпбек Аймауытов, Ахмет Байтұрсынов, Әлихан Бөкейханов, Шоқан Уәлиханов, Жамбыл Жабаев, Мұхтар Әуезов еңбектері жайында жазғандары – нағыз ғалымдық зерттеулер! Әсіресе Мұхтар Әуезов туралы пікірлері ерекше. Мысалға «Мудрость таланта» деген мақаласынан мына үзіндіні келтірейін:

«...Он родился в самом конце прошлого века в центре степи и, восстановив связь времен, создал замечательную эпопею о своем народе, поведал миру о великом сыне народа – Абае, своими творениями сделал причастной родную литературу ко всей мировой культуре и тем самым подтвердил гениальную мысль Фридриха Энгельса о том, что мудрость, труд и талант отдельных людей могут аозаеличить народ, насколько бы малым он ни был.

Появление таких могучих дарований – это большая редкость для истории мировой культуры, и потому мы гордимся тем, что он является сыном нашего народа, мы гордимся им как своим современником. А что касается людей моего поколения, то мы счастливы тем, что непосредственно общались с ним, учились у него, что имели счастье слышать и видеть его».

Бұдан артық баға болар ма?!

Мен кейде мынаны ойлаймын: егер Мұхтар Әуезов енді бір он жыл аман-есен болса, Абайдың өлендерін орыс тіліне жақсылып аудартуды іске асырар еді. Ол соны армандаған да шығар, бірақ үлгіре алмады.

Абай шығармаларын орыс тіліне аудару мәселесін Әнуар Әлімжанов өзінің «О переводах произведений

Әнуар туралы сөз

Абая» деген мақаласында көтерген болатын. Ұлы ақынның өлеңдерін, дастандарын, қарасөздерін орыс тіліне бұрын-соңды аудару сапасын салыстыра жазды. Көп жағдайда көңілі толмай келе жатқанын айтты. Дәлелдері орынды. Мақаласында ақын мен аудармашы таланттары деңгейлес болуы керек деген. Бірақ, анау аудармашылар былай тұрсын, бізде ұлы ойшыл Абайдай ақын нешінші ғасырда туарын бір құдай білсін.

Әнуар Әлімжановтай білімді әдебиетші, қуатты қаламгер де сирек!

Тоқан БЕРҒАЛИЕВ,
журналшы.

Өскемен. 1990-жыл, декабрь.

БОГАТОЕ НАСЛЕДИЕ *(Отрывок)*

Современная сложная, эмоционально насыщенная жизнь значительно изменила нравственный и психологический облик человека. Огромный поток информации, напряженный ритм жизни, высокий интеллектуальный уровень современного человека требуют от всего публицистического корпуса оперативности, злободневности, глубокого изучения явлений социальной действительности и аналитического мышления.

Новые социально-политические реалии вызвали значительную трансформацию самосознания общества и его граждан. Принципиально изменился угол зрения на мир, народ и его историю. Если раньше история Казахстана интерпретировалась как одна из составных частей единой истории СССР, то постепенно формируется осознание того, что ее следует рассматривать в контексте мировой истории, истории Евразии, истории тюркских народов, стран Центральной Азии. Не случайно в концепции становления исторического сознания в Республике Казахстан в качестве

Слово об Ануаре

насуточных задач общества определены воссоздание объективную картину исторического прошлого, переосмысление историю Казахстана советского периода.

Трудно представить полноценное будущее суверенного Казахстана без полнокровной системы коммуникаций и средств массовой информации. В последние годы СМИ, в особенности печать, доносили до читателя правду истории, вооружали их объективным историческим знанием. По этой причине на сегодняшний день становится злободневным изучение истории печати и обобщение опыта наших известных казахстанских публицистов, в том числе и Ануара Алимжанова. Публицистика его своеобразна и самобытна, в основе которой активная гражданская позиция, сочетающаяся с отличным знанием национальной психологии, внутреннего духовного мира героя.

Изучение творчества Ануара Турлыбековича, как и творчества других публицистов, способствует решению одной из сложных проблем, обозначенных Национальным советом по государственной политике: при описании событий прошлого не ограничиваться обращением лишь к политической истории стран, к деятельности политической элиты, а исследовать также историю духовной и материальной культуры во всем многообразии ее проявлении.

Богатое публицистическое наследие Алимжанова А, – это закономерный результат и отражение недавней советской действительности и является проявлением духовной и материальной культуры...

Как публицист А. Алимжанов поднимает актуальные проблемы современности, а также исторического прошлого казахского народа, исследуя и восстанавливая утерянную связь времен, полно и объективно отражает зарубежную действительность. При этом важно то, что он не категоричен в суждениях по некоторым спорным вопросам истории родного народа, а предлагает читателю думать, искать истину.

Әнуар туралы сөз

Ануар Алимжанов как журналист выявил себя в различных видах творчества, работал корреспондентом областной газеты «Алма-Атинская правда», собственным корреспондентом «Литературной газеты», «Правды», заместителем главного редактора «Ленинской смени», главным редактором газеты «Қазақ әдебиеті». Эти годы были для него плодотворнейшим временем, принесшим ему мировую известность. Он проявил себя как публицист и как журналист-организатор, талантливый редактор. Позже возглавлял Союз писателей Казахстана, Президиум Центрального Совета Казахского Общества охраны памятников истории и культуры, Совет национальностей Верховного Совета СССР. Его подпись стоит на документе о роспуске СССР. И в эти годы он всегда оставался публицистом.

В ноябре 1993 года после тяжелой болезни его не стало. «Казахстанская правда» так писала в те скорбные дни: «Публицист отличался обостренным чувством долга, искренней любовью к родной земле и людям. Его мужественный голос в защиту нравственных ценностей, национального достоинства неоднократно звучал в переломные моменты жизни нашей республики».

Ануар Алимжанов – лауреат Государственной премии имени Абая, премии комсомола Казахстана. Ему присуждены Международные литературные премии имени Джавахарлала Неру, Агустиньо Него, «Лотос». Его литературная, политическая и общественная деятельность получила международное признание, способствовала становлению суверенного Казахстана.

Ануар из числа тех, кому выпала возможность посетить многие страны Азии, Африки и Европы, по приглашению Ассоциации негритянских профсоюзов читать лекции в университетских аудиториях США, как журналисту и общественному деятелю участвовать в подготовке и проведении ряда международных симпозиумов, конференций, заседаний и совещаний, состоявшихся в

Слово об Ануаре

Москве в июне 1965 года, в сентябре 1966 года в Баку, в 1968 году в Ташкенте, в 1970 году в Дели, в 1973 году в Алматы и т.д.

В работе, в широкой международной деятельности формировались идейные убеждения и нравственная позиция А. Алимжанова - публициста, выкристаллизовывались главные темы произведений, привлекающее к себе особое внимание тематическим разнообразием, глубоким проникновением в историю и сложную современность народной жизни и снискали ему широкое признание отечественного и зарубежного читателя.

«Караван идет к солнцу», «Мост Карасункара», «Сувенир из Отрара», «Стрела Махамбета», «Синие горы», «Гонцы спешат», «Возвращение учителя», «Дорога людей», «Познание» – это неполный перечень произведений А. Алимжанова, многие из них переведены и изданы за рубежом. Также им в разные годы написано немало оригинальных и увлекательных репортажей и очерков. Его публицистика населена героями разных наречий. О судьбе далеких стран Азии и Африки, о их борьбе за свободу, он рассказывает как о своем насущном деле.

На протяжении многих десятилетий, особенно в последние годы, творчество Ануара Алимжанова привлекает пристальное внимание литературоведов, лингвистов, искусствоведов, критиков и других исследователей. Однако до сих пор его богатое публицистическое наследие не было предметом системного научного поиска. В связи с этим изучение и обобщение его опыта творческой деятельности расширяет рамки национальной публицистической классики.

Айтмухамбет ЕСДАУЛЕТОВ,
литературовед.

(Из статьи «Публицистика Ануара Алимжанова», 1999 г.)

Қазақстан президенті
Н. Ә. НАЗАРБАЕВ мырзаға

Құрметті НҮРЕКЕ!

Халықтың мүддесі үшін-ау деген кейбір ойларымды қағазға түсіріп, анда-санда Сізге жолдап тұратын әдетім бар, егер ол хаттарым қолыңызға тиген болса, есіңізде шығар. Сол «дәстүріммен» осы хатты мына бір кітабыммен бірге жіберіп отырмын, «кітабыңды алдым» деген екі сөзіңіз келсе – құба-құп.

Сізге айтпағым:

Кітабымдағы I-хикаятым Әнуар Әлімжановтың 1953 жылдың сұрапылды көктемінде Мұхтар Омарханұлы Әуезовті КГБ-ның қанды қақпанынан құтқарып жіберген ғажап ерлігі жайында. Шындық жәйт.

Әнекеңнің 70 жылдығы ауданында өтті. Орта деңгейде. Енді Астанада, Мәскеуде өтсе, Ұлы Мұханның Шәкіртінің аруағын анық силау болар еді. Осы ыңғайда көңілді көлеңкелейтіні: Алматыда Әнуар аты қойылған көше өте елеусіз, ұзындығы 300 метрдің шамасы. Әнекеңнің кім болғанын өзіңіз жақсы білесіз. Оның еліне, халқына сіңірген еңбегі Т.Шевченкодан, немесе ғарышкер Г. Береговойдан кем бе еді? Бұл екеуінің көшелері көсіліп-ақ жатыр. Шевченкоға ескерткіш те орнатылды. Көрнекті әдебиетші, қоғам қайраткері, дипломат Ә.Әлімжанов атын қазіргі Фурманов көшесіне бергізсеңіз, оңтайлы бір тұсына мүсінін орнатқызсаңыз, Нүреке, бүгінгі де, ертеңгі де жас ұрпақ Сізге мың бір алғыс айтары хақ деп ойлаймын.

Астанада көше атын өтінген хатыма: «Угольная» көшесіне атын қойдық, деген жауап алған едім, оны көрген емеспін, ол да шолтиған бір пәле ме, кім білсін. Осы жәйттерге назар аударсаңыз жарар еді...

10. XI. 2000 ж.

(10. XII.2000 ж. Жауап жоқ.)

Слово об Ануаре

**Қазақстан Президенті әкімшілігінің
Қоғамдық-саяси бөлім меңгерушісінің
орынбасары Т. ӘБДІКОВКЕ**

Құрметті ТӨЛЕН!

Әнуар Әлімжановтің мерейтойына қатысты айтарым: Мен бұл туралы президент Нұрекеңе биылғы көктемде хат жазғанмын, кеңірек келісе берулеріңе себепші болғай деп. Ол жақтан Жазушылар одағымызға хат келген, жоспарларын, ойларын білу жөнінде. Мұндағы ағайындарға екі-үш рет бардым, телефонмен бірнеше рет хабарластым, жауаптарын тезірек беруді сұрадым. Әлі күнге жайбарақат отыр. Соны кешеуілдетер деген қаупім болды да, Әбішке өтінішімді және жазып жібергенмін. Жарайды, бәрі де реттеле жатар, бұл айтқаным саған түсініктірек болсыным ғой.

Әнуардің Таңдамалысы 1 том болмақ екен, сірә, оған «Степное эхо» кітабын (1980 жылы шыққан, романдар жинағы, 33 баспатабақ) және 1986 жылғы «Человек без друга беден» жинағынан Мұхтар Әуезов жөніндегі, Шоқан Уәлиханов хақында, Илияс Есенберлин трилогиясы туралы және басқа аса мәнді мақалаларын енгізіп, жиыны 40 баспатабақ жасасақ, сол әбден жөн болар. Екі том болмаған жағдайда 1 томның өзі көрнекті шықсын. Мен құрастырып берейін, алғысөзін не өзің жаз, не Әбіш жазсын. Орыс тілінде. Тек Асқар – Әнекеңнің ұлы мұрагер ретінде қарсы болып жүрмесе. Сол жәйттің басын ашып алса жарар еді. Асқар Астанада екен. Менің екі хатыма бір жауап та қайтармады.

Естелік туралы. Мен құрастырамын, алғысөзін жазамын. 25 адам қатысады деп тізім жасап, хабарласып, 1-қарашаға дейін жинап алсам деп жүрмін, алдағы 1-ақпанға дейін баспаға тапсырсам. Иншалла, солай болар да. Мәскеуде Тұрсынайға айтып, 15 кісінің тізімін бергенмін. Естелік жаздырып ал, тым болмаса диктофоныңа сөйлет деп. 5-6 мықтыдан түссе де, дұрыс болар еді. «Шыңғыс Айтматовтан өтін» деп Елшіміз Мұхтар Шахановқа хат

Әнуар туралы сөз

жолдағанмын. «Олжас аруақ силар, бірер ауыз болса да айтсын, өзің де қатыс» дегенді Сайынға құлаққағыс еттім. Осындай әңгімем бар.

Кеше «Елім!» деп еңіреген, бүгін ортамызда жоқ Азаматтардың аты көмескіленбесінші деп шыжылдау ғой менікі. Басқа есебім болған да емес, болмас та.

Сондай-ақ, қаншама құлшынғаныммен, 1995 жылы Ілияс Есенберлин ақсақалдың 80 жылдығын өткіздіре алмадым. Браунмен, оның қазақылығы шамалы орынбасары Жалмағамбетовамен нешеме рет сөйлестім, қаншама хат жаздым, вице-премьер И.Тасмағамбетовке де хат жаздым (архивтерінде жатқан шығар), бірақ ештеңе болмады. Президентке жолдауымда бұл жәйт те қозғалған. Нұрлан Оразалинмен сөйлесіп, тым болмаса Алматыда немесе Астанада Оқырмандар конференциясын өткізуге келіскендей едік, ол да ұмыт болды-ау... Ал сол Ілекеңнің, мысалы, маған жасаған жақсылығы жоқ, қайта, «сен Зейнолла Серікқалиевтан рекомендация алыпсың» деп, мені екі жыл бойы одақ мүшелігіне қабылдамай қойған (екінші хатшы, комиссия төрағасы кезі ғой).

Маған халқына адал еңбек еткен Азаматтардың атын, шығармаларын елеп-ескеріп жүру ғана керек. Өзіме ешкімнен ештеңе сұраған емеспін, сұрамайтын да шығармын. Ойым – құдай берген жанды құдай өзі алғанша ақиқатты айту, жазу.

Ресми сыңайда болғанмен өзіңе жеке тапсырылатын хат деп ойлап, аздап шешіліңкіредім, айып етпессің.

Отбасыңа, өзіңе тек жақсылық тілеуші Ғаббас Қабышұлы мен болам.

12.09.1999 жыл.

* * *

Осы хатымның әсері болар: Баспасөз министрлігімізден жазушы ініміз Әлібек Асқаров телефон шалып, Әнуардың бір томдығын шығару ұйғарылғанын айтты және оны құрастырып, алғысөз жазуымды қалады. Орындадым. Кітап орыс тілінде, мен қойған «Гулкое эхо великой степи»

Слово об Ануаре

деген атпен («Гонец», «Стрела Махамбета» романдары және менің мақалам – «Слово об Ануаре» бар) 2000-жылы «Елорда» баспасынан жарық көрді.

Келесі жылы Баспасөз министрлігімізден жазушы қарындасымыз Шәрбану Бейсенова хабарласып, «Год Казахстана» айдарымен Мәскеуден біраз кітаптарымыз шыға бастағанын, сол топтамаға Әнуар Әлімжанов кітабы ұсынылатынын айтты. Бір том болмақ екен. Соған көмектесуді өтінді. «Аға, Әнекеңнің «Слоненок» деген әдемі әңгімесі бар еді, соны ескеріңізші!» деді. Орындадым. Жинақ 2003-жылы Мәскеудің «Русская книга» баспасында шығарылды. Оған Әнекеңнің: «Возвращение Учителя» романы, «Познание» хикаясы, «Слоненок» әңгімесі және менің «Слово об Ануаре» деп аталған мақалам толықтырылып енгізілді. Жазушының «Познание» хикаясын алғаш рет 1993-жылы, Көркем аударма алқасында төраға болып тұрғанымда, шығарған едім.

Ал Әнекеңнің 70 жылдығына естеліктер жинағын шығару үкіметке «ауыр болатынға» ұқсады да, демеуші іздеуге мәжбүр болдым. Алматы облысының басшы-қосшыларынан, бизнесмендерінен қайыр болмаған соң Астанаға, «Қазақойл» мұнай компаниясының президенті, бейтаныс Нұрлан Балғынбаев мырзаға тәуекел деп телефон шалып едім, қол ұшын беруге бірден келісті.

Әнекеңнің баласы – Асқар да,, Олжас, Сайын, Шыңғыс Айтматов, Мұхтар Шаханов та естелік жазып бермеді. Мәскеудегі өкіліміз Тұрсынай Оразбаева өтінішімді орындай алмады. Өзім әдрістерін тауып алып хат жазған: Ахияр Хаким, Виль Ганиевтен естелік келді.

Ілияс Есенберлин жайындағы құлаққағысымнан ештеңе шықпады. Ол қалай? Төменнен жоғарыға дейінгі шенеуніктердің бәрі Ілекеңе неге селқос? Олардың аузын бұған қандай күш, кім?! 20. 04. 2000 ж.

Әнуар туралы сөз

«Бір сырлы, сегіз қырлы» дегендей...

Әнуар Әлімжанов мұрағатындағы мақалалар, жазба, аударма және хаттармен танысу барысында мен өмірде өте қарапайым болған қаламдас ағаның адами қадір-қасиетін, қаламгерлік күш-қуатын, ғажап еңбеккерлігін әбден таныдым. Алған әсерімді қысқаша айтсам:

біріншіден, аса жылы лебізбен жазылған алуан хаттар – Әнекеңнің КСРО-да, халықаралық деңгейде мейлінше танымал болғанының белгісі.

екіншіден, ол қалам тартпаған тақырып жоқ дерлік. Бұдан 50 жыл шамасы бұрын бізде: «Кәмелеттік аттестатпен – мал фермаларына!» деген ұран көкке көтерілгенде Әнекең ол ұранның мақсаты қазақ жастарын әке-шешелерінше мал соңына салып қою екенін айғақтап, қарсы пікірлі мақала жазыпты. Шет елдердегі қазақтарды атамекеніне шақыру қажет деген игі ойды бірінші болып айтып, «Азаттық радиосы» арқылы сөз сөйлепті. Арал теңізі мәселесін алғаш ортаға салып, әңгіме бір ғана Арал теңізінің тауқыметі туралы болмай, ол мәселені Қазақстанның басқа су көздерін зерттеу арқылы үлкен жобаға айналдырып шешу қажеттігін қозғапты.

үшіншіден, Қорқыт ата мен әл-Фараби, Абай, Шәкәрім, Құрманғазы, Махамбаев, Жамбыл, Шоқан, Мұстафа Шоқай, Ахмет Байтұрсынов, Жүсіп Аймауытов, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев және бергі ақын-жазушы аға-інілері жөнінде орыс оқырмандарына кең таныстыра танымды мақалалар жазған;

төртіншіден, 1989-жылғы шілдеде Семей қаласында өткізілген халықаралық конференцияда және 1990-жылы Ұлы Британияның Қауымдар палатасында әдетінше жалындап сөйлеп, Семей полигонын жабуды және дүние жүзінде атом-ядролық қару жасауды, сынауды тоқтатуды талап еткен;

бесіншіден, Сәкен Сейфуллиннің екі әңгімесін, бір хикаясын және Бейімбет Майлиннің «Шұғасынан» орыс тіліне үзінді аударған;

Слово об Ануаре

алтыншыдан, Қазақстанына, қазағына күйе жаққандарға дереу қарсы тұрып, «Литературная газета» мен «Комсомольская правда» гәзеттері бетінде жауап берген;

жетіншіден, қазақ әдебиетінің жас таланттарын, арқалы ақындарын КСРО-дағы және шет елдердегі қаламдастарына танытуға күш салған (мәселен, Мұқағали Мақатаевтың 55 өлеңі мен 3 дастанын орыс тіліне аудартып, өзі алғысөз жазып, «Зов души» деп атап шығартқан);

сегізіншіден, өзіміз атын атаудан жасқанып жүрген жылдары «Зарзаман» жырауларының және беріректегі «ұлтшыл, кертартпа» ақындарымыздың кейбір өлеңдерін орысшалатып, Ленинград баспасынан «Поэты Казахстана» деген атпен жинақ етіп шығарудың жолын тапқан.

Тізе берсек, салиқалы сөздері мен шарапатты іс-әрекеті мол. Азия мен Африка жазушыларының кезекті конференциясын Алматыда өткізуге, әл-Фараби бабамыздың 1100 жылдығын тойлауымызға мұрындық болғаны, Кеңес Одағын ыдырату жөніндегі тарихи шешімге қол қойғаны – өз алдына.

Әнуардің бүкіл Африка мен Азияны, Таяу Шығысты аралап, олардың азаттық үшін бітіспес күрес жүргізген, жеңіске жеткен жауынгерлері сапындағы ақын-жазушылармен танысып, тіл табысып, достасып, ол елдерде ұлттық әдеби ұйымдардың құрылуына, қалыптасуына жәрдем жасағаны анық. Оның «Алаулы найза» («Пылающее копье») хикаятынан өз Отанының да сыртқы саясат, экономика тұрғысынан, жалпы толық Тәуелсіз Ел болуын аңсағаны аңғарылады.

Әнекеңнің туғанына 2010-жылы мамыр айында 80 жыл толды. Біз – қаламдас болған інілерінің бір тобы – одан бір жыл бұрын (2009-жылы) Бұқаралық ақпарат министрлігіне, Жазушылар одағына хат жазып, мемлекет және қоғам қайраткері болған Ә. Әлімжанов тойын республикалық дәрежеде атап өту жөн боларын айттық. Алдын ала олай өтініш жасауымыздың себебі: қаламгердің 70 жылдығы

Әнуар туралы сөз

ауданның деңгейінде жұтаң өткізілгенін көріп, жағамызды ұстағанбыз. Облыстың ол тұстағы басшылары: «қаражат жағы қиындау болып...» деп сылтауратқан.

«Қаражат» дегенде «Мерейтойын өткізуге кіріскелі Мұқағали күнде жанымда жүргендей сезінемін» деп аталған сұхбат есіме түседі («Алаш айнасы» гәзеті, 09. 02. 2011 ж.). Ол сұхбатта Алматы облысының әкімі Үмбетов Серік мырза «ақын ағаның 80 жылдығына дайындықты бір жыл бұрын қолға алғанын» айтыпты. Жөн! Ақ иық ақынымыздың үштомдығын шығарыпты. Дұрыс-ақ! Мұражайын күрделі жөндеуге, онда мәжіліс залын салуға, экспонаттарын жаңартуға жиыны 133 миллион теңге бөліпті. Бәрекелді! Мен – Мұқанды аға тұтып құрметтеген қаламдас інілерінің бірімін. «Мен сенің Өскемендегі аға Қадеспен құрдас болсам, сен менің Қарасаздағы Тоқтарбай ініммен құрдас екенсің, сен де – менің інімсің!» деген аға аруағына көрсетіліп жатқан құрметке неге қуанбайын?!. Алайда: «Мұқағали Мақатаевтың теңдесі жоқ ақын екендігіне, меніңше, ешкімнің қарсы айтар дауы жоқ»; «... қазақта туған күні жыл сайын аталып өтетін бір ақын болса, сол ақын Мұқағали дер едім», деген әкім кезінде Мұқаңа да қамқоршы болған Әнуар Әлімжановтың 80 жылдығына көңіл бөлмеді. «Ала қойды бөле қырқу» баяғы!

ҒАББАС.

**Публицистический дискурс
исторической с прозы
А. Алимжанова**

Авторы подавляющего большинства произведений казахстанской исторической прозы, посвященной выдающимся мыслителям, деятелям культуры и искусства, так или иначе отталкиваются от творческого опыта М.Ауэзова, о чем он писал в статье «Моя работа над романом об Абае»: «...Наша современность не может примириться с натуралистическим изображением жизни гениев прошлого. Ведь нас интересуют в биографиях не случайные подробности и факты... В памяти народа живут те стороны выдающихся личностей, которые наиболее существенны, с которыми, собственно, и связана их роль в истории».

Не случайно академик Ш.Елеукинов рассматривает «Путь Абая» как эпическое произведение о биографии творчества Абая (выделено нами) – исторической личности, гармонично сочетающей в себе качества поэта, мыслителя, общественного деятеля. Через призму динамично развивающегося поэтического миропонимания героя, отмечает авторитетный исследователь, в романе представлены практически все темы, охватывающие разные сферы жизни казахского общества той поры. Именно в этом заключался оригинальный, выработанный М.Ауэзовым ведущий принцип изображения творческой личности художника и мыслителя.

Известный казахстанский писатель, журналист и общественный деятель Ануар Алимжанов, воссоздавший в своих произведениях замечательные образы аль-Фараби, Рудаки, Махамбета Утемисова («Возвращение учителя», «Трон Рудаки», «Гонец» и «Стрела Махамбета»), безусловно, также испытал влияние опыта М.Ауэзова. Вместе с тем проза писателя, неутомимого путешественника-журналиста, нередко смыкалась с

публицистикой, перетекала в нее, «захлебываясь» порой в потоке археологической, исторической и другой информации.

Внимание писателя привлекали, как правило, люди, щедро наделенные мужеством, способные отстаивать свои идеалы. Таковы в его изображении аль-Фараби, Махамбет, Рудаки, а также профессиональный историк Аскар из романа «Дорога людей».

Известно, что писатель нередко возражал сторонникам художественной, «чистой», строго психологической линии в изображении исторических или вымышленных персонажей. Главное для читателя, по его мнению, является то, насколько притягательно то или иное произведение, насколько оно дает пищу уму и сердцу, в чем заключается его художественная сила. Читателю, по его словам, важнее мысль, ее глубина, новизна, а не форма ее выражения.

Сквозной, скрепляющей все его творчество в единое целое идеей, следует считать, по нашему мнению, идею связи всего со всем, а также идею безусловных связей между всеми народами – связей культурных, торговых, династических, религиозных, осознаваемых и в их сегодняшней специфике, и в глубинной ретроспективе как подтекст, подпочва обычаев, нравов, убеждений. Караванные тропы, воскрешенные писателем в его «Дороге людей», наполненные шумом, голосами предков, гулом битв и набегов, убеждали читателя в этих связях.

При этом сопряжения различных эпох у писателя были порой нескрываяемо полемичны, опрокидывали распространенные расхожие, инерционные представления о неподвижности Востока, его «отгороженности» от цивилизации. В единую цепь общечеловеческого движения включались Вавилон и Ниневия, наследие скифов и саков, законы Хаммурапи и прозрения великого поэта и мыслителя, реформатора ислама Ахмеда Ясави. Энергия исследователя, бывшая в писателе ключом, звала его в Дамаск, Багдад, Иран, Индию, питала страсть нового прочтения минувшего

Слово об Ануаре

в целях восстановления справедливости. Так, главная цель Аскара Сембина, героя «Дороги людей», культуролога, археолога и этнографа, максималиста по натуре, близка авторской – «найти и восстановить древние, давно утерянные связи родного уголка, аула Карлыгаш со всем миром и всеми континентами». Главной потребностью писателя А.Алимжанова, как отмечали многие исследователи его творчества, также было обнаружить в хаосе противоречий нечто общезначимое, сближающее народы.

Аскар – образ во многом автобиографический. И потому вопросы, поднимаемые в романе Аскаром, ставшие предметом его изысканий и раздумий, «болевыми точками» его жизни и деятельности, выстраданы автором романа. Это, в сущности, и его жизнь, что усиливает достоверность всего описания. Сюжет романа – это движение мыслей – чувств поисков героя, открывающего для себя взаимосвязь явлений прошлого, и очень далекого, и очень близкого, настоящего.

Публицистический, ассоциативноэссеистский дискурс позволяет свести воедино разновременные и разнопространственные пласты, придать прозе А.Алимжанова особую многомерность.

Одним из традиционных жанров в литературе Востока была книга путешествий.

Своим романом «Дорога людей» писатель во многом раздвинул границы этого жанра.

Путешествие это, предпринятое автором и его героями, не только пространственное, т. к. повествование романа рождает острое чувство сопереживания, приближает к читателю те жгучие, неотложные проблемы, решение которых еще впереди...

От начала и до конца «Дорога людей» пронизана тревогой за будущее человечества, за судьбу природы – колыбели человеческой цивилизации. Драматичные страницы посвящены состоянию сегодняшнего Арала, сохранению Приаралья. Многие внушает писателю тревогу, но при

этом в авторской позиции отсутствует безысходность.

Писатель верит в разум нашего общества, верит в то, что будет сделано все, чтобы спасти не только «жемчужины природы, но и самый невзрачный на первый взгляд стебелек на земле. Ведь все живое – бесценно...». И эта убежденность автора в том, что природа, «как и человек, дорожит добротой и любовью, и чем сильнее любовь, тем щедрее раскрывается ее красота», передается читателю.

Позиция писателя А.Алимжанова четковыражена в эпическом повествовании: автор не «отстраняется» от оценок, более того, вмешивается в ход эпического повествования со своим комментарием, разъяснением смысла происходящих событий. Так, первой главе «Возвращения учителя» был предпослан следующий эпиграф из сочинений Аристотеля: «Художественное изображение истории более научно и более верно, чем точное историческое описание. Поэтическое искусство проникает в самую суть дела, в то время как точный отчет дает только перечень подробностей». О чем свидетельствует подобная направленность эпиграфа, являющегося одним из средств выражения авторской позиции? О том, что искусству отдается приоритет в постижении истины, в том числе исторической. Однако существуют разные способы служения искусству, в том числе и тот, о котором размышляет в поисках самоопределения главный герой указанного романа – выдающийся ученый, мыслитель Востока аль-Фараби: «Он мог бы стать музыкантом или писать хвалебные оды для владык и жить в роскоши, наслаждаясь любовью, ожидая караваны, умом и знаниями покоряя великих визирей и ничтожных мужей, схоластов и эпигонов ислама...».

В эпоху, в которую довелось жить аль-Фараби, взгляд на художника и на ту роль, которую он исполнял в жизни общества, определялся понятием «слуга», «придворный поэт». Даже величайшие из великих не избежали этой участи, и герой Алимжанова ведает об этом. В

Слово об Ануаре

этом контексте интересно рассмотреть сложившуюся историческую традицию одаривания художника и ученого, скрещение в повествовании автора, а относительно нее разных точек зрения. Одна из них принадлежит великому визирию, наместнику Халеба, вручающему Абу Насру от лица великого эмира мешочек с золотыми дирхемами. Вот как представлена реакция героя в тексте: «Что это?» – спросил Абу с изменившимся лицом. «Это дирхемы, досточтимый Учитель...» – «Вы покупаете мои знания и мой разум или мою волю и душу?..» – Голос визирия теперь зазвучал холодно и жестко: «Великий пророк наш Мухаммед одарил своим халатом поэта. С тех пор идет традиция, которую чтут и стар и млад, и богатый и бедный!». Абу Наср продолжает стоять на своем: «За лесть и услуги одарил пророк поэта! И купил за это его душу!.. У кого не сдержан язык, у того на ногах оковы... Быть преданным и покорным легче, но угождать противно».

Миссия поэта, как понимает ее герой Алимжанова – способствовать улучшению нравов общества, вносить «разумное начало».

Преыдущее произведение писателя «Стрела Махамбета» было посвящено пламенному поэту, народному трибуну Степи и воину Махамбету Утемисову, отдавшему жизнь борьбе за свободу и счастье своего народа. В романе воспроизводится только один эпизод многовековой борьбы за независимость – широко известное восстание крестьянской бедноты Западного Казахстана против царского самодержавия и ханского произвола в 1830-х-1840-х годах XIX века под руководством Исатая Тайманова и Махамбета Утемисова.

В романе при помощи публицистических средств воспроизводилась широкая социальная картина казахской степи первой трети XIX века – удручающе нищенская жизнь бедноты, воплощение в реальность коварных замыслов правителей, взаимоотношения образованной части казахского общества с передовыми русскими людьми.

Выразительно была представлена эволюция «зачинщика беспорядков» – Махамбета, степного аристократа, фаворита хана Букеевской орды Жангира, которому открылась правда о нелегкой доле народа, изнывающего под двойным гнетом. Отныне поэту-воину становится ясно: свобода является угнетенным лишь во время битвы или во сне... И с этого момента он всецело на стороне оскорбленных и униженных, с оружием в руках приближая осуществление мечты народа о социальной и национальной свободе.

Окружающая среда, картины природы, степной ландшафт целенаправленно и тесно увязывались автором с различными душевными перипетиями разных героев, среди которых – поэт Шернияз, композитор Узак и другие.

Чувство тревоги, затянувшегося ожидания повстанцами известий от хана Жангира, соотносится с картиной непроглядной ночной тьмы: «Седьмая ночь. Как она темна!... А сегодня – ни луны, ни звезд, и костры стали реже, к тому же они не яркие, словно светлячки. Мрак над головой. Мрак со всех сторон. Тоскливая, тревожная тишина».

Роль ночного пейзажа символична: картина темной, безлунной ночи усиливает в повстанцах страшные подозрения относительно подлости хана, морально подготавливает читателя к будущему неотвратимому столкновению, ведущему к гибели героев. Интересно, что батальные сцены, те критические временные промежутка, когда решается судьба восстания, воспроизводятся автором на фоне либо бурана, либо ливня. Внутренний мир героев раскрывается в основном при помощи внутреннего монолога.

Главного героя, Махамбета, нельзя, на наш взгляд, отнести к рефлектирующим, оценивающим каждый свой шаг, поступок, непрерывно анализирующим свои мысли героям. Это вполне объяснимо: вся сознательная жизнь Махамбета прошла в военных походах и классовой борьбе. Его раздумья-размышления в плане аналитического психологизма хотя

Слово об Ануаре

не столь объемны, все же способствуют раскрытию причин восстания и накопившихся социальных противоречий.

Концепция творчества, роль поэта в «улучшении нравов» современного ему общества раскрывается в повествовании А.Алимжанова об аль-Фараби при помощи различных приемов. Отбор песен, строк стихов, органично включенных в художественное повествование, наглядно высвечивает определенные грани концепции творчества, раскрывающуюся в романе. Нередко с этой целью автор прибегает к выдержкам из творений других мыслителей и поэтов, в частности, отрывкам из стихов знаменитого восточного поэта Рудаки.

В распоряжении А. Алимжанова к моменту написания романа об аль-Фараби была весьма немногочисленная литература о жизни и творческом наследии великого мыслителя древности, Учителя, как его называли (второго после Аристотеля).

Автором одной из серьезных работ об аль-Фараби является широко известный в нашей республике и далеко за ее пределами ученый – доктор философских наук, профессор А. Касымжанов. Для стиля мышления аль-Фараби, по мнению исследователя, был характерен рационалистический максимализм – уверенность в предназначении человеческого разума решать не только проблемы познания, но и этики, политики, искусства.

Пониманием этого особого образа мыслей героя обусловлен в романе отбор ключевых сюжетных сцен, диалогов и монологов с его участием. Так, встреча аль-Фараби с возлюбленной, молодой женщиной Бану, отмечена особым драматизмом ввиду его стремления подчинить естественные человеческие чувства разуму.

В круг чтения Абу Насра на равных входят труды Птолемея, беседы и диалоги Сократа, описанные Платоном, книги стихов арабских, персидских, греческих поэтов, в том числе и песни древнегреческого поэта Анакреонта.

В то же время все более усиливается стремление Абу Насра уехать в Багдад, и этому есть ряд причин: ведь «там

Әнуар туралы сөз

еще остались в живых поэты... там с упоением слушают сказки «Тысячи одну ночей», завезенные сюда персами и индийцами еще во времена первых халифов... переложенные и переиначенные в угоду мечте народа о хороших халифах и в угоду самим халифам, а может быть, в назидание им говорящих о сказочно добрых делах царей и шахов...».

Аль-Фараби был и философом, и ученым, и музыкантом, автором «Большой книги музыки», комментариев к трудам Аристотеля, Птолемея и Евклида. Под пером А.Алимжанова он в первую очередь наделен эстетическим, художественным восприятием многогранных явлений окружающего мира, в том числе мира природы. Он помнит, «как прохладен и лучист первый снег в кипчакских степях, как он бодрит юношескую кровь, как манит вдаль, на охоту, на схватку с дикими зверями». Сознание художника и здесь отличается необычностью ассоциаций, присущих мастеру слова. Так, например, он замечает, что «следы зверей по первому снегу четки, как строки арабской вязи на белых листах бумаги, изготовленной искусными руками мастеров из Самарканда...».

В предыдущем романе «Стрела Махамбета» о войне и поэте Махамбете в его характере акцентировались в первую очередь такие черты как свободолюбие, отсутствие страха перед властимущими, стремление к справедливости, сочувствие к униженным и безоговорочная их поддержка. Махамбет, которого автор настойчиво именует поэтом во всех ключевых сценах, лишен тех рефлексий, которые присущи Абу Насру и выделяют его из окружающих, он знает себе цену и твердо уверен: «Лишь в тяжелые дни поднимаются батыры на защиту народа. Но настоящей свободы нет ни у тех, ни у других. Да и была ли она у кого-нибудь? Хан тоже дрожит за трон. А я не поэт хана. Я слагаю стихи о батырах, достойных славы, таких, как Сырым Датов!».

Автор стихов о батырах, «поэт казахов – любимец бершей и адаевцев, всех казахских родов», Махамбет в изображении автора уже при первом появлении в романе

Слово об Ануаре

ведет себя крайне независимо, придерживаясь таких принципов как: «свобода и воля превыше всего» и «песню в зиндане не удержишь». Его стихи читают наизусть джигиты от Едиля до Жаика, на берегах Арала и Сырдарьи:

***«Гей, джигиты родных степей,
На коней, на коней, на коней!
Пусть коням позавидует ветер –
Вылетайте на битву. Быстрой!»***

Немало места в повествовании отдано различным оценкам непреклонного Махамбета глазами его окружения. Обращают на себя внимание абсолютно неоднозначные, порой противоречащие друг другу характеристики, даваемые ему окружающими, как, например: «Султан по виду, разбойник по повадкам», «вор, предатель и смутьян». Сам хан Жангир, едва сдерживая гнев, замечает про себя, что Махамбет «ведет себя слишком вольно, как равный...».

Между тем довольно часто чувство гнева берет верх над разумом Махамбета в отличие от также восставшего против ханской власти его соратника Исатая – «самого спокойного и мудрого из всех старшин», уже испытавшего ханские цепи и царскую тюрьму, смелого и мудрого батыра.

В повествовании о Махамбете представлены различные истолкования его поэтической деятельности, принадлежащие в том числе и его «коллегам» из сферы искусства. Махамбет, по словам бывшего придворного поэта Муниса, прославившего в своих стихах владыку Хивы и этим заслужившего должность главного мираба Хивы и поэта всего Хорезма, является «поэтом других желаний», автором стихов, «лишенных аромата», в которых слышен «лязг мечей, и топот копыт, и запах полыни». Такая поэзия, по мнению Муниса, «чужда Востоку», где высоко ценилась иная поэзия – поэзия Хайяма и Хафиза, умиротворяющая и примиряющая человека с несовершенством жизни.

Более подробно, по сравнению с «Возвращением учителя», обрисованы в произведении члены семьи Махамбета, этапы его биографии, его героическая смерть.

Әнуар туралы сөз

Так, автор не однажды концентрирует внимание читателя на том известном из истории факте о том, что уже в шестнадцатилетнем возрасте Махамбет был признан лучшим из акынов из рода берш, слава о нем полетела по аулам всего Младшего жуза и в этой связи его приставляют к ханскому двору в качестве наставника ханского сына. Однако сытой, благополучной жизни он предпочел судьбу «благородного разбойника», участь поэта-беглеца, своими бунтарскими стихами вдохновляющего народ на борьбу против султанов-правителей, призывая степняков к единству.

Автор находит соответствующие метафорические выражения в духе национальной традиции степняков-кочевников: «Слова поэта как стрелы летели от аула к аулу, готовые вновь воспламенить степь». В этих обстоятельствах искусство и его творец обретают не только новый статус, но и огромную ответственность, осознание которой почти неизбежно делает поэта фигурой трагической. Махамбет предстает у Алимжанова как личность исторически неординарная – его устремления, идеи, воззрения, жизненные цели возвышаются над сознанием его сородичей. Сама специфика творческого сознания героя, как и в примере с Абаем, делает его «непохожим» на других, отделяет, отчуждает его от большинства.

Таким образом, для понимания специфики художественного дискурса произведений с историческими фигурами представляется важным не только анализ воплощенных исторических реалий описываемой эпохи, но и анализ сугубо публицистических средств. В этом отношении романы А.Алимжанова, опираясь непосредственно на исторические реалии эпохи Махамбета и аль-Фараби, одновременно несут в себе характерные черты художественного видения писателя, живущего проблемами своего времени.

Из многих граней талантливой личности своего героя писателю необходимо было выбрать что-то свое, особенно близкое ему как мастеру слова и видному общественному деятелю афро-азиатского движения. В послесловии к

Слово об Ануаре

«Возвращению учителя» «О том, о чем сказано и не сказано в этой книге, о том, как создавалась она...» автор взволнованно повествует о «встрече» аль-Фараби с потомками через тысячу лет, в дни празднования его 1100-летия в День Фараби, состоявшемся по решению ЮНЕСКО в Алматы.

По мнению Ц.Тодорова, специфика дискурса определяется тем, что он располагается «по ту сторону языка, но по эту сторону высказывания, т. е. дан после языка, но до высказывания». Если истолковывать публицистичность как авторскую страстность в художественном выражении определенной идеи, как полагает украинский исследователь, то историческая проза А. Алимжанова отличается целенаправленным публицистическим дискурсом. Раздумья главного героя романа естественно сливаются с раздумьями автора об истории человечества и этапах ее развития: «Человек всегда ищет полноты восприятия и глубины познания своей собственной истории, а через нее – и истории человечества. Народы всегда искали и ищут то, что объединяет их с другими народами, а не то, что разделяло бы их и вело к розни...»

Голос непосредственного автора звучит и в послесловии к «Возвращению учителя», придавая ему тем самым эмоционально окрашенную субъективность: «...нет конца стремлениям человека и народа к все более возвышенному идеалу. Без такого стремления нет настоящей литературы...»

Гении не умирают. Они живут вечно. Их разум сопровождает нас всегда и повсюду».

Б. ЖОЛДАСБЕКОВА,
член-корр. НАН РК, д.ф.н., профессор.
Н. САРСЕКЕЕВА,
к. ф. н., доцент.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби.

(Хабаршы-Вестник университета №3(143). 2013 г.)

Әнуар туралы сөз

ВСЕМ ВЕРСИЯМ ОТВЕТ
Кто спас Мухтара Ауэзова от сетей КГБ?

Жумабай Шаяхметов. Кем он был? Если в двух словах: с 1939 по 1946 год работал вторым, а с 1946 по 1954 год первым секретарем ЦК Компартии Казахстана. О нем я слышу только отрицательное, вроде: он подбирал кадры себе из своего среднего жуза, окружил себя подхалимами и т. д. Неужели он в течение этих 15 лет не сделал ничего хорошего, чтобы потомки вспоминали с благодарностью?.. Желаящим узнать правду о нем, рекомендую прочесть книгу известного старейшего журналиста Мадата Аккозина «Вернуть из забвения», недавно изданную в Алматы.

Кстати, в этой книге есть повествования автора и о К.Сатбаеве, И.Есенберлине, М.Сужикове, М.Бейсембаеве, Ж.Жангозине, И.Омарове, Н.Сац, У.Жанибекове, Н.Ондасынове, М.Бутине, Д.Кунаеве, Н.Назарбаеве, А.Кулибаеве (свате Назарбаева) и других. К большому удовлетворению читателей, как я думаю, автор писал только о том, что сам знал, сам непосредственно переживал. Обратите внимание, например, на главу книги о первом секретаре ЦК КП Казахстана Л.И.Мирзояне (1933-1938 гг.). Автор пишет:

«...Мирзоян после такого предшественника (*Голощекина* – *Г.К.*) явился как спаситель народа. Появилась работа. Отменили карточки на хлеб, его продавали в магазинах за деньги. Начал налаживаться быт людей. Но на смену массовому голоду пришел массовый арест с расстрелами».

За налаживание быта люди называли Мирзояна «Мырзажан» – «Щедрая душа» (я нисколько не сомневаюсь, что это прозвище придумали подхалимы из его окружения!). Однако, именно в те годы был истреблен весь цвет нашей нации! Роль «Щедрой души» в том черном деле до сих пор не ясна многим казахстанцам, вот и говорят и пишут «Мырзажан»...

Многим из нас известен еще один постыдный факт –

Слово об Ануаре

преследование в 1951-1954 годах крупных фигур казахской интеллигенции: К.Сатбаева, М.Ауэзова, Е.Бекмаханова, А.Шарипова, А.Жубанова и других.

Так вот, автор книги (в подразделе «По поводу Ауэзова») предлагает услышанные им четыре варианта спасения Мухтара Омархановича от сетей КГБ:

1. Жумабай Шаяхметов связался с секретарем ЦК ВКП(б) Г.М.Маленковым, и Ауэзов был спасен.

2. Узнав о возможном сроке ареста писателя Ильяс Омаров... встретился с министром иностранных дел Толегеном Тажибаевым. Договорился с ним... через писателя Исляма Жарылгапова, передал устно Мухтару Омархановичу, чтобы завтра утром тот был готов к вылету в Москву на длительный срок, оставаться в Алматы ему опасно.

3. Динмухамед Ахмедович Кунаев, ставший президентом Академии наук вместо освобожденного от этой должности по настоянию Комитета государственной безопасности К.Сатбаева, пошел дальше всех. Он добился официального освобождения Ауэзова (дан отрывок из книги Кунаева «О моем времени»).

4. Мой вариант, изложенный в моей документальной повести «В сени твоей мне не нашлось приюта» (журнал «Простор», 2012 г.).

Первый вариант отпадает: если бы партруководитель республики спас Ауэзова, писатель спокойно жил бы и трудился в Алматы, а не находился в Москве, в изгнании полтора года.

Второе: если И.Омаров, Т.Тажибаев знали о положении Ауэзова, почему они действовали скрытно от Шаяхметова? Нелогично.

Третье. Это – полный абсурд.

Четвертое. Я считаю необходимым привести отрывок из своей вышеназванной повести, который исключает эти варианты, особенно третий:

«...Тревожное время, хмурая весна 1953 года. Уже

Әнуар туралы сөз

более двух лет слышатся отголоски 1937 года. Лауреату Сталинской премии (была присуждена в 1949 году), писателю-академику М.О.Ауэзову очень тяжело, беспокойно. В официальной прессе республики одна за другой появляются статьи, разоблачающие «националиста». На собраниях Академии наук, Союза писателей борзописцы и критиканы льют на него грязь – ушат за ушатом. Бюро отделения общественных наук АН исключило его из своего состава, ректорат госуниверситета освободил от занимаемой должности старшего преподавателя кафедры.

Пиком огульной критики стала конференция АН и Союза писателей Казахстана (11-15 апреля 1953 г.), где обсуждались проблемы казахского эпоса. Конференцию открыл и председательствовал президент АН КазССР Д. Кунаев. Докладчик М.Габдуллин и другие фольклористы в течение четырех дней работы конференции превратили классика в мишень разнузданной критики, повесив на него ярлык «буржуазно-феодального националиста». О «деятельности» конференции М.Ауэзов сразу же написал руководству Союза писателей СССР. В 2003 году я выписал две копии его письма из архива СП СССР в Москве, одну передал музею М.А.Ауэзова, вторая в моем архиве. У меня так же есть копии приказов об увольнении академика с работы в АН и в КазГУ еще до конференции!

Вот как сформулировал свои взгляды докладчик М. Габдуллин:

«Кто первым из казахских литературоведов выдумал и пропагандировал теорию о литературе «эпохи «Зар Заман», осужденную в 1947 году нашей общественностью? Профессор Ауэзов.

Кто первым из казахских литературоведов поднял на щит душителей народов Кенесары и Наурызбая, написав пьесу «Хан Кене» и другие произведения? Профессор Ауэзов.

Кто первым из казахских литературоведов выдумал и долгое время пропагандировал и перевозносил теорию

Слово об Ануаре

о «поэтической школе» Абая, осужденную нашей общественностью в 1951 году? Профессор Ауэзов.

Кто первым из казахских литературоведов исследовал и пропагандировал реакционные, антинародные поэмы и сказания об Едыге, Шоре и Кенесары, Коркуте и других, выдавая их за народные? Профессор Ауэзов.

О чем говорят эти факты? Они говорят о наличии у профессора Ауэзова системы буржуазно-националистических взглядов. Как говорится, факт – вещь упрямая. Его нельзя замаскировать никакими увертками и маневрами».

Результатом этой разнузданной критики, кроваво-черного доноса недругов М. Ауэзова и явилось принятие коллегией КГБ постановления «незаметно, без шума» арестовать его. Секретное решение КГБ стало известно Ануару, потому что его родной брат Абдолла работал в аппарате этого грозного ведомства. А студент Ануар с тремя друзьями давно, почти с первых дней гонения Учителя, предвидя худой конец, вынашивали план его спасения. Обсуждали три варианта: спрятать в очень надежном доме в Тастаке; отвезти к друзьям в Киргизию или в Узбекистан. Остановились на предложении Ануара – тайно отправить в Москву, «только старые друзья во главе с Александром Фадеевым могут спасти его!».

Абдолла был своим парнем в семье депутата Верховного Совета СССР, народного артиста Казахстана Калибека Куанышбаева, чье депутатское удостоверение он и взял «напрокат». С помощью работавшей в аэропорту родственницы одного из трех смельчаков Ануар взял билет на самолет и тайно отправил «Куанышбаева» в Москву.

Да, М.Ауэзова сумели защитить А. Фадеев, Л. Леонов, К. Симонов и другие. Удалось через несколько месяцев устроить его на полставки преподавателем кафедры национальных литератур МГУ, которая за два года до этого была организована, открыта по предложению и программе Мухтара Омархановича.

Историю с М.Ауэзовым в 1972 году мне поведал

Әнуар туралы сөз

мой сосед, писатель-переводчик Ислам Жарылгапов, и мы – сотрудники редакции газеты «Казах адебиети» – практически заставили своего главного редактора Ануара признать ее правдивость. Кстати, Ислам ага никогда не сказал ни слова о других путях спасения М. Ауэзова, то есть, никаких других вариантов не было.

Как известно, в сентябре 1983 года в Москве, в районе аэропорта Домодедово, Ануар попал в тяжелейшую авткатастрофу, несколько месяцев пролежал в Кремлевской больнице. После возвращения домой попал в больницу Совмина. Во время одного из посещений, среди газет на тумбочке Анеке я обнаружил письмо Альжаппара Абишева, старейшего писателя-драматурга. Альжаппар ага просто умолял Ануара ради потомков подробно написать, как он с друзьями спасли Ауэзова. Причиной его письменного обращения стали слова, услышанные из уст изгнанного Ауэзова в Москве. По ходу беседы Мухтар Омарханович сказал ему: «За мужественный поступок Ануара, рискнувшего своей головой за меня, будет благодарна могильная земля, когда я умру. Если бы он не устроил мой тайный побег, не сидел бы я сегодня в центре Москвы, а находился бы в тюрьме, в Алматы».

Мне хорошо известны отношения между Ануаром и Альжаппар ага. Они не очень дружили, однако, Альжеке дорожил истиной и поэтому хотел, чтобы правда спасения Ауэзова осталась в истории устами истинного организатора спасения.

Позже я несколько раз просил Анеке написать о том благородном, смелом поступке, но он каждый раз отшучивался: «Вот когда выйду на пенсию, будет много свободного времени, тогда и напишу». Но не успел...

О своем неожиданном исчезновении из Алматы Мухтар Омарханович сказал своей супруге Валентине только через день, позвонив из Москвы, о чем поведала позже их дочь Ляйля Мухтаровна директору музея М. Ауэзова – писателю Турсыну Журтбаю.

Слово об Ануаре

Я встречался с Абдоллой. Он – родной старший брат Ануара, но фамилия его Кылышбаев, потому что Абдоллу усыновил отец их матери. Однажды в мой кабинет (директора Литфонда) зашел наш шеф Ануар – первый секретарь правления Союза писателей – и с улыбкой говорит: «Твои четыре колеса в порядке?». Автомашину он называл «четыре колеса». «Да, хоть куда!», – отвечаю я. «Ну, тогда поехали, отвезем Абдоллу в больницу». Мы вышли. У подъезда стоял худой межчина, чем то похожий на Ануара. Анеке нас познакомил. В машине я говорю Абдолле: «Абеке, я вас давно заочно знаю, Анеке рассказывал, как вы помогли отправить Мухтара Ауэзова в Москву». Абдолла улыбается, кивает головой, но молчит. А Ануар говорит: «Мой брат – мой антипод, молчун. Ну, ничего, скоро вылечимся и будем пировать!».

К сожалению, Абдолла в тот же день стал пациентом института онкологии.

Еще. Писатель Д.Досжанов однажды на страницах газеты «Вечерний Алматы» утверждал, что Мухтара Ауэзова тайно отправил в Москву поэт Абдильда Тажибаев, отдав ему свой паспорт вместе с авиабилетом. Я, конечно, был крайне удивлен этой выдумкой и 24 октября 1997 года написал Абдильде ага письмо, прося подтвердить эту версию, но уважаемый поэт в ответном письме не сказал ничего конкретного, лишь подтвердил благородство природы незабвенного Ануара Турлыбековича.

А почему я назвал третий вариант абсурдом, по-моему, уже ясно. Но все же есть что добавить. Несмотря на то, что «Шаяхметов связался с секретарем ЦК КПСС Г. М. Маленковым, и Ауэзов был спасен», Кунаев, спустя почти сорок лет, свидетельствует, что, однажды Шаяхметов вызвал его и поручил разобраться с вопросом по Ауэзову, после чего он (Кунаев) немедленно вылетел в Москву, и ему «...с большим трудом удалось отстоять Ауэзова». Интересно? Очень! Если сам Маленков спас Мухтара Омархановича или Кунаеву удалось отстоять его, почему

Әнуар туралы сөз

Ауэзов не остался в Алматы, а полтора года вынужден был скитаться в Москве? Фактически он вернулся домой летом 1954 года вместе с П. Пономаренко, сменившим Ж. Шаяхметова.

2013 г.

* * *

Об этом событии, то есть, по поводу спасения М. Ауэзова от капкана КГБ, я в 1997 году написал документальную повесть «Сайыңнан саяқ құрлы сая таппай...» («В сени твоей мне не нашлось приюта...»), посвятив ее 100-летию со дня рождения Мухтара Омархановича. Она на казахском языке вышла в моем сборнике «Екі хикаят» («Две повести») в 2000 году, а на русском языке есть только журнальный вариант, который я включил в настоящий сборник для широкого круга русскоязычных читателей.

ГАББАС.

«Ігіліктің ерте-кеші жоқ» деген қазекемнің қаламгер де қайраткер ұлы Әнуар Әлімжановтың туғанына 80 жыл толуы 2010-жылдың мамырында атап өтілуі керек еді. Алайда, үкіметтің оны-мұны шаруалары қиыспай, халық күткен үлкен той 2012-жылғы күзде, Әнекең туып-өскен өңірде – Алматы облысының Алакөл ауылында болды. Кешіксе де, көпшілікті риза етті. Жазушы атындағы мектеп («Үш қайың» ауылында) күрделі жөндеуден өткізіліп, бір бөлмесінде Әнекеңнің мұражайы ашылып, төріне жазушының кеуде мүсін-ескерткіші қойылды. Қабанбай батыр ауылында «Әнуар Әлімжанов саябағы» ашылып, онда да биік тұғырлы ескерткіші менмұндалады, – оны жергілікті мүсінші Меруан Әзмагамбетов жасапты! Аудандық Мәдениет үйінде қаламгердің шығармашылық еңбегін саралаған республикалық әдеби-ғылыми конференция өткізілді. Сөйтіп, болашақ жазушы ағамызды әлдилеген Қарлығаш ауылынан басталған той Ойжайлауда аяқталды.

Тойдың сән-салтанатын «Алаш айнасы» гәзетінің тілшісі Назерке Жұмабай, «Огни Алатау» гәзетінің тілшісі Василий Воровьев толық суреттеп жазды (олардың репортаждары жинаққа енгізілді).

Көркем әдебиетіміздің осы бір тамаша тойы облыс әкімі Аңсар Мұсахановтың, оның орынбасары Серік Мұқановтың, Алакөл ауданының әкімі Әлібек Жақанбаевтың, оның орынбасары Салтанат Меңлібаеваның жан-жақты танымдылықпен, талғампаздықпен ұйымдастырған ұлағатты еңбектерінің нәтижесі деп білем. Жазушылар одағымыздың басшысы Оразалин Нұрлан да бұл жолы аянып қалған жоқ Іскер, ілтінатты бауырларым, абыройларың арта берсін!

Аудандық «Алакөл» гәзетінің директор-бас редакторы Жақыпбек Азат Мәкетайұлына да алғысым мол. «Жерлестер лебізі» деп аталған мына бөлімде ұсынылып

Әнуар туралы сөз отырғандар – газеттің Әнуар ағамыздың 80 жылдық тойына жариялағандары. Мен бұларды Әнекеңнің 85 жылдығына арнағым келген осы «Ғибратты ғұмырға» енгізуді жоспарлап, баршасын маған жеткізіп беруді қаламдас інім Азаттан өтінгенімде ол тілегімді бірден орындады. Алла риза болсын! ҒАББАС.

Сені іздейді

Толғау

Бір өмірді сүруге әркімнің-ақ халы бар,
Шын өмірді сүрудің кереметтей мәні бар.
Тамырында Жетісу, Үйгентастың қаны бар,
Алты алашты аспанға алып шыққан, Әнуар.
Дәл өзіңдей нар тұлға іздесек қайдан табылар,
Ағатайын аяулы інілері сағынар.
Мықтылардың жұлдызы өшпей мәңгі жағылар,
Ұлылармен өзіңдей әлемге елі танылар.
Әдемі ойлар айтылмай сый-құрметке жолығар,
Бірге кетгі өзіңмен алғыс нұрға шомылар.
Өзіңдей ұлы ұл сүйген, біздің елдің бағы бар,
Сендей ұлдар болмаса, бізді басқа неғылар.
Отырарды оятып, қазып кеткен Әнуар,
Махамбетті тірілтіп, жазып кеткен Әнуар.
Қарасұңқар көпірін салып кеткен Әнуар,
Жұлдыздайын жарқырап ағып өткен Әнуар.
Өшпес өнер шырағын жағып кеткен Әнуар,
Ұлы Неру силығын тағып кеткен Әнуар.
Нұр тамшы боп жанардан тамып кеткен Әнуар,
Қас-қабағын халқының бағып кеткен Әнуар.
Жалғандықты шындықтың жеңіп шығар заңы бар,
Сені жоқтап әлі де талай жырлар жазылар.
Егеменді елімде өзің жоқсың, – бәрі бар,
Жарып шыққан өзекті өлеңімді қабыл ал.
Сені іздейді: көгілдір аспаның мен тауларың,

Слово об Ануаре

Маржан тұма, ақ бұлақ, орман-тоғай, бауларың.

Елің-жұртың, ағайын, дос-туысың, бауырың,

Ойжайлау мен Қарлығаш-туып-өскен ауылың.

Қасымхан БЕКБОСЫНОВ.

Қазағын ту еткен қаламгер

Халық жазушысы, қоғам қайраткері, жерлесіміз Әнуар Әлімжанов: «Әрбір адамның туған жерінде жүрегіне ыстық Отаны – ошағы болады. Ол – сонау көгілдір таудың етегінде менің алғашқы балғын қуанышым, жабырқаулы балалық шағым өткен өлке», деп өскен өңіріне ыстық сезімін білдірген екен. Оның кіндік қаны тамып, балалығы мен есею жылдары өткен шұрайлы өлкесі Әнуардай перзентімен мақтанады.

Біздің ұрпақтан-ұрпаққа жететін кешегі тарихымыз бен ұлт келешегі жолында ерен еңбек еткен тұлғаларымызды білу, тану, құрметтеу – бүгінгі біздің ұлы міндетіміз болса, есімін насихаттап, ел жадында қалдыру– азаматтық парызымыз. Құлагер ақын Ілияс Жансүгіровтің : «Өз ұлын, өз ерлерін ескермесе, Ел, тегі, алсын қайдан кеменгерді», – деген тағылымы терең дана ойына жүгіне отырып, біз Қазақстанның халық жазушысы, қоғам қайраткері, Мемлекеттік және Комсомол силығымыздың, Джавахарлал Неру, Агостиньо Нето атындағы, «Лотос» халықаралық әдеби сыйлықтарының және «Құрмет белгісі», «Халықтар достығы» ордендерінің иегері Әнуар Тұрлыбекұлы Әлімжановтың аруағын құрмет тұтудамыз.

Ол тар жол, тайғақ кешу (Сәкен Сейфуллин) заманда ұлы жазушымыз М.Әуезовті қасіреттен құтқарып қалған. 1989 жылы Семейдегі ядролық сынақтың зияндылығын Семейде де, Англиядағы халықаралық жиналыста да батыл айыптаған.

Камал Смайылов ағамызша айтсақ, Әнуар жер жүзі елдерін аралай жүріп, қазақтың кім екенін танытқан:

Халықаралық деңгейдегі көптеген әдеби, саяси ірі қайраткерлермен қаламдас таныс қана емес, дос болған.

Біз дара да дана Әнуар ағамыздың ұлтжанды парасаттылығынан шығармаларын оқу арқылы үлгі-өнеге алып, туған жеріміздің көркеюіне үлес қосып, тәуелсіздігіміздің рухын асқақтата береміз!

Әлібек ЖАҚАНБАЕВ,
аудан әкімі.

Ұлтымның ұлы арысы

Толғау

Басыңды имей Қарлығашқа өтпегін,
Алдында тұр алтын ұя мектебің.
Әкенді іздеп сағынып, аңанды аңсап зарығып,
Жауқазындай қар астында көктедің.
Дәл осы жер, Әнуарбек, көктемің,
Өмір сыннан жігіттікке өткенің.
Есіңде ме қанат қағып Лепсіден,
Қырандайын самғап ұшып кеткенің.
Өміріңді білем, оқып, қанығам,
Тірлік-күрес, майдан, текті жорық ән,
Дана болдың даналарға кездесіп.
Ұлы Мұхтар сені ерте таныған.
Қыршыныңнан тар кешуге киліктің,
Өмір-көкпар бәйгесінде ширықтың.
Тұрлыбектен қалған тұяқ кешегі,
Жүлдегері мемлекеттік,
Неру атты сыйлықтың.
Көгілдір тау, көлбеңдеген көк кілем,
Самалына маңдайыңды өптірген.
Дүлдүл аға, арғымағым Әнуар,
Мен өзінді тұлпар текті деп білем!
Азияны, Африканы шеттеген,
Басын қостың жазушының көптеген.

Слово об Ануаре

Қазағымның абыройын асырдың,
Арман еді талайлардың жетпеген.
Дүниенің даналарын алдырдың,
Тарихқа өшпестей із қалдырдың.
Қазақ үнін шартарапқа танытып,
Жазушылар сарайын да салдырдың.
Тосқауылды қойсын енді әлем деп,
Бір серпілтіп, шындық айтып, қайтып ең.
Полигонның қасіретін дәлелдеп,
Ұлы сөзді Британияда айтып ең.
Отан үшін отқа да түстің жанып,
Төрткүл дүниеге ісіңе болды қанық.
Әнуар Әлімжанов Тұрлыбекті,
Дүние түгел білді, алды танып.
Сенен кейін жарқыраған сан ізгі,
Шиырламай, жалтақтамай сары ізді.
Батылдығың, ар-ұжданың таза боп,
Ел алдында, өтей білдің парызды.
Биігің биіктігін құлатпады,
Білетін қыршыныңнан қыраттары.
Қарлығаш, Үшқайыңда сылдыр қағып,
Еске алды көгілдір тау бұлақтары.
Киінген жеңсіз берен жетім едің,
Талаппен талмай жүріп жетіп едің.
«Жебесін Махамбеттің», «Жаушыны»да,
Өшпестей хатқа жазып кетіп едің.
«Ақ достар, сары достар, қара достар»,
Құрлық асып қасиетті құрдың жоспар.
«Отардан жеткен сый», үндіні айтып,
«Қара сұңқар көпірден» өткенің бар.
«Бет алған күнге қарай керуенің»,
Біледі жазғаныңды дүйім елің.
Азия, Африкаға атың мәлім,
Шарладың алпыс елін дүниенің.
Жат жерде жатырқамай нәр алуын,
«Көгілдір тау», «Ұстаздың оралуын»

Шығармаң аударылып шет тіліне,
Оқып жүр, үлкен-кіші – бәрі бүгін.
Көрініп көзге қуантқан даралығың,
Еске алып, қала бүгін, дала бүгін,
Атыңды ардақ тұтып, жұрт айтады,
Танылды тамсандырған даналығың.
Қар кештің жалаң аяқ, қарашада,
Жастығыңды қасірет тонаса да.
Өрлікпен, ерлікпен де өсіп едің,
Әулие десем, жұртың таласа ма.
Біреулерге жақтың да, біреулерге жақпадың,
Отрардың ойранын ойында үзбей сақтадың.
Мұстафаны зерттеген, мойымаған күндерің,
Мың жылдарға жететін мұратыңды ақтадың.
Отырасың әр үйдің, тойында да, төрінде,
Ескерткішің ашылды өзің туған жеріңде.
Өгей өстім дей алмас, алмастайын сөз қалды.
Мақтан етер мұраңды халқың менен елің де.
Сезіледі сезімге жарық күннің уыты,
Бітпей кеткен ісің бар – алғы күннің үміті.
Жегісуың жыр етіп жүрегіне сақтаған,
Қарлығашың жүр айтып парызыңды ақтаған.
Қарлығаш– туған ауылың.
Кешегі «халық жауының»,
Шырылдап қалған артыңда
Ұрпағы едің, бауырым.
Қасірет шегіп отбасың,
Жер бауырлап қалғанда.
Құрыштай қайнап шынығып,
Күйіктің дәмін татқасың.
Көгілдір таулар бауырын.
Жөргекте жатып таныдың,
Бұрқасын, аяз, дауылын.
Азамат сенен арта ма,
Жүрегі таза мәрт аға.
Әуезовті құтқарып,

Слово об Ануаре

Басынды салдың балтаға,
Пенделік іске бармадың,
Халқыңның қадір-қасиетін,
Төгілдіріп толғадың.
Сүттей ақ, аппақ ар едің,
Кәтепті қара нар едің,
Генералды да жасқаған,
Халқыңа сүйеу жан едің.
Сең бұзылып тұңғиық,
Тұрғанда сөйлеп тым биік.
Шаптығып тұрған ауызға,
Жіберіп едің құм құйып.
Британияға барып кеп,
Полигонға елді алып кеп.
Айтқан да алғаш сен едің,
Құдайдан кейін халқың ғой,
Сағынып жұртың зарығар,
Жазатын жырым әлі бар.
Қазақтың қара баласы,
Таныған әлем Әнуар.
Әнекеңмен текті елім,
Халқым деген от демің.
Сезді ме екен әулием,
Махамбет боп кеткенін,
Фараби боп жеткенің...
Менің де кегім бар еді,
Жүрегім күпті жара еді.
Шым батып бара жатқанда,
Ұстағаным тал еді.
«Халық жауы» дегенге
Көкірегім күпті, кекті еді.
Империяның сұр тағы,
Бұрылмай, бұлаң, бұлтағы.
Қалауына қол қойған,
«Халық жауының» ұрпағы.
«КСРО» қирап шайқалды,

Құлады! -деп те айта алды.
Әлімжанов Әнуар
Кегімізді қайтарды.
Атқарып кеткен нар ісі -
Халықтың ары, намысы.
Әнуар келді ортаға,
Ұлтымның ұлы арысы.
Асылды сендей табам ба-ай?!
Думанды бүгін далаң бай.
Ақсарбас айтып өзіңе,
Тойлатып жатыр «Қабанбай».
Өтеді борыш, міндетін,
Заманда дауыл індетін.
Құрыш еді Әнуар,
Жеңіп те шыққан тұл жетім.
Мұхтардың шәкірт көзі еді,
Жалындап жанған кезі еді,
Тасқа салса қайтпаған,
Хас болаттың өзі еді.
Тірісің деп те айтар ек,
Тұғырға қондың қайта кеп.
Танымы түпсіз, ой зерек,
Әнуар – биік бәйтерек.
Ажал шіркін адаммен санаса ма,
Бас имей құзғын ажал арашаға.
Аттанып жүріп кетті. пырақ мініп:
Тоқсан үш, тоғызыншы қарашада.

Шынасыл ШОТБАҚҰЛЫ.

Мен – Әнуардың балалық шағының тірі куәгерімін. Сол бір күндердің естелігін қалайша ұмытарсың. Әсіресе бал дәурен балалығы сұрапыл соғыспен тұспа-тұс келгендердің бастан өткергендері жадында мәңгілік сақталады екен.

Соғыс жылдары, бұғанасы әлі қатпаса да, қырманда бидай тазалап, ауыр қара жұмысқа араласқандардың бірі Әнуар болатын. Ол май шайқайтын жерге сүт тартатын. Бір күні жегіп жүрген өгізі ыстық күнде оқыралап, екі аяқты арбасын ала қашады. Мұны күтпеген жас бала көп балалы отбасыларына, тамағы жоқтарға берілетін 2 фляг көк сүтті төгіп алады. Бастықтар: «Мойныңа жазамыз, әдейі төктің!»-деп ұрсып, әбден сілкілегендерін көргенім бар. Қорғау-шысы, қолдаушысы жоқ болғандықтан кейде оның осындай қорлауға да шыдауына тура келді.

Әнуардың мінезі жуас, аса көп сөйлемейтін еді. Сарыбиікте жер жырттық. Ол өгізші, мен соқашымын. Сонда бір ұзын шинель киіп жүретін. Еңкейсе етегі аяғына оратылып, жығылып қалатын. «Мынаны қайдан алғансың, беліңді жіппен бусаңшы» деймін. Ол сылқ-сылқ күліп: «Тауып алдым ғой» деп ыржиятын. Қолынан кітап түспейтін. Алматыға барсам деп армандайтын. Сол арманы орындалды ғой. Мен оны оқуға кеткеннен кейін қайтып көрген емеспін. Қазір: шіркін-ай, есейгенде кездесіп, балалық шақты еске түсіре шүйіркелесе алмадық-ау деп өкінемін.

Ауылы туралы, өзімен бірге жүрген құрбы-құрдастары жайлы кітап та жазды, талай жерлерді аралап, елін, жерін танытты. Басқалар шықпаған биіктерге көтеріліп, Қарлығаштың ғана емес, бүкіл қазақ халқының мақтанышына айналды. Міне, көрген бейнеттерінің қайтарымы – осы. Әттең-ай, кемелденген шағында ортамыздан кете барғаны қынжылтады.

Жарқынай ҚҰРМАНБАЕВА,
зейнеткер.

Әнуар туралы сөз

Терең ойлы Толағайым

Асқаралы Алатау қарлы басын
Көреміз, қалың бұлт арылғасын.
Тұлғасын Әнекеңнің сағынған соң,
Еске алам туған жері Қарлығашын.
Еліңді ертеден-ақ сүйіп едің,
Перзенті адал, туған сүйікті елдің.
Бес күндік баяны жоқ бұл жалғанда,
Өмірдің өстің тартып күйіктерін.
Көп сырды көргеніңнен түйіп бердің,
Гибрат көкірегіме үйіп бердің.
Шарлаған шартарапты Қарлығаштай,
Аспандап, Алатаудан биіктедің.
Білім мен қуат-күшті сарқа жұмсап,
Қазақты таныстырдың жар сап, үн сап.
Атомдық жарылысқа қарсымын деп,
Ұрандап ел тағдырын жүрдің нұсқап.
Даламдай кең пейілің жатқан сайын,
Жаратқан жайсаң етіп бір құдайым.
Салмағың сары алтындай терең ойың,
Мінезді саған берген қарапайым.
Ел бар ма жер бетінде сен көрмеген,
Қаншама еңбек етіп, сыр бермеп ең.
Халқыңа адалдықпен қызмет істеп,
Менменсіп көкіректі бір кермеп ең.
Теңіздей терең ойлы толағайым,
Мәңгіге ұмыта ма сені ағайын.
Сидырмай маңдайына туған елдің,
Мезгілсіз алып кетті – сол-ақ уайым!

**Құдайберген ҚОРАБАЕВ,
Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі.**

Әнуар туралы сөз қозғалса, оның жымия күліп, жылы шырай танытатын бейнесі көз алдыма келеді. Ол арамызда жоқ дегенге әлі күнге сенгім келмейді. Жігіттік шақтың алғашқы қадамын бірге жасаған дос, жолдастың ғұмыры қысқа болғандығына жаным күйзеледі. Бүгінде әркімдер Әнекең жайлы тереңнен сыр қозғап, аяулы азаматымыздың басындағы жақсы қасиеттеріне тоқталып жатыр ғой. Солар сияқты менің де айтарым аз емес.

Біздің таныстығымыз Лепсідегі педагогикалық училищенің қабырғасынан басталды. Бұл оқу орнына жетімдер үйінен келіп түскен Әнуармен 1946 жылы таныстым. Содан училищені бітіргенше бірге жүрдік. 1947 жылы екеуіміз де қатар комсомолға өттік. Сурет үйірмесіне, үрмелі оркестрге де қатар қатыстық. Ол трудаба ойнады. Сырымызды да бір-бірімізден жасырмаушы едік. Жасымыз шамалас болса да, әке-шешеден ертерек айырылғандықтан ба, Әнуардың сөйлеген сөздерінен әр нәрсені саралап айтатын салмақтылықтың, естиярлықтың лебі білініп тұратын. Ең бір ғажабы: ол, орысша оқыса да, қазақша жақсы сөйлейтін. Тіпті бір ауыз орыс сөзін қоспайтын. Тілді шұбарлағанды жақтырмайтын.

Әнуар қанша бейнет көрсе де, жасыған емес. Қайта ол қайраттана, жігерлене түсетін. Училищені бітіргеннен кейін ол бірден университетке түсіп, мен әскерге шақырылдым. Сол тұста 1949 жылы Алматыдағы қазіргі Панфилов паркінде кездестік. Құшақтасып, жөн сұрасқаннан кейін қолындағы аспабын көрсетіп: «Училищеде үйренгеніміз іске жарап жатыр, кейде осын-дағы үрлемелі оркестрде ойнап, күнкөріске жетерліктей табыс тауып тұрамын», -деп күлді. Мен оның оқу мен еңбекті ұштастырып, ешкімнен көмек сұрамай өзін-өзі қаржыландырып жүргеніне қайран қалып, жүрегім елжіреп кетті. Әскер қатарында жүргенде де, одан үзбей хат алып тұрдым. Одан кейін де байланысымыз үзілген жоқ. Міне, осыдан-ақ оның достыққа беріктігін

Ескерткіш алдында

Ә.Әлімжанов атындағы мектепке апарар жол бойында шәкірттер меймандарды күтіп тұр

«Ақтұма» бастауы алдында меймандарды қарсы алушылар

Әнуар туралы сөз білуге болады. Ол шын мәнінде де өзін сыйлаған адамнан ешнәрсесін аямайтын, оған сеніммен қарайтын. Ал мұндай адамды өлімге қалай қиярсың. Ол өлген жоқ, ол әрқашан біздің жүрегіміз бен ойымызда, ол әрқашан бізбен бірге.

Ә. МҰХАМЕТСЫДЫҚОВ,
зейнеткер.

Халық перзенті

Атадан туып, адамның баласы болған Әнуар тек қазақ халқының ғана емес, бүкіл адамзат баласының сөзін сөйлеген публицист жазушы болды десем, асыра айтқандық бола қоймас.

Халықаралық Дж. Неру атын-дағы сыйлықтың және басқа мемлекеттік сыйлықтардың оған берілуі осы ойымның анық дәлелі бола алады.

Әнуар Әлімжанов қарапайым адам болуымен қатар қоғамдық, мемлекеттік ірі тұлға еді. Ол жазушылық, журналшылық және қоғамдық қыруар жұмыстарды атқара жүріп, артына мол еңбек-мұра қалдырды.

Ол жастайынан көп оқып, көп білетін аса зерек және ұғымтал, пысық болды. Ұлы Отан соғысының оқ ұшып, жалын шарпып тұрған ауыр күндерінде 12-13 жастағы біздер таңның атысын, күннің батысын колхоз шаруашылығы басында еңбекпен қарсы алушы едік. Шаршап, шалдығып келген біздер Әнуар оқыған кітаптардан тамаша хикаялар мен қызықты әңгімелерді естіп, арман қуалай ойға кететінбіз. Ол әңгімені тігісін жатқызып, көркем сөз оқығандай қылып айтушы еді. Мүмкін, оның үлкен жазушы болуына сол кештердегі жаттығулар да септігін тигізген болар.

Әнуардың кескін-келбеті де, киген киімі де, ішкі жан сарайы мен ақыл-ойы да тамаша, көркем адам еді. Елімізге атқарған қызметі мен болмыс-бітімі жан-жақты келісім тапқан азаматтар баршылық. Солардың да бәрі бірдей емес

Слово об Ануаре

қой. Зерделеп сараптасақ, неше түрлі мінез, сан алуан істер құбылып, дәл шешімін таба алмайсың. Сондықтан бір адам туралы екі адамның ойы бір жерден шықпайды. Иә, бүкіл адам баласының іс-әрекеті, мінез-құлқы бір-біріне ұқсас десек те, әрбір адам өзінше бір әлем.

Әнуар туралы көп жазылды, әлі де жазыла бермек. Бұл дүниеге екі келмейтін, сол қалпында қайталанбай жеке тұлға ретінде тарихта өз орны бар жазушы екеніне ешкім де дау айта алмайды.

Әнуар Әлімжанов Кеңес Одағына және Қазақстан Жоғарғы Кеңесіне үнемі депутат болып сайланды. Ең соңғы сайлауда ол КСРО Жоғарғы Кеңесінің Республикалар Палатасының төрағасы болып қызмет істеді. КСРО-ның ыдырытылу құжатына қол қойып бекітті.

Кеңес Одағындағы орысша газеттерде еркін қызмет етіп, өзінің қаны мен жаны нағыз қазақ бола тұра, мақалаларын да, әдеби шығармаларын да орыс тілінде жазды. Оның публицистикасы одаққа танылды.

«Ұлт» деген сөз үрей тудыратын сонау бір кезеңдерде тәуелсіздік туралы ойлаудың өзі қандай қауіпті екенін жұрт жақсы біледі. Әнуар қазақ елінің мүдделері мен келешегін сан алуан мінбелерден де, газеттер мен журналдардан да бүкпесіз жеткізді. Көп жылдар Қазақстан Жазушылар одағын басқарды. Ол қаламгер ғана емес, мемлекеттік қайраткер де еді.

**Тұрарлық ДӨНЕНБАЕВ,
зейнеткер, еңбек ардагері.**

Сөнбес шырақ

Адалдықты, ақиқатты ту еткен,
Құдіретіне Алланың сеніп өткен.
Әнуар ата, мен сізді үлгі тұтам,
Өзіңізге ұқсауды арман етем!
Еңбегіңіз ұмытуға көнбейді!
Жағып кеткен шырағыңыз сөнбейді!
Біз сияқты ұрпақтарың тұрғанда,
Есіміңіз ешқашанда өлмейді!

Салтанат СПАНДИЯРОВА.

Тау ұланы

Әнуар ата – бір тарланы қазақтың,
Жетті, міне, көптен күткен ғажап күн.
Туған жердің төскейінде тойламақ,
Сексенінді сені сүйген ел-жұртың!
Сен туған топырақтан мен жаралдым,
Сусындап шығармаңнан мол нәр алдым.
Өр тұлға өренісің туған елдің,
Қуатты үн қаламынан таралған мың.
Жатсаң да мәңгі ұйқыда, Тау ұланы,
Ұмытпайды ұрпағың өр тұлғаны.
Торқалы тойыңа мен шашу етіп,
Арнадым жүрек жарды жыр-әнімді.
Аясынан Қарлығаштың асып тұрып,
Топырағыңды киелі басып тұрып.
Осылайша оянды құштарлығым,
Ыстық сезім тамырды тасытты нық.

Айнагүл ТОҚТАХМЕТОВА,
10-сынып оқушысы.

Еуропа мен Азияны араладың,
Достықты, татулықты бағаладың.
Батыр, ғалым бабаларды тірілттің,
Еңбегіңді ұмытады сенің кім?!
Туған жерін әсте естен шығармаған,
Ән-ағасың, – Әуезовтен бата алған.
Бір ғана Қарлығаштың ұлы болмай,
Қазақтың – алты алаштың, ұлы атанған!

**Әйгерім АИТОВА,
8-сынып оқушысы.**

Сырлы сардар

Сырлы, сардар дарын иесі – мақтанышым Әнуар,
Өміріңде, оқып білдік, қиындықтың сызы бар.
Әділдікті, адалдықты ұран еткен, ту еткен
Біз білмеген Әнуардың талай-талай сыры бар.
Дүниенің төрт бұрышын араладың, тынбастан.
Адамзаттың тарихына үңілдің ұзақ шаң басқан..
Шет жұрттарға қазағыңды сен қапысыз таныттың!
Әрқашан сен болдың, Аға, ақиқаттық алдаспан!

**Мәдина ӘБДІКӘРІМОВА,
7-сынып оқушысы.**

Әнуар туралы сөз
Сиынамын мен сізге
Әнуар ата аруағына

Мұражайға кіремін,
Сіз туралы білемін.
Мақтанышпен әрқашан,
Басымды иіп жүремін.
Сабакқа кірер алдында,
«Қолда, аруақ!» – деймін мен.
Қандай жарыс болса да,
Ораламын жеңіспен.
Тағзым етпей ешқашан,
Ескерткіштен өтпеймін.
Мен – жас өркен бәйшешек,
Сиынып Сізге көктеймін!

Гүлзира САПАНОВА,
7-сынып оқушысы.

«Қарлығаштың» түлегі

Келеміз біз өзіңді жаңа танып,
Шығармаңнан нәр алып, қанаттанып.
Аулымыздың атын сен тарихта қалдырдың,
Жүрегімде мақтаныштан шоғын үрлеп жандырдың.
Мамыр сайын туған күніңді тойлаймыз,
Өзің жайлы жаңалыққа тоймаймыз.
«Ақтұманды», «Қызыл школ» аттарын,
Оқығанда киелі жер екендігін ойлаймыз.

Ернар ТЫНЫШТЫҚОВ,
7-сынып оқушысы.

Ми қайнатар аптапта алыс жолдан шаршап-шалдығып жеткен шетелдік журналистер бөлмелеріне кіреді де,, жым-жырт бола қалады. Шамасы, қол-аяқтарын бауырына жинауға шамалары келмей, дивандарына жантая-жантая кетсе керек. Қысқы суық, жазғы ыстық, шолақ ат пен шикылдақ арбадан басқа көлігі жоқ ауылда пісіп-қатқан Әнуар бүгінгідей сапарларға сыр бермейді, күй талғамайды. Кез келген уақытта қойын дәптерін тізесіне қойып, жаза береді. Мына азғантай тынысты пайдаланып, жол әсерлерін қағазға түсіруге оңтайланып отырғанда, есік қағылып кірген кезекші жігіт бір тосын хабар жеткізді.

– Сізге әлдеқандай бір топ адам келіп тұр. Әлімжанов мырза. Ішке жібере алмадық. Өйткені... – деп сөзінің аяғын шала қайырып шығып кетеді.

Әнекеңнің қайран қалғаны сондай, соларды көруге асығып, сыртқа қарай ұмтылады. Бәрібір қанша ойланса да, өзін күткен қандай делегация екенін таппас еді.

Аулада сақалдары өскен, киімдері кірлеген, жел қағып, күн қарып, жүздері тотыққан төрт-бес еркек қарсы алады. Қазақ екендері күмәнсіз. Араларынан егделеу біреуі шығып, Әнуарға мұсылманша сәлем береді. Ізінше басқалары да сөйтеді.

– Қарағым, сенің осы қонақ үйге түскеніңді естіп, Құдай сәтін салса, сәлемдесейік, елдің жайын сұрап білейік деп, жолыңды тосқан бауырларыңбыз, – деді сөз тізгінін ұстанған әлгі кісі.

– Біздің келгенімізге бір сағаттай ғана болды. Хабаршыларыңыз жақсы жұмыс істейді екен, – деп Әнекең күле сөйлейді. Шынында да, қазақтың ұзын құлағы осы заманғы байланыс құралдарынан қалыса қоймаған сияқты. Бұған қалай таңданбассың.

Әлгі кісі сөзін әрі қарай сабақтай түседі.

– Саңқылдаған радиомыз, сыбырлаған телефонымыз

болмаса да, құлағымыз сақ, көзіміз қырағы, қарағым. Көктемде бері қарай, күзде кері қарай қиқулап төбемізден ұшып өтетін тырналарды да танимыз. Ендеше, сендей айтулы азаматтың елімізге келіп жатқанын білмесек, масқара болғанымыз емес пе.

Әнекең оларды өз бөлмесіне шақырып, қуыс үйден құр ауыз шығармаудың жорасын жасап, бір шәйнек ыстық шай алдырады да, елдегі қазақтардың жәй-күйі туралы ұзақ әңгіме шертеді. Кеңес дегенде іштері мұздап сала беретін аға буын үрейден әлі арылып болмаған. Күдіктері одан да күшті.

– Өкіметтерің өктемдігін азайтты ма? – деп қалады сонда отырғандардың бірі. Әлемнің әр түрлі аудиторияларында небір саяси айтыстарға түсіп, ел намысын қорғап жүрген қайраткерлерге өз қандасының мына сұрағы жай-сыздау тиді. Әңгіме аяғын бұзып алудан сақтанып, бұрынғы-соңғы көсемдеріміз көп қайталаған жаттанды жауаптарға жармасады. Бірақ Кеңес өкіметінің он бес ұлттық республиканы одақтастырып отырған, ең дамыған, ең демократиялық ел екенін айтамын деп, қонақтарының жанды жеріне тигендей болыпты.

– Қарағым, «Арқада қыс жайлы болса, арқар ауып несі бар» деген сөзді өзіміздің қазақтар айтқан. Өкіметің өкпеге теппесе, кіндік қанымыз тамған, ата-бабамыздың сүйегі қалған киелі жерден біз неге жөңкіп қаштық? Ондай кенеуі жоқ қызыл сөзді қайтеміз, қарағым. Біз сені Кеңес өкіметінің жаршысы деп емес, қазақтың бір белгілі азаматы деп келіп, қолыңнан дәм тартып отырмыз. Кім біледі, күндердің күнінде басымыз бірігіп, баяғыдай бақытты өмір сүрерміз, – деп тоқтаған әлгі кісі қазақтар тымақ ішінен киетін тақиядай бірденені қойнынан шығарып, сөзін тұжырымдады:

– Қарағым, мына сыйлықты қабыл алып, еліңе жеткіз. Осындағы ежелгі зергерлер соққан алтын тостаған еді.

Біз алдымызға әкеліп қойған асыл затқа жарыса қол создық. Менен бұрын қағып алған Мәкең әуелі оны

Слово об Ануаре

салмақтап көріп, іші-сыртын асықпай сыйпалады, саусағын ернеуіне айнала жүгіртіп өтті. Ең соңында тостағанның тегін білдіретін бір таңба іздегендей, төңкеріп, түбіне үңілді. Бірақ көзге ілігер ешқандай бұдыр таппады.

– Бұлар неткен жомарт қазақтар, ә! Мынауыңыз саф алтыннан соғылған таза мүлік! Бір байдың бар малын алдыға салып айдатып жібергендей екен, – деді Мәкең даңғырлай сөйлеп, – зергерлік бұйымдардың сапасын анықтап, бағасын белгілейтін мамандарша.

– Сен мына теңеуді жақсы тауып айттың, Мәлғаждар, – деді Әнекең қаркылдай күліп.

Қымбат сыйлық енді менің қолыма түсті. Алтын ауыр болады деуші еді, рас екен. Бірақ бұл тостаған сары алтын мен сағыныштың қоспасынан соғылғандай көрінеді. Ұзақ жылдар бойы ойдан қырға, қырдан ойға көшіп-қонып жүрген бауырларымыздың жүрек тұсын жылытып жатып, сәті түскен сағатта туған елге жеткен мұндай сарытап сағынышты өз ғұмырымда тұңғыш рет көзбен көріп, қолмен ұстап отырмын. Әнекеңнің от басында алтынның буы бұрқырап, иісі аңқып тұрғандай болды.

**Қастек БАЯНБАЙ,
ақын.**

2010 жыл.

ӘНУАР АУЫЛЫ

*«ӨЗ ҰЛЫН, ӨЗ ЕРЛЕРІН ЕСКЕРМЕСЕ, ЕЛ ТЕГІ АЛСЫН ҚАЙДАН
КЕМЕҢГЕРДІ?!». ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ҚҰЛАГЕРІ ЖАНСҮГІРОВ
ЛИЯСАҚЫННЫҢ ОСЫ БІР ЖЫР ЖОЛДАРЫ КҮЛЛІ АЛАШ ЖҰРТЫН:
АРЫСТАРЫН АРДАҚТАУҒА, ҚАЙРАТКЕРЛЕРІН ҚҰРМЕТТЕУГЕ,
ДАРЫНДАРЫН ДАРАЛАУҒА ҮНДЕЙТІНДЕЙ... ҚАЗАҚ БҮГІН ДЕ СОЛ
ҚАСИЕТІНЕН ЖАҢЫЛМАДЫ. ТАЛДЫҚОРҒАН ТОПЫРАҒЫ, АЛАКӨЛ
АТЫРАБЫНДА ӘНУАР ӘЛІМЖАНОВТАЙ АЛЫБЫНА АРНАП АС ТА
ТӨК ТОЙ ЖАСАДЫ. БҰЛ – НАҒЫЗ АҚ ТҮЙЕНІҢ ҚАРНЫ ЖАРЫЛЫП,
ҰЛЫН ҰЛЫҚТАҒАН ҰЛЫ ЕЛДІҢ ҰЛАҒАТЫН ПАШ ЕТКЕН ЕСТЕН
КЕТПЕС ЕРЕКШЕ КҮН БОЛДЫ.*

Аттаныс әлхиссасы...

Ұлыларын тек көзкөрген замандастары мен Жазушылар одағына мүше егде тартқан қаламгерлер ғана ұлықтауға міндетті көрінетін қасаң түсінікті сендей бұзып, Талдықорған қалалық мәдениет басқармасына қоңырау шала жүріп, Жазушылар одағы ғимаратының алдынан таң қылаң бере аттанатын арнайы бөлінген автобуска күллі жастар атынан біз де ілестік. Бағытымыз – Алматы облысы, Алакөл ауданы. Оған себеп те жеткілікті. Тек Әнуар деген өз есімін ғана емес, мұқым қазақты әлемге танытып кеткен қарымды қаламгер, дарынды жазушы Әнуар Әлімжановқа арналған «Әлем таныған Әнуар» атты мерейтойлық іс-шаралар легіне дайындық бұдан бірер ай бұрын-ақ басталып кеткен. Біздегі ендігі мақсат – талатты тұлғаның туған топырағына табан тигізіп, қаламгер қайраткерлігіне тәу етіп қайту болды. Көкіректі толқу мен қорқу қатар билеп, тебірене көлікке отырдық. Ғаббас Қабышұлы, Адам Мекебаев, Бексұлтан Нұржекеұлы, Ахметжан Ашири, Кәкен Қамзин, Нұрдәулет Ақыш, Төреғали Тәшенев, Саят Қамшыгер сынды бір топ қаламгерлер шоғырын жүйткі зулаған автобус араға төрт сағат уақыт салып Талдықорған қаласына жеткізді. Бұл жерде бізді Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының төрағасы Нұрлан Оразалин, оның 1-нші орынбасары Ғалым Жайлыбай, ақын Сәкен Иманасов, «Қазақ әдебиеті» газетінің бас редакторы Жұмабай Шаштайұлы мен «Қаламгер Медиа» орталығының атқарушы директоры Жанарбек Әшімжан, жазушы Асқар Алтай сынды бір топ қаламгерлер легі қарсы алып, орта толды. Қазақтың дархан көңілін паш ететін ен далаға кеңінен көсілте тігіліп тасталған ақ шаңқан киіз үйлердің бірінен дәм татып, діттеген бағытымызға қарай жылжыдық. Алда жүрер әлі ұзақ жол бар.

Әлімжанов әлеміндегі әсерлер...

Күн тас төбеге көтерілгенде алматылық делегация айдынды да айбынды Алакөл ауданының шекарасын кесіп өтті. Тау бөктеріне «Әлем таныған Әнуар» деп ақ мәрмармен өріле өрнектелген еңселі жазу бойға ерекше асқақ рух сыйлап, марқайтып-ақ тастады. Шашу шашып, арнау айтып, айрықша сән-салтанатпен қарсы алған, ұлысын ұлықтаған ұлттық киім үлгісіндегі алакөлдіктер аса үлкен ыждағаттылықпен ұйымдастырылған іс-шаралар ретімен таныстырып, қонақтарға арнайы тігілген киіз үйден дәм татқызды. Одан арғы сапарымыз Қабанбай ауылына жалғасты. Салтанатты шараның әлқиссасы Қаракерей Қабанбай батыр атындағы тарихи-өлкетану мұражайымен танысудан басталып, соңы рухты батыр есімін иеленген аталмыш ауылдағы Әнуар Әлімжанов атындағы саябақтың салтанатты түрде ашылып, қаламгердің ескерткіш-бюстіне гүл шоқтарын қоюға ұласты. Талантты тұлғаның тас болып тұғырға қона қалған еңселі ескерткішінің тұсауын облыс әкімінің 1-орынбасары С. Мұқанов, Н. Оразалин, қаламгердің қызы Динара ресми түрде кесіп, құттықтау лебіздерін білдірісті.

Ал, енді мұражай ғимаратына келетін болсақ, 1991 жылы тарихи-өлкетану мұражайы болып ашылған тағылым ордасына 1993 жылы Қабанбай есімі берілген. Ауданның сұлу да бай табиғаты мен көне тарихынан бастап, Тәуелсіздік алғанға дейінгі кезеңінен сыр шертетін мұражай залдарына ретімен орналастырылған экспонаттар тарихилығымен, оқиғалығымен құнды. Мұражай табалдырығын аттаған сәттен бастап-ақ бар назарды өзіне аударған біріккен қазақ қолының жоңғар басқыншылығына қарсы азаттық соғысында бетбұрыс жасаған ең ірі жеңісі – атақты «Аңырақай шайқасын» бейнелеген диорама ерекше көз тартады. «Тәуелсіз Қазақстан», «Өлкеміздің табиғаты», «Археология», «Қабанбай батыр», «Ұлы Отан соғысы жылдарындағы өлкенің тарихы», «Этнография» залдары... Өзі әлемді танып, әлемге қазақты танытқан тау тұлға

Әнуар Әлімжановтай перзентіне арнап бой көтерген мүйіс те мұражай салтанатының сәніне сән қосып тұр. Әсіресе, ұлы ұстаз Әбу Насыр әл-Фараби бабамыздың ғибратты ғұмырынан мол тағылым берер «Ұстаздың оралуы» еңбегінің қолжазбасының мұражай төрінен орын алып, өлке тарихына тағзым етушілер назарына ұсынылуы да Әлімжанов әлеміне және бір мәрте жа-қындата түскендей әсерге бөледі.

Қайраткер қаламгер...

1930 жылдың 12-мамырында бұрынғы Талдықорған облысы, Үйгентас ауданындағы Қарлығаш ауылында дүниеге келген Әнуар Тұрлыбекұлы Әлімжановтың қазақ халқының болашағы үшін атқарып, халқымыздың руханияты үшін жасап кеткен сарабал еңбектері теңдессіз. Қайраткердің шығармашылық саласында теориялық білімін шыңдауға, бүгінгі көтерілген биігіне С.М.Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университеті журналистика факультетінің ұстаздары, атап айтқанда, М. Әуезов, Х. Бекхожиндердің ықпалы аса зор болған. Парасатты шәкірт те сол ұстаздары үшін талай батыл істердің биігінен көрінді. Әсіресе, студент Ә.Әлімжановтың сол жылдардағы ұлы ерлігі – ұлы тәлімгері Мұхтар Әуезовті НКВД-ның қанды шеңгелінен құтқарып, Мәскеу қаласына жасырын аттандырып салуы. Кейінірек бұл тарихи оқиға туралы қарымды қаламгер Ғаббас Қабышұлы «Сайыңнан саяқ құрлы сая таппай...» атты деректі хикаят жазды.

«Ұстаздың оралуы» деген келелі еңбек жазып, әл-Фарабидей тұлға үшін толассыз жүріп жатқан тартыс, таластың ортасынан жарық жұлдыздай жарқ етіп суырылып шығып, ұлы ұстаздың қазақ елінің ұланы екенін дәлелдеп берген де – Әнуар ағамыз. Бұл жөнінде Н. Оразалин: «Өзбек ағайындар әл-Фарабиді иемденгісі келіп, әрекет жасай бастағанда Әлімжанов әлемге жар салып, Фарабидің Отрардан шыққан қазақ екенін дәлелдеді. Дүние жүзі жазушыларының алдында баяндама жасады. Осылайша

Слово об Ануаре

азаматтық ерліктің және бір биік үлгісін көрсетті», – деді.

Кезінде ұлы суреткер Мұхтар Әуезовтің «Алматыда Азия – Африка жазушыларының конференциясын өткізсек» деген тілегін шынайы іс жүзінде ақиқатқа айналдырып, 1973 жылы Азия мен Африка, Еуропа мен Америка секілді 70-ке жуық елден 200-ге тарта жазушыны Алматыға жинап, Алатау төсіндегі әсем қаланы әлемдік әдебиеттің орталығына айналдырған да – Әнуар ағамыз екенін мақтан ете білсек керек!

Әл-Фарабиді туған топырағына оралтып қана қоймай, біртуар оғлан Мұстафа Шоқайдың өмірі мен қайраткерлігіне келелі зерттеу жүргізіп, алғаш көлемді мақала жазған да, Семейдегі атом полигонын жабуға бел шеше кіріскен де, Англияның Қауымдар палатасында сөз сөйлеп, дүние жүзінде ядролық қаруларды шығару мен сынауға тиым салуды талап етушілерді батыл қолдаған да, КСРО Жоғарғы Кеңесінің Республикалар Кеңесінің төрағасы болып, КСРО-ны ыдырату туралы қаулыға қол қойған да – Әнуар ағамыз!

Айтпақшы, Ғаббас Қабышұлының көрнекті мемлекет және қоғам қайраткеріміз, маңдайалды дипломатымыз Болатхан Тайжанды туралы естелігінен оқығанымдай, СОКП мен КСРО басшыларының Қазақстанда тың игеру жөніндегі қаулыларындағы өрескел тұжырымдарын жазбаша-ауызша қатты сынаған да – Әнуар ағамыз. Сол үшін одан бұрында Лениндік силыққа ұсынылған жазушылар тізімінен сызылып тасталғанын естіген Әнекең: «Біз силық үшін туған жоқпыз, ақиқатты айту үшін туғанбыз!» депті.

Тұлғаға тағзым...

Мәдениет үйінде өткен «Әлем таныған Әнуар» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция тарихт тұлға жайында деректі фильм көрсетумен ашылды. Алқалы басқосуда Әнуар Тұрлыбекұлының атқарған ісі, шығармашылық қызметі жайлы ауқымды әңгіме басталды. Жиынды Нұрлан Оразалин басқарды.

Қазақтың әл-Фараби атындағы Ұлттық университетінің профессоры журналшы-жазушы Кәкен Қамзин «Азаттық аңсаған арлы азамат» атты баяндама жасады. Ұйғырдың көрнекті жазушысы Ахметжан Ашири, филология ғылымдарының докторы Нұрдәулет Ақыш, қаламгер Бексұлтан Нұржеке, Әнекеңнің жерлес-замандастары: әдебиетші-ғалым Токтар Бейісқұлов, Екпінді ауылының тұрғыны, зейнеткер, еңбек ардагері Тұрарлық Дөненбаев әсерлі естеліктері негізінде сыр шертті. Алматы облысы әкімінің орынбасары Серік Мұқанов пен Алакөл ауданының әкімі Әлібек Жақанбаев қазақ атын әлемге танытқан біртуар Аға жайында тебірене сөйлеп, Алаш жұртын торқалы тойымен құттықтай келе, алдағы уақытта жиын барысында көрсетілген деректі фильмді толықтырып, жазушының көп томдығын шығаруға да уәде берісті. Ә.Әлімжанов әлемінің жаңа тынысын ашып берген ғылыми-практикалық конференция республикалық «Айқын» газетінің журналшысы Төреғали Тәшеневтің жазушыға арнаған жырымен түйінделді. Конференция соңында эстрада жұлдыздарының қатысуымен концерт болып, мерекелік отшашуға ұласты.

Қарлығаштың «қанатында»...

Ертеңінде таңмен таласа тұрып, Үшарал қаласынан тойдың шарықтау шегі, негізгі жоралғылары өтетін Ойжайлауға бағыт түзедік. Қаршадай ұлды қаламгер, қайраткер деңгейіне көтерген киелі мекен, жазушының кіндік қаны тамған туған жері Қарлығаш ауылына арнайы тоқтап, қонақтарға кәдесый ретінде үлестірілген «Ақтұма – Қарлығаш» деген жазулы шыныяқтармен киелі Ақтұма бұлағының шүмек арқылы атқылаған мөлдір тұмасымен шөл қандырдық. Қарлығаштықтар үшін қасиетті саналатын Ақтұманың суы жанға дәру, дертке шипа көрінеді. Ауыл ақсақалдары: «көз, бүйрек, бауыр, буын ауруларына мың да бір ем» десіп, мейірлене жұтты кәусардан. Бұлақ басынан ұлттық киім киіп, арнау айтып

Слово об Ануаре

қарсы алған ауыл адамдарының және бір тобы Әнуар Әлімжановтың оқыған мектебінің алдынан күтіп алып, лайықты құрметтерін көрсетісті. Шағын ауылдағы кезінде Әнекең оқыған қызыл мектеп ғимараты бүгінде мешітке айналдырылыпты. Қаламгер білім нәрімен сусындаған оқу ордасының Аллаға құлшылық етер киелі орынға айналғанын өзімізше жақсы ырымға жорып, Әнуар рухына арнап Құран бағыштадық.

Үшқайың ауылындағы Әнуар Әлімжанов атындағы орта мектепке де ат басын бұрып, тағзым еттік. 1988 жылы пайдалануға беріліп, 2000 жылы Әнуар Әлімжанов атын иеленген қос қабатты мектеп үйінің, жазушыға арналған мектеп мұражайының тыныс-тіршілігімен танысып, ұжымның ұйымшылдығы мен дайындығына риза болыстық.

Тойдағы тебіреніс һәм Ойжайлаудағы ойлар...

Ендігі бағытымыз Ойжайлауға қарай ойысты. Қарлығышта көтерілген көңіл Ойжайлаудағы сән-салтанатты көріп тіпті марқайды. Көлге қонған аққудай ағараңдап көк шалғынға сән-салтанатымен қона қалған ақ шаңқан киіз үйлер ен далаға айрықша сән беріп-ақ тұр. Жұрт көңілі ерекше көтеріңкі, мәре-сәре. Аспан астында күй күмбірлеп, ән әуеледі. Бикен Римова атындағы облыстық драма театр артистерінің сахналауымен қаламгер туындыларының кейіпкерлері – Әбу Насыр әл-Фараби, Қабанбай батыр, Махамбет бейнелері қатыстырылған Әнуар Әлімжанов шығармашылығынан сыр шертетін сахналандырылған көрініс көрсетілді. Ғаббас Қабышұлы, Сәкен Иманасов естелік айтты. Ақын Сәкен ағаның Әнекең қайтыс болғанда жазған «Жазығы биік төбеден, қайығы жүйрік кемеден» деген арнау-жоқтау өлеңі көпшілікті қатты толқытты. Ғаббас Қабышұлы: «Әнекеңнің мұрағат қорында хат жеткілікті. Англияның Кембридж Халықаралық өмірбаян орталығы «Әлемде қайда, кімдер бар» жылнамасына қажет сауалнаманы

Әнуар туралы сөз
толтырып, қайтаруын өтініп, Әнекеңе бланкілерін жіберген екен, ал олар толтырылмаған қалпында мұрағатжайдағы қағаздарының арасында жатыр. Қарапайымдылығын айтсаңшы! Ол жылнамаға енгені өзінен бұрын қазаққа қажет еді ғой?!» деп, тұлғаның адами биіктігі, кісілігі мен кішілігін әдіптесе, Динара Әнуарқызы әкесінің мейірімділік иірімдерін сөз етіп, осындай торқалы тойды өз дәрежесінде өткізуді ұйымдастырған Жазушылар одағына, облыс, аудан басшылығына, жерлестеріне ризашылығын білдірді.

Алматы облысының әкімі Аңсар Мұсаханов мырза той-думанды былайша түйіндеді: «Тарихи тұлғалардың көшін жалғаған Әнуардай Азамат Қаламгердің өрісті де өнеге сөздері мен шығармалары жас ұрпақтарымызды адамгершілікке, Отанды кіршіксіз сүйеге баулиды. Біз Әнуар ағамызды ешқашан ұмытпаймыз, оның аруағын әрқашан құрметтейміз. Шығармаларын жинақтап шығарып, тойларын бүгінгіден де жоғары дәрежеде өткіземіз деп ойлаймын!

Иә, Әнуар Әлімжанов шығармаларының кейінгі ұрпаққа берер өнегесі дегеннен туады, осы орайда, «Біздің Әнуар» атты жинақ құрастырып, Үндістанның Джавахарлар Неру атындағы сыйлығын алған тұңғыш қазақ қайраткерінің республика деңгейінде бұдан екі жыл бұрын өтуі тиіс болған 80 жылдық тойына табандылықпен қозғау салған Ғаббас аға еңбегінің салмағын сезініп, білгендіктен де, көкейімізде бір сұрақтың кетпей тұрып алғаны ғой! Әнуар аға туып-өскен өңірге аяқ басқаннан әңгіме «Әлем таныған Әнуар» деп басталды, қаламгер суреттері «Әлем таныған Әнуар» деген жазумен көмкеріліп тұрғанын көрдік. Бұл сөз тіркесі – Әнуар ағаның 70 жылдығына арнап Ғаббас Қабышұлы шығарған кітаптың аты. Ол кітапты кейін 2009-жылы 80 жылдыққа арнап құрастырған «Біздің Әнуар» (екі кітап та қазақ және орыс тілдерінде) атты жинағы толықтырғаны анық. Кітап шығару оңай шаруа емес. Қаламгер соңында иесіз қалған жәдігерлерді

Слово об Ануаре

мұрағатжайлардан іздеп табу, сұрыптау, компьютер терімінен өткізу, фотосуреттерден көшірме алып, арнаулы студияларда өңдету дегендей уақытты да, қаржыны да көп керек ететін жұмыстарды Ғаббас аға жалғыз өзі атқарғандығынан хабардармыз. Той сәтінде облыс, аудан басшылары осыған орай Әнекеңнің іздеушісіне лайықты құрмет көрсетіп, дәстүрлі сый-сияпат жасар деп ойлаған да едік. Бірақ, өкінішке қарай, ондай ілтипат болмады. Осы сұрақтың шырмауында тойды да аяқтап, көлікке беттедік. Ұлтына қалтқысыз қызмет етудің асқақ үлгісін көрсеткен Тау тұлғаның есімін ұлықтауға арналып, соңы ат спорты ойындары мен аламан бәйгеге ұластырылған тойдың рухты күйінен арыла алмасам керек, көкейіме Мағжан Жұмабаевтың мына бір жыр шумақтары оралып, жол бойы ішімнен күбірлеп айта бердім:

...Ерлерді ұмытса ел, – сел ұмытпас.

Ерлерді ұмытса ел, – жел ұмытпас.

...Ел үшін төккен ерлер қанын жұтқан,

Ерлерді ұмытса да ел, – жер ұмытпас.

...Қазақтың селі, желі, шөлі, белі

Ерлерді ұмытпаса, – ел де ұмытпас!

Назерке ЖҰМАБАЙ,
«Алаш айнасы» гәзетінің меншікті тілшісі.

СВЕТ НЕГАСНУЩЕЙ ЗВЕЗДЫ

В Алакольском районе прошли юбилейные мероприятия памяти известного казахстанского журналиста, писателя, общественного и политического деятеля Ануарбека Турлыбековича Алимжанова. Слишком рано он ушел от нас (63 года, в 1993 г.). Но по насыщенности и по содержательности его яркая жизнь, образно говоря, была долгой и плодотворной. Паренек из небольшого горного аула Карлыгаш сам, своим трудом и пытливым умом, завидным упорством создал свою богатую биографию. А

Әнуар туралы сөз
его многочисленные произведения и сегодня востребованы казахстанским обществом.

...Он рано изведal лишения, нужду, непосильный труд, десятилетним ребенком, оставшись без матери. В конце войны Ануар пятнадцатилетним подростком работает в колхозе водовозом и трактористом, а в 19 лет поступает на факультет журналистики КазГУ. Отрадно осознать, что стартовой площадкой в творческой биографии писателя стала газета «Алматинская правда» (ныне общественно – политическая газета «Огни Алатау»).

За сравнительно короткий срок он стал выдающимся очеркистом, публицистом и крупным прозаиком. Его перу принадлежат пронзительно –острые и познавательные романы – «Стрела Махамбета», «Гонец», «Пылающее копьe», «Возвращение Учителя», «Дорога людей».И все они переведены на многие языки стран ближнего и дальнего зарубежья.

Ануар Алимжанов не был обделен славой и высокими титулами. Лауреат премии Ленинского комсомола Казахстана, Государственной премии имени Абая, Международных премий имени Д.Неру, А.Нетo, «Лотос». В разное время был членом правления Советского Фонда мира, народным депутатом Казахской ССР и СССР, председателем Совета Республик ВС СССР, долгие годы руководил Союзом писателей республики.

Из всех казахстанских писателей он был, пожалуй, самым мобильным. Объездил, можно сказать, весь белый свет. Своим главным жизненным ориентиром Ануар Алимжанов считал наказ уроженца казахской степи, великого аль-Фараби: «Остерегайся равнодушного!» Вот почему нам близки и понятны слова другого классика, Мухтара Омархановича Ауэзова о нашем земляке. «Если Петр Первый прорубил окно в Европу, то Ануар Алимжанов распахнул другое – в Азию». И это действительно так! Все его произведения проникнуты желанием разбудить и поднять народное самосознание, народную гордость.

Слово об Ануаре

Творчество А.Алимжанова – это несомненное культурное достояние суверенного Казахстана. И настала пора возвратить его новым поколениям читателей, точно также как он в свое время посмертно возвратил на Родину великого мыслителя аль-Фараби.

Личность определяется ее истоками. В очерке «Испей из родника, сынок...» Ануар Алимжанов писал: «Я горец. Родился в горах Казахстана. Мой прадед Момын был смелым и благородным воином, удачливым охотником, а дед Алимжан – кузнецом и садоводом, известным в аулах нашего горного края... Отец мой был самоучка. Не только знал тайны кузнечного и сапожного ремесла, но и отлично рисовал». Познавая мир во всех его красках, писатель никогда не забывал о своей малой родине – небольшом ауле Карлыгаш («Ласточка») в предгорьях Алатау, роднике Актума, где из белой глины сочатся кристально чистые капельки воды, сливаясь далее в бурный ручей. Он писал: «Я побывал во многих странах: и на Востоке, и на Западе. Видел разные лики земли – и сказочные, и легендарные. Но нигде не видел зеленых и голубых гор, подобных нашим. Описать их красоту невозможно».

На торжества в честь юбилея писателя были приглашены более 250 гостей из Астаны, Алматы и Талдыкоргана. Это известные казахстанские писатели и поэты, ученые и филологи, ветераны труда, видные общественные деятели, редактора областных и республиканских газет и журналов, издательств, а также делегации городов и районов Алматинской области. В программе – республиканская научно-практическая конференция «Әлем таныған Әнуар», открытие парка имени А.Алимжанова, посещение аула Карлыгаш и школы имени А.Алимжанова с одноименным музеем, конно-спортивные состязания в урочище Ойжайляу.

На границе Алакольского и Саркандтского районов, на берегу бурной, горной реки Лепсы выросли белоснежные юрты. Представительную творческую делегацию, которую

возглавлял председатель Союза писателей Казахстана поэт Нурлан Оразалин, тепло встретили заместитель акима Алакольского района С.Менлибаева и советник акима района Б.Капсаламов.

В исполнении Саята Амандыкова звучит «Арнау». Н. Оразалин и поэт, наш земляк С.Иманасов тепло поблагодарили алакольцев за радушный прием. Гостям были предложены кумыс, шубат и блюда казахской национальной кухни.

Короткий переезд и гостей праздника уже встречают у музея имени Кабанбай батыра в ауле Кабанбай. Этот историко-этнографический музей был открыт в 2001 году в деревянном здании из тянь-шанской ели, специально перевезенном из села Лепсинское. Директор музея Г.Сулейменова провела открытую экскурсию по семи залам.

Здесь довольно обширные и богатые экспозиции, рассказывающие о заселении края, археологических находках, датируемых I веком до нашей эры, решающей битве с джунгарами, героической Черкасской обороне, наших современниках – Героях Социалистического Труда, известных ученых, писателях, поэтах. Один из залов музея – тематический. Он подробно рассказывает о жизни и творчестве известного казахстанского писателя и публициста Ануара Алимжанова. Здесь собраны его произведения, имеется богатый фотоархив, воспоминания современников. Гости также ознакомились с картинами местных художников, на которых изображены Синие горы, родной аул писателя, неповторимые красоты Джунгарского Алатау. В книге отзывов гости оставили теплые слова благодарности в адрес сотрудников музея.

В минувшем году в центре аула Кабанбай была начата реконструкция парка. Он обнесен по периметру ажурной оградой, установлены оригинальные светильники, скамейки для отдыха, брусчаткой выложены пешеходные дорожки, разбиты газоны и цветники, высажены саженцы

Слово об Ануаре

сосны и ели, заасфальтирована прилегающая территория. В декабре 2011 года, в торжественной обстановке, был открыт бюст известного писателя А.Алимжанова. Нынешней весной окончательно сформировался новый облик парка, который, по решению жителей аула, получил имя А.Алимжанова.

Гости праздника приняли участие в церемонии его открытия. Собравшихся тепло приветствовал заместитель акима Алакольского района Д. Канагатов. Право перерезать ленту у входа в парк было предоставлено заместителю акима Алматинской области С.Муканову, Н. Оразалину и дочери писателя Динаре. К бюсту Ануара Алимжанова были возложены букеты живых цветов.

В недавно капитально отремонтированном Доме культуры аула Кабанбай состоялась республиканская научно-практическая конференция «Әлем таныған Әнуар». Перед ее началом участники смогли ознакомиться с экспозицией, развернутой в фойе Дома культуры. Свои изделия из кожи и дерева, вышитые национальные мужские и женские костюмы, ковры и текеметы представили мастера народного творчества. Но все же центром притяжения стал стенд с произведениями писателя, печатными изданиями, в которых прозаики и исследователи литературного наследия А.Алимжанова делятся своим мнением о его творчестве.

В частности, это избранные произведения А.Алимжанова в 2-х томах и собрание сочинений в 3-х томах, а также книги, изданные к 80-летию писателя-земляка, например, сборник воспоминаний «Біздің Әнуар – Наш Ануар» (составитель и ответственный редактор – писатель Габбас Кабышулы).

Открывая республиканскую научно-практическую конференцию, ее модератор, лауреат Государственной премии Казахстана, председатель Союза писателей республики Н.Оразалин подчеркнул, что трудно передать словами всю широту литературной, общественной и политической деятельности А.Алимжанова. И сегодня

Әнуар туралы сөз
хотелось, чтобы выступающие добавили бы новые штрихи к портрету писателя, поделились бы сокровенными думами об Ануаре Турлыбековиче – писателе, публицисте, классике казахстанской литературы.

В своем выступлении заместитель акима области С.Муқанов передал слова приветствия всем участникам конференции от главы области Ансара Мусаханова. Говоря о великом земляке, он особо отметил, что Ануар Алимжанов с первых шагов своей творческой жизни с присущим ему талантом пропагандировал и защищал самобытную культуру, искусство и историю казахского народа. Таким он и остался в памяти земляков и соратников-писателей: скромный и великий Гражданин – наш Анеке!

Неподдельный интерес у собравшихся в зале вызвал доклад доктора филологических наук, профессора К.Камзина «Азаттық аңсаған арлы азамат». Он поделился своими сокровенными думами о жизни и творчестве Ануара Турлыбековича Алимжанова. Писатель мирового уровня, чье имя сегодня широко известно не только в Казахстане, но и в Европе, Азии и Африке. К числу его несомненных заслуг следует отнести проведение пятой Конференции писателей стран Азии и Африки, празднование 1100-летия великого Абу аль-Фараби. А что стоят девять лет работы на посту председателя Союза писателей Казахстана?!

Аким Алакольского района А.Жаканбаев тепло и сердечно приветствовал гостей торжеств на древней земле Жетысу. Имя А.Алимжанова носят средняя школа, а теперь и центральный парк аула Кабанбай, где установлен бюст писателя. Отдельная экспозиция, посвященная его творчеству, открыта в музее имени Кабанбай батыра. Ежегодно проводятся тематические конкурсы среди школьников. Он не был равнодушным ни в жизни, ни в творчестве. Вот почему все, что связано с именем А.Алимжанова, бережно хранят алакольцы.

Аплодисментами встретили участники конференции выступление Габбаса Кабышулы – лауреата премии

Слово об Ануаре

«Алаш», Почетного журналиста Казахстана – составителя и ответственного редактора книги «Біздің Ануар – Наш Ануар», выпущенной к 80-летию со дня рождения писателя (кстати, он был составителем, ответредактором и сборника воспоминаний «Әлем таныған Әнуар –Признанный миром Ануар» к его 70-летию).

Г. Кабышулы в частности сказал: «Незабвенный труженик пера Ануар Турлыбекович Алимжанов оставил потомкам значимое наследие не только в рассказах, повестях и романах, но и в крылатых выражениях. Ярко, сочно, кратко передать суть своих наблюдений и переживаний – именно этим и отличается творческий талант. Во всех своих произведениях – будь это первая повесть «Караван идет к Солнцу» (с предисловием М. О. Ауэзова), или роман «Стрела Махамбета», или «Возвращение Учителя» – Ануар дает точное определение событиям и их героям, описывая все правдиво, живо и интересно.

Ануар побывал во многих странах Азии, Африки и Америки. Он путешествовал не как турист, а как писатель-историк с целью изучения их истории и культуры, стремясь ознакомить всех с Казахстаном, родным народом, его прошлым и настоящим. Заслуги Ануара Турлыбековича как перед своим народом, так и перед прогрессивной общественностью Азии, Африки и Латинской Америки трудно переоценить. Он – первый казах -лауреат премии им.Д.Неру и африканского журнала «Лотос». А.Алимжанов жил и творил по чести. Совесть его была чиста и перед государством, и перед народом. Он никогда не был в объятьях власти, не служил партократам ни старого, ни нового образца. Он служил своей Стране!

На научно-практической конференции также выступили доктора филологических наук Н.Ақыш и Т.Беискулов, поэт Г. Жайлыбай, писатели А. Ашири, Б.Нуржекеев, ветеран труда из аула Екпинды Т.Доненбаев и другие.

Были зачитаны Приветственные адреса и

~~~~~ *Әнуар туралы сөз*
поздравительные телеграммы участникам конференции.

А вечером на сцене, установленной рядом с парком имени А.Алимжанова, блестяще выступили с праздничным концертом артисты областной филармонии имени Суюнбая. Они и завершили первый день праздничных мероприятий.

Второй день начался с посещения высокими гостями малой родины писателя – аула Карлыгаш. Прошедший ночью дождь напоил свежестью горное разнотравье и словно умыл горы с сияющими снегом вершинами. Справа у дороги, при въезде в аул, находится знаменитый родник Актума. Местная легенда гласит, что каждый, кто напьется хрустально-ледяной воды из источника, обязательно вернется в родные места.

Сегодня родник силами односельчан А.Алимжанова облагорожен. Сделан удобный сход с трассы, установлен навес, забетонированы склоны. А ледяные струи родника Актумы уже не сочатся из белой глины, а взяты в белоснежную трубу и готовы всегда утолить жажду путника.

Представительную делегацию встретили школьники аула и ансамбль «Ажелер». По традиции каждому гостю была вручена памятная керамическая кружка, которой они зачерпнули и отведали чистой воды из горного ручья. В «Красной школе», где когда-то учился маленький Ануар, сегодня располагается намазхана. Здесь и была прочитана сура из Корана памяти великого писателя.

С 2000 года средняя школа аула носит имя Ануара Алимжанова. В ней проведен капитальный ремонт, установлены интерактивные доски, кабинет информатики подключен к высокоскоростному Интернету. Но главная достопримечательность школы – это музей писателя. Учениками и педагогами собраны интересные экспонаты. Это пишущая машинка А. Алимжанова и настольные часы, рядом – ручка писателя, которой он делал наброски и заметки в записной книжке. В застекленном шкафу пальто писателя, его спортивные награды во время учебы в школе

Слово об Ануаре

и, конечно же, тома произведений, газетные вырезки, рукописи, фотографии и фотоальбомы.

Имеется и интересная диарама, наглядно показывающая жизненный путь писателя – от маленького здания «Красной школы» до Кремля. Для почетных гостей экскурсию по музею провела ученица школы Айнагуль Токтахметова. В книге отзывов появились десятки благодарственных записей в адрес педагогов и школьников, сумевших бережно сохранить для будущих поколений творческое наследие известного земляка.

По доброй традиции итоги торжественных мероприятий, посвященных памяти писателя Ануара Алимжанова, были подведены в живописной долине Ойжайляу, расположенной в отрогах Алатау, близ села Лепси. В программе: театрализованное представление. И вот на сцене Ануар Алимжанов. Артист, игравший писателя, сумел наиболее полно и емко передать порывистый характер своего героя, его искреннюю любовь к народу, тревогу за будущее поколение и судьбу казахстанской литературы. В диалог с ним вступают аль-Фараби, известные батыры. Вместе они говорят слова назидания потомкам.

Слово для поздравления предоставляется акиму Алматинской области Ансару Мусаханову. Он выразил слова искренней благодарности и признания всем, кто сумел найти время и приехать на родину А.Алимжанова. При этом отметил, что Анеке всегда был Гражданином и Писателем. И его так не хватает всем нам сегодня, в непростом периоде становления независимого Казахстана. Но его произведения нужно читать и перечитывать, черпая из них мудрость, становясь богаче духовно, оставаясь при этом патриотом своей страны, своего государства.

И вновь на сцене артисты областной филармонии имени Суюнбая. Каждое выступление, каждый номер благодарные зрители встречали продолжительными аплодисментами. Следует отметить фольклорно–этнографический ансамбль «Адырна», ансамбль «Алтынай», солистов Шолпан

Майтанову, Омиркула Айниязова, Альмиру Мусафирову и многих других.

По своему размаху и географии прошедшие конные соревнования можно с успехом считать областным турниром. В основных состязаниях – аламан-байге, топ-байге, кунан-байге, жорга-жарыс и кыз-куу приняли участие именитые наездники из Алматы, областного центра и районов нашей области. А побороться было за что! В качестве призов были выставлены три автомашины.

Одним словом, оргкомитет работал на славу!

**Василий ВОРОБЬЕВ,
собкор «Огней Алатау».**

Тойдан соңғы толғанис

2012-жылы жазда жазушы, қоғам қайраткері Әнуар Әлімжановтың 80 жылдығына байланысты Алакөл ауданында «Әлем таныған Әнуар» атты ұлан-асыр той өтті. Алматыдан бара жатқан қонақтарды күтіп алу шарасы Талдықорған қаласынан басталғаннан Алакөл ауданының шекарасына 12 қанат ақ үйлер тігіліп, мүлтіксіз зор дайындықпен қарсы алды. Тіпті қонақтар қадам басып жаяу жүретін жерлерге дейін әппақ болып борланған тастарды тізіп, жабайы даланы тас жағалауы бар ақ жиекті жолға айналдырған. Аудан мейрамханасындағы кешкі қонағасы үстелдері таудай ет, көл-көсір қымыз-шұбатқа толы.

Ертеңінде Әнуар ауылындағы күтіп алу салтанаты айтып жеткізгісіз болды. Бірыңғай үлгіде киінген мектеп оқушылары ғана емес, ауылдың жүруге жарайтын барлық кәрі-жасы дерлік тойға арнайы тігілген сәнді киім киіп, көше-көшені, бүкіл өңірді жайнатып жіберді.

1846-жылы патша генералы Вишневский қазақтар сиязын (съезд) өткізген Шұбарағаш– Ойжайлаудың табиғат көрінісі адам таңғаларлық екен. «Көрген де арманда, көрмеген де арманда» дейтіннің өзі. Генерал әскерімен

Слово об Ануаре

жайлап тұру үшін сол жерді – Ойжайлауды қалай тапты екен деген ойға қаласың.

Әнекең тойын сәтті өткізуге облыс, аудан басшыларының асқан жауапкершілікпен дайындық жасағандары әрбір үлкен-кіші шарадан анық көрініп тұрды. Танымал жазушы Ғаббас Қабышұлы тойға арнап «Біздің Әнуар» атты көлемді кітап шығарған екен, соның 200 данасын той иелеріне тарту етті.

Ғабекен Әнуар ағамыздың 70 жылдығына «Әлем таныған Әнуар» атты кітап шығарып, оны да осындағы жұртшылыққа силаған болатын. Әлемнің алпыс шақты елінде болған Әнекеңді мақтаныш етуші жерлестерінің биылғы тойды «Әлем таныған Әнуар» деген атпен өткізуді ұйғарғаны жарасымды болды. Ғабекен де, Алакөлдің төл тумасы, арқалы ақын Сәкен Иманасов та, басқа меймандар да Әнекең аруағына көрсетілген құрмет-қошеметке ризашылықтарын білдірді.

Алматы облысының әкімі Аңсар Мұсаханов, Қазақстан Жазушылар одағының басқарма төрағасы Нұрлан Оразалин әдеби-ғылыми конференцияда Әнекеңнің өмір жолына тоқталып, үлкен дарынның рухын елі-жұрты алдында ту етіп көтерді.

Той туралы бұл қысқа ғана пікіріме Орталық мемлекеттік мұрағаттан (Қаз.Мем.Орталық мұрағатының 374-қор, 1-тізбе, 1669-іс қоржынынан) алынған, генерал Вишневскийдің Ойжайлауда өткізген жиыны туралы жазбаша деректі қоса отыруды жөн көрдім. Онда былай делірген: «1846-жылғы май айының оныншы күнінде Шұбарағаш-Ойжайлауда бізкі төменде мөрлерімізні салмыш адамлар жамиғ мәжіліс ішінде бүгін Сибир қазақтарының пограничной башлұғы-господин генерал-майор һәм ковалернің Вишнебскинің иүзі алдында ұлы иүзінің Дулат, Албан, Суан, Шапыраш һәм Жалайыр ел билегушілерінің алдында ұшбұндық хат қылып салып қойдық. Яғни Қарқаралы, Аягөз, Кокбаклы дуанларының ел билегушілері июннің 23-ші күнінде өткізілетұрған

Әнуар туралы сөз
шербешнай сиязыға Тобұқлы Құнанбай, Шаншар
Татлимбет, Жалайыр билары Балпық оғлы Тиланші, уа
һәм Сапақ оғлы Құтұмлар қалмайұнша кезгүзүлсін. Аның
үшін Тиланші атасы Балпық уа һәм Ескелі деган кішілар
Жалайырның ел билагуші абзал, шоқ билары болған-дүр,
деп морларімізні салдұқ.

Ел биләгуші Алшынбай Тиләнші оғлы.
Шаншар Таттимбит Қазанғапоғлы.
Тобұқлы Құнанбай Өскенбайоғлы.
Мамбетей Тобұқлы Сұлтан Бералыоғлы.
Аягөз дуанының-Тұғұлбай Садырсұлтан.
Али Жадайоғлы.
Ескелді Балпықоғлы.
Құтым Сапақоғлы».

Жанат АХМАДИ,
жазушы, Халықаралық Алаш»
әдеби силығының лауреаты.

Слово об Ануаре

ЭНЕКЕҢНІҢ АРУАҒЫНА ЖӘНЕ БІР ТАҒЫМ

Жинақты жабардағы сөз

Қайран ЭНЕКЕ! Бұрылыс-бұралаңы тым көп болып тұрған бүгінгі еліңде ақиқатшыл Сенің батыл дауысың естілмегені, ал денсаулығы балғадай ақын-жазушы жолдастарыңның, тұстастарыңның, інілеріңнің біразы билік сарайын сағалап-жағалап кеткені мен үшін де өте өкінішті!

Иә-ә-ә... Сыр-ағаң, Сырбай Мәуленов: «Қазақ поэзиясының Құлагері» деген Ілияс Жансүгіровтің 90 жылдығы алғаш белгіленген 1984-жылғы 5-шілдеден кенет кейінге, қазан айына, қалдырылып, М. Әуезов атындағы драма театрымызда емес, «Лермонтов» театрының кіші залында өткізіліп отырғанына ашынып, ойыңды ашық, қатты айтқаның үшін Д. Қонаевтан қуғын көргеніңді білемін. Өзің туралы естелігімде толық жаздым да. Ал сол «оқиғадан» соң партияның Орталық комитетіне саған «бағышталған» бір «ғажайып» мінездеме жеткенін биылға дейін білмедім. Ол өзің сегіз жыл басқарып, абырой-беделін биік көтерген Жазушылар одағымызда жазылыпты. Аңқуы жоқ, мұңқуі көп ол «партиялық құжаттың» бірер сөйлемін ғана келтірейін: **«...Острая подозрительность, мелочность, мстительность, необъективность, не деловой подход. Способен разложить коллектив, рассорить людей. Доверяет слухам, сам участвует в их организаций и распространений...»**. Мұндай мінездеме 1937-38 жылдарда ғана жазылған шығар... Сенен тез құтылудың жоспарын жасаған «көсем» саған Орталық комитеттің есігін тарс жабу үшін керек еткен «құжат». «Табағынан тары теріп» жүрген қуларының біріне: «Анау Әлімжановты шақырып алып, мынаны оқып бер!» деп бұйырған да болар... Ал мына сандырақ сөздерді кім жазғанын білу де қиын емес. Иә, жас ақын кезінде өзіңнен көп жақсылық көрген інің, орыстiлдi Олжас Сүлейменовтің қат-қабат қатқыл сөздері. Жазушылар одағын басқаруға жіберілісімен биліктің

Әнуар туралы сөз

қабағын бағуы қапысыз сол шіркінің сенен безінген ғой. «Оны қайдан, қалай білдің?» дейсің бе? Партком хатшысы Ахметжан, кәсіподақ ұйымының төрағасы Қалихан інілерің қол қойған екен, екеуіне кезекпен телефон шалып: «Мұрағаттан мынандай мінездеме тауып алдым, – деп оқып бердім де: – Бұның не? Әнуар шынымен осындай ма еді?» – дедім. Біріншісі: «Біз, ұйғыр жазушылары, Әнекеңнен көп жақсылық көрдік, әрқашан ризашылықпен айтып жүреміз. Ал андағы мінездеме... Олжас шақыртып алып, Орталық комитет Әнуарға мінездеме сұратқанын айтып, оны жазуды маған тапсырды. Мен, әрине, шындыққа сүйеніп, Әнекеңді мақтап жаздым. Оным Олжасқа ұнамады, өзі редакциялап, қайта бастырып, қол қойдырды» деді. Екіншісі: «Парткомның қолы тұрған соң оқымастан қоя салып едім, қап, Әнекеңе обал жасаппыз ғой?! Әй, иттік-ай!» деп күйінді.

Солай, Әнеке. Олжас: «Маған енді Әнуардан не қайыр?!» деген де. «Біздің Әнуар – Наш Ануар» жинағым үшін қуана естелік жазып берген Нина Скалковская-Платонова: «...В редакцию он довольно часто приходил не один, а со своим другом поэтом Олжасом Сулейменовым» дегендей, өзің әдеби баспаларға апарып, таныстырып жүргеніңді, шығармашылық таланты туралы одақтық гәзет-журналдарға бірнеше мақала жазғаныңды, шетелдік қаламадастарыңа да таныстырғаныңды (Үндістанның үлкен жазушысы Субхас Мукерджидің өзіңе жазған хаттарының бірінде айтқанындай) ол есінен шығарды. «Жетіскен қыз төркінін танымас»...

Өмірдің жайлауында көп болған кісінің бірегейі сенің ғой, Әнеке! (Өкінішке қарай, қыстауында да аз болмадың). Құдай берген қаламгерлік талантыңның, табанды еңбеккерлігіңнің арқасында Қазақстанның, Совет Одағынан тыс елдерге: Еуропаға, Азия мен Африкаға және Америкаға... – барша құрлықтың әдебиетшілеріне танылдың. Мұрағатыңдағы хаттар да соны айтып жатыр.

«Правда» мен «Литературная газетаның» Қазақстан және

Слово об Ануаре

Орта Азиядағы меншікті тілшісі жылдарында республика Компартиясының басшысы Д. Қонаевпен сұхбаттасып, еліміздің мәртебесін, басшының беделін көтере түстің. Сонда бағанды білген Димекең сені алақанына салды (екінші алақанында саяси сипаты басым «Земля, поклонись Человекудің» авторы Олжас Сүлейменов болды). «Қазақ әдебиеті» гәзетінің Бас редакторлығына, одан кейін Жазушылар одағы басқармасының бірінші хатшылығына сайлаттырды. «Орыстілді Әлімжанов «Қазақ әдебиетін» қалай басқармақшы?!..»; «Қонаевтың кадры»; «Әлімжанов Одақты оңдырмайды!..» деп шулағандардың аузына сен біліктілігіңмен құм құйдың. Әдеби апталығымыздың да, Одақтың да өрісін кеңіттің, абыройын арттырдың. Анау «мінездемедегі»: «...*Способен разложить коллектив, рассорить людей*» деген сасық сөз содан 10 жылдан кейін, Ілияс Жансүгіровтің мүшелтойы туралы әділ сыныңа шамданған Қонаев сені алақанынан түсірген соң, жазылды.

Іші құтты бүгінгі пәтерімді Димекеңнің қолынан алғанымды бірде өзіне айтқанмын. Сол жақсылығын ұмытқан жоқпын, есіме алып, дұғама қосып жүремін. Әйткенмен, Орталық Комитетті еріксіз жағалаған бес жыл ішінде ол кісінің де пендешілігі болып тұратынын естідім де, көрдім де. Оның құзырында 13 жыл қызмет істеген Хакім Тілегенұлы (Михаил Иванович) Есенәлиев: «Димаш Ахметович басқаның қолымен от көсейтін» деп, біраз деректерді айтқан-ды (ол сырының қысқа нұсқасы кейініректе «Қазақ әдебиеті» гәзетінде мақала болып, «Ірілік пен ұсақтық» деген тақырыппен шықты).

Иә, Әнеке, Ілияс Жансүгіровтің 90 жылдығы Алматының деңгейінде ғана өткізілген жиында сенің мінберге үстіндегі сулығыңды шешпестен, кезексіз де шығып, презиумда тізілір отырған «мықтыларға» – Орталық Комитеттің идеология басшыларына сұқсаусағыңды оқтап тұрып: «Сендер қазақ әдебиетінің шын мәніндегі классигі Ілияс Жансүгіровтің юбилейін жетім қыздың тойындай етіп өткізіп отырсыңдар! Мұны бұл қиянаттарыңа қарсылық жасаудан жасқанған

Әнуар туралы сөз

бүгінгі біз еріксіз кешірсек те, ертеңгі ұрпақ кешірмейді, осы естеріңде болсын!» – деп, мінберден түскен күйі залдан шығып кете барғаның Қонаевқа өзіне атылған оқ болып көрінгеніне мен куәмін. Сенің сол кесек қимылыңды ол кешіре алмады, әділдікке жүгінбеді. Оқырмандарға оның өз лауазымына жараспас кекшілдігін ашып көрсеткен бір жәйтке байланысты жазған мақаламнан үзінді ұсынайын (мақаламды ешбір гәзетке ұсынбадым, тек кейіпкеріме мән-мазмұнының қысқаша нұсқасын жолдадым, ал мақалам келешектегі жинақтарымның біріне енгізіледі):

Бірде «Мұхтар Шаханов. Д. Қонаевпен сырласу» деген кітапты шолып отырып, Әнуар Әлімжанов туралы қисық сөзге еріксіз таңдандым. Ол былай басталыпты: «Кешкілік Димекеңнің үйіне соқсам, кітапхана бөлмесіндегі бұрышқа бірнеше кітапты үйіп қойыпты. Байқауымша, әдейі іріктелген сияқты. Амандық-саулықтан соң сол кітаптарға қарай бұрылдым.

– Мынаның барлығы да Сіздің қаламдас ағаларыңыздың маған сый ретінде ұсынған кітаптары... Мәселен, мынау Әнуар Әлімжанов деген ағаңыздың кітабы. Ұмытпасам, бір кезде Сіз оны мақтап жаздыңыз. Мен оны Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының бірінші хатшылығына көтердім. Қалай орнын Олжас басып еді, маған жауығып шыға келді. «Великому наставнику» деп бастаған мына қолтаңбасына назар аударыңызшы. Қалай қызметімнен түсіп едім, бағзы пікір-бағасынан айнып шыға келді...».

Әнуарға не үшін ашуланғанын, неге кудалап, 56 жасында қызметсіз, зейнетақысыз қалдырғанын Қонаев неге жасырды және: «Қалай Олжас орнын басып еді, маған жауығып шыға келді» деп неге жалған сөйледі? Әнуардың одақтағы орнын Олжас Сүлейменов емес, Жұбан Молдағалиев басқанын (1979 – 1983 жылдар) Қонаев та, Мұхтар да неге «білмей» қалды?

Ал Әнуардің кітабын «Великому наставнику» деген қолтаңбамен силағаны шынайы құрметі еді. Кезінде Ұстазы Мұхтар Әуезовтің өсиет етуімен, кейінде

Слово об Ануаре

Мәскеудің құптауымен Алматыда 1973-жылы Азия және Африка жазушыларының бесінші конференциясын өткізуді қолға аларда Ғабит Мүсірепов, Әди Шәріпов үшеуі Димекене барған. Әнуар қалай өткізбек ойын тәптіштеп баян етіп, жүз пайыз қолдау тапқан. Ал конференцияның жоғары дәрежеде өткені Жазушылар одағынан бұрын республикаға, Қонаевқа зор абырой болды емес пе? Соған шексіз қуанған Әнекең кітабын «Великому наставнику» деген қолтаңбасымен силаған болса, онысы – Қонаевты ерекше жоғары құрметтегені. Сол адал сезімін пәленбай жылдан кейін «Әнуардің жағымпаздығы» деп ойлап, кітабын лақтырып тастағаны қай білгірлігі?

Шаханов болса, сол сәт Қонаевтың «көрігіне көмір тастай қойып», Әнуардің 1986-жылғы Желтоқсан жайында «Литературная газетада» шыққан мақаласына «жауығып шыға келеді» де, «Әлімжанов ол мақаласында өзін тудырған қазақ ұлтын маңдайдан аямай соқты» дейді. Ол Әнуардің КСРО-ны ортақ отанымыз, үлкен үйіміз; халықтар достығы – тірегіміз дегенін мінейді. Ол кезде бәріміздің де түсінігіміз солайша болды емес пе? Мысалы, Қонаев ресми жиындарда Кеңес Одағына, орыс халқына, орыс әдебиетіне қатысты сөйлегенде: «Великий Советский Союз», «великий русский народ», «великая литература великого русского народа» деуден жаңылмады ғой? (онысына көзін жеткізгісі келген кісі оның сөздерінің мұрағаттағы стенограммасына жүгінсе болар).

Әнуардің «Литгазетадағы» мақаласын мен де оқығанмын (осы жинаққа енгіздім де) : «маңдайдан аямай соқты» дейтіндей дәнеңе жоқ! Әнекең былай депті: «...К толпе примкнули хулиганы, пьяницы и другие антиобщественные лица. Разгулявшиеся дебоширы, вооружившись металлическими стержнями, палками, камнями, избивали и оскорбляли граждан, орпрокидывали и поджигали автомобили, разбивали стекла в магазинах, общежитиях и других общественных зданиях...». Мұхтар Әнуардің ол пікірін өзі де дұрыс түсіне алмай, Қонаевқа

Әнуар туралы сөз

да дұрыс түсіндіріп бере алмаған. Әнекең: «к толпе примкнули» дегенде студент жастарды емес, бұзақылық пиғылмен арандатушылық жасаған оңбағандарды айтқан ғой?! Сол күндері неше түрлі тәртіпсіздік, сұмдық жасағандар – сол оңбағандар! Қай елде, қашан болсын билік атаулыға наразылықпен көшеге шыққан ереуілшілердің, көтерілісшілердің тобына албаты пәле-жала іздегіш бұзықтарды тіпті биліктің әдейі қосып та жіберетіні жазылмаған заңға айналғанын кейінде Желтоқсан оқиғасын тексерген Комиссияның төрағасы болған Мұхтар Алматының қала, аудан басшыларының «тәжірибесінен» шынымен білмеді ме?

Мұхтардың марқұм Әнуарді Қонаевтың көзінше және бір жазғыруы – «Әлімжановтың бұл мінезі үшін Жүсіпбек Аймауытовтың көрегендігіне алғыс айтуға тиіспіз» деп бастап (сол әредікте Қонаевтың: – Қалай?! Жүсіпбек Аймауытов баяғыда өліп қалмап па еді?! – деп таңданғаны «қызык»): «Мәселен, ол кісі «бала өз ана тілінде тәрбиеленбесе, өз ұлтына қызмет ете алмайды» деген қанатты сөзі арқылы-ақ өз ұлтының тіл қуатын бойына сіңіре алмаған Әлімжанов секілділердің болашағын жарты ғасырдан астам уақыт бұрын болжаған көреген адам! Егер Аймауытов қазақ әдебиетінің классигі болмаған жағдайда, оған тек осы сөзі үшін ғана ескерткіш қоюға болар еді» деп «ғасыр жаңалығын» ашқаны.

Мұхтардың ол «білгірлігіне» бақсақ, Әнуар Әлімжанов өз ұлтына еңбек сіңірмеген, өз ана тілін білмеген сияқты. Әлемнің алпыс шақты елінде болып, Қазақстанның, қазағын насихаттаған, барған жерлерінде қазақ, Қазақстан туралы жылы лебіз естісе, соған қуанған, әл-Фараби бабамыздың еңбектерін елге оралтуға себепші ағаларымыздың бірегейі болған, әл-Фарабидің Карачи банкі ғимаратындағы суретшілер залы қабырғансына майлы бояумен салынған үлкен суретін жадына көшіріп алып, Алматыға келісімен суретші Бек Ыбыраевқа (жаңылыспасам, аты-жөні осылай) айтып отырып салдырған, ал ана тілінде таза сөйлеген

Слово об Ануаре

Әнуарді іске алғысыз етіп, Аймауытовтың сөзі арқылы қазақтың қатарынан «шығарып тастаған» Шаханов пен Қонаев қай мақсаттарына жетті?

Қонаевтың: «Ұмытпасам, бір кезде Сіз оны мақтап жаздыңыз», дегеніне оралсам, ол Мұхтардың «Күнге тартқан керуен» мақаласын өзі де еске алып, Мұхтардың да есіне салды. «Лениншіл жас» гәзетінде (18. 07. 1972) жарияланған мақаласында Мұхтар Әнекеңнің ел, халық, қазақ мәдениеті алдындағы парызын молынан өтеп келе жатқан қайратты қаламгер екеніне тәнті болып: «Әлімжанов – ең алдымен Азамат жазушы. Қай шығармасын алып қарасаңыз да, бір шындықты айқын аңғарасыз, ол – туған елге деген шексіз сүйіспеншілікке толы мөлдір махаббат. Оның кейіпкерлері де – өзі сияқты ізденімпаз, батыл, жаңаға жаны құштар, көңіл керегесі кең, өмірге құлағы түрік күрескер жандар», деп қалтарыссыз сүйінген еді. Амал не, ол әділ пікірін Мұхтар Қонаевтың алдында есіне ала алмады.

Әнуардің Желтоқсан көтерілісі жайында «Комсомольская правда» гәзетінде жариялаған мақаласындағы мынау түйін сол жылдарғы комсомол мүшесі Мұхтардың жадында шығар:

«...Это страшнее, чем грандиозное стихийное бедствие... во время стихийных бедствий люди проявляют лучшие человеческие качества, свое единство. А декабрьские события вселили в нас тревогу, отчужденность, показали, насколько зачерствели, заплесневели наши души. Зараза приспособленчества и потребительства, протекционизма и родофильства очень живуча. Она порождает клановость, вождизм... В морально-нравственном падении высших кругов нашего республиканского руководства, в коррупции и трайбализме, землячестве и взяточничестве, охватившим высшие сферы нашего общества, нашей АН и центральных алматинских вузов и приведших к трагическим событиям, виновна не молодежь... В этом отчасти виновны и мы с вами, но больше все те же чиновники, сидевшие на хломе власти».

Әнуар туралы сөз

Бұл шыншылдық батыл тұжырым сол кезеңдегі билікті, оның басшыларын «маңдайдан аямай соққандық» еді. Бірақ, шындықтың өткір жүзіне тура қарай алмайтындар шындықты мойындамайды. Олар шындықты айтқан адамға әрқашан «жауығып шыға келеді».

М. Шахановтың Әнекеңді «өз ұлтының тіл қуатын бойына сіңіре алмаған» деп күстәналауы да орынсыз. Мен Әнекеңмен жиырма жылдан аса уақыт қарым-қатнаста болдым, оның қай қазақпен болсын сөйлескенде кібіртіктегенін, сөзін қайталап қиналғанын көрген жоқпын. Ол қасиетін білгені анық ақын інісінің Әнуар ағасының да, Жүсекеңнің де аруағын мазаламағаны жөн болатын еді.

Марқұм Әнуарді негізсіз кінәлаған тағы бір «еңбек» бар. Ол – партияның Орталық комитетінде қызмет істеген Бекежан Тілегеновтің кейін «Тұйық өмірдің құпиясы» естелігіне көшкен, Әнуарді «өзін Жазушылар одағына басшы етуге жанын салған Ілияс Есенберлин мен Ісләм Жарылғаповтың жақсылықтарын білмеді, екеуін қызметтен кетіріп тынды» деген жалған да арзан сөз.

Бекежан өзі атаған екі ағамыздың жаратылыстарын шынымен жете білмеді ме, әлде біле тұра, кеш болса да, ара түсуге тиіс болды ма, ол «құпиясы» маған беймәлім. Маған мәлімі – Ілекең мен Ісекеңнің Әнуардан жәбір көрмегендері. Әнуар Ілекеңді одақтың екінші хатшылығынан ешбір кінәсіз кетірген болса, ол кейін, Мәскеу ауруханасында жатқан Әнекеңе бармас еді, көзіне жас алмас еді. Бұлай дейтінім: Ілекеңнің жаратылысында өзіне жетерлік кекшілдік бар еді. Мысалы, оның «Алмас қылыш» романын «Социалистік Қазақстан» гәзетінде қатты сынаған Зейнолла Серікқалиевты кабинетіне шақыртып алып, «мақаланы талқылаймызды» былай қоя салып, өзіне жақтас аға жазушылармыздың бір тобына жас сыншыны көкпар еткізді. Ал менің одаққа мүшелікке өтуіме кепілдеменің бірін Зейнолладан алғаным үшін қабылдау комиссиясының төрағасы Ілекең мені екі жыл бөгеп, Әнекеңнің күшіңмен ғана қабылдандым.

Слово об Ануаре

Екінші хатшы болған Ілекең, көп ұзамай, Әнуардан шоқтық арттырып отыруға кірісті. Қызмет бабымен (Әдеби қорда директормын. Мені екеуінің күштеп тағайындағандарын Әнуар туралы естелігімде айтқанмын) үшеуара болған әңгімелерде, хатшылар алқасының мәжілістерінде де байқағаным: Ілекең кейде Әнекеңнің түзу сөзін терістеуі пиғылмен: – Туһ, Әнуар, олай емес қой, былай ғой! – деп бұра тарта беретін. Сөйтіп жолын бөгей бергенге бірінші басшы қашанғы шыдасын, Д. Қонаевқа барып жүгінген. Ол ежелгі жолдасы Ілекеңді құрметтесе де, оның қылығы жөн емесіне көзі жеткен соң, орнынан босатуға келіскен.

Ал одақтың Көркем әдебиетті насихаттау бюросының директоры Ісләм Жарылғапов нақты істің емес, сарқырама сөздің кісісі еді. Кезінде партияның Орталық комитетінде бөлім меңгерушісінің орынбасары, лекторлар секторының меңгерушісі болған Ісекең жайында жазушылар арасында: – Ісләм ағамыз одақта жиналыс болмайтын күні Алматының әйтеуір бір жиналысын тауып алып сөйлемесе, егер Алматыда жиналыс болмасын білсе, не Қаскелеңдегі, не Талғардағы жиналысқа барып қатысып сөйлеп келмесе, көңілі көншімейді, – деген әзіл болған. Ісекең сол «қасиетімен» бюроның жұмысын тұралатты да, наразы жазушылардың талап етуімен орнынан босатылды. Алайда ол кінәсін мойындамады, Әнуарға қарсы «жорыққа» шықты. Әнуарді сырттай ғайбаттап жүрді. Беталды өшігумен масқараға ұшырағанының ең сорақы түрі: Әнуар Одақтың 1-хатшылығына Жарғыға сай екінші рет ұсынылар құрылтай басталар алдында ол Әнуарді Пиночетке теңеген әжуа өлең жазып (иә, «ақындық та таланты» бар еді) таратып, делегаттарды Әнекеңе қарсы айдап салуға әрекеттенді, алайда онысынан, әрине, дәнене шықпады, өзі мазақ күлкі болды.

Кейбіреулер «Ісләм қазақ тіліне көп жаңа сөз қосты» десіп жүр. Тіпті біреуінің (кім екені есімде қалмапты): Ісләм Жарылғаповқа дейін қазақта «семья» мағынасын

Әнуар туралы сөз

білдіретін сөз болмады, Ілекең «жанұя» деген сөз жасап берді, дегенін оқығаным бар. Ол – қазақ айтар «жаңалық» емес, ата-бабамыздан қалған «отбасы» сынды қасиетті сөзді естімеген біреудің «білгіштігі». Жә делік, егер Жарылғапов тілімізге 100 жаңа сөз қосқан болса, бүгінде оның нешеуі қолданылып жүр? Небары 5-6-ауы дей аламын. Соның ішіндегі «жанұя» – қазақтың «отбасына» кереғар ұғымдағы сөз. Атамыз қазақ: «кеудемде жаным барда»; «кеудемде шыбын жаным шырқырап»; «кеудемнен шыбын жаным шыққанша»... деген. Яғни, жанның ұясы – кеуде. Ал соны білмейтіндер қазірде де: «отбасы» деудің орнына «жанұя» деп көйітіп жүр.

Әнуар, сондай-ақ, Әдеби қордың директоры Әбдірашид Ахметовті де қызметтен босатты. Әбекеңнің біраз шаруаны былықтырғанына оның орнына қойылған менің көзім жетті. Ол да «жазықсызбын» деп тулап, Орталық комитетке дейін барды. Онысынан пайда болмаған соң, «таз ашуын тырнап алады» дегендей, бір күні маған келіп: «Сен зәлім жігіт екенсің, менің орнымды сұрап алыпсың!» деп ажырайды. Үнемі суланып тұратын көзі қызарып кетіпті. Орнымнан тұрдым да: «Әбеке, жүріңіз» дедім. «Қайда?» деді, селт етіп. Дәлізге шығарып алып сабайды деп шошынған болар. «Әлімжановқа» дедім. «Е, неге?!» – «Жүгінуге». «Жоқ, бармаймын» – «Бармасаңыз, бықсық сөзді қойыңыз, ал мен барамын да, мені қайтадан «Қазақ әдебиетіне» апаруын, сізді қайтадан мына орынға әкелуін сұрап өтініш жазып беремін» дедім. Кабинеттен шықтық. Ол басқа жаққа кетті, мен Әнуарға барып, болған жәйтті айттым. Әнекең әдетінше сылқ-сылқ күлді де: «Саспа. Қызылкөздер сөйлей береді. Бір құлағыңнан кірген бықсық сөзді екінші құлағыңнан шығарып жібер» деді.

Ай-хой, сол үш ағамыздың шашбаушылары және өздерінен басқаны ешқашан жаратпайтын арызшыл «классиктер» тобының жандайшаптары, анау «мінездемедегіше», Әнуарді неше түрлі өсекке таңып жүрді.

Слово об Ануаре

Өсек пен өрескел әрекеттің астасқаны да болды. Жұмыссыз қалған Әнуар «Простор» журналында бас редактордың орны босаған кезде ол орынға өзін ұсындырды. Жазушылар одағы басқармасының хатшылар алқасы мәжіліс жасап, ұсынылған екі кандидаттан Ростислав Петровты таңдап, Әнуарды сырт қалдырды. Мен хатшылар мәжілісіне шақырылған да, тіпті болатынын естіген де жоқпын. Ал Әнекеңді сайламау жоғарғы жақпен алдын ала келісілгені сөзсіз еді (одақтың дізгін-шылбыры Олжастың қолында болған кез). Кезінде Әнекеңнің қолдауымен атқа мінген, Әнекең Одаққа қызметке алған екі құрдасыма (бірі – әдеби сарапшы, екіншісі – партком хатшысы) ертеңінде кезекпен барып, сайлаудың нәтижесі неге дұрыс болмағанын білгім келіп: «Оу, ат-атағы алыс-жақын талай жұртқа мәлім, күні кеше Одағымызды қапысыз басқарған Әнуар кім, біз ғана білетін Петров кім? Не болды соншама?» дегенімде хатшы: «Білесің ғой, менде не күш бар...» деп мүләйімсіді, ал екіншісі: «Сен не десең, о де, Әнуарді сайламадық!» деп ыржалақтады. Кейін академик болған сол ыржалақбай «Егеменді Қазақстан» гәзетінде менің «Сайыңнан саяқ құрлы сая таппай...» деп аталған, Мұхтар Әуезовті КГБ-ның қара құрығынан құтқаруды Мұханның студент шәкірті Әнуар Әлімжанов ұйымдастырғанын айтқан хикаятым жарияланған күннің ертеңінде Одақта бір топ жолдастарымыздың алдында маған: «Әнуардің олай істеуі мүмкін емес, ол – өтірікші, сен оған сеніп қалыпсың!» дегені. Мен кенет бұрқ еткен ашуымды қалайда дізгіндеп үлгіріп: «Әй, білгіш! Кім құтқарғанын Мұханның өзі айтқанын жаздым ғой, ол тұсты оқымадың ба? Әлде Мұханда өтірікші ме еді?!» дедім. Ол езуін жиып ала қойып, жылыстап кете барды (бізде бар сорлылықтың бірі сондай рухани бишаралық қой!).

Кейінгі билік те Әнуардің ашық, әділ пікірлерін керек етпеді. Өзінің алдындағы басшы сыртқа тепкен кадрлардың керектісін құзырына шақырып ала қоятын ескі тәсіл бойынша жаңа басшы – президент Н. Назарбаев Әнекеңді

Әнуар туралы сөз

кеңесшілер алқасына мүше етіп алса да, ол қызметі ұзаққа бармады. Әнуар оған да «...бас изеймін шыбындап» (Абай) болмады. Тәуелсіз гәзеттің тілшісімен 1993-жылдың басында жасаған сұхбатында жабайы капитализмге бет алғанымызды, елдік берекеден айрыла бастағанымызды дәлелдеп қатты сынап: «... ұрылардың еліне айналдық!» деп тіліп түсіп, өзіне жаңа ор қазылуына себепші болды.

Әнекеңмен көп жыл қызметтес болдым. Әрқашан қанаттасып жүрдік. Сырластығымыздың сұлу сипаттылығы, Әнекеңнің нәзік сезімталдығы соңынан ерген мені ерекше сүйіндірген бір сәті әлі де көз алдымда: жаңбыр құйып тұрған бір күні, түске таман, кабинетіме Әнекең күле кіріп келді.

– «Жаңбырды жақсы көретін кісілер төбесінен табанына дейін су болғанда рахаттанып күледі» дегенді естігенім бар еді, рас екен, төрлетіңіз!» – дедім. Екеуіміз де мәз бола қол алыстық. Қолы суға малып алғандай екен. Жаңбырдың «сарқыты» қоңыр кепкасының күнкағарынан, қоңыр сулығыңның етегінен тамшылап тұрды. Сол қолындағы шап-шағын, әдемі қара дипломаткасын, құдды басқа орын жоқтай, оң дізесін көтере соған қойып, маған жымия қарап, ашып қалды. Кесек те нарттай үш тал гүл жатыр! Мен ұстап көрмеген ғажап сұлу гүл!

– О, мұны алған да арманда, алмаған да арманда шығар! – дедім, шын таңдана әзілдеп.

– Төрт дөңгелегің орнында ма? – деді жымиып, дипломаткасын жауып, еңсесін жазып.

– Осында, бірақ мына жауында...

– Жауынды қой, кеттік! – деп, әдетінше сылқ-сылқ күлді.

Кеттік. Бардық. Гүлді тапсырды. Мені таныстырды. Әдемі гүл шоғы әсем әлпетті апайға жарасып тұрды...

Әнекеңді сағына еске алар сәттерім аз емес.

Ардақты аға қазасы маған да аса ауыр болды. Азаматтан, ұстаздан, қаламдастан, сырластан айрылып, аңырап қалдым...

Уақытта түйсік жоқ қой, өз бетімен өтіп жатты. Мен

Слово об Ануаре

ойға бата бердім. Әнекеңнің жалындап сөйлеген сөздерін қайтадан естіп жүргендей күй кешетін болдым. Мәні кең де терең мақалаларын қайтадан оқығым келіп жүрді. Зиярат етуге «Кеңсайға» барған сайын қамығатын болдым: қабірінің басында құлпытас жоқ, төңкерген табаданға ұқсас сұрғылт мәрмәрмен тақташалармен төрттекшелеп бүркеп тастапты. Аты-жөні, туған-қайтқан жылдары орта шеніндегі бір тақташаға көзге қораш ұсақ әріппен жазылыпты. Соған налып, төзімім таусылып, бір күні Алматы қаласының әкімі Виктор Храпуновқа бардым. Құлпытас туралы ойымды айттым. Сызып алған жобам бар еді, соны алдына қойдым.

– Әнуар жақсы адам еді ғой... Мына жобаңыз бойынша қосымша қоюға орын бар ма? – деді әкім.

– Бар, мінеки, «табаданның» мына ірге жағындағы басқа қабір қоршау мен екіарада жалғызаяқ жолдай ашық жер жатыр, соған жалпақтығы екі метр, биіктігі бір метр, қалыңдығы жиырма бес сантиметр етіп қара габбродан қосымша қойсақ, оның бетіне Әнекеңнің портретін салып, кім болғанын толық жазсақ, аруағы риза болар еді. Басқа елдердің жазушылары бізге келіп-кетіп жүргенде олардың кезінде Әнуармен аралас-құралас болғандары қабірін көріп, гүл қойып қайтқысы келсе, ұялмай апаруымыз керек қой, – деп, жобамды түсіндіре жауап бердім.

– Ғабеке, жақсы. Әнуардің отбасынан рұқсат алып, сонсоң менімен хабарласыңыз, құлпытасты жасату, апарып орнатып беру шығынын біз мойнымызға аламыз! – деп әкім қолын ұсынды.

– Рахмет! Жүз жаса! – дедім, қолын қатты қысып.

Әкімнен ат мініп, шапан кигендей қуанып қайттым.

Сөйтіп... ошақ қасында қалған әйелінен, ұлынан: «Рұхсат бермейміз! Мұсылман қабірді жаңартпайды!» деген жауап алдым. Жазушылар одағымыздың басшысы Оразалин Нұрланға мән-жайды айтып: «Жеңгемізбен сөйлесіп, рұхсатсын алуға тырысшы!» дедім. Амал не, Нұрлан да жөнге келтіре алмады. Мен күллі қазаққа қымбат

Әнуар туралы сөз

аруақты силауды, заманның ыңғайын білмейтіндердің «мұсылманшылықтарына» таңданып тындым. Қолымнан келгені 70 жылдығына арнап «Әлем таныған Әнуар. Признанный миром Ануар» деген естелік жинақ шығару болды. Ойымды оқып тұрғандай-ақ, сөзге келместен демеушілік қол ұшын берген Нұрлан Балғынбаев мырзаға ағымнан жарыла алғыс айттым.

Ол тұста Әнекеңнің ұлы Асқар президенттің баспасөз орталығында қызмет істейтін. Оған: «Мәскеуге барып, әкеңмен дос-жолдас болғандардың көзі тірісінен Әнекең жайында естелік жаздырып әкелгін. Он шақты сөйлем жазса да жетеді, бізге олардың ат-атақтары керек», деп хат жаздым. Үн қатпады. Одан кейін президент әкімшілігі Ішкі саясат бөлімінің меңгерушісі Ақан Бижановқа, Әбіш Кекілбаевқа (Мемлекеттік хатшы) хат жолдап, ойымды айтып, Әнекеңнің баласын Мәскеуге бір аптаға іссапарға жіберулерін өтіндім. Ешқайсысынан жауап келмеді.

80 жылдығына арнап «Біздің Әнуар. Наш Ануар» деп атап кітап шығардым. Ниетімді қолдаған Қуаныш Сұлтанов, демеуші болған Керімжан Бижанов мырзаларға алла риза болсын айттым.

Ол екі кітапта да Әнекеңнің бізге беймәлім күйінде Президент мұрағатжайында сақтаулы жатқан бірнеше мақаласы, халықаралық жиындарда сөйлеген сөздері, жазбалары жарияланды. Оларды тәптіштеп баяндамай-ақ қояйын, оқырмандарыңның қолына жетті.

Алда, аяулы ӘНЕКЕ, 90, 95, 100... жылдықтарың күтулі.

Оған дейін кім бар, кім жоқ...

Мұрағатыңды және бір ақтарып отырып: «Әнеке! Сен туралы жазылған, бірақ кітап санатында жарық көрмеген естелік те, мақала да баршылық. Қозғаусыз жатқан хаттар қаншама! Күш-қуатым өгейсімей тұрғанда енді бір қимылдап, 85 жылдығына арнап кітап шығаруға кірісейін» деп іштей «қаулы қабылдадым». Оны облыс әкімі Мұсаханов Аңсарға айтып едім, сенің туындыларыңа

Слово об Ануаре

тәнті болып, аруағыңды қалтқысыз силап, 80 жылдығыңды тамаша өткізген іскер Інің бірден құптады. Төбем көкке жете жаздап, құлшынып кеттім.

(Оқырманға және бір сөз: Әруардің өмірінде өте қатерлі бір жағдай болды. Африкаға кезекті сапарынан Мәскеуге оралып, ондағы шаруаларын шиырып, Алматыға аттану үшін КСРО Жазушылар одағының «Волга» аутокөлігімен Домодедово әуежайына келе жатқандарында, 1983-жылы қыркүйектің 8-і күні, апатқа ұшырады. Қарсы бағыттағы «КамАЗ» жүкмәшинесі «Волганы» соғып өткен. Жедел хабарланып жеткен ГАИ өкілдері медициналық жедел жәрдемді де, қабысып қалған мәшинеден Әнуарді өздері шығарып ала алмайтынын біліп, дереу техникалық жедел жәрдемді де шақырған. Техникалық көмекшілер қабысып қалған мәшінді бөлшектеп кесіп, есінен танып жатқан Әнуарді алып шыққан. Дәрігерлер ауруханаға ала жөнелген. Әнекеңнің аяғы, жамбасы, бірнеше қабырғасы сыныпты. Әйтеуір, тағдыр тарынбағандықтан шығар, ауруханада 36 күн жатып, құдайға шүкір, өздігінен тұруға жараған соң, қазан айының 14-інде Алматыға әкелініп, 15-інде мұндағы үкіметтік ауруханаға жатқызылған. Ол кезде мен Өскеменде жүргенмін, үш күннен соң үйге келісімен ауруханаға бардым. Аурухананың бас дәрігерінің орынбасары Мұхтар Айтқазин көптен таныс сырласым еді, Әнуардің хал-жағдайын сұрағаныма әрқашанғысынша сабырлы жауап беріп отырып: «Ғажап... ондай апаттан аман қалу... Әнекеңді құдай сақтаған... Алдыңғы күні рентгеннен өткіздік, сынықтары дұрыс салынған екен, енді жеңілдей бастайды, бір ай шамасында орталарыңа оралтамыз» деп жылы жымиды. Менің жолаушылап, кеше ғана келгенімді білген соң: «Жүр, бірге кіріп шығайық, тек көп отырма, шаршап қалар», деп орнынан тұрды, маған ақ халат берді. Бардық. Жаратылысынан нәзік денелі Әнекең жудырықтай-ақ болып қалған сияқтанды. Мұрнының дөнесі үлкейіп, көзі шүңірейіпті... Жүрегім тулап, кеңсірігім ашыды... Сәл жымия ұсынған қолын ақырын алдым: саусақтары

Әнуар туралы сөз

жіңішкеріп, ұзарып кеткендей... Жөнімді қысқа ғана айтып: «Өскемендегі журналшы, жазушы жолдастарымыз сәлем айтты, сауығып шығуыңызға тілек қосып қалды» дедім. Әнуар басын изеп: «Рахмет, сәлемет болсын!» деді де, баяу кимылдай кеудесін көтеріп отырды. Мұхтарға қарап: «Кеше сау адамша түшкіріп, бір рахаттандым», деп ақырын ғана күлді...

Әнекеңе барған бір кеште жазушы жолдасым Сайын Мұратбеков екеуіміз палата алдында тоқайласып қалдық. Сонда Сайынның: «Неге екенін білмеймін, мұндағылар Әнуарға селқостана бастапты, емдеуші дәрігері кей күні келмейтін де болыпты. Әнуардың ауырсынып, ренжіп жатқанын көріп, жағдайын сұрағанымда соны қынжыла айтты. Содан соң мен цэкаға, Кәкімжанға барып айттым. Ол аурухана бастығына телефон соғып, қатқыл сөйледі» деді. Кәкімжан Қазыбаев – Орталық комитеттің идеология жөніндегі хатшысы.

Әнекеңнің кейін бірде: «Мәскеудің ауруханасында жатқанымда, оныншы күні ме, онбесінші күні ме, сөйлеуге шамам келіп, маңайымдағыларды көруге жарағанымда бір бейтаныс орыс жігіт келді, өзін де, мені де құрта жаздаған машинаның шофері екен. Әкесі, әйелі, қызы – төртеуі келіпті. Жыларман болып, кешірім сұрады. Неге кешірмейін, әкәу (*«әкәу»* – *Әнекеінің сөзсыралғысы, – Габбас*), әдейі істеген жоқ қой, оқыс болды. Құдайға шүкір, мен тірімін» дегені бар. Шоферді сотқа бергізбепті. Кешірімді болу – кісіліктің бір нышаны-ау!..

Содан 10 жылдан кейін Грецияға, социалистік партиялардың халықаралық мәжілісіне барып, бір апта болып, одан Түркия арқылы қайтып, Алматыға ұшақ үш күн ұшпай, жол бейнетін көріп шаршап-шалдыққан Әнекең келе ауруханаға түсті. Мен белгілі жазушы Уаһап Қыдырхановтың жасы 60-қа толуын өткізу үшін Шығысқа аттанардан екі күн бұрын Әнекеңе барып шықтым. Ол бізге оң сапар тілеп, өзі емді жалғау үшін Германияға аттануы керегін айтты: – «Баяғыдағы апаттан бір пәле қалыпты»

Слово об Ануаре

дей ме, білмеймін, – деп күлді. Өңі жақсы, сөз-қимылы әдеттегісінше ширақ. Қуанып қалдым. «Уаһапқа сәлем айт, жүз жасасын! Жолдарың болсын!» деді. Мен де жолы болуына, бейнетінен арылып, сауығып оралуына тілектес екенімізді айттым.

...Әнекеңнің Германияға емес, кенеттен бақиға аттанып кеткенін Зайсанға барған күннің ертеңінде естідік... Ойпырым-ау, мені көзімнің де, көңілімнің де алдағаны ма... оңалып қалған еді... енді... ол қалайша... кенеттен... білмеймін... түсініксіз...

.....

Сөз соңы. Осында аталған деректі хикаятымның казак, орыс тілдеріндегі нұсқаларын оқырман қауымға ұсынуды жөн көрдім.

ҒАББАС.

«САЙЫЦНАН САЯҚ ҚҰРЛЫ САЯ ТАППАЙ...»

Деректі хикаят

**Атыңнан айналайын Қарқаралы,
Сенен бұлт, менен қайғы тарқамады.
Сайыцнан саяқ құрлы сая таппай
Мен–бір жан, қуғын көрген Арқадағы...
МӘДИ.**

Аясы ауыл үйдің тауық қорасындай ғана қораш бөлменің екі жақ іргесінде тіркестірілген тайпақ арбаша екі-екіден төрт темір төсек тәйпиіп тұр да, төргі қабырғаның тура орта тұсындағы тігінен көлденеңі көлемді пердесіз төрткөз терезенің төменгі жақтауына иек артқандай етіліп шағын үстел қойылған. Газетпен жабуланған сол үстел басында қолдың уытын көп көргендей көнетоз парақты кітапқа үңіліп Әнуар отыр. Қобырап көзіне түсе беретін мойыл кара қалың шәшін анда-санда оң қолымен уыстай көтере

Әнуар туралы сөз

қайырып, қарағұсына жапсыра ырғай нығырлап-нығырлап қояды. Басын көтермейді, кітап бетінен көз алмайды. Жұқа қабағы сәл түйіліп, орақ мұрынының етегі аракідік бүлк-бүлк етсе, қиықша қоңыр көзі паракқа сиқырлап сызық салардай өткірлене түседі.

Бөлмелес үш жолдасы бүгін таңертең Талғар селосына кетіп, Әнуар әдейі оңаша қалған-ды. Студент серіктері қаншама қолқаласа да, ол ілеспеді, ағасының бір шаруасына қолғабыс жасауы қажеттігін сылтауратып қалып қойды. Кешеден бері көңіл күйі тым алабұртулы. Бір беймазалықтың кұрсауына тап болған. Өз-өзінен елегізіп, қоңылтақсып, бірақ бөлмеден шығуға, көппен бірге қыдырысқа зауқы соқпай, қалайда оңашаланғысы, бір оқшау күй кешкісі, көңілінің тылсымданып өрекупін тұмшалап тұншықтырар шытырман оқиғалы әлдебір бейтаныс кітап оқығысы, сөйтіп алданғысы келген. Ондай кітапты кеше кешкісін іздеп тапқан да. Өзімен курстас жолдасы Наумға сезімді қатты ширықтырар шығарма тауып берші деп тілек еткен.

– Достоевский ше?–деген Наум. Екеуі өткен аптада Орталық кітапханаға барғандарында Әнуардың «Ағайынды Карамазовтарды» алғаны есінде.

– Мен Федор Михайловичті оқи алмайды екенмін. Қаншалық құлшынсам да, тіпті бой бермейді. Шұбыртпалы сөз-сөйлемдері шырғалаңдатып, шыдамымды тауысады, күні бұрын шаршатады. Маған оның шығармасының оқиғаларынан гөрі жазылу тілі ауыр тиеді. Құдай да, Федор Михайловичтің аруағы да кешірсін, ежіктеп оқып отыруға төзімім жетпейді,–деген Әнуар.

– Ол мүмкін, әбден мүмкін, менде де сондай «күнәһарлық» бар,–деген жолдасы.

– Драйзердің «Америка қасіреті» романын естігенім болмаса, қолыма ұстап көрген жоқпын, соны оқысам деймін, сен оны тауып бере аласың ба?

Наумның үйіне барып жүргенінде олардың бір бөлмесі кітапхана екенін Әнуар байқаған, тек әкесінің құзырындағы

Слово об Ануаре

ол мол дүниеге жолдасының батып билік жүргізуге дәті жоғын аңғарған.

– Папамның кітапханасында бар, сұрап көрейін.

– Сөйтші, ертең жексенбі ғой, күні бойы оқыр едім!..

Орыс тіліне ертеректе аударылған кітаптың ауқым-түрі үлкен, мұқабасы қалың, салмағы әжептеуір болғанмен, ішкі беттері судыраған сарғыш та жұқа екен және әріптері ірі, қанық қара бояулы, оқуға оңай. Мерзім талтүске тақағанда Әнуар кітапты орталап та қалған. Романның бас кейіпкері Клайд Грифитистің жастық шағы Әнуардың жадында бейнеленіп, құдды ашылып жатқан таныс суреттей елестеді; ішек-пернесіне саусақ тисе күмбірлеп кетуге құлақбұрауы келіскен домбырадай екен. Ол балғын кейіпкер – кедейлік басынған шарасыз шаңырақтың байғұсы; жоқшылықтың батпандаған жүгін қабырғасы қақырап кетердей халде зорға көтеріп келеді. Тез жүр, олай қарай жүрме, былай қарай жүр деп әмір үйірген әділетсіздік бишігі жіп-жінішке жіліншігін біржола жұлып түсердей оскылайды. Клайд та қазақтың Қарлығаш ауылындағы сонау бір жетімекше асқа да, киімге де, мейірімге де жарымай, жапақтап күн кешіп жүр. «...Что за несчастье родиться бедным, ниоткуда не ждаты помощи и быть не в силах помочь самому себе!..»

Бөлменің есігі дағдысынша шиқ етіп ашылған. Темекі тартқысы келіп те отырған Әнуар шегіне жеткендей шыдамын енді тежемеді, кітаптан басын көтеріп, еңсесін жазып, бұрылып қарады. Мақан екен.

– Ә, сенбісің? Төрлет!–деп түрегеле қолын ұсынды.

– Жалғызсың ба?–деген досының үнінен әлде танданғанын, әлде құптағанын аңғара алмаған Әнуар:

– Өнің куқылданып тұр ғой, не болды, не хабар?–деді тік қарап.

– Сен не істеп отырсың?–деді Мақан. Өзі: «Жер орбитасынан тайып кетсе де табанын тапжылтпайтын палуаным» деп атап, жараса әзілдесіп жүретін бұл досының салқын да тосын сұрағынан секемденген Әнуар:

Әнуар туралы сөз

– Өзімізде қасірет аз болған соң Драйзердің «Америка қасіретін» оқып отырмын, – деп ширығысты жауап қатты.

– Жалғызсың ба?

– Көріп тұрған жоқсың ба? Не болды, не білдің? Отыр, кел!–деген Әнуар төсегіне отыра кетті де, пенжақ-шалбарының қалталарын сипалай бастады. Темекі іздеген.

– Басқалар қайда?–деп Мақан жанқалтасынан «Прибой» папиросын ала досының қасына құйрық басты.

– Олар Талғарға кетті, кешке бір-ақ келеді. Ну что случилось?

– Оны ертеңдер тұтқындайды...

Бөлме иен қалғандай...

Әнуар екі қолымен екі дізесін шеңгелдеп ұстай қалып, уатып-уатып тастағысы келгендей мытып-мытып жіберіп:

– Аның па?!–деп Мақанға жалт қарады. Мақан бір сәтке еріксіз орнаған, ой-санасын үңгіп-мүжіген үнсіздікке бой алдырып, папиростың екі талын шошайтып ұстаған күйі Әнуарға қырынан көз тастап, енді ләм-мим деуге мұршасы болмай отырған-ды. Қадала қалған өткір қос жанар есін тез жидырды:

– Кеше, жоқ, өткен түнде олар коллегия мәжілісін жасапты. Ертеңдер тұтқындамақ. Оның үйінде Москвадан және Ташкенттен келіп жатқан екі жазушы қонағы бар екен, оларды ертең бе, бүрсүгін бе, түсте аэропортқа алып барып, Ленинградқа шығарып салады. Бұлар бәрін біліп отыр. Айғай-шу шығып кетуінен сақтанып, оны кеш бетінде, бір оңашаланған әредікте ұстап әкетпекші.

– Неге ертерек келмедің?–деді Әнуар Мақанды көзімен атып, оның қолындағы папиростың біреуін жұлып алды да, аузына апара бере оқыс айнып, үстелге ытқытып тастай салды.

– Абекең таңертең «айта қояйын!» деп саған келген екен, вахтер кемпір: «Олар жоқ, Талғарға тойға кетті, түнде келеді,–депті. Мен базарда болып, үйге жаңа келсем, Абекең тосып отыр екен. «Тез тауып ал да айт! Мен шұғыл тапсырмамен Ұзынағашқа кеттім, кешіксем де

Слово об Ануаре

хабарласамын» деді. Мен сендерді қайдан табамын, кімнен жөн сұраймын деп шошынып жеттім ғой...

– Анау алжыған кемпір саған не деді?

– Ол вахтада жоқ, бір жерге кете қалған шығар, сонсоң, тым болмаса көрші бөлмелердің біреуіндегілерден сұрармын деп келсем, мінеки, дұрыс болғанын қарашы.

Бөлме тағы иен қалғандай...

Әнуар шалқалап жата кеткен. Сол қолымен төсектің име темір басын сығымдай ұстап, оң қолының сыртымен мандайын баяу нығырлап ысқылайды. Опыр-топыр қаумалай қалған қалың ойдың салмағынан жаншылып бара жатқандай. Көптен бері көкейін жайлап алған сансыз сұраққа және бір шоғыр жаңа сұрақ шұғыл қосылып: – Енді қайтесің, не істеуің керек?! Тез шеш! Бол! Қамдан!– деп қатаң бұйрықты да қоса қабат жеткізгендей.

– Қай вариантқа тоқтаймыз?–деді Мақан. Ол папиросын тұтатпай, қорабына сұғып, үстелге қойған. Әнуарға қарап отыр. Бірер минөтті алған үнсіздік тылсым үрейге айналмаса не қылсын?!

Жоқ!

Әнуар шапшаң ұшып тұрды да:

– Сен тез барып Көзәйнектіні тауып ал да, айт. Менің вариантыммен қимылдаймыз дедік қой! Мен боксерді іздеймін. Сонсоң сен ертең жұмыс орнында бол, қандай сылтау тапсаң еркің, тек тырп етпей отыр, мен звондаймын. Ах, подонки! Добивались и добились своего?! Көрерміз!– деді, жайшылықтағы жұмсақ үні жалпақ төске жалаң балға тиіп кеткендей шыңылдап шығып. Тоқыма қоңыр көйлегінің алқым түймелерін тез-тез сала бастаған...

Аудитория лық толы. Жасы бар, жасамысы бар қауым иін тіресіп-ақ отыр. Жасамысы–орта тұста қатар жайғасқан бурыл шәшті бес-алтау бірден байқалады. Орыннан құр калып, ірге-іргеде тұрған жастар да бірталай. Бұл мол қауым университеттің филология факультетіндегі студенттер ғана емес, басқа факультеттерден, тіпті, өрісі өзге институттардың қайсыбірінен келген студенттер,

Әнуар туралы сөз

оқытушылар, әдебиетке құмар жандар. О тұс, бұ тұста бәсең күбір-сыбыр болмаса, әншейінде мұндай басқосуда бой бермейтін дабыр-дұбыр сөз, желпіністі қиқу күлкі жоқ. Өз-өзінен тәртіпті жұрт есік жаққа қарағыштай береді. Есік те ашылды. Маңдайы жарқырап Мұхаң–Мұхтар Омарханұлы Әуезов кірді. Тағатсыз тосқандар ұшып тұрысты. Мұхаң күлімсірей қарап, бас изегендей ишарат жасады да, оң қапталда қиыстау тұрған үстелге барып, онда жатқан курс журналын шеткерірек ысырып, қолындағы кітапты соның үстіне қойып, залға екінші мәрте көз тастап:

– Сәлеметсіздер ме? Отырыңыздар, –деп, және бір сәт бас изегендей болды. Сәлем қатысқан жұрт бәрі де бір демде «уһ» дескендей, орындарына лып-лып отыра қалды. Мұхаң ақырын ғана жөткірініп, орындықтың арқалығына қол созған. Сол әредікте алдыңғы тұстан көтеріліп барған Әнуар:

– Аға, кешіріңіз, мына газетті сізге табыс ет деп бір ақсақал беріп еді, аты-жөні мынау хатында болар, –деді де, төрт бүктелген газетті ұсынды. Денесіне ерекше қонымды қоңыр пенжағының түймесін ағытып, орындыққа жайғасуға ыңғайланған Мұхаң, қасын әнтек кере, Әнуарға қараған. Таныды. «Орыс бөлімшесіндегі Әлімжанов қой...». Газетті, оның үстіне қойылған сыңар бүктеулі жарты парақ қағазды алып, ырғала жайғасты да, қағаздың бүктеуін ақырын жазып, маңқия қарап, асықпай оқыды. Оқып болып, қағазды аударып, сыртына көз жүгіртті де, қайтадан бүктеп, жанқалтасына салды. Газетті ілгері ысырыңқырап, залға әдеттегісінше байсалды қарап алып, орнынан көтерілді, әдеттегісінше көпшіліктің алдында ары-бері аяндауға кірісіп, дәрісін бастады:

«Бүгінгі сөздің түйіні–Абайдың лирикасы. Абай «Сап, сап, көңілім» деген өлеңін жиырма-жиырма бес жас шамасында жазған деп ұйғардық. Енді осыдан соңғы ақындық үлкен шығарма туатыны – 1882 жыл. Бұнда Абайдың бір жылда туған екі өлеңін білеміз: біреуі өз өлеңі–«Қансонарда», екіншісі–аударма. Лермонтовтың

Слово об Ануаре

«Бородино» деген өлеңінен жасалған аударманың үзіндісі...»

Мұхаң әлсін-әлсін жеңіл жөткірініп қояды. Көкейіндегі көрікті ойлары: «мен шығам!.. мен шығам!..» деп тайталасатын, сөйтіп қинайтын тәрізді.

«Сенді ме, сенбеді ме... сенбесе... жоқ, сенеді. Ақылды, аңғарымпаз адам емес пе, бізге сенуге тиіс. Ал егер қалайда сенбей жүрсе, арандату деп ойласа... жо-жоқ, өйтпейді, бізге сенеді!.. Маңғаз адамның жұмбақ жаратылыстысы-ау өзі! Мен білгенде былтырдан бері қаншама сыңаржақ сынға ұшырап келеді, қазақ эпосы жөніндегі конференцияда баяндамашы да, басқалар да буржуазияшыл-ұлтшыл деп те айдар тағып, тым ауыр сөздер айтты. Сталиндік сыйлықтың лауреаты, академик Әуезов бұлайша қудаланған соң...». Тулаған толқындай қалыпсыз ойдың жалына жармасып, ұйқы-тұйқы хал кеше бастаған Әнуар алдарында ары-бері салмақты, сабырлы аяндаған ұстаздан көз аудармай отыр. Басқаларға қарауға дәті жоқтай, егер жан-жағына қарар болса, бәрі де оның көзінен, жүзінен ішкі сырын оқып-біліп қоятын секілденеді. Ал ұстаздың бет-әлпетінен, дене қимылынан ешбір өзгеріс, тосын белгі байқалар емес. Өзін университеттегі жұмысынан босату туралы бұйрық шыққанынан да бейхабар жандай. Еңсесін тік ұстайтын әдеткі қалпы, құлаққа жағымды қоңыр үнін ақ жаңбырша ашық төгілте сөйлеп кеткен:

«... Екінші айқын бір жаңалық белгісі—тауды және барлық пейзажды тек сол тау үшін, пейзаж үшін ғана алмайды. Адамның іс-әрекеттерін тартыс-талабымен, неше алуан мінездерімен араластырып, арнаулы қарым-қатынаста, шарпысу қалпында алады. Адамның да іс-әрекетін, сезімін тегіс табиғат ортасында береді. Шығарманың өзі сюжетті, оқиғалы поэма, баллада үлгісінде жазылмаса да, бар өлең бастан-аяқ динамикалық суреттерден тұрады...»

Кідірет, мүдірет емес, ширеңісі жазылып, еркін шешіліп, керілген кең даланың жазғы кештегі керімсал самалындай есіле сөйлейді...

Әнуар туралы сөз

Үзілістің қоңырауы да соғылды-ау!

Мұхаң лекция әредігінде студентгердің сұрақ-сауалдарына жауап бере шүйіркелесетін әдетін бұл жолы бұзды. Үстел басына барып отырып, манағы газеттің бір тұсын үңіле оқи бастағандай қалып танытқан. Ұстаз назарын сыйлап үйренген жұрт сыпайылық сақтап, құрметтен жаңылмай, бөлмеден үн-түнсіз шығысты. Ұстаздың қазіргі хал-ахуалын: әсірепысықтардың, әсіребілгіштердің, әпербақандардың қарауылына ілініп, нысанасына айналып, нахақ пәле-жала азабын іштей тартып, «бөрі арығын білдірмес...» күй кешіп жүргенін бәрі де сезеді, түсінеді, бәрі де ұстазға іштей тілектес, жақтас...

Жоқтан күйбең тауып, топтың ең соңында әдейі қалған Әнуар қасынан өте бере кідіріңкірегенде Мұхаң оған көз қиығын тастап: «Мақұл!» деді де, гәзетке қайтадан үңілді.

Көңіліндегі аз-маз күдігі әбден сейілген Әнуарға қанат біткендей. Тәуекел қайығына қарғып мініп, ескегін қолға алды!

Университеттің жаңа корпусынан жүгіре шығып, Комсомол көшесімен орталыққа карай ұмтылған Әнуар түнгі нөсер жаңбырдан кейін әлі сорғымаған, дегдімеген, миы шығып жатқан жиекжол жүрісін өндітпес болған соң күре жолға түсіп еді, омпы-томпы асфальттің беті де лайсаң екен, бәтіңкесінің резеңке табаны тайғанақтап, адымы бәрібір тұсала берді. Әйтсе де, озып өтіп жатқан автомәшинелердің доңғалағы шашыратқан шалшықтан қашқалақтаса да, жолдан шығып кетпей, бунақ-бунақ қалып жатқан көк түгінді де еріксіз жұтып, тыжырынып қойып, асығып келеді. Арық денесіне қонымсыздау көнетоз пенжағының түймелерін ағытты. Шалбарының балақтарын көтеріңкіреп ұстады. Солайша сөлекеттеу жүрген бойы Сталин көшесімен қиылыстағы телефон күркешігіне кіріп бір-ақ тоқтаған. Телефон тұтқасын алып тындап еді, ыңылдап тұр екен. Екі тиынды сыңғытып, керек нөмірлерін терді. Арғы ұштан: «Да, да! Слушаю я, слушаю вас!»—деген уәделі сөзді таныс дауыс саңқылдады.

Слово об Ануаре

– Мен ғой. Қыздар келісті, қай сеансқа барайық? Тиын-сиынның жете ме?–деді Әнуар, еңтігін еркін баса алмаған күйі күбірлеп.

– Жетіп қалар, бірақ сенен де алайын, қай жердесің?

– Кинотеатрда кездесейік, тез кел!

– Қазір!

«Кинотатры» Мир және Киров көшелерінің қиылысындағы «Алатау» мейманханасы еді. Әнуардың аталас апайы сонда қойма кілтшісі. Жалғызбасты әйелдің «кеңсесі» де, баспанасы да–мейманхананың астыңғы қабатындағы бір қалтарыс бөлме. Әнуар кейде бір-екі жолдасын ертіп барып, шәй-пәй ішіп жүреді. «Қарның ашып қалмасын» деп апай шіркін анда-санда бес-он сом ақша да береді. Вахтер кемпір-шалдар Әнуарды жыға таниды. «Біздің көңілді жігіт келді!»–деп жайдарылана қарсы алады. Бөлмеге кірген бетте-ақ Әнуар Мақанға:

– Боксер сені сонда күтеді, бағана кеткен. Жеңгесі смена бастығы, билет алуға, оңашалап отырғызып жіберуге көмектеседі, тек мынаны тез жеткіз!–деп қойын қалтасынан «Депутат Верховного Совета СССР» деген алтынды жазуы бар қызылқоңыр мұқабалы куәлік алып ұсынды.

– О! Кеттім!

– Давай! Мен университетте боламын, боксердің хабарын күтемін...

Университетке тақалғанда Әнуардың кенет темекі тартқысы келді. Ертелетіп жатақханадан шыққанда шеккеннен беріде шылымды есіне алмағанына танданды да.

Бірінші қабаттағы «Комсомол комитеті» кабинетінің қасында тұрған Сейсенбек дәлізде келе жатқан Әнуарды көрді де, төбеде ілулі дөңгелек дәу сағатқа қарағыштап:

– Мынау төрт болды дейді, дұрыс па, ақ сөйлеп тұр ма? – деп күңкілдеп алды да, жанына жеткен Әнуарға: – Сағатың неше болды? –деді.

– Төрттен екі минөт кетті, – деді қолсағатына қараған Әнуар. – Мұнда кім бар?

- Суретші бар.
- Телефонға ие болсын. Өзің анда барып келдің ғой, доңғалағың дайын ба?
- Дайын тұр. Бұрышта!
- Ұзын орнында ма?
- Орнында. Темекісін сорып тұр.
- Мен де сорып келейін, – деп Әнуар ілгері озып, Сейсенбек кабинетке кірді.

Корпустың Киров көшесі жақтағы артқы есігіне барған Әнуар онда Ұзынның босағаға сүйеніп, Алатауға қарап тұрғанын көрді.

– Бұл Алатауға көз салып, басқа Алатаудың халін ойлап қалғансың ба? – деді Әнуар, өзі екінші босағаға сүйеніп, жан-жағына қарап қойып.

– Шынында сондай күйдемін, – деп Ұзын екі қасының арасын сұқ саусағымен үйкеледі. Содан соң: – Бәрі де дұрыс па? – деді бәсең үнмен.

– Ойдағыдай. Өзінде ше?

– Дұрыс!

– Тфә, тфә! – деп Әнуар да Алатауға көз жіберіп, жанқалтасынан сигарет пен сіріңкесін алды. Іркес-тіркес шөккен ақшулан өркешті ғаламат қоңыр нарларға ұқсас Алатау мына бауырындағы қалада түтін түтетіп жүрген қайсыбір қаратаяқтардың «әттең-ай» әрекет-қаракеттеріне еріксіз, тілсіз куә болып, соған шаршап, налып жатқандай ма, қалай?.. Әлде соларға жиіркене қарап: «Ей, берекесіз, бәтуәсіз бейбақтар, бетпақтар! Қашанғы қажасып, қақтығысып, жұлысып, өлерменденіп өтесіндер?!»–деп шамырқанып, шыдамы таусылып, сыздап, шатынап, қақырап жарылып-жарылып кетуге шақ қалғандай ма?! Құдай-ау, табиғаттумысы тағылық дәуірінен басталған бұл адам, тегі, сол соқпағынан шықпай, бірін-бірі андып, күндеп, біріне-бірі бақастық жасай бермек пе?! Саған не болды, ей, қазақ?! «Алашордашыл» деп, сандалмасқа сандалып, шошынбасқа шошынып, адасып, алас ұрып, анау айып-жазығы жоқ Ахмет Байтұрсынов бастаған

Слово об Ануаре

ағаларымызды–алаштың, ұлтымыздың көсемдерін тізімдеп бір құрттық. «Халық жауы» деп жабулап, қаншама боздақтарымызды көктей ордық. Әлихан Бөкейхановтың, Мұстафа Шоқаевтың, Мағжан Жұмабаевтың және басқа арыстарымыздың аруағынан имену жоқ. Голощекин ку жақ пен монтаны Мирзоянның, қанқұмар Гитлердің жауыздығы аз болғандай, енді тынар, тынышталар уақыт болды ғой деп еңсемізді көтере бергенімізде дүлей-сойқан қара түн тағы төніп, қабына қайырылып, қағынып тағы жеткені ме?! Сойқанның сойылын, қарапиғылдының қанжарын елден бұрын тағы сен қолыңа алғаның ба, ей, қазақ?! Сүргінді тағы бастағаның ба?! Ермұқан Бекмахановтың кінәсі не?! Қаныш Сәтбаевтың шаужайына неге жармасасың?! Мұхтар Әуезовтің жазығы кемеңгер ақын Абайды тірілтені ме, өзге жұртқа танытқаны ма? Өзге жұртқа Абай арқылы бүкіл қазақты танытты емес пе? Ұлтының абыройы, арнамысы болған ұлы ақынын дәл Әуезовше әспеттей алған, ғажап кітап жазған қаламгер бұрынды-сонды қай елде, қай ұлтта бар?! «Абай» романы үшін Сталиндік сыйлық алған, әлемге тарап жатқан болашақ эпопеясының соңғы кітаптарын жазып жүрген аяулы Әуезовті «халық жауына» айналдыру, тұтқындату, құртқызу қай айуанға, не үшін керек болып жүр?! Ойлануды, өкінуді білмейтін арандатқыш опасыздардың айтқандары болып, айтақтары өрши бере ме?! Ах, подонки!»–деп жұлқына ілгері аттап қалғанын өзі де аңғармаған Әнуарға жалт қараған Ұзын:

– О не, Әнеке? – деді.

– А? Немене?

– Маған бірдеңе дедің бе?

– Кім? Мен бе?... Жо-жоқ, жәй, просто...

– Әнеш, боксер хабарласты, бәрі реттеулі, – деп келе қалған Сейсенбекке бір, Ұзынға бір қарап алған Әнуар:

– Кірісейік! – деп пенжағының жеңін ысыра қолсағатына үңілді де: – Он бес минуттан кейін жүреміз, сен киімін алып кел! – деді Ұзынға. – Ал сен доңғалақты келтірт және біз кетісімен ананы дереу іліп, осы жаққа ие болындар! –

Әнуар туралы сөз

деді Сейсенбекке. Өзі ішке қарай жебей басып жөнелді. «Комсомол комитеті» кабинетіне бас сұғып, ондағы Суретшіге: «Оны сұрағандарға «Академияда» де, мені тос, газетінді безендіре бер!» – деп қуақылана көз қысты да, одан соң аудиторияға барып, есігін қағып еніп: «Кешіріңіз, Мұха, сізді академиядан бір кісі телефонға шақырады, ренжімесе келсінші, асығыс шаруамыз бар еді дейді», – деді де, бұрылып шығып кетті. Іле Мұхаң да шықты. Әнуар аулақтап жол бастап барады, жүрегі кеудесінен атқып шығардай алқынып, талдырмаш бойы зілденіп, күйіп-жанып, құлағы қайта-қайта шыңылдайды. Есік көзінде макинтош пен қалпақты ұстап Ұзын тұрған, ол екеуі Мұхаңның киінуіне көмектесті. Кенеп жаппалы «эмка» автомәшинесі көлденендей қалды. Әнуар оның артқы есігін ашып, Мұханды қолтығынан демеп кіргізіп, өзі де отырды. Мәшине сырғи жөнелді. Рульді ұстаған қара мұртты жігіт ағасы «Абыржыма!» – дегенді айтқандай раймен Әнуарға ақ жарқын жымия қарап қойды.

Аэропортқа жеткенше үшеуі ләм-мим деспеді. Мәшине тоқтаған сәтте ғана Әнуар:

– Аға, Мәскеуде сізді Қалжан Нұрмаханов деген жігіт қарсы алады, мен рейсті хабарлаймын. Ұшаққа отыру қазір басталуға тиіс, билетіңізді тіркеуші әйел береді, сізді өзі шығарып салады, мен барып біліп келейін, – деді де, мәшinedен түсіп кетті.

Таңертеңнен бері Алматы аспанын аласартардай тұқыртып тұрған қою қара бұлт енді қоналқасына жетуге асыққандай ыдырай биіктеп, сұйыла серпіліп, оңтүстікке қарай үдере ауып барады. Аспан айығысына іштей қуанған Әнуар: «Рейс бөгелмесе екен, тез ұшса екен!» – деп тіледі. Жүрек байғұс тулаулы, беймаза.

Аэровокзалға кіреберістен бірер қадам қиыста ештеңеге қатысы жоқ кісіше жайбарақат шылым шегіп тұрған Мақанның сабырлы қалпы Әнуарға күдік-күмәнді ештеңе жоқтығын аңғартып еді. Ал боксер іште, мандайшасында Мәскеу рейсінің нөмірі қызғылт сәулемен айшықталған

Слово об Ануаре

есік көзінде басына көгілдір орамал тартқан әйелмен сөйлесіп тұр екен. Боксер қолындағы гәзетті әйелге берді де, Әнуарға қарсы жүрді. «Расписание» делінген тақырып жазуы бар үлкен тақта-жарнаманың алдында аялдаған Әнуардың жанынан өте бере боксер: «Жеңгем, әне, тосып тұр, келсін», – деп күбірледі. Әнуар кестенің бір тұсына үңілген сыңайланды да, бұрылып сыртқа беттеді. Көңілі алып-ұшып, жүгіре жөнелгісі келгендей. Жан-жағына көз тастап еді, о тұс пен бұ тұста отырған, тұрған әлдекімдер алыстан елестегендей ғана көрінді. Екі шекесі солқылдап, лықылдап, өне бойы қызып бара жатқандай. Жаңағы орынындағы Мақанды да аңғарған жоқ. Мәшинеге жетті, айтуір. Мәшиненің есігін ашқан кезде әлдебір ғажайып күш Әнуарды тік көтеріп алып, қайтадан дік еткізіп қоя қойғандай, жәй қоя салмай, өнебойын бір қоңыр салқын леппен шаймалап, жеңілейтіп, сергітіп, әлгі беймәлім қызудан арылтып жібергендей болды. Мұхаң қалпағын дізесіне қойып, маңқиып қарап отыр екен.

– Отыру басталыпты, жүріңіз, залдан арыға шығар есік көзінде көгілдір орамалды әйел күтіп тұр, сол ертіп барады, келіңіз, аға! – деп тез-тез сөйлеп ұсынған Әнуардың оң қолынан ұстаған Мұхаң қатты қысып:

– Аманшылықпен қауышуға жазсын, қалқам, ризамын саған! – деді.

– Аға, қалпағыңызды басыңқырап киіңізші!

Қалпағын қабағына түсіре киіп, сусылдаған сұр макинтошының түймелерін жүре салып, мол денесі ыргала аяндаған Мұхаңа іркіле ілескен Әнуар ұстаздың нық бейнесіне көзі тоя, көңілі қуана қарап: «Рухы ерекше күшті, қайратты адам!»–деп үнсіз сүйініп те сүйсініп келеді.

Мұхаң вокзалға тақалғанда Мақан ішке кіріп кетті. Әнуар аяғын енді жебей басқан. Мұхаңа ілесе кіріп, ішті шолды. Оқыс ештеңе, ешкім байқалмайды. Боксер жеңгесінен арыраққа қабырғаға сүйеніп, бері қарап тұр. Одан қиыс бұрыш жақта Мақан көрінеді.

Көгілдір орамалды көрікті әйел Мұхаңа басын сәл ие

Әнуар туралы сөз

ізетпен сәлемдесті де, сырт бұрылып, жол бастады. Екеуі кіріп кеткен есік жайлап жабылды.

Әнуарлар сыртқа шығып, вокзалдың сол жақ бүйіріндегі аласа қашаға барды. Жолаушыларын көзбен ұзатып, қол бұлғасқан көпшілікке қосылды. Ұшақ жақын тұр екен. Жолаушылардың алды траппен көтеріле бастаған-ды. Мұхандар, әне, ең соңында кетіп барады. Әйел газетін Мұхаңа берген.

Бағанағы бір тылсым мазасыз күй Әнуарды қайтадан тауып еді. Денесін діріл билеп, біресе суық леп, біресе ыстық леп кезек-кезек осқылайтындай. «Аман-есен кұтылды ма?.. Рас па?.. Өңім бе, түсім бе!.. Онда достары көп, олар қорғап сақтай алады, тек есен-сау жетсе екен!» – деп іштей мінәжат етіп тұр.

Әне, Ұстаз көтерілді. Ұшаққа кірерде бері бұрыла тоқтап, қалпағын оң қолымен ала бұлғап-бұлғап қалды. Ай мандайы батыс көкжиекке еңкейген күн көзіне шағылғандай жарқырады. Әнуардың кеңсірігі ашып, көзіне жас іркілді...

Моторының дауысы жер-жаһанды жаңғыртқандай «Ил-14» әрең қозғалып, ауыр бұрылған сияктанса да, тездете зымырап, аспанға жеңіл көтеріліп кете барды. Алып ұшақ біраздан соң ноқатқа айналып, аспан аясына біржола сіңіп кетті.

Университетке оралған Әнуар аудитория алдында шоғырланып тұрған бір топ студентті көрген. Сейсенбек пен Ұзын да, Суретші де бар. Аудитория есігінің сыртына: «М. О. Әуезов лекциясының екінші жұбы 19 сағат 30 минутта басталады. 16. 04. 1953» деп жазылған хабарландыру ілініпті. Көрші аудиторияның есігінен әріректегі қабырға газетке қарап бейтаныс екі кісі тұр. «Дұрыс болды! Жігіттер, жарадыңдар! Жүз жасандар!» – Әнуардың сақылдап тұрып, жалпақ жарық дүние түгел еститіндей етіп күлгісі келді... Әлде... жылағысы келді ме?.. «Қазақ әдебиетінің қарашаңырағына балта сілтеген, қасиетті шаңырақтағы Әуезовтей киелі жұлдызды шауып түсіруді көксеген көрсоқырлар, қайдасындар?! Қайдасындар?! Енді

Слово об Ануаре

мына мені, мына бізді шабындар! Шауып алындар, кәні!»— деп кектене, келемеждей жар салып, сол көрсоқырларға жер соқтырған, құм қаптырған өздерінің жеңіс қуанышының шексіздігіне масаттанып, мерей жалынын көзден ақтара қаһарланғысы келді.

Бұл күні – Мұхтар Омарханұлы Әуезов жарық дүние есігін үшінші рет ашып еді!

Бұл күні – Мұхаң Алматының бұдан 15 жыл бұрын Сәкенді, Илиясты, Бейімбетті... жұтқан құрдымының қанды қақпанынан құтқарылып, жазықсыз жансауғалап Мәскеуге кетіп еді.

Бұл күні – «Абай жолы» эпопеямыз, соңғы екі кітабы әлі жазылып бітпесе де, әлем әдебиеті сөресінің ең жоғарғы сатысына қойылып еді.

Бұл күні – балаң жігіт, балауса студент-журналист, ұлы Мұханның ұлағатты шәкірті, кейінде Азия, Африка, Латын Америкасы әдебиетшілеріне адал, әділ дос-дәнекер болған Әнуар Тұрлыбекұлы Әлімжанов жас жанын шүберекке түйіп еді.

...Мұхтар Әуезовті ұлтшыл, буржуазияшыл, кертартпа, жасырын жау деп шуылдап күстәналау асқына бастағанын естіп, көріп жүрген Әнуар сенімді достарымен ақылдасып, Мұханды құтқарып қалу үшін астыртын әрекетке кірісіп, құпия қимылдың үш жолын ойластырысқан. Бір жол— Алматының өзінде, бірінің Тастақ селосындағы үйіне жасыру. Екіншісі—Фрунзе қаласына жеткізіп, қырғыз достарына табыстау, немесе Ташкентке, өзбек достарына апарып салу. Үшінші жол—Мәскеуге аттандырып жіберу. Ақырында соңғысы—Әнуардың пікірі құпталған. «Мұханды атақты, аса беделді досы Фадеев қана қорғап қала алады! Мәскеуге аттандырып жібермесек, Мұханнан айырыламыз, жауыздар жоқ қылады, құртады!»—деген Әнуар...

Жасамыстардан түңілген Мұхаң жас жеткіншектерінің имандылығын тани білді! Шынайы шәкірттеріне шын сенді!

Ұшақ әуеге екпіндей көтеріліп, белгілі биіктігіне

шығып, шапшандығын үдетуге кіріскен кезде жолаушылардың қайсыбірі орындарынан тұрып, сыртқы киімдерін шешіп, жоғарыдағы ойық сәкіге қоя бастаған. Бағанағыдан бергі үнсіздік бұзылып, дабыр-дұбыр сөз, күлкі естілген. Мұхаң да түрегеліп, макинтошын мұқияттап бүктеп орналастырды да, үстіне қалпағын қондырды. Пенжағының омырау қалтасынан тарақ алып, қасқа бастың екі самайы мен орайы аралығын жалғастыра қарағұсқа ойысқан бұйра шашын үкілегендей артқа ақырын ғана серпе тарады. «Салонда көзтаныс, жүзтаныс ешкім жоқ па?» деп ойлап, бұрылып қарағысы келген. Бірақ қазір таныс іздеудің реті жоғын есіне алып, сабырлы қалпында орнына жайғасты. Ұшқыштар кабинасынан кейінгі бірінші қатарда еді. Терезе жақтағы көршісі–көкшіл костюм, көкшіл кепка киген орыс, сірә, Семен Михайлович Буденныйға еліктейтін болса керек, көкбурыл ұзын мұртты. Көкбурыл сакалы да бар екен, тек онысын еркіне жібермей, ауық-ауық ықшамдап жүретінге ұқсайды. «Мұнысы калининсақал болды ғой» деді Мұхаң іштей мысқылмен. Көршісі әлі де әу бастағы кейпінде: аяғын соза шалқиып, терезеге қарап отыр. Мұхаң келіп: «Добрый вечер!»—дегенде бетін тез бұрып: «Вечер добрый!» – деп, басын изегендей ишарат жасап, терезеге қайтадан қарап кеткен. «Сен де өзегін өксік шалған жан ба екенсің?! Терезенің арғы жағында кімің қалды, нең қалды?»—деп ой тұтатқан Мұхаң қолындағы «Правда» газетін жазып, шолуға кірісті. Жарияланымның дені соңғы апталарындағы сөз саптауларының сипатында екен: «Ұлы көсеміміз Иосиф Виссарионович Сталиннің қазасына қажырлы еңбегімізді еселеумен жауап береміз!», «Кемеңгер көсем мәңгі тірі!», «Адамзаттың данышпан әкесі – Иосиф Сталиннің өзі өлсе де, ісі мәңгі өлмейді!», «Ұлы Сталиннің жарқын бейнесі – жүрегімізде!» деп, қайраттанып жатқан халық. Төрт беті түгел дерлік осы сыңайдағы мақалаға, хабар-ошарға толы. Кеңес елі, социалистік лагерь жұртшылығы ғана емес, бүкіл дүние

Слово об Ануаре

жүзінің еңбекшілері қамығып, қара жамылып жүргені мәлімделіпті. Мұхаң гәзетті төрт бүктеп, сол жамбасына басып, тынып қалды.

Ол бұрында ұшақтың мынадай орнына отырмаған-ды. «Аяқты еркінше соза алатынынды қайтесің, көзің сұп-сұр қабырғаға соғылып, тылсым бір тұйыққа тірелгендей тауқымет емес пе», – деп, билетті қашанда төртінші, бесінші қатардың біріне алдыртатын. «Е, Қаллекиге арнаған орындары осы болған ғой», – деп, өзінің «КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты Қалибек Қуанышбаев» болып келе жатқанын есіне тағы түсірді. Бағана өзіне жол бастаған көгілдір орамалды келіншек вокзал дәлізіне шыққандарында: «Билетіңіз, міне. Жолыңыз болсын!» – деп, сыпайы ұсынған билетке көз жүгірткенінде өзінің кімге айналғанын алғаш аңғарған...

«Е, Қаллеки, Қаллеки!.. Сенің сонау жігіт шағында шет-қиыр Беларусь жерінде окоп жұмысында болғаның, менің «алашордашыл» атымен түрмеге түскенім бір қиямет еді, сен енді менің сұр қабырғаға телміріп отырған күйіме сырттай куә болғандайсың-ау, тарланым!.. «Қайта айналып соғады қара дауыл, қалтырайды қауқарсыз қаралы ауыл» – қай ақын айтып еді мұны?! Бұл – Әлекең мен Аханды жұлып кеткен жалмауыз жылдарда аһ ұрған амалсыздықтың, шарасыздықтың бір зар-нала күрсінісі де!.. «Қайта айналып соғады қара дауыл...». Көгіміз әлі ашылмас, көңіліміз әлі айықпас болғаны ма?! Қаралы ауыл еңсесін жазар, мұңынан серпілер, қарайғаннан күдіктенбей күнелтер кез қашан келеді? Адал еңбегің аяқасты етіліп, алды-артыңа күл шашылып, таза пейілің санасыз да саңылаусыздардың әрекетімен арамға телініп, тағдырың талауға түсіп, не көрмеген бас... тағы неге төзбекпіз?! Туған топырағыңнан табантірек таба алмаған қай қорлық?! «Сайыңнан саяқ құрлы сая таппай...». Қайран Мәди!.. Қара дауылды жетектеп шығатын қара құйынның шатқалынан бұлайша пана іздер күн боларын кім ойлаған?.. «Шәкіртіңіз» деп қана қол қойған манағы запискада: «...Сізді досыңыз

Әнуар туралы сөз

Фадеевтен басқа қорғап қалар ешкім жоқ» депті... Әнуар тап басқан, білген... Әнуардың көзінде от бар, келешегі кімкімді де анық қызықтыратын мол білімді әдебиетші, танымталғамды қаламгер болар, тек тағдыр оған тарынбағай, мейірімін аямағай, ұзақ ғұмыр бергей, біздің соңымызға шәуілдеп түсіп жүрген анау сүмелектердей малғұндарға тап қылмағай!..» Мұхаң екі қолымен екі қасын екі мәрте сылап қойып, шалқайыңқырап отырды...

Жолай екі қалаға қонып, жиыны біржарым сағат шамасы аялдап, баптанып алған ұшақ түн ортасы бола Мәскеуге жеткен.

Аспанда жиыны алты сағат мөлшері оңаша ой өрген Мұхаң атжалын тартып мінгеннен бергі бүкіл тірлігін ми мен жүрек таразысына салған. Халқының мерей-мақсаты үшін деп істеген еңбегінің жемісі бірде тәтті, бірде ащы болып, міне, отыз сегіз жыл үрдісінде үнемі аумалы-төкпелі халде жүр екен. Сахара әлемін сапырылыстырып, сарсаң күйге душар еткен кеңес өкіметінің өктемдігіне ашық қарсылық жасап еді, одан не шықты? Сезімі сергек, қаламы жүрдек балғын жастың толмай жатып солып бітпеуін ойлаған қамқор ағалары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов пен Жүсіпбек Аймауытовтың ақылдарына тоқтап, тосын билік иелеріне ішін бермей, сырттай райынан қайтқан болып қана аман қалды ғой. Халқының өксулі өмірін шығарма тілімен айтпақты ниет етіп, «мен қателесіппін» деп бәтуа сұраған ашық хатын жазған. Өрісін кеңейтуді ойлап, сол ойына шын иланып, партия қатарына өткен... Бірақ мида қорытылған, жүрекке нық ұялаған ақиқат тұжырым-пікір қағаз бетіне айнымай түсе берді де, сөз бағып, із андып ғадеттенгендердің күншілдігін қоздырып алып, ондайларға бүгінгі жүйеде тыйым болмасына, қайта бірді бірге салып, ағасын інісіне, әкесін баласына андытып, тіршілікті ұшығы табылмас шырмауыққа айналдырудың айла-шарғысы үдеп асқына беретініне көзі жетті де, өзінен басқаның мақсатын мансұқ ететін, ал өзі «оңым да – оң, терісім де – оң!» деп отыратын шексіз билікқұмарлар түптің түбінде халыққа

Слово об Ануаре

опа бермесін анық аңғарып, олардан іргесін аулақ салуды жөн санады, батыл шешім жасап, партбилетті иелеріне поштамен қайтарып жіберді... «Қилы заман», «Хан Кене» саясат сауғандардың суханына жақпады, сүйексіз тілді жалдамалы жақтар сан түрлі жымысқы пікір, кара бояулы қаңқу сөз таратып әлек. Мейілдері білсін, шындық арқаулы ол шығармаларына әлдекімдердің қолайына жақсын деп қайырылып қаламын батырмақшы емес. «Әлдекімдерді» қойшы, Ғабиттің түсінбегені, әлде түсінгісі келмейтіні аландатады. Ол Кенесары атынан неге жиырылады, неге қыңыраяды? Халық «батырым» десе, ол неге «бүлікшіл» дейді? Менің көзқарасымды, бағамды қабылдамай қасарыссын-ақ, бірақ сан ықылымның сынынан өткен «Халық айтса, қалт айтпайдыны» неге мойындамайды?! Ақиқаттың астары болмайтынын айтудан, дәлелдеуден танбас Бекмаханов Ермұқанда бар өр мінезділік, ерлік жетіспейді-ау бізге!.. «Қилы заман» да, «Хан Кене» де – ертеңін тосқан туындылар, олар халықтың қолында қалар, қолындағысын халық іске бір жаратар!..»

Мұхаңның жігері құм болып келеді. Ар-ұяты арзан, санасы саңылаусыз, «пысық десін, қу десін» (Абай) тобырлар Мұханды мұқату үшін ұлы Абайдың аруағынан да аттап кетті. Ей, Абайдың бір ауыз сөзіне татымайтын тексіздер! Бүгін сендерге Абай, Мұхтар керек болмаса, ертеңге сендер керек емессіндер! Ертеңге Абай керек, Мұхтар керек!..

Мәскеудің түн құшағындағы Внуково аэропортында Мұханды КСРО Жазушылар одағы басқармасының төрағасы Александр Александрович Фадеевтің шопыры, әрқашан аңқылдап жүретін Евгений қарсы алып: «С мягкой посадкой, Мухтар ага!» – деп құрақ ұшты. Мұхаң оны қазақшалап: «Жолдас Женя» деп атайтын. Сүліктей қара «Волгаға» баптанып отырғаннан кейін: «Жолдас Женя, хал-ахуалың қалай? Келіншегің мен құйтақандай қызың есен-сау ма? Сашаның үй іші аман-есен бе? Жазушылар одағында, Мәскеуде нендей өзгеріс, жаңалық бар?» – деді Мұхаң,

Әнуар туралы сөз

сөзін санағандай баяулата сауалдап. Шопыр жігіт артқы орындықтағы мейман ағаға бір қарап алды да, жауабын бастады. Фадеев кеше ауруханаға жатқызылыпты, жүрегі тағы мазалаған көрінеді. Леонид Соболев – Белоруссияда, Николай Тихонов – Молдавияда, Константин Симонов – Грузияда жолсапарда екен. Одақта хатшылардан Алек-сей Сурков қана бар көрінеді. «Сіздердің осындағы өкілдеріңіз де ауырып қалыпты, өкпесіне суық тиіпті. Ол өзі қарсы ала алмайтын болған соң Сан Санычтың көмекшісіне өтініш жасаған екен. Сан Саныч сізді қарсы алуды маған өзі тапсырды, мен, Мұхтар аға, осы сағаттан бастап сіздің қоластыңыздамын, қазір өзіңіздің үйреншікті «Москва» мейманханаңызға, жақсы көретін люкс-нөміріңізге алып барамын!» – деді Женя жайраңдап. Мұхаң мұрынын бірер сауып: «Рахмет, жолдас Женя, рахмет!» – деді. Одан соң Женя Мәскеу жаңалықтарын айта отырды. Иосиф Виссарионовичтің қазасы Сан Санычқа қатты батқан. Меселін қайтармай, әрқашан көмек көрсетіп отыратын қамқоршыдан айырылу оңай тисін бе? Алайда Сан Санычты Георгий Максимилианович Маленков та жоғары бағалайды, ол көп жылғы таныстықтың, жолдастықтың, түсінісе білгендіктің нәтижесі ғой. Көпшілік Маленковты Сталиннің ең лайықты мұрагері деп біледі, оған әбден сенеді. Бірақ ол үлкен теоретик те, ысылған практик те емес, басшылықты нығайтып ұстай алар ма екен деп әжептәуір дүдәмалданушылар да бар сияқты...

Мұхаң телефон шылдырынан оянды. Қол созымдағы тұтқаны алып еді, арғы жағынан:

– Мұхтар Омарханович! – деген дауыс дабылдай қалды. Тани қойды. Сурковтың дауысы.

– Қайырлы таң, Алексей Александрович! – деді Мұхаң көтеріліп отыра бере.

– Қайдағы таң, Мұхтар Омарханович? Сағат он бір болып қалды емес пе?! Ал келуіңмен! Хал-ахуалың қалай, жақсы ұйықтадың ба?

– Рахмет, рахмет! Сендерді сағынған соң келіп қалдым!

Слово об Ануаре

– Мұхтар Омарханович, былай болсын: мен сағат он екіден кете саған барамын, әңгімелесіп отырып шәй ішеміз, мен қазір заказ беріп қояйын.

– Заказды мен берермін...

– Жо-жоқ, сен меймандық жолыңды сақтай тұр, бүгін ерікті маған бер, келістік пе?

– Келістік. Күтемін.

...Мейманхана даяшылары бөлмеге дастарқан жасап болып: «Сурков жолдас ішімдіктен қайсысын ұнататыныңызды өзінен сұрап білерсіндер деп еді», – десіп меңзегенде Мұхаң күлімсіреп: «Сіздерде француз шарабы болатын еді, сол дұрыс-ау, ә?» – деген. «Алеша қулық жасаған екен, қарашы өзін! Менің қазы-қартасыз, қазақ коньягінсіз келмейтінімді біле тұра бұраландатқанын қайтерсің! Қашқында қайбір хал болған!» – деп өзін-өзі іштей қағытып, алдыңғы бөлмедегі диванның жанына қойылған дөңгелек үстелшедегі журналдардың арасынан «Знамяны» алды.

Диван мен қабырға аралығында ыңылдап биік ақ тоңазытқыш тұр. Оны Мұхаң түнде ашып көрген. Ішіне: колбаса, балық консервілері, сыр, торт, тоқаш, екі бөтелке «Боржоми» минералсуы, бір бөтелке «Москваның айырықша арағы» қойылыпты. Мұхаңның тамақтануға тәбеті болмай, бір бокал ғана минерал су ішіп жатқан-ды.

Сурков сағат он екі бола келді. Екеуі құшақтасып, мәресәре есендесті.

– Көріспегенімізге қанша уақыт өтті осы? Меніңше, үш айдан асыңқырады-ау! Кінә менде, Мұхтар Омарханович, мен Дубултыда дем алып жаттым. Украинада жолсапарда жүрдім. Шалдық жақындаған сайын шапқылай бергім келеді. Ал сен... Мұхтар Омарханович, қалайсың? Өңің онша емес қой, ұйқың қанбай қалды-ау, ә? Бекер ояттым ба? Әлде бір жерің ауыра ма? – деп Сурков әдетінше самбырлап алды да, Мұхаңа сұраулы кескінмен қарап қалды.

– Шалдықтың ауылы бізге әлі алыс, Алеша, сен асықпай қоя тұр, ал денсаулыққа менің де өкпем жоқ, әзірге

Әнуар туралы сөз

мықтымын. Кәні, төрлет, отыр, өзің әзірлеткен түстікті ішелік, – деп Мұхаң мұрнын бір сауып, Сурковқа ишарамен орын ұсынды. – Алеша, саған алдын ала ескертіп қояйын, мен бұл жолы ешқандай сәлем-сауқат әкелген жоқпын, дәмәтіп қалма, – деді жымыып.

– О не дегенің?! Сәбит Мұқанович екеуіңнен жеген қазы-қартаны есептесек, сірә, бір ауданның бір жылда дайындайтын етін асқазанымыздан өткізіп жіберген шығармыз! – деп Сурков қарқылдап күлді. Мұхаң оң қолының сұқ саусағымен үстелдің шетін тық еткізе лекіте күліп:

– Біз де ұтылмаған болармыз, бір Сәбиттің өзі сендердің бірер цистерна борщтарыңды ішкен шығар! – дегенде Сурков екі қолын шапалақтап кеп күлсін.

Түстік асықпай ішілді. Мұхаң әуелі Фадеевтің денсаулығын сұраған. Оның ақпан айында ауруханада жатып шыққанын білетін. Жүрегі шәлкестеніп қоятынды тапқан. Одан соң Сталиннің қазасы қажытқаны анық. Клемент Готвальдті жерлеуге барған кеңестік делегацияның құрамында Прагада болып, жүйкесіне және көп салмақ түскен-ді. Бұдан бір ай шамасы бұрын телефонмен мән-жай біліскенде ол: «Өмірдің ықпыл-жықпылы, қалтарыс-қайырмасы көбейіп барады, бірақ мен бой бермеспін!»–деп нық сөйлеп еді. «Аласапыранда Сан Саныч не дейді, жүрегі не дейді?!». Мұхаңның назарынан мұндағы Жазушылар одағының жағдайы, шет елдердегі дос-жолдастарының тірлігі де қалыс қалмады. Басқа республикалардағы әріптестерінен қазір Мәскеуде кімдердің барын, нендей шаруамен келгендерін білді. Сурков жауап қайтара отырып, өзі де сауал беріп, Сәбит Мұқанов, Ғабиден Мұстафин, Иван Шухов, Ғабит Мүсіреповтің есен-саушылықтарын сұрады. Бұл әредікте Мұхаң:

– Алеша, менің бұл жолғы жүрісім тіптен ерекше,– деп жайлап бастады да, Алматыдағы кейбір дүмше саясатшылардың, әдебиетші-тарихшысымақтардың бірін-бірі айтақтап топ құрып, жоқтан өзгеден шикі

Слово об Ануаре

долбармен ши шығарып, тартысып жүргендерін, өзіне «ұлтшыл, феодал-буржуазияшыл» деп айдар тағып, сонау жылдардағыша қуғын-сүргін ұйымдастырғандарын, сол пәтуасыз шуылдақтардың аттанының ақырында мемлекеттік қауіпсіздік комитеті алқасының тұтқындау туралы қаулысы болғанын, ол сұмдықтан шәкірттерінің қырағылық, өжеттік, тапқырлық көмегі арқасында құтылып, басқаның атына алынған билетпен келгенін айтып: «Сонымен, құрметтім Алеша, алдыңда отырған бұл пақырың – кәдімгі қашқын!» – деді уытты мыре етіп.

– «Қашқын» дейсің бе?! – деді Сурков, шын өрекип ышқына қалып. – Мұхтар Омарханович!.. Бұл ешқашан ешкім ойламайтын, күтпейтін жәйт қой?! Басқа біреуден естісем, тіпті, ешқашан сенбес те едім!

– Бұл – сенбеске сендіретін шындық, Алеша. Біз мұндай шындықтың талайына куә болдық емес пе? Қара дауыл қайталап соқпаушы ма еді?

– Дауыл да, тасқын да, жер сілкінісі де қайталаанады, қайталаанады, әрине. Бірақ сені–әйгілі «Абай» романының авторын, Сталиндік сыйлықтың лауреатын... өзгелер емес, Мұхтар Омарханович, сен ғафу ет, иә, өзгелер емес, өзіңнің төңірегіндегілер қуғындағаны, ол енді–сұмдық... нағыз сұмдық екен!

– Олар менің Абайды жазғанымды сұмдық десе ше?!

– Олары – сандырақ!

– Сандырағын саналылық деп дәлелдейтін, шындықты әдейі шіркеулейтін пәлекорларға тойтарыс беру көп күшті, көп уақытты керек етеді.

– Оның рас. Алайда ақылға қонбайды, Мұхтар Омарханович, менің ақылыма қонбайды мынау!

Екеуі жарты минөт әлетінде үнсіз отырысты. Сурков басын шайқап, Мұханды білегінен ұстай түрегелді:

– Мұхтар Омарханович, маған рұқсат ет, жұмысқа барайын. Жолсапардағылар оралған соң бәріміз бас қосып ақылдасармыз. Сан Санычқа ертең барғанда айтармын.

– Алеша, ешкімге тіс жарма, Сашаға да әзірше

Әнуар туралы сөз

айтпа, әбден сауығып шыққан соң әңгімелесерміз, ол мазаланбасын, ал мен асықпайтын болдым емес пе, егер ұзын құрықтың ұшы көріне бастамаса...

– Мұхтар! Мұхтар Омарханович, ондайды айта көрме!..

Сол әредікте есік қағылып та ашылып, қолтығы газет-журналға толы Женя енді.

– Сәлеметсіздер ме? Мұхтар аға, жайлы жатып, жақсы тұрдыңыз ба? Бүгін сізді ерте мазаламайын деп әдейі кештеу келдім. Бүгіннен кейін тоғыз нөл-нөлде тура осы жерде боламын! – деп көңілді жігіт сұқсаусағын өзінің табан астына тастай берердей кілт ишарат жасады. Мұхаң да, Сурков та күліп жіберді.

– Рахмет, жолдас Женя, жақсы келдің, жоғары шық! – деп Мұхаң мейірлене қолын ұсынды.

– Мен бастықтар бар жерде көп кідірмеймін, – деді жігіт, кулана түсіп, ұмтыла келе Мұхаңның қолын алып.

– Дұрыс! – деді Сурков, жорта маңызданып.

– Жолдас Женя, кофеге қалайсың? – деді Мұхаң.

– Рахмет, Мұхтар аға! – деген жігіт газет-журналдарды диванның алдындағы дөңгелек үстелшеге апарып қойып:– Мұхтар аға, мен кете берейін, ауруханаға бару керек, – деді.

– Сан Саныч қалай екен? – деген Мұхаңның үнінен алаңдаулы адал көңілдің нышаны аңғарылып еді.

– Жалпы оңды дейді, қазір хозяйканы алып барамын.

– Жолдас Женя, сен Сан Санычтың құрметті жұбайына менің ыстық сәлемімді, отбасының амандығына тілектестігімді жеткізгейсің!

– Әрине, міндетті түрде!

– Мұхтар Омарханович, мен де кеттім, хабарласамын сонсон, – деп Сурков басын бір изеп есікке беттеді.

– Рахмет, Алексей Александрович!..

Шыққан ол екеуінің соңынан ойлана қарап сәл-пәл тұрған Мұхаң енді үстелшеге бұрылып, ондағы гезет-журналдарды алды да, мамырлай аяндап барып креслоға жайғасты. «Сан Саныч орыстың қамқорлыққа жомарт бірегей азаматы-ау! Отбасымыз боп араласып-құраласып

Слово об Ануаре

кетпесек те, екеуміздің өзара қарым-қатынасымыз достыққа анық татырлық. Адамгершілігі мен іскерлігі, танымдылығы мен талапшылдығы, батылдығы мен әділдігі, сеніскенге адалдығы ерекше жарасымды астасып, жіксіз кірігіп, бабымен балқытылып құйылған біртұтас асыл текті мүсіндей сипаты бөлек жан. Біздің Жазушылар одағымызға сондай бір қапысыз басшы керек-ақ!» – деп Мұхаң бір ауық іштей күбірледі де, «Литературная газетаны» қолына алды.

Келесі күні таңертең келіп шыққан Женя Фадеевтің ауруханада біраз жатуға тиістігін, әзірше төсектен тұруға болмайтынын және палатасына әйелінен басқаның кіруіне рұхсат жоғын айтты. Бұл хабар Мұхаңа ауыр әсер еткен: ол белгісіз бір күш, дерексіз бір салмақ еңсесін езгілей басып, жаншып жіберердей еселеніп, тынысын тежегендей, тымырсық, қапырық ауа тұмшалап булықтыра бастағандай жайсызданды. Женя аңғарып қалып, тез қимылдап, тоназытқыштан минерал су алып бокалға құйды да, Мұхана ұсына қойды.

– Рахмет, жолдас Женя!–деп жылы жымыған Мұхаң судан бір-екі жұтты.

– Мұхтар аға, хозяйка сізге сәлем айтты. Сан Саныч сіздің алаңдамай жұмыс істеп, көздеп келген шаруаларыңызды тиянақтай беруіңізді қалапты, ал жамбасақыңыз бен телефон төлемі Әдеби қор есебінен өтеледі, ол жағын реттеп отыруды көмекшісіне тапсырған, – деп Женя көңілдене, жөпелдете және бір мәлімдеме жасап тастады. Мұхаң отырған креслоның екі жақтауын ұстай шалқиыңқырап, басын ақырын изеді, бірақ үндемеді. Фадеевтің акын-жазушыларға үнемі өстіп жебеуші болатыны есіне түскен. Мұханды жамбасақы да, басқасы да аландатқан жоқ-ты. Көңілін күптілеу еткен жәйт–соңғы екі кеште үйіне телефон шалып, екеуінде де жауап ала алмағандығы. Қалааралық телефон құлағын ұстағандар: «Сіз сұраған нөмір жауап қатпайды», – дескен. Не болды екен?!.

Алғашқы үш күнде Мұхаң мейманханадан шыққан жоқ. Мәскеудегі ескікөз қаламдастарымен де хабарласпаған.

Әнуар туралы сөз

Қалайда бір оңаша, тыныш күй іздеген. Ең жақын, сырлас дос-жолдастарының сапарда жүргендері де окшаулана тұруына себеп болған. Таңертең шәйін іше отырып, күнделікті жаңа гәзеттерді шолады. Содан кейін фойеге шығып, мейманхананың өзіне таныс байырғы қызметшілерімен сәлемдесіп, хал-ахуал сұрасады. Екінші күні ғой, жақындай бергенінде қабаттағы кезекші келіншек:

– Мұхтар Омарханович, сіз келген сағаттан бастап бөлмеңіз араның ұясынша гуілдеп кетуші еді, бұл жолы әзірше жым-жырт қой? – деді қуақылана.

– Жарқын жүзді Вера Сергеевна, ол өзіңіз айтып отырғандай, «әзірше». Ертең-ақ мезі болып, қабағыңызды шытып шыға келерсіз, – деп Мұхаң майда қоңыр үнмен қарымта қайырған.

– О, не дегеніңіз, Мұхтар Омарханович?! Сізге қабақ шытқан күніміз болды ма, құдай сақтасын! – деп келіншек жорта бұртиды.

– Киліге кетті деп ренжімеңізші, егер мен қателеспесем, сіз Әуезов жолдас боларсыз, ә?–деді, сол сәтте жанына домаланып келе қалған тақырбас кісі. «Мынау біздің Ысқақ Дүйсенбаевқа ұқсайды екен» деп ойлап үлгірді Мұхаң. «Ысқақтың» фойе төріндегі диванда отырғанын байқаған.

– Иә, Әуезовпін.

– Кешіріңіз, Мұхтар Омарханович, біз сырттай... анығырақ айтқанда, сіз мені көрген жоқсыз, ал мен сізді сыртыңыздан білем, танымын. Сәлеметсіз бе? – деп тық-тық сөйлеген тақырбас күлімсіреп, тып еткізіп қолын да ұсынсын. Оның сөзін езу тарта тыңдаған Мұхаң жұмыртқадай жып-жылмағай бас пен дөп-дөңгелек толық бетке қою қара қас, ұзын кірпікті сығыр көз бен қоңқақ мұрын қалайда жараспайды екен-ау деп түйген.

– Қайырлы күн! – деген Мұхаң оның қолын алып. Бейтаныстың қолы уысқа толымды, тек қақтаған балықтай қап-қатты екен. «Семіздердің қолы былпылдап тұрмайтын ба еді?!»

– Иә, иә, Мұхтар Омарханович, мен сізді танымын,

Слово об Ануаре

танысып қоюға рұхсат етіңіз, менің аты-жөнім—Семен Семенович Мироненко, мен Украинаданмын, инженер-металлургпын.

– Өте жақсы!

– Мен сізді былтыр Фрунзе қаласында бірінші рет көрдім. Сонда бір тапсырмамен сапарда жүргенмін, тарихшы жегжатым бір күні мені қоярда қоймай конференцияға алып барды, «Манас» эпосы жайындағыға. Сіз, Мұхтар Омарханович, ғажап дәлелді, батыл сөйледіңіз, мен тарихшы, немесе әдебиетші болмасам да, сіздің тұжырымдарыңызға ерекше ризашылықпен иландым. Шын айтам, ғажап сөйледіңіз. Мен бір-ақ күн бардым ғой, жегжатым: «Бүгін қазақтың Әуезов деген аса білімдар жазушысы сөйлейді» деп сүйрегендей алып барған. Әрине, мен барғаныма өкінген жоқпын, сізді тыңдау бір ғанибет екен. Менің жегжатым соның алдында әлгі баяндама жасаған деп атаған Коровин бе, Боровин бе, онысы есімде қалмапты, әйтеуір, соған қатты ренжіп, оны «делікұл агрессор» деп еді, ал сол «агрессорға» сіздің мықтап тойтарыс бергеніңізге оның балаша шаттанғанын көрсеңіз! Сіз әділдікті ғылыми негізде әдемі айттыңыз.

– Жылы лебізіңізге көп рахмет, Семен Семенович!

– «Ештен кеш жақсы» деген емес пе, Мұхтар Омарханович, сәті түсіп кездескеніме шын қуаныштымын, бірақ, өкінішке қарай, сізбен жайланып отырып әңгімелесе алмаймын, қазір үйге қайтамын, министрліктен кісі келмек.

– Бұныңыз мен үшін де өкінішті. Басқа мамандықтың, басқа ұлттың адамы өзіңнің бір әрекетіңді түсініп, елеп, ұмытпай жүруі анық жақсы қасиет деп білемін, құрметті Семен Семенович!

– О, Мұхтар Омарханович! Ондай қасиетке шын мәнінде ие адам Қаныш Имантаевич Сәтбаев қой!

– Сіз Қаныш Имантаевичті біледі екенсіз ғой?! – деген Мұхаңның өңі нұрлана қалған.

– Бүкіл әлемге әйгілі ғалымды кім білмейді, құрметті Мұхтар Омарханович, кім білмейді?! Қай жылы еді, Сәтбаев

Әнуар туралы сөз

жолдас осында, Мәскеуде өткен үлкен форумда жер асты кен байлықтарының картасын жасаудың үлгісін көрсетіп берген еңбегімен көпшілікті таңдандырып, кейбір «аса жоғары мәртебелі» академик қарсыластарына Фрунзедегі сізше мықтап соққы берген. Иә, иә, тойтарыс қана емес, кәдімгі соққы! Біздің саламызда да кертартпа байғұстар аз емес. Мен Қаныш Имантаевичпен сол жолы танысып, бір апта бірге жүргенбіз. Кейінде дос болып кеттік. Ол әдебиетті өте сүйеді екен. Пушкиннің, Лермонтовтың өлендерін жатқа айтады. «Пушкиннің Татьянасына біздің ұлы ақынымыз Абай Құнанбаев мынадай ән салдырған» деп бір әсем әуенді қалықтатқаны әлі есімде. Жалпы, ол әнді жақсы айтады...

Осы кезде қабаттың лифт есігі сырылдап ашылып, жіп-жирен жігіт:

– Семен Семенович, біз дайынбыз! – деп даурыға сөйлей шықты.

– Міне, көрдіңіз бе, Мұхтар Омарханович, сізбен қоштасуға тура келеді. Танысқанымға қуаныштымын, сіздің әрқашан аман-сау болуыңызға тілектеспін!

– Мен де тілектеспін, Семен Семенович! Дидарласқанымыздың мұнша қысқа болғаны шынында өкінішті-ақ!

Мироненко домаланып барып, диван жанындағы торсқан қара портфелін алды да, кезекші әйелге басын иіңкіреп:

– Вера Сергеевна, сізге меймандостығыңыз үшін көп-көп рахмет! – деді.

– Жолыңыз болсын!

– Құрметті Мұхтар Омарханович, – деді Мироненко Мұханның жанына домалана жете тоқтап, қолын ұсынып, – мен сіздің «Абай» романыңыздың аса құнды шығарма екенін естігенмін, гәзет-журналдардың бірінен жақсы бағалаған үлкен мақаланы оқығанмын. Сталиндік сыйлық ең тандаулы кітәпқа берілетінін жақсы білем, бірақ шынымды айтайын, әлі оқыған емеспін, өйткені қолыма

Слово об Ануаре

түспеді, алайда қайтсем де тауып алып оқимын! Ал сау болыңыз! Қаныш Имантаевичқа менен көп сәлем айтыңыз! Ол – нағыз оқымыстының өзі! Еліміздің кен барлау, геология, металлургия салаларындағы еңбегі баға жеткісіз! Өте ақылды адам, ғажап адам! Ондай ғалым бұл әлемде өте аз деп ойлаймын.

– Дұрыс айтасыз, Семен Семенович, біз де солай ойлаймыз. Ал енді өзіңіз, егер Алматыға жол түсе қалса, менімен хабарласыңыз, телефонымның нөмірі – 82-50.

– Рахмет, Мұхтар Омарханович, Алматыға бара қалсам, сізбен міндетті түрде хабарласамын. «82-50» дедіңіз ғой, «82-50», ұмытпаймын. Сау болыңыз! Кездескенше!

– Сау болыңыз!..

– Ақжарқын адам екен, – деді Мұхаң, ойда жоқта кездесіп танысқан, аңқылдап әңгімесін ағылтқан адамды риза пейілмен бағалап.

– Бір комбинаттың басшысы, ғылым докторы. Жиі келіп тұрады. Көңілді кісі, тек кейде көбірек сөйлеп кететіні бар, – деп Вера Сергеевна ақырын күліп қойды.

– Көңілі таза кісі көңілденіп жүреді, – деп бөлмесіне беттеген Мұхаңның есіне өзінің бірде Әлкей Марғұланға: «Сенің бір ғана мінің бар, ол – көп сөйлейтінің», – деп әзілдегенде Әлкейдің: «Е, көп білген соң көп сөйлеймін ғой!» – дегені түсті. «Әлекең – еңбекшілдігіне, білімділігіне екінің бірі тендесе алмайтын анық оқымысты адам, «бір сырлы, сегіз қырлының» нақ өзі. Басқасын айтпағанда, Шоқанның бүкіл жазбаларын жинақтап шығармақ жолда тұтас бір институттың қолынан келе бермес іс тындырып жүргені шын сүйсінтеді. Шоқанның еңбектері қай-қай архивтерде жатқанын іздеп табу, олардан алу, реттеу, сұрыптау, ғылыми дәл талдап, анық түсінік беріп шығу – аса ауыр жұмыс, оған Әлкейдің ғана құштарлығы, төзімділігі жетер, тек сол күш-жігерін, ғұламалық құлшыныс-білімін бағалай білетін жан табылса игі. Оның да еңбегін еш қылып, «байшылсың, ұлтшылсың» деп күстәнәлаушылар шыға келмесіне көзім жетпейді. Білімсіз, түйсіксіз, іші тар

Әнуар туралы сөз

шерменде шелді көзділердің туы тігіліп, шуы күшейіп, аттары жүріп тұрғаны, эне! Әлкейді, Қанышты солардан сақтағай!» – деп іштей толқыған Мұхаң бөлмесінің есігін ашқан әлетте, құдды тосып алғандай-ақ, телефоны шылдырлады.

– Алло, – деді, тұтқасын тез көтеріп. Алматыдан, үйден екен. «Менмін ғой!» – дегенінен-ақ таныды – Валентина Николаевна! Мұхаң әдеттегісінше «Валюша!» – деп қалмады. Сана ұшығындағы сақтық сезімі тіліне тосқауыл жасай қойған. Зайыбы да тәуекел мен сақтықты серік етсе керек, ол да бірден «Мұхтар!» – демеген.

– Иә, сау-сәлеметсіңдер ме? Жағдайларың қалай? – деді Мұхаң, сабыр сақтай.

– Біз есен-саумыз. Өзің қалайсың?

– Бәрі дұрыс, аландама, үйдесің бе, мен кеше де, одан бұрын да ала алмадым ғой?

– Депутаттың үйінде отырмын, біздікі үндемей қалған.

– Оларға сәлем айт!

– Олар кеше Қарағандыға кетті, балалар ғана үйде. Ол саған мың бір сәлем айт деген, күтінсін, ауырып қалмасын деген.

– Ол күні солай боларын өзім де білмедім, хабарласып үлгірмедім, ренжімендер.

– «Ренжігені» несі? Бәрін білем. Сол күні іңірде екі жігіт келді. «Біз шәкіртіміз. Ұстаз үлкен жерге ұшып кетті, абыржымаңыз, бәрі жақсы болады, бізге сеніңіз!» – деді. Бірақ аты-жөндерін айтпады, көп бөгелмеді.

– Түсінікті. Сен, иә, иә, аландама, бәрі де жақсы болады, мұндағы достармен сөйлестім, сірә, әзірше осында бола тұрармын.

– Өзің біл. Сен де аландама бізге. Мен хабарласып, мұндағы өзгерістерді айтып тұрармын. Телефонынды біріншілеріңнің көмекшісінен алдым, біріншінің өзі ауруханада екен ғой.

– Соны тосамын, бірер аптада шығатын тәрізді. Ал жарайды, сау бол, аландамандар!

Слово об Ануаре

– Аман бол! Күтініп жүргейсің! Киімдерінді беріп жіберермін...

Көңілі көншігендей болған Мұхаң шәркейін шешіп, қолына «Крокодил» журналын алып, төсегіне жантайды. «Қаллеки мен Әнуардың таныстық-білістіктері жоқ, ендеше Қаллекидің документімен билетті қалай алды екен? Мен халімді ешкімге баяндаған, көмек сұраған жоқпын. Бірақ Алматыны кеулеген, жоғары-төменге түгел жетіп жатқан желпінді сөз Қаллекиді де түршіктірген болар, менің жағдайымды сезінген болар!..»

Журналды парақтап, о тұсы мен бұ тұсына үніліп, карикатураларын көріп жатыр. Бізге де осы сипатты журнал керек-ақ. Соны Ғабитке айтып, өзің қолыңа ал, цэқаңмен сөйлес деп едім, не тындырар екен? Біздің цэқа жаңалықтан үркіп, жиырылып тұрады, ол мәселені жуық манда реттей қоймас, егер ынталы, оралымды болса, анау «Садақ», «Шаншар», «Балға» журналдарымыз салған сүрлеу бар, солардың жалғасы, мұрагері деп шығару қисынға оп-оңай саяр еді. Атын «Садақ» деп қойындар дегенімді Ғабит жөн көргендей еді, әрекеті қалай боп жатыр екен?.. Бірінші кезекте, әлбетте, әдебиет газетімізді шығару тұр ғой, оның да салмағы Ғабиттің мойнында, бірақ ол шаруаның оны-мұнысы анық жобаға келген, тек ресми орындардың бәрекелдіні айтып, бекітіп беруі ғана қалмады ма? Жас таланттары қаулап келе жатқан Қазақстанның әдебиетіне сондай бір үн, қамқоршы, жоқшы әбден қажет. Орыс әдебиеті сыртқа, әлемдік аренаға қол созып, өзімізде көш басы боп келеді, мұнда «Литературная газетаның» еңбегі мол, алайда бұл гзет одақтас ұлт республикалары әдебиеттерінің тыныс-тіршілігін жіті андауға, бар-жоғын салмақтап отыруға әлі жете берілмей, шын қамқоршы пейілін ашпай келеді, бұны айтуымыз, ақылдасуымыз керек, совет әдебиеті одақ аясындағы барша ұлт әдебиеттерінің қанаттасып өсуімен, тамырласып көркеюімен ғана өркенді, толымды, мерейлі болмақ...», –деп өзімен-өзі пікірлескендей болған Мұхаң

Әнуар туралы сөз

журналды үстелге серпе тастады да, орнынан тұрып, шәркейін киіп, бөлмеде ары-бері ақырын жүре бастады. Кең мандайы жарқырап, кесек мұрынын анда-санда сауып қояды. Мөлшері он минөттен кейін жазу үстелінің жанына барып сәл тұрды да, гәзет-журналдарды шетке ысырып, ақ қағаздарын, автоқаламын алдына ыңғайлап, «Боржоми» минерал суынан жарты стакан кұйып ішіп, үстел басына жайғасты. Толқын-толқын ойын жинақтап тұжырған, көп ұлтты кеңес елі әдебиетінің кең арнада тоғысып дамуына қозғау сала түсетін ой-пікірлерін «Литературная газета» арқылы ортаға ұсынуды, көптің, әсіресе ұлттар әдебиеті өкілдерінің көкейінде екені шүбәсіз әңгімені бастап беруді ниет еткен. Бұл әңгіменің бір қыры, бір өрісі өздерінің—Фадеев бастаған қаламгерлер мен әдебиетші-тарихшылар тобының ұсынысымен Мәскеудің мемлекеттік университетінде ашылған «КСРО халықтары әдебиетінің тарихы» кафедрасының оқу жүйесін жетілдіру жөнінде әрбір республика халықтары әдебиетінің өткенін ғана емес, бүгінгісі мен болашағын ғылыми талдаған, негіздеп дұрыс бағдарлаған мақала жазу еді. Ондай мақаланың дәл қазір ұлттық әдебиеттердің мүддесіне, мұратына аса қажет екені анық. Өзара байланыс, тығыз ынтымақ орнап, ортақ өріс кеңейеді, ұлт әдебиеттерінің тандаулы туындыларын орыс тіліне, ол тілдің көмегімен: ағылшын, француз, неміс, испан, қытай тілдеріне аударуға, сөйтіп, ұлт әдебиеттерінің, олардың талантты жастарының дүниежүзілік әдебиет әлеміне енуіне, танылуына жол ашылады.

Мұхаң өз басының осы бүгінгі ахуалын ойлаудан әдейі, өзін-өзі іштей күштеп көндіріп, қалайда аулақтай тұруды ұйғарған. Соңғы айларда өзі туралы естіген, оқыған ғайбат сөздер кімді болсын балталап өлтірумен пара-пар еді. «Мейілдері!» Үйде соның бәріне шыдап бақты, сыр бермеуді жөн көрді және қорғалақтамады, қорынбады, бұқпады. Жазушылар одағындағы ма, Ғылым академиясындағы ма, университеттегі ме — қай жердегі жиналыс-жиын атаулыдан қашқақтамады, қайта топ ортасында Хантәңірі

Слово об Ануаре

шыңындай тәкәппарланып, қасқайып отырды, өзіне қарсы ұшқан үлкен-кіші бейпіл ауыздардың орынсыз, жосықсыз далбасаларына сөзін көп шығын еткен жоқ, талма тұстарын тауып тұрып дертелерін қайырды да, бірақ «Аттысы шапты, жаяуы қапты, қайырылып сөзді кім ұқсын?!» Енді Мәскеуге, сенімді беделді дос-жолдастарының ортасына келгенде соның–ілескен қоқыр-соқыр пиғыл қылықтың ешбірін санасына салмақ еткісі келмейді. Мейлі, анау шуылдақтар жанталаса берсін, құрыққа сырық жалғасын. Ал сен оларды ұмытып бақ. Сан Саныч шыққан соң төрт көзі түгел бас қосар, тығырықтан шығудың жолы табылар. Замана желі де сол бір ескі жүлгеден аумас деймісің, келер күнге, атар таңға үміт артпақ керек, сенбек керек. Үміт пен сенім оңға бастасын, жаңа арна тапсын. Өткеннің өкінішіне өзегінді өртете бермей, ертеңнің, алдағының адалдығын күтіп, қалам қуатынды соның қызметіне жарату жөн. Сол жаратудың алғашқы нышаны, нақты көрінісі–осы мақаланы тездетіп жазып шығу, әдебиет ошағының отына тамызық ету... Мұхаңның автоқаламы ақ қағаз бетіне із салып жөнелді...

«Туған ай – тураған ет» демей ме қазекен. Сағат күнді, күн аптаны асықтырып, бірін-бірі жетектеп қыр асып жатыр. «Москва» мейманханасының 846-нөмірі, әкімшілік кезекшісі Вера Сергеевна айтқандай, араның ұясына айналған. Мұхаңның мейманы көп. Жазушылар, аудармашылар, әдебиетші-тарихшылар, журналистер. Мәскеуге келіп-кетіп жатқан тілеулес таныстар. Мәскеуде тұратын қазақтар арасындағы адал қошеметшілер. Жағдайдан хабардарларға Мұхаң – «құрметті қашқын», хабардар еместерге – әдеттегі жолсапармен келген Мұхтар. Ал әңгіме беті кашанда бірыңғай: әдебиет, шығармашылық, жаңа туындылар, жас таланттардың аяқ алысы. Мәскеу сахналарындағы пьесалар да ауызға алынады. Сондайда бір күні драматург Николай Погодин:

– Мұхтар Омарханович, сіздің «Абайыңыз» – қуатты да күрделі дүние. Мәскеу сахнасына шығарса ғажап болар еді!–

Әнуар туралы сөз

деді. Мұхаң оған сұраулы кескінмен қараған.–Иә, Мұхтар Омарханович, «Абай» бүкіләлемдік сахнаға сұранып тұр. Көне де ұлы дала тіршілігінің шындығы барша бояуымен тұнған туынды, егер драмаға айналдырсаңыз, Шекспирдің шығармаларына шекесінен қарар еді дей аламын!

– Өмір болса, оны да ойластырармыз, Шекспир бола алмасам да, байқап көрермін. Өкінішке қарай, менде бүгін-ертең оған бұрылар уақыт жоқ...

Ираклий Андрониковтың келіп-шыққаны да ерекше бір көрініс болған. Көптен таныс-біліс, сырлас екеуі өткен-кеткенді еске алысып, әзілқұмар грузин небір күлкілі жәйттерді айтып, өзінен он шақты жас үлкен Мұхаңмен әдеттегісінше емін-еркін қалжыңдасып, қыстығыңқы көмей күлкісімен бөлмені де желпіндіріп жібергендей еді.

– Мұхтар Омарханович, – деген ол, көзі сығырая жымыңдап, қоштасып тұрып, – менің қолымнан келмей жүрген бір нәрсе бар, тіпті қайтерімді білмеймін.

– Өзің білмегенді өзгеден үйренуге болар, бірақ менде дәл сен үйренер не бар дейсің? – деп әзілдеген Мұхаң. Ол Ираклийдің бір қулық суыртпақтағанын аңғарған.

– Мені қинап жүрген нәрсе – осы сіздің сөйлеу мәнеріңізді игере алмай-ақ қойғаным, – деді Ираклий, жорта тымпия қалып.

– Ә, мұның түзетілмес кінә, кешірілмес күнә екен! – деп Мұхаң да жорта өкінсін. Екеуі сүйсіне күлісіп, құшақ айқастырды.

Ираклий Луарсабович Андрониковта өзі білетін белгілі адамдардың дауысын, сөйлеу мәнерін бір естігенде-ақ қағып алып, айнытпай қайталап беретін өнер бар-ды. Ол ерекшелігін Мұхаң да талай тамашалаған. Оның Самуил Маршак болып сөйлегенін алғаш естіп-көргенде еріксіз таңданғанын ұмытпас.

Жалпы, екеуінің таныстық тамыры сонау 1925-жылда жатыр. Бірінші рет Ленинград университетінің кітапханасында жүздескен-ді. Бір-екі кітапқа тапсырыс бермекке Мұхаң роман-герман әдебиеті кабинетіне

Слово об Ануаре

барған. Алдында кезекте тұрған кесек мұрын, қысық көз балаң жігіт қолындағы қағаздан кітап аты мен авторын кібіртіктей оқып, солардың қайсысы барын, қайсысы жоғын сұрағыштады.

– Бәрі де бар, өзіңізге алдымен қайсысы керегін айтсаңызшы,–деді кітапханашы әйел қабағын шытыңқырап.

– Орыс әдебиеті факультетінде шетелдік мұншама кітапты оқу керек болады деп кім ойлаған, – деді жігіт, өзімен-өзі сөйлескендей күңкілдеп. Кітапханашының шытыныңқырағанынан сескенген бейтаныстың «мүшкіл халін» жеңілдеткісі келіп кеткен Мұхаң тамағын жорта кенеп:

– Әдебиетші болсам дегенге әлем әдебиетін білмей өріс ашылмайды ғой, ал классикаға бойламайынша өрен де биіктемейді, бәрін оқу керек, өмір бойы оқуға тура келеді, – деді. Балаң жігіт бұрылып қараған. Мұхаң оның жүзінен «ақыл айтқышың-ай!» деген шамданыс ізін емес, «жақсы айттыңыз-ау!» деген құп алу нышанын байқаған.

Кейін бірде Ираклий: «Кітапханадан шыққан соң қасымдағы досым Дима Обломиевскийден: «Жаңағы көк жиек картузды кім, білесің бе, танысың ба?»–деп сұрап едім, ол: «Білемін, бірақ таныс емеспін. Аты-жөні Мұхтар Омарханович Әуезов, Алматыдан келіпті, өте білімдар көрінеді, өзі жазушы екен» деді, – деп сонау бір шақты есіне түсірген. Рас, онда екеуі де студент болатын. Ираклий он жеті жаста, ол мектеп партасынан келген. Қиырдан кешірек жеткен Мұхаң жиырма сегізде. Әрине, білім мен мақсат жасыңды сұрамайды. Ираклий Мұхаңның мол білімді әдебиетші қасиетіне, мінезінің байыптылығына қызықса, Мұхаң оның ашық-жарқын мінезін, әзілкештік шеберлігін, білмекке құмар жаратылысын ұнатқан. Содан беріде ұшырасқан сайын Ираклий: «Ассалаумалейкум!» – деп құшағын аша ұмтылады.

...Кісі аяғы басылып, іңір тыныштығы орнаса да, Мұхаңның кейде қаламды қолға алмай, еріксіз елегізіп, ой кешіп отыратыны бар. Сұрғылт тірлікті қаншама

Әнуар туралы сөз

алыстатып бақса да, ол да бой бермей қоршалап, «мынау ше? анау ше?» деп, қажетсіз әрнені есіне салып, қаскөй әркімді көзіне елестетіп, жүйкесін қажайды. Оңашаланып қалғанында ойына оралтқысы келмейтіні, жолатқысы жоғы – сондай сұрқай елестер. Бүгін де бесін әлетінде, ленинградтық ескікөз Всеволод Рождественскийді шығарып салғаннан кейін, диванға жантайып еді, басынан өткен арғы-бергі оқиғалар ошарыла орталарына алып, құйынша үйіріліп, тынышын кетіре бастағаны... Мәскеудің төрінде де мазасыз күйден арыла алмас болғаны ма? Неге?.. Құбылмалы уақыттың уысында кетпес үшін күнге-көлеңкеде де «ақырын жүріп, анық басты» емес пе аяқты? Сөйтті. Әйтседе, амал не, еркінен тыс әсер-ықпал іліктірген, иліктірген. Ет-сүйекті жаратылыс қой, қатып қалған қара тас та күнге күйеді, жаңбырға мүжіледі. Соны ескерген, сақтанып баққан. Ақыл-санасына жүгініп, «сақтансаң–сақтаймынға» ден қойған. Өзі орнатысқан өкімет өзін жалмаған Сәкендер тағдыры жадында. Ол қияметке өзінің тап болуы мүмкін екенін де ойлап, ондайдың боларына кейде күйіне сеніп, тәуекелге дізгін беріп, киім-кешегін буып-түйіп, дайындалып отырған күндері де, түндері де бар. Адалдық, әділдік әлсіреген, арсыздық есірген заманда жар астында, бөрік астында кім жатқанын, не жатқанын білу қиын. Тағдыр тағы құрық тастар болса, онда сонау жол айрығында жазықсыз тұтылып, екі жыл қыспаққа ұшырағаны қайырлы өкініш боп қана қалар, ал енді тұтылса, екі ай да аман отыра алмасын, бұл жолы тұзақтың тез тартыларын Мұхаң бүкіл болмысымен сезінген. Халқының өткендегі өркенді игілігін айтқан, бүгінгі жоғын жоқтаған жанға «қасқырдай, өз күшігін өзі жеген» (Лияс Жансүгіров) әсіре билікшіл топтың берер «сый-сыбағасы» әлімсақтан тек осы: қорлық, қудалау, қаза.

Тағдырдың тағы тарынарына Мұхаң бірауық сенбеген де. Арысы – алыс шет жұртқа, берісі – Кеңес Одағына мәшһүр ат-атағы, сый-құрметі, әне. Шығармасына қатысты ауыр-жеңіл пікір-тұжырымдар әдебиеттің мүддесіне бейім

Слово об Ануаре

әдеттегі ой таласы, ал бейпіл-былапыт сөз-теңеулер білімі жұтаң, мәдениеті пәс пенделердің бар білгені шығар деп, тіпті, сол түйсіксіз айқайшылдарға кейде іштей жаны ашитын. Одан соң кешегі күңіреністі күре жолды салдырған әмірші өзін көптен тосулы жаққа кетіп тынды, енді оның жолы жабылады, күйзеліп азып-тозса да тірі қалғандар алыс жақтан қайтып оралады, бұ жақта құрықталып күн кешушілер ізімізді андыған, арандатуға құныққан айтақшылдардан құтыламыз деп түйген. Алматыдан табан аударуды ойына алмау себебі де осы еді. Бірақ шәкіртінің запискасын оқыған сәтте қаншалықты екідай күй кешкенімен, бір жүректе бірімен-бірі сыйыспас екі сезім қаншалықты шарпысқанымен, «илан, Мұхтар, илан!» деген сақтық ақырында үстемдік алды, түйін-райынан қайтпаса, сол түнде анау Ахандарды жұтқан зұлымдық апанының түбіне топ етерін ұқты. «Сайыңнан саяқ құрлы сая таппай...» – қайран Мәди, мен сені енді есіркеп отырмын, ақ алмастың жүзіндей азаматтың есіркептік халге душар болғаны неткен әділетсіздік! Мен де, міне, кең даламнан паналар бұта таба алмай келдім мұнда. Бір табуға табылар еді, тек ақ тілеулі ол үйдің сыртында қара пиғылды біреу тұрып: «Әй, Әуезов! Шық бері!» – демесіне...»

– Ай, ай, Ауэзов, сен қайдасың?! – деген дауыс Мұханды селк еткізді. Жалт қараса – Соболев! Алпамсадай денесімен құлап түсердей болып, ақсия күліп, құлашын жая келіп қалған. Мұхаң тұрып үлгіргенше ол бассалып, көтеріп-ақ алды.

– Ай, Ауэзов! Ай, Мұхтар! Айналайын! Дорогой ты мой! – деп қазақша мен орышаны араластыра сөйлеп, айналайын-дорогойының ай маңдайынан шөпілдете сүйді. Мұхаң да оны мейірлене қатты қысып құшақтады.

– Леня, қайдасың?! Келдің бе?! – дейді Мұхаң қазақшасымен, көңілінің босап кеткені үнінен айқын аңғарылып.

– Келдім, Мұхтар, келдім, мой дорогой друг! – дейді Соболев, құшағын әлі жазбай.

Әнуар туралы сөз

Екі дос ересектіктен сәтте кетіп, жастықтың, тіпті, балалықтың ауылында табысқандай даурыға арқа-жарқа болып, бірін-бірі құшағынан әрең босатып, қуаныштың нұры ойнаған жүздеріне емірене, елжірей қарасады.

– Мұхтар, мен жолсапардан жаңа келдім, сенің осында екеніңді ести сала жүгірдім, асыққаным сонша, есігіңді қағуға да уақытым болмады, ал сен қалайсың, Валя ше, балалар ше? – Соболев әрең саябырлағандай болды.

– Алматы орынында, бәрі жақсы, бәрі аман-есен. Өзің неге кешіктің? – деді Мұхаң, ұйқы-тұйқысы шыққан шашын саусағымен тарай түзеп.

– Теңізші белорустардың қолына түсіп қалдым да, көлге құлап кеткендей малтығып жүрдім, оларды өзің білесің ғой, шетінен партизан халық, қолдарына түскенді ондыра ма? – деп Соболев сылқ-сылқ күлді.

– Тууһ, саған қиын болған екен! – деп Мұхаң қалжыңмен қағытып қалғанда Соболев одан әрмен сылқылдап, диванға отыра кетті.

Екі дос шүйіркелесіп отырып шәй ішті. Қаламдастардың қайсысы не жазып жүр, қай баспадан кімнің кітабы шықты, немесе шыққалы жатыр, аударма жағында нендей жаңалық бар дегендей көзалды әңгімелер айтылды. Соболев «Абай жолының» үшінші кітабын орысшалауға кіріскен-ді. Мұхаң соны тілге тиек етіп: «Қарқының қалай?» – дегенде Соболев мол денесін ырғай күлімдеп: «Ай, Мұхтар, Мұхтар! Сен менің большевик екенімді білесің, большевик жоспарды мерзімінен бұрын және артығымен орындау үшін жаралған жоқ па?! Бірақ төртінші кітабын аударуға мұршам болмас, сен оны басқаға тапсыр, достым, маған ренжіме, жарай ма?» – деп, Мұхаңа «маған сенгейсің» деген өтінішті жүзбен қарады. Мұхаң досына ойланған раймен көз тастап: «Солай ма?.. Оны ақылдасармыз», – деді.

«Абай» романының екі кітабын орыс тіліне тәржімелескен Соболев соншама мол, күрделі іске құлшына жұмылысқан Анна Никольская, Темірғали Нұртазин үшеуінің жұмыс барысында кейде бір сөз баламасы үшін,

Слово об Ануаре

кейде бір сөз тіркестерінің, мақал-мәтелдің аудармасы үшін тәжікелесіп қалып жүргендерін енді қызықтап еске түсіре отырып: «Темірғалидың хал-жағдайы қалай?!» – деген әредікте Мұхаң:

– Жақсы, – деді де, әңгімені аударма арнасынан ауытқытқысы келмей: – Леня, сенен бұрын да өтінгенмін, өзің білесің, әлі де өтінерім: менің құрмалас сөйлемдеріме бұл жолы да өте мұқият болғайсың, оларды ешқашан қиынсынба, бөлшектеме, яғни жай сөйлемге таратпа, жай сөйлем ойды жадағайлап, жеңілдетіп, берекесін кетіріп, нәрін солғындатады, ал төрт-бес сөзбен тақ-тұқ таяз сөйлеу, жұтаң жазу менің мәнерімде жоқ қой, – деді.

– Білем, білем. Жолма-жол аударушыларға сеніп, ондай күнә арқалағанымыз болды, болды, ал енді болмайды, Мұхтар, болмайды. Сенің нұсқауыңды да бұлжытпай орындау большевиктік міндетім емес пе? – деп Соболев жарасымды әзіліне жақсы күлкісін жалғап еді, Мұхаң да сүйсіне күлді.

Өзі душар болған қара дауылдың мән-жайын Мұхаң көптен бергі қаламдас сырлас досынан, әлбетте, жасырмақ емес, тек әзірше тартына тұрмақшы, өйткені бұл досы–нәзік жанды, тым әсерленгіш, балаша жадағай сенімді, күйрей қалуы тез. Күрделі жәйттің күрмеуі шешілгенше уайымдап бітері анық. Мұхаң досын сол халге қимайды. Бәрі боп кенескенге дейін сыр ашпағаны жөн. «Леня түсінеді, ренжімейді. «Көңілім қалды достан да, дұшпаннан да. Жалғыз-жарым болмаса анда-санда». Сол «жалғыз-жарымның» бірі – Леня. Әсіресе «Абай» трагедиясын бірлесіп жазғанда жанының жайсандығына, жүрегінің тазалығына, пейілінің пәктігіне көзім жеткен. Күні үшін алды-артымды орап: «Мұхалаған», басыма іс түскенде бұқпантайлаған анау «ала жылан, аш бақа күпілдіктерден» бұл Алпамысым мың есе қымбат!».

Есік қағылды.

– Кіріңіз, кіріңіз! – деп дауыстай қойған Соболев Мұхаңа күле жалт қарап: – Текке отырғанша саған қызмет істей отырайын да, – деді.

– Қарсы емеспін, – деді Мұхаң.

Кең маңдайлы, қайырылған қоңыр-сарғыш шашты, аққұба өңді, бойшаң, иықты жігіт кірді. Қарағайдай қапталы денесіне қара қоңыр костюмі, қызғылт галстукті ақ көйлегі бек жарасып, небір қайраттылықтың бәсекесінде бәйгені ауыз ашқызбай алатын тумысынан нық тұлға тәрізденіп көрінді Мұхаңа.

– Келіңіз, төрлетіңіз! – деді Мұхаң, орнынан көтеріле бере.

– Ассалаумағалейкум! – деп жігіт оң қолын жүрек тұсына баса, сәл иіле ілгері аттады.

– Уағалайкүмссалам! – деп Мұхаң қолын ұсынды.

Соболевпен де сәлемдесіп, Мұхаң меңзеген орындыққа отырған жігіт бірден аты-жөнін айтқан: Қалжан Нұрмаханов. Қазақстан Жазушылар одағының СССР Жазушылар одағындағы өкілі.

– Мұха, мен өкпемен суық тигізіп алып, ұстара қиған мұрттай ұшып түскенім... Әйтеуір, Фадеев жолдастың қабылдау бөлмесіне телефон шалып үлгірдім. «Постельный режим» дейтіндеріне еріксіз бас шұғып, содан бүгін әрең кұтылдым. Алдыңыздан шыға алмағанымға кінәлімін, ғафу етіңіз! – деп, қой көзі кіреукелене қарады. Сәл-пәл тұтыға тез-тез сөйлейді екен.

– Пәлі, оқасы жоқ. Бұл Мәскеудің көктемдегі ауа райы тым құбылмалы, үнемі сақтанып, жылы жүрген дұрыс. Ал менің келетінімді кім хабарлап еді? – деді Мұхаң, іште сақтаулы құмарлығын қоңыр майда үнімен көмкеріп.

– Өзім сөйлесе алмадым, ыстығым қатты көтеріліп, беймаза күйде жатқанмын. Бірге тұратын қырғыз жігіт сөйлескен. Хабарлаған кісі: «Пәленбайыншы рейспен ұшты, қарсы алындар», – деп сіздің фамилияңызды атапты. «Атым – Әнуар, жазушымын», депті.

– Ә, иә, ол оралымды, тиянақгы жігіт. Ал өзің қай жанрда жазасың, шыққан кітабың бар ма?

– Әзірше еленерліктей ештеңе жазғаным жоқ, тіл мәселесімен, аудармамен айналыссам деймін.

Слово об Ануаре

– Қайда оқып едің? Негізгі мамандығың қайсысы?

– Осында. Мемлекеттік университеттің филология факультетін жақында ғана тәмәмдап едім, әдеби аудармамен әуестенетінім бар.

– Пәлі, Қалжан қалқам, сенің талап-мақсатың қуана құптарлық екен! – деп көңілдене қалған Мұхаң диванға барып жайғаса бір журналға шұқшиып қалған Соболевке бұрылып:

– Леңя, мына Қалжанның ниеті әдеби аудармада көрінеді, сірә, саған жәрдемші болса, сен романымның төртінші кітабын да өзің аударарсың, ә? – деді қуақы үнмен, қоңырқай өңін қызғылт рең шалып, ерінін жымқыра, мұрынын бір сауып. Қалжан Мұхаңа тіке қарамағанмен көз қырын салғыштаған: «мұрынын сауып қоятын бір қызық әдеті бар десетін еді, рас екен ғой», деді іштей.

– Мұхтар, сен мені қыстама, келістік емес пе? – деп Соболев кесек ерінін балаша бұртитты.

– Аға, рұқсат етсеңіз, мен қайтайын, керегімде келіп тұрамын, оны-мұны тапсырмаңыз болса, айтарсыз, – деді Қалжан орнынан тұрып.

– Ә, маған алаңдама, қалқам, өз жұмыстарыңды тындыра бер. Пәлі, «қуыс үйден құр шықпа» деген, алма ал, ала ғой!..

– Мұхтар, мен жаңағы жігітті одаққа барғанда көріп жүремін, сымбатына сабырлылығы сай, өзі аристократтың, сендерше ақсүйектің ұрпағы емес пе екен? – деді Соболев.

– Қазақ: «түсі игіден түңілме» дейді, шынында келісті жігіт көрінеді. Бірақ мен танымаймын. Осында оқыпты, өкілдікке жаңада ғана тағайындалса керек. Бұрыннан білмесем де, өзін ұнатып қалдым, жігерлі жас екен.

– Волейбол ойнайтын шығар, қолы қуатты.

– Сенің теңізшілерінді қойша иіріп, бір шыбықпен айдайтын-ақ жігіт!

– Ай, ай, Мұхтар! Ай, Ұлы Дала! Айтасың-ау, шіркін, айтасың, ә?!

Екі дос айыздары қана күлді.

Қалжанды алғаш көргенде-ақ Мұхаң оның келешегін

Әнуар туралы сөз

аңғарғандай еді. Қателескен жоқ. Қалжан Абай хақындағы романның үшінші кітабының тәржімесін Мұхаң мен Соболевтің құптауымен оқып, біраз қырнап берді, төртінші кітабының қолжазбасын орыс тіліне тәржімеледі. Мұхаңның «жәрдемші болса» дегенін растады. Ұлағатты аға ұқыпты інінің тәржімені жолма-жол аударма деңгейінен әлдеқайда сапалы етіп, әдеби аудармашыларға даңғыл жол жасап бергеніне аса ризашылық білдірген. Қалжанның Шыңғыс Айтматовпен достығы сол жылдары басталғаны да Мұхаңның себепші, дәнекер болғанынан. Талантты екі жастың тамаша достығы қазақ оқырмандарына Шықаңның «Жәмила» хикаятын сыйлады ғой. Мен Қалекен жайында көбірек білуді қалап, қарындасы Қазынамен, Қазыкеңнің ері ақын Бекен Әбдіразақовпен әңгімелестім. Екеуі де ақкөңіл, нәзік жанды адамдар. Көптен біліспіз. Ағасының келбетін, тұрпатын, мінез-құлқын суреттеген Қазыкеңнің сөзі көкейінде тұнып жатқан қалың сағыныш сезімін қозғап, көзінен мөлдір мәншақ болып тамды.

– Шіркін-ай, тым болмаса қырық жасқа да жетпей кетті ғой! – деді өзегін өшпес өкініш өртеген Қазына.

– Иә, мүшел жасында, небары отыз жетісінде көз жұмды, – деп Бекен де қиналып, мүдіріп аз-кем отырды да, сөзін жайлап сабақтады: – Қалекен оқуға, білуге құштар еді. Танымы күшті болатын. Ол Шыңғыстың досы да, сыншысы да еді. Шығармаларын аударумен қатар, өзінің ой-пікірін ашып айтып, ақыл қосып та отыратын. Ал Мұхтар Әуезовтің әңгіме-хикаяттарын да, романын да жоғары бағалайтын. Университетті тәмәмдағандағы диплом жұмысына «Абай» романын арқау етті. Бірақ оны Мұхаң айтпапты, ыңғайсызданыпты. Бертін бір шүйіркелесіп отырғанымызда Қалжанның былай дегені есімде: «Мұхаң бұл жақтан қуғын көріп, Мәскеуге барып, сонда «Москва» мейманханасында жатқанында бірінші рет көрдім. Ауырып қалып, алдынан шыға алмағаныма айыпты болып барғанмын. Леонид Соболев екеуі отыр екен. Мұхаң маған ренжімеді, ыстық ілтипат көрсетті. Ал

Слово об Ануаре

шамасы он шақты күннен кейін екінші рет барып сәлем берген жолында әңгімелестік. Мұхаң: «Пәлі, Қалжан, алғаш келіп шыққаныңнан кейін сенің аты-жөніңді қашан, қайда естідім деп ойланып қалсам, сен «Знамя» журналына менің романым жөнінде тұңғыш тұщымды пікір жазған екенсің ғой?! Есіме түсіріп, шын риза болдым. Пәлі, көп рахмет, қалқам, қалам қарымың, ой шалымың анық сүйсінтгі. Мұны кеш айтып отырғаныма ренжіме»,—деп балаша кішілік мінез көрсеткені бар. Романының төртінші кітабының қолжазбасын орысшаға жолма-жол аударуымды қалады. Мен тәуекел еттім. Енді романының үшінші кітабы шығып, төртінші томы баспаға тапсырылған тұстағы қызығын тыңда. Арада бес, бесжарым ай өтті-ау деймін, бір күні шақыртқан соң «Москва» мейманханасындағы нөміріне бардым. Мұхаң тек сол мейманханаға тоқтайды екен де, өзіне ұнаған сол нөмірінде ғана жатады екен. Мен сәл ағаттық жасап, ол кісі тынығып жатқан мезгілде барып қалғаным. Есігін қағып еніп едім, «да, да» деген Мұхаң төсегінде пижамашаң жатыр екен. Сәлем бердім. Қысылып-ақ тұрдым. Ал Мұхаң басын көтеріп, жайдарылана: «Пәлі, Қалжан, келгенің дұрыс болды. Шәй ішеміз бе, қалай?» дейді. Тынышын алдым-ау деп өкініп тұрған басым, тым-тым ыңғайсызданып: «Мұха, мен асығыс едім»,—дегенім. Кіді біреу болса, «Асығыс жүрсең, несіне келдің?» – дер еді, Мұхаң: «Онда үстелдің суырмасын ашшы!» – деді, жазу үстелін иегімен мегзеп. Барып ашсам—қат-қат болып жатқан ақша! Қатты абыржыдым. Әрі өмірімде соншама мол ақшаны көрген жоқпын, әрі басқа суырманы ашып алдым ба деп абдырап қалдым емес пе?! Суырманы жаба бергенімде Мұхаң:

– Пәлі, Қалжан, оның қалай? Жаппа, аш, иә, аш. Ол сенің қаламақың, ал!—деді. Мен Мұхана еріксіз қарадым. Не істерімді, не дерімді білмей қалдым ғой. Мұхаң жымылып, басын ақырын изеп: «Қысылма, қалқам. Еңбегіңнің өтеуі емес пе, ал, бәрі өзіңе тиесі»,— дейді. Мен банктің бумасымен қатталып жатқан ақшаға қарадым. Екі бумасын алдым.

Әнуар туралы сөз

Мұхаң қарап отыр екен: «Тағы ал, ал, үлкен еңбегіңнің үлесі, ал!»—дейді. Не керек, қайта-қайта «ал, ал» деуімен түгел алып, торсия толтырған портфелімді жатақханаға аман-есен жеткізіп, есігімді бекітіп алып санасам—төрт мың сом! Ойда жоқта байып шыға келдім емес пе?!» – деп Қалекең рахаттана күлді-ау! Есен-сау болып арамызда жүргенінде мықтап еңбек ететін еді, аудармашы да, әдебиетші де, сыншы да, жазушы да еді... амал не!..

Бекенді де, Қазынаны да түсіндім. «Жастай орғаның неткенінді» ажал шіркін естіген бе?!.

...Таңертең сағат алты жарымда оянған Мұхаң жуынып-шайынып, бір кесе шаймен оразасын ашты да, үйден жеткізілген жазғы ақшыл костюмін киіп шығып, Қызыл алаңдымаң-маңаянмен қиып өтіп, Мәскеу өзенінің жағасына барды. Он шақты ер-әйел шомылып жүр екен, соларға қызықтай қарап тұрып: «Бұ морждарға дауа жоқ екен-ау, тұнып көрмеген лай суға да құмартады», – деп жымыды. Көзіне Ертісі елестеді. Жазда арғы жағасын бойшаң көк тал көмкеріп, айдын шалқар ақ нұр өбіп, тымықта толқыны майдалана еркеленіп ағатын өрнекті өзенін сағынған екен! Жағажайының қиыршық ақшыл құмында, бергі бойдағы қарағай-қайың тоғайының тобырсыңқы топырағында жалаң табанының тарбиған бедері қалған, маусым-тамыздың ақшам әлетіндегі сыбырқұмар самалына жас жүрегінің лүпілдеген үні-сыры сіңген сұлу Ертіс! Мұхаң соңғы рет былтыр, өзінің іңгәләп өмірге келгеніне елу бес жыл толғанда барып, қоңыр күздің құшағында аунап-қунап қайтқан. Бүгінгі қара дауылдың бастапқы құйыны қағынып, шаң-тозанды үйіре шашып, мезі етуге кіріскен кезі болатын. Дәлелінен дабыра-дақпырты көп, байсалды байламынан бәтуәсіз байбаламы басым қаңғыған қаңқу сөз Семейге де сімтіне, сумандай жетіп, біреуді ашындырып, біреуді шошындырып, енді біреуді қуантып жатқан-ды. Сенімі селкеусіз достары кіршіксіз көңілмен құшағын кең аша қарсы алып, аңқылдап құрмет-қошемет көрсетті. «Не ол емес, не бұл еместер» әлдеқалай боладының

Слово об Ануаре

көлеңкесін сағалап, қашқақтап бақса, «сол керек, шок, шок» дегіштер Мұханның әрбір қадамын аңдып, алдын кес-кестеп, азуын ырситып, «орысшыл болған әлгі Абай баласының» абыржығанын, жабыққанын, жаншылғанын көруге жанталасқан. Әйтседе, «моласындай бақсының, жалғыз қалдым, тап шыным» деп кеткен Абай аруағын ардақтаушы кәрі-жас көп еді де, олар Мұхтарына төрін де, дәмін де емірене ұсынып, ақ киізбен хан көтергендей мейіріммен қастерлеп күтіп, әңгімеге де, ән-күйге де қандырған. Ауылынан Алматыға аттанар күні таңертең Мұхаң Ертіс жағасына бүгінгіше әдейілеп жалғыз барып, таза ауада қыдырыс жасап, ұлы өзеннің бейкам толқынына өзінің ішкі беймаза ой толқынын қосқан. Қаншалықты «жаман айтпай жақсы жоқтың» алдарқатуынан аулақтап бақса да, бір күдіктің күбірі құлағын төңіректей берген, бірақ соның өзінде де, ақылға қонбайтын арсыздық жалапәленің ақырында алдынан абақтының есігі боп көрінетіні ойына есте келмеген-ді...

– Дяденька, скажите, который час? – деген дауыс Мұханды Ертістен Мәскеу өзені жағасына қайта оралтты. Қол сағатына қарап еді – сегіз болып қалыпты. Әріден жағаға жүзіп келіп, үйретінді дельфинше қылқып тұрған балаға уақытты айтты да, өзі кейін бұрылды. Баланың: «Спасибо, дяденька!» – деп, іле жүзе жөнелгенін аңғарып: «кір жуған әйелдерше суды сабалап малтайды екен», – деп, басын шайқай мырс етті. Өзенді әлде өрлеп, әлде құлдап өте берген моторлы қайықтың дырылы естілген. Мәскеу тірлігінің қарбаласы минөт санап қайнай түскен-ді. Мұхаң мейманхана жаймасынан қарындаш сатып алды да, бөлмесіне кіріп киім ауыстырды. Кезекшілер жасап қойған дастарқанға беттеп, жолай үстелшеден «Комсомольская правда» гәзетін алды да, кесеге шәй құйып, оған үш шақпақ қантты ойыны келген балаша бірінің үстіне бірін көздеп түсіріп, кесені ортаға қарай жылжитты, содан кейін гәзеттің бүктеуін жаза орындықтың биік арқалығына шалқия сүйеніп отырды. Қашанда «Жастықтың оты,

Әнуар туралы сөз

қайдасың, жүректі түртіп қозғамай?!» – жалыны бірде шалқып, бірде ұйытқып, шындықтың шымылдығын кейде желпіп, кейде шарпып, қалай дегенмен, батыл пікір айтып қалатын мінезі бар гәзет осы және «бұлақ көрсең – көзін аш» ниетпен жас таланттарды танып та, танытып та келеді. Ара-тұра Жазушылар одағының шаужайынан алып қоятын әдеті бары да қызықтырады... Мұханның ойы бөлініп кетті. Бөлген – телефон шылдыры. Телефон соққан – Сурков.

– Мұхтар Омарханович, мен кеше Сан Санычта болып едім, ол сенен секретариатқа хат жазып, жағдайыңды қысқаша баяндауыңды өтінді, ресми документсіз болмайды ғой, біздің орыстар: «Сөзді тігіп қоя алмайсың» демей ме. Сан Саныч шыққан соң өзі мәжіліс өткізіп, мәселені біржола реттемек. Қалай, Мұхтар Омарханович, құп аласың ба? – деп самбырлап тұр.

– Сан Санычка ештеңе демей тоса тұралық деп келісіп едік қой?!

– Мұхтар Омарханович, ол сенің жағдайыңды біледі, өзіңнен естігенді мен айтып бергенмін.

– Қашан?! Неге айтасың?!

– Мен аптасына бір барып, жұмыс ретін ақылдасып жүрмін ғой, сондайда барғанымда баяндауға тура келді.

– Мәссаған!

– Мұхтар Омарханович, сен маған ренжіме. Сан Санычты білесің, ол құйтырқыны кешірмейді, ойындағынды оқып қояды. Сол жолы маған сынағандай қарап: «Мұхтар келерінде менімен хабарласушы еді, бұл келісі қалайда түсініксіз сияқты, саған себепін айтпады ма?» – дегенінде мен жалтара алмадым.

– Солай де?!

– Солай, Мұхтар Омарханович, сен ренжи көрме. Ол және сол жолы: «Кәне, жазып алшы!» – деді де, Шаяхметов жолдасқа телеграмма жаздырды.

– Телеграмма?! Не деп?! – Мұханның еріні сәл дірілдеп, қабағы түйіле түскен.

– Көшірмесі қолымда жоқ, мазмұны былай: әлемге

Слово об Ануаре

әйгілі үлкен жазушымыз Мұхтар Омарханұлы Әуезовті қудалауға қарсылық білдіремін, осыны ескеруіңізді өтінем. Совет одағы Компартиясы Орталық Комитетінің мүшесі Фадеев, – деп өз атынан жіберткізді. Мұнда КГБ-мен де сөйлесті. Мұхтар Омарханович, мен қазір Сан Санычқа барып шықпақпын, не сәлем айтасың?

– Бәрінен де маған оның денсаулығы қымбат, жақсылап емделіп, әбден сауығып шықсын!..

«Әй, Алеша, Алеша!.. Даңғырлап-самбырлап жүргенің, іркіпқалуың, бүгіпқалуың жоқ, о бастан аңғалсың, аңқаусың, құдай сені солай жаратқан. Сашаның сені жақсы көріп, оң қолы етіп жүргені де адалдығынды, әділ іскерлігінді бағалағаны ғой. Жалған мінезің жоқ, отқа-суға түссең де тура жүре бересің. Менің өзіңе ғана айтқанымды Сашаға жайып салғаның неткенің? Ол толқып, жайсызданып, бір мысқал болса да сырқат жамап алды емес пе?!»

– Мұхтар Омарханович, бағана сені ренжітіп алып едім, енді қуантайын, Сан Саныч сенің кіріп шығуыңды өтініп қалды, ертең сағат он екіге пропуск жазылып қойылады, қалай, дұрыс па?–деп Сурков кешкісін тағы самбырласын.

«Әй, Алеша, мұншама Қожанасыр болармысың?!»

Кремль ауруханасына алып барған Женя:

– Мұхтар аға, Сан Санычқа менен сәлем айтыңыз! – деді, үні еркелене шығып.

– Әлбетте, айтамын, жолдас Женя, айтамын!

Фадеев төсегінде отыр екен. Құлағы бұрынғысынан да қалқайып, мойыны сорая түсіп, қайратгы шашы қысқарып, селдіреп қалғандай. Мұхтанның енгенін көрген бетге құшағын әлсіздеу ашып:

– Мұхтар-а-ар!–деді, бәсең дауысы дірілдеп.

– Саша! – Мұхтанды шапшаң ұмтылғанмен, жете бере өзін тежеп, сабыр сақтай еңкейіп ақырын ғана құшақтады. Екеуі кеудесіне көтеріп тұрған анасына еркелеген балаша бірінің мойнына бірі мұрын тыға еміренісіп, ілкі тынып қалып еді. Мұхтанды:

– Саша, мен біздің Сан Саныч мықты деп жүретін едім,

Әнуар туралы сөз

мұның не, сен нашар ма едің? – деп жорта қуақыланып, құшағын еппен жазып, досының екі қолынан ұстады да, төсекке тақау тұрған орындыққа отырып, Фадеевтің жүзіне өзін-өзі күштей күлімсіреп қарады.

– Мұным еркелік емес пе, Мұхтар? Сендерге еркелегім келіп кетті, – деді Фадеев езу тартып. Пісте мұрны ұзарып, кішкене көкшіл көзі шүңірейіп, жүдеп-ақ қалыпты.

– Еркеле, Саша, тек еркеле, нашар болма, – деді Мұхаң, әзілін суытпай.

– Әрине, Мұхтар... қазір біз нашар болатын уақыт емес.

Екеуі үй-ішінің, жора-жолдастарының есен-саулықтарын сұрасты. Фадеев «Абай жолының» қалай жазылғанына ынта қойды. Өзінің портфель құшақтағанға мәз болып, соңғы кезде қаламын өкпелетіп жүргенін деміге сөйлей әжуәлай айтып басын шайқады. Мұхаң досының ол ойымен келіспей, сөзін қазақта басшы бола білу–өнер деген сөз бар, ол екінің бірінің мандайына жазыла бермейді дегенге сайдыра:

– Саша, сен дем ал, сауығып шық, басқа әңгімені содан соң айтармыз, ал мен қайтайын, – деп түрегеліп, досының қолын ақырын ғана қысып-қысып қойды.

– Отырмайсың ба?... Жарайды... сен алаңдама. Бәрі дұрыс болады, дұрысталады! – деп Фадеев басын екі рет изеді.

– Әрине, Саша, мен оған шүбәланбаймын, тек сен сауығып шық, менің тілегім сол ғана!..

...Сағат он жарым болып қалған. Мұхаң жеңіл киініп, ауызғы бөлмеге шығып, «Боржомидің» бөтелкесін ашып, стаканға құя бергенде есік қағылды да, іле ашылып:

– Кіруге бола ма? Мұха! Ассалаумағалейкүм! – деген дауыс саңқ етті. «Мынау таныс дауыс қой?!». Жалт қараған Мұхаң бөтелкені қоя салып, мол денесін тез бұрып:

– Пәлі, Әлжаппарсың ба? – деді құшағын аша.

– Мұха! – деп ұмтылған төртпақ жігіт бассалып бауырына еніп кетті. Тықыр шәшті, дөңгелек жүзді ол жігіт жазушы-драматург Әлжаппар Әбішев еді. Екеуі сағына сарылып күтіскен аға-інілерше құшақтасып есендесті.

Слово об Ануаре

– Пәлі, қайдан жүрсің? Менің мұнда екенімді саған кім айтты? Келгенің жүдә жақсы болды, төрлет, отыр!

– Сіздің келгеніңізді біздің осындағы өкіліміз Қалжан деген жігіттен естідім, мен «Галицынода» жатыр едім, телефон соқты.

– Иә, сен творчество үйлерінің біріне барамын деп кетіп едің-ау, тыныштауына жайғасқан екенсің ғой?

– Онда дабыр-дұбыр аз. «Перedelкино» сияқты емес. Өзіңіз қалайсың, Мұха, қуаттысыз ба? – деген Әлжаппар Мұхаңның өңіне елеусіздеу етіп барлай қараған. Ол жазушы ағаның жағдайынан хабардар-ды. Қалжаннан: «Мұхаңның ажары қалай? Үй іші, ел-жұрт аман ба екен?» – деп сұрағанында, ол: «Мұхаңмен бұрыннан таныс емеспін ғой, оның үстіне ауырып қалып алдынан шыға алмай ұятты болған жағдайым бар, әйтеуір, нөміріне барып сәлем беріп шықтым, қажетім болса қызметіңізге әзірмін дедім, енді өзі шақыртпаса, мазалап қайтем? Менің кеше ел жақтан естіген сыбысыма сенсем, ол кісі осылай қарай тез жылыстап кетуге мәжбүр болыпты, бұ қазекемдер жүрген жерде тыныштық болғаны неткені!»–деген, көңіліндегі қыжылын жасыра алмай қыстыға тәмәмдап.

– Отырсаңшы! – Мұхаң Әлжаппарға орын нұсқап, өзі үстелді шынтақтай шалқайыңқырап отырды да, қабақ шыта сөйледі. – Менің алды-артымды шаң-тозаң, қоқыс-қыбыр қашаннан бері орай бастағанын сен білесің, сыңарезулердің маған не деп бықсып жүргендерінен де хабардарсың, бірақ сенің әлі естімегенің де көп, сен енді соның бәрін біліп ал, жалғыз маған жүк бола бермесін! – Қоңыр үні қатқылданып, қой көзі өткірленіп кеткен. Алматыдағы біраз жазушы, сыншы, әдебиетші «ағайындарының» қылықтарын Абай тілімен оскылай тізіп, олардың «тасыса өсек, ысқырса кесек, құмардан әбден шығатынын», «басында ми жоқ, өзінде ой жоқ күлкішіл кердең надандардың» өзін «ауырмай тәнім, ауырды жаным» күйге ұшыратқандарын, «бір кісі–мыңға, жүз кісі – сұмға әлі жетер заман жоғын» ұғынғанын, саяққа да табылған саяны Сарыарқа мен

Әнуар туралы сөз

Жетісудан көре алмай, оны Мәскеуден іздеп келгенін аса бір зілді, ызғарлы кейіспен ақтарып-ақтарып тастады да, өзімен тұрғылас қаратаяқ, ақтаяқ атаулыдан тірек, сүйеу болмай, қолтығынан демеуді, жебеуді өзі күтпеген жас жеткіншек шәкірттерінен тапқанын, мұнда солардың астыртын жөнелтуімен жеткенін жайып салған. Минерал судан бір жұтып, жүзі жібіңкіреп, үні жұмсағырақ шығып:

– Мен үшін басын балтаның астына тосқан Әнуардың азаматтығына тіріде өзім, өлгенде топырағым риза! – деді.

– Ол қай Әнуар? Ол не істеді? – деп қалды Әлжаппар Мұхаңның сөзін екі құлағымен емес, бүкіл денесімен құлай тындап отырғандай қалпымен ұмсына түсіп.

– Ол Әнуар – менің шәкіртім Әнуар Әлімжанов. Егер ол қашып кетуіме жол таппаса, мен бүйтіп Мәскеудің төрінде емес, Алматының бір түрмесінің түкпірінде отыратын едім... – Мұхаң қол сағатына үңілді де: – Ал тұрайық, сағат он екіде Жазушылар одағында менің Фадеевке жазған хатым оқылады, сен де қатыс, тында, жүр! – деп түрегелді. Әлжаппар өң мен түстің ортасында хал кешкен жандай.

...СССР Жазушылар одағы басқармасының төрағасы А.А.Фадеевтің кабинетіне жиналып, ұзынша үстелдің екі жағына жарыла отырғандар Мұхаң кірген кезде дуылдаса түрегеліп:

– О, Мұхтар Омарханович!..

– Мұхтар!..

– Хош келдің, жоғары шық!.. – деп бөлмені бастарына көшірердей қауқылдасты. Мұхаң он шақты кісінің бірімен құшақтасып, бірімен құшырлана қол алысып амандасып болғанша Әлжаппар мұндағы өзі танитын Әбдірахым Жаймурзинмен (Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының төрағасы) сәлемдесіп, екеуі шұрқырасқан шырайлы топқа шын қызыға қарасып тұрды.

«Па, шіркін! Біздің ай мандай Мұхтар аға күндей жарқырап кетгі-ау! Бұндағы ең зиялы қауымның өзінде ерекше абыройлы екен ғой!» – деп іштей масайрап сүйсінген Әлжаппардың ойына «Алтынның қолда барда қадірі жоқ»

Слово об Ануаре

деген қажекемнің қанатты сөзі оралып, ардақты ағаның мана мейманханада ашынып айтқан жаралы жан сырында аталған қасиетсіздерге сырттай зығырданы қайнады. Ол ұсқынсыздар, әрине, азшылық, бірақ көптің құтын әрқашан сондай арсыздар кетіреді. Қырсыз, тұрлаусыз заманның кері – сол. Асылды жасытуды көздеп аласұрған ол тобырдың үндемей, білінбей, көрінбей, көрінсе–өтірік күліп, арам арсаландап шашбаулайтындары жоқ емес те шығар. Сонда оларды беттен қағар, ықтырар, жөн сөзін ұқтырар ешкім болмағаны ма? Болмауы мүмкін емес! Партиямыздың жетекшісі Жұмабай Шаяхметов жолдас қайда? Партия басшылығын мансұқ ететін күш жоғын сезіне отырып, неге үндемейді? Әуезовтің кім екенін, неге душар болғанын білмей отыр ма ол?!» Осылайша жедел ой бұрқанысын іштей өткерген Әлжаппар кенет бір тосын шешім жасаған. Ол шешімі–Шаяхметовке бүгін хат жазу, жасқанбай, тартынбай қатты, ащы жазады. Коммунист болмаса да, Мұхтар Әуезов халқына керек!

– Ал, жолдастар! – Дабыр-дұбыр басылып, жұрт орындарына жайғасқан кезде Сурков жағалата қарап, тамағын кенеп, сөз бастаған. – Александр Александрович Фадеев жолдастың бұл бүгінгі мәжілісімізге қатыса алмағаны, әрине, өкінішті, алайда ол мәселеден толық хабардар, егер анығын айтсам, секретариаттың бұл мәжілісті өткізуі қажет, міндет екенін ескерткен, өтінген – Фадеев жолдастың өзі. Александр Александровичтің денсаулығы оңалып келеді, біреп аптадан соң ортамызға оралар. Сонымен, жолдастар, іске кірісейік, ә? – деп кенет Мұхана қараған Сурков:–Құрметті Мұхтар Омарханович, мұнда сізге таныс емес бір ғана кісі отыр, ол–Әдебиет институтымыздың партком секретары, әдебиетші ғалым Арфо Аветисовна Петросян жолдас,–деді үстелдің оң жақ қапталында қасы-көзі қиылып отырған қараторы әйелге көз тастап.

– Біз танысып үлгірдік,–деді Мұхан.

– Онда, Мұхтар Омарханович, менің міндетім бір мысқал

Әнуар туралы сөз
болса да жеңілдеді,—Сурков жымыып, енді үстелінде жатқан бірнеше парақты алды.—Жолдастар, мынау — құрметті Мұхтар Омарханович Әуезов жолдастың бізге жазған хаты, сіздердің қайсы-біріңізге мазмұнын қысқаша айтып үлгірдім, ал қайсыбіріңізге беймәлім. Фадеев жолдастың тапсыруымен қазір мен мұны оқып берейін, содан кейін әрқайсыңыз пікірлеріңізді айтарсыздар, қалай, осы дұрыс па?—деп іркіліп, жағалата қарады.

— Дұрыс!

— Әрине, оқу керек!

— Онда, кәне, тыңдаңыздар, мен оқийн. — Сурков орнына отырып, тамағын қырнап алып, оқи жөнелді:

«Товарищам:

Фадееву Александру Александровичу,

Суркову Алексею Александровичу,

Симонову Константину Михайловичу

от члена правления СП СССР писателя
Ауэзова М.О.

ЗАЯВЛЕНИЕ

Как человек к человеку, как писатель к писателю, однажды в жизни, я обращаюсь Вам троим, в очень трудный момент моей жизни в состоянии большой моральной подавленности. Прошу Вас о немногом, а именно познакомиться с данным моим заявлением и познакомиться лично с теми двумя материалами, которые я приложил к настоящему своему заявлению и сказать где следует (где и как Вы найдете нужным) свое слово за писателя, известного Вам хотя бы своей творческой деятельностью.

Один из приложенных документов, это копия моего заявления на имя Министра культуры СССР тов. Пономаренко, а другой — мое выступление на недавно проведенной в Алма-Ате дискуссии по казахскому эпосу.

По этим двум материалам можно получить ясное представление о тех условиях и обстоятельствах, в

Слово об Ануаре

которые я поставлен сейчас и еще в ту пору, когда я работаю над очень значительной темой о создании образа казахской советской женщины (бывшей батрачки бая, ставшей секретарем райкома, кандидатом наук и Героем Социалистического Труда) в виде пьесы и в плане нового советского романа.

Дело в том, что освобождая меня от работы в Университете и.о. ректора безоговорочно приклеивает мне ярлык националиста (копия приказа прилагается). А в своем докладе на дискуссии по эпосу доцент М. Габдуллин меня именует буржуазным националистом, до сих пор неизменно стоящим на давних политических ошибочных позициях, и якобы, проводящим в своих статьях по эпосу враждебные советской стране буржуазно– националистические идеи.

Развернувшаяся в республике за последние три года правильная, нужная и важная критика буржуазно-националистических ошибок в области литературоведения, сказала много справедливого и о моих ошибках. О них я говорил, признавался на многих собраниях. О них же я пишу и товарищу Пономаренко, говорил о них и в своем прилагаемом выступлении на дискуссии.

Но вместе с этим я не могу не указать, в результате вот уже трехлетнего обсуждения всех этих вопросов теперь на то, что в критике моей деятельности, в обсуждениях ее (как это сделано по Казгосуниверситету) допускается двоякая тенденциозная несправедливость.

Во-первых, нигде и никем из критиков не учитывается моя деятельность писателя, написавшего наряду с ошибочными, в большинстве своем давними статьями, и много художественных произведений, как пьесы, повести и романы на те же темы исторического прошлого, а иногда даже на темы тех же ошибочно написанных статей, но в гораздо более правильном освещении их в пьесах и прозе.

Настолько не учитывается эта самая основная сторона

Әнуар туралы сөз
моей деятельности, что вынося суровый приговор, как политическое обвинение всей моей деятельности, только на днях докладчик по эпосу М. Габдуллин заявил в своем заключительном слове, что он говорит лишь обо мне—научном работнике, а не говорит обо мне—писателе. Подобное заявление М. Габдуллина может подтвердить и.т. Климович Л.И., присутствовавший на упомянутой дискуссии в Алма-Ате.

С одной стороны человек ведет критику на истребление и с другой говорит, что не учитывает основную вашу деятельность. Какая же логика и справедливость подобной оценке человека?

Во-вторых, есть явная тенденция значительной группы лиц, допускавших в своих работах на темы фольклора и всего прошлого очень много грубых идейно-политических ошибок буржуазно-националистического характера и стремящихся переложить тяжесть своей вины на меня, как на человека с известным грузом прошлого. При этом данные лица дружно ссылаются на меня, как на высказывавшегося по тем или иным поводам впервые и будто бы тем способствовавшего их же ошибкам. Между тем, эти лица—члены партии, очень ответственные работники, выступающие на фронте литературы и науки уже ряд десятилетий или более десятка лет по меньшей мере, полагают, что будто указание их на первого ошибавшегося якобы освобождает их от ответственности, или облегчает их вину.

Однако, эти лица—то ошибались по крупнее и вреднее меня потому, что они писали не только статьи как я, а писали школьные учебники, составляли хрестоматии, писали совместно школьные и вузовские программы (заменявшие годами учебники), и писали эти свои коллективные труды в одних и тех же, приблизительно, авторских сочетаниях в течение многих лет и до самого последнего времени.

Новвыступления на дискуссиях, на собраниях указанные лица дают льготные оценки одним и уничтожающие—

Слово об Ануаре

другим, в частности, мне, вынося приговоры, наподобие приказа ректора КазГУ.

Требуя к себе справедливости я лишь напомню о том, что мною написаны 21 оригинальных пьес, несколько романов, ряд повестей и много рассказов. Более половины указанных пьес посвящены советской тематике и огромное большинство таких пьес шло в казахских театрах. Я не стану распространяться о цикле своих романов, об Абае. Одно только скажу о том, что, являясь самыми крупными произведениями моей интеллектуально-творческой деятельности, они и при наличии отдельных недостатков никак не являются книгами, пропагандирующими национализм. Наоборот, самым главным их достоинством, самой сокровенной их сутью являлась глубокая, искренняя любовь и уважение к русской культуре, к русскому народу, к его истории, т.е. все, что активно противостоит казахскому национализму. Умалчивая самые значительные стороны моей многолетней положительной деятельности и вынося самые беспощадные и безудержно-грубые политические обвинения, люди совершают чрезмерное насилие над моей личностью и тем самым наносят глубокий ущерб моей сегодняшней напряженной творческой деятельности честного, ищущего советского писателя. Вот почему я настойчиво прошу Вашего вмешательства и справедливого заступничества хотя бы в тех моментах, где я прав и где люди переходят грани дозволенного, нарушают требования товарищеской критики и становятся на путь обидного невыносимого охаивания.

Мухтар АУЭЗОВ.

13. 04. 1953 г.

Хатта жазылған жәйт тындаушыларға ауыр әсер еткен-ді. Қолдан жасалған аласапыран оқиғалар бөлмеде отырғандардың біразының да не өз тағдырына, не туған-туысқандарының тағдырына аяусыз, жазықсыз айғыздап

Әнуар туралы сөз

жара салған. «Сталиннің сүйкімдісі» атанған Симоновтың да «қағанағы қарық, сағанағы сарық» емес-ті. Сондықтан, «бір қайғы мың қайғыны қозғағандықтан» ғой, хатты оқу тәмәмдалғаннан кейінгі бір сәт тым-тырыс тылсым боп өтті.

– Иә-ә... – деді Тихонов, тыныштықты бұза күрсініп, шашы қобыраған дәу басын изеп, – өмір деген осы, ештеңесін болжап болмайды.

– Мұхтар Омархановичтің өзі жазған соң сенесің, ал егер басқа біреулерден естісем, ешқашан сенбес едім, – деді Кожевников.

– «Сенесің бе, сенбейсің бе?» деп кім сұрасын! – деді Леонов.

– Жолдастар, Мұхтар Омархановичтің хатына тіркеулі дүниелерді оқымай-ақ қоялық, бәрі түсінікті болды емес пе, яғни менде мынандай ұсыныс бар: егер рұқсат етсеңіздер, біз ең алдымен Қазақстан Жазушылар одағы басшылығының пікірін тыңдалық, одақтың төрағасы Жаймурзин жолдас осында отыр, – деп Сурков Әбдірахым Жаймурзинді меңзеді.

– Дұрыс, тыңдалық, – деді Симонов.

– Ендеше, жолдас Жаймурзин, құлағымыз сізде, не айтасыз? – деді Сурков, сүйірлеу иегін алақанымен үйкеп-үйкеп қойып. Жаймурзин түрегеліп, Қазақстан Жазушылар одағының басшылығында Мұхтар Омарханович Әуезов жолдас жайында ешқандай орынсыз, теріс пікір жоқ, бірақ кейбіреулер сыңаржақ сынға салынып жүр. Мұхтар Омархановичті беталды ғайбаттаған, шығармаларын солақай бағалаған мақалалар жариялайды, ондайлардың бары рас деген тұрғыда сөйлеп, біраз түсінік берді.

– Отырып-ақ айтуыңызға болатын еді, рахмет сізге, отыруыңызды өтінем, – деген Сурков енді Мұхаңа қарады: – Мұхтар Омарханович, сіздің мына өз хатыңызға алып-қосарыңыз бар ма?

Кең мандайы аздап қызғылт реңденген Мұхаң екі

Слово об Ануаре

алақанымен үстелді ақырын баса шалқайыңқырап, Сурковқа көз тастап алды да, қоңыраулы үнмен:

– Құрметті достар, сіздердің ілтипаттарыңызға, пейіл-мейірімдеріңізге тәнтімін, – деп бастап, кешегі Ресей империясының отарлауына тұтас ұшырай жаздаған қазақ халқын ол сұмдықтан Ұлы Октябрь революциясының қорғап қалғаны талассыз ақиқат екенін, соны жас қазақ интеллигенциясы өкілдерінің бірі түсініп, бірі түсіне алмағанын, бірден түсініп, ұғып кете алмағандардың, өйтуге саяси өресі жетпегендердің қатарында өзі де болғанын мәлімдей келіп:–Дүниені дүр сілкіндірген дәуірлік өзгерістің бағдарын бажайлай білмедік те, әр есікті бір қақтық, ал ол есіктердің бірі тарс жабық болды, бірі ашылғанмен бізді кеудемізден кері итерді, енді біріндегілер бізге дұдамал бірденелерді айтып, шатақты шарт қойып, есімізді шығарды. Сондай аласапыранда, елең-аланда қиыр шеттегі, түкпірдегі біз қалай шатаспайық? Егер шындыққа жүгінсек, құрметті достарым, Владимир Ильич Лениндей көсемдеріңіз, Алексей Максимович Горькийдей ұстаздарыңыз жандарыңызда бола тұра сіздерде де біраз шатасқандар болды емес пе? – дегенде жұрт мырс-мырс күлді. Мұханның қасында отырған Леонид Леонов шөкім мұртын екі саусағымен қыса сылап, Мұханды шынтағымен түртіп:

– Мұхтар Омарханович, сол шатасқандардың біреуі, міне, алдыңызда отыр! – деп қарсысындағы Николай Тихоновты иегімен меңзеді. Жұрт ду күлді. Добалдай Тихонов балаша мүләйім жымыып, басын шайқады.

– Менің жазушылық жолым да даңғыл болған жоқ, – деп Мұхаң сөзіне оралды. – Менде де романтизмге, тіпті натурализмге бой ұру болды. Социалистік реализмді қабылдауда да ағаттықтан ада емеспін, ал егер шындыққа барсақ, бұл социалистік реализм дегеніміз – әлі де біраз ойланып-толғануды тілейтін тым күрделі мәселе. Міне, осындай тұста терісінді де – теріс, оңынды да – теріс деп беталды байбалам салып, соңыңа шам алып шуылдап

Әнуар туралы сөз

түскен шала-пұлаларға қарсы тұру дәй далаға оқ атқандай арамгерлік әрекет болады екен. Ашық майданда жау атаулыдан жасқанбауға, сескенбеуге, тайсалмауға болар, ал баспалап жүретін, бір күні о жағыңнан, бір күні бұ жағыңнан топырақ шашатын тасырлармен немесе үйінен шыға саған қарай, тіпті, сені көрсін, не көрмесін—бәрібір, әйтеуір, мұқаттым деп ойлап, қолына түскенді лақтыра беретін делкүлдармен ұстасуға болмайды. Мені сіздерге хат жазуға, осында еріксіз келуге мәжбүр еткен бей-берекетсіз жағдайды енді түсінген шығарсыздар. Кетіп үлгірмегенде мені сол күні кеште тұтқындайтын еді, мені ондағы жас достарым құтқарды, жасырын аттандырып жібергендер—сол жас достарым! Менің айтарым осы ғана.

– Сұмдықта шек жоқ-ау! – деп қалды Симонов, тықыр шәшті басын бір сипап.

– Шектейін дегендер болмаған соң, қалай шектелсін! – деді Леонов.

– Құрметті Мұхтар Омарханович, – деді Сурков, әуелі Мұхаңа, сонсоң басқаларға қарап өтіп, – сіздің айтса адам нанғысыз қиянатқа тап болғаныңыз сізді қалтқысыз сыйлайтын біздің бәрімізге ауыр тигені сөзсіз. Рас, мұндай халге ұшыраған әріптестеріңіздің бұнда да болғанын, бар екенін сіз білесіз. Мұны сізді жұбату рәсімімен айтып отырған жоқпын, біз сізді жұбату, алдарқату үшін жиналып отырған да жоқпыз, біз сізді қиянаттан, әділетсіздіктен қорғау үшін жиналып отырмыз. Меніңше, жолдастар, Мұхтар Омархановичтің бұл хаты бойынша шешім жасауымыз қажет, ол шешім Александр Александрович Фадеев жолдастың пікіріне негізделуі қажет, ол пікір былай: қазақ әдебиеті – кеңес әдебиетінің жедел өсіп, жетіліп, кемелденіп келе жатқан, келешегі жарқын үлкен бөлігі. Бұл әдебиет атағы әлемге тараған тұлғаларды: жыр алыбы Жамбылды, біздің арамызда отырған аса талантты досымыз Мұхтар Омарханович Әуезовті, сондай-ақ Сәбит Мұқановты, Ғабит Мүсіреповті, Ғабиден Мұстафинді берді, ал сондарындағы жас таланттар қаншама?! Біздің құрметті

Слово об Ануаре

Мұхтар Омарханович, егер Фадеев жолдастың сөзімен айтар болсақ, – «кеңес әдебиетінің алтын дінгектерінің бірі!», яғни, жолдастар, біз қазақ әдебиетін де, Мұхтар Омархановичті де әлдекімдердің кемсітуіне, ар-ожданына күйе жағуына бере алмаймыз!–дегенінде басқалар:

– Әрине!

– Дұрыс-ақ!

– Бейбастақтарға басындырмау керек! – десіп қалды. Жүзі нұрланып, сәл қиыс терезеден арыға көз тастап, жинақы отырған Мұхаң бұрылып қарай басын иіңкіреп, көп қошеметіне кәміл ризашылығын білдіргендей ашық рай аңғартты. Сурков екпінінен танбай тағы сөйлеп кетті:

– Мен ауруханаға бір жолы барғанымда Фадеев жолдасқа Мұхтар Омархановичтің жағдайын өзінен естіген қалпында қысқаша баяндап бергенмін. Александр Александрович маған одақтық КГБ-ға, Қазақстанның партия басшылығына, бірінші хатшысы Шаяхметов жолдасқа өз атынан наразылық телеграмма жолдауды тапсырып, мәтінін айтып жаздырды, мен Алматыға телеграмманы сол күні жөнелттім.

– Дұрыс болған!

– Сан Саныч мұндайда іркілмейді! – дескен құптаулардан соң Сурков сөзін қайтадан жалғады:

– Фадеев жолдастың Мұхтар Омархановичтің хатымен танысқаннан кейін бізден өтінгені: бүгінгі секретариат мәжілісінің қаулысы негізінде Совет Одағы Компартиясының Орталық Комитетіне, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетіне тұжырымды хат жазылсын және ол үшін Николай Семенович Тихонов бастаған комиссия құрылсын, ал ол комиссияның мүшелері Леонов, Симонов, Әуезов, Петросян, Кожевников, Жаймурзин жолдастар болсын деді.

– Дұрыс!

– Мәжілісіміздің қаулысы былайша болсын: бірінші – жаңағы айтқан хаттарды жазу. Ал ол хатты әдірістеріне жеткізу – маған міндет. Екінші – одақтық гәзеттерде Әуезов жолдасты қаралау пиғылындағы мақалалардың

Әнуар туралы сөз

жарияланбауын қадағалауды Симонов, Кожевников жолдастарға жүктеу. Үшінші – мәселе оң шешімін тапқанша, ал ол, өкінішке қарай, бүгінгідей өзгерісті кезеңде қанша уақытқа, неше күнге, тіпті, неше айға созыларын кім білсін, яғни жағдай реттелгенше Мұхтар Омархановичтің осында болуы. Мұхтар Омархановичті Мәскеу университетінің КСРО халықтары әдебиетінің кафедрасына жұмысқа орналастыру жөн болмақ, бұл ниетке Әуезов жолдас қарсы болмас деп ойлаймын, ал бұл шарамызды іске асыру Леонов, Петросян жолдастарға тапсырылсын. Қалай, жолдастар, келісеміз бе? – деді Сурков еңсесін көтере түсіп.

– Әрине, келісеміз!

– Ашылуына өзі үлес қосқан жаңа кафедраға Мұхтар Омархановичтің көмегі өте қажет!

– Дұрыс! Қаулы осылайша қабылдансын, ал сен, Алексей Александрович, маған бір ауыз сөзге рұқсат берші! – деп Сурковқа иек қаққан Вадим Кожевников бір жөткірініп алып:

– Жолдастар, егер Мұхтар Омарханович ұлтшыл болса, онда мен де ұлтшылмын... – дегенінде жұрт ду күлді. – Иә, онда мен де ұлтшылмын. Өйткені «Абай» романының орысша нұсқасы ең әуелі біздің «Знамяда» жарияланғанын білесіздер. Басылымды әзірлеу барысында Мұхтар Омарханович Алматыдан екі рет келіп, редактормен аса ынтымақты жұмыс істеді, кішіпейілділіктің ғажап үлгісін көрсетті. Біздің қызметкерлер Мұхтар Омархановичке әлі күнге риза болып, сағынып, құрметті авторымыздың жаңа шығармасын қашан әкелерін тағатсыз күтіп жүр. Сонда деймін-ау, мен ғана емес, журналдың бүкіл ұжымы әуезовшіл-ұлтшыл болып шықпас па екенбіз? – дегенінде жұрт және ду күлді.

– О, олай болса, «Литературная газетаның» бас редакторлары, мысалы, мына отырған Константин Михайлович та «ұлтшыл-әуезовшіл» болғаны, – деп Леонов мұртын шөкімдеп, Симоновқа шекесінен қарады. Симонов екі қолын көтере, жорта қуанған кейіппен:

Слово об Ануаре

– Мен Колымаға Мұхтар Омархановичпен бірге баруға әрқашан әзірмін! – деп, күлкіге күлкі қосты.

– Жолдастар, біз хаттың мәтінін дайындауға кіріссек дейміз, – деді Тихонов.

– Дұрыс. Осымен мәжілісті аяқталық. Басқадай ұсыныс-пікір жоқ па? – деп түрегелген Сурков Мұхаңа қараған. Мұхаң орнынан көтеріліп:

– Қадірлі жолдастар, достар! Біздің қазақта «Жомарт барын береді, дос жанын береді» деген нақыл бар. Мен–сіздердің араларыңыздан жомартты да, досты да тапқан жанмын. Мені сіздердің орталарыңызға әкелген жолым Ленинград университетінен басталған еді, содан бері мына қасиетті шаңырақтан, сіздердің баршаларыңыздан шынайы қамқор ниеттің нәрін татып келемін. Міне, бүгін де, – оң қабаққа, жылы шырайға өте-мөте мұқтаж болып, ауыр-ауыр ой арқалап, шаршап-шалдығып жеткенімде жүрегіме нұр құйып, жанымды жадыратып жібердіңіздер. Бұл үшін осындағы сіздерге, өкінішке қарай, бұл мәжілісте бола алмаған Александр Александрович Фадеев, Константин Александрович Федин және басқа дос-жолдастарға мың бір алғыс айтамын! – деді, оң қолын жүрек тұсына басып.

Басқалар да орындарынан тұрып, Мұхаңның маңына шоқтанып қалған еді.

– Мұхтар Омарханович, – деді Леонов, Мұханды қолтығынан алып, жүзіне мейірлене қарап,–«Дос таба білу үшін дос бола біл» деген нақылдарыңыздың да барын естігенмін. Бізді сізге дос еткен–сіздің ой өрнегі ерекше сұлу әңгімелеріңіз, мәні терең мақалаларыңыз, кең тынысты «Абайыңыз», сіздің мол білімдар философтығыңыз, мүдіріс білмес көнешығыстық шешендігіңіз. Бізге дос болған сізге, сіздей досты берген қазақ халқына біз де шексіз ризамыз!

Кабинетті көңілді гуіл кернеп жөнелді:

– Бәрекелді!

– Леонид Максимович, жақсы айттыңыз!

– Иә, иә, біздің айтпағымызды дәл тапты!..

Мейманханаға оралғалы Әлжаппардың екі көзі

Әнуар туралы сөз

Мұханда. Таңертең осында көрген Мұхтары тордағы жолбарысша ширығып, арна іздеген толқындай лықсып, шатқалға тап болған дауылдай булығып, бір беймаза күй кешулі еді, енді Хантәңірінің қияқ қауырсынды қыранынша кербезденіп, Сарыарқаның самалынша есіліп, Алатаудың ақ жаңбырынша төгіліп отыр:

– Пәлі, Әлжаппар, сен сөзден қалдың ғой, неге үндемейсің? Біз бүгін бір қиын асудан астық емес пе?! Сашаның, Фадеевті айтам, өр тұлға екенін бұрыннан білетінмін, ал біздің жалтырбасқа өз атынан қатқыл телеграмма берген қайсарлығына және бір сүйсіндім ғой! Жаңағы мәжілісті де ауруханада жатып-ақ өзі басқарғандай ма, қалай? Қысқа да нұсқа етіп, нақпа-нақ тұжырымдап тапсырғанын аңғардым десем ше? Басқа барша достарымның да пейілдері таза, кіршіксіз қалыптарында екенін жаңа өзің де байқаған, бағамдаған боларсың?

– Көрдім, Мұха, іштей қуанып отырдым.

– Пәлі! – деп Мұхаң мұрнын бір сауып алды. – Фадеевтің сонау бір қызық қылығы есіме түскенін қарашы! Кабинетінде әңгімелесіп отырғанымызда, анау жылдары, «Абай» романының екінші кітабының орысшасы терімге жіберілгенін айтып қалып едім, Сан Саныч: «Сонымен соңғы нүктесін қойдың ба?» – деді. Достан сыр жасырасың ба, мен: «Жоқ, ғұмырым жетсе, жалғасы болады, орта жолға жаңа келдім», – дедім. «Орта жолда ат шалдырып алғаның жөн болар, екінші кітабыңның қолжазбасын маған берші, оқып шыққым келеді», – дегені. Сол күні үйге телефон соғып, бері жолы түскен бір туыс арқылы алдырып бердім. Сан Саныч оны алты күнде оқып шығып: «Мұхтар, романың осы күйінде де тұжырымдалып тұрған дүние екен, сен бұған эпилог жаз», – деді. «Е, неге? Жалғасы болатынын айттым емес пе?» – деймін. «Эпилогін жазып әкелші! Неге саудаласасың, қазақ саудагер халық емес еді ғой?!» дейді, – деп, мұрнын және сауып, Мұхаң сылқ-сылқ күлді. – Мен Сан Санычтың о не қылығы екенін «Абай» сталиндік сыйлыққа ұсынылғанда бір-ақ білдім.

Слово об Ануаре

– Азаматым-ақ екен! Жаңағы атақты достарыңыздың қай-қайсысы да болсын, Мұха, сіз үшін, тіпті, әлгі аңыздағы жеті басты жалмауызға да жалғыз өзі қарсы баратын жалаңтөстер екен, мен соған қатты қуандым, – деді Әлжаппар, ағынан жарылып.

– Пәлі, сен жақсы айттың, тауып айттың. Олар ірі тұлғалар ғой, кеңес әдебиетінің саялы бәйтеректері ғой! Леонов аз жазса да мәз жазып, құнарлы дүниелер беріп келеді. Симоновтың лирикалары сүйсіндіреді мені. Сурков пен Тихонов – жауынгер лепті, екпінді ақындар. Кожевниковтың қаламгерлігі мен ұйымдастырушылық қабілеті қатар. Орыс әдебиетінде дара-дара таланттар баршылық. Кешегі алтын ғасыры бүгін жалғасып жатқандай. Фадеев, Федин, Маршак, Шолохов, Михалков, Рождественский, Соболев, Погодин... Пәлі, саған нені айтып отырғанымды қара! Сен Фадеевтің соншама тұлғаны табыстырып, ынтымақтастырып, ұлттар әдебиетіндегі біздің бәрімізді бұлармен қанаттастырып, біріктіріп, достастырып отырған қайраткерлігін де жақсы білесің. Ол Жазушылар одағының дізгін-шылбырын ұстағалы, міне, он төрт жыл... Біз болсақ, екі жылда бір бастық сайлайтын сырқаттан сауыға алмай-ақ қойдық. Өзімізге өзіміз бас-көз бола алмасқа айналғанмыз шығар, енді билігіміз Орталық Комитеттің қолына көшіп, біздің басшымыз соның оқшантайынан шығатын болды. «Бас-басына би болған» біздің қаламымызды қуаттандыратын, шығармашылық күшімізді бір арнада тоғыстыра білетін Фадеевіміз туғанша жақ-жақ тірліктің тұтқынында жүрерміз... Қой, екеуміздің бұл отырысымыз қай отырыс, кезекшіге шәй әкелдірейін, содан кейін, ә, бүгінгі көңіл күйдің куәсі болсын, армянның ақ телпектісінен жүз грамм алайық, анда тұр-ау сол, оны алдыңғы күні Бакуге командировкаға жүрерінде Леня әкеліп еді, – деп тоназытқышты иегімен нұсқады.

– Бір «шұңқырға» мен де қарсы емеспін, Мұха, қазір, әуелі шайға заказ беріп келейін, сіз отыра берініз, – деп

Әлжаппар шапшаң тұрып, есікке қарай құлдырандай жөнелді...

* * *

...Мұхаң Алматыға біржола бейқам болып оралғанша арада бір жарым жыл өтті. Шарасыздықтан шалғайда жүрген бұл мерзімде КСРО Жазушылар одағында кеңес әдебиетінің ағымдағы мәселелері әңгіме болған мәжілістерге қатысып, ой-пікір бөлісіп, ортақ істердің ондала түсуіне көп көмек жасады, бірнеше мақала жазды. Аударма жұмысының ауқымы кеңеюіне, ұлттар әдебиетінің ынтымақгы игілікті іс тындыруына үлесін еселеді. Сонымен қатар, бес айдан соң, М. В. Ломоносов атындағы Ленин орденді Мәскеу университетінде КСРО халықтары әдебиеті тарихы кафедрасында профессор болып, өзі де көздеген мақсаттың орындалғанына риясыз көңілмен тоғайып, «желкілдеп өскен құрақтай» жас жеткіншек әдебиетшілерге даңғайыр білімін ұсына құлшынып дәріс оқыды.

1954-жылдың жазы Қазақстанға жаңаша тіршілік лебін силады. Ел басшылығы жаңарды – Қазақстан Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы болып сайланған Пантелеймон Кондратьевич Пономаренко анау қара дауылдың қайта айналып соқпасына кепілдік ала келді, «Мұхтар Омарханұлы Әуезов пен Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтай халық перзенттерін, ұлт мақтанышын қадірлей білмеу естір құлақтан ұят екен», деген адал сөзін айтты. Арлымыз ұяла тұрып, ашық құптадық. Арсызымыз ырсиған азуымызды амалсыз бүркеп іштен тындық... Сол 1954-жылдың қыркүйегінде, 3-і күні, Қазақстан Жазушыларының кезекті үшінші құрылтайы жұмысын бастады. Мәртебелі жиын мінберіне маңқиып шыққан Мұхаң әдебиет мүддесін ардақ тұту хақынада ақ бата іспетті сөз сөйледі.

...Қилы кезендегі қиын күндерін Мұхаң есіне оралта бермеген. Алдына ор қазып, артынан тас атқандардың қылықтарын ұмытуды жөн көрген.

Мұхаңды қуғындаудың ең сорақысы да соңғысы

Слово об Ануаре

республика Ғылым академиясы мен Жазушылар одағының қазақ эпостары жайында бірлесіп өткізген конференциясы болды (1953-жылы, көкек айының 11-15-күндері). Конференцияны Академияның президенті Дінмұхаммед Қонаев ашып, жазушы Мәлік Ғабдуллин, ғалым Мұсатай Ақынжанов баяндама жасады. Мұхаң төрт күн бойы нысанаға алынып, оған «буржуазияшыл, феодалшыл, ұлтшыл» деген қара таңба басылды. Мәселен, М. Ғабдуллин былай деді (конференция жұмысы орыс тілінде жүргізілгендіктен оның түйіндерін түпнұсқасынан келтіріп отырмын):

«Кто первым из казахских литературоведов выдумал и пропагандировал теорию о литературе «эпохи «Зар Заман», осужденную в 1947 году нашей общественностью? Профессор Ауэзов.

Кто первым из казахских литературоведов поднял на щит душителей народов Кенесары и Наурызбая, написав пьесу «Хан Кене» и другие произведения? Профессор Ауэзов.

Кто первым из казахских литературоведов выдумал и долгое время пропагандировал и превозносил теорию о «поэтической школе» Абая, осужденную нашей общественностью в 1951 году? Профессор Ауэзов.

Кто первым из казахских литературоведов исследовал и пропагандировал реакционные, антинародные поэмы и сказания об Едыге, Шоре и Кенесары, Коркуте и других, выдавая их за народные? Профессор Ауэзов.

О чем говорят эти факты? Они говорят о наличии у профессора Ауэзова системы буржуазно-националистических взглядов. Как говорится, факт – вещь упрямая. Его нельзя замаскировать никакими увертками и маневрами».

Мемлекеттік қауіпсіздік комитетінің бақылаудағы, аңдудағы Мұхтар Әуезовті тұтқындау туралы құпия шешім жасауы осы конференциядан кейін.

– Ұпайы түгенделген Мұхтар аға өзін Мәскеуге кете тұруға мәжбүр еткендердің ешқайсысынан кейінде

Әнуар туралы сөз

есе қайтаруды ойламады дей аламын. Академия мен Жазушылар одағының атышулы конференциясы жайында айтқан емес. Ғажап ұстамды, ерекше кешірімді тұлға еді, – деді Әнуар, бір әңгімемізде. – Ғылым академиясындағы көп жылғы ғалымдық жұмысынан, Университеттегі аға оқытушы қызметінен қуғандармен қабақ шытысқанын, сөз қайтарғанын, әйтеуір, естіген де, көрген де жоқпын. Университеттен кетерінің соңғы күнінде лекциясын жайшылықтағы кезінше, ешқандай сыр берместен оқыды.

– Әнеке, анау жылғы бір сұрағымды тағы қайталайын: Мұханды Мәскеуге жасырын аттандырғаныңызды қашан жазасыз? – дедім.

– Әкәу, мен жалғыз аттандырған жоқпын ғой?!

(«Әкәу» Әнекеңнің сөз сыралғысы еді.)

– Сіз ұйымдастырдыңыз ғой? Тәптіштеп жазсаңызшы!

– Пенсияға шыққан соң жазамын. Жалпы, Мұхаң жайында кітап жазбақ ойым бар. Мұхаң– асыл адам! Шыңғыс Айтматовты, Расул Ғамзатовты, Қайсын Құлиевті, Мырза Тұрсын-Задені, Мұстай Кәрім-ді, солардай талантты талайды қанаттандырды. Жарықтықтың топырағы торқа болсын! – деген Әнекеңнің үнінен жүрек түкпірінде жатқан сағынышының сазын сездім.

– Бір естелігіңізден Мұхаңның сізге де қамқоршы болғаны байқалады, түрмеге түсуден құтқарып қалғаныңызды ескергені шығар? – дедім, орынсыз сұрағым үшін тілімді кеш тістеп. Әнекең маған бұрылып, әдетінше оң қолын бүге сермелеп сөйледі:

– Ғаббас, мен де, тем более Мұхаң да ол оқиға туралы бір-бірімізге ешқашан ештеңе деген емеспіз. Мен не айтам, ұят қой, қолымнан келген бір кішкене қызметімді пұлдағандай болмаймын ба? Ал Мұхаң маған сырттай қамқорлық жасап жүрді, оны мен кейін аңғардым.

– Әнеке, Мұхаңның тұтқындалатынын кім айтты сіздерге?

– Менің Абдолла деген ағам бар. КГБ-да қызмет істеді. Соның арнаулы мектебін бітірді. Кейін, 1954-

Слово об Ануаре

жылы жоғарыдан жергілікті ұлт кадрларын КГБ-дан тайдырындар деген жасырын нұсқау келіпті де, Абдолла «онша сенімді еместер» тізіміне іліктіріліп, отставкаға жіберілді. Мұханның жағдайын біліп отыруды біз Абдоллаға тапсырғанбыз, сол арқылы ғой. Ал Абдолла театр-кино жағын бақылап отыратын басқармасында еді, атақты ағаларымыздың арасынан Қалибек Қуанышбаевпен ерекше жақын болатын. Қаллеки, айтпақшы, Қалекенді Мұхаң бар, басқа да дос-жолдастары «Қаллеки» деп атаған ғой, естіген шығарсың, иә, Қаллеки Абдолланы інісіндей жақсы көретін. Мұхаңа билет алуға Қалекеннің депутаттық куәлігін Абдолланың қалай алып бергені, – ол енді бір қызық әңгіме: жағдай қандай болып кетеді деп ойлап, күні бұрын сөйлесіп, келісіп қойған екен, әуелде Қалекен қатты шошыныпты. Мұхаң сондай қиын күйге тап болады дегенін үш ұйықтаса түсіне кірсін бе, 1938-жыл қайталанбақ па деп шошыған, ал содан соң: «Бастықтарың, ең дөйлерің кім өзі?! Өзіне барайын да әуселесін көріп алайын оның! Ол қикандаса, Шаяхметовтің тура өзіне барам!» – деп қатты ширығыпты.

– Соның бәрін жазбайсыз ба, Әнеке-ау?

– Қазір өмірбаяндық роман жазуға кірістім, әзірше «Познание» деп атадым, соны бітіргеннен кейін Мұхаң жайында жазсам деймін, жазатын шығармын. «Мұхтар Әуезов менің ұстазым болды», деу немесе «Мен – Мұхтар Әуезовтің шәкіртімін», дей беру оңай, өйтіп жаза салуға болмайды. Мұхаң–шын мәнінде ғажап адам, орыстар «с большой буквы» дейді ғой, сондай. Әуезов дегеніміз–тағдыры аса күрделі, бүкіл жаратылысы ерекше Ұлы Адам, ол туралы жазу қиын, өте қиын, бірақ нақты өмір дерегін өзек ете отырып жазып байқауға болады, жазуымыз керек!..

Жазушылар одағының Әдеби қорында директор кезім. Шығармашылық үйіміздің құрылысы бір жүріп, бір тоқтап, жоғары жаққа шапқылап, көмек тілеп әуремін. Бірде құрылыс тресіне бармаққа шығып едім, есік алдында Одағымыздың басшысы Әнекең – Әнуар Әлімжанов тұр

Әнуар туралы сөз

екен. Жанында жүдеулеу бір кісі бар. Сәлемдестік.

– Ғаббас, танысып қой, бұл жолдас – менің ағам Абдолла Қылышбаев деген қазақ, – деп Әнуар жымыып екеуімізге кезек қарады. Ағасына менің аты-жөнімді айтып: «Жазушылар одағын жарылқаушы осы кісі», – деді, енді әзіл әуенмен күліп. Содан соң маған: «Ағайды ауруханаға апармақшы едім, машинама жаңа сынып қалғаны, басқа машина болмай тұр, сенің дөңгелегің бос па?» – деді. Үшеуіміз біздің «Москвичке» отырдық. Бағытымыз бір екен.

– Бұл Абекең бір кезде КГБ-да мықты болған, қазір ғой аздап нашарлап жүргені, – деп әзілдеді Әнуар.

– Мұхтар Әуезовті құтқаруыңызға себепші болғанын айтып едіңіз. КГБ-ның өзінде жүріп олай істегені ерлік-ақ! – дедім, алдыңғы орындықта отырған Абдоллаға тусыртынан сүйіне қарап.

Ағасының фамилиясы неге Қылышбаев екенін кейін білдім. Мен немерелес ағасы болар деген едім, олай емес, екеуі бір әке, бір шешеден туыпты. Тек Абдолланы нағашысы Дихаш Қылышбаев құйттайында бауырына салып алыпты. Мұны Әнуардың бөле қарындасының ері, медицина ғылымдарының докторы Наурыз Сұлтанов айтты. Мұхтар Әуезовті 1953-жылы тұтқындалудан қалай құтқарғандығын Әнуар сырлас туысы Нәукене әңгімелеген көрінеді, бірақ Әнуарға жәрдемдескен жігіттердің аты-жөні жадында қалмапты. Мен де біле алмай, есімдерін шартты түрде жаздым.

Кезінде Мұхан: «Егер 1-Петр Еуропаға терезе тескен болса, Әнуар Әлімжанов – Азияға кең ашты!» деген екен. Шәкіртінің бүкіл Африканы аралап, олардың ұлт-азаттық үшін күрес жүргізген, жеңіске жеткен жауынгерлері сапындағы жас ақын-жазушылармен танысып, тіл табысып, достасып, ұлттық әдеби ұйымдарының құрылуына, қалыптасуына жәрдем жасағанын көрсе, өзінің арман-өсиетін орындай білген шәкіртінің ұйымдастыруымен, басшылығымен Азия және Африка жазушыларының

Слово об Ануаре

1973-жылғы қыркүйекте Алматыда өткен бесінші конференциясы ғасырларға созылған отаршылдықтан азат Африка әдебиетіндегі ең ірі тарихи оқиға болғанын, шәкіртінің Африканың оянуынан өз елінің кеңестік империяның шідерінен құтылуына куә болғысы келгенін көрсе, онда Мұхаңның: «...Әнуар Әлімжанов – Азия мен Африкаға кең ашты!» дер еді-ау!..

Ал Әнуар Ұлы Ұстазы Мұхаң хақында не деп еді? «Дана дарын» деп тақырып қойған естелігіне (1977-жыл) көз жүгірте отыру жөн болар:

«...1960 жылдың қоңыр күзі болатын. Азия, Африка халықтарымен ынтымақтасу жөніндегі І-кеңестік конференцияға қатысатын Қазақстан делегациясы Сталинабадқа аттанды.

Топты Мұхтар Омарханұлы басқарды.

Аспанға көтерілген кезде Мұхтар аға мені жанына шақырып алды. Бастапқыда маған әншейін бірер сұрақ қойып, біртіндеп ашылып, «Литературная газетаның» жоспары, жас жазушылардың жаңа шығармалары туралы сұрай бастады, содан кейін өзіне ұнаған жас композиторлардың әндері, суретшілердің суреттері, Тұманбай Молдағалиевтің өлеңдеріне тоқталды, Олжас Сүлейменовті аузына алды.

(Әнуар ол жылдары «Литературная газетаның» Қазақстан мен Орта Азиядағы меншікті тілшісі екен, – автор.)

Әңгімеміз самолет Ташкентке қонуға ыңғайланғанда ғана тоқталды.

Біз Сталинабадқа ұшатын самолеттің рейсіне кешігіп қалыппыз.

Мен бүкіл анықтамаларды аралап шықтым. Сталинабадқа ұшатын басқадай ешбір самолет болмады. Камил Нұғманұлы Яшеннің пәтеріне телефон соғып, барлық жағдайды айттым. Мұхаң бақтың түкпір жағында оңашаланып, ренжіген сыңайда көңілсіз отырды. Өзінің сырқатын еске алды, бір кесе ыстық шай сұратты. Арада

Әнуар туралы сөз

жарты сағат та өткен жоқ, аэропортқа Ғафур Ғұлям мен Камил Яшен бастаған өзбек жазушылары бірінен соң бірі келе бастады. Құрметті қонақтарға арналған залда дастархан жайылды. Шараф Рашидов келді. Біздің делегацияға арнаулы самолет біріліп, Сталинабадқа жүріп кеттік. Ол қалаға түнде барып түстік. Ал ертеңгісін таңертең Мұхаң құрметті төраға ретінде Азия, Африка халықтарымен ынтымақтасу жөніндегі конференцияның алғашқы мәжілісін жүргізді.

Конференция өтіп жатқан театрда ол кезде енді ғана ояна бастаған Африканың жас жазушылары, жас мемлекет қайраткерлері Мұхаңа зор құрметпен, кейде тіпті балаша ұяла жақындап, ұсынған қолын имене алып, Мұхаңның еңбектерін білетіндерін, өздерінің әдебиет мәселелерін айтып, 1956 жылы Делиде негізі қаланып, 1958 жылдың күзінде Ташкентте бірінші конференциясы болған Африка-Азия жазушыларының ассоциациясын одан әрі дамытуна қатысты пікір алысып жүрді.

Әрбір таныстық, әрбір әңгіме Мұхаңа күш-қуат беретін. Ол біраздан бергі сырқатын ұмытқан тәрізденіп, әзіл айтып, көңілді жүрді. Әңгімесінің, әрине, тәлімі көп. Әрбір ойы тыңдаушысын толғандыратын. Әңгімелескен адамынан сол елдердің өмірі, әдебиеттерінің қайнар бұлағы туралы ынталана сұрап, еркін әңгімелесетін. Мұндайда мені өзіне шақырып:

– Саған осының бәрін тыңдап, түсініп алып, жазу керек, – деп ескертіп қоятын.

Ал мен әр кеш сайын коридордың телефон тұрған бұрышында оңаша қалып, конференцияға қатысушылардың авторлық мақалаларын және конференция материалдарын редакцияға уақтылы беруге асығамын. Мұхаң ол кезде әдебиетке енді ғана араласа бастаған мен секілді жас жазушыға ерекше ілтипатпен, білдірмей көмектесуге тырысатынын ішім сезіп, разы боп жүрдім. Телефонмен материал беріп отырған менің қысылыңқырап қалғанымды аңғарып, оңаша қалсын дегендей, қасындағы серіктерін

Слово об Ануаре

баққа қарай әкететін. Ал ертеңісін «Литературная газетаның» кезекті санын қолына алғанда мақаланың әрбір жолын қадағалап оқып, менің жұмысымды тексеретін. Бұл сәтте мен қобалжып, студенттік жылдарымда емтихан және зачет тапсырғандағым секілді, Мұханның бет құбылысын аңдаймын: байыппен күлімдеп, сәл ғана бас изеуі мен үшін жоғары баға болатын...

Мұханның конференция жабылатын күні әдебиет кешінде сөйлеген сөзі: орыс әдебиеті дәстүрлеріне, Азияның, Африканың жас әдебиеттерін өркендету мәселелеріне, Орта Азия, Жапония, Қытай, Корея, Түркия, Үндістан, Араб елдерінің көрнекті жазушыларының шығармаларына, Батыс пен Шығыстың өзара мәдени байланыстарының ежелгі дәстүрлеріне арналды. Ол Мұхтар ағаның аса жарқын, шабытты, терең ойлы сөздерінің бірі болса керек. Әдебиет пен өнердің өмірдегі орны, суреткердің азаматтығы, адамзаттың асыл мұраттары жолындағы күрескерлігі және жазушының қоғамдағы орны мен қоғам алдындағы жауапкершілігі жайында шабыттанып сөйледі. Оның сөзі аяқталғанда кездесуге қатысушылар ду қолшапалақтады. Азия мен Африканың жас әдебиетшілері Мұханды орталарына алып әңгімелесіп, көпке дейін босатпады...

Алматыға келгеннен кейін біраз уақыттан соң Мұхан Қазақ мемлекеттік университеті залында жастарға сөз арнап, халықаралық конференцияда айтылған суреткердің парызы мен азаматтығы туралы ойын керемет дамыта айтты. Жас таланттардың өсуіне қуаныш білдіріп, жастар поэзиясы, жас композитор, жас суретшілер туралы тебірене сөйлеп, әдебиет пен өнердің биік мақсаттарына тоқталды. Залда отырған жастарға мынадай өсиет айтты:

«Біздің жастар – оқымысты жастар, ізденуші жастар, білімді жастар. Бұл жастар – әдебиетке қойылатын талапты ескеретін жастар. Міне, мұндай жастар терең сырлы, сөзге сараң болғысы келеді...»

Бұған қоса ол: «Жақсы жаздым екен деп асқақтамау

Әнуар туралы сөз

керек, тумай тұрып толдым, жазбай жатып болдым деуден аулақ жүру керек... Өзіне өзі ғашық болушылық – бұл адамның үлкен сору... Өзін-өзі рекламалаудың ешбір қажеті жоқ... Жеке адамды рекламалау – талантсыздықтың белгісі, ол – пендешілік» деген еді.

Сөзінің соңында Мұхаң былай деген:

«Сендерде адал әдебиетшілік үлкен әділ таразы бар, салмақты сабыр бар, әдебиеттің жақсылығын шын сүйетін, шын берілген кішіпейіл әдебиетші болыңдар. Жақсы жазғандарың далаға кетпейді, ешбір қасиет бағаланбай қалмайды, алтының танылмай қалмайды. Жақсылық арта түседі. Әдебиетке сұлу мінез әкелуші, үлкен мәдениетті әкелуші нұрлы, жақсы, жарқыраған өрісі бар жастар, еңбектерінің жемісті болуына, талап үстіне талап, нұр үстіне нұр құйып, оқу-білімдерінің өсіп-өрлеуіне ағалық достықпен тілектеспін!»

Оның сөздері жас таланттарға айтылған тілек қана емес, дана тәрбиеші, ұлағатты ұстаздың өсиеті болып естілді...

Мұхтар аға өмірге құштар және ашық-жарқын болатын, жастармен жиі кездесіп тұруды қалайтын. Әдебиетке алғашқы қадам жасаған жастармен әңгімелескісі келіп жүретін. Мұхаң бір жолы маған: «Сен алғашқы повесіңді жазып бітірді дегенді естідім. Маған қолжазбаңды әкеліп бер, – деді.

Екі күн өткен соң ол телефон арқылы мені өзіне шақырды. Қақпада қарсы алып, жұмыс кабинетіне апарды. Күлімсіреп, машинкаға басылған бірнеше бет қағазды маған ұсынды.

– Бұл сенің повесіңе жазылған алғы сөздің екінші данасы. Бірінші данасын баспаға бердім. Жақсы бастапсың. Повесть жұртқа қажет дүние боп шығыпты, – деді.

Көңілім алып-ұшып, ешнәрсе дей алмадым. Қағазды алып есікке беттедім.

– Қайда барасың? Неге үндемейсің? – деді ол.

Алғыс айтудың орнына «мұндай қуанышты күтпеген едім» деген тәрізді бірдеңелерді айтсам керек. Ол күліп

Слово об Ануаре

жіберді де, қолын иығыма артып, қақпаға дейін шығарып салды. Аздап бөгеліңкіреп тұрды. Өзінің жұмсақ, кең алақанымен еркелете арқамнан қақты.

– Бара ғой. Жолың ашық әрі жарқын болсын! Әдебиет – білім мен еңбек қана емес, күрес екенін де біле жүр. Дос көп болады, бірақ дұшпан да табылады, – деді.

...Содан бері талай жыл өтті. Оның жұмсақ алақанын әлі де сезінемін, бізге қанат бітірген сөздері жадымда. Сонау Ташкент конференциясы өтіп жатқан кезде мені Әзірлік комитетіне ертіп апарып: «Жұмыстарымен танысып, тәжірибе ала бер, керегі болады. Біз қайткенде осындай конференцияны Алматыда өткізуіміз керек. Бұл ой іске асу үшін қолдан келгеннің бәрін жасау қажет», – дегені есімде.

Біз Мұханның ол арманын жүзеге асырдық. Қазақстан жазушылары тарихында алғаш рет «Әдебиет және уақыт» деген тақырыпта жазушылардың халықаралық пікір жарысын өткіздік...

Мұханның шығармашылығы, ғылыми еңбектері, ағартушылық және қоғамдық қызметі Абай мен Жамбыл дәстүрлеріндегі бар асыл, жақсы дегендердің басын біріктірді. Батыстың және Шығыстың озық мәдениетінің өркенді жемістерін сәтті орайластырып, сол арқылы бүкіл адамзат алдында туған халқының, оның ұлы перзенттерінің абырой-даңқын арттыра түсті.

Өзінен кейінгі барша жазушы, драматург, тарихшы немесе филологтарға Мұхаң еңбектерінің ықпалы тигені – табиғи құбылыс. Оның ұлы эпопеясына, хикаялары мен әңгімелеріне, мәдениет тарихы жайлы ғылыми еңбектеріне, философиялық-ақындық пьесаларына үңіліп, үйренген сайын біз халық алдындағы жауапкершілігімізді тереңірек сезініп, өзімізге қойылар жоғары талапты одан сайын сезіне түсеміз.

Қазақ «жақсы әке – жаман балаға қырық жыл азық» дейді. Бұл мақалды әрқалай түсіндіруге болады. Бірақ мұндағы философиялық мәнді, халықтық даналық ойын ешкім де теріске шығара алмайды. Бұлай деуімнің

Әнуар туралы сөз

себебі: бүгіндері Мұхтар аға арамызда болмаса да, бейнебір көзі тірідей, біздің күнделікті жұмысымызда көмегі тиюде. Біз – Мұхатның рухани балалары – одан суреткерлік шеберлік сабағын алып, өмірді танып-білуді үйренумен бірге, ол сияқты, көргендерімізді ғылыми саралап, архивтен тапқандарымызды талдауды үйрендік. Бұған қоса ол біздің достарымыздың – біздің әдебиетіміздің, халқымыздың мәдениетінің достарының қатарын көбейтіп кетті.

Бір дана айтқан екен: «Егер алысты өзгелерден бұрын көрген болсам, оның себебі: мен алыптардың иығында тұрдым» деп. Бұл сөздерді өзімше айтсам: «Егер қазақ әдебиеті дүниежүзілік аренаға кең адымдап еркін шыққан болса, оның себебі – Мұхтар Әуезовтің арқасы», дей аламын.

Өмірінің соңғы жылдарында ол мені өзінің достарымен – Берді Кербәбаевпен, Мырза Тұрсын-Задемен, Межелайтиспен, Камил Яшенмен, Американың ұлы перзенті Уильям Дюбуамен, түрік ақыны Назым Хихметпен, араб Фаиз Ахмад Фаизбен, түрік прозаигі Әзиз Несинмен, үнді романисі Гопал Халдармен, будда монахы Удакендавала Сарананкара Тхеромен, корей прозаигі Ли Ги Енмен... таныстырды. «Бұлардың әрқайсысы – бір шоқжұлдыз», – деп, сол достарын ерекше құрметтейтін. Олар болса, Мұханды жоғары бағалайтын, әдеби мәселелерде Мұхатның пікірін біліп алуды жөн көретін. Олардың біразы бүгіндері дүние салды. Ал көзі тірілері Мұхтар ағаны ұмытпайды және де әрдайым бізге М. Әуезовтің шәкірттері деп қарап, қолдан келген көмектерін көрсеткілері келіп тұрады. Халықаралық қызу айтыстар кезінде болсын немесе афро-азия жазушыларының мәжілістерін әзірлеуге байланысты белгілі бір мәселенің шешілуі кезінде болсын олар бізге Мұхтар ағаша жәрдемдесіп бағады.

Мұхтар Әуезовтің шығармашылығы ғана емес, оның жеке басының қасиеттері, терең білімділігі, жоғары мәдениеттілігі, қарапайымдылығы мен

Слово об Ануаре

адалдығы, көзқарас кендігі мен ойынның тереңдігі біздің достарымыздың қатарын көбейтті.

Оның достары мен серіктерінің – дүние жүзінің атақты жазушыларының және көптеген елдегі оқырмандардың Мұхтар Әуезов туралы айтқан сөздері ешқашан ескірмейді деп ойлаймын...

Мұхтар аға – педагог, тәрбиеші әрі ұстазымыз. Ол біз үшін көзі тірісінде қандай болса, әлі де сондай.

Ол – күрескер жазушы, ойшыл суреткер. Творчестволық жолы ә деп басталғаннан-ақ адал әрі әділ болды. Содан кейін де ол бұл бағыттан ешбір айныған емес.

Біз лық толы аудиторияларда отырып, халықтың ақындық бай мұралары, туған әдебиетіміздің тарихы, Шығыс елдері әдебиеті туралы Мұхаң лекцияларын құмарта тыңдайтын едік. Біз үшін Мұхаң дана әңгімеші болатын. Оның әрлі, шабытты сөзі, Шығыс халықтарының мәдениеті мен тарихын аса жетік білетіні, ең бастысы, кісілік асқан парасаты бізді баурап алатын.

Шәкірт өнегелі ұстазын, баласы әкесін қалай сүйсе, біз де оны аса құштар көңілмен сүйдік. Өз басым бұрын да, қазір де Мұханды халқының дана да ұлы перзенті, қарапайым да қайырымды азаматы деп білем...

Әлі талай жылдар өтер. Жаңа ұрпақ келер. Сонда олар халқымыздың рухани қазынасына кімнің қандай үлес қосқанын таразыға салып, бағалайтын болады. Сонда олар біздің заманымыз туралы ғана емес, ғылым мен мәдениеттің қарыштап алға басуына ақыл-ой жұмсаған дана адамдар жайлы тебірене айтатын болады. Өмірлері ерлік болған қасиетті есімдердің арасында Мұхтар ағаның да есімі жарқырап көрінетіні анық...

Аравия теңізінде Элефант аралы бар. Бомбейден оншама алыс емес. Бір кезде Европа жаугершілері Үндістанға жорықты осы арадан бастаған. Олар келместен көп бұрын халық таудың тасын қашап, жер астына ғибадатхана салған. Мәзін-қазилердің басшылығымен үндінің айтулы

Әнуар туралы сөз

суретшілері мен мүсіншілері қараңғы жер астында отырып, тастан құдайлардың кескінін қашаған. Кейін жер асты ғибадатханаларына барған жұрт сол құдайлардың айбатынан ығып, бас иген.

Мен 1965 жылғы мамыр айында, ертеңгісін, тәуәп етушілер жоқ кезде әлгі ғибадатханаға бардым.

Үлкен есіктен түскен жарық тас мүсіндердің жансыз жанарларынан қаймыққандай бұйығы тартып, зал ішін бұлыңғырлап тұр.

Гидтің әңгімесін тыңдап болып, кетуге ыңғайланғанымызда қатпар-қатпар таудың әлдебір жарығы арқылы түскен жіңішке сәуле шағын хауыздағы су бетіне айнадай шағылды да, қабырғаларды аралап жөнелді. Міне, ғажап! Тастарға жан бітіп сала берді. Құдайлар күлімсіреп, қимылдай бастады. Күлкілері мейрімді, әдемі. Беттеріндегі әрбір әжім тіріліп шыға келді.

Ол ғажап көріністің қаншаға созылғанын білмеймін: бір минут пе, екі минут пе, әлде бес минут пе? Әулиелер мен әміршілер құдайлардың құпия жай-жатағына жарық түспеуін өте қатаң қадағалағанына қарамастан, көне дәуір мүсіншілері өз қолтумаларын мәңгі қараңғылықта қалдыруға қимағандарын түсінуге соның өзі жеткілікті еді. Олар амал асырып, жақпар-жақпар тас арасынан күн көзіне жіп ізіндей жол тапқан. Күн нұры мұнда жылына бір рет, онда да сәті түскенде қасқағым мезетте «үңіліп» өтеді. Мәселе онда емес, мәселе – осы сәтке кез болған адамның көне шеберлер қолынан шыққан өнердің әсемдігін өзімен мәңгі әкеткенінде, біздің солардың құдіретті таланты мен ақыл-парасатына шүбісіз сеніп шығатынымызда.

Мен бұл оқиғаны тектен-тек айтып отырған жоқпын. **Меніңше, Мұхтар Әуезовтің ұлылығы – мейлі, ол халқының сонау өткенін жазсын, мынау бүгінгісін жазсын – әдеби кейіпкер-перзенттерін жанымызда жүре беретіндей, өшпестей бейнеге айналдырған дана дарынының шексіздігінде. Ол халқымыздың бір ғасырлық өмірін – аса күрделі, қаһарман өмірін жаңаша сәулендірді...**

Слово об Ануаре

Мұхтарағаның кітаптарын көптеген елде ұшырастырдым. Піл Сүйегі Жағалауындағы Абиджан қаласында, Жасыл Мүйіс аралдарында, Гвинеяның кітап дүкендерінде көрдім. Жолым түсіп Цейлонға бара қалғанымда, бейбітшілік жолының атақты күрескері, Халықаралық Лениндік сыйлықтың лауреаты, будда монахи Удакендавала Сарананкара Тхеро өмір сүріп, қызмет істеген шіркеуге барып, қабірі басына гүл қойдым. Оның жай-жатағында болдым. Монах спартандық ғұмыр кешіпті. Темір кереует. Сабан төсек, орындық, шелек, ожау. Басқа ештеңе жоқ. Бар байлығы қат-қат кітаптар ғана екен. Будданың өмірі туралы, дін тарихы туралы кітаптар. Барлық сөреде киелі кітаптар сығылысып тұр.

Бөлмеден шығып бере жоғарғы сөрелердің бірінен ағылшын баспасынан шыққан «Абай жолының» таныс мұқабасын көзім шалып қалды. Осынау киелі діни дүниеліктер арасындағы жалғыз көркем әдебиет Абай жайлы екі томдық екен.

Монахтардың ақсақалы Мұхтар ағаның кітабын алып көруіме рұқсат етті. Кітаптың кейбір беттерінде Удакендавала Сарананкара Тхероның белгі қойған жерлері бар екен. Ал екі томдықтың соңғы бетінде монахтың көне сингал тілінде жазған сөздері, шамамен: **«Бұл кітап өмірді кеңірек түсінуіме көмектесті»**, деген пікірі жазулы.

Біздің ұстазымыз Мұхтардың көсем таланты Элефант аралындағы құдайлардың тас қараңғы мекен-жайына түскен күн сәулесі сияқты, басқа жұртқа өз халқының нәзік те асқақ өмірінің әдемілігін ашып берді. Туған топырағы әу бастағы табиғи бояуына ие болды, байтақ даласы шаңнан тазарып, жұпар иісін қайта тапты...».

Бұл – табиғи, мерейлі мақтанышқа толы жүректің сөзі!

Ұлы жазушы Мұханның шәкірті бола білген Әнуар Әлімжанов 1990-жылғы қараша айында Ұлы Британияның Қауымдар палатасында сөйлеген сөзінде (КСРО тарихында халықаралық мәртебелі ол мінберге шыққан жалғыз өкіл – Әнекең!) былай депті:

Әнуар туралы сөз

«...Кеңес Одағында жасалған 715 жарылыстың 467-сі Қазақстанның Дегелең деген жерінде болды, оның 124-і – жер бетінде, 343-і – жер астында...

Мен – қазақ, қазақтың ұлы ретінде сіздерге мынаны айтуға тиіспін: бұл жарылыстардың бәрі біздің жеріміздің қасиетті өңірінде, біздің бүкіл көркем өнеріміз бен әдебиетіміз әспеттеп келе жатқан Қозы мен Баян махаббаты жайындағы көне дастан туған жерде жасалды. Ол өңір – біздің халқымыз, мәдениетіміз үшін ең қасиетті де киелі жер!..

Осыншама зұлмат-сұмдық Ресейде, Лев Толстойдың отанында, оның Ясная Полянасында болуы мүмкін бе? Шекспир, немесе Диккенс, Бернс, немесе Байрон туып-өскен жерлерде ше? Бұл сұраққа өзім жауап берейін: Жоқ! Мүмкін емес! Ал қазақ мәдениетінің бесігі болған жерде жарылыс жасау – жиырмасыншы ғасырда үш рет: 1904 – 1905-жылдарғы, 20-жылдарғы тауқыметке және отызыншы жылдарғы қасақана жасалған аштыққа ұшыратылған халықты ақыл-есінен тағы бір тандыру...

Мырзалар, мені дұрыс түсінгейсіздер! Мен ядролық қаруларды пәлен жерде сынауға болады, түглен жерде сынауға болмайды деп тұрған жоқпын. Ол қаруларды қай жерде болсын сынау – адамгершілікке жат, адамзатқа қарсы іс. Сөз ыңғайына қарай айта тұрайын: әлгібір әзірде мен атаған жазушы Әуезов пен ғалым Сәтбаев радиация улаған сол жерлерде 50– жылдары бірнеше рет болды, жерлестерінің хал-ахуалын біліп, әңгіме-сөздерімен жұбатып бақты және, әрине, онымен тынбай, тоталитарлық жүйеге қарсылық білдірді. Олар сол үшін «ұлтшыл» деген жалған айыпқа ұшырап, қуғын көрді, ақырында қатерлі ісік сырқатынан қайтыс болды...».

* * *

«...1961-жылдың маусым айында Қазақ КСР-ның қырық жылдығы тойланды. Мерекелік салтанатқа қатысу үшін Алматыға Леонид Соболев келген еді, республиканың Жазушылар одағы 27-маусымда оның құрметіне қонақасы

Слово об Ануаре

берді. Бәріміз дерлік сондамыз. Мұхтар Омарханұлы ғана жоқ, ол Мәскеуде. Күрделі операция жасатуға барған.

Қонақасының үрдісінше, ақын-жазушылар кезектесе көңілді сөз сөйлеп, тост айтылып жатты. Менің жанымда жас жазушы Әнуар Әлімжанов отырған. Өңі әншейіндегідей емес, қуқылданып, өзі қалайда жайсызданып, тамаққа мүлде зауықсыз болды. Ол бір кезде маған иығын тигізе еңкейіп: – Мен енді шыдай алар емеспін. Біз мұнда жайбарақат сөйлеп, арақ ішіп, мээ болып отырмыз, Мұхтар Әуезовтің жоқтығынан хабарсызбыз, – деп сынық үнмен сыбырлады.

– «Жоқтығынаның» қалай?

– Операция сәтті болмапты.

Әнуардің «өлді» деген үрейлі сөзді айтып естіртуге дәті бармай, манадан қиналып отырған халін сонда ұқтым. Көзі жасқа толы.

– Онда мына жұртқа айту керек.

– Иә, айтқан жөн болар. «Литературная газетаның» редакциясына телефон шалып едім, олар азахабар, көңіл айту бергелі жатыр екен.

Тост айтылып, арақ ішіліп, жұрт мээ-мәйрәм.

Әнуар орнынан тұрып, шолып алып, қайғылы хабарды нали айтты. Жұрт тым-тырыс бола қалды. Мұханның қазасы бәрінің де еңсесін езіп, есеңгіретіп жіберген еді. Сәлден соң әлдекім Мұхтар Омарханұлы туралы сөз бастап еді, көпшіліктің оны тыңдағысы келмеді. Мұхтарды кіршіксіз құрметтейтін, шексіз жақсы көретін қаламдастары көздеріне жас алып, үн-түнсіз тарай бастады...

Мен үйіме төте жолмен емес, айналма жолмен қайттым. Өзім мен өзім ұзағырақ болғым, Мұхтармен бірге өткізген сәттерімді есіме түсіргім келді.

Кейбіреулерше: «Мұхтар менің қимас досым еді» дей салғым келмейді. Екеуімізді әдебиет табыстырды, әдебиеттің шаруасы жайында пікірлесіп жүргенімізге он-онбес жыл ғана болды. Алайда отыз жеті жыл бойы, баяғыда Семейде алғаш көргенімнен бастап білемін. Алматыда,

Әнуар туралы сөз

Мәскеуде кездесіп жүрдік. Мұхтардың жарқын жүрген де, жабырқау жүрген де жылдары есімде...

Үйге кірген бойда енді өзіме ерекше ыстық болар папканы қолыма алдым. Ол – Мұхтар Омарханұлының маған жазған хат-хабарлары сақтаулы папка. Ашып, ішіндегілерін бір-бірлеп алып қарап, қимасымыздың қымбат бейнесін көзіме елестеттім... Николай АНОВ («Жарқын бейне жадымда» естелігінен).

Көркем ойдың кемеңгері, сырлы сөздің зергері Мұхаң хақында дос-жолдас, аға-іні замандастарынан қалған жылы лебізді ұрпақтарының әрбір буыны алға ұластарып, әдеби мол мұра-қазынасы, ғұламалық, азаматтық қасиеттері туралы толғана, тебірене, сүйіне әңгіме шерте берері шүбәсіз!

Ғаббас ҚАБЫШҰЛЫ.

Қараша, 2010-жыл.

«В СЕНИ ТВОЕЙ МНЕ НЕ НАШЛОСЬ ПРИЮТА...»

Документальная повесть

Перевод с казахского Майры ЖАНУЗАКОВОЙ.

*Каркаралы, я очарован именем твоим,
В сени твоей мне не нашлось приюта, я гоним,
Клубятся тучи над тобой, в душе моей – печаль,
Твой верный сын, остался я в родной Арке один...
МАДИ.*

Вдоль боковых стен невзрачной комнатухи, крохотной, словно курятник при аульном доме, стоят впритирку четыре низенькие железные кровати с просевшими панцирными сетками – по две с каждой стороны; напротив входа в комнату – широкое прямоугольное окно с крестообразной рамой, штор нет, вплотную к узкому подоконнику приставлен маленький, застеленный газетами столик. За ним, уткнувшись взглядом в книгу

Слово об Ануаре

со старыми, истрепавшимися страницами, прошедшими через множество рук, сидит Ануар. Пятерней правой руки он то и дело откидывает назад беспорядочно падающие на глаза густые, черные как смоль волосы, тщательно приглаживая их ближе к затылку. Головы не поднимает, глаз от книги не отрывает. Тонкие брови чуть-чуть сдвинуты, ноздри длинного, слегка изогнутого носа изредка подрагивают, немного прищуренные карие глаза заморожено бегут по книжной странице, как будто вычерчивая на ней линии.

Три его товарища, соседи по комнате, уехали ранним утром в село Талгар, Ануар же специально остался в одиночестве. Как ни уговаривали его студенческие приятели, он к ним не присоединился и под предлогом того, что ему необходимо помочь в одном деле старшему брату, остался. Со вчерашнего дня он пребывал в состоянии непонятного душевного волнения. В тисках какого-то назойливого беспокойства. Ни с того ни с сего тревожился, чувствовал себя подавленным, но выйти из комнаты и отправиться вместе со всеми на гулянку ему не захотелось, наоборот, тянуло уединиться, побыть в одиночестве, почитать какую-нибудь незнакомую книгу с запутанным сюжетом, которая бы увлекла, погасила охватившее душу возбуждение и помогла забыть. Такую книгу вчерашним вечером он раздобыл. Попросил друга-сокурсника Наума подобрать ему произведение, которое способно вызвать сильные эмоции.

– А как же Достоевский? – удивился Наум. Он помнил, что на прошлой неделе, когда они вместе ходили в Центральную библиотеку, Ануар взял «Братьев Карамазовых».

– Как оказалось, читать Достоевского мне не по зубам. Как бы я ни горел желанием одолеть его, он мне никак не дается. Длинные сложные предложения так запутывают, что я теряю терпение и раньше времени утомляюсь. Но еще труднее, чем ход развития событий в романе, дается мне стиль его изложения. Да простят меня Бог и дух Федора

Михайловича, однако, мне не хватает выдержки читать его, – признался Ануар.

– Это возможно, вполне возможно, у меня тоже такой грешок имеется, – засмеялся друг.

– Знаешь, я только слышал о романе Драйзера «Американская трагедия», но в руках его не держал, думаю, может, его прочесть, ты не сможешь найти мне эту книгу?

Когда Ануар был дома у Наума, то заметил, что одна из комнат отведена под библиотеку, правда, сразу понял, что у друга недостаточно терпения, чтобы погрузиться в этот мир и распорядиться обширным богатством, находящимся в ведении его отца.

– В папиной библиотеке она есть, попробую попросить.

– Попроси, завтра ведь воскресенье – я бы весь день читал!..

Хотя книга, давно уже переведенная на русский язык, довольно увесиста, прилична по объему и толста в переплете, страницы внутри пожелтели и истончились от частого перелистывания, зато шрифт крупный, насыщенно черный, читается легко. Когда время приблизилось к полудню, Ануар уже одолел половину романа. Пора юности главного героя книги Клайда Гриффитса, отобразившись в памяти Ануара, ясно предстала перед его глазами знакомой картиной, как будто приглушенно зазвучала хорошо настроенная домбра, ладов которой коснулись чьи-то пальцы. Юный персонаж той картины – он сам, бедняк из придавленной безысходной нищетой семьи, что едва выживает под тяжелой ношей беспросветной нужды. Кажется, плеть несправедливости, вихрем сыплющая свои хлесткие понукания – иди быстрее, туда не ходи, живо сюда! – окончательно подкосит его тонкие, едва держащиеся ноги... Клайд тоже, как тот далекий сиротка из казахского аула Карлыгаш, живет неприкаянным, не видя достатка ни в еде, ни в одежде, ни в ласке. «...Что за несчастье родиться бедным, ниоткуда не ждать помощи и быть не в силах помочь самому себе!..»

Слово об Ануаре

С привычным скрипом открылась дверь в комнату. Ануар, уже готовый оторваться от романа, потому что сильно хотел курить, теперь не выдержал, поднял голову, распрямился и оглянулся назад. Оказалось, Макан.

– А, это ты. Проходи! – встав с места, он протянул руку.

– Ты один?

Ануар, так и не понявший по голосу Макана, удивлен он или выразил одобрение, глядя ему в глаза, поинтересовался:

– Вид у тебя какой-то бледный, что стряслось, какие принес новости?

– Чем ты тут занимаешься? – вместо ответа, задал вопрос Макан.

Друг обычно никогда не расставался с подходящей случаю шуткой, именовал себя «силачом, который не дрогнет, даже если Земля сойдет со своей орбиты», поэтому его неожиданный холодный вопрос сразу вызвал у Ануара тревогу, он нетерпеливо ответил:

– Читаю Драйзера, «Американскую трагедию». Собственных-то трагедий у нас маловато.

– Ты один?

– Сам, что ли, не видишь?! Что случилось, что разузнал? Давай-ка садись!

Присев на кровать, Ануар принялся ощупывать карманы своего пиджака и брюк. Искал курево.

– А где остальные? – снова спросил Макан и, вытащив из бокового кармана пачку папирос «Прибой», пристроился рядом с Ануаром.

– Они в Талгар уехали, вечером вернутся. Ну, что стряслось?

– На днях его арестуют...

Комната словно опустела...

Схватившись руками за колени, Ануар крепко сдвигал их, будто хотел сломать, посмотрел на друга, воскликнул:

– Это точно?!

Погрузившийся на несколько мгновений в невольно воцарившееся тягостное молчание, Макан, искоса глядя

Әнуар туралы сөз

на Ануара, так и застыл с торчащими в руке двумя папиросами, не решаясь теперь произнести ни слова. Под пронзительным, пристальным взглядом карих глаз он быстро пришел в себя и ответил:

– Вчера, нет, прошедшей ночью они устроили заседание коллегии. На днях собираются арестовать. У него дома гостят сейчас два писателя из Москвы и Ташкента, то ли завтра, то ли послезавтра днем он должен отвезти их в аэропорт и проводить в Ленинград. Они обо всем этом знают. Поэтому, остерегаясь лишнего шума, хотят схватить его и увезти вечером, когда он останется один.

– Что ж ты раньше-то не пришел?! – метнув на Макана сердитый взгляд, возмутился Ануар, выдернул из его руки папиросу, поднес к губам, но, внезапно передумав, швырнул на стол.

– Абекен утром приходил к тебе, чтобы рассказать, но старушка вахтерша его завернула, мол, все на свадьбу в Талгар уехали, вернутся только ночью. Я на базаре был, пришел домой, а там меня Абекен поджидает. Велел поскорее разыскать тебя и обо всем сообщить. Сам же по срочному заданию уехал в Узун-агач¹, сказал, что обязательно свяжется с нами, даже если приедет поздно. Я растерялся – где же искать тебя, у кого спросить... в конце концов явился сюда...

– А что тебе сказала наша старушенция?

– Ее нет на вахте, наверное, куда-то вышла. Решил все-таки зайти, подумал, на худой конец, у кого-нибудь из соседних комнат поспрашиваю, и надо же, как удачно все вышло.

Комната снова как будто опустела...

Откинувшись, Ануар лег на спину. Крепко сжимая левой рукой железную дужку изголовья кровати, внешней стороной правой ладони легонько помассировал лоб. Казалось, он был подавлен навалившимися со всех сторон

¹ Географические названия и некоторые фамилии, в соответствии с описываемым периодом времени, даны в старом написании. Здесь: Узун-агач – Высокое дерево..

Слово об Ануаре

беспорядочными мыслями. К бесчисленным вопросам, с давних пор роившимся в его голове, внезапно добавилась куча новых, которые к тому же требовали немедленного ответа: «Что теперь будешь делать, как поступишь? Срочно решай! Поторапливайся! Прими меры!»

– На каком варианте остановимся? – нарушил молчание Макан.

Так и не закурив, он засунул папиросу обратно в пачку, положил на стол. Взглянул на Ануара. Почему же он молчит, не обернется ли растянувшееся безмолвие тихой паникой?!

Нет!

Резко вскочив, Ануар наконец заговорил:

– Ты давай срочно найди Очкарика и скажи ему: мы же договорились действовать по моему варианту. А я поищу Боксера. Завтра будь на работе, под любым предлогом оставайся на месте, я позвоню... Ах, подонки! Добивались – и добились-таки своего! Посмотрим, чья возьмет!

Его обычно мягкий голос звучал твердо и звонко, как молот, бьющий по наковальне. Он принялся торопливо застегивать верхние пуговицы на своей коричневой трикотажной рубашке...

Аудитория заполнена до отказа. Плотно, касаясь друг друга плечами, сидят и молодые, и люди постарше. Человек пять или шесть зрелого возраста, с сединой в волосах, сразу бросаются в глаза: они расположились рядком в самом центре. Немало и молодых людей, которым не досталось места, они стоят вдоль стен аудитории. В этом многолюдном сборище не только студенты филологического факультета университета, но и учащиеся других факультетов, и даже студенты из нескольких институтов совершенно другой специализации, присутствуют преподаватели, а также просто любители литературы. Обычно в подобных случаях в зале не слышно громких голосов, веселого гомона и смеха, разве что доносится то с одной, то с другой стороны тихое перешептывание. Соблюдая порядок без всякой подсказки со стороны, собравшиеся время от времени поглядывают в

Әнуар туралы сөз

сторону двери. Наконец она открылась. Вошел профессор – Мухтар Омарханович Ауэзов. Нетерпеливо поджидавшие его слушатели моментально встали с мест. Мягко улыбаясь, Ауэзов кивком поприветствовал аудиторию, прошел к стоящему немного наискосок с правой стороны стола и, отодвинув к краю лежащий на нем курсовой журнал, положил книгу, которую держал в руках, затем вновь обратил свой взор на зал.

– Здравствуйте! Садитесь, – сказал он и снова кивнул головой.

Собравшиеся дружно сели. Тихонько кашлянув, Мухтар Омарханович протянул руку к спинке стула. В этот момент к нему подошел поднявшийся с переднего ряда Ануар и, вручив сложенную вчетверо газету, объяснил:

– Ага², извините, эту газету вам просил передать лично в руки один аксакал, а его имя и фамилия – вот в этой записке.

Ауэзов, успевший расстегнуть пуговицы прекрасно сидящего на его полной фигуре коричневого пиджака и уже собиравшийся устроиться на стуле, слегка приподнял брови и посмотрел на Ануара. Узнал: «Это ведь Алимжанов с русского отделения...». Взяв газету со сложенным пополам листком бумаги, он сел, осторожно развернул бумажку и с безучастным видом не спеша прочел. Потом перевернул ее, пробежал глазами по обратной стороне, опять сложил и сунул в боковой карман. Отодвинув газету, обратил привычный спокойный взгляд на аудиторию, встал с места и начал лекцию, по заведенной привычке прохаживаясь перед слушателями из одного конца зала в другой.

– Тема нашего сегодняшнего разговора – лирика Абая. Стихотворение «О сердце, свой жар остуди» Абай написал предположительно в возрасте двадцати – двадцати пяти лет. А его последующие поэтические произведения родились намного позднее – в 1882 году. Мы знаем два сочинения Абая, созданные в тот год: одно – это его собственное стихотворение «Охота с беркутом», а 2 Уважительное обращение к старшему.

Слово об Ануаре

второе – переведенный им отрывок из поэмы Лермонтова «Бородино»...

Время от времени Ауэзов легонько покашливал. Казалось, немного затрудняется от того, что умные красивые мысли устроили в его голове своеобразное состязание: какой же из них облачиться в слова первой.

«Поверил или не поверил... если не поверит... нет, поверит. Он человек разумный, понятливый, должен нам поверить. Ну а если все-таки не поверит, если посчитает провокацией... нет-нет, такого быть не может, он обязательно нам поверит!.. Как же загадочна натура гордого человека! Сколько однобоких критических выпадов он уже выслушал на моей памяти с прошлого года, на конференции по казахскому эпосу и докладчик, и другие выступающие произносили в его адрес крайне тяжелые слова, клеймя как буржуазного националиста. Подвергать подобной травле лауреата Сталинской премии, академика Ауэзова...» Охваченный беспорядочным потоком мыслей, бушующих, словно волны в море, Ануар, пребывавший со вчерашнего дня во взвинченном состоянии, не отрывал глаз от своего наставника, степенно и спокойно вышагивающего перед ними. Смотреть на других не было желания, к тому же, если он обратит взгляд на окружающих, казалось, по выражению его лица все сразу поймут, что творится у него внутри. Ну а в облике учителя, в движениях его тела, в голосе не было заметно никаких перемен, никаких неожиданных примет волнения. Он словно бы не знал о том, что вышел приказ об освобождении его от работы в университете. Все та же привычная гордая осанка, приятный слуху бархатный голос, который льется как шелест морозящего дождя...

– ...Второй признак его очевидного новаторства: к горам и к другим образам природы он обращается не только ради их описания. Вплетая в пейзажи дела и поступки людей с их противоречивыми устремлениями и разнообразными характерами, Абай показывает человека в особой взаимосвязи, в единстве с природой. Все его деяния,

Әнуар туралы сөз

все его чувства поэт описывает через природу. Хотя сами произведения созданы не в жанре сюжетных, событийных поэм и баллад, практически все его стихи от начала и до конца состоят из динамичных картин...

Не останавливается, не запинаясь, говорит раскованно, свободно, изливаясь как теплый ветерок, вьющийся над необъятной широкой степью летними вечерами...

А вот прозвенел и звонок на перерыв.

На этот раз Мухтар Омарханович нарушил свою традицию задушевного общения со студентами во время перемены, когда он обычно отвечал на их вопросы. Пройдя к столу, сел и, уткнувшись в принесенную Ануаром газету, сделал вид, будто читает. Народ, привыкший с уважением относиться к тому, чем занят наставник, сохраняя деликатность и почтение, молча потянулся из аудитории в коридор. Все хорошо знали и понимали нынешнее положение своего знаменитого преподавателя: попав под пристальное наблюдение расчетливых ловкачей и самодуров, он стал их желанной мишенью, однако, несправедливую клевету переживал молча, внутренне, как говорят в народе, «волк не покажет, что худ». Все пришедшие сегодня на лекцию в душе поддерживали Ауэзова, были с ним солидарны...

Когда Ануар, нарочно завозившийся и приотставший от остальных, проходил мимо учителя, тот, глянув на него краешком глаза, коротко произнес: «Согласен», – и опять уткнулся в газету.

У Ануара, в душе которого теперь напрочь рассеялись все мало-мальские сомнения, словно крылья выросли. Он с ходу запрыгнул в лодку риска и смело взял в руки весло.

Выбежав из нового корпуса университета, Ануар по улице Комсомольской помчался в центр города. Тропинка, тянувшаяся вдоль обочины дороги, после ночного ливня раскисла и еще не просохла, что замедляло движение, поэтому он выскочил на проезжую часть, однако, неровный асфальт тоже был грязным, резиновые подошвы его

Слово об Ануаре

ботинок скользили, и шаг все равно не удалось ускорить. Тем не менее, с дороги он не сходил, то и дело уклоняясь от брызг, разлетающихся из-под колес опережавших его автомашин, торопливо шел дальше, морщась и поневоле глотая остававшийся позади сизый дым. Растегнул пуговицы великоватого для его тощей фигуры поношенного пиджака. Приподнял руками штанины брюк и всю дорогу придерживал. В таком вот несуразном виде добрался до пересечения с улицей Сталина, где остановился и вошел в телефонную будку на углу. Поднял трубку, послушал – гудит. Опустил две копейки, набрал номер. На том конце провода знакомый голос громко произнес условленные слова:

– Да-да! Я слушаю, слушаю вас!

– Это я. Девушки согласны, на какой сеанс пойдем? Мелочи-то хватит? – вполголоса проговорил Ануар, не успев толком отдышаться.

– Хватит, но можешь и добавить, ты где?

– Встретимся в кинотеатре, приходи быстрее!

– Я мигом!

«Кинотеатром» у них была гостиница «Алатау» на углу улиц Иссык-Кульской (*позднее Мира; Желтоксан, – автор.*) и Кирова (*ныне ул. Богенбай батыра, – автор*). Родственница Ануара работала там кладовщицей на складе. И жильем, и «конторой» для одинокой женщины служила потаенная комнатка на нижнем этаже гостиницы. Иногда, взяв с собой пару товарищей, Ануар приходил к ней на чай. Сердобольная тетушка время от времени совала ему в руки то пятерку, то десятку, всегда приговаривая одно и то же: «Лишь бы не голодал». Старики и старушки, работавшие вахтерами, хорошо знали Ануара. Встречали его приветливо: «О, наш весельчак явился!»

Как только зашли в комнату, Ануар сказал Макану:

– Боксер будет ждать тебя в аэропорту, он недавно туда уехал. Жена его старшего брата – начальник смены, она поможет взять билет и проводит к самолету отдельно

Әнуар туралы сөз

от остальных пассажиров, только срочно доставь туда это! – и Ануар, вытащив из внутреннего кармана темно-красную корочку с надписью золотыми буквами «Депутат Верховного Совета СССР», вручил ее другу.

– О!.. Тогда я пошел.

– Давай! Я в университете, буду ждать вестей от Боксера...

Когда Ануар уже приближался к учебному корпусу, ему вдруг захотелось покурить. Удивительно, до этого момента он даже не вспоминал о куреве, хотя за весь день подымил только разок – рано утром, когда вышел из общежития.

Сейсенбек, стоявший на первом этаже рядом с кабинетом, в котором располагался комитет комсомола, увидев идущего по коридору Ануара, взглянул на висевшие вверху большие круглые часы и недовольно пробурчал:

– Эти уже четыре показывают, интересно, они точно идут?.. – и, обратившись к подошедшему товарищу, спросил: – Сколько на твоих?

– Две минуты пятого, – бросив взгляд на наручные часы, ответил Ануар. – Кто здесь есть?

– Художник.

– Пусть сидит на телефоне. Ты уже съездил туда, «колеса» наготове?

– Да. На углу.

– Длинный на месте?

– На месте. Курит.

– Я тоже покурю.

Сейсенбек зашел в кабинет, а Ануар направился по коридору к задней двери корпуса, выходящей в сторону улицы Кирова. Там нашел Длинного, тот стоял опершись о дверной косяк и устремив взгляд на вершины Алатау.

– Что, глядя на эти горы, задумался о положении другой нашей «горы»? – прислонившись к другому косяку и осмотревшись по сторонам, спросил Ануар.

– Я и в самом деле размышлял об этом, – ответил

Слово об Ануаре

Длинный, потирая указательным пальцем переносицу. Затем тихим голосом поинтересовался: – Все в порядке?

– Как и положено. А у тебя?

– В порядке.

– Тьфу-тьфу!

Ануар перевел взгляд на горы, вытащил из бокового кармана сигареты и спички. В этом городе у подножия Заилийского Алатау, гряды которого напоминают вереницу опустившихся друг за другом на колени прекрасных наров³ с бело-бурыми горбами, он, увя, стал невольным свидетелем нелицеприятных поступков некоторых столичных «интеллигентов», постоянно пытающихся навести тень на плетень, неужели ему так горько, потому что он устал от этой возни?.. Может, настал момент взорваться, разгневаться, не сдерживая себя, дать волю накопившейся ярости и, глядя на них с отвращением, бросить прямо в лицо: «Эй вы, бестолковые болтуны, жалкие подлецы! До каких еще пор вы будете грызть друг друга, конфликтовать, бороться, неистовствовать?!» Боже мой, очевидно, эти глупцы, чье сознание формировалось и развивалось в эпоху жутких гонений, так и не избавились от ее влияния, неужели они всю жизнь так и будут строить друг другу козни, завидуя чужим успехам и выслеживая неугодных?! Что с тобой случилось, эй, казах?! Попав в плен заблуждений, плетя несусветную чушь, донося на ближних и пугаясь собственной тени, мы сами приложили все силы к тому, чтобы уничтожить поочередно всех вождей и лидеров нации во главе с Ахметом Байтурсыновым, приклеили к ним надуманный ярлык «врагов народа», хотя на совести этих людей не было никакой вины. Сколько прекрасных сыновей своих скосили как траву! Но так и не почувствовали покаяния, стыда перед аруахами⁴ Алихана Букейханова, Мустафы Шокая, Магжана Жумабаева и других наших столпов. Как будто мало нам было злодеяний горлопана Голощекина, лицемера Мирзояна и

³ Нар – одnogорбый верблюд. Q

⁴ Аруах – дух покойного.

Әнуар туралы сөз

кровожадного Гитлера, неужели теперь, когда наступило спокойное, мирное время и мы воспряли духом, над нами вновь нависла грозная черная ночь, которая готова накрыть нас своим непроглядным покровом?! Неужели ты, казах, опередив остальной народ, опять взялся за дубинку скандальных «разоблачений», неужели таишь за пазухой кинжал подлых умыслов?! Неужели снова твоим оружием стала травля?! В чем провинился перед тобой Ермухан Бекмаханов?! Зачем ты стараешься надеть узду на Каныша Сатпаева?! Неужели вина Мухтара Ауэзова в том, что он воскресил нашего гениального Абая и познакомил с ним другие народы?! Разве через Абая он не помог миру лучше узнать казахов? В каком еще народе, в какой нации в прошлом либо в настоящем был или есть такой писатель, который создал бы прекрасную книгу и точно так же, как Ауэзов, почтил великого поэта, являвшегося честью и совестью нации?! Какому-такому животному и ради чего потребовалось превратить во «врага народа», арестовать и уничтожить всеми уважаемого, пользующегося огромным авторитетом человека, получившего за свой роман «Абай», разлетевшийся по всему миру, Сталинскую премию и ныне завершающего последние книги будущей эпопеи?! Неужели провокации, вызванные подстрекательскими высказываниями не знающих жалости и не способных думать двурушников, будут только умножаться?! Ануар и сам не заметил, как со словами «Ах, подонки!» невольно рванулся и шагнул вперед.

– Что такое, Ануар? – удивленно посмотрев на него, спросил Длинный.

– А?.. Что?

– Ты мне что-то сказал?

– Кто? Я?.. Не-ет, я так, просто...

– Анеш⁵, Боксер звонил – все в порядке, – сообщил подошедший к ним Сейсенбек.

Глянув поочередно на друзей, Ануар объявил:

– Приступим! – отвернув рукав пиджака, всмотрелся

5 Ласкательная форма от имени Ануар.

Слово об Ануаре

в циферблат часов и обратился к Длинному: – Через пятнадцать минут выезжаем, принеси одежду!.. Ну а ты, – повернулся он к Сейсенбеку, – отправляйся за «колесами» и, как только мы уйдем, моментально подгони машину сюда, наблюдайте за этим выходом!

Сам же быстрым шагом направился внутрь здания. Просунув голову в кабинет комитета комсомола, велел сидевшему там Художнику:

– Тем, кто его спросит, отвечай «в Академии», а сам дожидайся меня. Продолжай оформлять газету! – и он по-своему подмигнул.

Потом зашагал к аудитории. Постучавшись, вошел.

– Извините, Мухтар Омарханович, вас какой-то человек из Академии к телефону просит, говорит, пусть не обижается, но у него срочное дело, – сказав это, он вышел.

Следом вышел и Ауэзов. Ануар зашагал впереди, немного в отдалении от наставника, ведя его за собой; сердце колотилось, едва не выпрыгивая из груди, легкое худощавое тело внезапно отяжелело, он весь горел, а в ушах время от времени звенело. У заднего выхода уже стоял Длинный, со шляпой и макинтошем в руках, вдвоем они помогли Ауэзову одеться. Прямо перед ними появилась машина «эмка», крытая брезентовым верхом. Ануар открыл заднюю дверцу и, поддерживая под руку, усадил учителя, сам тоже сел. Машина тут же тронулась с места. Сидевший за рулем черноусый джигит, немного постарше Ануара, глядя на товарища, радушно улыбнулся, как бы говоря: «Не волнуйся, все хорошо!»

Пока ехали до аэропорта, все трое не произнесли ни слова. Лишь когда машина остановилась, Ануар заговорил:

– Ага, в Москве вас встретит парень по имени Калжан Нурмаханов, номер рейса я ему сообщу. Сейчас должна начаться посадка в самолет, билет вам даст женщина-регистратор, сама же вас и проводит. Я схожу разузнаю обстановку, – и он вышел из машины.

Густые черные тучи, низко нависшие над Алма-Атой с

Әнуар туралы сөз

утра, теперь, словно торопясь к месту своей ночевки, стали откочевывать на юг, расплзаясь и рассеиваясь, поднялись выше, поредели. Обрадованный прояснившимся небом, Ануар молил про себя: «Лишь бы рейс не задержали, поскорее бы самолет взлетел!» Его сердце все еще терзало тревожное волнение.

По спокойному виду Макана, который беззаботно курил в нескольких шагах наискосок от входа в аэропорт, Ануар понял, что ничего подозрительного нет. Ну а Боксер находился внутри, стоял у выхода на посадку, над которым на небольшом табло светился красным номер московского рейса, рядом с ним была женщина в повязанном на голове голубом платке. Отдав ей газету, которую держал в руках, Боксер направился ему навстречу. Проходя мимо Ануара, остановившегося перед огромным информационным щитом с надписью «Расписание», прошептал: «Вон моя сноха, ждет его, пусть сразу подойдет к ней». Ануар сделал вид, что изучает таблицу, затем развернулся и зашагал к выходу. Он был весь на взводе, хотелось броситься бегом, с трудом сдержался. Огляделся по сторонам, стоявшие и сидевшие тут и там силуэты людей он видел смутно, точно издалека. В висках стучало, тело горело все сильнее. Ануар даже не заметил Макана, стоявшего на прежнем месте. Дошел до машины. Когда открыл дверцу, какая-то неведомая, таинственная сила привела его снова в чувство, более того, как будто обдала мягким прохладным ветерком, освежила, взбодрила и избавила от недавнего, невесть откуда взявшегося жара. Учитель сидел с безучастным взглядом, положив шляпу на колени.

– Ага, посадка началась, пойдёмте. В зале у выхода на посадку вас ждет женщина в голубом платке, у нее ваш билет, она проведет вас к самолету, давайте, ага, – торопливо проговорил Ануар.

Ауэзов крепко сжал протянутую ему руку и сказал:

– Дай Бог нам еще благополучно свидеться, я благодарен тебе.

Слово об Ануаре

– Ага, только шляпу опустите пониже!

Учитель натянул шляпу по самые брови и бодро двинулся вперед, застегивая на ходу пуговицы шуршащего серого макинтоша, его полное тело слегка покачивалось от движения. Идя немного позади наставника, Ануар, наслаждаясь его невозмутимым видом, в душе радовался, любовался им и восхищался про себя: «Какой же он сильный, редкого духа человек!»

Когда Мухтар Омарханович приблизился к зданию аэровокзала, Макан вошел внутрь. Ануар прибавил шаг. Зайдя в здание следом за Ауэзовым, внимательно обозрел зал. Ничего неожиданного, никого подозрительного не видно. Боксер, прислонившись к стене неподалеку от своей снохи, смотрит в их сторону. Наискось от него, в углу, стоит Макан.

Симпатичная женщина в голубом платке почтительным кивком головы поздоровалась с Ауэзовым, повернулась к нему спиной и повела за собой. Дверь, куда они вошли, тихонько закрылась.

Выйдя наружу, Ануар направился к небольшой огороженной площадке, находящейся с левой стороны от здания аэровокзала. Присоединился к тем, кто, помахивая рукой, провожали глазами улетающих пассажиров. Самолет на Москву стоял близко. Передние пассажиры уже начали подниматься по трапу. А вон и Мухтар Омарханович, стоит в конце очереди. Сноха Боксера передала ему газету.

На Ануара вновь навалилось недавнее загадочное состояние. Тело охватила дрожь, бросало поочередно то в жар, то в холод. «Неужели он благополучно спасся?.. Неужели это правда?.. Явь или сон?.. В Москве у него много друзей, они возьмут его под защиту, лишь бы долетел живым и здоровым!» – молил небеса Ануар.

Ну вот, учитель тоже поднялся по трапу. Прежде чем войти в самолет, остановился и, сняв шляпу правой рукой, помахал ею. На его широком лбу как-будто сияло

Әнуар туралы сөз

солнце, склонившееся к западному горизонту. Ануар расчувствовался, на глаза навернулись слезы...

«Ил-14» с оглушительно взревевшими двигателями еле тронулся с места и, хотя казалось, что развернулся он с великим трудом, быстро набрал скорость и легко взмыл ввысь. Через некоторое время огромный самолет превратился в точку и исчез в небе.

Вернувшись в университет, Ануар увидел группу студентов, собравшуюся возле знакомой аудитории. Среди них были Сейсенбек и Длинный, Художник тоже стоял здесь. На двери в аудиторию висело прикрепленное объявление: «Вторая пара лекций М.О. Ауэзова начнется в 19:30 час.». Недалеко от входа в соседнюю аудиторию два незнакомца разглядывали вывешенную сбоку стенгазету. «Всё получилось удачно! Молодцы, парни! Живите сто лет!» – хотелось крикнуть Ануару и рассмеяться так, чтобы услышал весь белый свет... А может, ему хотелось плакать?.. «Где вы, слепцы, замахнувшиеся топором на шанырак⁶ казахской литературы, мечтавшие снести с ее священного купола такую яркую и святую звезду, как Ауэзов?! Где же вы?! Попробуйте теперь достать меня, попробуйте снести нас! Ну, давайте, хватайте нас!» – хотелось гневно и мстительно прогреметь на весь мир, ликуя от безграничной радости победы и насмехаясь над теми самыми слепцами, которых им удалось посадить в калошу и оставить ни с чем.

В этот день – Мухтар Омарханович Ауэзов как будто в третий раз открыл дверь в этот светлый мир.

В этот день – он, благополучно спасшись в Алматы от кровавых сетей, пятнадцать лет назад затянувших в ненасытную бездну Сакена Сейфуллина, Ильяса Джансугурова, Беимбета Майлина и многих других талантливых писателей, защищая свою жизнь, уехал в Москву.

В этот день – эпопея Ауэзова «Путь Абая», хотя еще ⁶ *Шанырак* – потолочный круг деревянного остова юрты; главная опора и символ благополучия семьи, дома или какой-то сферы.

Слово об Ануаре

не были дописаны две последние ее книги, уже заняла почетное место на высшей ступени мировой литературы.

В этот день – молодой парень, студент-журналист, талантливый ученик великого писателя Ануар Турлыбекович Алимжанов, ставший впоследствии преданным и честным другом, авторитетным коллегой литераторов СССР, Азии, Африки и Латинской Америки, готов был пожертвовать жизнью ради своего выдающегося Учителя.

Ануар, видевший, как сгущаются тучи над головой Мухтара Ауэзова, против которого развернули шумную кампанию, обвиняли в буржуазном национализме, называли «консерватором» и «скрытым врагом», посоветовавшись с верными друзьями, решил спасти писателя и вместе с товарищами приступил к подпольным действиям, разработав три варианта его тайного отъезда. Первый – спрятать Ауэзова в самой Алма-Ате, временно поселив в доме одного из друзей в селе Тастак. Второй – доставить Мухтара Омархановича в город Фрунзе и поручить киргизским коллегам, или же отвезти в Ташкент под защиту узбекских писателей. Третий путь – отправить в Москву. В конечном итоге был одобрен последний вариант, на котором настаивал сам Ануар. «Ауэзова сумеет защитить лишь его знаменитый друг Фадеев, пользующийся огромным авторитетом. Если мы не отправим Мухтара Омархановича в Москву, то навсегда потеряем – враги его уничтожат!» – с горячностью говорил Ануар.

Разочаровавшийся к тому времени в коллегах зрелого возраста, подлинную человечность и искреннее участие в своей судьбе Ауэзов почувствовал в молодой поросли. И искренне поверил своим преданным ученикам.

Когда самолет поднялся в воздух и, набрав предназначенную ему высоту, начал наращивать скорость, некоторые из пассажиров встали с мест и, сняв верхнюю одежду, принялись укладывать ее на полки над креслами. Тишина, царившая в салоне с момента взлета, нарушилась,

Әнуар туралы сөз

послышались громкие разговоры, чей-то смех. Мухтар тоже встал, разделся, аккуратно свернув макинтош, положил его на полку, а сверху водрузил шляпу. Вытащив из нагрудного кармана пиджака расческу, слегка причесал назад кудрявые волосы, растущие на лысеющей голове у висков и в затылочной области. «Нет ли в салоне знакомых или тех, кого знаю в лицо?» – мелькнула мысль, ему захотелось повернуться и оглядеться. Однако он тут же вспомнил, что сейчас не время искать знакомых, поэтому сдержался и спокойно сел в кресло. Его место располагалось в первом ряду, прямо за кабиной пилотов. Сосед, сидящий у иллюминатора, – пожилой русский мужчина в синем костюме и такого же цвета кепке, видимо в подражание Буденному, отпустил такие же длинные пепельно-седые усы. И борода клинышком имеется, похоже, он не дает ей вольно расти, время от времени аккуратно подстригает. «Да это же борода Калинина!» – мысленно усмехнулся Мухтар. Сосед по-прежнему в том же положении, которое принял, как только попал в салон: вытянул ноги вперед и уставился в окно. Когда Мухтар, сев в самолет, подошел к своему креслу и поздоровался: «Добрый вечер!», – тот быстро повернулся к нему, слегка кивнув головой, ответил: «Вечер добрый!» – и опять уставился в окно. «Может быть, ты такой же горемыка, чье сердце снедает горькая печаль? Кого ты оставил по ту сторону окна, с чем простился?» – размышлял одолеваемый грустными мыслями Мухтар, потом раскрыл газету «Правда», которую держал в руках, и принялся ее просматривать. Подавляющая часть материалов номера – в характере высказываний последних недель, воодушевленных призывов типа: «На кончину нашего великого вождя Иосифа Виссарионовича Сталина ответим усиленным упорным трудом!», «Гениальный вождь народов вечно живой!», «Мудрый отец человечества Иосиф Сталин покинул нас, но его дела будут жить вечно!», «Светлый образ великого Сталина – в нашем сердце!». Все четыре полосы газеты практически полностью заняты статьями

Слово об Ануаре

и заметками подобного направления. Сообщается, что новостью о кончине вождя опечалены не только советский народ и общественность стран социалистического лагеря, в глубоком трауре пребывают и трудящиеся всего мира. Мухтар сложил газету вчетверо, откинулся на спинку кресла и, повернувшись на левый бок, стал отдыхать.

Прежде он никогда не летал на таких местах. «Пусть в первом ряду и можно свободно вытянуть ноги, зато взгляд упирается в серую стенку, как будто в безвыходный тупик, разве это не тягостно?» – приговаривал он и всегда просил взять ему билет на четвертый или пятый ряд. «Э-э, наверное, подобные места предназначались по обыкновению Каллеки⁷», – решил он, вспомнив о том, что попал на рейс в качестве «депутата Верховного Совета СССР Калибека Куанышбаева». Когда женщина в голубом платке пригласила его в коридор, ведущий на посадку, учтиво вручила билет и пожелала счастливого пути, он, пробежав по нему глазами, впервые узнал, кем стал на время полета.

«Эх, Каллеки, Каллеки!.. Когда-то (в 1916 году, – автор), еще молодым человеком, тебя вырвали из родной среды и мобилизовали на тяжелые окопные работы в далекой Белоруссии, я же позднее (в 1931 году, – автор) угодил в тюрьму под клеймом “националиста” – это было одинаково мучительно для обоих, а теперь, мой старый друг, ты стал свидетелем моего нынешнего положения: не по своей воле сижу я здесь, оперев взгляд в серую стенку... “Снова вихрь свирепый злобно закружит, и аул бессильно скорбный задрожит...” – какому поэту принадлежат эти слова? Они словно горестный вздох о безысходной реальности тех чудовищных лет, которые вырвали из наших рядов Алекена и Ахана⁸!.. “Снова вихрь свирепый злобно закружит...” Выходит, небо над нашими головами все еще не прояснилось, а сердцам не суждено оправиться от горя?! Наступит ли время, когда наш “аул” сможет свободно расслабиться,

⁷ Одна из уважительных форм имени.

⁸ Алихан Букейханов и Ахмет Байтурсынов.

Әнуар туралы сөз

рассеять свою печаль и спокойно жить, не пугаясь темных теней прошлого? Чего только ты не испытал: твой честный труд смешали с грязью, тебя самого вымазали сажей, твои чистые намерения действиями глупых и темных людей приравнивали к подлым умыслам, твою судьбу бросили на растерзание... что же еще тебе предстоит выдержать?! Какое это унижение – терять почву под ногами на своей родной земле! “В сени твоей мне не нашлось приюта...” Бедный Мади!.. Кто мог предположить, что настанет день, когда и мне придется искать укрытия от ярости черного урагана, пришедшего на смену “свирепому вихрю”?.. В той записке, врученной мне на лекции, с лаконичной подписью “Ваш ученик”, говорилось: “...Вас никто не сумеет защитить, кроме вашего друга Фадеева...” Парень попал в точку, он все понял... В глазах Ануара блестит особый огонек, в будущем из него вырастет талантливый писатель с хорошим вкусом, широкообразованный литератор, который, безусловно, будет способен заинтересовать кого угодно, лишь бы судьба не была скупа к нему, не жалела своей милости, дала долгую жизнь и уберегла его путь от встреч с лицемерными предателями, подобными тем, что с визгливым криком преследуют меня...» Массирующими движениями Мухтар провел пару раз ладонями по надбровьям и сел, откинувшись на спину...

Самолет, приземлившись по дороге в двух городах, где дозаправился и задержался в общей сложности примерно на полтора часа, глубокой ночью сел в Москве.

Мухтар, будучи в небе в уединении с самим собой и на протяжении шести часов полета предававшийся размышлениям, и разумом, и сердцем взвесил всю свою жизнь, начиная с совершеннолетия. Плоды его труда во имя интересов и счастья родного народа были порой сладкими, а порой горькими, и все эти стремительно пролетевшие тридцать восемь лет он находился в шатком положении. Пробовал открыто выступить против давления советской власти, повергшей в хаос и мучения веками складывавшийся

Слово об Ануаре

степной мир, и что из этого вышло? Заботливых старших соратников Мухтара в лице Алихана Букейханова, Ахмета Байтурсынова и Жусупбека Аймаутова беспокоило, как бы талантливый молодой писатель с живо откликавшимся одаренным пером не увял на корню, даже не раскрыв мощь своего таланта. Он прислушался к их совету и остался жив лишь благодаря тому, что публично отрекся от прежних настроений, скрыв от хозяев нагрянувшей в степь чуждой власти свои истинные чувства. Согласился с их требованиями и написал покаянное письмо об ошибочности своих взглядов, но в голове его уже родился замысел рассказать о горестной жизни народа языком собственных произведений. Чтобы расширить круг своих возможностей, с верой и надеждой в сердце вступил в ряды партии... Однако его искренние умозаключения, истинные, прочно укоренившиеся в сердце выводы ложились на бумагу без всяких искажений, возбуждая зависть тех, для кого стало привычным отслеживать каждое чужое слово и каждый шаг, а когда он понял, что нынешняя система не ставит таким заслона, наоборот, поощряет подобные действия, натравливая одного на другого, вынуждая брата караулить за братом, отца за сыном, и жизнь все больше превращается в затейливый клубок интриг, которому нет конца, когда он ясно осознал, что эти беспредельно властолюбивые хозяева жизни, отвергающие чьи бы то ни было цели, помимо собственных, и считающие себя во всем безоговорочно правыми, не принесут народу никакой пользы, он посчитал правильным держаться от них подальше и, приняв смелое решение, вернул партбилет по почте... «Лихая година» и «Хан Кене» пришлись не по нутру политическим деятелям, а их наемные приспешники, у которых язык без костей, тут же затеяли возню по распространению всевозможных язвительных мнений и ехидных высказываний, окрашенных в черные тона. Что ж, это их воля, он взялся за перо и создал эти основанные на правдивых фактах сочинения вовсе не ради того, чтобы угодить всем. Черт с ними, с этими

Әнуар туралы сөз

недалекими пустомелями, Мухтара больше обеспокоило, что его не понял или не захотел понять Габит⁹. Почему он морщится, почему кривится при имени Кенесары? Если народ считает его своим батыром, отчего он называет Кенесары «мятежником»? Пускай он упорствует, не принимая его точки зрения, его личной оценки, но почему не признает мнение народа, ведь не зря, пройдя через века и испытания, сохранилась у казахов поговорка: «Народ неправды не скажет»?! «Как же нам не хватает мужества и гордого, несгибаемого характера Ермухана Бекмаханова, который не переставал повторять и доказывать, что у истины не может быть изнанки, не может быть иного смысла!.. – с горечью подумал Мухтар. – И “Лихая година”, и “Хан Кене” – это произведения, которые дожидаются будущего, они останутся у народа, а народ использует их для дела!..»

Ауэзов был подавлен. Орава пустозвонов с дешевой совестью и заскоружлым сознанием, для того чтобы сломить его, пошла на невиданное святотатство, посягнув даже на великого Абая. Невежественные неучи, они не стоят даже одного слова Абая! Сегодня им не нужен Абай, не нужен Мухтар, а завтра они сами никому не будут нужны! Будущим поколениям будет необходим Абай и нужен будет Мухтар!..

В объятom ночью московском аэропорту Внуково его услужливо встретил Женя – простодушный шофер председателя правления Союза писателей СССР Александра Александровича Фадеева: «С мягкой посадкой, Мухтар-ага!». Ауэзов звал его на казахский манер: «жолдас¹⁰ Женя». Удобно устроившись в черной «Волге», Мухтар стал не спеша, словно пересчитывая слова, задавать вопросы: «Как дела, жолдас Женя? Как жена? Как растет твоя маленькая дочурка? В порядке ли Сашина семья? Какие новости в Союзе писателей? Какие перемены в Москве?» Глянув в зеркало на гостя, расположившегося на заднем сиденье, шофер принялся отвечать. Фадеева

⁹ Габит Мусрепов.

¹⁰ *Жолдас* – товарищ.

Слово об Ануаре

вчера положили в больницу, похоже, опять беспокоит сердце. Леонид Соболев – в Белоруссии, Николай Тихонов – в Молдавии, Константин Симонов – в командировке в Грузии. Из секретарей в Союзе сейчас только Алексей Сурков. «А ваш здешний представитель заболел, легкие простудил. Сам встретить вас не мог, поэтому обратился с просьбой к помощнику Сан Саныча. Сан Саныч лично поручил мне встретить вас. Я, Мухтар-ага, с этого момента в вашем распоряжении, сейчас отвезу сейчас в гостиницу “Москва”, к которой вы привыкли, в ваш любимый номер люкс», – радостным тоном сообщил шофер. «Спасибо тебе, жолдас Женья, спасибо», – поблагодарил его Мухтар. Затем Женья продолжил свой рассказ. Сан Саныч тяжело переживает кончину Сталина. Разве это легко – лишиться покровителя, который был расположен к тебе и всегда оказывал помощь? Однако Маленков тоже высоко ценит Сан Саныча благодаря их многолетнему знакомству, издавна сложившимся товарищеским отношениям и взаимопониманию. Большинство москвичей считают Георгия Маленкова самым подходящим преемником Сталина и полностью в нем уверены. Но есть, конечно, и сильно сомневающиеся, говорят, он и как теоретик не такой уж крупный, и как практик не обладает большим опытом, поэтому вряд ли сумеет крепко держать в руках бразды руководства...

Мухтар проснулся от телефонного звонка. Протянул руку за трубкой. На том конце прогремело:

– Мухтар Омарханович!

Узнал. Голос Суркова.

– Доброе утро, Алексей Александрович! – поздоровался он, поднявшись с постели.

– Какое «утро», Мухтар Омарханович? Уже одиннадцать часов стукнуло! Ну, с приездом! Как дела, хорошо выспался?

– Спасибо, спасибо! Соскучился по вам, вот и приехал.

– Мухтар Омарханович, давай договоримся так: часов

в двенадцать я закончу и заеду к тебе, побеседуем, чаю выпьем, я сейчас заказ сделаю.

– Заказ я сделаю сам...

– Не-ет, ты побереги свое гостеприимство, позволь сегодня мне похозяйничать, договорились?

– Договорились. Жду.

...Официанты из ресторана накрыли в номере стол и, замаявшись, сообщили, мол, товарищ Сурков просил у вас у самого узнать, какие из спиртных напитков вы предпочитаете. В ответ Мухтар с улыбкой поинтересовался: «У вас обычно бывает французское вино, как считаете, оно подойдет?» А про себя принялся подтрунивать над ситуацией, в которую попал: «Гляди-ка, ну и хитрец Алеша! Знает ведь, что я никогда не приезжаю без казы и казахстанского коньяка, вот и юлит, ну что тут поделаешь! Только вот какие возможности у беглеца?» Чтобы скоротать время до прихода гостя, вытащил из стопки периодики, лежащей на круглом журнальном столике рядом с диваном, журнал «Знамя».

Между стеной и диваном стоял, тихонько гудя, высокий белый холодильник. Ночью Мухтар его открывал. Внутри – колбаса, рыбные консервы, сыр, торт, булочки, две бутылки минеральной воды «Боржоми» и поллитровка водки «Московской особой». Аппетита у него не было, поэтому только выпил бокал минералки.

Ровно в двенадцать пришел Сурков. Они обнялись, радостно обменялись приветствиями.

– Сколько времени мы не виделись? По-моему, больше трех месяцев. Я в этом повинен, Мухтар Омарханович, в Дубултах отдыхал. Потом на Украине в командировке был. По мере приближения старости все больше хочется путешествовать. Ну а ты... как ты сам, Мухтар Омарханович? На вид усталый, не выспался, что ли, а? Может, зря тебя разбудил? Или, может, что-то болит? – по-привычному громко спросил Сурков и вопросительно посмотрел на Мухтара.

Слово об Ануаре

– До старости нам еще далеко, Алеша, так что ты не спеши, и на здоровье пока не жалуясь, все еще крепок. Ну, проходи, садись, давай попробуем обед, который ты нам заказал, – ответил Мухтар и учтиво указал Суркову на место за столом. – Алеша, хочу заранее тебя предупредить, в этот раз я не прихватил с собой никаких гостинцев, так что ты не надейся, – добавил он с улыбкой.

– О чем ты говоришь! Да если пересчитать то казы, которым вы с Сабитом Мукановичем нас угощали, то, наверное, через наши желудки прошло столько мяса, сколько целый район сдает за год! – расхохотался Сурков.

Стукнув указательным пальцем правой руки по краю стола, Мухтар, весело смеясь, ответил ему в тон:

– Мы тоже не в проигрыше, один Сабит, вероятно, съел несколько цистерн вашего борща!

Хлопая шутке, Сурков снова расхохотался.

Не спеша пообедали. Первым делом Мухтар поинтересовался здоровьем Фадеева. Он знал, что друг уже лежал в феврале в больнице. Казалось, сердце перестало пошаливать. Очевидно, его и вправду подкосила смерть Сталина. Да еще тяжким грузом для нервов стала поездка в Прагу, куда он отправился в составе советской делегации на похороны Клементы Готвальда. Когда примерно месяц назад Мухтар в телефонном разговоре спросил его о ситуации, Фадеев сказал: «В жизни все больше разных тонкостей и зигзагов, – и твердо заверил: – но я не дам им воли!» Что же тогда имел в виду Сан Саныч, что подсказывало ему сердце?! От внимания Мухтара, беседующего с Сурковым, не ускользнули и ситуация в Союзе писателей, и жизнь друзей-товарищей из зарубежных стран. Узнал, кто из коллег-писателей из других республик находится сейчас в Москве, по каким делам приехали. Отвечая, Сурков и сам задавал вопросы, поинтересовался здоровьем и творческой работой Сабита Муканова, Габидена Мустафина, Ивана Шухова, Габита Мусрепова. Во время наступившей паузы Ауэзов решил рассказать о главном.

Әнуар туралы сөз

– Алеша, мой нынешний приезд совершенно особенный... – не спеша начал он. И рассказал о том, что в Алма-Ате группа политиканов, лжелитераторов и псевдоисториков объединилась против него и, науськивая друг друга, раздула на пустом месте, на основе сомнительных домыслов скандальные споры о его творческой деятельности, что против него устроили настоящую войну и, приклеив ярлык «националиста и буржуазного феодала», организовали травлю в духе далеких тридцатых, а в результате оголтелых выступлений этих горлопанов коллегия республиканского комитета госбезопасности приняла постановление о его аресте, которого он избежал лишь благодаря дальновидной, смелой и находчивой помощи своих учеников, отправивших его в Москву под чужим именем. – Таким образом, мой уважаемый Алеша, сидящий перед тобой бедняга – не кто иной, как обыкновенный беженец! – горько усмехнулся Мухтар, заканчивая свой рассказ.

– Говоришь, «беженец»?! – задыхаясь от искреннего негодования, произнес Сурков. – Мухтар Омарханович!.. Да это же уму непостижимо, такое никому и в голову не придет! Если б я услышал от кого другого, никогда и ни за что бы не поверил!

– Это – правда, и она вынуждает поверить в то, во что невозможно поверить, Алеша. Неужели на нас снова налетел тот черный ураган?

– И ураганам, и потопам, и землетрясениям, увы, свойственно возвращаться, да, возвращаться. Но тебя – автора знаменитого романа «Абай», лауреата Сталинской премии... травит не кто-нибудь, ты уж прости, Мухтар Омарханович, тебя ведь травят не чужие, а свои же, из твоего собственного окружения, а это – просто ужас... самый настоящий ужас!

– А если они считают ужасом то, что я написал об Абае?

– Несут чушь!

– Для того чтобы дать отпор клеветникам, которые аргументируют свою чушь как разумную и нарочно

Слово об Ануаре

укрывают правду, необходимо много сил и много времени.

– Ты прав. Однако в голове не укладывается, Мухтар Омарханович, мой разум не может понять этого.

Оба примерно на полминуты погрузились в молчание. Покачав головой, Сурков, держа Мухтара за предплечье, встал.

– Мухтар Омарханович, разреши откланяться, пойду на работу. Когда остальные вернутся из командировок, соберемся вместе и посоветуемся. Сан Санычу расскажу завтра, когда пойду его навестить.

– Алеша, никому не говори, Саше тоже пока не говори, не беспокой его, пусть полностью поправится, выйдет из больницы, тогда и поговорим, мне ведь теперь спешить некуда, если только длинный шест крючком не достанет...

– Мухтар!.. Мухтар Омарханович, даже не думай о таком!..

В этот момент в дверь постучали, она открылась, и на пороге показался Женя со стопкой газет и журналов под мышкой.

– Здравствуйте! Ну, как, Мухтар-ага, мягко спалось, хорошо отдохнули? Я решил сегодня не беспокоить вас рано, нарочно с опозданием приехал. Но с завтрашнего дня как штык в 9:00 буду уже здесь! – весело пообещал парень, указав пальцем себе под ноги.

Мухтар с Сурковым рассмеялись.

– Спасибо, жолдас Женя, хорошо, что приехал, проходи! – пригласил Мухтар, с удовольствием протягивая ему руку.

– Там, где начальство, я долго не задерживаюсь, – хитровато ответил Женя, пожимая ему руку.

– Правильно! – с напускной важностью поддержал Сурков.

– Жолдас Женя, может, чашечку кофе? – предложил Ауэзов.

– Спасибо, Мухтар-ага, я лучше пойду, – отказался

Әнуар туралы сөз

парень, отнес газеты и журналы на круглый столик возле дивана и пояснил: – Мне в больницу надо заехать.

– Как там Сан Саныч? – спросил Мухтар, и в голосе его явно угадывалось искреннее беспокойство.

– В целом, неплохо, сейчас хозяйку к нему повезу.

– Жолдас Женья, ты передай от меня уважаемой супруге Сан Саныча горячий привет и пожелания благополучия их семье.

– Конечно, обязательно!

– Мухтар Омарханович, я тоже пойду, свяжусь позднее, – кивнув на прощание головой, Сурков направился к двери.

– Спасибо, Алексей Александрович!..

Задумчиво глядя вслед удаляющимся, Мухтар постоял немного, потом закрыл дверь, взял с журнального столика свежую прессу, не спеша прошел к креслу и сел. «Какой редкий человек Сан Саныч, как щедр на заботу и участие! Хотя мы и не общаемся семьями, наши отношения друг с другом, безусловно, можно считать дружбой. В личности Фадеева по-особому гармонично сочетаются человечность и деловитость, обширный кругозор и целеустремленность, смелость и справедливость, честность во взаимоотношениях, и все это плотно слилось в единый благородный сплав, из которого и вылит его уникальный характер. Вот такой безупречный руководитель нужен бы и нашему Союзу писателей», – углубился немного в раздумья Мухтар и взял в руки «Литературную газету»...

Зашедший на следующее утро Женья сообщил, что Фадееву необходимо какое-то время полежать в больнице, вставать ему пока нельзя, а в палату никого, кроме жены, пускать не разрешено. Эта новость оказала на Мухтара тяжкое впечатление: ему стало не по себе, будто какая-то неведомая сила навалилась на него всем весом, пытаюсь смять, раздавить, дыхание перехватило от спертого, душного воздуха, он начал задыхаться. Женья это заметил, быстро вытащил из холодильника минеральную воду, наполнил бокал и протянул Ауэзову.

Слово об Ануаре

– Спасибо, жолдас Женя! – сделав пару глотков, поблагодарил он с теплой улыбкой.

– Мухтар-ага, хозяйка передает вам привет. Сан Саныч пожелал вам, чтобы спокойно работали и до конца завершили дела, по которым приехали, а номер и телефонные переговоры будут оплачены за счет Литературного фонда, он уже поручил своему помощнику отрегулировать этот вопрос, – сообщил сразу повеселевший Женя.

Мухтар, сидевший в кресле откинувшись на спину и держась обеими руками за подлокотники, лишь слегка наклонил голову, но промолчал. Вспомнил, что Фадеев всегда таким вот образом оказывает поддержку приезжим писателям. Однако его беспокоили не плата за гостиницу и не что-то другое. Сердце тревожило другое обстоятельство: последние два вечера он несколько раз звонил домой, но никто так и не ответил. Телефонистки с междугородней станции все время говорили: «Запрашиваемый вами номер не отвечает». Что же случилось?!

Первые три дня из гостиницы он не выходил. Не связывался и со старинными коллегами по перу, жившими в Москве. Наоборот, искал уединения и покоя. Еще одной причиной его одинокого времяпровождения стало то, что его самые близкие, задушевные друзья и товарищи были в отъезде. Выпив поутру чай, он ежедневно просматривал свежие газеты. Затем выходил в фойе, здоровался с издавна знакомыми работниками гостиницы, расспрашивал их о самочувствии, делах на работе и дома. Кажется, на второй день, когда он шел к себе, дежурная по этажу молодая женщина игриво пошутила:

– Мухтар Омарханович, обычно уже с часа прибытия ваш номер гудит, как пчелиный улей, а на этот раз пока что одна тишина.

– Милая Вера Сергеевна, как вы сами сказали, это «пока что». Уже завтра я так вам надоем, что вы начнете хмуриться, – мягким голосом парировал он.

– О, что это вы говорите, Мухтар Омарханович?!

Когда это я на вас хмурилась, упаси Бог! – с притворным недовольством воскликнула женщина.

– Простите, что вмешиваюсь в ваш разговор, если я не ошибаюсь, вы ведь товарищ Ауэзов, да? – спросил в этот момент подкативший к ним полноватый, лысый мужчина.

«Похож на нашего Искака Дюйсенбаева», – успел подумать Мухтар. Он заметил «Искака», когда тот сидел на диване в центре фойе.

– Да, я Ауэзов.

– Извините, Мухтар Омарханович, мы со стороны... точнее сказать, вы меня никогда не видели, а я вас заочно знаю, узнал вот. Здравствуйте! – бойко заговорил улыбающийся лысый и тут же протянул руку.

Мухтар, который слушал его с улыбкой, подумал, как же несуразно смотрятся на его совершенно гладкой, как яйцо, голове и полном круглом лице эти густые черные брови, узкие глаза с длинными ресницами и нос с горбинкой.

– Добрый день! – поздоровался он, пожимая лысому руку. Рука у незнакомца была пухлой, но необыкновенно жесткой, как вяленая рыба. «Разве у толстяков руки не мягкие?!» – удивился про себя Мухтар.

– Да-да, Мухтар Омарханович, я вас узнал, разрешите для знакомства представиться, я – Семен Семенович Мироненко, с Украины, инженер-металлург.

– Замечательно!

– Я вас в первый раз видел в прошлом году в городе Фрунзе. Был там в командировке с одним заданием. В один из дней мой дальний родственник, историк по образованию, не успокоился, пока не затащил меня на конференцию по эпосу «Манас». Вы, Мухтар Омарханович, выступили там на удивление убедительно и смело, хотя я не историк и не литератор, с каким-то особым удовлетворением поверил вашим выводам. Правду говорю, прекрасно выступили! Я был на конференции только один день, и то меня туда родич заволок, помнится, сказал тогда: «Сегодня будет выступать широкообразованный и очень толковый казахский

Слово об Ануаре

писатель Ауэзов». Естественно, я не пожалел, что пришел, слушать вас одно удовольствие. Мой родственник был крайне раздосадован предыдущим выступлением – то ли Коровина, то ли Боровина, точно не помню, который делал доклад, даже обозвал его «сумасшедшим агрессором», но вы бы видели, как он по-детски радовался, когда вы дали отпор этому «агрессору»! Так красиво сказали про правдивость в научной базе!

– Большое спасибо вам, Семен Семенович, за теплые слова.

– «Лучше поздно, чем никогда», не так ли, Мухтар Омарханович? Я искренне рад, что выпал случай встретиться с вами, но, к сожалению, не смогу с вами посидеть и вволю побеседовать, сейчас домой отъезжаю, к нам человек из министерства должен приехать.

– И для меня досадно, что не удалось пообщаться. Когда человек другой профессии, другой национальности сумел понять, оценить и помнит какое-то твое деяние, я воспринимаю это как его явное достоинство, уважаемый Семен Семенович.

– О, Мухтар Омарханович! Человек, который в истинном смысле обладает таким достоинством, – это Каныш Имантаевич Сатпаев!

– Вы знаете Каныша Имантаевича?! – сразу просяив, спросил Мухтар.

– Кто же не знает известного на весь мир ученого, уважаемый Мухтар Омарханович, кто ж его не знает?! В каком же это году было... в общем, товарищ Сатпаев здесь, на прошедшем в Москве большом форуме, поразил всех делегатов своей научной методикой создания карты полезных ископаемых и тем самым нанес, подобно вам во Фрунзе, ощутимый удар некоторым высокоавторитетным академикам – своим противникам. Да-да, не просто отпор, а самый настоящий удар! В нашей отрасли тоже немало консерваторов. В тот раз я и познакомился с Канышем Имантаевичем, неделю мы провели вместе.

Әнуар туралы сөз

А позднее стали друзьями. Он, оказалось, очень любит литературу. Наизусть читает стихи Лермонтова и Пушкина. До сих пор помню, как он мастерски исполнил одну красивую песню, сказав, что это ваш великий поэт Абай Кунанбаев переложил на музыку и казахский язык «Письмо Татьяны» из Пушкина. Он вообще прекрасно поет...

В это мгновение на этаже с шумом открылись двери лифта, и вышедший оттуда огненно-рыжий парень крикнул:

– Семен Семенович, мы готовы!

– Ну вот, видите, Мухтар Омарханович, настал момент с вами попрощаться. Рад нашему знакомству, желаю вам всегда жить во здравии и благополучии!

– Я желаю вам того же, Семен Семенович. Действительно, жаль, что наша встреча была столь короткой!

Мироненко подкатился к дивану, взял стоящий рядом с ним пузатый черный портфель и, учтиво склонив голову перед дежурной, сказал:

– Большое-большое вам спасибо за гостеприимство, Вера Сергеевна!

– Счастливого пути!

– Уважаемый Мухтар Омарханович, – снова подойдя к Ауэзову и протягивая руку для прощания, сказал Мироненко, – я слышал, ваш роман «Абай» чрезвычайно ценное произведение, в одной из газет или в журнале читал большую статью, где его высоко оценивали. Я хорошо знаю, что Сталинскую премию дают лишь самым отборным книгам, однако, честно скажу, роман еще не читал, поскольку он пока мне в руки не попал, но обязательно найду и прочту. Ну, до свидания. Канышу Имантаевичу передайте от меня большой привет. Он – настоящий ученый! Его труд в области разведки полезных ископаемых, геологии и металлургии неоценим. Необычайно умный и удивительный человек! Думаю, таких ученых в этом мире очень мало.

– Верно говорите, Семен Семенович, мы тоже так

Слово об Ануаре

считаем. Ну а сами, если выпадет случай побывать в Алма-Ате, свяжитесь со мной, номер моего телефона – 82-50.

– Спасибо, Мухтар Омарханович, если приеду в Алма-Ата, в обязательном порядке позвоню вам. Говорите, 82-50? Я не забуду – 82-50. До свидания! До встречи!

– До свидания...

– Светлый человек, – с искренней симпатией поделился с дежурной Мухтар, по достоинству оценив человека, который так неожиданно ему повстречался, познакомился и простодушно с ним заговорил.

– Руководитель одного комбината, доктор наук. Часто приезжает. Веселый человек, только вот иногда чересчур говорлив, – тихонько посмеиваясь, сказала Вера Сергеевна.

– Человек с чистой душой всегда бывает веселым.

Мухтар вдруг вспомнил, как однажды сам шутиливо сказал Алькею Маргулану: «У тебя есть только один недостаток – много говоришь», на что Алькей ответил: «Э, так я ведь много говорю потому, что много знаю!» Направляясь в свой номер, он размышлял о Маргулане: «Алекен – истинный ученый, с которым мало кто может сравниться по широте знаний и трудоспособности, воистину о таких в народе говорят: “стержень один, а граней восемь”. Можно даже не говорить обо всем, искреннее восхищение вызывает уже одно то, какую гигантскую работу он проделал, чтобы собрать воедино и выпустить собрание сочинений Уалиханова, – такое не под силу и целому институту. Разыскать труды Шокана, разбросанные по разным архивам, изъять их оттуда, привести в порядок, произвести сортировку, сделать точный научный анализ, подготовить толковые комментарии – это тяжкий труд, на который хватило лишь увлеченности и терпения Алькея, на который способен только человек с такой же энергией, рвением, ценящий научный энтузиазм. Лишь бы мне не пришлось увидеть, что и против него выступили какие-нибудь недалекие обвинители, навесили на него ярлык “байского прихвостня” или “националиста” и свели на нет

Әнуар туралы сөз

его достойный уважения труд. Смотри-ка, как обнаглели нынче невежественные завистники, как ходят, важно выпятив животы, как все смелее шумят! Да сохрани от таких Алькея и Каныша!» Едва он открыл дверь в номер, как зазвонил телефон, точно ожидавший его прихода.

– Алло, – быстро подняв трубку, ответил Мухтар.

Оказалось, из Алматы, из дому. Лишь только в трубке раздалось: «Это я», как он сразу узнал – Валентина Николаевна. Мухтар не стал звать ее привычным «Валюша». Чувство осторожности, притаившееся где-то в уголке сознания, связало ему язык. Вероятно, и у его супруги постоянными спутниками стали осторожность и осознание риска – она тоже не называла его по имени.

– Да, как вы там, живы-здоровы? Как ваши дела? – спросил, сохраняя выдержку, Мухтар.

– У нас все в порядке. Как сам?

– Все хорошо, не беспокойся. Ты дома, я ни вчера, ни позавчера не мог дозвониться?

– Сiju в квартире у депутата, наш телефон не работает.

– Передай им привет.

– Они вчера в Караганду уехали, дома только дети. Он просил передать тебе тысячу и один привет, сказал, пусть бережет себя, чтобы не заболеть.

– В тот день я и сам не знал, что так выйдет, сообщить вам не успел, не обижайтесь.

– На что обижаться-то? Все понимаю. В тот день в сумерках пришли два парня. Сказали, мы, мол, его ученики, учитель улетел на Большую землю, но не волнуйтесь, все будет хорошо, доверьтесь нам. Однако имен своих не назвали, долго не задержались.

– Понятно. Да-да, ты не волнуйся, все будет хорошо, переговорил со здешними друзьями – помогут. Пока, видимо, побуду здесь.

– Тебе лучше знать. Ты тоже о нас не беспокойся. Я буду звонить и сообщать обо всех переменах тут. Телефон твой взяла у помощника первого, сам он сейчас в больнице.

Слово об Ануаре

– Его я и жду, через пару недель должен выйти. Ну ладно, до свидания, не переживайте!

– Будь здоров! Береги себя. Твою одежду перешлю через кого-нибудь...

Удовлетворенный, Мухтар снял обувь и, взяв журнал «Крокодил», прилег боком на кровать. «Каллеки и Ануар не знакомы друг с другом, тогда как же он ухитрился взять мне билет по документу Каллеки? Никому о своем положении я не рассказывал, помощи ни у кого не просил. Однако разлетевшиеся по Алма-Ате слухи, донесшиеся до всех сверху донизу, по-видимому, ужаснули Каллеки, и он, осознав мое положение, каким-то образом сумел помочь...»

Листая журнал, он вглядывался в его страницы, рассматривал карикатуры. «Нам тоже нужен журнал такого характера. Я говорил об этом Габиту, просил взять дело в свои руки, переговорить с ЦК, интересно, что ему удастся? В нашем ЦК морщатся и шарахаются от всего нового, этот вопрос в ближайшее время не урегулировать, если же удастся увлечь и заинтересовать, то легко было бы выпустить его, сославшись на то, что это наследник и продолжатель традиций выпускавшихся некогда у нас замечательных сатирических журналов “Садак”, “Шаншар” и “Балга”. Мое предложение назвать это издание “Садак”¹¹ Габит вроде бы одобрил, как там у него, продвигается?.. Разумеется, наша первоочередная цель – выпуск собственной литературной газеты, эта ноша тоже на плечах Габита, однако, данная инициатива уже, похоже, обрела очертания отчетливого проекта, осталось только получить одобрение официальных органов и все утвердить. Литературе Казахстана, в которой бурно развиваются молодые таланты, крайне необходим такой рупор, покровитель, заступник. Русская литература вышла за рубеж, на мировую арену, идет впереди, указывая нам путь, и в этом огромная заслуга “Литературной газеты”, но она еще пока недостаточно зорко отслеживает жизнь национальных литератур союзных республик, не исследует серьезно все их достоинства и недостатки, не

11 «Лук» (орудие стрельбы).

проявляет к ним подлинного заботливого отношения. Надо бы об этом сказать, обсудить публично, ведь только с развитием всех национальных литератур в Союзе, с их расцветом на основе сближения и дружеских контактов советская литература станет по-настоящему цветущей, полновесной и признанной...» – закончил свои мысленные рассуждения Мухтар, бросил журнал на столик, встал и, надев туфли, стал тихонько прохаживаться по комнате из конца в конец. Его широкий открытый лоб поблескивал, время от времени он задумчиво потирал нос, зажав его между двумя пальцами. Минут через десять подошел к письменному столу, постоял немного, потом отодвинул на край кипу старых газет и журналов, положил стопку чистой белой бумаги, рядом авторучку, выпил полстакана «Боржомии» и сел за стол. Задумал обобщить накатывавшие волнами мысли и через «Литературную газету» вынести на суд общественности свои суждения, касающиеся общего развития литературы многонациональной советской страны, и в особенности, инициировать разговор, несомненно, назревший у представителей национальных литератур. Одна из тем этого разговора – относительно совершенствования учебного процесса кафедры «Истории литератур народов СССР», созданной в Московском государственном университете по инициативе группы писателей и историков литературы во главе с Александром Фадеевым; надо бы написать основательно, указав верное направление: чтобы научным анализом было охвачено не только прошлое литератур народов каждой республики, но также их настоящее и будущее. Ясно, что такая статья именно сейчас крайне необходима для интересов и задач национальной литературы. С установлением взаимных связей и тесного сотрудничества расширится общее поле деятельности, благодаря переводу лучших произведений национальной литературы на русский язык, а с его помощью и на иностранные языки: английский, французский, немецкий, испанский, китайский и другие, –

Слово об Ануаре

национальным литературам и талантливой национальной творческой молодежи откроется возможность выхода в сферу мировой литературы и международного признания.

Вместо того чтобы думать о своем нынешнем положении, Мухтар, заставляя себя не поддаваться обстоятельствам, решил, наоборот, держаться от таких мыслей подальше. Услышанные и прочитанные им о себе в последние месяцы клеветнические слова и пересуды для кого угодно стали бы равнозначны убийственным ударам топора. «Их воля!» Дома он все это терпел, посчитал правильным не подавать виду и не искал защиты, не отбивался, не прятался. Не избегал собраний и совещаний, где бы они ни проводились – в Союзе ли писателей, в Академии ли наук, или же в университете, более того, с гордым видом сидел всегда в самой гуще народа, выделяясь среди собравшихся словно пик Хан-Тенгри, не тратил попусту слов в ответ на летевшую в его адрес неуместную болтовню, звучащую из непристойных уст и тех, кто стар, и тех, кто млад, лишь изредка, находя в нападавших уязвимые стороны, он указывал им на собственные недостатки, однако, кому дано понять слово в пылу борьбы, когда «всадник рубит сплеча, а пеший норовит укусить»?! Теперь же, после приезда в Москву, в среду надежных авторитетных друзей и товарищей, ему и вовсе не хотелось нагружать сознание воспоминаниями ни об одном из мелочных по своим мотивам деяний своих преследователей. Пусть эти шумливые болтуны и дальше лезут из кожи вон и пусть попытаются на длинный курук¹² еще и рогулю насадить. А он постарается о них забыть. Как только Сан Саныч выйдет из больницы, он приложит максимум усилий, и выход из тупика найдется. Да и ветер времени рано или поздно вырвется из темной ложины прошлого, следует возложить надежду на завтрашний день, на новый рассвет, необходимо верить. Пусть надежда и вера выведут на верный путь и обретут новое русло. Лучше не сжигать свое

¹² Курук – длинный деревянный шест с веревочной петлей на конце, которым пользуются для ловли лошадей.

Әнуар туралы сөз

сердце сожалениями о происшедшем, а ждать честного и справедливого будущего, и ради этого использовать силу своего пера. А первым знаком позитивного внутреннего процесса, его явственным проявлением должно стать оперативное написание этой статьи, которая добавит огня в очаг литературы... Авторучка застрочила по белой бумаге...

«Народившийся месяц что нарезанное мяса», – говорят казахи, иными словами, время летит так же быстро, как съедается угощение. Час подгонял день, день – неделю, время помчалось в прежнем ритме. Как говорила дежурный администратор Вера Сергеевна, 846-й номер вскоре превратился в пчелиный улей. Гостей у Ауэзова было много. Писатели, переводчики, историки, литературоведы, журналисты. Приезжавшие в Москву соратники и знакомые. Искренние почитатели из среды казахов, проживающих в Москве. Для осведомленных о его положении Мухтар – «почетный беженец», для тех, кто ни о чем не слышал, – Ауэзов, приехавший в привычную командировку. Ну а тематика разговоров всегда одинаковая: начинается с литературы, творчества, новых произведений и новых талантов. Затрагиваются в беседах и пьесы, идущие на сценах московских театров. В один из таких дней драматург Николай Погодин сказал ему:

– Мухтар Омарханович, ваш «Абай» – вещь мощная и сложная. Вот было бы замечательно поставить ее на московской сцене! – Мухтар посмотрел на него с вопросительным выражением на лице. – Да, Мухтар Омарханович, «Абай» просится и на всемирную сцену. Я думаю, если вы переложите это произведение, правдивыми и яркими красками рисуящее жизнь древней и великой степи, в драму, то она способна превзойти трагедии Шекспира!

– Будем живы, поразмыслим над этим, может, Шекспиром я и не стану, но попробовать можно. К

Слово об Ануаре

сожалению, в ближайшем будущем у меня не будет времени, чтобы посвятить себя этому...

Особенной вышла и встреча с Ираклием Андрониковым. Давние знакомые, задушевные собеседники, они вдвоем вспомнили прошлое, любитель пошутить грузин Ираклий, рассказывая о всякого рода смешных ситуациях, по привычке свободно перебрасываясь шутками с Мухтаром, который был на десяток лет старше его, и своим заразительным, залившимся смехом, казалось, даже освежил комнату.

– Мухтар Омарханович, – прощаясь, обратился он к Ауэзову, лукаво прищурился, – есть у меня одна проблема, которая мне не по зубам, не знаю, как и быть.

– Тому, чего не умеешь, можно научиться у других, только вот что у меня есть такого, чему можешь научиться именно ты? – шутливо спросил Мухтар. Он уже догадался, что здесь кроется какой-то хитрый подвох.

– Меня мучает то, что я так и не сумел освоить вашу манеру говорить, – нарочно состроив невозмутимый вид, ответил Ираклий.

– Ах, да это же непоправимый грех, непростительная вина! – тоже с деланным сожалением воскликнул Мухтар.

Оба с удовольствием рассмеялись и заключили друг друга в объятия.

Ираклий Луарсабович Андроников был мастером изображать знакомых ему известных людей, с первого раза улавливая и безошибочно передавая их голоса и манеру говорить. Этой его способностью не раз приходилось любоваться и Ауэзову. Он хорошо помнил, насколько был поражен, когда впервые увидел и услышал, как Андроников заговорил голосом Самуила Маршака.

Вообще, история их знакомства началась в 1925 году. В первый раз они встретились в библиотеке Ленинградского университета. Для того чтобы сделать заказ на пару книг, Мухтар зашел в отдел романо-германской литературы. Стоявший перед ним в очереди молодой парень с узкими глазами и крупным носом, робко читая написанные

Әнуар туралы сөз

на бумажке, которую держал в руках, названия книг и фамилии авторов, спрашивал у библиотекарки, какие из них есть, а каких нет.

– Все есть, скажите лучше, какие вам нужны в первую очередь, – нахмутив брови, ответила та.

– Кто же думал, что на факультете русской литературы потребуется читать столько зарубежных книг, – пробормотал парень, будто разговаривая сам с собой.

Чтобы выручить из затруднительного положения незнакомца, испуганного насупленным видом библиотекарки, Мухтар нарочно кашлянул и сказал:

– Для того, кто решил стать литератором, без знания мировой литературы не будет творческого простора, а без равнения на классика и уровень твой не повысится – нужно читать все, и придется читать всю жизнь.

Парень оглянулся. На его лице Мухтар заметил не тень обиды, мол, «нашелся советчик!», а знак одобрения: «здорово сказано!».

Позднее Иракий как-то вспоминал о том давнем эпизоде:

– Когда вышли из библиотеки, я спросил у своего друга Димы Обломиевского: «Кто этот парень, ну тот, что в картузе с синим кантом, ты знаешь его, знаком с ним?» А он ответил: «Знаю, но лично не знаком. Мухтар Ауэзов, из Алма-Аты приехал, похоже, очень толковый, писатель».

Да, тогда они оба были студентами. Иракию было семнадцать, он только встал из-за школьной парты. Приехавшему учиться с запозданием Ауэзову исполнилось двадцать восемь. Стремлению к знаниям возраст, естественно, безразличен. Если Иракия в Мухтаре привлекли достоинства широкообразованного литератора и серьезность натуры, то Мухтару пришлось по нраву радушный открытый характер Иракия, его мастерство острого слова и балагура, а также страстная тяга к знаниям. С тех самых пор Иракий при каждой встрече устремлялся к нему, раскрыв объятия и приветствуя: «Ассалаумалейкум!»

Слово об Ануаре

...Когда уходили гости и в номере устанавливалась вечерняя тишина, Мухтар порой не брал в руки ручку, а погружался в раздумья, вдруг растревоженный внезапной мыслью. Как бы он ни старался отдалить от себя серые будни жизни, они не давали ему покоя и бередили нервы, окружая бесконечными вопросами, невольными воспоминаниями, смутными образами недоброжелателей. Когда он оставался в одиночестве, в его мысли приходили мрачные призраки минувшего, к которым он не хотел возвращаться, к которым не желал приближаться. Вот и сегодня, проведив ближе к вечеру старинного друга Всеволода Рождественского, он прилег на диван, и на него навалились воспоминания о событиях, пережитых в далеком и ближнем прошлом, захватили в свой водоворот, закружили вихрем и лишили покоя. Неужели и в центре Москвы ему не избавиться от этого назойливого тревожного состояния? Почему?.. Чтобы не оказаться во власти изменчивого времени, разве он не шел по жизни осторожно, вымеряя каждый свой шаг? Так и поступал. Тем не менее, что поделаешь, попадал под какое-то влияние, подвергался какому-то воздействию. Он же живое создание из мяса и костей, даже камень разъедается солнцем и дождями. Он помнил об этом, остерегался. Подчиняясь разуму, всегда держал во внимании: будьешь остерегаться – выживешь. В его памяти не гасла судьба Сакена Сейфуллина и его соратников, которых уничтожила установленная ими же самими власть. Бывали дни и ночи, когда он думал, что и сам может оказаться в беде, иногда даже с горечью был полностью уверен в этом и, отдавшись воле обстоятельств, собрав кой-какие пожитки, сидел в ожидании наготове. Во времена, когда честность и справедливость попораны и ликует бесчестье, трудно понять, что лежит под тем или иным обрывком и кто скрывается под той или другой шапкой. Если судьба снова закинет на него свой курук, то те два года на далеком распутье жизни, которые он, невинно

арестованный, провел в застенках, покажутся лишь досадной случайностью, а если его арестуют на этот раз, он и двух месяцев не выдержит – всем своим существом Мухтар чувствовал, что петля затянется быстро. Человеку, который поведал о цветущем благополучии народа в прошлом и тоскует о его отсутствии в настоящем, от тех, кто подобен «волку, сожравшему собственного щенка» (*Ильяс Жансугуров – автор.*), особенно со стороны власть имущих, предназначена одна доля: унижение, травля, смерть.

Мухтар никогда не думал, что судьба снова зажмет его в тиски. Известное имя, слава, почет и уважение не только в Советском Союзе, но и далеко за его рубежами. Тяжелые и легковесные суждения и заключения по поводу своих произведений он считал привычным столкновением мнений в интересах литературы, а вульгарные высказывания и непристойные сравнения в свой адрес оценивал как единственное, на что, наверное, способны бедняги со скудным образованием и низкой культурой, более того, порой ему даже было жаль этих глупых крикунов. Кроме того, властитель, который проторил главный путь к безутешному людскому горю, ушел туда, где ему уже давно следовало быть, отныне прошлое не повторится, те, кто испил вдоволь мук и страданий, но все-таки остался жив, вернутся из далеких краев домой, а здесь мы избавимся от всех подстрекателей, которые жили вылавливанием неугодных, караулили наши следы и наслаждались травлей, наивно размышлял он. По этой причине ему и в мысли не приходило уехать куда-то из Алма-Аты. Однако, какое бы двойственное состояние он ни испытывал в то мгновение, когда прочел записку своего студента, как бы ни боролись в его сердце два несовместимых друг с другом ощущения, потихоньку верх взяло чувство самосохранения: «верь, Мухтар, верь!»; он понял, что той ночью рискует провалиться в зловещую пропасть, поглотившую Ахана¹³ и многих

13 Почтительное от имени Ахмет (Байтурсынов).

Слово об Ануаре

других ярких представителей нации. «В сени твоей мне не нашлось приюта...» – вот и Мади пришлось с сочувствием вспомнить, какая же это несправедливость, когда благородного и крепкого, как алмазный клинок, человека ставят в унижительное, вызывающее жалость положение! Вот и сам Мухтар теперь приехал в Москву, не найдя спасительного укрытия в своей необъятной степи. Убежище, возможно, и нашлось бы, только не хотелось, чтобы в чей-то светлый, доброжелательный дом явился какой-нибудь злопыхатель с грозным окриком: «Эй, Ауэзов! Выходи!»...

– Эй, Ауэзов, ау, ты где витаешь?!

Мухтар вздрогнул от громкого, раздавшегося прямо над ухом голоса. Глянул – Соболев! Широко улыбаясь, он заключил его в крепкие объятия, едва не раздавив своим могучим телом. Пока Мухтар собрался встать, гость уже сжал его в охапку и поднял сам.

– Ай, Ауэзов! Ай, Мухтар! Айналайн!¹⁴ Дорогой ты мой! – мешая русские и казахские слова, Соболев три раза чмокнул в лоб своего «дорогого айналайна».

Мухтар тоже с удовольствием стиснул его в объятиях.

– Ленья, откуда ты?! Приехал?! – спросил он по-казахски, и по его голосу было очевидно, как он растроган.

– Кельдым¹⁵, Мухтар, кельдым, мой дорогой друг, – опять мешая русские и казахские слова, ответил Соболев, так и не разжав объятий.

Забыв о возрасте, два друга радовались совсем по-детски, с трудом расцепились и теперь с сияющими от восторга лицами умильно, ласково переглядывались.

– Мухтар, я только что вернулся из командировки, услышал, что ты здесь, и сразу помчался к тебе, настолько спешил, что даже в дверь стучать не стал. Ну а сам ты как, как Валя, как дети? – еле успокоившись, стал расспрашивать Соболев.

– Алма-Ата на месте, всё хорошо, все здоровы. Почему

¹⁴ *Айналайн* – милый, голубчик.

¹⁵ Приехал.

сам-то задержался? – поинтересовался Мухтар, причесывая пятерней взлохмаченные волосы.

– Попал в руки белорусских моряков, застрял там, будто в озеро провалился, ты ведь знаешь их, практически весь народ партизаны, разве они отпустят, коли в руки к ним попался? – звонко рассмеялся Соболев.

– Ту-ух, трудно же тебе пришлось! – пошутил Мухтар, и Соболев, еще больше залившись смехом, плюхнулся на диван.

Задушевно беседуя, два друга долго пили чай. Разговаривали о том, кто и что из коллег по перу пишет, у кого и в каком издательстве вышла или должна в ближайшее время выйти новая книга, какие есть новости в сфере перевода. Соболев уже приступил к переводу третьей книги «Пути Абая». Мухтар затронул и этот вопрос, поинтересовавшись: «Как продвигается?», на что Соболев, покачиваясь своим мощным телом, с улыбкой сказал: «Ай, Мухтар, Мухтар! Ты ведь знаешь, что я большевик, а разве большевики созданы не такими, что выполняют свои планы раньше срока и лучше своих возможностей?! Но на перевод четвертой книги у меня нет времени, ты поручи ее кому-нибудь другому, дружище, и не обижайся на меня, ладно?» – и он обратил на Мухтара просительный взгляд, как бы говоря: «поверь мне». Задумчиво посмотрев на друга, Мухтар ответил: «Раз так, мы это обсудим».

Когда Соболев переводил на русский язык первые две книги эпопеи, к этой весьма объемной и сложной работе с воодушевлением подключились Анна Никольская и Темирғали Нуртазин. С удовольствием вспоминая теперь, как эта троица в процессе работы порой шумно спорила в поисках эквивалента какого-то слова, перевода какого-то словосочетания, пословицы или поговорки, Ауэзов подумал: «Как там Темирғали?» – и, не желая выходить из руслу разговора о переводе романа, напомнил Соболеву:

– Хорошо. Леня, я тебя об этом и раньше просил, ты

Слово об Ануаре

знаешь, и прошу снова: будь и на этот раз аккуратен с моими сложными предложениями, никогда не считай их трудными, не дели на части, то есть не превращай в связку простых предложений, потому что простое предложение упрощает, облегчает мысль, лишает ее полноты и содержательности, а говорить и писать краткими, рублеными и скудными фразами из четырех-пяти слов не в моем стиле.

– Знаю-знаю. Такой грешок за нами водился, из-за того что доверились подстрочнику, больше такого не будет, Мухтар, не будет. Разве не мой большевистский долг беспрекословно следовать твоим указаниям? – пошутил Соболев и от души расхохотался.

Он тоже с удовольствием рассмеялся.

Свое положение Мухтар, попавший в водоворот неприятных событий, не таил от коллеги по перу, давно ставшего ему близким, сердечным другом, просто решил пока не втягивать, поскольку друг его – душа нежная, человек очень впечатлительный, по-детски беззащитно преданный и быстро расстраивающийся. Понятно, что он будет сохнуть от тоски, пока эта сложная ситуация не разрешится. Мухтару вовсе не хотелось, чтобы его друг оказался в таком состоянии. Лучше не открываться ему до тех пор, пока все не вернется и не соберутся посоветоваться. «Леня поймет, не обидится. “Друзья, враги – одно разочарование, лишь редкий друг достоин почитания”, – сказал поэт. Один из таких “редких друзей” – Леня. В благородстве его души, в чистоте его сердца, в безгрешности его характера я особенно убедился, когда мы вместе работали над трагедией “Абай”. Этот Алпамыс¹⁶ мне во сто крат дороже тех “змей” и “голодных жаб”, которые вертелись вокруг с почтительным “Муха”, а когда я попал в трудное положение, спасая свои шкуры, стали жалить исподтишка».

В дверь постучали.

– Входите, входите! – громко отозвался Соболев и, с улыбкой глядя на Мухтара, сказал: – Чем сидеть без дела, побуду у тебя на службе.

16 Главный персонаж одноименного казахского героического эпоса.

– Я не против, – откликнулся Мухтар.

Вошел светлолицый широколобый парень с откинутыми назад темно-русыми волосами, высокий, плечистый. На его рослом, как сосна, теле очень ладно сидел темно-коричневый костюм с розовым галстуком и белой рубашкой, Мухтару он показался от рождения крепким человеком, который в каких-нибудь силовых состязаниях играючи возьмет главный приз.

– Добро пожаловать, проходите! – вставая с места, пригласил Мухтар.

– Ассалаумагалејкум! – приложив правую руку к сердцу и слегка склонив голову, поприветствовал парень, шагнув в комнату.

– Уағалајкумассалам! – ответил приветствием Мухтар и протянул руку.

Поздоровавшись и с Соболевым, парень сел на указанный Мухтаром стул и сразу назвал: Калжан Нурмаханов, представитель Союза писателей Казахстана при Союзе писателей СССР.

– Муха, я легкие простудил, свалился как подкошенный... Во всяком случае, успел позвонить в приемную товарища Фадеева. Вынужден был примириться с предписанным постельным режимом, только сегодня вот от него избавился. Виноват, что не встретил вас, простите меня, – с легкой грустью в глазах сказал Калжан. Говорил быстро, чуть задыхаясь.

– Ай, какие пустяки! Погода в Москве весной очень переменчива, лучше всегда беречься и тепло одеваться. Ну а кто сообщил о моем приезде? – спросил Мухтар, мягким приятным голосом скрыв внутреннюю тревогу.

– Сам я не смог поговорить, температура сильно поднялась, поэтому чувствовал себя неважно. Разговаривал парень-киргиз, с которым мы вместе живем. Звонивший сказал: «Таким-то рейсом вылетел, встретьте его», – и назвал вашу фамилию. Сам представился Ануаром, писателем.

Слово об Ануаре

– А, да, он парень красноречивый и дельный. Ну а сам ты, в каком жанре пишешь, имеешь ли изданные книги?

– Пока что ничего достойного не написал, хочу заняться переводами и вопросами языка.

– Где ты учился? Какова твоя основная специальность?

– Учился здесь. Недавно окончил филологический факультет МГУ, увлекся литературными переводами.

– Надо же, Калжан, дорогой мой, твои цели и желания мы с радостью поддержим! – воскликнул повеселевший Мухтар и устроился на диване рядом с уткнувшимся в какой-то журнал Соболевым. – Леня, похоже, цель нашего Калжана – литературные переводы, может, если он будет твоим помощником, ты все-таки и четвертую книгу сам переведешь, а? – спросил он игривым голосом, его бледное лицо залилось легким румянцем, сомкнув губы, он потер нос, зажав его между пальцами.

Калжан, наблюдавший за ним краешком глаза, подумал: «Выходит, правду говорили, что у него есть привычка потирать нос, зажатый между пальцами».

– Мухтар, ты меня не упрашивай, разве мы не договорились? – сказал Соболев, по-детски надув свои крупные губы.

– Ага, позвольте, я пойду, когда буду нужен, вызывайте, скажете, если будут какие-то поручения, – вставая, произнес Калжан.

– Обо мне не беспокойся, дорогой, занимайся своими делами. Ой, возьми хотя бы яблок, народ не зря говорит: «Даже из пустого дома не выходи с пустыми руками»...

– Мухтар, я этого парня вижу, когда прихожу в Союз, под стать его ладной фигуре и благородная сдержанность в характере, он, случайно, не потомок аристократа, не из представителей, как у вас говорят, «белой кости»? – поинтересовался Соболев.

– Казахи говорят: «Благородная внешность внушает надежду», и в самом деле кажется приятным парнем. Но я с ним не знаком. Учился здесь, по-видимому, нашим

Әнуар туралы сөз

представителем в Союзе назначен недавно. Хотя я раньше и не знал его, он мне понравился, в самом расцвете молодости.

– Наверное, в волейбол играет, руки-то какие мощные.

– Да этот парень запросто твоих моряков, как овец, в кучу соберет и одним лишь прутиком погонять будет!

– Ай-яй, Мухтар! Ай, Великая Степь! Ну ты и сказанул, а?!

И довольные друзья засмеялись.

Когда Мухтар Омарханович впервые увидел Калжана, он словно предвидел его будущее. И не ошибся. С одобрения Ауэзова и Соболева Калжан прочел перевод третьей книги романа об Абае, отшлифовал его и перевел на русский язык рукопись четвертой книги. Оправдал надежды Ауэзова, прочившего ему стать «помощником» переводчика. Мудрый писатель посчитал тщательный перевод совсем еще молодого коллеги по перу куда качественнее, чем обычный подстрочник, и выразил Калжану огромную благодарность за то, что он открыл широкое поле для деятельности литературного переводчика. Виновником и посредником дружбы, начавшейся в те годы между Калжаном и Чингизом Айтматовым, тоже стал Ауэзов. Эта замечательная дружба двух молодых талантов подарила казахским читателям повесть Айтматова «Джамилю», которую перевел Калжан.

Решив побольше узнать о Калекене (Калжане Нурмаханове), я побеседовал с его сестренкой Казыной и ее мужем поэтом Бекеном Абдразаковым. Оба они искренние, добродушные люди, очень эмоциональные. Мы знакомы много лет. Когда Казына описывала внешний облик, фигуру, характер и привычки старшего брата, проснулось затаенное в ее сердце чувство глубокой тоски по родному человеку, и из глаз закапали наивернувшиеся прозрачными бусинками слезы.

– Боже мой, он ведь ушел, когда ему и сорока не исполнилось! – воскликнула Казына с горьким сожалением, негасимым огнем сжигавшим ее сердце.

Слово об Ануаре

– Да, скончался в свой третий мушель¹⁷, в возрасте тридцати семи лет, – тоже расстроившись, добавил Бекен, помолчал немного и продолжил свой рассказ: – Калекен охоч был до учебы, до всего нового. У него были обширные познания. Чингизу он был и другом, и критиком. Наряду с переводом его произведений, открыто высказывал свое мнение, давал советы. А вот рассказы и повести Мухтара Ауэзова и его роман высоко оценивал. Когда завершал учебу в университете, основой его дипломной работы стал роман «Абай». Однако Мухану он об этом не сказал, постеснялся. Как-то, когда мы сидели вдвоем и откровенно беседовали, Калжан разговорился, до сих пор хорошо помню его рассказ: «Впервые я увидел Мухтара Омархановича в гостинице “Москва”, когда он в результате травли вынужден был уехать отсюда в столицу и поселиться в этой гостинице. Пришел к нему, чувствуя себя виноватым, потому что из-за болезни не смог его встретить. Они сидели вдвоем с Леонидом Соболевым. Ауэзов на меня не обиделся, проявил внимание. А примерно через десять дней я пришел к нему снова, просто поприветствовать, тогда мы и разговорились. Мухтар Омарханович мне сказал: “Надо же, Калжан, после твоего первого прихода я долго вспоминал, когда и где слышал твои имя и фамилию, а ты, оказывается, именно тот человек, который написал для журнала «Знамя» самую первую толковую рецензию на мой роман! Когда я вспомнил, был искренне доволен, что познакомился с тобой. Большое тебе спасибо, мой дорогой, сила твоего пера и возможности твоего ума поистине восхищают. Не обижайся, что сказал тебе об этом так поздно”, – вот так простодушно, как ребенок, он выказал мне уважение. Предложил потом сделать подстрочный перевод рукописи четвертой книги романа. Я рискнул. Но самое интересное случилось, когда вышла третья книга романа, а четвертый

---

17 *Мушель* – согласно древнему казахскому календарю с двенадцатилетней цикличностью, возраст человека тоже отмеряется такими двенадцатилетними циклами, то есть мушелями. Первый мушель отмечается в 13 лет.

том был сдан в издательство, слушай. Прошло примерно пять или пять с половиной месяцев после того, как я сдал ему свой перевод, однажды он вызвал меня, и я тут же явился в его номер в гостинице “Москва”. Оказывается, Ауэзов всегда останавливался только в этой гостинице и именно в этом, полюбившемся ему номере. Я совершил оплошность и пришел в тот момент, когда он отдыхал. Постучал в дверь, услышал, как Мухтар Омарханович сказал “да-да”, и вошел, а он в пижаме лежит в постели. Поздоровался с ним. Был очень смущен. Ну а Мухан поднял голову и радушно сказал: “А, Калжан, хорошо, что пришел. Чай будем пить или как?” Я досадовал на себя, что помешал ему отдыхать, и, совершенно смущенный этим обстоятельством, отказался: “Муха, я тороплюсь”. Был бы кто-нибудь другой, наверняка сказал бы: “Если ты так торопишься, зачем вообще явился?”, ну а Ауэзов спокойно велел мне: “Тогда выдвинь-ка ящик стола”, – и указал подбородком на письменный стол. Пошел, открыл, а там – пачками лежат деньги! Я страшно растерялся. Никогда в жизни не видел так много денег, а может, растерялся по той причине, что перепутал и открыл не тот ящик. Стал задвигать его обратно, а Мухтар Омарханович мне и говорит: “Ай, Калжан, ты что это делаешь? Не закрывай, открой, да, открой! Это твой гонорар, возьми!” Я невольно покосился на него. Так и застыл, не зная что делать и что сказать. Мухан улыбнулся, кивнул слегка и говорит: “Не стесняйся, милый мой. Разве за труд не положена плата? Ну, бери, все это предназначено тебе”. Я посмотрел на лежащие стопками пачки денег в банковской упаковке. Взял пару пачек. Ауэзов наблюдал за мной: “Возьми еще, бери, это твоя доля за большой труд, бери!” Что делать, под его неусыпным “бери-бери!” я выгреб весь ящик, благополучно добрался с толстым раздувшимся портфелем в общежитие, закрылся изнутри на замок и пересчитал деньги – четыре тысячи рублей! Вот так неожиданно-негаданно я разбогател», – и Калекен с наслаждением рассмеялся. Если бы он был

Слово об Ануаре

жив и находился сейчас среди нас, то, без сомнения, основательно и плодотворно трудился бы, он ведь был и переводчиком, и литературоведом, и критиком, и писателем... но, увы...

Я понимал и Бекена, и Казыну. Но разве смерть поймет, что скосила человека в расцвете молодости, не дав ему даже пожить?!

...Проснувшись утром в половине седьмого, Мухтар принял душ, умылся, выпил чашку чая и, надев присланный из дому светлый костюм, вышел из гостиницы. Медленным шагом пересек Красную площадь и прошел на набережную Москвы-реки. С десятков мужчин и женщин барахтались в воде, с любопытством наблюдая за ними, Мухтар улыбнулся: «Этим моржам все нипочем, их влечет даже грязная, никогда не бывающая прозрачной вода». Перед глазами восстал из памяти Иртыш. Как же он соскучился по этой красивой реке, окаймленной летом на противоположном берегу яркой зеленью высоких ив, с щедро льющимся ночами ласкающим лунным светом и бегущими по воде в тихую безветренную пору, ластящимися мелкими волнами! Красавец Иртыш, на мелком белом песке прибрежных пляжей которого и на мягкой почве сосново-березовых лесов, растущих на этом берегу, остались разбросанные тут и там отпечатки его босых ног, а в шепот прохладного нежного ветерка, дующего ранними летними сумерками над рекой, вплеся стук его бьющегося юного сердца! В последний раз Мухтар ездил туда в прошлом году, когда исполнилось пятьдесят пять лет с того момента, как он появился на белый свет, хорошо отдохнув, насладившись теплом и покоем бабьего лета, вернулся домой. Это произошло в ту пору, когда на него обрушились, обдав грязной пылью, первые порывы той черной бури, в чьей власти он оказался сегодня. Слухи, в которых вместо аргументов преобладали показуха и преувеличения, больше шумного словоблудия, чем взвешенного анализа, быстро достигли

и Семипалатинска, кого-то огорчив, кого-то напугав, а кого-то и обрадовав. По-настоящему преданные друзья встретили его с открытым сердцем, широко распахнув объятия, окружили почетом и гостеприимством. Те, кто занял позицию «ни туда ни сюда», старались избегать его, прятались в тени, ожидая, чем все закончится, а те, что ликовали и готовы были его заклевать, караулили каждый шаг Мухтара, скаля зубы, ходили вокруг кругами, стараясь увидеть, как смятен, расстроен и раздавлен «этот сын Абая, ставший русофилом». Тем не менее, и стариков, и молодых, искренне почитающих Абая, ушедшего со словами «я остался один, как могила в степи», – гораздо больше, и они своего Мухтара встречали как почетного гостя, без усталости потчевали, заботливо за ним ухаживали, наслаждались его слух приятными беседами, песнями и кюями. Утром в день отъезда в Алма-Ату Мухтар, как и сегодня, специально отправился на берег Иртыша один, совершил прогулку на свежем воздухе и, любуясь беззаботно бегущими волнами великой реки, предался нахлынувшим волна за волной беспокойным раздумьям. Как бы он ни старался отвлечься от мыслей о плохом, обмануть себя не получалось, его не оставляли сомнения в хорошем исходе всей этой шумихи, однако, даже в этот момент ему и в голову не приходило, что уму непостижимая бессовестная клевета в конце концов подведет его к дверям тюрьмы...

– Дяденька, скажите, который час? – неожиданно раздавшийся вопрос вернул Мухтара с берегов Иртыша снова на набережную Москвы-реки.

Он взглянул на часы – уже восемь. Сказал время мальчишке, подплывшему и плещущемуся у берега, подобно обученному дельфину, и развернулся в обратную сторону.

– Спасибо, дяденька! – раздалось в ответ, и Мухтар, заметивший, как мальчишка поплыл дальше, качая головой, невольно усмехнулся: «А руками-то бьет по воде, точно женщина, которая полощет белье».

Слово об Ануаре

За спиной послышался рев моторной лодки, то ли поднимающейся, то ли спускающейся по реке. Через считанные минуты закипит, забурлит будничная суэта московской жизни. Он купил в гостиничном лотке карандаш, зашел в номер и переоделся. Направился к столу, накрытому дежурными, по дороге взял с журнального столика «Комсомольскую правду», налил в пиалу чай, положил три кусочка рафинада, как в детстве, стараясь, чтобы один упал на другой, отодвинул пиалу ближе к центру стола и, развернув сложенную газету, откинулся на спинку стула. Газета с характером, высказывающая смелые суждения, пламенный стиль которой, свойственный молодости, то затухает, то разгорается, а рупор истины то гремит, то затихает, она всегда стремится открыть молодые таланты и познакомить с ними своих читателей. Забавляет и тем, что у нее есть привычка время от времени пытаться приструнить Союз писателей... Мысли Мухтара перебил телефонный звонок. Звонил Сурков.

– Мухтар Омарханович, я был вчера у Сан Саныча, он просил, чтобы ты написал в секретариат письмо, где коротко обрисовал свое положение, – без официального документа ведь нельзя, как говорят у нас, у русских: «Слово к делу не пришьешь». Сан Саныч, когда выйдет из больницы, сам проведет заседание, чтобы сразу урегулировать вопрос. Как, Мухтар Омарханович, согласен? – прогремел он в трубку.

– Разве мы не договорились подождать и ничего пока не говорить Сан Санычу?

– Мухтар Омарханович, он о твоём положении знает, я ему рассказал все, что услышал от тебя.

– Когда?! Зачем рассказал?!

– Раз в неделю я хожу к нему, чтобы согласовать рабочие вопросы, вот в один из таких приходов и пришлось доложить.

– Вот тебе и на!

– Мухтар Омарханович, ты на меня не обижайся. Знаешь ведь Сан Саныча, он утаивания не простит, да и легко

прочтет, что у тебя в голове. В тот раз посмотрел на меня пытливо и сразу спросил: «Мухтар обычно перед прилетом мне звонит, а этот его приезд какой-то непонятный, он не говорил тебе о причине?» Тут уж я увильнуть не смог.

– Вот так, значит?

– Да, Мухтар Омарханович, вот так, не таи обиду. А еще он в тот раз продиктовал мне телеграмму на имя товарища Шаяхметова.

– Телеграмму?! Какую?! – губы Мухтара слегка задрожали, брови насупились.

– Копии у меня на руках сейчас нет, а содержание таково: выражаю свое несогласие с травлей крупного, всемирно известного писателя Мухтара Омархановича Ауэзова, прошу вас учесть это – член Центрального Комитета Коммунистической партии Советского Союза Фадеев. Велел отправить от его имени. Переговорил здесь и с КГБ. Мухтар Омарханович, я сейчас к нему, что передать от вас?

– Дороже всего для меня его здоровье, пусть хорошо подлечится и выйдет полностью поправившимся!..

«Эх, Алеша, Алеша!.. Шуметь и греметь своим голосом ты мастер, а вот притормозить, когда надо, утаить что-то не можешь, наивный и простодушный, таким тебя Бог с самого начала создал. Саша тебя любит, ценит твою преданность, честность и деловитость, потому и сделал своей правой рукой. В твоём характере нет ни капли лицемерия, если потребуется, не раздумывая бросишься в огонь и в воду. Только зачем же ты рассказал ему о нашем разговоре? Лишние волнения и переживания не принесут ведь пользы его и без того пошатнувшегося здоровью».

Вечером Сурков позвонил снова.

– Мухтар Омарханович, с утра я тебя, кажется, обидел, а вот сейчас хочу порадовать. Сан Саныч просил тебя навестить его, на завтра на двенадцать часов заказан пропуск, как, устраивает?

Слово об Ануаре

«Ну и хитрец ты, Алеша, прямо Кожанасыр^{18!}!»

Женя, подвезя его к Кремлевской больнице, попросил:

– Мухтар-ага, передайте от меня привет Сан Санычу! – и голос у него был какой-то по-особенному ласковый.

– Конечно, передам, жолдас Женя, обязательно!

Фадеев сидел в постели. Пышная густая шевелюра поредела, стала короче, уши оттопырены сильнее прежнего, шея исхудала, вытянулась, торчит кадык. Увидев вошедшего Ауэзова, он слабо раскрыл объятия и тихим дрожащим голосом произнес:

– Мухта-а-ар!

– Саша!

Устремившись навстречу, Мухтар наклонился и осторожно, сдерживая себя, обнял друга. На несколько мгновений, растроганные встречей, они застыли в одном объятье, уткнувшись носами в шею друг друга, как это делает поднятый на руки малыш, ластящийся к матери. Затем Мухтар, ловко выскользнув из объятий, сел на стоящий у кровати стул, держа Фадеева за обе руки, заставил себя улыбнуться и с нарочитой иронией спросил:

– Саша, я-то считал своего Сан Саныча сильным, а ты что, выходит, слабаком оказался?

– Да это же всего лишь каприз, Мухтар, захотелось почувствовать вашу любовь и ласку, – ответил, улыбаясь, Фадеев.

– Капризничай, Саша, капризничай сколько хочешь, только слабину не давай, – не переставая шутить, поддержал его Мухтар.

– Конечно, Мухтар... сейчас нам не время быть слабыми.

Обменялись расспросами о семейных новостях, о друзьях и товарищах. Фадеев поинтересовался, как продвигается работа над эпопеей «Путь Абая». О себе же, 18 Главный герой множества казахских народных сатирических, юмористических сказок и анекдотов.

Әнуар туралы сөз

говоря с одышкой, качая головой, насмешливо сказал, что, обрадованный получением председательского портфеля, совсем в последнее время перо забросил. Мухтар с его мыслью не согласился, привел в пример казахскую поговорку, которая гласит: «Умение руководить – искусство», – и добавил, что такой талант дается далеко не каждому, завершая разговор, сказал:

– Саша, ты отдыхай, выздоравливай, об остальном поговорим, когда выпишешься, ну а мне пора идти, – и, поднявшись с места, он легонько пожал другу руку.

– Посидел бы еще... Ладно... ты не беспокойся. Все будет хорошо, все наладится! – заверил, кивнув головой, Фадеев.

– Разумеется, Саша, я в этом не сомневаюсь, лишь одного желаю – чтобы ты поправился...

Уже половина одиннадцатого. Легко одевшись, Мухтар вышел в переднюю комнату, открыл бутылку «Боржоми», а когда наливал в стакан минералку, послышался стук в дверь, следом она открылась.

– Можно войти? Муха! Ассалаумагалейкум! – раздался резкий голос.

«Какой знакомый!» – подумал Мухтар, обернулся и, тут же поставив бутылку на стол, пошел с распахнутыми руками навстречу гостю:

– Надо же, Альжаппар!

– Муха! – устремился к нему коротковолосый круглолицый мужчина средних лет.

Это был писатель-драматург Альжаппар Абишев. Они крепко обнялись, как два истосковавшихся друг по другу брата, поздоровались, обменялись привычными расспросами.

– Боже, откуда ты? Кто тебе сказал, что я здесь? Замечательно, что зашел, проходи, садись!

– О вашем приезде я услышал от здешнего нашего представителя, парня по имени Калжан, сам я в «Галицыно» отдыхаю, он мне туда позвонил.

Слово об Ануаре

– Да, ты ведь говорил мне, что собираешься поехать в один из домов творчества, выходит, устроился в тиши и покое?

– Там шума мало. Это вам не «Переделкино». Как вы сами, Муха, в полном здравии? – спросил Альжаппар, исподволь изучая лицо Мухтара. Он был осведомлен о положении старшего коллеги по перу. Когда поинтересовался у Калжана: «Как выглядит Муха? В порядке ли его семья, все ли благополучно дома?», тот ответил: «Я ведь прежде не был знаком с Мухтаром Омархановичем лично, да и виноват был перед ним – из-за болезни не смог встретить, поэтому зашел к нему в гостиницу, чтобы поздороваться и извиниться, сказал, что готов выполнить все его поручения, однако, если он сам не вызывает меня, удобно ли мне его беспокоить? Если верить слухам, долетевшим вчера до меня с родины, он был вынужден срочным образом тайно уехать. Когда же наступит покой среди казахов!» – в отчаянии воскликнул Калжан под конец, не в силах скрыть душевной обиды.

– Да садись же! – призвал Альжаппара Мухтар, указывая на стул. Облокотившись одной рукой о стол, слегка откинувшись корпусом назад, он посидел немного молча, а потом, нахмурившись, заговорил: – Ты знаешь, что за моей спиной уже давно вьется шлейф грязных пересудов, осведомлен и о том, как напускают дым и что говорят обо мне однобокие критики, но о многом еще не слышал, ты должен знать все, пусть это не будет грузом лишь для меня одного...

В его мягком голосе появилась жесткость, карие глаза смотрели сосредоточенно. Подробно, не жалея язвительных красок и щедро цитируя Абая, он рассказал Альжаппару о неблагоприятных поступках некоторых алма-атинских «братьев-коллег» – писателей, критиков и литературоведов: как, войдя в азарт, они обвиняют его во всех смертных грехах, закидывают камнями и разносят слухи; как эти безмозглые, не имеющие собственного

Әнуар туралы сөз

мнения кичливые невежды, вызывающие только смех, довели его до состояния, когда при здоровом теле невыносимо болит душа, и как он понял, что не настало еще время, когда люди, сплотившись, дадут отпор подлецам и коварным пройдохам. С резким, горьким упреком Мухтар сурово поведал о том, что, не найдя приюта в Сарыарке и Семиречье, приехал за защитой в Москву, что не обрел опоры, покровительства и помощи в среде алма-атинской интеллигенции, а поддержку ему, неожиданно для него самого, оказали его собственные молодые ученики, которые тайным способом переправили его сюда. Глотнув минеральной воды, он немного оттаял и уже более мягким голосом добавил:

– Пока я жив, буду всегда благодарен Ануару, который ради меня подставил под топор собственную голову, а когда умру, ему будет благодарен и прах мой.

– Это какой Ануар? И что он такого сделал? – спросил Альжаппар, внимательно слушавший Мухтара, казалось, не только ушами, но и всем своим подавшимся вперед телом.

– Ануар – это мой ученик Ануар Алимжанов. Если б он не нашел способ моего побега, я бы сейчас сидел не здесь, в центре Москвы, а в каком-нибудь углу одной из алма-атинских тюрем. – Вглядевшись в наручные часы, Мухтар заторопился: – Ну, пожалуй, пора, в двенадцать часов на заседании в Союзе писателей будут читать мое письмо на имя Фадеева, ты тоже прими участие и послушай, пойдём! – и он встал.

Альжаппар чувствовал себя так, словно оказался между сном и реальностью.

Когда они вдвоем с Мухтаром вошли в кабинет председателя правления Союза писателей СССР А.А. Фадеева, сидящие по обе стороны длинного стола люди, вставая, шумно загомонили:

– О, Мухтар Омарханович!..

– Мухтар!..

Слово об Ануаре

– Добро пожаловать, проходи выше!..

Пока Мухтар здоровался с членами правления, с кем-то обнимаясь, кому-то пожимая руку, кого-то стиснув в крепких объятьях, Альжаппар поздоровался с присутствовавшим здесь же председателем правления Союза писателей Казахстана Абдрахимом Жаймурзиным, которого хорошо знал, и вдвоем они стали с искренним любопытством наблюдать за остальными, издававшими радостные возгласы и шумно переговаривавшимися.

«Уа, да ты только посмотри, как засиял наш Мухтар-ага! В этом кругу самых интеллигентных и образованных людей он, оказывается, пользуется особым авторитетом», – восхитился про себя Альжаппар. «Не ценим золото, пока оно в руках», – невольно пришли на память крылатые слова казахской пословицы, и, вспомнив о горьком рассказе всеми почитаемого писателя, прозвучавшем недавно в гостиничном номере, он закипел от злобы на тех ничтожеств, что ранили своей бессовестной травлей его большое сердце. Таких неприглядных и недостойных людей, конечно, меньшинство, но именно такие, у кого нет ни чести, ни совести, всегда ухитряются поселить страх и одолеть большинство. Беда равнодушного, неустойчивого времени – в этом. Наверное, среди этой толпы неистово стремящихся довести благородного человека до отчаяния есть и льстецы, которых не видно, не слышно, не распознать, ведь на виду они фальшиво улыбаются, а подлость прячут за радушным старанием услужить. Неужели нет никого, кто призвал бы всех их к совести, вынудил отступить, вразумил? Не может быть, что нет! Куда смотрит руководитель нашей партии Жумабай Шаяхметов? Почему он молчит, зная, что нет такой силы, которая способна отвергнуть мнение руководства партии? Неужели он не знает о том, кем является Ауэзов и почему он попал в неприятную ситуацию?! В результате этих бурей пронесшихся в голове мыслей Альжаппар вдруг пришел к неожиданному решению. И это решение – сегодня же

Әнуар туралы сөз

написать Шаяхметову письмо, написать смело, не робея, не юля, жестко и резко. Хотя Мухтар Ауэзов и не коммунист, он нужен народу!

– Итак, товарищи! – прочистив горло и оглядев собравшихся, начал Сурков, когда шум стих и народ расселся по местам. – Досадно, конечно, что товарищ Фадеев не может принять участия в нашем сегодняшнем заседании, однако о вопросе, который мы сегодня обсудим, он полностью осведомлен, а если сказать точнее, именно товарищ Фадеев обратил внимание секретариата на необходимость проведения этого заседания и просил устроить его в обязательном порядке. Здоровье Александра Александровича поправляется, через одну-две недели он снова будет с нами. Таким образом, товарищи, давайте приступим к делу. – Сурков вдруг посмотрел на Ауэзова и сказал, глядя на брюнетку с изогнутыми бровями, сидящую с правой стороны стола: – Мухтар Омарханович, здесь присутствует только один человек, с которым вы не знакомы, – это Арфо Аветисовна Петросян, ученый-литературовед, секретарь парткома нашего Института литературы.

– Мы уже успели познакомиться, – откликнулся Мухтар.

– В таком случае, Мухтар Омарханович, мои обязанности хотя бы на немного облегчились, – улыбнулся Сурков и взял со стола несколько исписанных листков. – Товарищи, это – письмо, с которым к нам обратился уважаемый товарищ Мухтар Омарханович Ауэзов, некоторым из вас я уже успел кратко изложить его содержание, но остальным оно неизвестно. По поручению товарища Фадеева я его вам сейчас прочту, затем каждый из вас выскажет свое мнение, как, согласны с таким порядком? – сделав паузу, он вновь оглядел присутствующих.

– Правильно!

– Конечно, надо прочесть!

– Ну, тогда слушайте, я прочту. – Сурков сел, откашлялся и начал читать:

Слово об Ануаре

«Товарищам :

Фадееву Александру Александровичу,

Суркову Алексею Александровичу,

Симонову Константину Михайловичу

от члена правления Союза писателей СССР

писателя Ауэзова М.О.

ЗАЯВЛЕНИЕ

Как человек к человеку, как писатель к писателю однажды в жизни я обращаюсь к Вам троим в очень трудный момент моей жизни, в состоянии большой моральной подавленности. Прошу Вас о немногом, а именно, познакомиться с данным моим заявлением и познакомиться лично с теми двумя материалами, которые я приложил к настоящему своему заявлению, и сказать где следует (где и как Вы найдете нужным) свое слово за писателя, известного Вам хотя бы своей творческой деятельностью.

Один из приложенных документов – это копия моего заявления на имя министра культуры СССР тов. Пономаренко, а другой – мое выступление на недавно проведенной в Алма-Ате дискуссии по казахскому эпосу.

По этим двум материалам можно получить ясное представление о тех условиях и обстоятельствах, в которые я поставлен сейчас, и еще в ту пору, когда я работаю над очень значительной темой о создании образа казахской советской женщины (бывшей батрачки бая, ставшей секретарем райкома, кандидатом наук, Героем Социалистического Труда) в виде пьесы и в плане нового советского романа.

Дело в том, что, освобождая меня от работы в университете, и. о. ректора безоговорочно приклеивает мне ярлык националиста (копия приказа прилагается). А в своем докладе на дискуссии по эпосу доцент М. Габдуллин меня именует буржуазным националистом, до сих пор неизменно стоящим на давних политических

Әнуар туралы сөз
ошибочных позициях и якобы проводящим в своих статьях по эпосу враждебные советской стране буржуазно-националистические идеи.

Развернувшаяся в республике за последние три года правильная, нужная и важная критика буржуазно-националистических ошибок в области литературоведения, сказала много справедливого и о моих ошибках. О них же я говорил, признавался на многих собраниях. О них же я пишу и товарищу Пономаренко, говорил о них и в своем прилагаемом выступлении на дискуссии.

Но вместе с этим я не могу не указать: в результате вот уже трехлетнего обсуждения всех этих вопросов, теперь на то, что в критике моей деятельности, в обсуждениях ее (как это сделано по Казгосуниверситету) допускается двойкая тенденциозная несправедливость.

Во-первых, нигде и никем из критиков не учитывается моя деятельность писателя, написавшего наряду с ошибочными, в большинстве своем давними статьями, и много художественных произведений, таких как пьесы, повести и романы, на те же темы исторического прошлого, а иногда даже на темы тех же ошибочно написанных статей, но в гораздо более правильном освещении их в пьесах и прозе.

Настолько не учитывается эта самая основная сторона моей деятельности, что, вынося суровый приговор как политическое обвинение всей моей деятельности, только на днях докладчик по эпосу М. Габдуллин заявил в своем заключительном слове, что он говорит лишь обо мне – научном работнике, а не говорит обо мне – писателе. Подобное заявление М. Габдуллина может подтвердить и т. Климович Л.И., присутствовавший на упомянутой дискуссии в Алма-Ате.

С одной стороны, человек ведет критику на истребление и, с другой, говорит, что не учитывает основную вашу деятельность. Какая же логика и справедливость подобной оценки человека?

Слово об Ануаре

Во-вторых, есть явная тенденция значительной группы лиц, допускавших в своих работах на темы фольклора и всего прошлого очень много грубых идейно-политических ошибок буржуазно-националистического характера и стремящихся переложить тяжесть своей вины на меня как на человека с известным грузом прошлого. При этом данные лица дружно ссылаются на меня как на высказывавшегося по тем или иным поводам впервые и будто бы тем способствовавшего их же ошибкам. Между тем, эти лица – члены партии, очень ответственные работники, выступающие на фронте литературы и науки уже ряд десятилетий или более десятка лет, по меньшей мере, полагают, что будто указание их на первого ошибавшегося, якобы, освобождает их от ответственности или облегчает их вину.

Однако эти лица-то ошибались покрупнее и вреднее меня, потому, что они писали не только статьи, как я, а писали школьные учебники, составляли хрестоматии, писали совместно школьные и вузовские программы (заменявшие годами учебники), и писали эти свои коллективные труды в одних и тех же, приблизительно, авторских сочетаниях в течение многих лет и до самого последнего времени.

Новвыступлениях на дискуссиях, на собраниях указанные лица дают льготные оценки одним и уничтожающие – другим, в частности, мне, вынося приговоры на подобие приказа ректора КазГУ.

Требую к себе справедливости, я лишь напомним о том, что мною написаны 21 оригинальная пьеса, несколько романов, ряд повестей и много рассказов. Более половины указанных пьес посвящены советской тематике, и огромное большинство таких пьес шло в казахских театрах. Я не стану распространяться о цикле своих романов об Абае. Одно только скажу: о том, что, являясь самыми крупными произведениями моей интеллектуально-творческой деятельности, они и

Әнуар туралы сөз
при наличии отдельных недостатков никак не являются книгами, пропагандирующими национализм. Наоборот, самым главным их достоинством, самой сокровенной их сутью являлась глубокая, искренняя любовь и уважение к русской культуре, к русскому народу, к его истории, т. е. все, что активно противостоит казахскому национализму. Умалчивая самые значительные стороны моей многолетней положительной деятельности и вынося самые беспощадные и безудержно грубые политические обвинения, люди совершают чрезмерное насилие над моей личностью и тем самым наносят глубокий ущерб моей сегодняшней напряженной творческой деятельности честного, ищущего советского писателя. Вот почему я настойчиво прошу Вашего вмешательства и справедливого заступничества, хотя бы в тех моментах, где я прав и где люди переходят грани дозволенного, нарушают требования товарищеской критики и становятся на путь обидного, невыносимого охаивания.

Мухтар АУЭЗОВ

13. 04. 1953 г.»

Описанная в письме ситуация оказала тяжелое впечатление на слушателей. Похожие искусственно вызванные смутные события ранили и некоторых из сидящих в кабинете, без всякой вины безжалостно исполосовав их собственные судьбы или судьбы их близких и родственников. Даже у любимца Сталина Симонова жизнь не была идеально гладкой. Не зря говорят, что «одна печаль будит тысячи других», поэтому, когда Сурков закончил читать письмо, в помещении на несколько мгновений повисла мертвая тишина.

– Да-а... – нарушив молчание, вздохнул Николай Тихонов и, покачав большой взлохмаченной головой, добавил: – Такова жизнь, ничего нельзя предвидеть заранее.

– Поневоле веришь, потому что все это написал сам Мухтар Омарханович, а если бы я услышал это от кого-

Слово об Ануаре

то другого, никогда бы не поверил, – признался Вадим Кожевников.

– Кто спросит теперь, веришь ты или не веришь? – подал голос и Леонид Леонов.

– Товарищи, можно и не читать приложенные к письму Мухтара Омархановича бумаги, все ведь и так ясно, словом, у меня есть такое предложение: если согласны, давайте сначала выслушаем мнение руководства Союза писателей Казахстана, председатель правления Союза здесь присутствует, – сказал Сурков и указал на Абдрахима Жаймурзина.

– Правильно, давайте послушаем, – поддержал Симонов.

– В таком случае, товарищ Жаймурзин, мы все внимание, что скажете? – предложил Сурков, потирая свой острый подбородок.

Жаймурзин встал и сообщил, что у руководства Союза писателей Казахстана нет никаких неуместных превратных мнений относительно товарища Мухтара Омархановича Ауэзова, однако некоторые члены Союза погрязли в односторонней критике. Публикуют статьи с необоснованной клеветой на Мухтара Омархановича, где оценивают его произведения как уклонистские. Он признал, что такие люди, действительно, есть, и дал кое-какие пояснения.

– Можно было и сидя говорить, спасибо, прошу вас, садитесь, – сказал Сурков и посмотрел теперь на Ауэзова: – Мухтар Омарханович, вам есть что добавить к своему письму?

Мухтар, у которого на широком лбу появился легкий румянец, держась ладонями за край стола, чуть откинулся корпусом назад и заговорил мягким мелодичным голосом:

– Уважаемые друзья! Я благодарю вас за ваше внимание и благосклонность. – Затем перешел к сути. Бесспорной истиной, сказал он, является то, что Великая Октябрьская социалистическая революция спасла весь казахский народ от мучительного положения, в которое его ввергли колонизаторы Российской империи. Кто-то

Әнуар туралы сөз

из представителей молодой казахской интеллигенции это понял, кто-то нет, себя же сам Мухтар относит к рядам тех, кто из-за недостатка политического сознания не смог понять, осознать это сразу. – Нам толком не разъяснили курс эпохальных перемен, взбудораживших весь мир, в поисках вразумительной информации мы стучались во все двери – одни были закрыты, из других нас попросту вытолкали, а за третьими напустили тумана и скандальными требованиями повергли в оторопь. Как было не запутаться во время такой смуты, в пору непроглядных сумерек, да еще находясь в отдаленном уголке страны? Если уж опираться на истину, разве некоторых из вас, мои уважаемые друзья, не запутали поначалу тоже речи вашего вождя Владимира Ильича Ленина и вашего учителя Алексея Максимовича Горького, хотя они и находились поблизости от вас?

Раздались невольные смешки. Сидевший рядом с Мухтаром Леонид Леонов пригладил свои усы и, ткнув его локтем, сказал:

– Мухтар Омарханович, один из таких запутавшихся сидит прямо перед вами, – и он кивком подбородка указал на расположившегося напротив Николая Тихонова.

Народ дружно рассмеялся. Толстяк Тихонов, по-детски кротко улыбнувшись, качнул согласно головой.

– Мой писательский путь тоже не был прямым, – продолжил свое выступление Мухтар. – Был период, когда я увлекся романтизмом, даже натурализмом. Совершал необдуманные ошибки и когда уже принял социалистический реализм, ну а вообще-то, если обратиться к реальному положению дел, социалистический реализм – сам по себе весьма сложный вопрос, который еще требует тщательного обдумывания. И вот, в таких условиях, когда вокруг тебя поднята предвзятая шумиха и тебя обвиняют и в том, где ты неправ, и в том, где ты прав, с фонарем в руках выслеживая каждый твой шаг, противостоять горластым верхоглядам тщетное занятие, все равно что пустить

Слово об Ануаре

стрелу в безлюдное поле. На открытом фронте можно не бояться, не опасаться, не робеть перед врагом, а вот бороться с пустоголовыми наглецами, забрасывающими тебя грязью исподтишка, которые, будучи сегодня на твоей стороне, завтра перевернутся на другую, воевать с такими невозможно, как и с теми ненормальными, что готовы кидать в тебя чем попало при первой же встрече – лишь бы задеть. Теперь вы, наверное, понимаете ту безысходную ситуацию, которая вынудила меня прибыть сюда и написать вам письмо. Если б я не успел тогда уехать, то тем же вечером был бы арестован, меня спасли и тайно переправили сюда мои молодые друзья. Вот и все, что я хотел бы сказать.

– Нет границ подлости! – резюмировал Симонов, пригладив свои коротко остриженные волосы.

– Откуда ж взяться границам, если нет тех, кто их установит?! – сказал Леонов.

– Уважаемый Мухтар Омарханович, – заговорил Сурков, посмотрев сначала на Ауэзова, а затем оглядев присутствовавших, – на нас, бесспорно, оказала тяжелое впечатление та немыслимая преступная ситуация, в которую вы, всеми нами искренне уважаемый человек, попали. Да, вы знаете, что такое и здесь бывает, что в подобном положении оказывались и ваши здешние коллеги. Но я говорю вам об этом не в целях успокоения, мы собрались не для того, чтобы вас утешить или отвлечь, мы собрались, чтобы вас защитить от преступных злоупотреблений и несправедливости. На мой взгляд, товарищи, нам следует вынести решение по письму Мухтара Омархановича, и это решение должно основываться на мнении товарища Фадеева, а его мнение таково. Быстро растущая, развивающаяся, совершенствующаяся казахская литература, у которой светлое будущее, – большая и неотъемлемая часть советской литературы. Среди ее представителей такие крупные, известные на весь мир личности, как гигант народной поэзии Джамбул, сидящий среди нас наш друг,

Әнуар туралы сөз

необычайно талантливый Мухтар Омарханович Ауэзов, а также Сабит Муканов, Габит Мусрепов, Габиден Мустафин. А сколько молодых одаренных писателей идут по их стопам?! Если говорить словами товарища Фадеева, наш уважаемый Мухтар Омарханович – «один из золотых столпов советской литературы», следовательно, товарищи, мы не можем позволить, чтобы кто-то унижал казахскую литературу и пятнал честь Мухтара Омархановича!

С мест послышались крики:

– Поддерживаем!

– Правильно!

– Нельзя мириться с разнузданной травлей!

Мухтар, сидевший настороже, искоса поглядывая в окно, повернулся с просиявшим лицом и склонил слегка голову, ясно давая понять, что очень благодарен за проявленное к нему уважение. Сурков с тем же пылом заговорил снова:

– Когда я, навещая товарища Фадеева в больнице, коротко доложил ему о положении Мухтара Омархановича, о котором он сам рассказал мне, Александр Александрович поручил мне отправить от его имени протестную телеграмму в адрес руководителя Компартии Казахстана, ее первого секретаря товарища Шаяхметова, а копию – в КГБ СССР. Ее содержание он мне продиктовал, и в тот же день я направил телеграмму в Алма-Ату.

– Верно сделали!

– Сан Саныч в подобных случаях не мешкает!

После возгласов одобрения с мест Сурков продолжил свое выступление:

– Ознакомившись с письмом Мухтара Омархановича, товарищ Фадеев просил нас, чтобы на основе постановления нынешнего заседания секретариата было написано итоговое письмо в Центральный Комитет Коммунистической партии Советского Союза и в Центральный Комитет Компартии Казахстана, а для этого создана комиссия во главе с Николаем Семеновичем Тихоновым, в состав которой

Слово об Ануаре

должны войти товарищи Леонов, Симонов, Петросян, Кожевников и Жаймурзин.

– Правильно!

– Предлагаю такой проект постановления нашего заседания: первое – написать вышеназванные письма. Ну а моя задача – доставить эти письма по назначению. Второе – поручить товарищам Симонову и Кожевникову проконтролировать, чтобы во всесоюзных газетах не были опубликованы материалы, порочащие товарища Ауэзова. Третье – пока вопрос не разрешится справедливо, а это, к сожалению, в такой период перемен, как сегодня, может растянуться и никто не знает, на сколько дней, даже, возможно, месяцев, то есть пока ситуация не урегулируется, Мухтар Омарханович будет находиться в Москве. Поэтому было бы целесообразным устроить Мухтара Омархановича на работу в Московский университет на кафедру литератур народов СССР, думаю, товарищ Ауэзов не станет возражать, а реализацию этого вопроса следует поручить товарищам Леонову и Петросян. Как, товарищи, согласны? – с воодушевлением спросил Сурков.

– Естественно, согласны!

– Новой кафедре, в создание которой внес вклад и сам Мухтар Омарханович, очень полезна будет его помощь.

– Верно! Предлагаю принять постановление в этом виде. Ну а ты, Алексей Александрович, позволь мне сказать несколько слов, – обратился к Суркову Вадим Кожевников и, откашлявшись, продолжил: – Товарищи, если Мухтар Омарханович националист, то я тоже националист, – после этих слов присутствовавшие дружно рассмеялись. – Да, я тогда тоже националист. Потому что русский вариант романа «Абай», как вы знаете, впервые был опубликован в нашем журнале «Знамя». В ходе подготовки издания Мухтар Омарханович два раза приезжал специально из Алма-Аты и очень согласованно поработал с редактором, показав пример удивительной скромности. Наши сотрудники до сих пор с удовольствием

вспоминают Мухтара Омархановича, скучают по нему, ждут не дождутся, когда наш уважаемый автор предложит нам для публикации свое новое произведение. Вот я и думаю, выходит, не только я, но и весь коллектив нашего журнала сплошь ауэзовцы-националисты? – и народ снова разразился дружным смехом.

– О, если так, то и главная редакция «Литературной газеты», в частности вот Константин Михайлович, тоже националист-ауэзовец, –крутя ус, добавил в тон Кожевникову Леонов и посмотрел на Симонова.

Подняв обе руки, тот с притворным восторгом воскликнул:

– С Мухтаром Омархановичем я всегда готов отправиться на Колыму!

– Товарищи, думаю, пора приступить к подготовке проекта письма, – предложил Тихонов.

– Правильно. На этом давайте завершим наше заседание. Нет ли других мнений и предложений? – спросил, вставая, Сурков, потом перевел взгляд на Ауэзова.

Мухтар поднялся и обратился к коллегам:

– Дорогие товарищи, друзья! У казахов есть поучительная пословица: «Щедрый отдаст все, что имеет, друг – не пожалеет душу». Я – человек, который обрел среди вас и по-настоящему щедрых людей, и преданных друзей. В вашу среду меня привел путь, начавшийся в Ленинградском университете, с тех самых пор под этими священными сводами я вкушаю плоды подлинной заботы и внимания от всех вас без исключения. Вот и сегодня, когда я особенно нуждаюсь в благожелательном отношении и теплом участии, когда измучен грузом тяжелых мыслей, вы озарили светом мою душу, подарили радость моему сердцу. За это я говорю тысячу и одно спасибо всем вам, а также, к сожалению, не присутствующим здесь Александру Александровичу Фадееву, Константину Александровичу Федину и другим друзьям и товарищам! – и он прижал правую руку к сердцу.

Слово об Ануаре

Остальные тоже встали с мест и сгрудились вокруг Ауэзова.

– Мухтар Омарханович, – взяв Мухтара под руку и добродушно глядя собеседнику в лицо, сказал Леонов, – я слышал, у вас есть и другая пословица: «Чтобы найти друга, научись быть другом». Нас с вами подружили ваши прекрасные рассказы, в которых мысль вьется по-особому, ваши глубокого содержания статьи, ваш широкого размаха «Абай», ваша мудрая философия, ваше безупречное древневосточное красноречие. Мы безгранично благодарны вам за вашу дружбу и благодарны казахскому народу, подарившему нам такого друга.

Кабинет заполнил гул восторженных возгласов:

– Браво!

– Здорово сказали, Леонид Максимович!

– Да-да, прямо в точку!..

Когда вернулись в гостиницу, Альжаппар глаз не отрывал от Ауэзова. Утром он видел здесь Мухтара, пребывающего в тревожном, беспокойном состоянии, похожего на тигра, мечущегося в клетке, на волну, переполняющую русло в поисках выхода, на ветер, теснящийся в узком ущелье. Теперь же он красовался как острокрылый орел со склонов Хан-Тенгри, был спокоен, как вольный ветерок, веющий над просторами Сарыарки, а речь его лилась как светлый дождь над Алатау:

– Эй, Альжаппар, что-то ты неразговорчив, почему молчишь? Разве мы не одолели сегодня трудный перевал?! Я и раньше знал, что Саша – о Фадееве говорю – несгибаемая личность, решительность, с которой он отправил жесткую телеграмму от своего имени нашему «лысому», лишний раз вызвала мое восхищение. Даже этим заседанием, в сущности, руководил он, хотя сам и лежит в больнице. Заметно, что дал короткие, точные указания и конкретное заключение. Сам, наверное, заметил, понял, что и у всех других моих друзей чистые намерения и честное отношение.

– Видел, Муха, и про себя радовался.

Әнуар туралы сөз

– Надо же! – воскликнул Мухтар и провел пальцами по носу. – Я тут неожиданно вспомнил одну забавную выходку Фадеева. Несколько лет назад, когда мы с ним беседовали в его кабинете, я ему сообщил, что русский перевод второй книги романа «Абай» отправлен в набор, и Сан Саныч сказал мне: «Таким образом, поставил последнюю точку?» Разве будешь таить секреты от друга, вот я и признался: «Нет, если жизнь даст, будет продолжение, я только до середины дошел». – «На полпути правильнее дать коню передышку, – говорит мне Фадеев, – ты бы принес мне рукопись второй книги, хочу почитать». В тот же день я позвонил домой и попросил передать рукопись через родственника, собиравшегося приехать в Москву. Сан Саныч прочел ее за шесть дней и сказал мне: «Мухтар, роман и в этом виде вполне законченное произведение, ты напиши к нему эпилог». – «Это зачем еще? – удивился я. – Сказал ведь, что напишу продолжение». А он снова: «Напиши эпилог и принеси мне! Что ты торгуешься, казахи ведь вроде не из породы торговцев?!», – и Мухтар, опять проведя пальцами по носу, от души рассмеялся. – И только тогда я понял, что за хитрость предпринял Сан Саныч, когда мне вручили Сталинскую премию.

– Какой же он молодец! – восхитился Альжаппар и искренне поделился: – Муха, да любой из ваших прославленных друзей, что были сегодня на заседании, – это смелые люди, которые за вас горой встанут, хоть против семиглавого дракона из сказок пойдут, меня это очень порадовало.

– Надо же, как хорошо, как находчиво ты сказал! Это же выдающиеся личности, колоссы советской литературы! Леонов, хоть и мало пишет, радуется своим творчеством, выдает вещи с глубоким содержанием. Симонов восхищает меня своей лирикой. Сурков с Тихоновым – пылкие поэты с боевым духом. Кожевников одарен и как писатель, и как организатор. В русской литературе достаточно самобытных талантов. Как будто ушедший золотой век

Слово об Ануаре

продолжается и ныне. Фадеев, Федин, Маршак, Шолохов, Михалков, Рождественский, Соболев, Погодин... Да о чем я тебе говорю! Ты ведь и сам хорошо знаешь, с какой энергией Фадеев, сплотив и солидаризировав вокруг себя столько известных людей, сумел всех нас, работающих в национальных литературах, сблизить с ними, объединить и подружить. Он руководит Союзом писателей вот уже четырнадцать лет... Что же касается нас, то мы никак не можем избавиться от недуга каждые два года выбирать нового руководителя. Вероятно, оттого что мы не сумели заняться самоуправлением, теперь наша власть перекочевала в руки Центрального Комитета, а наш руководитель стал патроном из их патронташа. Пока у нас появится свой Фадеев, который сумел вдохновить наше перо тем, что был справедлив к каждому, и смог слить все наши творческие силы в одном полноводном русле, мы так и будем жить в плену групповщины... Слушай, да что это мы с тобой просто так сидим, закажу чай дежурной, и потом, сегодня же радостный день, можно в честь этого и по сто грамм армянского коньяка тяпнуть, вот там он стоит, его накануне командировки в Баку Леня принес, – сказал Мухтар, кивком указав на холодильник.

– От рюмочки и я не откажусь, Муха, сейчас, только сначала пойду чай закажу, а вы сидите, – вскочив с места, сказал Альжаппар и проворно направился к двери...

* * *

Пока Ауэзов смог окончательно и без всяких опасений вернуться на родину, минуло полтора года. В течение этого периода вынужденного пребывания вдали от дома он участвовал во всех совещаниях, проводившихся в Союзе писателей СССР, на которых разговор шел о текущих проблемах советской литературы, делился своим мнением и размышлениями на эту тему, оказывал большую помощь в улучшении общих дел, написал ряд статей. Внес свой вклад в расширение сферы переводной работы, в завершение полезного дела солидарности национальных

Әнуар туралы сөз

литератур. Наряду с этим, став через пять месяцев после своего приезда в Москву профессором кафедры истории литератур народов СССР в ордена Ленина Московском государственном университете имени М.В. Ломоносова и от всей души радуясь исполнению желанной мечты, он вдохновенно читал лекции молодым подрастающим литераторам, отдавая им все свои обширные знания.

Лето 1954 года подарило Казахстану дыхание обновляющейся жизни. Сменилось руководство республики, первым секретарем Центрального Комитета Коммунистической партии Казахстана был избран Пантелеймон Кондратьевич Пономаренко, чей приход принес гарантию невозвращения прежней репрессивной политики, он произнес честные слова, назвав позором проявленное неуважение к Мухтару Омархановичу Ауэзову и Канышу Имантаевичу Сатпаеву – достойным сыновьям народа, гордости нации. Люди совестливые, стыдясь, открыто его поддержали. Бесчестные, поневоле закрыв скалящиеся рты, затихли.

В том 1954 году 3-го сентября начал свою работу очередной съезд писателей Казахстана. Вышедший с непроницаемым видом на трибуну авторитетного собрания Мухтар Ауэзов выступил с речью о заботливом отношении к интересам литературы – речью, похожей на светлое благословение.

...Трудные дни того сложного периода своей жизни Мухтар Омарханович не вспоминал. Посчитал лучшим забыть и поступки тех, кто рыл ему яму и закидывал камнями.

Самым нелепым и последним случаем травли Ауэзова стала конференция по казахскому эпосу, проведенная совместно Академией наук и Союзом писателей (11–15 апреля 1953 года). Конференцию открыл тогдашний президент Академии наук Динмухаммед Кунаев, с докладами выступили писатель Малик Габдуллин и ученый Мусатай Акинжанов. На протяжении четырех дней

Слово об Ануаре

Ауэзов был мишенью критиков, получив черное клеймо «буржуазно-феодалного националиста». К примеру, вот что говорил в своем выступлении М. Габдуллин (*поскольку работа конференции шла на русском языке, его выводы я привожу в оригинальном варианте, – автор.*):

“Кто первым из казахских литературоведов выдумал и пропагандировал теорию о литературе «эпохи «Зар Заман»», осужденную в 1947 году нашей общественностью? Профессор Ауэзов.

Кто первым из казахских литературоведов поднял на щит душителей народов Кенесары и Наурызбая, написав пьесу «Хан Кене» и другие произведения? Профессор Ауэзов.

Кто первым из казахских литературоведов выдумал и долгое время пропагандировал и превозносил теорию о «поэтической школе» Абая, осужденную нашей общественностью в 1951 году? Профессор Ауэзов.

Кто первым из казахских литературоведов исследовал и пропагандировал реакционные, антинародные поэмы и сказания об Едыге, Шоре и Кенесары, Коркуте и других, выдавая их за народные? Профессор Ауэзов.

О чем говорят эти факты? Они говорят о наличии у профессора Ауэзова системы буржуазно-националистических взглядов. Как говорится, факт – вещь упрямая. Его нельзя замаскировать никакими увертками и маневрами”.

Именно после этой конференции Комитетом государственной безопасности республики, под наблюдением и слежкой которого уже находился Мухтар Ауэзов, было принято тайное решение о его аресте.

В одной из наших бесед об этой истории Ануар Алимжанов сказал:

– Я думаю, позднее Мухтар-ага даже не думал о том, чтобы предъявить счет тем, кто вынудил его уехать в Москву, он даже не упоминал ни разу о той нашумевшей конференции Академии наук и Союза писателей. Удивительно сдержанный и необычайно снисходительный

Әнуар туралы сөз

был человек. Во всяком случае, я лично не видел и не слышал, чтобы он злился или мстил словом тем, кто лишил его многолетней работы в Академии наук и выгнал с преподавательской деятельности в университете. В последний день перед увольнением из университета он читал лекцию как обычно, не подавая никакого вида.

– Анеке, повторю свой вопрос, который задавал вам и раньше: когда вы напишете о том, как тайно переправили Мухана в Москву? – спросил я.

– Акяу, я ведь не один его переправлял!

(«Акяу» – это слово-междометие было излюбленным у Ануара, – автор.)

– Но ведь вы это организовали? Напишите все подробно!

– Как выйду на пенсию, напишу. Вообще-то, у меня есть задумка написать книгу о Мухтаре Омархановиче. Он благороднейший человек! Помог окрылиться многим талантам, таким как Чингиз Айтматов, Расул Гамзатов, Кайсын Кулиев, Мирза Турсун-Заде, Мустай Карим... Пусть будет земля ему пухом! – и в голосе Анекена я ощутил ноты тоски, лежащей в глубине сердца.

– В одном из ваших воспоминаний прослеживается, что и Мухан был вашим покровителем, наверное, помнил о том, что вы спасли его от тюрьмы? – сказал я и тут же прикусил язык из-за своего неуместного вопроса.

Ануар повернулся ко мне и, привычно жестикулируя согнутой правой рукой, заговорил:

– Габбас, ни я, ни тем более Мухан об этом событии никогда друг другу не говорили. Что я скажу, стыдно ведь раздувать до слоновьих размеров ту маленькую услугу, которую я смог ему оказать? Ну а Мухтар Омарханович со стороны мне покровительствовал, я это позднее понял.

– Анеке, а кто вам сказал о предстоящем аресте Мухана?

– У меня есть старший брат по имени Абдулла. Работал в КГБ. Окончил их спецшколу. Позднее, в 1954 году, сверху спустили негласный указ избавиться от местных национальных кадров в КГБ, Абдулла попал в список

Слово об Ануаре

«неблагонадежных» и был отправлен в отставку. Мы поручили ему разузнать ситуацию, связанную с Мухтар-агой, через него нам и стало известно. А сам Абдулла работал в управлении, контролирующем сферу театра и кино, среди знаменитостей особенно сблизился с Калибеком Куанышбаевым. Каллеки – кстати, ты, наверное, слышал, что так называли Калекена и Мухтар-ага, и другие друзья, – так вот, Каллеки любил Абдулла как своего братишку. Абдулла выпросил у него депутатское удостоверение, чтобы взять билет Мухану, и это сама по себе любопытная история: сначала Калекен сильно перепугался, раздумывая над тем, чем все это закончится, хотя накануне после откровенного разговора и дал согласие, а испугался он того, что возвращается 1937 год, ведь и во сне не могло такое присниться, что бы Мухтар Ауэзов попал в настолько сложную ситуацию. Зато потом Каллеки осмелел: «Кто у вас там самый крупный начальник? Пойду к нему, посмотрю, на что он силен! А если начнет юлить, прямо к самому Шаяхметову отправлюсь!»

– Э, Анеке, вот и написали бы обо всем этом.

– Сейчас я приступил к работе над биографическим романом, пока назвал его «Познание», когда завершу его, думаю написать о Мухтар-аге, и, скорее всего, напишу. Нельзя ведь так просто заявить: «Мухтар Ауэзов был моим учителем» или «Я – ученик Мухтара Ауэзова». Мухтар Омарханович – в истинном смысле слова, удивительная личность, русские таких называют «Человек с большой буквы». Наш Ауэзов – Великий Человек с необычайно сложной судьбой, с особой во всем натурой, о нем писать трудно, очень трудно, но можно попробовать, сделав стержнем конкретные жизненные факты, нужно написать!..

Это был период, когда я работал директором Литературного фонда. Строительство нашего Дома творчества то шло, то останавливалось, и я был занят тем, что то и дело мчался в высшие инстанции и просил там помощи. Как-то собрался поехать в строительный трест

и у входа в наше здание встретился с Ануаром, тогда руководителем Союза писателей. Рядом с ним был какой-то худощавый человек. Поздоровались.

– Габбас, познакомься, это мой ага¹⁹ по имени Абдулла Кылышбаев, – представил спутника Анеке и с улыбкой посмотрел поочередно на обоих. Затем назвал мои имя и фамилию, шутливо добавив: – Благодетель нашего Союза. – Обратившись затем ко мне, Ануар спросил: – У тебя машина свободна? Я хотел отвезти брата в больницу, а моя только что сломалась, другую найти не могу.

Втроем сели в наш старенький «Москвич». Оказалось, нам по пути.

– Наш Абекен одно время был заметной фигурой в КГБ, это сейчас у него положение куда скромнее, – пошутил Ануар.

– Анеке говорил, что благодаря именно вам удалось спасти Мухтара Ауэзова, работая внутри самого КГБ и участвуя в этом, вы просто совершили подвиг! – сказал я, с восхищением глядя сбоку на Абдулла, сидевшего на переднем сиденье.

Уже позднее я узнал, почему у старшего брата Алимжанова была другая фамилия – Кылышбаев. Поначалу я решил, что он приходится Ануару двоюродным братом, однако оказалось, что они родные, родились от одного отца и одной матери. Только Абдулла был усыновлен бездетным братом матери – Диханом Кылышбаевым. Об этом мне поведал муж двоюродной сестры Ануара по материнской линии, доктор медицинских наук Наурыз Султанов. Похоже, именно ему Анекен подробно рассказал о том, как спасал в 1953 году Ауэзова от ареста, правда, имена и фамилии ребят, помогавших Ануару, Наурыз забыл. Не узнал их и я, поэтому назвал соответствующих персонажей этой повести условно.

В свое время Мухтар Ауэзов говорил: *«Если Петр I прорубил окно в Европу, то Ануар Алимжанов распахнул его в Азию»*. Если бы он видел, как его ученик объездил 19 Ага – старший брат или старший по возрасту родственник.

Слово об Ануаре

всю Африку, познакомился с молодыми писателями и поэтами, находившимися в рядах воинов, боровшихся за свободу своих наций и одержавших на этом пути победу, нашел с ними общий язык, подружился, оказывая помощь в создании и становлении национальных литературных организаций; если бы он видел, что под руководством и при непосредственной организации его ученика, который реализовал мечты и заветы своего учителя, прошедшая в Алма-Ате в сентябре 1973 года V Международная конференция писателей стран Азии, Африки и Латинской Америки стала самым крупным событием в истории литературы Африки, освободившейся от многовековой колониальной зависимости; если бы он знал, как его ученику после пробуждения Африки хотелось стать очевидцем освобождения собственного народа от оков советской империи, Мухан бы, наверное, сказал иначе: *«Ануар Алимжанов распахнул окно в Африку и Азию!»*

Ну а что же говорил сам Ануар о своем Великом Учителе Мухтаре Ауэзове? Было бы нелишне обратиться к его воспоминаниям в очерке «Мудрость таланта» (1977 год):

«...Это было осенью 1960 года. Делегация Казахстана направлялась в Сталинабад на Первую советскую конференцию солидарности с народами Азии и Африки.

Мухтар Омарханович возглавил нашу группу.

Когда поднялись в воздух, Мухтар-ага поздравил меня к себе и указал на свободное рядом кресло. Я сел. Он задал два-три незначительных вопроса и снова умолк.

Постепенно он разговорился, начал расспрашивать о планах «Литературной газеты», о новых произведениях молодых писателей, а потом уже сам начал увлеченно рассказывать о понравившихся песнях молодых композиторов; картинах – художников; рассказах и стихах – писателей и поэтов...

(В те годы Ануар Алимжанов был собственным корреспондентом «Литературной газеты» по Казахстану и Средней Азии, – автор.)

Разговор был прерван лишь тогда, когда самолет совершил посадку в Ташкенте.

Мы опоздали на рейсовый самолет в Сталинабад.

Я бегал по всем справочным. Никаких других самолетов на Сталинабад не было. Пришлось позвонить на квартиру к Камиллю Нугмановичу Яшену, рассказать ему обо все и ждать. Мухтар Омарханович уединился в дальнем углу аллеи, был молчалив и мрачен, опять вспомнил о своей болезни и просил найти чашку горячего чая. Но не прошло и тридцати минут, как в аэропорт, один за другим, начали пребывать узбекские писатели во главе с Гафуром Гулямом и Камилем Яшеном. В Зале почетных гостей был готов дастархан. Прибыл Шараф Рашидов. Потом для нашей делегации был выделен специальный самолет, и мы продолжили путь в Сталинабад. Прибыли ночью, а на следующее утро Мухтар Омарханович как почетный председатель уже вел первое заседание Советской конференции солидарности с народами Азии и Африки.

...в кулуарах театра, где проходила конференция, молодые писатели, молодые государственные деятели тогда еще только что возрождающейся Африки с трогательным почтением, порой даже с детской стеснительностью подходили к нему, чтобы лично пожать ему руку, чтобы выразить свою любовь к его творчеству. Чтобы поговорить о литературных делах своих стран и обменяться мыслями по поводу дальнейшего развития афро-азиатской Ассоциации писателей, основы которой были заложены в Дели в 1956 году, а первая конференция состоялась в Ташкенте осенью 1958 года.

Каждое знакомство, каждая беседа придавали ему силы и вдохновение. Он, казалось, забыл о своей болезни, был весел, шутил. Его рассказы были поучительны, его мысль волновала собеседников. Он с искренней заинтересованностью, с пристрастием расспрашивал своих собеседников о жизни в их странах, об истоках их литератур. И каждый раз, подзывая меня к себе, повторял:

Слово об Ануаре

– Тебе надо слушать, надо знать, надо писать об этом.

Но каждый вечер я вынужден был искать уединения в углу коридора, где стоял телефон, чтобы вовремя передать материалы и авторские статьи участников конференции. И я не мог без волнения смотреть на то, как Мухтар Омарханович с огромным тактом, незаметно старался помочь мне, тогда еще молодому, только что начинающему литератору. Заметив мое смущение при передаче материалов по телефону, он уводил своих собеседников в сад. А на следующий день, получив очередной номер “Литературной газеты”, он внимательно вчитывался в каждую строку, проверяя мою работу. Волнуясь, я следил за выражением его лица, так же, как в студенческие годы, когда сдавал ему экзамены и зачет. Его мягкая, спокойная улыбка и еле заметный кивок были для меня высшей оценкой.

...Традициям русской литературы, проблемам развития молодых литератур Азии и Африки, творчеству лучших писателей Средней Азии, Японии и Китая, Кореи и Турции, Индии и арабских стран, древней традиции взаимобмена культур Запада и Востока была посвящена его речь на литературном вечере в день закрытия конференции.

Это было, пожалуй, одно из самых ярких, страстных. Глубоко философских выступлений Мухтар-аги. Он вдохновенно говорил о роли литературы и искусства в жизни народов, о гражданственности художника, о художнике – борце за лучшие идеалы человечества, о месте писателя в обществе и о его долге перед обществом. Его блестящее выступление закончилось овацией участников встречи. Молодые литераторы Азии и Африки один за другим пробивались к нему и долго не выпускали из своего тесного круга.

...После возвращения в Алма-Ату, некоторое время спустя, он выступил перед творческой молодежью в зале Казахского университета, где блестяще развил один из самых главных тезисов, высказанных в

Энуар туралы сөз

речи на международной конференции, – о долге и гражданственности художника. Не скрывая радости, с гордостью и волнением он говорил о росте молодых талантов, о молодой плеяде поэтов и прозаиков, композиторов и художников, говорил о высшем назначении литературы и искусства. Добрым напутствием звучали его слова, обращенные в зал:

“Молодежь наша умна, талантлива, в поисках она находит свое, нужное, соответствующее эпохе слово...”

И еще он говорил: “Несовершенный плод не наполнится соком... зазнайство ведет к упадку... настоящий талант всегда сочетается со скромностью... самореклама, крикливость вовсе ни к чему, они излишни. Самолюбование – это признак бездарности...”

“Если у поколения, идущего перед вами, есть такие недостатки, то избегайте их, не перенимайте их, – говорил он. – Будьте честными, справедливыми, скромными. По-настоящему любите, уважайте свой труд, свою литературу... Будьте строгими судьями к себе и другим. Я как старший товарищ и друг желаю, чтобы вы внесли в нашу литературу все лучшее, чтобы ваш труд был плодотворен, чтобы вы стали борцами за красоту характера человека и за большую культуру его. Пусть все ярче и ярче разгорается ваш талант, мои молодые друзья!” – говорил он. И его слова звучали тогда не только как доброе напутствие молодым талантам, но и как завещание мудрого наставника и учителя.

...Он был жизнерадостен и общителен, старался побольше встречаться с молодежью, старался поговорить с каждым, кто тогда делал свои первые шаги в литературе.

– Говорят, ты написал свою первую повесть. Занеси рукопись ко мне, – попросил он однажды.

А через два дня он вызвал меня к себе по телефону. Встретил у калитки. Провел в свой кабинет. С улыбкой протянул несколько страниц, отпечатанных на машинке.

– Это – второй экземпляр предисловия к твоей повести, первый экземпляр я передал в издательство. Хорошее

Слово об Ануаре

начало. Повесть удалась. Она нужна людям, – сказал он.

От волнения я не смог сказать ни слова. Взял листы и направился к дверям.

– Ты куда? Что же молчишь? – спросил он.

Вместо благодарности, я сказал что-то похожее на слова: «не было ни гроша – вдруг алтын». Он засмеялся и, взяв меня за плечи, проводил до калитки. Постоял немного. Ласково хлопнул своей широкой теплой ладонью по моей спине.

– Ступай, широкой и светлой дороги тебе! Знай, что литература – не только знание и труд, но и борьба. Будет много друзей, но и немало врагов.

...Идут годы. Я до сих пор помню прикосновение его ладони, его слова. Слова, которыми он напутствовал молодых литераторов, слова, которые окрыляли нас.

...Еще во время Ташкентской конференции он привел меня в Подготовительный комитет с наказом:

– Вглядывайся в работу, набирайся опыта – пригодится. Мы непременно должны провести такую же конференцию в Алма-Ате. Нужно сделать все, чтобы это осуществилось...

Теперь его мечта обрела реальность. Мы впервые в истории казахского Союза писателей провели международную дискуссию писателей на тему «Литература и время...

...Что же касается Мухтара Ауэзова, то его деяния, его творчество, его научные труды, его просветительская и общественная деятельность слили воедино все лучшее, все высокое и благородное в традициях Абая и Джамбула; в своем творчестве он смог легко сфокусировать замечательные плоды прогрессивной культуры Запада и Востока и тем возвеличить свой народ и его великих сыновей перед человечеством.

И естественно потому, что ныне в Казахстане нет и не найдется писателя, драматурга, историка или филолога, который смог бы отрицать ауэзовской мысли, ауэзовских трудов на свое творчество.

Прикоснувшись к его великой эпопее, к его глубоко реалистичным повестям и рассказам, к его научным трудам об истории культуры и к его философско-поэтичным пьесам, мы проникаемся еще большей ответственностью перед народом за свои дела, приобретаем еще большую требовательность к своему творчеству.

Казахи говорят: “Жақсы әке жаман балаға қырық жыл азық”. Если сделать смысловой перевод этих строк, то они прозвучат примерно так: “Добрые дела, доброе имя отца – надежная пища и защита для сына”.

Можно, конечно, по-разному толковать эти слова. Но никто не может отрицать ту философскую суть, ту мудрость, которую вложил в них народ.

Я это говорю потому, что сегодня, хотя и нет с нами Мухтар-аги, он все же помогает нам, как живой, ежедневно в наших практических делах не только потому, что мы учимся у него мастерству художника, учимся не только познавать жизнь, но и, как он, научно осмысливать увиденное, анализировать добытое в архивах, а еще и потому, что он умножил наших друзей, друзей нашей литературы, культуры, нашего народа.

Кто-то из мудрых людей сказал: **“Если я видел дальше других, то потому, что стоял на плечах гигантов”**. Перефразируя эти слова, мы можем сказать, что **если казахская литература твердым шагом вышла на мировую арену, то это она сделала благодаря творчеству Ауэзова.**

В последние годы своей жизни он познакомил меня как молодого литератора со своими друзьями: Берды Кербабеевым, Мирзо Турсун-Заде, Межелайтисом, Камилем Яшеном, великим сыном Америки Уильямом Дюбуа, поэтами Назымом Хикметом, Фаизом Ахмадом Фаизом, турецким прозаиком Азизом Несиным и индийским романистом Гопалом Халдаром, буддийским монахом Удакендавалой Сарананкара Тхеро и корейским прозаиком Ли Ги Еном...

Слово об Ануаре

Многих из них увела смерть, но те, кто жив, помнят Мухтар-агу и всегда приходят к нам на помощь своими советами как к ученикам Ауэзова. Во время острых международных дискуссий или же во время практических решений того или иного вопроса, связанного с подготовкой к афро-азиатским форумам писателей, они помогают нам как истинные друзья нашей страны, как соратники Мухтар-аги.

Не только творчество Мухтара Ауэзова, но и его личное обаяние, его эрудиция, его высокая культура, простота и искренность, широта его интересов, глубина его мышления умножили ряды наших друзей...

Я бы мог напомнить слова об Ауэзове, сказанные его друзьями и соратниками – выдающимися писателями и читателями многих стран. Но мне думается, что в этом нет надобности.

...Мухтар-ага – педагог, воспитатель, наставник наш. Для нас он остался таким же, каким был при жизни.

...Он был художником-борцом, художником-мыслителем, искренним и честным с самого начала своего творчества. Ничто не могло заставить его сойти с того пути в своем творчестве, на который он стал еще в юности. Ничто!

...Мы слушали его лекции о богатом поэтическом наследии народа, об истории родной литературы, о литературе стран Востока при переполненных аудиториях. Он был для нас мудрым собеседником. Красочная, поэтическая речь, удивительное знание культуры и истории народов Востока и, самое главное, огромное человеческое обаяние и глубокий ум покоряли нас.

Мы любили его так, как только ученик может любить любимого учителя, сын – отца. Впрочем, я уже сказал, что для меня лично он был и остался навсегда мудрым и великим сыном своего народа, простым и добрым человеком.

...Пройдет еще много лет. Сменится поколение. И

Әнуар туралы сөз

люди беспристрастно взвесят и оценят вклад каждого в поэтическую сокровищницу народа. Они скажут свое восторженное слово не только о нашем времени, но и о людях, чей гений помогал стремительному развитию науки и культуры. Среди золотых имен тех, чья жизнь была подвигом, засияет и имя Мухтар-аги.

...Я видел роман-эпопею М. Ауэзова в Корее, в библиотеках гвинейского учителя, индийского поэта, французского писателя, в книжных магазинах африканских стран, видел среди книг великого поэта современности Фаиза Ахмада Фаиза в Карачи...

...Путешествуя по Цейлону, я решил посетить монастырь, где жил и работал выдающийся борец за мир, лауреат Международной Ленинской премии, буддийский монах Удакендавала Сарананкара Тхеро, и возложить венок к месту его кремации.

Я был в его келье. Спартанской была жизнь монаха. Железная койка. На ней циновка из рисовой соломы. Табуретка, ведро, ковш, и больше ничего.

Только книги, книги, книги. Книги о жизни Будды, об истории религии. Все полки завалены священными книгами.

Уже собираясь покидать келью, на одной из самых верхних полок я заметил знакомый переплет английского издания “Путь Абая”. Двухтомник об Абае был единственной светской книгой в этой массе священных писаний.

Глава монахов позволил мне полистать книги Мхтар-аги. На страницах двухтомника были пометки Удакендавалы Сарананкара Тхеро. А в самом конце книги его же рукой была сделана запись на древнесингальском языке.

“Эта книга помогла мне шире увидеть мир”, – таков был примерно смысл записи монаха.

...В Аравийском море недалеко от Бомбея есть маленький остров Элефант. С этого острова когда-то европейские завоеватели пошли в поход на Индию. Но еще

Слово об Ануаре

задолго до их прихода под каменной горой острова был вырублен подземный храм. Талантливейшие художники и скульпторы Индии под надзором жрецов здесь, в темном, холодном подземелье из камня, создавали облики богов, их могучие статуи. А позже в это темное царство приходили люди и, пораженные величием богов, в страхе склоняли перед ними свои головы.

Я попал в этот храм в майское утро 1965 года, когда там не было ни паломников, ни святых.

...Выслушав рассказы гида, сопровождавшего нас из Бомбея, мы уже покидали храм, когда тончайший луч солнца прорвался откуда-то сквозь толщу каменной горы, коснулся воды в маленьком бассейне и, отразившись от ее поверхности, как от зеркала, расплывчатым солнечным зайчиком плавно запрыгал по барельефам на каменной стене. И – о чудо! – камни ожили. Заулыбались, зашевелились боги. Их улыбки были добры и прекрасны. Ожила каждая черточка, каждый штрих на их лицах.

Я не знаю, сколько длилось это прекрасное мгновение – минуту, две или пять? Но и этого было достаточно, чтобы понять, что древние ваятели вопреки всем запретам святых и владык о недопустимости проникновения света в тайную обитель богов, не могли оставить в вечном мраке творения своих рук. Каким-то чудом они проложили дорогу – тончайшую нить сквозь толщу скалы к солнцу. И солнце прорывалось сюда лишь на мгновение, раз в году, да и то не всегда. Тот, кто присутствовал здесь в этот миг, навсегда уносил с собой красоту, созданную их руками, и убеждался, что всесильны не боги, а талант и ум человека.

Я рассказал эту историю не без умысла. Мне кажется, что величие Мухтара Ауэзова в том и состоит, что все его творения, о чем бы он ни писал – о далеком прошлом своего народа или о его жизни в наши дни, – всегда были освещены мудростью таланта и разумом художника.

Пламя его вдохновенного дара по-новому осветило

Әнуар туралы сөз

сложную, порой трагическую, порой героическую жизнь нашего народа почти за целое столетие.

...Его талант, подобно лучам солнца, ворвавшимся в тайную обитель богов на Элефанте, раскрыл перед нами всю нежную и величественную картину жизни народа. Свой первозданный оттенок приобрели краски земли, аромат и свежесть вернулись к окостеневшим травам и цветам...»

Это – слова его сердца, исполненные естественной ликующей гордости!

В ноябре 1990 года Ануар Алимжанов как истинный ученик великого писателя Мухтара Ауэзова, выступая в палате общин парламента Великобритании (единственный в истории представитель СССР, взошедший на эту авторитетную в международном масштабе трибуну, – это Анекен!), произнес такие слова:

«Из 715 взрывов, произведенных в Советском Союзе, 467 произошли в Казахстане, в местности под названием Дегелен, 124 из них – наземные, 343 – подземные...

Я – казах, и как сын казахского народа должен сказать вам вот о чем: все эти взрывы произведены в священном уголке нашей земли, в краю, где родилась древняя поэма о любви Козы и Баян, лелеемая всем нашим художественным искусством и литературой. Этот край – самая священная и святая земля для нашего народа, для нашей культуры!..

Разве такая страшная трагедия могла бы произойти в России, на родине Льва Толстого в Ясной Поляне? А в тех местах, где родились и выросли Шекспир или Диккенс, Бёрнс или Байрон? На этот вопрос я отвечу сам: нет, не могла! Ну а производство взрывов на земле, являющейся колыбелью казахской культуры, – это еще одно потрясение для народа, который подвергался тяжелейшим испытаниям трижды в двадцатом веке: в 1904–1905 годах, в лихие 20-е годы и в умышленно вызванный массовый голод тридцатых...

Господа, я думаю, вы меня правильно поняли. Я говорю не о том, что ядерное оружие в таком-то месте

Слово об Ануаре

можно испытывать, а в таком-то месте испытывать нельзя. Испытания такого оружия на какой бы то ни было земле – это антигуманное, направленное против человечества деяние. К слову скажу, упоминавшийся мною писатель Ауэзов и ученый Сатпаев в 50-е годы неоднократно бывали на этой отравленной радиацией земле, узнав о положении своих земляков, старались утешить их добрым словом и, конечно же, на этом не успокоились, выразив свое недовольство произволом тоталитарной системы. За это они подверглись ложному обвинению в “национализме”, травле и в конечном итоге скончались от опасных опухолей...».

* * *

Завершая повесть, хотелось бы привести и небольшой отрывок из воспоминаний писателя Николая Анова «Светлый образ в моей памяти», где он рассказывает о печальном дне, когда в Союзе писателей Казахстана узнали о кончине Ауэзова.

«...В июне 1961 года праздновалось сорокалетие Казахской ССР. Для участия в юбилейных торжествах в Алма-Ату приехал Леонид Соболев, 27-го июня в Союзе писателей был устроен обед в его честь. Все мы, естественно, были там. Не было только Мухтара Омархановича, он находился в Москве. Поехал туда, чтобы сделать сложную операцию.

По традиции поэты и писатели поднимали поочередно тосты, произнося добрые слова. Рядом со мной сидел молодой писатель Ануар Алимжанов. Вид у него был не такой, как обычно, побледневший, он чувствовал себя неуютно и совсем не притрагивался к еде. В какой-то момент, коснувшись меня плечом, Ануар склонился и упавшим голосом прошептал:

– Я больше не выдержу. Мы тут сидим довольные, беззаботно разговариваем, пьем водку и даже не в курсе, что Мухтара Омархановича больше нет.

– Как это “нет”?

– Операция прошла неудачно.

Әнуар туралы сөз

Тогда я понял, как Ануар мучился все это время, не отваживаясь вслух произнести слово “умер”. Глаза его наполнились слезами.

– В таком случае, нужно сказать об этом всем.

– Да, сказать следует. Я звонил в редакцию «Литературной газеты», там мне и сообщили скорбную весть, выражают соболезнования.

Народ, поднимая тосты и выпивая, пребывал в праздничном настроении.

Ануар, встав с места, оглядел присутствовавших и печально сообщил горестную новость. Народ умолк. Кончина Мухтара всех ошеломила и ввергла в подавленное состояние. Немного спустя кто-то завел разговор о Мухтаре Омархановиче, но большинство слушать его не захотели. Коллеги по перу, искренне уважавшие и безгранично любившие Мухтара, со слезами на глазах стали молча расходиться...

Я пошел домой не напрямик, а обходным путем. Мне хотелось подольше побыть наедине с самим собой, вспомнить моменты, проведенные вместе с Мухтаром.

Я не могу, как некоторые, сказать: «Мухтар был моим близким другом». Прошло только десять-пятнадцать лет, как мы стали общаться, обмениваясь мнениями относительно литературных проблем и достижений. Однако знал я его на протяжении тридцати семи лет, начиная с того времени, когда впервые увидел в Семипалатинске. Встречались в Алма-Ате, в Москве. В моей памяти и годы радостной жизни Мухтара, и годы уныния...

Придя домой, я достал папку, по-особому мне дорогую. Это папка, в которой хранились письма, написанные мне Мухтаром Омархановичем. Открыв ее, просматривая одно за другим письма, я представлял перед глазами дорогой, бесценный для нас образ...»

Без всякого сомнения, каждое последующее поколение будет передавать из уст в уста теплые воспоминания друзей и соратников, старших и младших коллег о гении

Слово об Ануаре

художественной мысли, мастере художественного слова Мухтаре Омархановиче Ауэзове, с волнением, трепетом и восхищением говорить о его богатейшем литературном наследии, о его качествах ученого и человека.

* * *

Во время одного из своих очередных путешествий по зарубежным странам, Ануар, решив вернуться домой из Греции через Турцию, вылетел в Стамбул. Это было в октябре 1993 года. Погода внезапно испортилась, ему пришлось ждать больше недели вылета из Стамбула в Алма-Ату. В Греции он простыл, домой приехал совершенно разбитым и попал в больницу. За несколько лет до этого, когда он на «Волге» направлялся в Москве в аэропорт «Домодедово», в их автомобиль врезался грузовик, Ануар тогда едва не погиб, получил перелом таза и четырех ребер, последствия тех старых травм усугубили течение его болезни, состояние ухудшилось. Я навещал его, стараясь поднять ему настроение, как-то заметил у него среди газет напечатанное на машинке письмо, попросив разрешение, прочел и, не знаю почему, вдруг сказал: «Анеке, я возьму это письмо?». Ануар посмотрел на меня и спокойно ответил: «Да, возьми».

Вот то письмо. Я лишь немного подсократил его, полностью сохранив авторский стиль.

«Дорогой АНУАР!

Я уже как-то говорил тебе на словах, что за тобой есть один невыполненный долг, теперь же, чтобы привлечь внимание общественности, я посчитал правильным написать об этом. Как поступить дальше, осознаешь сам.

“Когда я умру, и прах мой будет благодарен Ануару, который ради меня подставил свою голову под топор”.

Это слова нашего Мухтар-аги, которые он произнес 40 лет назад в гостинице “Москва”.

Шла весна 53-го года, когда Мухан, не найдя для себя надежного приюта на безбрежных степных просторах

Әнуар туралы сөз

Казахстана, был вынужден бежать в Москву. В ту пору я был занят творческой работой в подмосковном доме отдыха “Голицыно”. Однажды мне позвонил Калжан Нурмаханов и сообщил о прибытии в Москву Мухана (Калжан в тот период был советником по казахской литературе в Союзе писателей СССР). На мой вопрос: “В каком настроении Мухан, все ли благополучно на родине?” – он сурово ответил: “Разве казахи успокоятся, когда все благополучно? Сам он ни о чем открыто мне не сказал. Но, судя по слухам, о которых мне сообщили по телефону алмаатинцы, Мухтар-ага, похоже, был вынужден срочно уехать из Алма-Аты”. Даже говорить о том, какое тяжкое впечатление произвели на меня эти слова, трудно.

Когда на следующий день пораньше я пришел в гостиницу “Москва”, где остановился Мухан, он собирался в Союз писателей. “Тебе тоже не помешает пойти и послушать”, – сказал он мне, сел и тут же откровенно обо всем поведал. Казалось, все его надежды были похоронены нависшим над ним горой несправедливым подозрением: его разгневанный голос искрился огнем от пережитой клеветы, от горькой обиды, от душившей его печали. Пересохшие губы дрожали, чего я никогда не замечал прежде. Горькие и холодные слова, раньше мною не слышанные от него, особенно о некоторых коллегах, в которых он разочаровался, лились, накатывая волна за волной. Поделившись горечью, которая накопилась внутри, он вдруг просветлел и сказал приветливым голосом:

– Когда я умру, и прах мой будет благодарен Ануару, который ради меня подставил свою голову под топор.

– А что же он такого сделал?

– Если бы он не придумал способ моего побега, я бы сейчас сидел не здесь, в центре Москвы, а в углу какой-нибудь алма-атинской тюрьмы, – ответил Мухан и, посмотрев на часы, объявил: – В 12 часов в кабинете Фадеева будет рассматриваться письмо, написанное мной на их имя. Тебе следует послушать, что они скажут.

Сказав это, он стал одеваться.

По вине таксиста мы немного опоздали, Пожилая

Слово об Ануаре

секретарша, поздоровавшись с Мухтаром, бегом бросилась к двери кабинета, сообщив на ходу:

– Все приглашенные пришли, ждут вас.

Это все, что сказала секретарша. Но и этого, видимо, оказалось достаточно для поддержки Мухана, поэтому его указание мне проследовать с ним в кабинет прозвучало в приподнятом настроении.

Когда мы вошли, все во главе с сидящим в центре Сурковым поднялись. Наверное, среди всех “беженцев” мира не нашелся бы более почитаемый “беглец”, поскольку такой почет оказали Мухтару все сплошь известные на весь мир знаменитые писатели. Если назвать поименно, это: А. Сурков, Л. Леонов, Н. Тихонов, К. Симонов, В. Кожевников.

Присутствовал там и председатель нашего Союза писателей А. Жаймурзин, а еще какая-то незнакомая женщина. Потом я узнал, что это была А. Петросян, известный ученый, секретарь партийной организации Института всемирной литературы Академии наук СССР...

Какой же опасной была нависшая над головой Мухана угроза...

Судя по словам Мухтара, твоими соратниками были четыре студента КазГУ и парень-еврей, доставший билет на самолет. Кто-то из студентов предлагал дом в Тастаке, чтобы укрыть там Мухана, а кто-то готов был предоставить машину, на которой можно было бы бежать во Фрунзе, если не удастся уехать в Москву. Одно жалко: как бы Мухан ни восхищался благородством этих ребят, ни одного из их имен не знал, а если и знал, то ушел, так и не назвав их. Если эти ребята так и останутся безымянными, то на ком будет грех? На тебе, поскольку, кроме тебя, нет никого, кто бы этих ребят знал. Я обо всем этом в свое время рассказал покойной Лейле, а позднее и Турсьну, и попросил их: “Соберите с помощью Ануара фотографии этих ребят в те годы их молодости и выделите какой-нибудь уголок в музее, а если не выделите в музее, то сохраните в одном из ящиков архива”, – однако из этого ничего не вышло, потому

Әнуар туралы сөз

что им никак не удавалось поймать тебя на месте. Даже если забудешь обо всем, никогда не забывай слова Мухана: «мой прах будет благодарен». Тогда ты не забудешь и о своем благородном поступке. А если не забудешь о нем, то долг свой будет нетрудно исполнить.

И еще одна просьба: вспомни и представь перед глазами смутные дни и ночи той суровой весны (хотя и была летняя погода, знобило от нее, как зимой). Разве эти любопытные события не просятся сами по себе сразу в три жанра? Будущие Ануары наверняка выпустят об этом увлекательные произведения. И ты не оставайся у них в долгу. Подумай!

Альжаппар АБИШЕВ.

24. 08. 93

Впервые это выражение «мой прах будет благодарен», я услышал от Мухана в 1947 году, когда на партийном собрании разбирались натянутые взаимоотношения между ним, Сабитом и Габитом. В конце того собрания он встал с места и сказал: “Вы говорили очень сурово, но справедливо, не глядя на то, что Сабит начальник, и не обращая внимания на мою седую голову. За это вам, поколению будущего, будет благодарен и прах мой, когда я умру”. А Габит, встав, поддержал его: “Хочу только добавить: пусть бог уберезет вас от подобного противостояния, что произошло между нами”.

Обрати внимание и на эти слова, приведенные мною буквально. В то время ни одному из троих не исполнилось и 50-ти, хотя они были еще молоды, к ним относились с уважением. Тебе же уже за шестьдесят. Поразмышляй над всем этим!

А. А.»

.....
Упомянутые в письме: «Лейла» – дочь писателя, Лейла Мухтаровна Ауэзова, а «Турсын» – директор музея М. Ауэзова, писатель Турсын Журтбаев. – **автор.**

1930 жылдың 12-мамырында Талдықорған облысы, Сарқанд ауданы, Қарлығаш ауылында туған. 4 жасында шешеден жетім қалды. Әкесі «халық жауы» деген жаламен 1937-жылы айдалып, денсаулығы нашарлауымен байланысты 1940-жылы елге оралып, 1941-жылы қайтыс болды. Әнуарді нағашы ата-апасы қолдарына алды. Ол 1949 жылы Лепсі педагогика училищесін, 1954 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетін бітірді. Журналшы қызметін облыстық «Алматинская правда» газетінен бастады. 1955 жылдың наурыз айынан «Литературная газетаның» Қазақстандағы меншікті тілшісі, кейінірек: «Ленинская смена» газеті редакторының орынбасары; «Правда» гәзетінің Орта Азия мен Қазақстандағы меншікті тілшісі; «Қазақфильм» студиясының Бас редакторы; «Қазақ әдебиеті» газетінің Бас редакторы; Қазақстан Жазушылар одағы басқармасының 1-хатшысы (1971– 1979-жылдары. Бұл мерзімде КСРО Жазушылар одағы басқармасының да хатшысы болды), одан соң: Автор құқын қорғау жөніндегі Бүкілодақтық ассоциацияның Қазақ бөлімінің басшысы; Тарихи және мәдени көне ескерткіштерді қорғау жөніндегі Қазақ қоғамы Орталық кеңесі президиумының, Қазақстанның коммерциялық «Таң» теле-радио ассоциациясының төрағасы болды. Қазақстан Мәдениет қорының төрағасы қызметін атқарды. ҚКСР Жоғарғы Кеңесі депутаттығына төрт мәрте сайланды. Жоғарғы Кеңес президиумына бірнеше рет мүше болды. КСРО Жоғарғы Кеңесіне депутаттыққа сайланды. СОКП-ның XXIV және XXV-кұрылтайларының делегаты.

Ә. Әлімжанов КСРО-ның Азия және Африка елдері жазушыларымен байланыс комитеті төрағасының орынбасары, Африка халықтарымен достықтың КСРО Ассоциациясы басқармасының, Африка халықтарымен достықтың Қазақ Ассоциациясы Президиумының, Азия

Әнуар туралы сөз

және Африка жазушылары ассоциациясы мен Еуропа мәдениеті қауымдастығының мүшесі болды. Азия және Африка жазушыларының 1973-жылы Алматыда өткізілген V-конференциясын ұйымдастарды. Әл-Фарабидің туғанына 1100 жыл толуын атап өтудің де ұйтқысы болды. 1991-жылдың басында Қазақстан Социалистік партиясының төрағалығына сайланды.

1991-жылғы қазан айының 29-ынан желтоқсанның 26-сына дейін КСРО Жоғарғы кеңесінің Республикалар кеңесін басқарып, 26-желтоқсанда КСРО-ның ыдырауы туралы декларацияға қол қойды.

Қазақстан Ленин комсомолы, Қазақ КСР Мемлекеттік, Халықаралық Дж. Неру атындағы, Агустино Нето атындағы сйлықтардың, Конго республикасы, «Лотос» журналы сйлықтарының, «Құрмет белгісі», «Халықтар достығы» ордендерінің иегері. Қазақстанның Халық жазушысы.

Хикаяттары: «Сумен және жермен елу мың миль» (1962 ж.); «Күнге бет алған керуен» (1963); «Көгілдір таулар» (1964); «Алаулы найза» (1965); «Отрар сиы» (1966); «Таным» (1993); романдары: «Махамбет жебесі» (1969); «Жаушы» (1969); «Рудаки тағы» (1974); «Ұстаздың оралуы» (1979); «Адам жолы» (1984).

«Жаушы» романы бойынша кинофильм түсірілді.

Әнуар 1993-жылы қараша айының 9-ы күні көз жұмды.

Слово об Ануаре
МАЗМҰНЫ
Бірінші кітап
Әнуар Сөзі

СОДЕРЖАНИЕ
Первая книга
Слово Ануара

Әдебиет туралы	3
О литературе	3
Аль-Фараби	3
Шокан	6
Абай	7
Ыбырай	9
Мухтар Ауэзов	11
Легенда о домбре.....	12
Қоңырау теңіз.....	20
Сұлулық парасаты.....	29
Нельзя вкусы переводить в принципы.....	38
Я – сын казаха!.....	44
О, Америка!	49
Әдебиет – рухани шипагер.....	83
Письма Баубека.....	89
Ойымыз ортақ, тіл – басқа.....	92
Великий бард степей.....	97
«Интернационал» Конго жағалауында.....	100
Алматыда не болды?	103
Искусство взаимопонимания	109
Правда о Жанаозене	118
Полигон жабылуға тиіс!.....	125
Спасти земное на земле.....	137
Услшать и понять друг друга.....	140
Атом күліне көміліп қалмайық!.....	149
«Таңымыз» арайлы болсын!.....	155
Засияй всеми цветами, «Таң»!	156
Самое болезненное – потеря идеалов.....	158
Мұстафа Шоқай... Ол кім?... ..	161
Мы осознаем... ..	191
Замечательный Писатель-Гражданин.....	192
Хаттар. Письма	201

Екінші кітап
Әнуар туралы Сөз

Әнуар туралы сөз
Вторая книга
Слово об Ануаре

Доброе начало.....	250
Жазушы-Азамат.....	251
Талант!.....	252
Дәуір биігінен	253
Таланттар тоғызы	259
«Елім!» деп еңіреген	264
Қашан Сіздей ұл туар	267
Жалындап шығып, жарқырап өтті	268
Ұлтжанды еді ғой!	270
В кабинете Ануара	271
Намыстан жаралған	272
У Алимжанова – другое мнение	273
Алуан қырлы қайраткер	275
Өзіліміз жарасып жүрдік	288
Бақытты адам	299
Мухтар ага чтил Ануара	303
Я благодарен ему	304
«Дорога людей»	308
Нағыз қазақ болды.....	312
Двадцатый век и дали истории.....	313
Білімі шексіз сияқты.....	333
Богатое наследие	336
Ә.Әлімжанов жайында жазған хаттарымнан	340
«Сегіз қырлы, бір сырлы» дегендей	344
Публицистический дискурс исторической прозы	
А. Алимжанова	347
Всем версия ответ.....	358
Жерлестер лебізі	365
Әнекеңнің аруағына және бір тағзым	405
«Сайыңнан саяқ құрлы сая таппай...»	421
«В сени твоей мне не нашлось приюта...»	500
Әнуардің өмірбаяны	595

Слово об Ануаре

